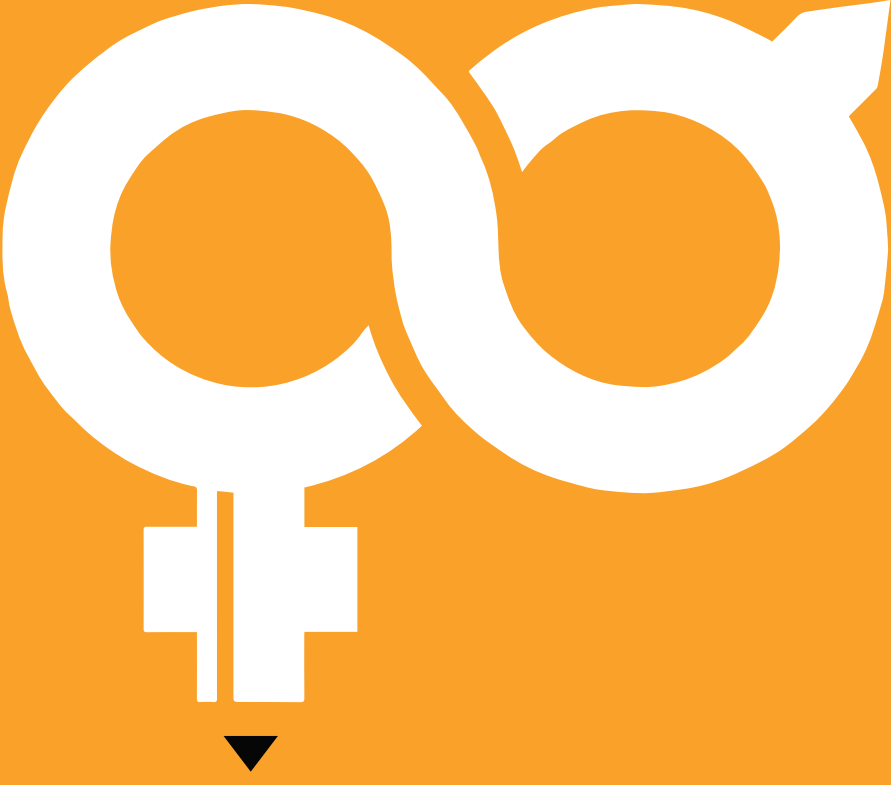

Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi

Kasım 2025

Cilt VIII Sayı II | Hakemli Dergi

ISSN: 2636-7998

Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi

Mediterranean Journal of Gender and Women's Studies

Dergi Sahibi/Owned By:

Prof. Dr. Nurşen Adak

Yayın Kurulu/Publishing Editors

Prof. Dr. Nurşen Adak, Akdeniz Üniversitesi

Prof. Dr. Öznur Körükcü, Akdeniz Üniversitesi

Doç. Dr. Meral Timurturkan, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Editör/Editor:

Prof. Dr. Nurşen Adak

Editör Yardımcısı/Assistant Editor:

Araş. Gör. Dr. Çağrı Elmas

Seda Kocabıyık

Dil Editörleri/Redaction:

Araş. Gör. Dr. Ayşe Kalav

Araş. Gör. Dr. Demet Sustam

Dr. Damla Tanal Tatar

Web-Teknik Destek Sorumlusu/Web and Graphic Design:

Araş. Gör. Dr. Çağrı Elmas

**Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi/
Mediterranean Journal of Gender and Women's Studies**

Yazışma Adresi/Contact: Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Anabilim
Dalı Sekreterliği, Edebiyat Fakültesi Zemin Kat, 07058, Kampüs/Antalya

e-posta/e-mail: ktcdergi@gmail.com | <http://dergipark.gov.tr/ktc>

Editör Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Andrea Peto, **Central European University, Macaristan**

Prof. Dr. Aylin Görgün Baran, **Hacettepe Üniversitesi, Türkiye**

Prof. Dr. Ayşe Gündüz Hoşgör, **ODTÜ, Türkiye**

Dr. Adrian Jimenez-Ribera, **Valencia Catholic University, İspanya**

Prof. Dr. Berrin Yanıkkaya, **Auckland University of Technology, Yeni Zelanda**

Dr. Öğr. Üyesi Fatma Mahperi Uluyol, **Akdeniz Üniversitesi, Türkiye**

Doç. Dr. Eleni Gara, **University of the Aegean, Yunanistan**

Prof. Dr. Emine Uçar İlbuğa, **Akdeniz Üniversitesi, Türkiye**

Prof. Dr. Belkıs Kümbetoğlu, **Beykent Üniversitesi, Türkiye**

Doç. Dr. Ebru Akdoğu Arca, **Akdeniz Üniversitesi, Türkiye**

Prof. Dr. İnci User, **Acıbadem Üniversitesi, Türkiye**

Prof. Dr. Gørill Haugan, **NTNU, Norveç**

Prof. Dr. Gönül Demez, **Akdeniz Üniversitesi, Türkiye**

Doç. Dr. Gülay Yılmaz Diko, **Akdeniz Üniversitesi, Türkiye**

Prof. Dr. Gülriz Uygur, **Ankara Üniversitesi, Türkiye**

Prof. Dr. Gözde Yirmibeşoğlu, **Akdeniz Üniversitesi, Türkiye**

Doç. Dr. İlkey Kutlar, **Akdeniz Üniversitesi, Türkiye**

Prof. Dr. Ingvild Aune, **NTNU, Norveç**

Doç. Dr. Joanna Stawska, **Lodz University, Polonya**

Prof. Dr. Kamile Kabukçuoğlu, **Akdeniz Üniversitesi, Türkiye**

Prof. Dr. Karen Heimer, **University of Iowa, ABD**

Dr. Martin Hernan Di Marco, **Leiden University, Hollanda**

Prof. Dr. Mutlu Binark, **Hacettepe Üniversitesi, Türkiye**

Prof. Dr. Necla Öztürk, **Akdeniz Üniversitesi, Türkiye**

Doç. Dr. Netice Yıldız, **EMU, KKTC**

Prof. Dr. Nurşen Adak, **Akdeniz Üniversitesi, Türkiye**

Prof. Dr. Öznur Körükçü, **Akdeniz Üniversitesi, Türkiye**

Doç. Dr. Roja Fazaeli, **University of Dublin, İrlanda**

Prof. Dr. Serap Suğur, **Anadolu Üniversitesi, Türkiye**

Prof. Dr. Serpil Sancar, **Ankara Üniversitesi, Türkiye**

Prof. Dr. Sezer Şener Komşuoğlu, **Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı, Türkiye**

Doç. Dr. Zehra Yiğit, **Akdeniz Üniversitesi, Türkiye**

Yayın İlkeleri ve Yazar Rehberi

Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi (KTC) Mayıs ve Kasım aylarında yılda iki kez yayınlanan uluslararası hakemli elektronik bir dergidir. Başta sosyoloji, psikoloji, antropoloji, iletişim, tarih, ekonomi, işletme, hukuk, eğitim ve sağlık bilimleri, siyaset bilimi vb bilim dalları olmak üzere kadın ve toplumsal cinsiyet konularıyla ilgili tüm bilim dallarından kadın ve toplumsal cinsiyet perspektifiyle hazırlanmış ampirik ve derleme çalışmalara açıktır. Disiplinlerarası kavramsal, ampirik ve yöntemsel tartışmalara yer veren süreli bir yayın organı olan **KTC Dergisi**, muhtelif disiplinlerden gelen araştırmacılar arasındaki diyalogun geliştirilmesi, alana ilişkin güncel tartışmaların üretilmesi, yaygınlaştırılması ve kolay erişilebilmesini amaçlamaktadır. Yayın dili Türkçe ve İngilizce olan **KTC Dergisi**'ne gönderilen çalışmalar çift taraflı kör hakem değerlendirmesi ve editör incelemesi ile yayıma hazır hale getirilmektedir. Dergide akademik makaleler dışında saha çalışması notları, söyleşiler, kongre ve çalıştay notları ve kitap tanıtım yazılarına da yer verilmektedir.

Dergide yayımlanan tüm çalışmalar, kamu ve tüzel kişilerce, gerekli atıflar verilmek koşuluyla kullanıma açık olup dergide yayımlanmış çalışmaların tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

Editorial Principles And Guide For Authors

Mediterranean Journal of Gender and Women's Studies (KTC) is published biannually in May and November as a peer-reviewed international electronic journal. It welcomes empirical studies and compilations prepared from the perspective of women and gender among all disciplines relating to women and gender issues particularly sociology, psychology, anthropology, communications, history, economics, education, business administration, law, health and political science. **Mediterranean Journal of KTC** - a periodical which includes interdisciplinary conceptual, empirical and methodological discussions - aims at developing dialogs among researchers from various disciplines and producing and popularizing current discussions in the field and making them accessible. Studies sent to the **Mediterranean Journal of KTC** with publication languages of Turkish and English are prepared for publication through double-blind peer review and editorial analysis. Besides academic articles, the journal includes fieldwork notes, interviews, congress and workshop notes, and book reviews.

Authors are fully responsible for studies published in the journal and all academic studies published in the journal are accessible to public and legal persons on condition of referencing.

Hakem Kurulu / Board of Referees (Kasım 2025- November 2025):*

Ahmet Elnur	Süleyman Demirel Üniversitesi
Ayça Demir	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
Betül Durmaz Yurt	Siirt Üniversitesi
Burcu Dabak Özdemir	Yaşar Üniversitesi
Çiğdem Aydın Koyuncu	Bursa Uludağ Üniversitesi
Dilara Buket Didin	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Elif Taşdemir Şanlı	Maltepe Üniversitesi
Elif H. Kılıçbeyli	Adana Alparslan Türkeş Üniversitesi
Emel Coşkun	Düzce Üniversitesi
Erhan Akarçay	Anadolu Üniversitesi
Güliden Tuna Dur	Bağımsız Araştırmacı
Gülsevim Evsel	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Handan Karakaya	Fırat Üniversitesi
Hatice Karakuş Öztürk	Artvin Çoruh Üniversitesi
Hediye Şirin Ak	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Mesut Bostan	Marmara Üniversitesi
Nilgün Acar Balaylar	Dokuz Eylül Üniversitesi
Nuran Halise Belet	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Nurgün Oktik	Maltepe Üniversitesi
Nurten Alan	Dokuz Eylül Üniversitesi
Özge Özarslan	Düzce Üniversitesi
Sema Oğlak	Adnan Menderes Üniversitesi
Semih Ellialtı	İstanbul Aydın Üniversitesi
Süreyya İmre Bıyıklı	İstanbul Gelişim Üniversitesi
Şükran Kolay Çepni	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Temmuz Gönç Şavran	Anadolu Üniversitesi
Yücel Can	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Zuhal Güler	Abant İzzet Baysal Üniversitesi

*Ada göre alfabetik sıralanmıştır / In alphabetical order by name.

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Cinsiyete İlişkin Belleğin Yeniden Eklemlenmesi: “Barbie” Filmi Örneği

Articulation of Memory in Relation to Gender: The Example of The “Barbie” Movie

Heycan Erhürman Uğur 376

Üniversite Öğrencisi Kadınların Siber Şiddet Deneyimleri ve Siber Şiddetle Başa Çıkma Sürecinde Sosyal Desteğin Rolü

University Student Women's Experiences of Cyber Violence and the Role of Social Support in Coping with Cyber Violence

Nur Yemen Uçar, Gökhan Boduroğlu 411

Perspectives of Academics and Professionals in the Field of Women’s Welfare in Türkiye on Fighting against Femicide

Türkiye’de Kadın Refahı Alanında Çalışan Akademisyenlerin ve Meslek Elemanlarının Kadın Cinayetleriyle Mücadeleye İlişkin Düşünceleri

Mervenur Taşkın, Doğa Başer 434

Feminist Kuram ve Toplumsal Gerçeklik: Köktenci Bir Eleştiri

Feminist Theory and Social Reality: A Fundamental Critique

Hazal Yürüklü 459

Cerrahinin Kapı Aralayıcıları: Eril Akademide Kadın Cerrahlar

Gate Openers of Surgery: Women Surgeons in the Masculine Academy

Serap Şahinoğlu Meral Erdoğan, Hilal Arı Mehmet Demirci 486

Tabağın Üzerinde Bir Mücadele: Türkiye’de Vegan-Vejetaryen Erkeklikte Habitus ve Sembolik Şiddet

A Struggle on—and Beyond—the Plate: Habitus and Symbolic Violence in Vegan-Vegetarian Masculinities in Turkey

Aslıhan Ulu 518

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Bağlamında Gençlerin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Farkındalığına Yönelik Nitel Bir Araştırma: Kocaeli Üniversitesi Örneği

A Qualitative Study on Youth Awareness of Gender Equality in the Context of Sustainable Development Goals: The Case of Kocaeli University

Ecem Kartalkaya, Banu Küçükşaraç 548

Kadına Yönelik Şiddetin Kültürel ve Dinî Kodları

The Cultural and Religious Codes of Violence Against Women

İlhan Yıldız 572

The Dynamics of Women’s Labor in Developing Countries: Effects of Economic Growth, Digitalization and Institutional Factors

Gelişmekte Olan Ülkelerde Kadın Emeğinin Dinamikleri: Ekonomik Büyüme, Dijitalleşme ve Kurumsal Faktörlerin Etkileri

Kübra Gül 603

Queer Portrayals in Turkish Cinema: Case Study of The Club and Selim Songür

Türk Sinemasında Queer Temsiller: Kulüp Dizisi ve Selim Songür Üzerine Bir Analiz

Deniz Gürgeç Atalay, Nilay Ulusoy 631

6 Şubat Depremleri Sonrasında Adıyaman'da Toplumsal Cinsiyet Temelli Sorunların Analizi: Nitel Bir Araştırma

Analysis of Gender-Based Problems in Adıyaman Following the February 6 Earthquakes: A Qualitative Study

Tuğba Gücenmez, Serap Bayır 659

The Political Economy of Gender Inequality in BRICS: A Panel Data Analysis

BRICS Ülkelerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğinin Politik Ekonomisi: Bir Panel Veri Analizi

Pınar Çuhadar, Reyhan Cafrı 690

Görünmeyen Emekten Dijital Muhalefete: Instagram Üzerinden Kadınların Gündelik Direniş Pratikleri Üzerine Bir İnceleme

From Invisible Labor to Digital Dissent: An Examination of Women's Everyday Resistance Practices on Instagram

Büşra Öztürk, Cihan Ertan 719

Özel Gereksinimli Bireylere Hizmet Sunan Kadın Kooperatifinde Alan Deneyimlerinin Otoetnografi Yöntemi ile Yorumlanması

The Interpretation of Field Experiences in Women's Cooperative Specialized on Special Needs People with Autoethnographic Methodology

Bengü Kurtege Sefer, Merve Betül Aysal, Sinem Çalışkan,
Şevval Karaçam, Gül Vatansever, Ayşen Tezcan Elmacioğlu, Sıla Çatal 750

Derlemeler /Review Articles

Türkiye'de Müzeciliğin Gelişiminde Kadınların Katkısı

The Contribution of Women in the Development of Museums in Turkey

Mehmet Emin Kahraman 363

Cinsiyete İlişkin Belleğin Yeniden Eklemlenmesi: “Barbie” Filmi Örneği

Articulation of Memory in Relation to Gender: The Example of The “Barbie” Movie

Heycan Erhürman Uğur*

Öne Çıkanlar:

- Çalışma sonucunda, *Barbie* filminin hem ataerkil hem de birçok feminist söylem tarafından kabul edilen cinsiyet rollerini tartışmaya, sorgulamaya ve dönüştürmeye çalıştığı görülmüştür.
- Film, cinsiyet rollerine ilişkin “normal” ve “doğal” kabul edilen birçok durumu sorgulayan alternatif bir bakış açısı sunması açısından önem taşımaktadır.

Öz Cinsiyete ilişkin bellek toplumsal ve kültürel faktörler içerisinde iktidar ilişkilerine bağlı olarak şekillenmekte ve yapılanmaktadır. Sinemada anlatılar yoluyla oluşan söylemler, cinsiyete ilişkin belleğin eklemlenmesinde büyük rol oynamaktadır. Sinemada çoğu zaman kadın ve erkek olmakla ilgili ataerkil söylemi pekiştirmeye yönelik anlatılar hakim olsa da alternatif anlatılar da üretilebilmektedir. Bu çalışmada, 2023 yılında ilk kez Amerika’da daha sonra da birçok ülkede gösterime giren ve büyük tartışmalara neden olan Amerikan filmi “*Barbie*” eleştirel söylem analizi yöntemi ile incelenmektedir. Çalışmada, feminist teoriler ile Foucault, Fairclough, Laclau ve Mouffe’un söylem teorilerinden yararlanılmıştır. Fairclough’un bakış açısıyla metinlerarasılığa; Foucault’nun bakış açısıyla iktidar ilişkilerine; Laclau ve Mouffe’un bakış açısıyla da söylemlerdeki daimi eklemlenme ve değişime odaklanılmaktadır. Çalışma sonucunda filmin, hem ataerkil hem de birçok feminist söylem tarafından kabul edilen cinsiyete ilişkin rolleri tartışmaya, sorgulamaya ve dönüştürmeye çalıştığı görülmüştür. Film, cinsiyet rollerine ilişkin normal ve doğal kabul edilen birçok durumu sorgulayan alternatif bir bakış açısı sunması açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Cinsiyet, Bellek, Barbie Filmi, İktidar İlişkileri, Feminizm.

Highlights:

- The study examines how the *Barbie* movie mobilizes to criticise, question, and transform conceptions of gender roles in the patriarchal system and most feminist perspectives.
- Furthermore, the movie offers an alternative perspective on traditional gender roles that are based on stereotypes.

Abstract: ‘Memory in relation to gender’ is shaped and constructed within social and cultural factors based on power relations. Narratives formed by discourses in cinema play a crucial role in the articulation of memory in relation to gender. Most of the time, dominant narratives about women and men in cinema reinforce the patriarchal system. However, there may also be some

* Dr. Öğr. Üyesi, Lefke Avrupa Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi, Radyo, TV ve Sinema Bölümü, herhurman@eul.edu.tr, ORCID: 0009-0008-3957-0162.

alternative narratives. In this study, the American movie *Barbie* (2023), which first premiered in America and later in many other countries, causing great controversy, is analyzed using the method of critical discourse analysis. In this framework, various feminist and discourse theories of Laclau and Mouffe are employed. Fairclough's concept of "intertextuality," Foucault's theory of "power relations," and Laclau and Mouffe's approach to the "constant articulation of discourses" are highly crucial for the theoretical background of the study. The study has found that the film attempts to discuss, question, and transform gender roles accepted both by patriarchal and many feminist discourses. The film is significant in that it offers an alternative perspective that questions many situations considered normal and natural in relation to gender roles.

Keywords: Gender, Memory, Barbie Movie, Power Relations, Feminism.

Summary

Individuals are born into social formations (i.e. family, society, nation) and thus their memories and knowledge in relation to gender are constructed by social and cultural factors. Our memories in relation to gender begin to be constructed from the moment we are born and become a crucial part of our identity. As the knowledge in our memories is formed from what we remember, "we are what we remember" (Fentress and Wickham, 1992:7). The experiences formed by social interaction and communication are crucial in what we remember and forget (Middleton and Edwards, 1986:423). The mass media as one of the crucial mechanisms constructs memory in relation to gender through its discourses and narratives about women and men.

It is crucial to note that gender identity is closely related to power relations. As Foucault (1976:93) argues, "power is everywhere". Women's and men's roles are produced by the patriarchal system based on male dominance and authority both in public and private life. While women generally take on roles centered around caregiving and managing household affairs in the domestic sphere, men take on roles in public sphere, such as employment and the state (Sultana, 2011). As Cak (2010:105) states, although the roles of women and men change across cultures and periods, the roles and sanctions imposed on women remain exhausting within the patriarchal system. Besides, the approach that "all women must be beautiful" shaped by the dominant beauty patterns is another exhausting issue for women, which is approved by both women and men. The dominant discourses produce mechanisms for the continuation and reproduction of their dominance about memory in relation to gender. One of these mechanisms and maybe the most important one is the media. "Memory in relation to gender" is articulated by media discourses, representations and narratives that are constructed in power relations. As the articulation is a never-

ending process, it is not possible to talk about static and stable roles of women and men. Thus, memory in relation to gender is a controversial issue.

Narratives that reinforce the traditional discourse about women and men are dominant in the media. However, it is also possible to hear some other alternative narratives that articulate the dominant memory in relation to gender in an alternative way. According to Lowenthal (1985:199), “the frequency with which we update and interpret our memory weakens coherent temporal identity”. Without narratives, it is not possible to talk about the relationship between memory and identity and thus, “memory in relation to gender”. As Somers and Gibson (1994:58-59) suggest, “it is through narrativity that we come to know, understand, and make sense of the social world, and it is through narratives and narrativity that we constitute our social identities”. Discourses play the main role in producing meaning and hence, they are crucial in cinema that is based on narratives. In cinema, narratives appear in various ways, (i.e editing, lines, scale of shots, camera angles) and reproduce themselves (Aytekin, 2018:1).

In this study, the American movie Barbie (2023), which first premiered in the United States and then in most of the other countries and caused great controversy, is analysed with the method of critical discourse analysis. In order to strengthen and support the analysis, selected images from the movie are also added in the text. Fairclough’s method of intertextual analysis and Wodak, Cillia, Reisgl and Liebhart’s (1999) macro strategies in the discursive formation of national identity are used for the analysis. It is possible to note that gender identity, like national identity, is constructed in self-other relationships. “Barbie” that is based on the toy series of Mattel is the first romantic live- action American movie. However, it has been banned by many countries because of its critical perspective towards patriarchal system (<https://www.indytrk.com/node/>). Alternative roles and representations of women and men are the reason that “Barbie” (2023) has been criticised and has attracted attention from different countries in the world. In the movie, individual and social problems are examined from a female perspective. Besides, it is possible to examine the criticisms of the patriarchal system and most of the feminist approaches that questions the patriarchal system.

The focus of this analysis is the constant articulation and construction of gender roles in power relations. In this framework, various feminist and discourse theories of Laclau and Mouffe are used in this study. Fairclough’s “intertextuality”, Foucault’s “power relations”, Laclau and Mouffe’s approaches about “constant articulation of discourses” are highly crucial for the theoretical background of the study. Discourses and narratives in cinema play a crucial role in the articulation of “memory in relation to gender”. Thus, the “Barbie” movie is highly crucial as it is

not only questions the role of women in the patriarchal system but also discusses and transforms the feminist approaches on woman. In the movie, although the “Barbieland” represents the ‘feminist utopia’ about the role of woman in the society, “Kendom” represents the ‘real world’ and the role of woman in the patriarchal system. Hence, it is also possible to examine the power relations amongst conflicting discourses about gender roles. The movie implicitly criticises gender inequality in public places, conceptions of the female body, roles of women as mothers and housewives. Besides, the movie depicts how the public and autobiographical narratives come together and interrelated with each other. Hence, there is an underlying message that every woman has a peculiar story constructed by ontological and public narratives. This is the reason that it is not possible to locate fixed and stable roles for women and thus, for men.

Giriş

Bireyler, sosyal oluşumların (aile, toplum, ulus, vb.) içerisine doğduklarından bellekleri toplumsal ve kültürel faktörler tarafından yapılandırılır (Erhürman, 2010). Bu bağlamda, cinsiyete ilişkin bilinenler de toplumsal ve kültürel faktörler tarafından eklenmektedir. Cinsiyete ilişkin belleğimiz doğduğumuz andan itibaren yapılanmakta ve kimliğimizin önemli bir parçası haline gelmektedir. Belleklerimizdeki bilgiler, hatırlananlardan oluştuğundan, kimliğimizi sadece kendimizle ilgili hatırladıklarımız ve anlatılarımız yapılandırabilir (Fentress ve Wickham, 1992). Sosyal etkileşim ve iletişim sonucu ortaya çıkan paylaşımlar ve deneyimler, hatırlanan ve unutulunanlar üzerinde oldukça etkilidir (Middleton ve Edwards, 1986). Bu bağlamda, kitle iletişim araçları, kadın ve erkek olmakla ilgili yaydıkları anlatılar ve söylemler ile cinsiyete ilişkin belleği, hatırlattıkları ve unutturdıkları üzerinden yapılandıran en önemli mekanizmalardan biridir.

Cinsiyete ilişkin belleği yapılandıran anlatı ve söylemler, toplumdaki iktidar ilişkileri ile yakından bağlantılıdır. Böylece, kadın ve erkeğe yüklenen anlamlar ve “toplumsal cinsiyet rolleri arasındaki bütün ilişkiler, bir iktidar mücadelesi alanına gönderme yapar” (Kara, 2021: 188). İktidar ilişkileri gündelik hayatın her alanında vardır (Foucault, 1978). Gündelik hayat içerisinde kadın ve erkek rollerinin belirlendiği, erkek otoritesi ve hakimiyetine dayanan “ataerkil sistem, hem kamusal alanda, hem de özel alanda karşımıza çıkar. Ataerkil düzen, kadını özel alanla (ev ve aile) sınırlandırırken, erkeği ise kamu alanına (siyaset, iş, vatan koruması, kültürel hayat) hakim kılmaktadır” (Korkmaz ve Başer, 2019:72). Cak’ın (2010:105) da belirttiği gibi, “toplumsal cinsiyet kalıp yargıları ile insanlara yüklenmiş olan kadın, erkek rolleri kültürden kültüre ve dönemden döneme değişiklik göstermiş olsa da genelinde ataerkil yapıya sahip birçok kültürde kadına yüklenen roller ve yaptırımlar yıpratıcıdır”. Toplum yapısına ve dönemsel koşullara bağlı olarak iktidar ilişkileri içerisinde şekillenen bu yaptırımlar genel olarak normal karşılanmakta ve

sorgulanmamaktadır (Çak, 2010). Ancak Foucault'un da belirttiği gibi, gücü kabul edilir kılan, üzerimizde baskı kurması değil, haz sunması, bilgiyi şekillendirmesi ve söylem üretmesidir (Foucault, 1980). Böylece, iktidar ilişkileri zorlama ve baskı ile değil de hakim belleği doğrulamak ve meşrulaştırmak için bilgiyi, ahlaki değerleri, duyguları ve inanışları yapılandıran söylemler ile ilişkilidir.

Kadına yüklenen bir başka yıpratıcı anlam ise her kadının “güzel” olması gerektiği yönündeki anlayıştır. Bu anlayış çoğu zaman hem kadınlar hem de erkekler tarafından kabul görmektedir. Ancak her kadının “güzel” olması gereken bu temsil biçiminde kastedilen güzellik egemen güzellik kalıplarındır. Bu anlayış, kadının zaman zaman cinsel bir nesne olarak görülmesine de neden olmaktadır (Foucault, 1984, akt., Tanrıöver, 2003). Egemen anlayış, bir başka deyişle, toplumdaki hakim söylem hakimiyetinin devamını sağlamak için “cinsiyete ilişkin belleği” yapılandıran ve yeniden üreten mekanizmalar oluşturur. Bu mekanizmalardan biri, belki de en önemlisi medyadır. Cinsiyete ilişkin bellek, toplumsal ve kültürel faktörler içerisinde iktidar ilişkilerine bağlı olarak şekillenmekte ve medya söylemleri, temsilleri ve anlatıları vasıtasıyla eklemlenmektedir. İktidar alanı içerisinde söylemler vasıtasıyla sürekli olarak gerçekleşen eklemlenme, kadın ve dolayısıyla erkeğe statik bir rol biçilememesine ve cinsiyete ilişkin belleğin tartışmalı bir alan olarak kalmasına neden olan etkenlerden biridir.

Belirtmek gerekir ki, medyada çoğu zaman cinsiyete ve kadın ile erkek rollerine ilişkin hakim söylemi pekiştirmeye yönelik anlatılar sunulsa da alternatif anlatılar da üretilebilmektedir. Böylece alternatif anlatılar yoluyla cinsiyete ilişkin belleğin hakim söyleme alternatif şekillerde eklemlenebilmesi olasıdır. Bellek her yeniden yorumlandığında kimlik kendi iç tutarlılığını kaybederek güçsüzleşir. Bu durum, kimliğin yeniden yapılanmasına ve eklemlenmesine neden olur (Lowenthal, 1985). ”Kimliğe ilişkin bellek”, yani kimlik ile bellek arasındaki ilişki ancak söylemler tarafından şekillendirilen anlatılarla kurulabilir. Somers ve Gibson’ un (1994:58-59) da belirttiği gibi biz ancak anlatılar yoluyla bilebilir, anlayabilir, anlamlandırabilir ve sosyal kimliklerimizi oluşturabiliriz. Anlam yaratma sürecinde başlıca rol oynayan söylemler, anlatı destekli bir yapı olan sinemada da var olmakta ve çeşitli biçimlerde (kurgu içerisinde, çekim ölçeklerinde, repliklerde, kamera açılarında, vb.) kendini yeniden üretmektedir (Aytekin, 2018: 1).

Bu çalışmada, 2023 yılında ilk kez Amerika’da, daha sonra da birçok ülkede gösterime giren ve büyük tartışmalara neden olan Amerikan filmi “*Barbie*” (Greta Gerwig, 2023) eleştirel söylem analizi yöntemiyle incelenmektedir. Analizde, eleştirel söylem teorisyenlerinden Fairclough’ın metinlerarası çözümleme yöntemi ile Wodak, Cillia, Reisigl ve Liebhart’ın (1999) ulusal kimliğin söylemsel inşasında rol oynadıklarını söyledikleri makro-stratejiler üzerine

odaklanılmaktadır. *Barbie*, Mattel şirketinin oyun serisine dayanan 21 Temmuz 2023 çıkışlı ilk canlı aksiyon Amerikan romantik komedi filmidir. Barbie, Ruth ve Elliot Handler ile Harold Matson'ın 1945'te kurduğu Mattel tarafından üretilmiştir (Dilek ve Akgöl, 2024). “Bild Gazetesi’ndeki yetişkin kadın çizgi roman karakteri Lilli’ye dayanarak üretilen Barbie, piyasaya ilk çıktığı 1959 yılından bugüne, milyonlarca çocuk tarafından oynanan, koleksiyonu yapılan, hakkında yazılar yazılan ve her zaman tartışmaların odağında yer alan bir oyuncak bebektir” (Didin, 2024: 60). Ancak Barbie, yalnızca bir oyuncak olarak değil; aynı zamanda toplumsal cinsiyet rolleri ve kadınların toplumdaki konumuyla ilgili daha geniş bir tartışmanın başlangıcı olarak da değerlendirilebilir (Yaman, 2025). *Barbie*, 2023 yılının en dikkat çekici yapımlarından biri olmasına karşın genel olarak filmdeki ataerkil topluma yönelik eleştirel bakış açısından dolayı bazı ülkelerde yasaklanmıştır (indyturk, 2023). Bu sebeple, çalışmanın örneklemini olan Amerikan filmi *Barbie* (2023), filmdeki kadın ve erkek temsilleri, kadın ve erkeğe yüklenen anlamlar ve roller açısından tüm dünyada oldukça dikkat çekmiş ve zaman zaman da eleştirilmiştir. Kadına ilişkin bireysel ve toplumsal sorunlara kadın bakış açısıyla değinilen filmde, hem ataerkil topluma hem de kadın ve erkeğin ataerkil toplumdaki rolünü ve anlamını sorgulayan birçok feminist yaklaşıma yönelik eleştirel bir bakış açısı vardır.

Analizde, tarihsel, kültürel ve politik faktörlere bağlı olarak kadın ile erkeğe yüklenen anlamlar ve roller üzerine odaklanılmıştır. Ayrıca, cinsiyete ilişkin belleğin iktidar ilişkileri içerisinde sürekli olarak değiştiği, eklemlendiği ve yapılandığı üzerine odaklanılan çalışmanın teorik çerçevesi çizilirken, Feminist teoriler ile Foucault, Fairclough, Laclau ve Mouffe’un söylem teorilerinden yararlanılmıştır. Çalışmada, Fairclough’un bakış açısıyla metinlerarasılık, Foucault’un bakış açısıyla iktidar ilişkileri, Laclau ve Mouffe’un (1985) bakış açısıyla da söylemlerdeki daimi eklemlenme ve değişime odaklanılmaktadır. Anlatılar yoluyla sinemada da var olan söylemler, cinsiyete ilişkin belleğin eklemlenmesinde büyük rol oynamaktadır. Bu sebeple bu film, kadının sadece ataerkil toplumlardaki rolünü değil, feminist yaklaşımlardaki anlamını da tartışmaya, sorgulamaya ve dönüştürmeye çalışması açısından önemlidir.

Toplumsal bellek ve eklemlenme

Toplumsal bellek, aile, toplum ve ulus gibi oluşumların belleğini temsil eder. İşaretler, semboller ve pratikler (Klein, 2000) ile gelenek ve kimlik gibi genel formlar (Olick & Robins, 1998) toplumsal bellek içerisinde yer alır. Sosyal bir varlık olan insan belleğini, belleği oluşturan ya da belleğin içinde olduğu toplumsal faktörleri göz ardı ederek incelemek, belleği açıklamada son derece yetersiz kalır. Radley’in de belirttiği gibi (1990), kültürel ve sosyal faktörler içinde oluşan belleklerimiz beynimizin içine hapsolmuş bilgi depoları olarak değerlendirmek mümkün

değildir. Öğrendiklerimiz doğrultusunda eklemlenen hatırladıklarımız toplumsal faktörler tarafından şekillenir.

Sosyal faktörlerin hatırlama üzerindeki etkisinden ilk bahseden teorisyenlerden biri olan Bartlett'e göre, hatırlama, sabit, cansız ve parçalara bölünmüş izlerin yeniden harekete geçmesi değildir. Hatırlama, yaratıcı bir yapılanma ve yeniden yapılanmadır (Bartlett, 1932). Belleğin yapılanması sona ermez çünkü toplumsal koşullar ve/ya toplumsal ilişkiler sürekli olarak değişir. Böylece belleklerimiz toplumsal, kültürel ve politik faktörler içerisinde durmaksızın yapılandırılır. Belleklerimiz sürekli olarak eklemlendiğinden, belleğin bilişsel psikologların belirttiği gibi kodlama (belleğe giren bilginin kodlanması), saklama (depolama, bilginin bellekte uzun süre depolanması) ve çağırma (hatırlama) şeklindeki işlevinden (Kellogg, 2002) bahsetmek yersiz olacaktır. Tam bir sabitleme olmadığından (Laclau ve Mouffe, 1985), aslında gerçek anlamda ne kodlanan ne de saklanan vardır. Bu nedenle çağrılan yani 'hatırlanan' sürekli olarak değişmektedir (Erhürman, 2012). Örneğin, kadın olmakla ilgili bildiklerimiz, yani hatırladıklarımız toplumsal koşullar içerisinde oluşan yeni tecrübelerimiz sonucu sürekli olarak eklemlenir. Bu durum, aslında kadın ve erkek olmakla ilgili sabit bir bilgidен bahsedebilmemizi olanaksız kılar.

Kolektif bellek kavramını geliştiren ve belleğin toplumsal ve kültürel oluşumundan ilk bahseden teorisyenlerden Maurice Halbwachs, bireylerin ancak fiziksel olarak yalnız kalabileceklerini, çünkü onların tek başlarına olduklarında bile tüm eylem ve düşüncelerinin sosyal gruplarının üyeleri olmalarıyla açıklanabileceğini belirtir (Halbwachs, 1980). Halbwachs tarafından geliştirilen "kolektif bellek" kavramı, sosyal ve kültürel faktörler içerisinde yapılanan belleğin incelenmesinde temel alınması gereken en önemli kavramlardan biridir. Bu nedenle kavram, bellek araştırmaları ve kimlik oluşumu bakımından büyük önem taşır. Öte yandan, Halbwachs'ın "kolektif bellek" kavramı ile tüm grup ya da toplum üyelerini birleştiren ortak bir belleğin varlığından bahsetmesi sorunludur (Erhürman, 2012). Halbwachs'a göre bellek denen şey zihinlerin toplumda kolektif bir şekilde nasıl hareket ettiğiyle ve zihinsel işlevlerin sosyal düzenlemelerle nasıl yapılandırıldığıyla ilgilidir (Olick & Robins, 1998). Ancak, sosyal bireylerin bellekleri kültürel ve politik şartlara bağlı olarak sürekli eklemlenen ve değişen ihtilaflı alanlar olduklarından, birden çok belleğin aynı anda tam olarak sabitlemesi sonucu ortaya çıkacak kolektif bir bellekten bahsedebilmemiz mümkün değildir.

Kanımca, belleğin karmaşık işleyişi, "hakim bellek" ile "toplumsal bellek" kavramlarının birlikte kullanımı ile daha bütünlüklü bir şekilde açıklanabilir. Toplumsal ve hakim bellek, kültürel ve sosyal formasyonlar içine gömülmüştür (Erhürman, 2012). Toplumsal bellek, geçmiş ile ilgili sunduğu inanışlar ve fikirler ile halkın geçmişini, yaşadığı anı ve bunlara bağlı olarak geleceğini

anlamasına yardımcı olur (Bodnar, 1992). Bu bağlamda, tarihsel süreç içerisinde kadın ve erkeğe atfedilen anlam ve geleneksel roller, kadın ve erkeklerle ilgili inanışların şekillenmesinde ve pekiştirilmesinde büyük önem taşımaktadır. Öte yandan, hakim bellek, güç ve hakimiyet kazanmış ve resmi politika ile uyum içerisinde olan toplumsal bellektir. Hakim bellek, tarihsel temsiller ve onların hakim kuruluşlarla olan ilişkileri ile ilgilidir (Popular Memory Group, 1982). Örneğin, ataerkil toplumlardaki erkek egemenliği ve kadın ile erkeğe yüklenen anlam ve roller, erkeğin resmi kurum ve kuruluşlarda da hakimiyet kazanmasına ve yönetimde daha üst pozisyon ve mevkilere gelmesine neden olmaktadır. Ancak belirtmek gerekir ki, hakim bellek Halbwachs'ın öne sürdüğü gibi grup ya da toplum üyelerinin tümünün paylaştığı kolektif bir belleğin var olduğu ya da hakim belleğin oluşmasında önemli rol oynayan “geçmiş” ile ilgili temsillere kolektif olarak inanıldığı anlamına gelmez. Hakim bellek, çatışma, mücadele ve müzakere alanları içerisinde hakimiyet ve güç kazanan toplumsal belleğin yeniden eklemleninceye kadar kısmi olarak sabitlenmesiyle ilgilidir (Erhürman, 2012). Bu nedenle, toplumdaki alternatif anlatılar toplumsal belleğin farklı şekillerde eklemlenmesi açısından büyük önem taşır.

Cinsiyete ilişkin bellek ve mekanizmaları

Kadın ve erkek olmakla ilgili inanışlar ve kalıp yargılar toplumsal bellek tarafından yapılandırılır. Belleklerimiz, toplumsal cinsiyetimizi ve buna bağlı olarak şekillenen düşüncelerimizi, duygularımızı ve inançlarımızı belirler. Böylece, cinsiyete ilişkin kimliğimizle ilgili bildiğimiz, inandığımız ve hissettiğimiz her şey belleklerimiz tarafından yapılandırılır. Bu durum, toplumsal cinsiyet ve bellek ile ilgili çalışmaların birbirinden bağımsız olarak düşünülemeyeceğini gösterir. Yukarıda da belirtildiği gibi, “belleklerimiz hatırladıklarımızdan ibarettir ve bizi sadece kendimizle ilgili hatırladıklarımız ve anlatılarımız oluşturabilir” (Fentress & Wickham, 1992; Bakhurst & Sypnowich, 1995). Hatırlama, bellek mekanizmaları tarafından üretilen anlatılarla yapılandırılmaktadır. Anlatılar olmadan kimliğe ilişkin bellekten bahsetmek mümkün değildir (Erhürman, 2012). Aile, yakın çevre, okul ve medya gibi bellek mekanizmaları, yaydıkları anlatılar, söylemler ve temsiller yoluyla kadın ve erkeğe biçilen rolleri toplumsal ve kültürel koşullar içerisinde sürekli olarak yapılandırır. Böylece, “toplumsal cinsiyet, bireyin belli bir cinsten olduğuna ilişkin bilgiye, bu bilgi dahilinde olmak üzere toplumsal düzlemde bireyden beklenenlere ve toplumda bireye biçilen konuma işaret eder” (Vatandaş, 2007: 29).

Toplumsal cinsiyet rolleri arasındaki bütün ilişkiler, iktidar ilişkileri içerisinde oluşur. Bu iktidar alanı, Foucault'nun da vurguladığı gibi ‘her yerdelik’ özelliği taşır (Kara, 2021:188). Bir başka deyişle, iktidar ilişkileri insanlar arasındaki bütün ilişkilerde (sözlü iletişim, aşk ilişkisi, kurumsal ve ekonomik ilişki, vs.) vardır. Bu nedenle, toplumsal cinsiyet bağlamında bir çalışma

yapıldığında, iktidar ilişkilerinin de hesaba katılması gerekir (Kara, 2021). Ancak, yukarıda da belirtildiği gibi, iktidar alanı çatışma, mücadele ve müzakere alanıdır ve bu nedenle toplumsal bellek bu mücadele alanı içerisinde sürekli olarak eklemlenmektedir.

Kanımca, cinsiyete ilişkin belleğin eklemlenmesi ve yapılanması ontolojik ve toplumsal anlatılar üzerine odaklanarak daha iyi incelenebilir. Bu bağlamda, sosyal bir varlık olan insan belleği toplumsal ve ontolojik anlatılar vasıtasıyla sürekli olarak yapılandırılan bir metin olarak kabul edilebilir. Toplumsal anlatılar, aile, okul, medya ve daha geniş anlamda toplum tarafından şekillenen anlatılardır. Ontolojik anlatılar ise kim olduğumuzu tanımlamada kullandığımız anlatılardır (Taylor, 1989). Kendimizi tanımlamaya başladığımız anda kendimize ilişkin bilgimiz anlatılar tarafından yapılandırılmaya başlar. Böylece, her ne kadar bir keşif gibi görünse de kendimize ilişkin bilgimiz yapılandırılmıştır (Calhoun, 1994). Kim olduğumuzu çoğu zaman kendi gündelik yaşantılarımızda gelişen olaylar ve oluşan otobiyografik anılarımıza dayandırarak anlatırız ve böylece onlar ontolojik anlatılara dönüşürler. Ancak şunu belirtmek gerekir ki, toplumsal anlatılar ontolojik anlatıların eklemlenmesinde önemli rol oynarlar çünkü anılarımız toplumsal yapılar içerisinde oluşur. Deneyimlerimizi ve yorumlarımızı şekillendiren anılarımızın toplumsal ve ontolojik anlatılar arasındaki karmaşık ilişki sonucu oluşması salt ‘kişisel’ ya da bireysel anılardan söz edebilmemizi olanaksız kılar (Taylor, 1989).

Cinsiyetin toplumsal boyutu gündelik eylemlerle gece gündüz oluşan, inşa edilen bir süreci ifade eder. Cinsiyet, kadın ve erkek bireyler açısından, yaşamın ilk yıllarından itibaren toplumsal bir kategori olarak anlam kazanmaya başlar. Bireyler, daha doğdukları anda biyolojik cinsiyetleri ekseninde oluşan davranışlar örgüsüyle bu inşa sürecinin nesnesi olurlar (Vatandaş, 2007). Toplumsallaşma sürecinde önemli bir yere sahip olan aile, kimliğe ilişkin otobiyografik anıların ve kişisel anlatıların oluşumunda temel bir işleve sahiptir (Erhürman, 2012). Çocuk doğar doğmaz cinsiyet rollerinin pekişmesini sağlayan bir dünyaya doğar. Kız çocuklar için olan kıyafetler pembe, erkek çocuklar için mavi renkle ilişkilendirilmiştir. Sadece kıyafetleri değil, oyuncakları, yatak, yorganları, ayakkabıları, dinledikleri müzikler cinsiyetlendirilmiştir (Usta, 2018). Böylece, toplumsal cinsiyete ilişkin değer yargıları ailede yeniden üretilir. Geleneksel ailede kız çocuklar ataerkil yapıyı sorgulamadan uyum sağlamak üzere yetiştirilmektedir. Bu aile tipinde kız çocukları, genç kızlar ve kadınlar ev içi işlerden sorumludur. Kız çocukları, bebek ve mutfak eşyalarıyla, erkek çocuklar ise saldırganlık simgelerini barındıran silah, araba, uçak gibi oyuncaklara yönlendirilmektedir (Tolan, 1991:209).

Cinsiyete ilişkin belleği yapılandıran bellek mekanizmalarından bir diğeri ise okuldur. Toplumsallaşma sürecinde çocukların vaktinin büyük bir bölümü okullarda geçer. Bu bağlamda,

okullar çocukların cinsiyete ilişkin kimliklerinin oluşmasında önemli bir role sahiptir. Ataerkil toplum içerisinde şekillenen müfredat, ders kitaplarının içeriği ve öğretmenlerin geleneksel değerlere bağlı tutumları, kadına edilgen, erkeğe ise etkin kimlikler biçmektedir (Dean, Joldoshalieva ve Hussainy, 2007). Vatandaş'a (2007:39) göre, ders kitaplarında eşleri, çocukları ve ev işleriyle ilgilenen, temizlik ve yemek yapan, çamaşır yıkayan, çocuk bakan kadınlar ile anneler ve kamusal alanda çalışıp para kazanan, tamirat işleriyle uğraşan, ailenin beslenme, giyinme gibi ihtiyaçlarını karşılayan erkekler anlatılmakta ve resmedilmektedir. Böylece, ailede başlayan cinsiyetler arası rol farklılıkları okuldaki eğitimle de pekişmektedir (Vatandaş, 2007).

Günümüzde cinsiyetimizle ilgili belleklerimizde şekillenmesinde en çok rol oynayan mekanizmalardan bir diğeri de şüphesiz medyadır. Medya, kadın ve erkek rollerinin nesiller boyunca aktarımını sağlar (Taşkın ve İnanç, 2024: 45). Bilinmesi gerekir ki medya, “gerçekleri” yansıtan bir araç olmaktan çok, bu gerçekleri hakim bellek doğrultusunda yapılandıran bir mekanizma olarak işlev görür (Erhürman, 2013:165). Gallagher'e göre (akt. Zoonen, 1995: 320), medyada karşılaştığımız cinsiyet stereotipleri ile kadın çoğu zaman pasif, başkalarına bağımlı, duygusal, güçsüz ve itaatkâr olarak temsil edilmektedir. Kadınlar genellikle düşük statülü mesleklerde çalışmakta ve anne, eş gibi roller üstlenmektedir. Öte yandan, erkekler aktif, dayanıklı, mantıklı, otorite sahibi, güçlü ve bağımsız olarak temsil edilmektedir. Erkekler ayrıca yüksek statülü mesleklerde görev almakta ve iş hayatıyla alakalı roller üstlenmektedir. Kadın ve erkeğin medyadaki temsili, çoğu zaman ataerkil söylem tarafından eklemelenen hakim bellekle paralel olmasına rağmen, zaman zaman alternatif temsillere de rastlanmaktadır. Belleğin yeniden kurgulanmasında medya ve özellikle anlatı oluşturma ve bağlam kurma konusunda sinema önemli rol oynamaktadır. Temsiller aracılığıyla gerçek dünyanın yeniden üretimini yapan sinemanın, bu yeniden üretimde yansıtmaktan çok biçimlendirme, yeniden inşa etme, müdahale etme eylemi vardır (Orta, 2019).

Sinema, geniş kitlelere ulaşan bir kültür aracı olarak, bireylerin kimlik ve toplumsal roller ile ilgili algılarını şekillendirmekte ve yalnızca hikâye anlatmakla kalmayıp görsel-işitsel içerik aracılığıyla toplumsal normlar ve değerler de oluşturmaktadır (Karaboğa & Adıgüzel, 2024). Habacı'nın (2023: 6) da belirttiği gibi, “sinema toplumun dinamiklerini resmederken bireysel ve toplumsal bellek inşasında etkili bir rol oynar. Dil, kurgu, müzik ve anlatı yapısı bu insanın araçlarıdır”. Böylece, sinema filmlerinin cinsiyete ilişkin belleğin yapılandırılmasında özel bir öneme sahip olduğu söylenebilir. Filmlerdeki söylemleri sosyokültürel bağlamda analiz etmek, cinsiyete ilişkin belleğin toplumsal faktörler içerisinde nasıl yapılandığı ve eklemelendiğiyle ilgili önemli ipuçları verir.

Filmin konusu

Barbie filminin yönetmenliğini Greta Gerwig yapmış, senaryosunu da yine Greta Gerwig ve Noah Baumbach birlikte yazmıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi, “*Barbie*” genel olarak filmdeki ataerkil topluma yönelik eleştirel bakış açısından dolayı Lübnan, Kuveyt ve Cezayir gibi bazı ülkelerde yasaklanmıştır. Cezayirli bir yetkili, filmin Cezayir toplumunun dini ve kültürel değerleriyle uyuşmadığını öne sürerken, Kuveyt yönetimi, filmin Kuveyt toplumuna düşman fikir ve inanışları ön plana çıkardığını iddia etti. Lübnan Kültür Bakanı Muhammed Murtaza ise *Barbie*'nin evliliği ve aile kurmayı bir engel olarak gösterdiğini öne sürdü (<https://www.indyturk.com/node/>).

Filmde, ataerkil yapıya sahip birçok kültürde kadına yüklenen rollerin kısıtlayıcı ve yıpratıcı olduğu vurgulanmaktadır (Myisha vd., 2024). Bilindiği gibi, ataerkil toplumlarda kadına çoğunlukla ev hanımlığı ve annelik rolleri yüklenmektedir. Belirtmek gerekir ki, *Barbie* filminde rol alan tüm kadınların filmdeki adı Barbie'dir ve Barbie gerçek dünyadaki kadınları temsil etmektedir. Filmdeki kadınların tümünün adının “Barbie” olması kadınların yaşadığı sorunların da ortak olduğunu düşündürmektedir. Film, birkaç kız çocuğunun bebekleri ile “annecilik” oynadığı sahne ile başlar. Kız çocuklardan kimisi bebeğinin saçını taramakta, kimisi bebeğini yedirmekte, kimisi çamaşır sermekte ve kimisi de ütü yapmaktadır. Filmde kız çocukları arasında herhangi bir konuşma geçmezken, filmdeki dış sesin konuşması aslında filmi özetleyici niteliktedir. Filmdeki dış ses, ilk kız çocuğu var olduğundan beri bebeklerin hep hayatımızda olduğunu ancak onlarla oynayan kızların sadece “annecilik” oynayabildiğini söyler. Dış ses, Barbie'nin (Barbie bebek) mayolu bir kadın olarak çıkmış olmasına rağmen daha fazlasına dönüştüğünü ve bu durumu değiştirdiğini belirtir. Bütün kadınların Barbie ve Barbie'nin bütün kadınlar olduğunu vurgulayan dış ses, Barbie'nin kendi parası, kendi evi, kendi arabası ve kendi kariyeri olduğunu ve her şeyi yapabildiğini belirtir. Dış ses, bu durumun gerçek dünyada günümüzün küçük kızlarına da yansıdığını ve kızların kafalarına koydukları her şeyi yapabilen kadınlara dönüştüklerini söyler. Barbielerin kendileri sayesinde feminizme ve eşit haklara dair bütün sorunların çözüldüğünü düşündüklerini belirten dış ses, “sonuçta onlar Barbie diyarında yaşıyorlar; hayallerini yıkmaya ne hakkın var?” şeklinde konuşmasını tamamlarken sorduğu soruyla aslında feminizme ve eşit haklara dair bütün sorunların çözüldüğü yönündeki düşüncenin hayal ürünü olduğunu ima etmektedir.

Filmde daha sonra “Barbie Diyarı” (Barbieland) yani Barbielerin yaşadığı yer gösterilir. Her şeyin pembe olduğu Barbie diyarında Barbie hakimiyeti vardır ve tüm Barbieler çok mutlu görünmektedir. Burada, en üst mevkilerden en alt mevkilere tüm meslek gruplarında (başkan,

doktor, pilot, astronot, gazeteci, inşaat işçisi, çöpçü, vb.) sadece her zaman güzel ve bakımlı olan Barbieler yer almaktadır (Fitriyah ve Anindya, 2024). Filmde, başroldeki kadın oyuncu Klişe Barbie’yi canlandıran Margot Robbie’dir. Öte yandan, burada yaşayan Michael Cera’nın canlandığı Alan dışındaki tüm erkeklerin adı Ken’dır. Alan’ın Barbie Diyarı’ndaki rolü, Barbielere toplumsal cinsiyet rollerine meydan okuma konusundaki amaçlarına ulaşmalarında yardımcı olmaktır (Lubis vd., 2024). Filmde, yardımcı oyuncu rolünde yer alan Ryan Gosling ise Klişe Barbie’ye aşık olan Ken’i canlandırmaktadır. Gerçek dünyadaki erkekleri temsil eden Kenler, Barbie Diyarı’nda önemsiz işlerle uğraşan, ikincil konumdaki bireyler olarak gösterilmektedir. Filmde de belirtildiği gibi kadın her şeydi, erkek ise sadece Ken! (Coşkun ve Coşkun, 2023: 2; Mengad ve Chakroune, 2025). Filmde, başroldeki oyuncu Robbie, Barbie Diyarı’nda yaşayan ve her gece kız arkadaşlarıyla parti yapan bağımsız bir kadını, yardımcı oyuncu rolündeki Gosling ise Barbie’ye bağımlı ve sürekli onun etrafında dolanan kişiyi canlandırmaktadır.

Film, kadınlara dayatılan tek tip güzellik anlayışını da eleştirmektedir. Bu bağlamda, filmde, farklı cilt tonlarına ve beden ölçülerine sahip tüm kadınların adının “Barbie” olmasının kadınlara dayatılan tek tip güzellik algısını yıkmaya yönelik olduğu düşünülebilir. Barbie’nin üst düzey yöneticilerinden biri olan Lisa McKnight da 2022 yılında yaptığı açıklamada, “Barbie temsilin gücüne yürekten inanıyor ve piyasadaki en çeşitli oyuncak bebek serisi olarak, çocukların dünyada gördükleri çeşitliliği yansıtmak için çeşitli cilt tonlarına, vücut tiplerine ve engellere sahip bebekleri sunmaya devam etmeye kararlıyız” demiştir. Barbie bebek serisindeki çeşitlilik 2023 yılında gösterime giren “Barbie” filminde de yansıtılmaktadır (<https://www.tmpk.org.tr/yazarimizdan/barbie-koleksiyonuna-daha>).

Filmde, başroldeki Klişe Barbie’nin bir anda ölüm ile ilgili düşüncelere kapılması ve güzelliğini kaybetmeye başlamasıyla işler değişir. Klişe Barbie bu durumu düzeltmesi için gerçek dünyada bir kız çocuğu tarafından oldukça hırpalanan ‘Tuhaf Barbie’ye gider. Tuhaf Barbie, Klişe Barbie’ye gerçek dünyada kendisiyle oynayan kızın üzgün olduğunu ve onun düşüncelerinin, hislerinin ve insanlığının Klişe Barbie’nin oyuncaklığını etkilediğini belirtir. Böylece, Tuhaf Barbie evren hakkındaki sırları öğrenebilmesi ve Barbie Diyarı’nda yaşanan sorunları çözmesi için Klişe Barbie’nin gerçek dünyaya giderek kendisiyle oynayan üzgün kızı bulması gerektiğini söyler. Sonunda gerçek dünyaya gitmeye karar veren Klişe Barbie’ye yolculuğu sırasında ‘Ken’ de eşlik eder. Ancak Barbie ve Ken gerçek dünyaya vardıklarında burada her şeyin oldukça farklı olduğunu görürler ve bu, ikisinin de kimlik krizi yaşamalarına neden olur. Gerçek dünyada erkeklerin hükmettiğini gören Ken ataerkilliğe hayran kalır ve Barbie Diyarı’na gidip durumu diğer Kenlere anlatarak burayı ‘Kendom’a dönüştürür. Öte yandan, Klişe Barbie gerçek dünyada kendisiyle oynayan üzgün kadını ve onun küçük kızını bulur. Böylece, ataerkil toplumda yaşayan

kadınların sorunlarıyla yüzleşen Klişe Barbie, kendisiyle küçükken oynayan ve ‘Barbie bebek’ çizimleri yapan kadın ve onun kızıyla birlikte Barbie Diyarı’ndaki ve gerçek dünyadaki sorunları çözmeye koyulur.

Eleştirel söylem analizi bağlamında ‘Barbie’ sinema filmi

Söylem, anlam üretme biçimidir ve söylem analizi, anlamı taşıyan yazılı, sözlü ya da yazısız-sözsüz tüm metinlerin analizini kapsamaktadır (Sözen, 1999). Başlangıçta tamamen dilsel metinlerin analizi için formüle edilen söylem analizine zamanla görüntüler ve hareketli görsel formlardan oluşan metinlerin (video, ses efekti, müzik) analizi de eklenmiştir (Gee ve Handford, 2012, akt. Namal ve Arı, 2022). *Barbie* filminin eleştirel söylem analizinin yapıldığı bu çalışmaya, filmdeki diyalogları ve anlatımı desteklemek ve zenginleştirmek amacıyla filmdeki bazı görseller de eklenmiştir.

Dil ve iktidar arasındaki ilişki ile ilgilenen eleştirel söylem analizi, cinsiyet, ırkçılık, medya söylemleri ya da kimliğin farklı boyutları ile ilgili araştırmalarda ön plana çıkmış bir analiz türüdür (Wodak, 2001). Belirtmek gerekir ki, Foucault’un söylem teorisi ile eleştirel söylem analizi arasında, iktidar ilişkilerine odaklanmaları açısından önemli bir benzerlik bulunmaktadır. Bu bağlamda, ataerkil toplumdaki iktidar ilişkileri ve ideolojiyi konu alan *Barbie* filminin analizinde, eleştirel söylem teorisyenlerinin yaklaşımlarının faydalı olduğuna inanılmaktadır. Filmin analizinde, eleştirel söylem teorisyenlerinden Fairclough’ın metinlerarası çözümleme yöntemi ile Wodak, Cillia, Reisigl ve Liebhart’ın (1999) ulusal kimliğin söylemsel inşasında rol oynadığını söyledikleri makro-stratejiler kullanılmaktadır. Genel olarak, “ben-öteki” ilişkisi üzerine inşa edilen ulusal kimlik, ben’in pozitif, ötekinin ise negatif sunumu ile ilişkilidir (Wodak vd., 1999). Vurgulamak gerekir ki, cinsiyete ilişkin kimliğin inşasında da aynen ulusal kimliğin inşasında olduğu gibi bir ötekine ihtiyaç vardır. Simone de Beauvoir, insanlık tarihi boyunca kadının, erkekler tarafından, erkeğin ötekisi olarak tanımlandığını öne sürerken, varoluşçu ben-öteki kavrayışını insanlık tarihindeki kadın-erkek ilişkisine uyarlama çabası içindedir (Bayoğlu, 2015). Böylece, cinsiyete ilişkin kimliğin aynen ulusal kimlik gibi “öteki” üzerinden kurulduğu söylenebilir. Bu nedenle, *Barbie* filminin analizinde Wodak vd.’nin (1999:33) ulusal kimliğin söylemsel inşasında rol oynadığını söyledikleri makro-stratejilerin (İnşa stratejileri, sürdürme ya da meşrulaştırma stratejileri, dönüşüm stratejileri ve ayrıştırma ya da parçalama stratejileri) makalenin metodolojik çerçevesi açısından oldukça yararlı olduğuna inanılmaktadır.

İnşa stratejileri en kapsayıcı söylemsel stratejiler olarak kimliği yapılandırma görevi görürler. “Ulusal benzerlik”, “pozitif politik devamlılık”, “ulusal bağımsızlık ve özerklik”, “pozitif ulusal benzersizlik”, “geçmiş ve günümüz arasındaki pozitif farklılık”, “birleştiren ortak özellikler

(ortak acılar ve endişeler)” inşa stratejilerinden bazılarıdır. Bunun yanında, “sürdürme” stratejisi tehdit altında olduğu varsayılan kimliğin korunarak ve desteklenerek yeniden üretilmesinde önemli rol oynamaktadır. “Pozitif ‘ben’ sunumu”, “siyah- beyaz tasvir” ile “kaçınma ve savunma” bu stratejilerden bazılarıdır. Sürdürme stratejilerinin bir alt grubu olan meşrulaştırma stratejileri ise mevcut statünün meşrulaştırılmasıyla ilgilidir. Bu stratejiler özellikle geçmişte yapılanları meşrulaştırmaya çalışır. Böylece, ortak kimliği korumayı ve eski durumuna getirmeyi amaçlar. “Biz-onlar”, “eski-yeni” ve “olumsuz ortak özellikler ve benzerlikler” meşrulaştırma stratejilerinden bazılarıdır. Öte yandan, değişim stratejileri iyi yapılanmış ulusal kimliği başka bir kimliğe dönüştürmeyi amaçlar. Dönüşüm stratejilerinden bazıları, “pozitif ben sunumu”, “ulusal bağımsızlığın kaybedilmesine yönelik ikaz”, “bağımsızlık ve özerklik vurgusu”, “eski ve yeni arasındaki farka vurgu”, “politik devamlılığa yönelik negatif çağrışım” ve “değişime yönelik pozitif çağrışım”dır. Son olarak parçalama stratejileri mevcut ulusal kimliği parçalamayı ya da kötü parçalarından ayırtırmayı amaçlar. Fakat bu stratejiler genellikle eski kimliğin yerine yeni ya da alternatif bir kimlik önermezler (Wodak vd., 1999).

Bu çalışmada, yukarıda da belirtildiği gibi, “cinsiyete ilişkin bellek” birbiriyle bağlantılı toplumsal ve otobiyografik anı ve anlatıların bir araya gelmesiyle eklemlenen bir metin olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle, bir metin olarak kabul edilen belleğin oluşumunda farklı türden metinlerin aynı anda nasıl birleştiğinin gösterilmesi bu analiz açısından önemlidir. Fairclough’a göre (1995), bir metnin metinlerarası analizinde amaç o metnin metinlerarası konfigürasyonunu göstermektir. Böylece, metnin oluşumunda farklı türden metinlerin aynı anda nasıl birleştiğinin gösterilmesi amaçlanır.

Barbie filminin eleştirel söylem analizi bulguları

Film, birkaç kız çocuğunun bebekleri ile “annecilik” oynadığı sahne ile başlar (ütü yapan kız çocuğu-Görsel 1, bebeklerini besleyen kız çocukları-Görsel 2, bebeğinin saçını tarayan kız çocuğu -Görsel 3, çamaşır seren kız çocuğu-Görsel 4). Bu sahnede kız çocukları arasında herhangi bir konuşma geçmez; yalnızca dış ses konuşur. Dış ses şöyle der:

Zamanın başlangıcından beri ilk kız çocuğu var olduğundan beri bebekler hayatımızdadır. Ama bebekler hep adı üstünde bebek gibiydi. Onlarla oynayan kızlar sadece annecilik oynayabiliyordu. Ama bu durum değişti. Barbie her şeyi değiştirdi. Barbie mayolu bir kadın olarak çıkmış olabilir. Ama çok daha fazlasına dönüştü. Kendi parası var. Kendi evi. Kendi arabası. Kendi kariyeri. Çünkü Barbie istediğini yapabilir. Kadınlar istediklerini yapabilir. Bu da gerçek dünyada günümüzün küçük kızlarına yansdı. Kızlar kafalarına koydukları her şeyi yapabilen kadınlara dönüşebilir. Barbie sayesinde feminizme ve eşit haklara dair bütün sorunlar çözüldü. Barbieler böyle düşünüyor. Sonuçta onlar Barbie diyarında yaşıyorlar. Hayallerini yıkmaya ne hakkın var?

Görsel 1.
Ütü yapan kız çocuğu

Görsel 2.
Bebeklerini besleyen kız çocukları

Görsel 3.
Bebeğinin saçını tarayan kız çocuğu

Görsel 4.
Çamaşır seren kız çocuğu

Filmde, ‘Barbie Diyarı’, birçok feminist yaklaşımda savunulan biçimde, kadın ve erkeğin hayatın her alanına eşit olarak katılabildiği, hatta kadınların erkeklerden daha üstün varlıklara dönüşebildikleri pembe bir dünya olarak resmedilmektedir (Görsel 5). Ataerkil toplumun aksine Barbie Diyarı’nda erkek değil, kadın hakimiyeti vardır. Barbie Diyarı’nda her şeyin pembe renkte olması buradaki kadın hakimiyetine işaret etmektedir. Bilindiği üzere, pembe renk hem kadınsılık hem de zarafet ile ilişkilendirilen bir renktir (Demirdöğmez, 2021:30). Barbie Diyarı’nda Barbielerin aileleri yoktur, evli değildirler ve hiçbirinin çocuğu yoktur. Bu durum, doğal olarak onların ev hanımlığı, eş ya da anne rollerinde olmalarını olanaksız kılmaktadır. Dolayısıyla, Barbielerin ailelerinden gelen bir baskı söz konusu değildir. Yukarıda da belirtildiği gibi, ‘aile’ cinsiyete ilişkin belleğin ataerkil söyleme uygun bir şekilde eklemlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Böylece, Barbie Diyarı’nda kadınların aile ve toplum baskısından uzak bir şekilde istedikleri her şeyi yapabilecekleri üzerinde durulmaktadır.

Barbie Diyarı’nda ataerkil toplumlarda erkek davranışı (eğlence ve partilere katılmak, dilediğini giyebilmek, vb.) ve erkek işi (Görsel 6, 7-inşaat işi, çöpçülük, vb.) olarak kabul edilen davranış ve işlerin kadınlara özgü olduğu gösterilmektedir. Böylece, kadınların da erkeklerin yaptığı işleri yaparak onlar gibi davranmalarının normal ve doğal olduğu ima edilmektedir. Kadın ile erkeğin eşit olduğuna dair bu vurgu, cinsiyet eşitliği ile ilgili mücadeleleriyle bilinen ikinci dalga feminist hareketin söylemi ile yakından bağlantılıdır. Özüdoğru’nun (2018) da belirttiği gibi, kadınlık rollerinin sosyalizasyon süreci ile birlikte nesilden nesile aktarıldığı üzerinde duran ikinci dalga feminist hareket cinsler arası eşitliği savunmakta ve kadının ev içi rollerle sınırlandırılmasını

eleştirmektedir. Kadın ile erkek arasındaki eşitlik ve benzerlik üzerine yapılan bu vurgu, “kimlik yapılanmasında önemli rol oynayan yapı stratejilerinden biridir” (Wodak vd., 1999:38). Kadınların da erkekler gibi güçlü ve bağımsız olabileceği üzerine yapılan bu vurgu, kadınların güçlü ve bağımsız oldukları yönündeki feminist söylemi pekiştirmekte ve kadını ev içi rollerle sınırlandıran ataerkil söyleme de karşıt bir strateji oluşturmaktadır.

Görsel 5
Barbie Diyarı

Görsel 6
Çöpçülük yapan Barbie'ler

Görsel 7.
İnşaat işi yapan Barbie'ler

Filmde, Barbie Diyarı, kadınların hayatın her alanına katılabilmekle kalmayıp en üst mevkilerde de hakimiyet sergiledikleri bir dünya olarak gösteriliyor. Toplumun en üst mevkilerinde ve tüm güçlü pozisyonlarda kadınlar vardır (başkan, nobel edebiyat ödülü sahibi, pilot, astronot, gazeteci, doktor -Görseller 8, 9). Bu dünyada kadınlar erkeklerden daha üstündür, daha çok hakka sahiptir ve diledikleri her şeyi yapabilirler. Böylece, kadınlar filmdeki dış sesin söylediği gibi kendi parasını kazanan, kendi evi, arabası ve kariyeri olan güçlü ve bağımsız bireyler olarak temsil edilmektedir. Wodak vd.,'nin (1999) da belirttiği gibi, “üstünlük ile ilgili pozitif varsayımlarla desteklenen (pozitif) farklılığa yapılan vurgu, dönüşüm stratejilerinden biridir. Yukarıda da belirtildiği gibi, ataerkil toplumda kız çocukları ve kadınlar ev içi işlerden sorumludur. Ancak filmde, Barbie'nin kız çocuklarını ataerkil yapının dikte ettiği annelik ve ev hanımlığı rollerinden kurtardığı ve onlara toplumsal cinsiyet eşitliği verdiği ima ediliyor. Burada da,

dönüşüm stratejilerinden “eski ve yeni arasındaki farklılığa vurgu”, “politik devamlılığa yönelik negatif çağrışım” ve “değişime yönelik pozitif çağrışım” stratejileri birlikte görülmektedir. Böylece, geçmişte ataerkil yapının dikte ettiği kadın rolleri (annelik, ev hanımlığı) ile ilgili negatif çağrışım ve Barbie sayesinde kadın olmanın değişen anlamına yüklenen pozitif çağrışım göze çarpmaktadır.

Görsel 8.
Pilot Barbie

Görsel 9.
Astronot Barbie'ler

Filmin başında, mayolu Barbie bebeğin adeta bir güneş gibi doğarak (görsel 10) ortaya çıkmasıyla kız çocukları oyuncak bebekleri ile oynamaktan vazgeçmekte ve bebeklerini yerden yere vurup parçalamaktadırlar (Görsel 11). Kız çocuklarının oyuncak bebeklere gösterdikleri “şiddet” onların annelik ve ev hanımlığı gibi rollere girmekten nefret ettiği izlenimi vermektedir. Bu durum, kadınların doğasında olduğu varsayılan ev hanımlığı ve annelik gibi rollerin yıpratıcılığı ve sıkıcılığına da işaret etmektedir. Böylece kadınların bu rollere devam etmesinin olumsuz bir durum olduğu ve bu durumun değişmesi gerektiği ima edilmektedir.

Görsel 10.
Barbie'nin doğuşu

Görsel 11.
Oyuncak bebeğini kıran kız çocuğu

Barbie Diyarı'nda, cinsiyet rolleri ile ilgili kalıp yargıların tersine çevrildiği ve yukarıda da belirtildiği gibi, ataerkil toplumda erkeklerden göstermesi beklenen liderlik etme, rasyonel ve bağımsız olma, kendine güvenme ve dominant olma gibi davranış özelliklerinin, kadınlar tarafından gösterildiği görülmektedir. Böylece, ataerkil toplumda kadınlar ve erkekler için normal kabul edilen davranış özelliklerini sorgulayan feminist söylemlere de göndermede bulunmaktadır. Ramazanoğlu'nun (1998:26-27, Akt., Özüdoğru, 2018:307) da belirttiği gibi, “feminizm, çeşitli toplumlarda kadınlar için oluşturulmuş olan ve ‘doğal’, ‘normal’ olarak kabul

edilen birçok durumu sorgulamaktadır”. Filmde, Barbieler son derece bağımsız ve dominant iken Barbie Diyarı’nda yaşayan Kenler, Barbielere bağımlı, duygusal ve kendilerine güvensizdirler. Gerçek dünyadaki erkekleri temsil eden Kenler, Barbie Diyarı’nda önemsiz işlerle uğraşan ikincil konumdaki bireylerdir. Filmde, yardımcı oyuncu rolündeki Ken’in ilk görüldüğü sahne, plaj sahnesidir. Filmin bu sahnesinde Ken mesleğini tanımlarken “Mesleğim sörfçülük bile değil, can kurtaranlık da değil, mesleğim sadece plaj” der. Plajda nasıl bir görevi olduğunu kendisi dahi bilmeyen Ken, gerçek dünyaya gittiğinde kendisine iş de bulamaz. Böylece, Barbieler toplumun en üst mevkilerinde yer alırken, Kenlerin önemsiz işlerle uğraştığı görülmektedir.

Filmde, Klişe Barbie her gece kız arkadaşlarıyla parti yapan bağımsız bir kadını temsil ederken, Ken, Barbie’ye bağımlı ve sürekli onun etrafında dolanan kişi olarak gösterilmektedir. Filmin bir sahnesinde, Barbie ile kalmak istediğini söyleyen Ken’e, Barbie’nin verdiği cevap şu şekildedir: “Ama ben kalmanı istemiyorum. Burası Barbie’nin hayal evi. Ken’in hayal evi değil. Ve bu gece kızlar gecesi. Her gece...Daima...Sonsuza dek...” Böylece Ken’i dışlayan ve ona ihtiyacı olmadığını vurgulayan Barbie, kadınların erkeklere bağımlı olduğu yönündeki ataerkil söyleme karşıt bir feminist söylem üretmektedir. Bu alternatif söylem, kadının erkeğe değil tam tersi erkeğin kadına bağımlı olduğu yönündedir. Bu durumu filmdeki dış ses şu şekilde özetlemektedir: “Barbie her gününü harika geçirir ancak Ken’in günü Barbie ona bakarsa güzel geçer”. Ramazanoğlu’nun (Akt., Özüdoğru, 2018:307) da belirttiği gibi, feminizmin tüm türleri kadınları, erkeklere bağımlı kılan tüm ilişki çeşitlerinin değiştirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Kadınlara yönelik “Pozitif ben sunumu” ve erkekler ile kadınlar arasındaki farkları gösteren “siyah-beyaz tasvir” sürdürme stratejileri olarak feminist söylemin kadınlara yüklediği pozitif anlamı pekiştirmekte ve yapılandırmaktadır. Böylece, sürdürme stratejileri, tehdit altında olduğu varsayılan kadın kimliğinin korunarak ve desteklenerek yeniden üretilmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Filmde, Barbielerin erkek davranışı olarak bilinen davranışları sergileyip, erkek işi olarak bilinen işleri yaptığı fakat her durumda çok güzel ve bakımlı oldukları da görülmektedir. Filmin başındaki dış sesin konuşmasında, “Barbie mayolu bir kadın olarak çıkmış olabilir ama çok daha fazlasına dönüştü” ifadesi güzellik yarışmalarında mayolu geçiş yapan güzelleri anımsatmaktadır ve kadınların aslında ‘güzel’ olmaktan çok daha fazlası olabileceklerine işaret etmektedir. Bilindiği gibi, kadınlar arasında fiziksel özellikleri ön planda tutarak yapılan güzellik yarışmaları kadını ‘güzellik sembolü’ olarak sunmakta ve yarışmalardaki güzellik ile ilgili standartlar ‘tek tip’ güzellik anlayışını pekiştirmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi, Barbie filmindeki farklı cilt tonlarına, vücut tiplerine, engellere ve farklı özelliklere (Klişe Barbie, Tuhaf Barbie, Maceraperest Barbie) sahip tüm kadınların adı Barbiedir ve hiçbir Barbie ötekileştirilmemekte ya da

dışlanmamaktadır. Böylece, kadınlara yönelik tek tip kadın imajı ve güzellik standardı yıkılmaya çalışılmaktadır. “Barbie” farklı özellikler, engellilik, fiziksel görünüm ve ırksal ayırım yapılmadan tüm kadınları temsil etmektedir. Filmde, tüm Barbieler, birlik ve beraberlik içerisinde yaşamakta, birlikte vakit geçirmekte ve eğlenmektedirler (Görsel 12). Böylece, her ne kadar kadınlar farklı özelliklere sahip olsalar da aralarında bir benzerlik, birlik ve dayanışma olduğu mesajı verilmektedir. Wodak vd.’nin (1999:38) da belirttiği gibi, “ulusal benzerliğe yapılan vurgu inşa stratejilerinden biridir” ve kadına yüklenen anlamı eklemlenmekte ve yapılandırmaktadır.

Görsel 12.

Farklı özellikteki Barbie’ler birlikte eğlenirken

Öte yandan, başroldeki Barbie Kliše Barbie’yi temsil etmektedir. Kliše Barbie sarışın, renkli gözlü, uzun boylu, zayıf, neşeli ve hayatı çok sorgulamadığı için hep mutlu olan, böylece hayatı “toz pembe” gören Barbie’dir. Başroldeki Barbie’nin Kliše Barbie’yi yani kadını temsil etmesi onun zayıf, renkli gözlü, uzun boylu ve sarışın olmasıyla tek tip kadın güzellik standardına en uygun Barbie olmasından kaynaklandığını düşündürmektedir. Kurtdaş’ın (2021:214) da belirttiği gibi, “medyanın öne çıkardığı ve batı toplumlarının beden özelliği olan sarı saç, renkli göz, uzun boy, ince vücut yapısı ve zayıflık idealize edilen bedendir”. İdealize edilen bu beden özelliklerine sahip olan ve Kliše Barbie’yi canlandıran filmin başrol oyuncusu Margot Robbie’nin filmin bir yerindeki repliği şu şekildedir: “Ben bir insana bir Barbie düşün dendiğinde düşünülen Barbie’yim. Ben Kliše Barbie’yim”. Bu sözüyle Robbie, Kliše Barbie’nin beden özelliklerinin kadınlar için idealize edilen beden özellikleri olduğuna işaret etmekte ve bunu dolaylı olarak eleştirmektedir. Bu durum, filmin başındaki dış sesin konuşması ile paralellik göstermektedir. Dış sesin konuşması “Sonuçta onlar Barbie Diyarı’nda yaşıyorlar. Hayallerini yıkmaya ne hakkın var?” şeklinde bitmektedir. Bu ifadeyle, filmde “toz pembe” olarak resmedilen Barbie Diyarı’nın gerçek değil, sadece kadınların “hayali” olduğu ima ediliyor. Filmin bir sahnesinde başroldeki Kliše Barbie’nin bir gün yine pembe odasında ve yatağında uyurken pembe düşlerinden huzursuz bir şekilde uyandığı (Görsel 13) ve bu saatten sonra her şeyin aksi gitmeye başladığı görülmektedir.

Bu aksilikler, Barbie'nin nefesinin kokmasıyla, duş suyunun soğuk akmasıyla, krebinin yanmasıyla, çatısının düşmesiyle, bir anda düz taban olmasıyla ve selülitlerinin çıkmasıyla ifade edilmektedir (Görsel 14, 15).

Görsel 13
Huzursuz Barbie

Görsel 14.
Soğuk duş

Görsel 15.
Düz taban Barbie

Klişe Barbie'nin hayatında bazı şeylerin aksi gitmesi, fiziksel görünümünün bozulmaya başlaması ve “ölümü” dolayısıyla hayatı sorgulamaya başladığı an, mevcut durumun değişmesi gerektiğinin de işaret edildiği andır. Barbie Diyarı'nın ‘gerçek’ değil de ‘hayal’ ürünü olduğu, Barbie Diyarı'nda meydana gelen aksiliklerle ve Klişe Barbie'nin bir anda ölüm ile ilgili düşüncelere kapılmasıyla ifade ediliyor. Bu aksilikler, gerçek dünyada da kadınların hayatının “toz pembe” olmadığına işaret eden ve Klişe Barbie'nin ‘gerçekliğe’ yani gerçek dünyaya giderek mevcut durumu değiştirmesi gerektiğini gösteren ipuçlarıdır. Wodak vd.'nin (1999:41) da belirttiği gibi, “politik devamlılığa yönelik negatif çağrışım, dönüşüm stratejilerinden biridir”. Böylece, Barbie Diyarı'ndaki mevcut düzenin gerçek dünyadaki kadınlara faydası olmadığına ve değiştirilmesi gerektiğine işaret edilmektedir.

Gerçek dünyaya giderken, Klişe Barbie'ye yardımcı olacak olan gerçek dünyada kendisi ile oynarken bir kız çocuğu tarafından hırpalanan, yüzü gözü boyanan, saçları kesilen ve bacakları ikiye ayrılmış olan ‘Tuhaf’ Barbie'dir. Tuhaf Barbie, bu hırpalanmış haliyle, gerçek dünyanın Barbie Diyarı'nın aksine kadınlar için acımasız bir yer olduğuna işaret etmektedir. Tuhaf Barbie, Klişe Barbie'ye gerçek dünya ile Barbie Diyarı'nı ayıran zarın yırtıldığını ve tamir edilmesi gerektiğini söyler. Daha sonra, ‘Klişe Barbie'nin “pembe” topuklu ayakkabılar ve sandaletler arasında seçim yapmasını ister (Görsel 16). Pembe topuklu ayakkabılar, kadınların hayali olan ‘Barbie Diyarı’nı, sandaletler ise kadınların sorunlarla boğuştuğu ‘gerçek dünya’yı temsil etmektedir. Sonuçta, sandaletleri seçmek zorunda kalan Klişe Barbie, gerçek dünya ile Barbie Diyarı'nı ayıran zarı tamir etmek için yola çıkar (Görsel 17).

Görsel 16.

Şık ayakkabı ve sandalet arasındaki seçim

Görsel 17.

Barbie gerçek dünyaya gidiyor

Barbie, gerçek dünyaya giderken Ken de ona eşlik eder. Önce spor arabayla yola çıkan Ken ve Barbie (Görsel 18) daha sonra sırayla hız teknesi (Görsel 19), uzay roketi (Görsel 20), ikili bisiklet (Görsel 21), karavan (Görsel 22) ve motorlu kızak (Görsel 23) ile yolculuklarına devam ederler. Farklı araçlarla yapılan yolculuklarda araçları kullanan hep öndeki Barbie'dir. Ken ise arkada ve pasif durumdadır. Burada, kadınların birçok alanda ikincil pozisyonlarda yer almasını eleştiren feminist söylemlere göndermede bulunulduğu düşünülmektedir. Pekmez'in (2024, s. 4) de belirttiği gibi, "feminizmin ana odak noktası, kadınları ikincil konuma iten geleneksel cinsiyet ilişkilerini dönüştürmektir". Karavan seyahatleri sırasında, Barbie oturmuş kahvesini yudumlarken, Ken'in çamaşır serdiği görülmektedir (Görsel 22). Barbie ile Ken'in farklı araçlarla yaptıkları yolculukları gösteren aşağıdaki görseller ile kadınların ev işlerinden sıyrılıp, erkekler ile eşit bir şekilde hayatın her alanında aktif olarak yer almasını arzu eden ikinci dalga feminist yaklaşımlara da göndermede bulunmaktadır. Özüdoğru'nun (2018, s.309) da belirttiği gibi, "ev içi roller ve cinsler arası eşitlik ikinci dönem kadın hareketinin mücadele alanlarının başında gelmektedir". Öte yandan, Ken ve Barbie seyahatlerinin sonunda ayaklarındaki patenlerle gerçek dünyaya vardıklarında ilk kez Ken'in önde Barbie'nin ise arkada olduğu görülmektedir (Görsel 24). Bu durum, Barbie Diyarı'nın aksine, gerçek dünyada kadının değil, erkeğin önde olduğuna işaret etmektedir.

Görsel 18

Araba

Görsel 19

Hız teknesi

Görsel 20

Uzay roketi

Görsel 21

İkili bisiklet

Görsel 22.
Karavan

Görsel 23.
Motorlu kızak

Görsel 24.
Paten

Ken ve Barbie'nin gerçek dünyaya ilk kez ayak bastıkları anda etraflarındaki tüm erkeklerin özellikle mayolu Barbie'yi cinsel bir nesne olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Bu durum, özellikle Barbie ve Ken inşaat alanının önünden geçtiklerinde, oradaki inşaat işçilerinin Barbie'ye "Bize bir gül, sarışın", "Bunların hepsi senin mi?", "Senin baban şekerci mi?", "Öldüm ve cenneteyim karşımda da bir melek duruyor" şeklindeki sözlü tacizlerinden anlaşılmaktadır. Filmde, bu sahneyle birlikte gerçek dünya ile Barbie Diyarı arasındaki farklılıklar görülmeye başlanmaktadır. Gerçek dünyada erkek egemenliği göze çarpmaktadır. Tüm inşaat işçileri erkektir ve inşaat işçilerinin bu sözleri ile kadınların gerçek dünyada cinsel bir nesne olarak algılandığı ima edilmektedir. Kıyafet seçiminin cinsellikle ilişkilendirilmediği Barbie Diyarı'nda dilediklerini giyen Barbielere hiçbir şekilde cinsel nesne olarak bakılmazken, gerçek dünyada durum tam da tersine dönmüştür. İnşaat işçilerinin sözlü tacizlerinden sonra, Barbie inşaat işçilerine dönüp "Benim bir vajinam yok. Onun da bir penisi yok. Bizim cinsel organlarımız yok" der. Ken ise bu duruma itiraz ederek, "Bende cinsel organ var bir kere" der. İdeal bir dünya olarak resmedilen Barbie Diyarı'nda kadınların cinselliğini temsil eden vajinalarının olmayışı Barbielerin cinsel nesne olarak algılanmadığına dikkati çekmektedir. Ken'in duruma itiraz edip, gururla kendisinin cinsel organının olduğunu vurgulaması ise Kaufman'ın da (1987) belirttiği gibi, penisin ataerkil toplumda bir güç göstergesi, erkekliğin simgesi olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Böylece, ataerkil toplumda erkekliğin bir güç göstergesi olduğuna ve erkeklerin, kadın bedeni üzerinde tahakkümü olduğuna işaret edilmektedir. Öztürk'ün de (2012:275) belirttiği gibi, "erkekler, doğurganlıklarını, giyiniş ve görünüş biçimlerini, hareket kabiliyetlerini, emek süreçlerini, bedensel veya cinsel etkinliklerini denetleyerek kadınlar üzerindeki ataerkil tahakkümü sürdürürler". Gerçek dünyada erkek egemenliğine ve kadının ikincil pozisyonda olmasına neden olan bu durum, Klişe Barbie tarafından Barbie Diyarı'ndaki ulusal bağımsızlığın kaybedilmesine yönelik bir ikaz olarak algılanır. Wodak vd.'nin (1999:40) da belirttiği gibi, "'Ulusal bağımsızlığın kaybedilmesine yönelik ikaz' dönüşüm stratejilerinden biridir". Yukarıda da belirtildiği gibi, dönüşüm stratejileri iyi yapılanmış mevcut kimliği başka bir kimliğe dönüştürmeyi amaçlar. Bu durum, kadının ataerkil yapıda iyi yapılanmış olan ikincil pozisyonundaki

cinsiyete ilişkin mevcut kimliğinin kabul edilemez olduğu yönündeki feminist söylemi pekiştirmektedir. Aşağıdaki tablo, Barbie Diyarı ile gerçek dünyadaki kadın ve erkeğin toplum içerisindeki pozisyonlarını ve onlara yüklenen anlam ve rolleri göstermektedir.

Barbie Diyarı	Gerçek Dünya
Kadın hakimiyeti var	Erkek hakimiyeti var
Kadın güçlüdür (fiziksel/duygusal)	Erkek güçlüdür (fiziksel/duygusal)
İş alanlarında kadın hakimiyeti vardır	İş alanlarında erkek hakimiyeti vardır
Kadına saygı duyulur	Erkeğe saygı duyulur
Kadın kusursuz derecede güzeldir	Kadın fiziksel olarak kusurludur
Kadın cinsellikle ilişkilendirilmez	Kadın cinsel nesne olarak algılanır
Kadın özgüvenli ve bağımsızdır	Erkek özgüvenli ve bağımsızdır

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi, Barbie Diyarı’nda kadın güzellik sembolü olarak resmedilirken, gerçek dünyada kadınların fiziksel kusurlarının (selülit, düz tabanlık, vb.) olabileceği ima edilmektedir. Öte yandan, gerçek dünyada kadınların cinsel nesne olarak görüldüğü üzerinde durulurken, Barbie Diyarı’nda Barbielerin cinsel organlarının olmayışı kadınların burada cinsel nesne olarak algılanmadığına işaret etmektedir. Kadının fiziksel ve duygusal anlamda güçlü gösterildiği Barbie Diyarı’nda erkek duygusal ve güçsüzdür. Gerçek dünyada ise durum tam tersidir. Barbie Diyarı’nda kadın hakimiyeti vardır ve buna iş alanları da dahildir. Kadınlar özgüvenli ve bağımsızdır ve onlara sonsuz saygı duyulmaktadır. Öte yandan, gerçek dünyada erkek hakimiyeti vardır ve kadın yerine erkeğe saygı duyulmaktadır. Kadın ve erkeği iki zıt kutba bölen ve ataerkil toplumlardaki erkek ile kadın arasındaki farkları yansıtan bu negatif ayırım, kadınların erkeklerle eşit hatta daha üstün olduklarına yönelik feminist söylemi barındıran kimlik inşasını parçalama işlevi görmektedir. Wodak vd.’nin (1999: 42) da belirttiği gibi, parçalama stratejileri mevcut kimliği parçalamayı ya da kötü parçalarından ayıştırmayı amaçlar. Böylece, bu stratejiler, mevcut kimliğin yeniden yapılandırılması gerektiği yönünde bir mesaj taşır.

Mayolu Barbie inşaat alanındaki erkek işçilerin sözlü tacizlerinden ve alaycı bakışlardan kurtulmak için Ken’i de alarak bir mağazaya girer ve ikisi birlikte üzerlerindeki mayoları değiştirip kendilerine yeni kıyafetler alırlar. Aldıkları kıyafetler, ‘maço, sert ve güçlü erkek imgesi üreten western kültürünü’ (Göker, 2021) temsil eden kovboy kıyafetleridir (Görsel 25). Ken, daha sonra Amerika’nın kültürel kimlik ifadesinin bir yansıması olan kovboy kıyafetleriyle gerçek dünyada yürüyüşe çıkar (Akgün ve Emecan, 2024) ve burada sert ve güçlü erkek imgesiyle karşılaşır. Erkek egemen dünyada kamusal alanda kadın görünmemektedir. Tüm güçlü pozisyonlarda erkekler vardır. Başkan, iş adamları, aktörler, sporcular hep erkektir (Görsel 26). Kadınlar ancak ikincil

pozisyonlarda erkeğe hizmet ederken ya da anne ve eş rollerinde görülmektedir (Görsel 27). Ken, gerçek dünyadaki yürüyüşü esnasında at üzerinde giden erkek polisleri de hayranlıkla izler. “At” imgesi kovboyları anımsatmakta, dolayısıyla yine Western kültürüne atıfta bulunmaktadır. Böylece, filmde ataerkil toplum ile Western kültür arasında bir benzerlik kurulmaktadır. Erkek egemen düzeni temsil eden Western kültürde, kadınlar kamusal alanda görünür değildir. Kadınlar ikincil konumda, yardıma muhtaç, ev içi işlerden sorumlu ya da erkeklerin eğlence malzemesi olarak temsil edilir (Göker, 2021). Ken’in yürüyüşü sırasında etraftaki erkeklerin konuşmaları duyulmaktadır. Konuşmalar şu şekildedir. “*Erkek gibi davranmamız lazım.*”, “*Adamsın adam...*”, “*Esas sen adamsın.*”. Erkek egemen kültürü yansıtan bu konuşmalar erkek olmanın bir ‘üstünlük’ ya da “ayrıcalık” olduğuna işaret eden ataerkil söylemlerdir. Böylece, mutluluk ve sevinçle yürüyüşten dönen Ken, Barbie onun ne dediğini tam duymasa da ona “*gerçek dünyada erkekler hükmediyor*” der.

Görsel 25
Kovboy kıyafetleri

Görsel 26
Başkan, sporcu, jokey

Görsel 27
Kadınlar ikincil rollerde

Öte yandan, Barbie Diyarı’nda ikincil pozisyonlarda bulunan kadınlar değil erkeklerdir. Bu nedenle Ken’in, erkek üstünlüğünü temsil eden ataerkil toplumda kendisine bir erkek olarak saygı duyulduğunu hissettiği, bu durumun gururunu okşadığı ve ataerkil toplumdaki erkek egemenliğine hayran kaldığı görülmektedir. Ken, bu durumu şu sözlerle ifade etmektedir: “*Barbie neden ataerkillikten hiç bahsetmedi? Anlaşılan her şeyi atlar ve erkekler yönetiyormuş. Ben de şansımı orada arayacağım.*” Daha sonra Ken ataerkilliği daha iyi öğrenmek amacıyla okul kütüphanesine gider ve oradan kendine birkaç kitap alır. Seçtiği kitapların adları şöyledir (Görsel 28): “*Neden Erkekler Yönetir?*” (*Why Men Rule?*), “*Man Wars*” (*Erkek Savaşları*), “*Ataerkilliğin Temelleri*” (*The Origins of Patriarchy*) ve “*Atlar*” (*Horses*). Kitapların adlarından da anlaşılabilceği gibi, kitaplar erkek gücünü ve üstünlüğünü (*Erkek Savaşları* ve *Neden Erkekler Yönetir?*) ataerkil toplumu (*Ataerkilliğin Temelleri*) ve western kültürünü (*Atlar*) temsil etmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi, okul eğitimi ve kitaplar çoğu zaman kadına edilgen, erkeğe ise etkin kimlikler biçmektedir (Dean, Joldoshalieva, Hussainy, 2007).

Görsel 28.

Ken'in kitapları: *Neden erkekler yönetir? Erkek Savaşları, Atlar, Ataerkilliğin Temelleri*

Ken, daha sonra “Ataerkilliğe en baştan başlayabileceğim bir yer bulmalıyım. Barbie Diyarı’na gidip öğrendiklerimi Kenlere anlatacağım” der ve Barbie Diyarı’na geri dönüp, Barbie Diyarı’nı Kendom’a dönüştürür. Böylece, Barbie Diyarı’nda gerçek dünyada olduğu gibi erkek egemenliği hüküm sürmeye başlar. Bu durum, Kendom’da yayın yapan Ken Televizyonundaki manşet haberlerden de anlaşılmaktadır. Manşet haberler şöyledir: “48 saat içinde tüm Kenlerin oy kullanmasıyla birlikte anayasa Kenler için Kenler tarafından Kenlerle bir hükümet için değişecek”, “Ken Başkan”, “At Nobel ödülü sahibi Ken”. Ken, Kendom’daki diğer Kenlere gerçek dünyayı şu sözlerle tarif eder: “Önce gerçek dünyayı erkekler yönetiyor sandım. Sonra bir ara atlar yönetiyor diye düşündüm. Sonra atların erkeklerin ideali olduğunu anladım. Her şey erkeklerin varlığını büyütmek ve yüceltmek için var... Muhteşem”. Erkek egemenliğine işaret eden bu söylemler ve özellikle Ken televizyonunda sadece Kenlerin (erkeklerin) oy kullanacağını belirtmesiyle 1. Dalga feministlerin verdikleri mücadelelere göndermede bulunmaktadır. Özudoğru’nun (2018:308) da belirttiği gibi, “1. Dalga feministlerin talepleri arasında, özellikle çalışma alanlarında cinsiyet ayrımına son verilmesi, cinsel sömürünün sona erdirilmesi, eğitim hakkı, oy kullanma hakkı, seçme ve seçilme hakkı yer almıştır”. Barbie, gerçek dünyaya ayak bastığı anda, önce erkek egemenliği ve sözlü taciz ile karşılaşmış, daha sonra Ken’in Barbieland’a (Barbie Diyarı) geri dönüp orayı gerçek dünyadaki gibi erkek egemen bir ulus olan Kendom’a dönüştürmesiyle kadınlar oy kullanma ve seçme, seçilme haklarını da kaybetmişlerdir. “Kendom” ve “ataerkil toplum” arasında, her ikisinde de erkek egemenliği ve üstünlüğü olması ve kadınların erkeklere hizmet eder pozisyonlarda olmaları bakımından benzerlikler olduğu görülmektedir.

Filmde, Kendom ile gerçek dünyadaki ataerkil düzen birbiriyle ilişkilendirilmektedir. “Kendom” ve “ataerkil toplum” arasında benzerlikler bulunmasına karşın, Barbie Diyarı (Barbieland-Görsel 29) ve Kendom (Görsel 30, 31) iki farklı ulusu temsil etmektedir. Barbie Diyarı’nda hakimiyet Barbierelerde, Kendom’da ise Kenlerdedir. Barbie Diyarı’nda yaşayan tüm kadınların adının “Barbie” olması ortak özellik taşıdıklarına ve birbirlerine benzediklerine işaret etmektedir. Aynı diyarda yaşamaları ve yaşadıkları diyarın adının “Barbie Diyarı” olması da aynı

ülkede yaşayan ve yaşadıkları yere aidiyet duygusu besleyen bireyler oldukları izlenimini uyandırmaktadır. Bu durum, Kendom'da yaşayan ve adı Ken olan tüm erkekler için de geçerlidir. Wodak vd.'nin (1999:37) da belirttiği gibi, “benzerlik” üzerine yapılan vurgu, yapı stratejilerinden biri olarak ulusal kimliği yapılandırır. Bilindiği gibi, “ulus ya da millet çoğunlukla aynı topraklar üzerinde yani aynı ülkede yaşayan, aralarında dil, tarih, duygu, ülkü, gelenek ve görenek birliği olan insanların oluşturduğu topluluktur” (Çelik, 2016: 88). Renan'ın da belirttiği gibi ulus, insanların yalnızca ait olduğunu hissettiği toplumun bir ferdi olmalarıyla ilgilidir. Bu bağlamda, ulus olmanın tek kriteri ortak paydada buluşabilmektir (Renan, 1991, akt. Sür, 2020). Filmde, aynı düşünce ve duyguları paylaşan Barbielerin kendilerini Barbie Diyarı'na, Kenlerin ise Kendom'a ait hissettikleri ve kendi bölgelerindeki hakimiyetlerini korumak için birbirleriyle iktidar savaşına girdikleri görülmektedir. Bu durum, kadını temsil eden Barbie ve erkeği temsil eden Ken'in birbirlerini ötekileştirmesine neden olmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi, cinsiyete ilişkin kimlik aynen ulusal kimlik gibi “öteki” üzerinden kurulmaktadır.

Görsel 29.
Barbie Diyarı

Görsel 30.
Kendom

Görsel 31.
Kendom

Barbie Diyarı'nda ikincil pozisyonlarda olmaktan memnun olmayan ve Kendom'da kendi hakimiyetlerini kurmak isteyen Kenler, Barbielere kötü davranmakta ve onları ötekileştirmektedir. Kenler, Barbie Diyarı'nı Kendom'a dönüştürürken Barbilerin evlerini ve onlara ait olan her şeyi alıp kendilerine göre değiştirirler (Görsel 32). Barbieleri kendilerine hizmet eden pozisyona getirirler. Kendom'da iktidar ve otorite Ken'lerde, yani erkeklerdedir. Burada, Barbieler gerçek dünyadaki kadınlar gibi, erkeklere hizmet ederken görülmektedir. Kendom'da kadınlar çoğu zaman garson ve asistan görevlerinde yer alır. Barbie Diyarı'nda, Barbie Diyarı başkanı olan Barbie, Kendom'da garson rolünde, Barbie Diyarı savcısı ise Kendom'da asistan rolündedir. Barbie Diyarı'ndaki Deniz Kızı Barbie bile Kendom'da Deniz Adamına hizmet ederken görülmektedir (Görsel 33). Böylece, Barbie Diyarı Kenler tarafından ele geçirilmiş ve Kendom kurulmuştur.

Görsel 32
Barbie Diyarı artık Kendom

Görsel 33
Barbie Diyarı'nın değişimi

Kendi ulusal kimliklerini meşrulaştırmak için birbirlerini ötekileştiren Barbieler ve Kenler kendi uluslarındaki hakimiyetlerini sürdürmek için ise birbirleriyle savaşa girerler. Savaşı kaybeden Kenler çok üzülürken, savaşın sonunda Ken ve Klişe Barbie arasında geçen diyalog şu şekildedir:

Ken: Hükmetmek zordu. Hiç sevmedim. Açıkçası ataerkilliğin atlarla ilgili olmadığını anladığımda ilgimi kaybetmiştim.

Klişe Barbie: Ken açıkçası sana bir özür borçluyum. Seni hep cepte gördüğüm için özür dilerim. Her gece kızlar gecesi olmamalıydı.

Ken: Sensiz kim olduğumu bile bilmiyorum...

Klişe Barbie: Sen Kensin...Belki de Ken'in artık kim olduğunu keşfetme zamanıdır. Bensiz kim olduğunu bulman gerekiyor. Belki de seni sen yaptığını düşündüğün bütün o şeyler gerçekte sen değilsin... Belki bir Barbie vardır, bir de Ken vardır.

Yukarıda da belirtildiği gibi, kimliğin inşasında her zaman bir “ötekine” ihtiyaç duyulur. Kadın kimliğinin inşasında “öteki” olan erkek iken, erkek kimliğinin inşasında öteki olan kadındır. Böylece kadın ve erkek birbirleri üzerinden tanımlanmaktadır. İktidar ilişkilerine bağlı olarak kadın ve erkeğe yönelik bakış açısı ile bu cinsiyetlerin toplumdaki rolleri sürekli değişmektedir. Bu bağlamda, Barbie (kadın) ve Ken (erkek) arasında bir iktidar savaşı vardır ve aralarındaki ilişki de bu iktidar savaşı üzerinden kurulmakta ve yapılanmaktadır. Kadın ve erkeği iki zıt kutba bölen ve birbirlerini ötekileştirmelerine neden olan bu negatif ayrımın anlamsız ve gereksiz olduğuna işaret eden yukarıdaki diyalog, kadın ve erkeğin birbirinden üstün olduklarına yönelik feminist ve ataerkil söylemlerin sorgulanması ve bu söylemler aracılığıyla üretilen cinsiyete ilişkin kimlik inşalarını parçalama işlevi görmektedir. Ancak, bu stratejiler eski kimliğin yerine yeni ya da alternatif bir kimlik önermemektedir. Kenler ve Barbieler arasındaki savaş bittikten sonra, Mattel başkanı ve ekibi, Barbieler, Kenler, gerçek dünyada Klişe Barbie ile oynayan ve Barbie çizimleri yapan anne ve kızı bundan sonra ne yapacakları ile ilgili karar vermek üzere toplanırlar.

Mattel Başkanı: Ken haklı; lider olmak çok zor...Barbieler sayesinde ben de artık yönetim kurulu başkanlığı sıfatının getirdiği o ağır yükten kendimi kurtarabilirim ve Barbie Diyarı'ndaki her şeyi eskiye döndürebiliriz.

Barbie Diyarı Başkanı: Ben işlerin eskisi gibi olması gerektiğini düşünmüyorum. Barbieler de Kenler de ikinci planda olmak zorunda değiller.

Barbie çizimleri yapan anne: Benim bir fikrim var.

Mattel Başkanı: Bana gizli hayalini anlat çocuğum...

Barbie çizimleri yapan anne: Peki ya sıradan Barbie? O hiçbir şeyin başkanı değil. Belki bir annedir...Belki değildir. Çünkü olabilir...Sadece anne olmak da isteyebilir. Ya da bir başkan. Ya da ne anne ne başkan. Sadece çekici bir bluzu var ve gününü kendini iyi hissederek geçirmek istiyor...

Filmin son sahnelerinde yer alan yukarıdaki diyalogdan da anlaşılabilceği gibi, filmde, ataerkil söylemin erkeğe yüklediği anlam ve roller ile feminist söylemin kadına yüklediği anlam ve roller ve bu söylemlerin birbirleri üzerinde hakimiyet kurmalarını gerektiren yaklaşımları reddediliyor. Filmde, Barbie'ye, yani kadına ve Ken'e, yani erkeğe yüklenen anlamlar ve rollerin sabit olmadığı, sürekli olarak eklemleendiği ve yapılandığı üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda, Calhoun'un (1994) da belirttiği gibi, kendimizi tanımlamaya başladığımız anda kendimize ilişkin bilğimiz anlatılar tarafından yapılandırılmaya başlar. Böylece, her ne kadar bir keşif gibi görünse de, kendimize ilişkin bilğimiz yapılandırılmıştır (Taylor, 1989). Filmin sonunda, başroldeki Klişe Barbie, Mattel'in erkek başkanı ile kurucusu/mucidi Ruth Handler arasındaki konuşma ise filmin vermek istediği mesajı özetler niteliktedir.

Mattel'in erkek başkanı: Ne istiyorsun?

Barbie: Bilmiyorum. Ben artık nereye ait olduğumu bilmiyorum. Sanırım hikayemin bir sonu yok.

Ruth Handler: Amaç da buydu. Seni bir sonun olmaması için yarattım...

Barbie: Artık kendimi Barbie gibi hissetmiyorum... İnsan olmama izin verir misin?

Ruth Handler: İznime ihtiyacın yok. Biz anneler sabit dururuz ki kızlarımız dönüp baktığında ne kadar ilerlediğini görebilsin.

Barbie: Yani insan olmak isteyeceğim bir şey değil mi? Kendim mi keşfedeceğim?

Ruth Handler: Ne demek olduğunu bilmeden bu adımı atmana izin veremem ki...Ellerimi tut... Şimdi gözlerini kapat... Şimdi hisset...

Barbie ile Handler aralarındaki bu konuşmadan sonra el ele tutuşurlar. Barbie gözlerini kapatır (Görsel 34) ve gerçek dünyadaki kadınlara ve kadınlığa ilişkin birtakım anılar gözünün önünde canlanır (Görsel 35, 36, 37, 38, 39). Bu anılar, başka kadınların otobiyografik anılarına ilişkindir. Burada, her kadının anılarından oluşan kendine ait bir hikâyesi olduğuna dair gizli bir

mesaj vardır. Kadınların kendilerine ait anıları ve bu anılara dayanan anlatıları, kadına yüklenen anlamın da sabit kalmadığına ve sürekli olarak eklemlendiğine işaret etmektedir. Bu bağlamda, farklılıklara vurgu yapan üçüncü dalga feminist söyleme de gönderme yapıldığı düşünülebilir. Özüdoğru’ya göre (2018), ikinci dalga feminist algı mutlak eşitliği savunurken, üçüncü dalga feminist algı farklılıklara vurgu yapan bir söylem geliştirmiştir. Dolayısıyla, “Üçüncü dalga feminist hareket, benzerlik yerine farklılığa vurgu yapmıştır” (Özüdoğru, 2018: 309). Filmde, Barbie’nin bu anıları içselleştirdikten sonra gerçek bir kadına dönüştüğü görülür. Gerçek bir kadına dönüşen Barbie’nin ilk gittiği yer ise jinekologdur. Jinekoloğa giderken Barbie’nin ayağında gerçek dünyayı temsil eden “sandaletler” vardır (Görsel 40). Burada, Barbie Diyarı’nda olduğu gibi kadın cinselliğini tamamen yok saymanın (Barbie Diyarı’nda kadınların vajinası yoktur) da aslında kadına yüklenen diğer anlam ve roller gibi kadını tanımlamada yetersiz olacağına dair bir ima vardır.

Görsel 34.
Barbie ve Handler

Görsel 35.
Anılar

Görsel 36.
Anılar

Görsel 37.
Anılar

Görsel 38.
Anılar

Görsel 39.
Anılar

Görsel 40.
Barbie sandaletlerle

Sonuç

Kitle iletişim araçları, kadın ve erkek olmakla ilgili yaydıkları anlatılar ve söylemlerle cinsiyete ilişkin belleği yapılandıran en önemli mekanizmalardan biridir. İktidar alanı içerisinde söylemler vasıtasıyla sürekli olarak gerçekleşen eklemlenme, kadın ve erkeğe statik bir rol biçilememesine ve cinsiyete ilişkin belleğin tartışmalı bir alan olarak kalmasına neden olmaktadır. Medyada çoğu zaman cinsiyete ve kadın ile erkek rollerine ilişkin hakim söylemi pekiştirmeye yönelik anlatılar sunulsa da alternatif anlatılar da üretilmektedir. Böylece, alternatif anlatılar

yoluyla cinsiyete ilişkin belleğin hakim söyleme alternatif şekillerde eklemlenebilmesi olasıdır. Bu durum, kimliğin yeniden yapılanmasına ve eklemlenmesine neden olur.

Anlam yaratma sürecinde başlıca rol oynayan söylemler, anlatı destekli bir yapı olan sinemada da var olmakta ve özellikle replikler ve görsellerle çeşitli biçimlerde kendini yeniden üreterek, cinsiyete ilişkin belleğin eklemlenmesinde önemli bir rol oynamaktadırlar. Bu çalışmada, 2023 yılında ilk kez Amerika’da, daha sonra da birçok ülkede gösterime giren ve ataerkil topluma yönelik getirdiği eleştirilerle büyük tartışmalara neden olan Amerikan filmi “Barbie” eleştirel söylem analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Filmdeki anlatımı desteklemek ve zenginleştirmek amacıyla analize filmdeki bazı görseller de eklenmiştir. Çalışmanın teorik çerçevesi çizilirken feminist teoriler ile Foucault, Fairclough, Laclau ve Mouffe’un söylem teorilerinden yararlanılmıştır. Çalışmada, Fairclough’un bakış açısıyla metinlerarasılık, Foucault’un bakış açısıyla iktidar ilişkileri, Laclau ve Mouffe’un bakış açısıyla da söylemlerdeki daimi eklemlenme ve değişime odaklanılmaktadır. Filmde kadına (Barbie) ve erkeğe (Ken) yüklenen anlam ve rollerin sabit olmadığı ve tarihsel süreç içerisinde kültürel, politik ve ekonomik faktörlere bağlı olarak eklemlendiği ve yapılandığı üzerinde durulmaktadır. “Barbie Diyarı” birçok feminist yaklaşımda eleştirilen kadının toplumdaki rolünün ne olması gerektiği ile ilgili birtakım ipuçları verirken, “Kendom” ataerkil toplumdaki kadının rolü ile ilgili öğeleri içermekte ve gerçek dünyayı temsil etmektedir.

Barbie filminde cinsiyete ilişkin belleğin kültürel ve politik faktörlere bağlı olarak iktidar ilişkileri içerisinde sürekli olarak değiştiği, eklemlendiği ve yapılandığı vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, filmde tarihsel süreç içerisinde farklı feminist söylemlerin ataerkil söyleme getirdiği eleştiriler de yansıtılmaktadır. Bu eleştiriler çoğunlukla kadının kamusal alandaki eşitsizliği, ev hanımlığı ile annelik rolleri ve kadın bedeni ile ilgili konularla ilgilidir. Ataerkil sistemdeki cinsiyete ilişkin toplumsal rollerin sorgulanması, hatta tersine çevrilmesi durumunda ne gibi sonuçların ortaya çıkabileceğine dair varsayımlarda da bulunan filmde, cinsiyete ilişkin hakim bellek alternatif şekillerde yeniden eklemlenmektedir. Böylece, *Barbie* filmindeki alternatif anlatılar ve söylemler yoluyla, kadın ve erkek olmakla ilgili bildiklerimiz filmin bize toplumsal cinsiyetle ilgili hatırlattıkları ve unutturdukları üzerinden yeniden eklemlenmektedir. Filmde, her kadının kendi anılarından oluşan kendine ait bir hikâyesi olduğuna dair gizli bir mesaj vardır. Kadınların kendilerine ait anıları ve bu anılara dayanan anlatıları, kadına yüklenen anlamın da sabit kalmadığına ve sürekli olarak eklemlendiğine işaret etmektedir.

Filmde, cinsiyete ilişkin belleğin, birbiriyle bağlantılı toplumsal ve otobiyografik anı ve anlatıların bir araya gelmesiyle eklemlendiğine işaret edilmektedir. Bu bağlamda, sosyal bir varlık

olan insan belleğinin sürekli olarak yapılandırılan bir metin olduğu ima edilmektedir. Filmin sonunda hakim ve alternatif toplumsal ve ontolojik anlatıların birleştiği ve birbiriyle iç içe geçtiği görülmektedir. Farklı söylemlerin birbiri üzerinde hakimiyet kazanmak için çatışma halinde olduğunun gösterildiği filmde, iktidar ilişkilerinin, söylemlerin ürünü olan cinsiyete ilişkin belleğin üretilmesinde ve eklemlenmesinde önemli bir rol oynadığına da dikkat çekilmektedir.

Belirtmek gerekir ki, filmde hem ataerkil topluma hem de ataerkil toplumdaki kadının rolünü sorgulayan birçok feminist yaklaşıma yönelik eleştirel bir bakış açısı vardır. Bu bağlamda, ataerkil toplumda kadına cinsel nesne olarak bakılması ve kadına atfedilen ev hanımlığı, annelik gibi rollerin kısıtlayıcı ve yıpratıcı olduğu üzerinde durulmaktadır. Bunun yanında erkeğin kadın bedeni üzerindeki tahakkümü ve kadınlara dayatılan tek tip güzellik algısı da yıkılmaya çalışılmaktadır. Barbie Diyarı'nda kadın; ekonomik açıdan erkeğe bağımlı, annelik ve ev hanımlığı rollerinden sıyrılıp her işi yapabilen, kendi parasını kazanabilen bağımsız bir kadına dönüşürken, erkek, özellikle duygusal açıdan kadına bağımlı ve üstlendiği tüm önemli görevleri kadına devreden ikinci sınıf insan konumuna iniyor. Bilindiği gibi, kimliğin inşasında her zaman bir 'öteki'ye ihtiyaç duyulur. Filmde de kadın kimliğinin inşasında 'öteki' olan erkektir. Böylece kadın ve erkek birbirleri üzerinden tanımlanmaktadır. Ancak filmde, kadınların cinsel nesne olarak algılanmadığı ve erkeklerin yaptığı tüm işleri devralarak bu işleri daha iyi yapabildiği durumda dahi, kadınlar açısından sorunların çözülmeceğine yönelik bir mesaj da verilmektedir. Bu sebeple film, kadının sadece ataerkil toplumlardaki rolünü değil, feminist yaklaşımlardaki anlamını da tartışmaya, sorgulamaya ve dönüştürmeye çalışması açısından önemlidir.

Yazarın Notu

Kızım Nisan Ada ve oğlum Rüzgar Tufan'a...

Kaynakça

- Akgün, A.C., & Emecan, M. (2024). Kültürel Diplomasi Aracı Olarak Hollywood Sinemasını Post-Truth Bağlamında İzlemek: Barbie Filmi Örneği. *Folklor Akademi Dergisi*, 7 (1), 256-270.
- Aytekin, M. (2018). Sinemada söylem ve ideoloji: Samira Makhmalbaf filmleri üzerine bir inceleme. *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, 1(1), 59-76.
- Bartlett, F.C., (1932). *Remembering: a study in experimental and social psychology*. Cambridge University Press.
- Bodnar, J. (1992). *Remaking America*. Princeton University Press.

- Çak. Ş. E. (2010). Toplumsal cinsiyet ve feminizm teorileri bağlamında Türkiye'deki reklam filmleri ve popüler müzik videoları. *Yedi DEÜ GSF Dergisi*, (4), 101-110.
- Calhoun, C., (1994). *Social theory and the politics of identity*. Blackwell Publishers.
- Çelik, E. (2016). Ana dil ve anne dili kavramları, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 29, 88-100
- Coşkun, B.B. & Coşkun, Z. (2023). Barbie'yi nasıl bilirsiniz? Koyu Pembe Feminizm, *WFP notes* 2023/2025.
- Dean, B. L. , & Joldoshalieva, R. , & Hussainy, A. (2007). The role of schooling in constructing gendered identities. *Journal of Research and Reflections in Education*, 1(1), 87-114.
- Demirdöğmez, M. (2021). Pazarlamada Renkler ve Sektörel Yansımaları, USBILIM 1st International Conference on Education, Economy, Management and Social Sciences, ISBN: 978-605
- Didin, D. B. (2024). "Feminizmin Dört Dalgası Bağlamında Barbie", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 61, Denizli, 59-77.
- Dilek, A.B. & Akgül, Ç. A, A. (2024). "Film pazarlama stratejilerinde transmedia etkisi: Barbie Örneği", *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 24 (1), 56-75.
- El-Mengad, A. & Chakroune, S. (2025). *She's Everything, He's just Ken: A Comprehensive Analysis of Barbie (2023)*. *Journal of Gender, Culture and Society*, 5(1), 1-11
- Erhürman, H. (2012). *Articulations of memory in Northern Cyprus: Between Turkishness, Europeanness and Cypriotness*. Lambert Academic Publishing.
- Erhürman, H. (2013). Kuzey Kıbrıs'ta küreselleşme ve Avrupalılık: Kıbrıs'ı yeniden düşünmek, *21. Yüzyılda Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, (2), 161-176.
- Fairclough, N., (1995). *Critical discourse analysis*. Longman.
- Fentress, J., & Wickham, C. (1992). *Social memory*. Blackwell.
- Fitriyah, F., & Anindya, F.D. (2024). The Archetypal and Stereotypical Depiction of Barbie in the Barbie's Film (2023). *Elite: English and Literature Journal*, 11 (2), 158-173.
- Foucault, M. (1978). *The history of sexuality*. (R. Hurley, trans.). Pentheon.

- Foucault, M. (1980) *Power/Knowledge: Selected interviews and other writings 1972-1977*. Harvester Press.
- Foucault, M. (2003) *Cinselliğin Tarihi*. (H. Tanrıöver, Çev.) Ayrıntı Yayınları.
- Gerwig, G. (Yönetmen). (2023). Barbie [Film]. USA: LuckyChap Entertainment Mattel Films Heyday Films.
- Göker, N. (2021, 24-25 December) Revizyonist Westerne Bir Örnek: The Power of the Dog (Conference Paper) 3. International CEO Communication, Economics, Organization & Social Sciences Congress, Ukraine
- Habacı, N. (2023). “Adı Vasfiye ve “Aaahh Belinda” filmlerinde bellek yansımaları ve toplumsal cinsiyet, *Medya ve Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 5 (1), 6-22.
- Halbwachs, M. (1980). *The collective memory*. Harper & Row Publishers. Independent. (2024. December 8). <https://www.indyturk.com/node/654926/barbienin-yasaklandigi-ulke-sayisi>
- Jeffrey, K. Olick and Joyce Robbins, Social Memory Studies: From ‘Collective Memory’ to the Historical Sociology of Mnemonic Practices”, *Annual Review of Sociology*, Vol. XXIV, (1998), 105-140.
- Kara, O. (2021). Hegemonik erkeklik iktidarının her yerdeliği: Kelebekler ve bizi hatırla. *Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 1(8), 88-204.
- Karaboğa, F. , & Adıgüzel, Y. (2024). Eleştirel teori perspektifinden Barbie filminin betimsel analizi. *Türkiye Film Araştırmaları Dergisi*, 4 (2), 187-213.
- Kaufman, M. (1987). The construction of masculinity and the triad of men’s violence. In. Kaufman, M. (Ed.), *Beyond patriarchy essays by men on pleasure, power and change*. Oxford University Press, 1-16
- Kellogg, T.R. (2002). *Cognitive psychology*. Sage
- Klein, L.K. (2000). ‘On the Emergence of Memory in Historical Discourse’. *Representations* 69, 127-150.
- Korkmaz, A & Başer, M (2019). Toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında ataerkillik ve iktidar ilişkileri. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi Sted*, 28 (1), 71-75.
- Kurtdaş, M.E. (2021). Kadınların omuzlarındaki ağır yük:”Güzellik”. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14 (39), 186-224.

- Laclau, E. & Mouffe, C. (1985). *Hegemony and the Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. Verso.
- Lowenthal, D. (1985). *The Past is a Foreign Country*. Cambridge University Press.
- Lubis, P.A., Eryani, P.A., & Solin, S. (2024). Exploring masculinities in Barbie (2023) directed by Greta Gerwig. *Lililacs Journal*, 1(4), 30-45.
- Middleton, D., & Edwards, D., (1986). Joint remembering: Constructing an account of shared experience through conversational discourse. *Discourse Processes*, (9), 423-459.
- Myisha, Y., Maharani, B. A., Ramadhan, H.A., Sabila, D., Kamalia, J.F.M. (2024). Decoding the Perpetuation of Patriarchal Culture in the Barbie Movie. *Cultural Narratives*, 1 (2), 71- 82.
- Namal, A. & Arı, R. (2022). Yaşam kavgası (1978) filminin eleştirel söylem analizi: Fairclough 3D modeli bağlamında değerlendirilmesi. *Journal of World of Turks*. 14 (1), 275- 292.
- Olick, J.K., & Robbins, J. (1998). Social memory studies: From “collective memory to the historical sociology of mnemonic practices. *Annual Review Sociology*, 24, 105-140.
- Orta, N. (2019). Toplumsal bellek ve sinema: Popüler sinema örneği olarak fetih 1453. *Selçuk İletişim*, 12(2), 1094-1126.
- Öztürk, Y. M. (2012). Ataerkil kapitalist toplumda kadının bedeni, *Toplum ve Hekim*, 4(27), 273-282.
- Özüdoğru, B. (2018). Beyaz feminizm ve öteki kadınlar. *Journal of Social Sciences Institute*. 12, 305-319.
- Pekmez, E. (2024). Feminizm yaklaşımları bağlamında, kadın haklarının değerlendirilmesi: İzlanda örneği, *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 1-24.
- Popular memory group. (1982). Popular memory: Theory, politics, method. In: Johnson, R, McLennan, G., Schwarz, B., and Sutton, D. (Eds.), *Making Histories*. (pp: 205- 257). Hutchinson.
- Radley, A (1990) Artefacts, memory and a sense of the past. Middleton, D. & Edwards, D. (Eds.), *Collective remembering*. (pp.46-59). Sage.
- Somers, R, M., & Gibson, D. G. (1994). Reclaiming the epistemological “other”: Narrative and the social constitution of identity’. In C. Calhoun, (Editor) *Social Theory and the Politics of Identity* (pp.37-99). Blackwell.
- Sözen, E (1999). *Söylem: Belirsizlik, Mücadele, Bilgi/Güç ve Refleksivite*. Paradigma.

- Sultana, A. (2011). Patriarchy and women's subordination: A theoretical analysis. (Yayınlanmış doktora tezi). University of Dhaka.
- Sür, B. (2020). Ulus nedir? Ernest Renan. *Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 155-160.
- Taylor, C. (1989). *Sources of the self: The making of the modern identity*. Harvard University Press.
- Taşkın, H.&İnanç. S. ,A. (2024). Barbie filmine feminist kuramlar bağlamında göstergebilimsel bir değerlendirme. *Türkiye Film Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 45-71.
- Tolan Barlas (1991). Aile, cinsiyet ve cinsel roller, Aile Ansiklopedisi, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu.
- Türkiye Milli Paralimpik Komitesi (2024, December, 8) <https://www.tmpk.org.tr/yazarimizdan/barbie-koleksiyonuna-daha-fazla-engelli-bebek->
- Usta, K. (2018). Toplumsal cinsiyet rolleri açısından “aile” ve günümüz sanatındaki yansımaları, Yüksek Lisans Sanat Çalışması Raporu. Ankara Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Vatandaş, C. (2007). Toplumsal cinsiyet ve cinsiyet rollerinin algılanışı. *Journal of Economy, Culture and Society*, 35, 29-56.
- Wodak, R., Cillia, R., Reisigl, M., Liebhart, K. (1999). *The Discursive Construction of National Identity*. Edinburg University Press.
- Wodak, R. (2001). What CDA is about-a summary of its history, important concepts and its developments. In: Wodak, R and Meyer, M. (Eds.) *Methods of Critical Discourse Analysis*. Sage.
- Yaman, H. S. (2025). Barbie ve Günümüzde Tüketim Kültürüne Etkisi. *Medya ve Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 7(1), 46-60.
- Zoonen, L.V. (1995). “Gender, representation and the media”, Downing, J. , Muhammadi, A.,, Muhammadi, S (Eds.). *Questioning the media*, (pp.311-327). Sage.

Üniversite Öğrencisi Kadınların Siber Şiddet Deneyimleri ve Siber Şiddetle Başa Çıkma Sürecinde Sosyal Desteğin Rolü

University Student Women's Experiences of Cyber Violence and the Role of Social Support in Coping with Cyber Violence

Nur Yemen Uçar* Gökhan Boduroğlu**

Öne Çıkanlar:

- Siber şiddet, kadın üniversite öğrencileri üzerinde önemli bir etkiye sahiptir, psikolojik sorunlara, sosyal geri çekilmeye ve akademik yaşamda aksamalara yol açmaktadır.
- Sosyal destek, siber şiddet ile başa çıkma sürecinde kritik bir rol oynamakta; aile, arkadaşlar ve kurumlar tarafından sağlanan güçlü duygusal ve araçsal destek, dayanıklılığı artırmaktadır.
- Üniversite danışmanlık hizmetleri ve hukuki yardım gibi kurumsal mekanizmalar önemlidir, ancak bu hizmetlere erişim ve farkındalık, etkilenen öğrenciler arasında sınırlı kalmaktadır.
- Dijital okuryazarlık programları ve daha sıkı düzenlemeleri içeren önleyici tedbirler gereklidir, böylece daha güvenli çevrimiçi ortamlar sağlanarak mağdurlar için etkili müdahaleler geliştirilebilir.

Öz: Bu araştırma, kadın üniversite öğrencilerinin dijital ortamda maruz kaldıkları siber şiddet deneyimlerini ve sosyal desteğin başa çıkma sürecindeki rolünü incelemektedir. Fenomenolojik desenle yürütülen nitel çalışmada, siber şiddet deneyimi yaşamış 30 kadın üniversite öğrencisi ile derinlemesine görüşmeler yapılmış ve veriler tematik analizle değerlendirilmiştir. Araştırma kapsamında görüşmelerden elde edilen bulgular; siber şiddet deneyimleri, siber şiddetin etkileri, siber şiddet ile baş etme yöntemleri ve toplumsal farkındalık ve öneriler olmak üzere dört ana tema altında ele alınmıştır. Bulgular, kadın üniversite öğrencilerinin çevrimiçi taciz, eski partner tehditleri ve anonim saldırılar gibi çeşitli siber şiddet biçimlerine maruz kaldığını ortaya koymaktadır. Bu deneyimlerin korku, özgüven kaybı ve sosyal izolasyon gibi psikolojik etkiler yarattığı, ayrıca sosyal medyadan uzaklaşma gibi davranış değişikliklerine neden olduğu belirlenmiştir. Kadın üniversite öğrencilerinin, siber şiddet deneyimleriyle başa çıkmak için süreç içerisinde arkadaşlarından, ailelerinden ve profesyonel destek sağlayıcılarından aldıkları sosyal destek önemli rol oynamaktadır. Bunun yanı sıra, teknolojik önlemler almak ve bireysel dayanıklılığı geliştirmek de etkili başa çıkma stratejileri arasında yer almaktadır. Araştırma, siber şiddetin önlenmesi için hukuki düzenlemelerin güçlendirilmesi, toplumsal farkındalığın artırılması ve mağdurlara yönelik psikososyal destek mekanizmalarının yaygınlaştırılması gerektiğini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Sosyal medya, Şiddet, Siber Şiddet, Sosyal Destek.

*Öğrenci, Hitit Üniversitesi, Sungurlu MYO, Sosyal Hizmet ve Danışmanlık Bölümü, ucarnur549@gmail.com, ORCID: 0009-0005-4921-3896.

**Öğr. Gör. Dr., Hitit Üniversitesi, Sungurlu MYO, Sosyal Hizmet ve Danışmanlık Bölümü, gokhanboduroglu@hitit.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6424-6478.

Highlights:

- Cyber violence has a significant impact on female university students, leading to psychological problems, social withdrawal and disruptions in academic life.
 - Social support plays a critical role in coping with cyber violence, with strong emotional and instrumental support provided by family, friends and institutions enhancing resilience.
 - Institutional mechanisms such as university counselling services and legal aid are important, but access to and awareness of these services remains limited among affected students.
 - Preventive measures including digital literacy programmes and stricter regulations are needed so that effective interventions can be developed for victims, ensuring safer online environments.
-

Abstract: This study examines female university students' experiences of cyber violence in the digital environment and the role of social support in the coping process. In this qualitative study conducted using a phenomenological design, in-depth interviews were conducted with 30 female university students who had experienced cyber violence, and the data were evaluated using thematic analysis. The findings obtained from the interviews were analysed under four main themes: experiences of cyber violence, effects of cyber violence, methods of coping with cyber violence, and social awareness and recommendations. The findings reveal that female university students are exposed to various forms of cyber violence, such as online harassment, threats from former partners, and anonymous attacks. These experiences were found to cause psychological effects such as fear, loss of self-confidence, and social isolation, as well as behavioural changes such as withdrawal from social media. Social support received from friends, family, and professional support providers played an important role in helping female university students cope with their experiences of cyber violence. In addition, taking technological precautions and developing individual resilience are also effective coping strategies. The research emphasises the need to strengthen legal regulations, raise social awareness, and expand psychosocial support mechanisms for victims to prevent cyber violence.

Keywords: Women, Social media, Violence, Cyber Violence, Social Support.

Summary

This study explores the experiences of female university students with cyber violence and examines the role of social support in their coping processes. With the increasing use of digital platforms, cyber violence has become a significant social issue that particularly affects women. Cyber violence can take many forms, including harassment, threats, online stalking, and the dissemination of private information without consent. The psychological and social consequences of such violence can be severe, leading to emotional distress, anxiety, and social withdrawal. In this context, understanding the mechanisms through which affected individuals cope with cyber violence and the importance of social support systems is crucial for developing effective intervention strategies. The digital transformation of society has expanded communication opportunities while simultaneously introducing new risks, particularly for women. Cyber violence has emerged as a pressing concern, with female university students being among the most

vulnerable groups due to their active participation in online spaces. The anonymity and accessibility of digital platforms make it easier for perpetrators to engage in harmful behaviours, often with little fear of repercussions. This study aims to explore the personal experiences of female university students who have encountered cyber violence and to analyze how social support structures impact their coping mechanisms.

This research adopts a qualitative, phenomenological approach to understand the lived experiences of female university students who have been subjected to cyber violence. Data collection was conducted through semi-structured in-depth interviews with participants selected via purposive sampling. The collected data were analyzed using thematic analysis through MAXQDA software. The study seeks to identify patterns in the experiences of cyber violence and to explore the different coping strategies employed by affected individuals. Additionally, it examines the role of social support systems, including family, friends, institutional support, and online communities, in mitigating the negative effects of cyber violence.

The findings obtained from the interviews conducted as part of the research were examined under four main themes: experiences of cyber violence, the effects of cyber violence, methods of coping with cyber violence, and social awareness and recommendations. The findings indicate that cyber violence manifests in various forms, such as cyber harassment, cyberstalking, and the unauthorized sharing of personal information. The psychological consequences include feelings of fear, helplessness, anxiety, and a decline in self-confidence. Many participants reported experiencing disruptions in their academic and social lives due to cyber violence. In terms of coping mechanisms, the study highlights the importance of social support. Participants who received strong emotional and instrumental support from family and friends were more likely to demonstrate resilience and effective coping strategies. However, those who lacked adequate support often exhibited prolonged distress and a sense of isolation. Institutional support, such as university counselling services and legal aid, was also found to play a crucial role in the coping process, although access to and awareness of these services remained limited among participants.

The study underscores the necessity of a multidimensional approach to addressing cyber violence. Preventive measures, including digital literacy programs and awareness campaigns, should be implemented to equip female students with the skills to navigate online spaces safely. Universities and social institutions must enhance their support mechanisms by providing accessible psychological counselling and legal guidance for victims of cyber violence. Additionally, policymakers should work towards stricter regulations and enforcement mechanisms to deter cyber violence and ensure the protection of vulnerable groups.

Social support is a key determinant in the effectiveness of coping strategies. Strong networks of emotional and instrumental support help victims rebuild their sense of security and confidence. Future research should focus on expanding the scope of this study to include comparative analyses between different demographic groups and cultural contexts. Furthermore, investigating the long-term effects of cyber violence on individuals' mental health and social relationships could contribute to the development of more comprehensive intervention strategies.

Cyber violence against female university students is a growing concern that requires urgent attention. This study highlights the significant role of social support in alleviating the psychological impact of cyber violence and emphasizes the need for enhanced institutional and community-based support systems. By fostering a safer digital environment and strengthening protective mechanisms, we can contribute to the well-being and empowerment of women in online spaces. Future efforts should focus on policy implementation, educational initiatives, and expanded research to ensure a holistic approach to combating cyber violence.

Giriş

Şiddet, insanlık tarihi kadar eski, halk sağlığını tehdit eden karmaşık bir sorundur. Fiziksel, cinsel, psikolojik, sözlü veya ekonomik zarar ya da acıya neden olan veya olma ihtimali taşıyan; tehdit, baskı ve özgürlüğün keyfi kısıtlanmasını da içeren her türlü tutum ve davranış şiddet olarak tanımlanmaktadır (ASHB Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, 2021:6). Türk Dil Kurumu ise Türkçe Sözlüğü'nde şiddeti, “bir hareketin veya gücün yoğunluğunu ifade eden, karşıt görüşlere kaba kuvvet uygulama, duygu veya davranışlarda aşırılık ve sertlik olarak ortaya çıkan bir olgu” olarak tanımlamaktadır (Türk Dil Kurumu, 2024). Kişinin kendine veya başkasına zarar verme amacıyla güç kullanmasını içeren bu olgu; biyolojik, sosyal, kültürel, ekonomik, politik ve psikolojik nedenlere dayanır. Düşünce ve davranışlarla şekillenen çok boyutlu yapısıyla, birey ve toplum üzerinde derin etkiler bırakmaktadır (Yorulmaz ve Karadeniz, 2022:232). Şiddetin temelinde genellikle öfke, korku, güvensizlik ve eşitsizlik gibi sosyal ve duygusal faktörler yatmaktadır. Bu nedenle, şiddet bireylerin fiziksel ve ruhsal bütünlüğünü tehdit etmenin yanı sıra, toplumsal huzur ve düzen üzerinde de derin yaralar açmaktadır (Hinduja ve Patchin, 2010:208).

Şiddetin bireysel ve toplumsal düzeydeki çok boyutlu etkileri incelendiğinde, belirli grupların bu olgudan daha fazla etkilendiği görülmektedir. Özellikle kadınlar, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin de etkisiyle şiddetin en yaygın hedeflerinden biri haline gelmektedir. Kadına yönelik şiddet, bu bağlamda, küresel düzeyde ele alınması gereken bir insan hakları ihlali olarak karşımıza çıkmaktadır. Bourdieu (2002), “Masculine Domination” adlı eserinde, kadına yönelik şiddetin, belirli bağımlılık ilişkilerinin ve toplumsal eşitsizliklerin doğallaştırılması yoluyla

meşrulaştırıldığını öne sürmektedir. Donato ve arkadaşları (2022: 403) da bu durumun, kadınların erkek egemen toplum yapısı içerisinde ikinci sınıf yurttaşlar olarak kabul edilmesine zemin hazırladığını ve bu tahakkümün hem çevrimdışı hem de çevrimiçi alanlarda süreklilik kazandığını ifade etmektedir. Kadına yönelik şiddet, temel insan haklarını ihlal eden, bireyin kendini geliştirme ve onurlu bir yaşam sürme hakkını engelleyen; kültürel, ekonomik ve coğrafi sınır tanımaksızın tüm dünyada varlığını sürdüren; yalnızca mağdurları değil, aileleri ve toplumu da derinden etkileyen ve ulusal ile uluslararası düzeyde topyekûn mücadele gerektiren küresel bir sorundur (ASHB Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, 2021:12). Kadınlara yönelik şiddet, toplumsal cinsiyete dayalı olarak fiziksel, cinsel, psikolojik veya ekonomik zarar veren ya da tehdit, zorlama ve özgürlükten mahrum bırakma şeklinde ortaya çıkan bir insan hakları ihlali ve ayrımcılık biçimidir (İstanbul Sözleşmesi, 2011). Kadınlara yönelik şiddet, kamusal ya da özel alanda, cinsiyete dayalı olarak fiziksel, cinsel veya psikolojik zarar ya da acı veren veya verme ihtimali bulunan, ayrıca tehdit, zorlama ya da keyfi özgürlükten mahrum bırakma gibi eylemleri içeren bir şiddet türüdür (United Nations, 1993).

Şiddetle mücadeleye yönelik literatür ve hukuki düzenlemeler incelendiğinde, kadına yönelik şiddetin fiziksel, ekonomik, cinsel ve psikolojik/duygusal olmak üzere çeşitli biçimlere ayrıldığı görülmekte; buna ek olarak siber şiddet, mobbing ve ısrarlı takip gibi farklı türlerin de bu sınıflandırmalara dahil edilmesi mümkün olmaktadır (ASHB Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, 2021:12).

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele IV. Ulusal Eylem Planı 2021-2025 (2021), şiddet türlerini şu şekilde tanımlamıştır:

- Fiziksel şiddet, kişinin vücut dokunulmazlığını ihlal eden, bedensel bütünlüğüne zarar veren ve sağlıklı koşullarda yaşamaya zorlamaktan çeşitli nedenlerle öldürmeye kadar uzanan; kadının sağlık, gelişim ve onurunu zedeleyen her türlü saldırı, ihmal ve eylemi kapsayan bir şiddet türüdür.
- Cinsel şiddet, kişinin cinsel dokunulmazlığını hedef alan; cinsel saldırı, cinsel istismar, taciz, zorla evlendirme, kadın ticareti ve fuhşa zorlama gibi eylemleri kapsayan, mağdur ve fail arasındaki ilişkinin niteliği fark etmeksizin bireyin cinselliğine yönelik zorlayıcı ve baskılayıcı davranışları içeren bir şiddet türüdür.
- Psikolojik şiddet, bir kişiye sistemli şekilde baskı uygulayarak onu duygusal olarak sömürmek, kontrol etmek, aşağılamak veya toplumdaki soyutlamak amacıyla yapılan; bağırarak, tehdit etmek, küçük düşürmek, eve kapatmak, hakaret etmek, kişisel özgürlüklerini kısıtlamak gibi eylemleri kapsayan ve fiziksel şiddetle yakından ilişkili olan bir şiddet türüdür.

- Ekonomik şiddet, kadının istihdama katılımını engellemek, zorla çalıştırmak, gelirine el koymak, para harcamasını kısıtlamak veya ekonomik kaynakları kontrol ve ceza aracı olarak kullanmak gibi kadını ekonomik olarak zarara uğratan ve bağımsızlığını kısıtlayan her türlü eylemi kapsamaktadır.
- Tek taraflı ısrarlı takip, aralarında herhangi bir ilişki olup olmaksızın bir kişinin diğerine yönelik olarak güvenlik endişesi yaratacak şekilde korku ve çaresizlik duygularına neden olan, sürekli telefonla arama, mesaj gönderme, sosyal medyada takip etme, ya da yaşadığı veya çalıştığı yere giderek rahatsız etme gibi davranışları içeren bir şiddet türüdür.

Fiziksel, ekonomik, cinsel, psikolojik ve tek taraflı ısrarlı takip gibi şiddet türlerinin yanı sıra, son yıllarda dijital teknolojilerin ve internetin hızla gelişmesiyle birlikte şiddet, siber şiddet olarak yeni bir boyut kazanmıştır. Özellikle dijitalleşme, bilgiye erişimi ve iletişimi kolaylaştırarak bireylerin kendilerini ifade etmelerine olanak sağlasa da aynı zamanda şiddetin dijital yollarla tezahür etmesine zemin hazırlamaktadır. Toplumun her kesiminde ve her yaş grubunda önemli sağlık sorunlarına neden olan siber şiddet, küresel ve ciddi bir halk sağlığı problemidir (Hassan vd., 2020:1; Yorulmaz ve Karadeniz, 2022:232). Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin dijital ortamda yeniden üretilmesi, kadınların çevrimiçi dünyada karşı karşıya kaldıkları şiddet türlerini daha görünür ve tartışılır hale getirmiştir (Çıtak ve Yücel, 2022:165; Korkmaz, 2016:75; Ladikli ve Cömert, 2023). Özellikle son yıllarda iletişim araçlarının çeşitlenmesiyle beraber cinsiyete dayalı şiddet, sosyal ağları kullanarak özel alanların ihlali, kontrol ve baskı davranışlarına yeni bir boyut kazandırarak dijitalleşme sürecine girmiş ve bireylerin yaşamlarını derinden etkilemeye başlamıştır (Bajo-Pérez, 2022:271). Siber şiddet, dijital teknolojilerin kasıtlı olarak zarar verme amacıyla kullanıldığı bir şiddet türü olarak karşımıza çıkmaktadır (Arıcak vd., 2008:253; Backe vd., 2018:1; Seçgin ve Tarı Selçuk, 2023:203; Tokunaga, 2010:78). Siber şiddet, internet ve sosyal medyanın yaygınlaşmasıyla ortaya çıkan, bireyin fiziksel, cinsel, psikolojik veya ekonomik zarar görmesine neden olabilen ya da bu riski taşıyan; siber takip, kişisel bilgilerin çalınması, intikam amaçlı pornografi, cinsiyete dayalı hakaret ve tehdit gibi eylemleri kapsayan bir şiddet türüdür (ASHB Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, 2021:16; Özer Öksüzoğlu, 2021:73; Şener ve Abınık, 2021:4). Donato ve arkadaşları (2022:404–405), kadınlara yönelik çevrimiçi cinsiyete dayalı şiddetin, kadın bedeninin öfke barındıran bir biçimde nesneleştirilmesini ifade ettiğini ve bu durumun çevrimdışı şiddetin dijital alandaki bir devamı niteliğinde olduğunu belirtmektedir. Alanyazın incelendiğinde siber şiddetin çevrimiçi şiddet, dijital şiddet, siber flört şiddeti, siber zorbalık, siber taciz, siber takip gibi pek çok farklı kavramla ifade edildiği görülmektedir (Abınık, 2021:1). Siber şiddet; taciz, tehdit, mahrem bilgilerin ifşası, çevrimiçi cinsel taciz, nefret söylemi, siber zorbalık ve siber takip gibi biçimlerde ortaya çıkarak toplumsal cinsiyet temelli bir niteliğe sahip olup, dijital platformların anonimlik ve sınırsız erişim gibi özellikleri nedeniyle kadınların

çevrimiçi ortamda maruz kalma olasılığını artırırken, sosyal medya, e-posta, forumlar ve mesajlaşma uygulamaları bu şiddetin etkisini ve ölçeğini büyüten araçlar haline gelmiştir (Abınık, 2021:5; Eroğlu, 2014:39; Sarışın, 2022:270; Temur-Şimşekcan, 2018:18). Özellikle kişinin internet ortamında gerçek kimliğini gizleyebilmesi, fiziksel olarak temas olmadan uzaktan gerçekleştirebilmesi, teknolojiyi kullanarak eylemi gerçekleştirebilmesi, cep telefonu ve sosyal medya ağları gibi ulaşılabilir olması, şiddet içeren mesajlar, gönderilerin hızla kitlelere yayılabilmesi gibi nedenlerle şiddet uygulanabilirliği kolaylaştırabilmektedir (Fascendini ve Fialová, 2011:26-27).

Bu bağlamda yürütülen bu araştırma, üniversite eğitimi gören kadın öğrencilerin siber şiddet deneyimlerini incelemeyi ve bu süreçte sosyal desteğin rolünü anlamayı amaçlamaktadır. Çalışmada şu temel araştırma sorusuna yanıt aranmıştır: *“Kadın üniversite öğrencileri siber şiddetle karşılaştıklarında sosyal destek hangi rolü oynamaktadır?”* Nitel araştırma yöntemiyle, olgubilim desenine dayalı olarak yürütülen bu çalışmada, siber şiddet yaşamış 30 kadın üniversite öğrencisiyle derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiş ve elde edilen veriler tematik analizle değerlendirilmiştir. Bulgular, katılımcıların çeşitli siber şiddet biçimlerine maruz kaldıklarını, bu deneyimlerin psikolojik ve sosyal yaşamlarını olumsuz etkilediğini ve sosyal destek mekanizmalarının başa çıkma sürecinde kritik bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Bu yönüyle araştırma, Türkiye’de sosyal destek odağında siber şiddeti inceleyen sınırlı sayıdaki çalışmalardan biri olarak literatüre katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Yöntem

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, kadın üniversite öğrencilerinin siber şiddet deneyimlerini ve bu deneyimlerle başa çıkma sürecinde sosyal desteğin rolünü incelemektir. Araştırma, kadınların maruz kaldığı siber şiddet türlerini, bu deneyimlerin yaşamlarını nasıl etkilediğini ve başa çıkma sürecinde sosyal destek kaynaklarının rolünü incelemeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda, çalışmada şu sorulara yanıt aranmıştır:

- Üniversite eğitimi görmekte olan kadın öğrenciler ne tür siber şiddet biçimlerine maruz kalmaktadır?
- Siber şiddet biçimleri üniversite eğitimi görmekte olan kadın öğrencilerin yaşamlarını nasıl etkilemektedir?
- Üniversite eğitimi görmekte olan kadın öğrenciler siber şiddetle başa etme sürecinde hangi yöntemlere başvurmaktadır?

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, nitel araştırma yöntemine dayanarak, olgubilim (fenomenoloji) deseni çerçevesinde yürütülmüştür. Olgubilim, bireylerin deneyimlerine dair anlamlarını ve bu deneyimlerin üzerlerinde bıraktığı etkileri derinlemesine incelemeye olanak tanır (Creswell, 2014: 281-302). Bu araştırma deseni, kadın üniversite öğrencilerinin siber şiddet deneyimlerini, bu şiddetle başa çıkma süreçlerini ve sosyal desteğin bu süreçteki rolünü incelemek amacıyla tercih edilmiştir.

Veri Toplama Aracı ve Çalışma Grubu

Araştırma kapsamında veri toplama aracı olarak, açık uçlu sorular içeren yarı yapılandırılmış bir görüşme formu kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmeler, hem belirli bir konu çerçevesinde kalmayı sağlamak hem de katılımcıların kendi deneyimlerini özgürce ifade etmelerine imkân tanımak açısından uygun bir yöntem olarak görülmektedir (Kvale, 2007:51). Görüşme formu, literatür taraması ve alan uzmanlarının görüşleri doğrultusunda hazırlanmış; katılımcıların siber şiddet deneyimlerini derinlemesine aktarabilecekleri şekilde yapılandırılmıştır.

Çalışma grubunu, sosyal medya platformlarında siber şiddet deneyimi yaşamış, Çorum ilinde eğitim görmekte olan kadın üniversite öğrencileri oluşturmaktadır. Katılımcılar, gönüllülük esasına dayalı olarak belirlenmiş; örneklem seçiminde birden fazla örnekleme yöntemi birlikte kullanılmıştır. Öncelikle, araştırma sorularına yanıt verebilecek nitelikteki bireyler, yani sosyal medya aracılığıyla siber şiddete maruz kalmış kadın öğrenciler, ölçüt örnekleme yöntemiyle tanımlanmış; daha sonra bu katılımcıların yönlendirmeleriyle yeni bireylere ulaşmak amacıyla kartopu örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu örnekleme süreci, araştırma konusuna uygun bilgiye sahip bireylere ulaşmada etkili olmuştur. Araştırmaya Çorum ilinde eğitim görmekte olan toplamda 30 kadın üniversite öğrencisi dahil edilmiştir. Örneklem büyüklüğü, nitel araştırma doğasına uygun olarak veri doyumuna ulaşıldığında belirlenmiş; yeni katılımcılardan elde edilen verilerin tekrara düşmesi ve araştırma sorularına yönelik anlamlı yeni bilgi üretilmemesi üzerine veri toplama süreci sonlandırılmıştır (Glaser, 1978). Katılımcılar, farklı yaş, sosyal medya kullanım alışkanlıkları ve deneyim düzeylerine göre çeşitlendirilerek veri zenginliği artırılmıştır. Görüşmelere başlamadan önce, katılımcılara araştırmanın amacı detaylı bir şekilde açıklanmış; katılımlarının gönüllülük esasına dayalı olduğu, verilerinin anonim kalacağı ve istedikleri zaman çalışmadan ayrılacakları bildirilmiştir. Toplamda 30 katılımcı ile yüz yüze derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Tablo 1.

Katılımcıların Demografik Özellikleri ve Siber Şiddet Deneyimlerine İlişkin Bilgiler

Katılımcı	Yaş	Sosyal Medya Kullanım Süresi	Siber Şiddet Uygulayanın Kimliği	Alınan Sosyal Destek Kaynağı
Katılımcı 1	21	4 saat	Tanımadığı biri	Arkadaş
Katılımcı 2	20	6 saat	Tanımadığı biri	Aile Bireyleri
Katılımcı 3	22	5 saat	Tanımadığı biri	Aile Bireyleri
Katılımcı 4	21	5 saat	Eski Partner	Arkadaş
Katılımcı 5	24	4 saat	Eski Partner	Arkadaş
Katılımcı 6	21	4 saat	Arkadaş Grubu	Arkadaş
Katılımcı 7	20	5 saat	Akraba	Arkadaş
Katılımcı 8	20	6 saat	Eski Partner	Arkadaş
Katılımcı 9	22	5 saat	Tanımadığı biri	-
Katılımcı 10	23	4 saat	Eski Partner	-
Katılımcı 11	21	4 saat	Eski Partner	Akraba
Katılımcı 12	19	5 saat	Eski Partner	Arkadaş
Katılımcı 13	22	3 saat	Tanımadığı biri	Arkadaş
Katılımcı 14	24	4 saat	Tanımadığı biri	Arkadaş
Katılımcı 15	22	3 saat	Tanımadığı biri	Arkadaş
Katılımcı 16	23	3 saat	Tanımadığı biri	-
Katılımcı 17	24	6 saat	Eski Partner	Arkadaş
Katılımcı 18	20	6 saat	Tanımadığı biri	Aile Bireyleri
Katılımcı 19	23	5 saat	Eski Partner	Aile Bireyleri
Katılımcı 20	19	4 saat	Eski Partner	Aile Bireyleri
Katılımcı 21	21	5 saat	Tanımadığı biri	Arkadaş
Katılımcı 22	21	3 saat	Tanımadığı biri	-
Katılımcı 23	23	4 saat	Tanımadığı biri	-
Katılımcı 24	20	3 saat	Tanımadığı biri	-
Katılımcı 25	22	4 saat	Eski Partner	Aile Bireyleri
Katılımcı 26	21	4 saat	Tanımadığı biri	-
Katılımcı 27	21	5 saat	Tanımadığı biri	-
Katılımcı 28	24	4 saat	Tanımadığı biri	-
Katılımcı 29	18	3 saat	Tanımadığı biri	-
Katılımcı 30	25	3 saat	Tanımadığı biri	-

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmada veriler, yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla toplanmıştır. Görüşmelerin süresi toplamda 320 dakikayı bulmuş, bu görüşmeler ses kayıt cihazıyla kaydedilmiştir. Daha sonra, kayıtlar detaylı bir şekilde transkribe edilmiş ve tematik analiz yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Veri analizi sürecinde, MAXQDA programı kullanılmıştır. İlk olarak, görüşme verileri tekrar tekrar okunarak ana temalar ve alt temalar belirlenmiştir. Kodlama sürecinde, anlamlı birimlere ayrılan ifadeler tematik bir çerçeveye oturtulmuş, her bir tema detaylandırılmış ve veriler derinlemesine yorumlanmıştır. Araştırmanın güven duyulabilirliği (trustworthiness), Guba ve Lincoln (1989) tarafından ortaya konulan dört temel ölçüt doğrultusunda sağlanmaya çalışılmıştır. Öncelikle, iç tutarlılık ve inanılabilirlik (credibility) sağlamak amacıyla veriler farklı zamanlarda tekrar okunarak kodlamalar gözden geçirilmiş, temalar araştırma soruları ile olan ilişkisine göre sistematik biçimde yapılandırılmıştır. Doğrulanabilirlik

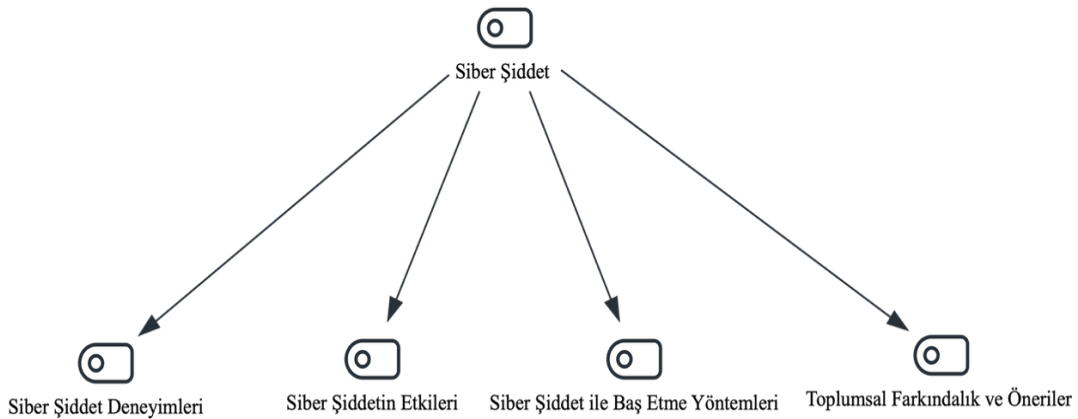
(confirmability) için analiz sürecinde elde edilen bulgular, doğrudan katılımcı ifadeleriyle desteklenmiş ve araştırmacının önyargılarından arındırılmış şekilde sunulmuştur. Süreklilik (dependability) için kodlama ve analiz süreci açık şekilde belgelenmiş ve uzman görüşü alınarak süreç denetlenmiştir. Transfer edilebilirlik (transferability) açısından ise katılımcıların sosyo-demografik bilgileri, bağlam ve araştırma ortamı ayrıntılı biçimde tanımlanmıştır (Kümbetoğlu, 2020). Buna ek olarak, araştırmanın güvenilirliğini artırmak amacıyla iki farklı araştırmacı tarafından gerçekleştirilen kodlamalar arasında kodlayıcılar arası tutarlılık analiz edilmiştir. MAXQDA programı kullanılarak yapılan bu inceleme sonucunda, kod varlığında eşleşen kodlama oranı %75 olarak hesaplanmış ve bu oran, nitel araştırmalarda kabul edilebilir bir uyum düzeyine işaret etmektedir (Miles & Huberman, 1994).

Araştırmanın Bulguları

Katılımcılardan elde edilen araştırma bulguları; siber şiddet deneyimleri, siber şiddetin etkileri, siber şiddetle baş etme yöntemleri ve toplumsal farkındalık ve öneriler olmak üzere dört ana tema altında ele alınmıştır (Şekil 1). Elde edilen bulgular katılımcıların doğrudan ifadeleriyle desteklenerek yorumlanmış ve hem bireysel hem de toplumsal düzeyde siber şiddetle mücadelede kullanılabilecek önerilere ulaşılması sağlanmıştır.

Şekil 1.

Araştırmanın Temaları-Hiyerarşik Kod Modeli

Siber Şiddet Deneyimleri

Araştırma bulguları, kadın üniversite öğrencilerinin sosyal medya platformlarında çeşitli siber şiddet biçimlerine maruz kaldığını göstermektedir. Elde edilen bulgular, özellikle cinsel içerikli istenmeyen mesajlar, tehditler ve psikolojik baskılar gibi unsurların öne çıktığını ortaya koymaktadır. Araştırmaya katılım sağlayan kadın öğrenciler, özellikle anonim veya tanımadıkları kişilerden gelen cinsel taciz içerikli mesajlarla karşılaşmakta, sınırlarını korumaya çalıştıklarında ise tehdit edilme riskiyle karşı karşıya kalmakta olduğunu ifade etmiştir. Bunun yanı sıra, sosyal

medya üzerinden farklı şekillerde psikolojik şiddet ve rahatsız edici davranışlarla karşılaşan bireyler, bu durumları güvensizlik hissi yaratan ve kişisel mahremiyeti ihlal eden deneyimler olarak tanımlamaktadır. Bu çerçevede, katılımcıların paylaştığı bazı ifadeler şu şekildedir:

"Snapchat üzerinden tanımadığım bir şahıs cinsel organını yolladı." (Katılımcı 23)

"Instagram üzerinden ayak fetişi olan biriyle karşılaşmıştım. Benden ayağımın fotoğrafını istedi. Tabii ki bu bana göre yanlış olduğu için atmadım. Atmayınca beni tehdit etmeye başladı." (Katılımcı 24)

"Facebook üzerinden şiddete maruz kaldım bir tane kız vardı. Terörist kılığındaydı sanırım. Profilinde terörist resmi vardı. Beni sürekli rahatsız ediyordu." (Katılımcı 2)

Araştırma bulguları, kadın öğrencilerinin siber şiddet deneyimlerinin yalnızca anonim ya da tanımadıkları kişilerle sınırlı kalmadığını, romantik ilişkiler bağlamında da yaygın olarak yaşandığını göstermektedir. Katılımcılar, özellikle eski partnerlerinden gelen tehdit, zorbalık ve ısrarlı takip (stalking) gibi siber şiddet türleriyle karşı karşıya kaldıklarını ifade etmektedir. İlişki sonrası dijital taciz, duygusal manipülasyon ve mahrem görüntülerin tehdit unsuru olarak kullanılması, bireylerin psikolojik olarak baskı altında hissetmelerine yol açmaktadır. Bu çerçevede, katılımcıların paylaştığı bazı ifadeler şu şekildedir:

"Eski sevgilimden siber şiddete maruz kaldım. Bana yazmazsan sevinirim. Yazarsan sıkıntı çıkar tarzında konuştuğu için zorbalığa uğradım." (Katılımcı 10).

"Eski sevgilim, sevgiliyken çekindiğimiz fotoğrafları aileme yollamakla beni tehdit etti." (Katılımcı 11).

"Eski sevgilim sürekli farklı hesaplardan ve numaralardan mesajlar atıp beni rahatsız ediyordu." (Katılımcı 12)

Araştırma bulguları, kadın öğrencilerinin sosyal medya platformlarında sıklıkla istenmeyen mesajlar, sözlü taciz ve tehdit içerikli iletiler yoluyla siber şiddete maruz kaldığını göstermektedir. Tanımadıkları kişilerden gelen özel mesajlar ve izinsiz fotoğraf erişimleri, bireylerin dijital ortamda mahremiyetlerini koruma konusunda zorlandıklarını ortaya koymaktadır. Ayrıca, argo ve tehdit içerikli mesajlar yoluyla gerçekleştirilen psikolojik baskı, siber şiddetin bireyler üzerindeki olumsuz etkisini artırmaktadır. Bu çerçevede, katılımcıların paylaştığı bazı ifadeler şu şekildedir:

"Tanımadığım birinin fotoğraflarına ve özel olarak mesaj atması şeklinde yaşadım." (Katılımcı 15).

"Sosyal medya aracılığıyla tanıştığım kişi tarafından argo kelimeler ve tehdit içeren mesajlara maruz kaldım." (Katılımcı 17).

"Instagram uygulaması üzerinden sözlü taciz şeklinde şiddete maruz kaldım." (Katılımcı 18).

Siber şiddet deneyimleriyle ilgili elde edilen bulgular, kadın üniversite öğrencilerinin sosyal medya platformlarında çok boyutlu siber şiddet biçimleriyle karşılaştığını ortaya

koymaktadır. Kadın üniversite öğrencilerinin ifadeleri, özellikle anonim hesaplardan gelen cinsel içerikli mesajlar, tehditler, ısrarlı takip ve psikolojik taciz gibi şiddet türlerinin yaygın olduğunu göstermektedir. Ayrıca, siber şiddetin yalnızca tanımadıkları kişilerden değil, geçmiş romantik ilişkilere dayalı olarak da devam ettiği gözlemlenmektedir. Bu durum, dijital platformların kişiler arası ilişkilerde bir şiddet aracına dönüşebildiğini göstermektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde, siber şiddet deneyimleri teması kapsamında toplanan veriler, siber şiddetin kadınların çevrimiçi alanlardaki varlıklarını tehdit eden ciddi bir sorun olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Siber Şiddetin Etkileri

Katılımcı kadın öğrencilerin ifadeleri, siber şiddetin kadın üniversite öğrencileri üzerinde derin psikolojik ve fiziksel etkiler yarattığını göstermektedir. Yaşanan deneyimler sonucunda bireylerde içe kapanma, yoğun üzüntü, yeme bozuklukları ve fiziksel sağlıkta olumsuz değişimler gibi etkiler gözlemlenmiştir. Bunun yanı sıra, güven duygusunun sarsılması, kişilerarası ilişkilerde temkinli davranma ve sürekli tehdit altında hissetme gibi psikososyal sonuçlar da ortaya çıkmaktadır. Katılımcıların yaşadığı kaygı, korku ve panik hali, siber şiddetin sadece dijital ortamla sınırlı kalmayıp bireylerin günlük yaşamlarını ve ruh sağlığını doğrudan etkilediğini göstermektedir. Bu çerçevede, katılımcıların paylaştığı bazı ifadeler şu şekildedir:

"İçime kapanmıştım, oldukça üzgündüm. Bir şey yiyip içmiyordum, ağlıyordum. Sürekli annem babam görmediği zamanlarda oldukça kilo vermiştim." (Katılımcı 11)

"Tanıdığım biri olduğu için şok olmuştum. Asla böyle bir şey beklemiyordum. Tanıdığım insanlara bile güvenemez oldum." (Katılımcı 29)

"Sürekli başka insanlardan bunu göreceğimi düşündüm. Tehdit altında hissettim, korktum. Sürekli panik halindeydim." (Katılımcı 3)

Katılımcıların ifadeleri, siber şiddetin yalnızca çevrimiçi deneyimlerle sınırlı kalmadığını, katılımcıların çevrimdışı yaşamlarını da doğrudan etkilediğini göstermektedir. Siber şiddete maruz kalan öğrenciler, sosyal medyadan uzaklaşma, içine kapanma ve yaşadıkları durumu kimseye paylaşamama gibi sosyal geri çekilme davranışları sergilemektedir. Bunun yanı sıra, korku ve tedirginlik duyguları fiziksel mekânlara da taşınmakta; bireyler günlük yaşamlarında tehdit altında hissettikleri için okula ya da dışarıya çıkmak konusunda tereddüt yaşamaktadır. Bu çerçevede, katılımcıların paylaştığı bazı ifadeler şu şekildedir:

"Sosyal medyadan uzaklaştım, daha az vakit geçirmeye başladım. Bu durumu kimseye bahsedemedim." (Katılımcı 22)

"Her gün okula giderken karşıma çıkacak diye tedirgindim ve korkuyordum. Evden pek dışarıya çıkamıyordum." (Katılımcı 21)

"Staj yaptığım yerde sürekli bir korku içerisindeydim. Her okuldan çıktığımda acaba burada mı, acaba geldi mi diye düşünüyordum." (Katılımcı 4)

Araştırma bulguları, siber şiddetin derin ve uzun vadeli psikolojik etkiler yaratabileceğini göstermektedir. Yaşanan travmatik deneyimler sonucunda bireylerde korku, kaygı bozuklukları, fobiler ve sosyal izolasyon gibi ciddi olumsuzluklar ortaya çıkmaktadır. Özellikle beden algısında bozulma, dışarı çıkamama ve insanlara karşı güven kaybı gibi etkiler, siber şiddetin bireylerin günlük yaşamlarına ve psikolojik iyi oluşlarına kalıcı zararlar verebileceğini göstermektedir. Bununla birlikte, bu deneyimler bireylerin insan ilişkilerine yönelik olumsuz tutumlar geliştirmesine de yol açarak, sosyal yaşamlarını ve duygusal dayanıklılıklarını doğrudan etkilemektedir. Bu çerçevede, katılımcıların paylaştığı bazı ifadeler şu şekildedir:

"Fobi oluştu, kendi cinsel organıma bile bakamaz oldum. Bayağı kötü etkilemişti." (Katılımcı 27)

"Psikolojik sorunlar yaşadım, markete dahil çıkamadım. Bu etkiler beni olumsuz etkiledi." (Katılımcı 19)

"Sinir hastası oldum diyebilirim. Güven sorunu ve insanlara ön yargıyı da beraberinde getirdi." (Katılımcı 12)

Siber şiddetin etkilerine ilişkin elde edilen bulgular, bu şiddet biçiminin etkilerinin yalnızca dijital ortamla sınırlı kalmayıp, bireylerin psikolojik, sosyal ve fiziksel iyi oluşlarını da derinlemesine etkilediğini göstermektedir. Kadın öğrenciler arasında içe kapanma, kaygı, panik, özgüven kaybı ve sosyal izolasyon gibi psikolojik tepkiler yaygın olarak ifade edilmiştir. Ayrıca, bu etkilerin gündelik yaşama, akademik ortama ve sosyal ilişkilere kadar yansıdığı gözlemlenmiştir. Siber şiddetin yol açtığı güvensizlik hissi ve korku, bireylerin çevrimdışı yaşamlarında kalıcı izler bırakmakta; sosyal medya kullanımından uzaklaşma, dış mekânlara çıkmada isteksizlik ve kişilerarası ilişkilerde bozulma gibi sonuçlar doğurmaktadır. Söz konusu bulgular, siber şiddetin çok yönlü ve uzun vadeli etkiler yaratabileceğini ortaya koymakta ve bu sorunun hem bireysel hem de toplumsal düzeyde ele alınması gerekliliğine işaret etmektedir.

Siber Şiddet ile Baş Etme Yöntemleri

Araştırma bulguları, siber şiddetle baş etme sürecinde sosyal destek mekanizmalarının önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Bireyler, yaşadıkları zorlayıcı deneyimlerle başa çıkabilmek için öncelikli olarak arkadaşlarından ve ailelerinden destek almış, bu destek sayesinde hukuki yollara başvurma veya profesyonel yardım alma gibi adımlar atabilmişlerdir. Özellikle arkadaş desteği, siber şiddeti uygulayan kişiyi engelleme ve şikayet etme süreçlerinde cesaret verici bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Bunun yanı sıra, aile desteği bireylerin duygusal yüklerini paylaşmalarını sağlarken, bazı durumlarda psikolojik destek almalarına da aracılık etmektedir.

Elde edilen bulgular, siber şiddetle baş etmede sosyal destek sistemlerinin güçlendirilmesinin ve bireylerin bu tür durumlarla karşılaştıklarında yalnız olmadıklarını hissetmelerinin önemini vurgulamaktadır. Bu çerçevede, katılımcıların paylaştığı bazı ifadeler şu şekildedir:

"En sonunda arkadaşımın desteğiyle birlikte polise gittik, şikayet ettik. Tüm bu olanları anlattım."
(Katılımcı 8)

"Arkadaşlarımdan destek aldım. Onu birlikte engelledik ve şikayet ettik." (Katılımcı 20)

"Aileme anlattım. Sürekli panik halinde korku halinde olduğum için içime kapandım ve dışarıyla görüşmek istemediğim için psikoloğa yönlendirdiler." (Katılımcı 3)

Araştırma bulguları, siber şiddetle baş etme sürecinde bireylerin öncelikli olarak dijital güvenlik önlemleri aldığını göstermektedir. Tanımadıkları kişilerle iletişimi sınırlamak, bilinmeyen numaraları açmamak ve saldırganları sosyal medya platformlarında engellemek, katılımcıların sıkça başvurduğu stratejiler arasındadır. Bazı katılımcılar, siber şiddet deneyimlerinin ardından sosyal medya kullanımlarını tamamen sınırlandırarak platformları terk etmeyi tercih etmişlerdir. Bu durum, bireylerin dijital dünyada güvenliği sağlama çabalarını ortaya koyarken, aynı zamanda siber şiddetin sosyal medya kullanım alışkanlıklarını nasıl şekillendirdiğini de göstermektedir. Bulgular, bireylerin çevrimiçi ortamlarda daha bilinçli hareket etmeye başladığını gösterse de, siber şiddetin dijital alanlara katılımı kısıtlayıcı etkisinin de göz ardı edilmemesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede, katılımcıların paylaştığı bazı ifadeler şu şekildedir:

"Sosyal medya hesaplarımda artık çok dikkatliyim. Tanımadığım kişileri eklemiyorum, tanımadığım kişilerin telefonlarını açmıyorum." (Katılımcı 14)

"Onu bütün uygulamalar üzerinden engelledim, her yerden bana hiçbir şekilde ulaşamamasını sağladım." (Katılımcı 5)

"Hemen engelliyorum hesabı. Ve o an yaşıam küçük olduğum için bir daha bu sosyal medya hesabını kullanmadım, kapattım." (Katılımcı 2)

Araştırma bulguları, siber şiddetle baş etme sürecinde bireylerin hem duygusal hem de davranışsal stratejiler geliştirdiğini göstermektedir. Bazı katılımcılar, saldırganlara tepki vermemeyi ve olayı kişisel olarak içselleştirmemeyi bir baş etme yöntemi olarak benimserken, bazıları ise olumsuz duygularla başa çıkabilmek için dikkat dağıtıcı aktivitelerle meşgul olmayı tercih etmiştir. Ayrıca, yaşanan deneyimler bireylerde dijital farkındalık oluşturarak, sosyal medya kullanımlarında daha temkinli davranmalarına ve güvenlik önlemleri almalarına neden olmuştur. Bulgular, siber şiddetle mücadelede bireysel dayanıklılığın ve destekleyici sosyal çevrenin önemini vurgularken, bilinçli dijital medya kullanımının da korunma mekanizmalarından biri

olarak öne çıktığını göstermektedir. Bu çerçevede, katılımcıların paylaştığı bazı ifadeler şu şekildedir:

"Soğukkanlı olmaya çalıştım, kullandığı argo kelimelere cevap vermedim. Çevremdeki insanlar kafama takmamam gerektiğini söylediler." (Katılımcı 30)

"Kendi kendime konuşuyordum. Sürekli konuş, konuş, nereye kadardı? O yüzden kafamı dağıtmak için aktivite belirledim." (Katılımcı 24)

"Tanımadığım kişileri hesabıma eklememeyi öğrendim." (Katılımcı 27)

Siber şiddetle baş etme yöntemleriyle ilgili elde edilen bulgular, kadın üniversite öğrencilerinin siber şiddetle baş etme süreçlerinde hem bireysel hem de sosyal düzeyde çeşitli stratejiler geliştirdikleri görülmektedir. Katılımcılar, travmatik deneyimlerle başa çıkmak için öncelikle arkadaş ve aile desteğine başvurmuş; bu destek, hukuki süreçlere yönelme, psikolojik yardım alma ve dijital güvenlik önlemleri alma gibi adımların atılmasını mümkün kılmıştır. Ayrıca, saldırganları engelleme, sosyal medya kullanımını sınırlandırma ya da tamamen bırakma gibi dijital güvenlik uygulamaları sıkça tercih edilmiştir. Duygusal baş etme stratejileri arasında ise soğukkanlı kalma, olumsuz duyguları bastırma ve dikkat dağıtıcı faaliyetlere yönelme öne çıkmaktadır. Bulgular, siber şiddetin bireyleri dijital ortamda daha temkinli ve bilinçli hale getirdiğini, ancak sosyal medya kullanımında kısıtlayıcı ve dışlayıcı etkiler yarattığını göstermektedir. Bu bulgular, siber şiddetle baş etme sürecinde sosyal destek ve dijital farkındalık düzeyinin önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Toplumsal Farkındalık ve Öneriler

Araştırma bulguları, siber şiddetle mücadelede toplumsal farkındalığın artırılmasının önemini vurgulamaktadır. Siber şiddetin yalnızca bireysel deneyimlerle sınırlı kalmayıp geniş çaplı bir toplumsal sorun olduğu düşüncesi öne çıkmakta ve bu konuda bilinçlendirme çalışmalarının artırılması gerektiği ifade edilmektedir. Katılımcılar, eğitim programları, televizyon reklamları ve seminerler gibi yöntemlerle toplumun bilinçlendirilmesini önermekte, özellikle genç kadınların ve kız çocuklarının korkmadan bu süreçle başa çıkabilmeleri için destekleyici eğitimlerin yaygınlaştırılmasını talep etmektedir. Bu bulgular, siber şiddetin önlenmesi ve mağdurların güçlendirilmesi için hem bireysel hem de kurumsal düzeyde alınması gereken önlemleri ortaya koymakta, farkındalık çalışmalarının toplumsal düzeyde etkili çözümler sunabileceğini göstermektedir. Bu çerçevede, katılımcıların paylaştığı bazı ifadeler şu şekildedir:

"Siber şiddet konusunun toplumumuza daha detaylı bir şekilde anlatılması gerektiğini, hatta eğitim verilmesi gerektiğini düşünüyorum. Televizyon reklamı bile olabilir." (Katılımcı 14).

"İnsanların bilinçlendirilmesi gerekiyor. İstemiyorum kelimesini gerçekten istemiyorum olarak algılamalı ve rahatsız etmemeliler." (Katılımcı 28).

"Kız çocuklarının korku duymadan bu süreçle nasıl başa çıkabileceklerini öğreten seminerler ve öğretici kursların daha sık yapılmasını isterim." (Katılımcı 16).

Araştırma bulguları, siber şiddetle mücadelede yalnızca bireylerin değil, ailelerin ve toplumun da bilinçlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Özellikle ailelerin çocuklarıyla daha açık bir iletişim kurabilmesi için eğitimler ve seminerler düzenlenmesi önerilmektedir. Katılımcılar, medya araçları üzerinden farkındalık kampanyalarının artırılmasını, televizyon ve sosyal medya platformlarında bilinçlendirici içeriklerin yaygınlaştırılmasını talep etmektedir. Ayrıca, kadınların siber şiddete karşı sessiz kalma eğiliminde oldukları vurgulanarak, onları güçlendirmeye yönelik projelerin ve destek programlarının hayata geçirilmesi gerektiği belirtilmektedir. Bu bulgular, siber şiddetle mücadelede yalnızca bireysel önlemlerin yeterli olmadığını, aile, eğitim kurumları ve medya gibi toplumsal yapıların da aktif rol üstlenmesi gerektiğini göstermektedir. Bu çerçevede, katılımcıların paylaştığı bazı ifadeler şu şekildedir:

"Ailelere eğitimler verilebilir, seminerler düzenlenebilir. Herkes telefon kullanıyor, televizyon kullanıyor. Bu tarz yerlerde farkındalık içeriklerinin artırılması isterim." (Katılımcı 4)

"Ailem katı olduğu için başımdan geçenleri kimseye anlatamadım. Ailem biraz daha duyarlı olsaydı anlatabilirdim. Bunun için katı aileler adına seminerler düzenlenmeli." (Katılımcı 26)

"Genelde böyle şeyler daha çok kadınların başına geldiği için kadınlar korktuğu için hiçbir şey yapamıyor. Sessiz kalıyorlar. Bu nedenle programlar hazırlanmalı, projeler yapılmalı." (Katılımcı 9)

Araştırma bulguları, siber şiddetle mücadelede erken yaşta eğitim verilmesi, psikolojik destek mekanizmalarının güçlendirilmesi ve mağdurların yalnız hissetmemesi için dayanışma ağlarının oluşturulması gerektiğini vurgulamaktadır. Çocukluk döneminde verilecek eğitimlerle bireylerin bilinçlendirilmesi ve şiddet eğilimlerinin azaltılması gerektiği belirtilirken, siber şiddet mağdurlarına ücretsiz psikolojik destek sağlanmasının önemine de dikkat çekilmektedir. Ayrıca, kadınların sessiz kalmaması için destekleyici mekanizmaların oluşturulması ve bu süreçte mağdurların yalnız olmadıklarını hissetmelerinin sağlanması önerilmektedir. Bu bulgular, siber şiddetle mücadelede yalnızca hukuki ve teknik önlemlerin değil, psikososyal destek ve toplumsal dayanışmanın da kritik bir rol oynadığını göstermektedir. Bu çerçevede, katılımcıların paylaştığı bazı ifadeler şu şekildedir:

"Bu tür insanlar çoğalmasın diye çocukken eğitilebilirler. Psikologlar ücretsiz olmalı, okullarda bu konuya dair bilgilendirmeler yapılmalıdır." (Katılımcı 21)

"Bu tarz durumlar yaşamış insanlara ücretsiz psikolog desteği verilebilir." (Katılımcı 23)

"Daha fazla destek ve bilinçlilik oluşturmak adına şöyle bir şey yapılabilir: Siber şiddete maruz kalmış kadınlar sessiz kalmamalı ve onların arkasında destekçiler olmalı." (Katılımcı 5)

Toplumsal farkındalık ve öneriler ile ilgili elde edilen bulgular genel olarak değerlendirildiğinde siber şiddetle etkili bir mücadele için bireysel çabaların ötesine geçilmesi gerektiğini ve toplumsal farkındalığın artırılmasının kritik bir rol oynadığını göstermektedir. Katılımcılar, özellikle çocukluk döneminden itibaren eğitim yoluyla bilinçlendirme yapılmasını, ailelerin bu konuda bilgilendirilmesini ve destekleyici sosyal yapıların oluşturulmasını önermektedir. Eğitim programları, seminerler, televizyon ve sosyal medya kampanyaları gibi yöntemlerle hem bireylerin hem de ailelerin siber şiddet konusunda duyarlılığı artırılabilir. Ayrıca, kadınların sessiz kalmaması için psikolojik destek hizmetlerinin yaygınlaştırılması ve dayanışma ağlarının güçlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bu bulgular, siber şiddetle mücadelede yalnızca hukuki değil, psikososyal ve toplumsal destek mekanizmalarının da devreye girmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç

Teknolojik araçların gelişimiyle birlikte şiddet olgusu dijital ortamda yeni boyutlar kazanmıştır. Dijital teknolojiler, iletişimi ve sosyalleşmeyi kolaylaştıran birçok olanak sunarken, aynı zamanda bireylerin veya grupların birbirlerine şiddet uyguladığı sorunlu alanlara da dönüşebilmektedir. Siber şiddet konusunda farklı ülkelerde yapılan araştırmalar, dijital şiddetin küresel ölçekte ciddi bir toplumsal sorun haline geldiğini ortaya koymaktadır. UNICEF'in çevrimiçi anketi U-Report'un bulgularına göre, 30 ülkede gençlerin üçte biri siber zorbalığa maruz kalmaktadır (UNICEF, 2019). PEW Araştırma Merkezi'nin araştırmasına göre, ABD'de yetişkinlerin %41'i çevrimiçi tacize uğradığı, %75'inin bu çevrimiçi tacizin sosyal medya platformlarında gerçekleşmiştir (PEW, 2021). Güney Kore İletişim Komisyonu (KCC) ve Ulusal Bilgi Toplumu Ajansı (2022) tarafından yapılan siber şiddet araştırmasına göre siber zorbalık oranlarının gençlerde %41,6 gibi orana sahip olup her 10 gençten 4'ünün siber şiddete maruz kaldığı, bu oranın önceki yıla göre %12,4 arttığı tespit edilmiştir. Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu (UNFPA) tarafından finansal olarak desteklenen Toplumsal Bilgi ve İletişim Derneği'nin (TBİD) "Dijital Şiddet ile Mücadele Projesi" kapsamında 2021 yılında yapılan Türkiye'de dijital şiddet araştırmasında Türkiye'de her beş kişiden birinin dijital şiddete maruz kaldığı tespit edilmiştir. Özellikle 15-17 yaş arası her beş gençten biri ve 18-32 yaş arası her üç genç bu şiddete maruz kalmaktadır (Şener ve Abınık, 2021:4). Hem dünyada hem de Türkiye'de yapılan araştırmalar, gözlemler ve deneyimler, kadınların siber şiddetin çeşitli biçimlerine maruz kaldıklarını, internetin yeni şiddet türleri üreterek şiddet uygulamayı kolaylaştırdığını ve insanlar arası mesafeleri ortadan kaldırarak fail ile mağdur arasındaki etkileşimi artırdığını göstermektedir. Bu araştırma, kadın üniversite öğrencilerinin dijital ortamlarda karşılaştıkları siber şiddet deneyimlerini ve sosyal destek kaynaklarının başa çıkma sürecindeki rolünü ele almıştır.

Araştırma sonuçları, siber şiddetin yalnızca bireylerin dijital yaşamlarını etkilemekle kalmayıp, aynı zamanda psikolojik, sosyal ve fiziksel sağlıklarını da tehdit eden çok boyutlu bir sorun olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, siber zorbalık hangi şekilde ve hangi platformda gerçekleşirse gerçekleşsin, siber şiddet mağduru bireylerin psikolojik, duygusal ve sosyal iyi oluşlarını olumsuz yönde etkileyerek çeşitli sorunlara neden olmaktadır (Chun vd., 2024:12; Mishra, 2019:107; Şincek vd., 2017: 105-106; Türk ve Şenyuva, 2021:463). Siber şiddete maruz kalan kadınlar; yoğun bir korku, panik, güvensizlik vb. gibi psikolojik sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Özellikle tehdit içeren mesajlar ve kimliği bilinmeyen kişilerin gerçekleştirdiği taciz olayları, mağdurlarda uzun süreli kaygı ve travmatik etkiler yaratmaktadır (Cripps ve Stermac, 2018:181; Hinduja ve Patchin, 2010:216; Kaygısız, 2019:170-171; Özmen, 2018:962; Seçgin ve Tarı Selçuk, 2023:208; Yıldızacı ve Demir, 2021:136).

Araştırma, siber şiddete maruz kalan bireylerin kendilerini duygusal olarak yalnız hissettiğini ve sosyal çevreleriyle ilişkilerinin olumsuz etkilenecek etkileşimlerinin ciddi şekilde sınırlandığını ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra, mağdurların bu deneyimler nedeniyle sosyal medya kullanımını kısıtladıkları veya tamamen bıraktıkları, çevrimiçi taciz ve tehditlerin ise günlük yaşamda tedirginlik ve toplumsal alanlardan uzaklaşma gibi sonuçlara yol açtığı belirlenmiştir. Bu durum, dijital alanlardaki sınır ihlallerinin fiziksel dünyada da bireyleri kısıtlayıcı etkiler yarattığını göstermektedir (Dinç Kırılı, 2020:37; Korkmaz, 2016: 78-79; Wood vd., 2020: 291). Sosyal medya, bireyler için önemli bir iletişim ve sosyalleşme aracı olsa da, bu platformların yeterince güvenli olmadığı algısı, mağdurların çevrimiçi ortamlardan uzaklaşmasına neden olmaktadır. Akdemir (2022:410-415) de araştırmasında, siber şiddet mağdurlarının yaşadıkları deneyimlerin ardından hesaplarını gizleme, sosyal medyadan uzaklaşma veya kullanım alışkanlıklarını değiştirme gibi çeşitli önlemler aldığını belirtmektedir. Araştırma sonuçları, teknolojik çözümlerin mağdurlar için önemli bir baş etme aracı olduğunu ortaya koyarken, katılımcıların sosyal medya hesaplarını daha dikkatli kullanma, gizlilik ayarlarını sıkılaştırma ve şiddet uygulayan kişileri engelleme gibi yöntemlere başvurduğunu; ancak bu önlemlerin güvenlik algısını tamamen onarmaya yetmediğini ve dijital ortamda süregelen tehdit algısının devam ettiğini göstermektedir.

Siber şiddete maruz kalan kadınların yaşadıkları travmayla başa çıkabilmelerinde, aile bireylerinin ve yakın çevrenin sağladığı güven ve duygusal destek kritik bir rol oynamaktadır (Mas'udah vd., 2024:10). Araştırma bulguları da siber şiddete maruz kalan kadınların bu durumla başa çıkarken sosyal destek arayışının önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Özellikle aile ve arkadaş desteği, şiddeti uygulayan kişileri engelleme veya hukuki süreç başlatma gibi adımlar atmada etkili olmaktadır. Ancak bazı katılımcılar, hukuki süreçlerin uzun süreceğine dair

endişeleri, bu süreçlerin aileleri tarafından öğrenilmesinden duydukları çekince gibi nedenlerle adli makamlara başvurmaktan kaçınmaktadır. Şincek ve arkadaşlarına (2017:105) göre, siber şiddet durumlarında mağdurların failin kimliğini belirleyememesi ya da nasıl bir tutum sergilemeleri gerektiğini bilememeleri, duruma etkin müdahaleyi güçleştirmektedir. Temur Şimşekcan (2018:75) tarafından yapılan araştırma, siber şiddete maruz kalan kadınların yalnızca %4,7'sinin hukuki süreç başlattığını, çoğunun ise durumu yönetebileceğini düşünmesi, yeterince ciddi görmemesi veya yardım kaynaklarını bilememesi gibi nedenlerle destek aramadığını göstermektedir. Asad ve Fatima'nın (2024:344) araştırmalarında belirttiği gibi, siber şiddet mağduru kadın üniversite öğrencilerinin kendilerini güvende ve desteklenmiş hissetmeleri için çevrelerinde destekleyici bir ortam oluşturulması gerekmektedir.

Sonuç olarak araştırma, siber şiddetin kadınlar üzerinde çok yönlü etkiler yarattığını ve bu etkilerin yalnızca bireylerin dijital ortamlarıyla sınırlı kalmayıp sosyal ve günlük yaşamlarına da yansıdığını ortaya koymaktadır. Araştırma sonucunda, bireylerin çevrimiçi taciz ve tehditlerle başa çıkmada sosyal destek kaynaklarına büyük ölçüde ihtiyaç duydukları, ancak bu mekanizmaların her zaman yeterince etkili olmadığı görülmüştür. Özellikle kadınların çevrimiçi ortamlarda hedef alınması, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin dijital dünyada da devam ettiğini göstermektedir. Siber şiddetle baş etme stratejileri arasında sosyal medya kullanım alışkanlıklarını değiştirme, teknolojik güvenlik önlemleri alma ve aile ya da arkadaş desteği arayışı dikkat çekmektedir. Ancak bu yöntemlerin çoğu, siber şiddetin uzun vadeli etkilerini hafifletmede yetersiz kalmıştır. Bu nedenlerden dolayı aşağıda yer alan öneriler doğrultusunda çok yönlü çalışmaların yapılması önem arz etmektedir.

- Siber şiddet konusunda toplumsal farkındalığı artırmak amacıyla genç bireyleri dijital riskler hakkında bilgilendiren ve başa çıkma yollarını öğreten eğitim kampanyaları düzenlenmelidir.
- Siber şiddete yönelik yasal mekanizmalar güçlendirilerek mağdurların hızlı ve etkili destek alması sağlanmalı, hukuki süreçler erişilebilir ve güvenilir bir çerçeve sunmalıdır.
- Siber şiddete maruz kalan bireyler için ücretsiz ve kolay erişilebilir psikolojik danışmanlık hizmetleri sağlanarak, mağdurların yaşadıkları travmanın etkilerini hafifletmeleri desteklenmelidir.
- Sosyal medya platformları, kullanıcı güvenliğini sağlamak için daha etkili filtreleme ve şikayet mekanizmaları geliştirirken, bireylerin hesap güvenliğini artıracak uygulamalara yönelik eğitimler de yaygınlaştırılmalıdır.

Yazarın Notu

Bu çalışma, TÜBİTAK 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı (Proje Başvuru Numarası: 1919B012330730) kapsamında desteklenmiştir.

Kaynakça

- Abınık, N. (2021). *Kadına yönelik siber şiddet ve psikolojik sağlık arasındaki ilişkide olayın ve sosyal medya kimliğinin merkeziliğinin etkisi* (Yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Akdemir, A. (2022). Kadınlara yönelik siber ortamda gerçekleştirilen şiddet fiilleri ve faillerinin tipolojisine yönelik fenomenolojik bir çalışma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 24(1), 387-422. <https://doi.org/10.33717/deuhfd.1089754>
- Arıcak, T., Siyahhan, S., Uzunhasanoğlu, A., Sarıbeyoğlu, S., Çıplak, S., Yılmaz, N., & Memmedov, C. (2008). Cyberbullying among Turkish adolescents. *Cyberpsychology & Behavior*, 11(3), 253–261. <https://doi.org/10.1089/cpb.2007.0016>
- Asad, M. M., & Fatima, S. S. (2024). Influence of cyber violence and online victimization on cognitive development of female students from Pakistani higher education institutions. *Journal of Aggression, Conflict and Peace Research*, 16(4), 330–347. <https://doi.org/10.1108/JACPR-03-2024-0892>
- ASHB Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü. (2021). *Kadına yönelik şiddetle mücadele IV. Ulusal eylem planı 2021-2025*. <https://www.aile.gov.tr/media/82082/kadina-yonelik-siddetle-mucadele-iv-ulusal-eylem-planı-2021-2025.pdf>
- Backe, E. L., Lilleston, P., & McCleary-Sills, J. (2018). Networked individuals, gendered violence: A literature review of cyberviolence. *Violence and Gender*, 5(3), 135-146.
- Bajo-Pérez, I. (2022). Gender violence through Instagram: Descriptive study of women residing in Spain between 18 and 35 years old. *Sociología Y Tecnociencia*, 12(2), 271–283. <https://doi.org/10.24197/st.2.2022.271-283>
- Bourdieu, P. (2002). *Masculine domination*. (R. Nice, Trans.). Stanford University Press. (Original work published 1998).
- Chun, J., Lee, S., & Kim, J. (2024). Ontology development for cyber violence victimization in Korean adolescents. *SAGE Open*, 14(2). <https://doi.org/10.1177/21582440241250152>
- Creswell J.W. (2014). *Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni* (M. Bütün & S.B. Demir, Çev.). Siyasal Yayınevi.
- Cripps, J., & Stermac, L. (2018). Cyber-sexual violence and negative emotional states among women in a Canadian university. *International Journal of Cyber Criminology*, 12(1), 171–186. <https://doi.org/10.5281/zenodo.1467891>

- Çıtak, G., & Yücel, Y. (2022). Kadına el kalkmaz: Peki ya dijital şiddet? *MEYAD Akademi*, 3(2), 162-169.
- Dinç Kırılı, E. S. (2020). Sosyal medya ortamlarında siber zorbalık: Lise öğrencilerinin siber zorbalık deneyimlerinin incelenmesi. *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 4(1), 24-39.
- Donato, S., Eslen-Ziya, H., & Mangone, E. (2022). From offline to online violence: New challenges for the contemporary society. *International Review of Sociology*, 32(3), 400–412. <https://doi.org/10.1080/03906701.2022.2133405>
- Eroğlu, Y. (2014). *Ergenlerde siber zorbalık ve mağduriyeti yordayan risk etmenlerini belirlemeye yönelik bütüncül bir model önerisi* (Yayınlanmamış doktora tezi). Uludağ Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bursa.
- Fascendini, F., & Fialová, K. (2011). *Voices from digital spaces: Technology-related violence against women*. Association for Progressive Communications. https://www.apc.org/sites/default/files/APCWNSP_MDG3advocacypaper_full_2011_EN_0.pdf
- Glaser, B. (1978). *Theoretical Sensitivity*. The Sociology Press, Mill Valley.
- Guba, E. G., & Lincoln, Y. S. (1989). *Fourth generation evaluation*. Sage Publications.
- Hassan, F. M., Khalifa, F. N., El Desouky, E. D., Salem, M. R., & Ali, M. M. (2020). Cyber violence pattern and related factors: Online survey of females in Egypt. *Egyptian Journal of Forensic Sciences*, 10, 1-7.
- Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2010). Bullying, cyberbullying, and suicide. *Archives of Suicide Research*, 14(3), 206–221. <https://doi.org/10.1080/13811118.2010.494133>
- İstanbul Sözleşmesi. (2011). *Kadına yönelik şiddet ve aile içi şiddetin önlenmesi ve bunlarla mücadelele dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi*. <https://istanbulsozlesmesi.org/sozlesmenin-tam-metni/>
- Kaygısız, E. G. (2020). Şiddetin e-hali: Siber zorbalık. *Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Akademik Dergisi*, 4-5, 161-174.
- Kvale, S. (2007). *Doing interviews* (Vol. 1). SAGE Publications. <https://doi.org/10.4135/9781849208963>
- Korea Communications Commission & National Information Society Agency (KCC & NIA). (2022). *2021 Cyberviolence survey*.
- Korkmaz, A. (2016). Siber zorbalık: Fizikselden sanala yeni şiddet. *Kurgu*, 24(2), 74-85.

- Kümbetoğlu, B. (2020). *Niteliksel araştırmalarda analiz*. Bağlam Yayıncılık.
- Ladikli, N., & Tarı Cömert, I. (2023). Siber flört şiddeti mağdurları ve faillerinde şiddete yönelik tutum ve sorumluluk algısı. *Humanitas*, 11(21), 186-211.
- Mas'udah, S., Razali, A., Amala Sholicha, S. M., Febrianto, P. T., Susanti, E., & Budirahayu, T. (2024). Gender-based cyber violence: Forms, impacts, and strategies to protect women victims. *Journal of International Women's Studies*, 26(4), Article 5.
- Miles, M.B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. Sage.
- Mishra, D. (2019). Impact on mental health of women victims of cyber violence: A case analysis. *Indian Journal of Public Health Research & Development*, 10(9). <https://doi.org/10.5958/0976-5506.2019.02409.4>
- Özer Öksüzöğlu, T. (2021). Kadınlara yönelik siber zorbalık durumları ve önlem çalışmaları. *European Journal of Educational and Social Sciences*, 6(1), 67-75.
- Özmen, Ş. Y. (2018). Dijital şiddet, siber zorbalık ve yeni medya okuryazarlığı üzerine bir değerlendirme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(61), 958-966.
- PEW Research Center. (2021). *The state of online harassment*. <https://www.pewresearch.org/internet/2021/01/13/the-state-of-online-harassment/>
- Sarışın, M. (2022). Toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin yeni yüzü: Dijital şiddet. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 257-285. <https://doi.org/10.21798/kadem.2022.118>
- Šincek, D., Duvnjak, I., & Milić, M. (2017). Psychological outcomes of cyber-violence on victims, perpetrators and perpetrators/victims. *Hrvatska Revija za Rehabilitacijska Istraživanja*, 53(2), 98–110.
- Seçgin, L., & Tarı Selçuk, K. (2023). Sanal ağların distopyası: Kadına yönelik dijital şiddet. *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi*, 2023(1), 203-217. <https://doi.org/10.55543/insan.1110952>
- Şener, G., & Abınık, N. (2021). *Türkiye’de dijital şiddet araştırması*. Toplumsal Bilgi ve İletişim Derneği. https://turkiye.unfpa.org/sites/default/files/pub_pdf/digital_violence_report.pdf
- UNICEF. (2019). *UNICEF anketi: 30 ülkedeki gençlerin üçte birinden fazlası çevrimiçi zorbalık mağduru*. UNICEF Türkiye.
- United Nations. (1993). *Declaration on the elimination of violence against women*. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-elimination-violence-against-women>

- Temur-Şimşekcan, N. (2018). *Toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin bir başka biçimi: Siber şiddet* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Çağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Tokunaga, R. S. (2010). Following you home from school: A critical review and synthesis of research on cyberbullying victimization. *Computers in Human Behavior*, 26(3), 277–287. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2009.11.014>
- Türk Dil Kurumu. (2024). *Şiddet*. Türk Dil Kurumu Sözlükleri. <https://sozluk.gov.tr/>
- Türk, B., & Şenyuva, G. (2021). Şiddet sarmalı içinden siber zorbalık: Bir gözden geçirme. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, 462-479.
- Wood, L., Voth Schrag, R., & Busch-Armendariz, N. (2018). Mental health and academic impacts of intimate partner violence among IHE-attending women. *Journal of American College Health*, 68(3), 286–293. <https://doi.org/10.1080/07448481.2018.1546710>
- Yıldızaç, B., & Demir, F. (2021). Siber zorbalık üzerine nitel bir araştırma. *Sosyal Sağlık Dergisi*, 1(1), 116-139.
- Yorulmaz, D. S., & Karadeniz, H. (2022). Siber şiddetin önlenmesine yönelik tedbirler ve hemşirelerin rolü: Geleneksel derleme. *Türkiye Klinikleri Journal of Nursing Sciences*, 14(1).

Perspectives of Academics and Professionals in the Field of Women's Welfare in Türkiye on Fighting against Femicide

Türkiye’de Kadın Refahı Alanında Çalışan Akademisyenlerin ve Meslek Elemanlarının Kadın Cinayetleriyle Mücadeleye İlişkin Düşünceleri

Mervenur Taşkın* Doğa Başer**

Highlights:

- This study offers original contribution to policy and intervention models in combating femicide.
- Participants stress strengthening preventive and protective policies.
- Pre-marital and marital education and counseling are recommended.
- Capacity and staffing shortages in shelters and ŞÖNİM centers identified.
- Effective intervention programs for violent men are urgently needed.

Abstract: The objective of this study is to investigate the perspectives of academics and professionals within the field of women's welfare in Türkiye regarding fighting against femicide. In this context, online in-depth interviews were conducted with 15 participants actively engaged in the field of women's welfare from different provinces of Turkey in 2020-2021. The themes identified through the analysis include the enhancement of protective and preventive services and the enhancement of intervention services. It highlights a notable lack of knowledge among women regarding available services and their rights. There is a pressing need for protective and preventive planning that specifically addresses men's risk of committing femicide. Politicians ought to prioritize combating femicide on their political agendas. The enhancement of counseling and training services is crucial for early intervention in the lead-up to femicide. Furthermore, concerns are raised regarding the temporary nature of work in women's shelters, confidentiality issues regarding these shelters, and the vulnerability of women leaving shelters, potentially making them targets for further harm. It was suggested that increasing the number of ŞÖNİMs (Violence Prevention and Monitoring Center) would ensure more effective operations, along with expanding efforts to work with men/perpetrators. Additionally, it was noted that women returning to their partners after experiencing violence pose a risk of femicide. Finally, it was stated that ŞÖNİMs should take a more active role in divorce and family counseling and that the quantity and quality of professional staff in ŞÖNİMs and women's shelters should be increased.

Keywords: Femicide, Social Policy, Violence Against Women, Gender Inequality.

*Master of Social Worker, Association for Social Development and Aid Mobilization, mnnurtaskin@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5404-2826.

**Corresponding author: Associate Professor, Selçuk University Health Science Faculty, Social Work Department, dogabaser@selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7451-6590.

Öne Çıkanlar:

- Bu çalışma kadın cinayetleriyle mücadelede politika tasarımına ve müdahale modellerine özgün katkı sağlar.
- Katılımcılar koruyucu-önleyici politikaların güçlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir.
- Evlilik öncesi ve evlilik sürecinde eğitim ve danışmanlık önerilmektedir.
- ŞÖNİM ve kadın konukevlerinin kapasite ve personel eksiklikleri tespit edilmiştir.
- Şiddet uygulayan erkeklerle etkin müdahale programlarına ihtiyaç vardır.

Öz: Bu çalışmanın amacı Türkiye’ de kadın refahı alanında çalışan akademisyenlerin ve meslek elemanlarının kadın cinayetlerine yönelik hizmetlere ilişkin görüşlerini keşfetmektir. Bu kapsamda, 2020-2021 yıllarında Türkiye'nin farklı illerinden kadın refahı alanında aktif olarak çalışan 15 katılımcı ile çevrimiçi derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucunda belirlenen temalar; koruyucu ve önleyici hizmetlerin geliştirilmesi ve müdahaleye yönelik hizmetlerinin geliştirilmesidir. Kadınların hizmetler ve haklar konusunda yeterli bilgisi yoktur. Erkeğin cinayet riskine odaklanan koruyucu ve önleyici politikalara ihtiyaç duyulmaktadır. Siyasi gündem olarak politikacılar kadın cinayeti ile mücadeleyi benimsemelidir. Cinayete giden süreçte erken müdahale edebilmek için danışmanlık ve eğitim hizmetleri geliştirilmedir. Kadın konukevindeki çalışmaların geçici olabildiği, kadın konukevlerinin gizliliği noktasında sorunlar yaşandığı, kadın konukevini terk eden kadınların potansiyel kurban olabileceği vurgulanmıştır. ŞÖNİM (Şiddet Önleme ve İzleme Merkezi)’lerin sayısının artırılarak daha etkin çalışmasının ve sadece kadınlar/mağdur ile değil erkekler/failler ile de çalışmasının önemine değinilmiştir. Ayrıca kadınların yaşadığı şiddet sonrası eşe geri dönme süreçlerinin de cinayet için bir risk olduğu belirtilmiştir. Öneri olarak ise ŞÖNİM’lerin boşanma ve aile danışmanlığında daha etkin yer alması gerektiği, ŞÖNİM ve kadın konukevlerindeki meslek elemanlarının niceliği ve niteliğinin artırılması gerektiği ifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kadın Cinayeti; Sosyal Politika, Kadına Yönelik Şiddet; Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği.

Genişletilmiş Özet

Kadın cinayeti kadınların kadın olmaları nedeniyle erkekler tarafından öldürülmesi şeklinde tanımlanmaktadır. 2024 yılında yayımlanan Birleşmiş Milletler Kadın Cinayetleri Raporuna göre 2023 yılında dünya çapında yaklaşık 51.100 kadın ve kız çocuğu, birlikte oldukları partnerler veya diğer aile üyeleri tarafından öldürülmüştür. Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformunun 2024 raporuna göre ise Türkiye’de 2024 yılında 394 kadın cinayeti ve 259 şüpheli kadın ölümü gerçekleşmiştir. Bu çalışmanın amacı Türkiye’ de kadın refahı alanında çalışan akademisyenlerin ve meslek elemanlarının kadın cinayetleri ile mücadeleye ilişkin görüşlerini keşfetmektir. Bu kapsamda, 2020-2021 yıllarında Türkiye'nin farklı illerinden kadın refahı alanında aktif olarak çalışan 15 katılımcı ile çevrimiçi derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya katılacak meslek elemanlarının kadın refahı alanında çalışmakta

olması akademisyenlerin ise kadın refahı alanında çalışmaları olması önemli bir kriterdir. Bu çerçevede araştırmada ölçüt örnekleme ve maksimum çeşitlilik örnekleme kullanılmıştır. Farklı disiplin ve farklı meslek gruplarının katılımı sağlanarak bu çeşitlilik içerisinde ortak olan durumlar keşfedilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda ŞÖNİM’ de çalışmakta olan psikolog, sosyal hizmet uzmanı ve sosyologlar arasından 6 meslek elemanı araştırmaya dahil edilmiştir. Ayrıca araştırmada ŞÖNİM müdürü ve Kadın Konukevi müdürü, avukat, psikiyatrist, STK temsilcisi ve farklı bölümlerden akademisyenler (Polis Akademisi Başkanlığı, Sosyal Hizmet Bölümü ve Psikoloji Bölümü) yer almaktadır. Analiz sonucunda belirlenen temalar; koruyucu ve önleyici hizmetlerin geliştirilmesi ve müdahaleye yönelik hizmetlerinin geliştirilmesidir. Katılımcılar kadınların kadın refahı alanında sağlanan hizmetler ve kadınların sahip olduğu haklar konusunda yeterli bilgi sahibi olmadıklarını, kadınlara sağlanan hizmetlerin de kadın cinayetlerini önleme noktasında yetersiz olduğunu düşünmektedirler. Hizmetlerin önleme noktasında geliştirilmesi gerektiği vurgulanarak daha kapsamlı bir politikaya ihtiyaç duyulduğu düşünülmektedir. Ek olarak koruyucu önleyici çalışmaların daha ön planda tutulması gerektiği paylaşılmıştır. Kadın cinayetleri ile mücadelede erkeklerin bu mücadeleyi benimsemesi ve ona katılması gerektiği gibi erkek yöneticilerin de önemli roller üstlenmesi gerektiği düşünülmektedir. Katılımcılar tarafından koruyucu önleyici çalışmaların evlilik gerçekleşmeden önce başlaması gerektiği, bireylerin evlilik öncesi sağlıklı bir ilişkinin nasıl yürütüleceği hakkında eğitim almasının önemli olduğu vurgulanmaktadır. Evlilik öncesi eğitimlerin yanı sıra evlilik sürecinde de çiftler arasında yaşanan sorunlar hakkında bireylere destek olunması gerektiği ifade edilmektedir. Kadın konukevine gelen kadınlar ile gerçekleştirilen çalışmaların geçici olabildiği, yapılan çalışmaların etkisiz kalabildiği ve bu yüzden kadınların kadın konukevine gelmek istemedikleri belirtilmektedir. Katılımcılar kadın konukevlerinde gizliliğin ihlal edilmesinin kadınların can güvenliği riskini arttırdığını ifade etmişlerdir. Ayrıca kadının kadın konukevinden ayrılmasının kolluk kuvvetlerine bildirilmesinin can güvenliği açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Katılımcılar nüfus yoğunluğu olan şehirlerde ŞÖNİM hizmet sunumunun yetersiz kaldığını belirtmekte ve ŞÖNİM sayısının arttırılarak daha etkin çalışmaların sağlanması gerektiğini düşünmektedir. Kadınların yaşadıkları şiddet sonrasında eşlerine geri dönmelerinin cinayetin gerçekleşme riskini arttırdığı unutulmamalıdır. Kadınların içinde olduğu psikolojik durum baz alınarak kadınların bilgilenmesi, bilinçlenmesi ve onlara destek sağlanması noktasında ŞÖNİM’lerin önemli işlevleri olduğu belirtilmektedir. Katılımcılar kadınların boşanma isteklerinin kadın cinayeti açısından için bir risk unsuru olduğunu belirtmişlerdir. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından ŞÖNİM meslek elemanlarına yönelik Aile ve Boşanma Danışmanlığı eğitimlerinin verildiği, bunun önemli bir uygulama olduğu ancak her ilde uygulanmadığı ifade edilmektedir. Şiddet uygulayan erkeklerle

Çalışmaların yürütülmesinin altı çizilmektedir. Sorunlu davranışı ortaya çıkaran erkek iken hizmetlerin kadın üzerinde yoğunlaştığı, erkeğin sorunlu davranışına yönelik bir çalışmanın olması gerektiği belirtilmektedir. şiddet uygulayan kişi ile çalışmaların etkin bir şekilde yürütülemediği, kişilerin destek alma taleplerinin olmadığı ve bu anlamda görüşmelerin sürekliliğinin sağlanamadığı gibi sağlıklı görüşmelerin de gerçekleştirilemediği belirtilmektedir. şiddet uygulayan erkeklerle çalışmalar gerçekleştiren illerin olduğu ancak bu hizmetin standardizasyonunun her ilde sağlanamadığı, burada alt yapı engelini olduğu, kadın ve erkeğin farklı binalardan destek almasının sağlanması gerektiği vurgulanmaktadır. Meslek elemanlarının kadın cinayetleri konularındaki çalışmalarında yetkinlik kazanmalarının ve uzmanlaşmalarının hizmetlerin etkinliği açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Kadına yönelik şiddet ve kadın cinayeti alanında gerçekleştirilecek hizmetlerde yer alacak olan meslek elemanlarının eğitimlerle desteklenmesi gerektiği, bu durumun görüşme ve müdahale sürecinin yönetmeleri açısından kolaylık sağlayacağı ifade edilmektedir. şöNİM ve kadın konukevlerinde meslek elemanlarının nicelik olarak yetersiz olduğu vurgulanmaktadır. Sonuç olarak kadın cinayetinde risklere ve şiddet/cinayet ilişkisine odaklanan ve erkek politikacıların sahipleneceği politikalar oluşturulmalıdır. Erken müdahale için danışmanlık ve eğitim hizmetleri geliştirilmedi. Kuruluşların sayıları ve personel kapasiteleri arttırılmalıdır.

Introduction

According to the 2024 United Nations Femicide Report, approximately 51,100 women and girls worldwide were murdered by intimate partners or other family members in 2023 (UNODC, 2024). According to the 2024 report of the We Will Stop Femicide Platform, there were 394 femicides and 259 suspicious deaths of women in Turkey in 2024 (We Will Stop Femicide Platform ,2025). Femicide stands not only as the most extreme manifestation of gender-based violence against women but also as the utmost form of discrimination against them (Naudi et al., 2022).

According to Russell (2001), femicide is defined as “the killing of women by men because they are women”. The World Health Organization (2012) categorizes femicide under 4 headings. These are femicides perpetrated by intimate partners, honor killings (killing of a woman by a man or a family member in relation to honor), killing of a newly married woman due to a dowry dispute, and non-intimate partner femicides (The killing of a woman by someone with whom she is not intimate. It is also known as sexual femicide). Intimate partner femicide, referring to the killing of a woman by her intimate partner, is regarded as the most severe form and outcome of intimate partner violence (Shanaz, 2008; McPherson, 2023). The absence of standardized definitions of

femicide, the identification of contributing variables, and the evaluation of risk factors are perceived as pivotal topics for discourse (European Institute for Gender Equality, 2021). From a policy standpoint, the adoption of comprehensive laws and policies on gender equality, a victim-centered approach, preventive and coordinated interventions, and engaging with men (OECD, 2021) are deemed crucial policy priorities for tackling femicide. Measures to prevent stalking and the deprivation of liberty are underscored to enable risks to be identified early. The importance of addressing social and cultural norms and beliefs related to violence against women through gender awareness and education is emphasized. Finally, policy recommendations regarding the provision of long-term support to women victims, the enforcement of protection order violations, mandatory reporting of suspected domestic violence cases, holding professionals accountable for their duties, and enhancing penalties for repeat crimes are proposed (Naudi et al., 2022).

Femicide in Türkiye

According to the 2024 Report of the We Will Stop Femicide Platform, 394 cases of femicide were reported to have been committed in Türkiye in 2024. Among the cases of femicide with known motives, close to 111 of women were killed by men due to women making decisions about their own lives. 42% of the victims were murdered by their husbands, and 12% were killed by their dating partners. 222 of the women killed this year were killed with firearms. Additionally, it is noteworthy that a total 5% of the women were murdered despite being under protection orders (We Will Stop Femicide Platform, 2025). An in-depth analysis of the cases of femicide in Türkiye unveils a spectrum of motives behind these crimes, encompassing women's intentions to seek divorce or end relationships (Karbeyaz et al., 2018; Cavlak et al., 2023), manifestations of possessiveness and jealousy (Koç, 2022), and factors linked to infidelity, unfaithfulness, and the concept of dishonor ascribed to women by men (Sayar, 2015; Arın, 2001). The heightened incidence of femicide involving intimate partners, especially during the separation or post-separation phases (Dinçer, 2022), coupled with the finding that half of these cases of femicide are committed by intimate partners (Toprak & Ersoy, 2017), emphasizes the importance of gender as a critical political agenda.

Another characteristic of femicide in Türkiye is their categorization into either planned or impulsive acts. Despite studies suggesting that murders are often committed impulsively without premeditation, as a result of momentary nervous breakdowns and without consideration for the consequences of the crime (Tosun Altınöz et al., 2018; Cavlak et al., 2023), an examination of murders in the first six months of 2020 indicates that 63% of the cases of femicide were premeditated (Ministry of the Interior of the Republic of Türkiye, 2020). It is imperative to

formulate policies and practices that specifically address both premeditated and spontaneous instances of femicide.

Gender-based cultural interpretations of femicide in Türkiye involve the conceptualization of women's resistance to male dominance, men's assertion of control over women (Koç, 2022), and the intensification of conflicts between women seeking to transcend traditional norms and men conditioned by these norms. Specifically, Çetin (2015) highlights the clash between tradition and modernity through the concept of "Revolt Killing", asserting that femicide in Türkiye is intricately linked to the shift in women's status towards modernity rather than the perpetuation of men's status within tradition.

Institutional Services Addressing Femicide in Türkiye

An important situation that should be mentioned in the context of Türkiye in terms of femicide and politics is Türkiye's withdrawal from the Istanbul Convention in 2021. It can be said that Türkiye, as the first signatory of the convention, has gained a strong and reliable impression in terms of the country's reputation, especially with its stance on human and women's rights. On 20 March 2021, it was decided to terminate the convention (Üçler & Büyükçelikok, 2023). Regarding this decision, Presidency of the Republic of Türkiye Directorate of Communications stated that "the Istanbul Convention, which initially aimed to promote the strengthening of women's rights, has been manipulated by a group of people trying to normalize homosexuality, which is incompatible with Türkiye's social and family values. Türkiye's decision to withdraw from the convention is based on this reason" (Presidency of Communications of the Republic of Türkiye, 2021). The objective of Law No. 6284 on the Protection of the Family and Prevention of Violence against Women, is to safeguard women, children, other family members, and victims of unilateral stalking who are either exposed to or face the risk of violence (Ministry of Family and Social Services of the Republic of Türkiye, 2021). Since 2007, National Action Plans have been formulated to combat violence against women, serving as a blueprint to direct relevant institutions and organizations in their efforts (OHCHR, 2021). The IVth National Action Plan of Türkiye articulates a core principle of zero tolerance towards violence and the prevention of all forms of violence against women, emphasizing the annual preparation of action plans to delineate policy priorities (Ministry of Family and Social Services of the Republic of Türkiye, 2021). Within this framework, the 2023 activity plan identifies access to justice and legislation, policy and coordination, protective and preventive services, social awareness, and data and statistics as key indicators (Ministry of Family and Social Services of the Republic of Türkiye, 2023).

Consequently, both violence against women in general and femicide in particular are focal points in policy and planning efforts.

In Türkiye, services addressing violence against women and femicides are provided through collaboration between the Violence Prevention and Monitoring Centers (ŞÖNİM) and Women's Shelters, both of which are operated under the Ministry of Family and Social Services. These services encompass a coordination service for processing applications and implementing measures, psycho-social support, legal assistance, educational and vocational guidance, health support, economic support, intervention and counseling, and finally, preventive measures including social awareness-raising initiatives in order to prevent violence. In cases where women's lives are in imminent danger, urgent and expedited protective and preventive measures (injunctions) are sought. The issuance of a confidentiality order ensures the preservation of privacy regarding information concerning women who are victims of violence. Furthermore, perpetrators of violence are provided training, counseling, and rehabilitation services, as well as health monitoring and treatment options (Ministry of Family and Social Policies of the Republic of Türkiye, 2013; 2016).

The Women's Support Application, known as KADES, enables women who have been or are likely to be subjected to violence to utilize their smartphones to access the Women's Emergency Support reporting system, prompting the dispatch of the nearest police team and patrol to the scene. A total of 620,829 individuals have registered for this application by downloading it to their phones, and 48,600 women have reported incidents through this platform (Ministry of the Interior, 2020). Additionally, the Ministry of the Interior offers another service known as the electronic handcuff system. In 2021, Electronic Monitoring Centers across 81 provinces in Türkiye monitored a total of 794 perpetrators using electronic handcuffs (Ministry of Family and Social Services of the Republic of Türkiye, 2021; OHCHR, 2021). The We Will Stop Femicide Platform is a prominent non-governmental organization dedicated to addressing femicide in Türkiye. It is committed to stopping femicide, safeguarding women from violence, and preventing violations of women's rights (Ministry of the Interior, 2020).

Nevertheless, significant criticism exists regarding all these policies and services. As per a report by Human Rights Watch (2002), there were instances where women were killed despite authorities being aware of the risks they faced, and notwithstanding previous preventive measures taken against the perpetrators. Additionally, in a study covering 1699 cases of femicide between 2000 and 2019, it was found that 75% of the perpetrators were reported to the police, and 64.9% were involved in judicial proceedings (Cavlak et al., 2023). In this context, GREVIO (Group of

Experts on Action against Violence against Women and Domestic Violence) (2018) underscores the significance of holding the public accountable for any negligence or shortcomings in cases where women are not adequately protected.

Furthermore, it highlights that qualitative research in the field of femicide offers advantages such as the possibility of preventing femicide, exploring the contextual background of femicide, identifying risk factors and proposing appropriate policies (Vives et al., 2016; Matias et al., 2020; Weil, 2017). The objective of this study is to investigate the perspectives of academics and professionals engaged in the field of women's welfare in Türkiye regarding institutional services aimed at addressing the issue of femicide. As highlighted by Weiss-Gal (2013), professionals working in the realm of social welfare may play a role in perpetuating deficiencies in social welfare services and competencies in practice. For instance, in their study, Diner & Toktaş (2013) analyzed issues pertaining to policy and practice concerning women's shelters in Türkiye, focusing on the perspectives of professional staff.

Methodology

The aim of this study is to investigate participants' perceptions of services addressing femicide by examining the following research questions:

How do participants assess institutional services for women's welfare in relation to femicide?

What activities do the participants think need to be developed for an effective state policy on femicide?

A qualitative research design employing a descriptive phenomenological approach (Morrow et al., 2015) was utilized, as it was deemed conducive to exploring participants' experiences, thoughts, and suggestions regarding services addressing femicide. The central aim of descriptive phenomenology is to use first person accounts to clarify the essential meanings of defined phenomena (Sinfield et al, 2023). In this study, descriptive phenomenology was used to examine first-person accounts and thoughts on the fight against femicide. Femicide narratives thus provide understanding into women's subjective experiences, the ways they understand events, and the episodes they are trying to organize in their heads. Sometimes this is coincidental with a phenomenological approach in which the researcher identifies the essence of human experience about femicide as described by the participant in the study (Weil, 2017). This study, the narratives of professionals contributed to the understanding of important shortcomings, obstacles and risks in the field of the fight against femicide through the sharing of experiences.

Participants

One of the primary criteria was that professionals participating in the research should work in the field of women's welfare, while academics should be engaged in women's welfare studies. In this context, criterion sampling and maximum diversity sampling methodologies were employed. By ensuring the participation of individuals from various disciplines and professional backgrounds, the aim was to uncover common themes amidst this diversity (Suri, 2011). Consequently, the study included six professionals working in ŞÖNİM, comprising psychologists, social workers, and sociologists. Additionally, participants consisted of the director of ŞÖNİM (Violence Prevention and Monitoring Center), the director of the Women's Shelter, lawyers, psychiatrists, NGO representatives, and academics from various departments (i.e. Turkish National Police Academy, Department of Social Work, and Department of Psychology). Semi-structured, in-depth interviews were conducted with 15 individuals who met the research criteria and consented to participate. Upon reaching the 13th interview, it was observed that the new data mirrored what had been previously discussed (Saunders et al., 2018). To ensure the data saturation, an additional 2 interviews were conducted. Of the participants, 9 were married and 6 were single. As for the educational backgrounds of the participants, it was found that 4 participants held a PhD, 10 participants held undergraduate degrees, and 1 participant was a high school graduate. The average age of the participants is 36 years, with an average of 11.62 years of professional experience. Introductory information about the participants is presented in Table 1.

Table 1.
Introductory Information about the Participants

Pseudonym	Profession	Sex/Age	Field Experience (Year)
P1	NGO Representative	Female/56	35
P2	Lawyer	Male/26	3
P3	Social Worker	Male/31	7
P4	Psychologist	Female/28	5
P5	Sociologist	Female/28	5
P6	Psychologist	Female/50	28
P7	Sociologist	Female/33	6
P8	Social Worker	Female/27	3
P9	Lawyer	Female/26	3
P10	Psychiatrist	Female/56	31
P11	Director of ŞÖNİM	Male/32	10
P12	Director of Women's Shelter	Female/38	15
P13	Academician	Female/44	3
P14	Academician	Female/34	11
P15	Academician	Female/37	9

Data Collection

The study employed a semi-structured, in-depth interview form created by the researcher. The questions underwent evaluation by two social work academics specializing in women's welfare research. Additionally, a preliminary interview with the director of a women's shelter was conducted. This preliminary interview was conducted solely for question evaluation purposes and was not included in the study itself. The interview form is detailed in Table 2. Professionals working in the field of women's welfare were contacted either by phone or email through the Turkish Association of Social Workers. Academics were reached via email, and interviews were scheduled with those who responded. Given the pandemic circumstances (2020-2021), interviews were conducted via Zoom. On average, the interviews lasted 63 minutes. The interview guide is presented in Table 2.

Table 2.
Interview guide

1. Can you provide some background information about yourself? (sex, age, marital status, educational attainment, occupation, and total years of professional experience)
2. How do you assess the institutional services designed to safeguard women's welfare concerning the issue of femicide?
3. Which activities need to be developed to create an effective state policy on femicide?

Prior to commencing the research, ethical approval from the Ethics Committee for the study. Participants were provided with information about the research, and their consent was obtained for the use of a voice recorder during the interviews.

Data Analysis

MAXQDA 2020 was utilized for data analysis. The study utilized Collaizzi's descriptive phenomenological data analysis method, which consists of 7 steps. During the first step, transcripts of interviews with 15 participants were transcribed and analyzed. In the second step, significant statements relevant to the research were identified. In the third step, important expressions were selected, and the meanings of these selected expressions were revealed and defined. The fourth step involved thematizing the defined and formulated meanings, leading to comprehensive explanations of the phenomena derived from the statements based on these themes. Subsequently, a brief and concise explanation of the data obtained from the research was presented. These steps were carried out through interaction between the two researchers. While establishing code, sub-theme and theme connections, first, it was tried to determine what the problem was in a concrete way (deficiencies, obstacles, risks). A title covering concrete needs was created in the sub-theme. Finally, the perspectives expressed in the code and sub-theme were expressed as a policy and

practice proposal. However, due to constraints, the step of having participants verify the themes created by the researchers was not feasible in this study (Morrow et al., 2015). An example of the process of data analysis is provided in Table 3.

Table 3.
Example of Process of Data Analysis.

Meaning Units	Codes	Subtheme	Theme
When a woman leaves the guest house, her life is at risk. When she departs from the shelter, it's merely recorded, and that's it. So, as I said, even if she leaves voluntarily, she remains vulnerable to violence.	Risk to women's safety after leaving the women's shelter	Rectification of Service Shortcomings for Women/Victims	Enhancement of Intervention Services
There is only one ŞÖNİM in İstanbul. When I inquire about how they manage their workload, they express their inability to keep up.	Deficiencies in institutional capacity		
We aim to shift women's perspectives and uncover their strengths. However, we see that many of them end up reconciling with the men who have subjected them to violence. They often justify the abuse by saying things like 'he hits me because he drinks' or 'he wouldn't hit me if he weren't angry'.	Obstacles encountered by institution staff in intervention procedures		
While I was in another province, I was already involved in implementing Family and Divorce Counseling at the ŞÖNİM where I worked. However, it would be beneficial if the ministry could expand this initiative to all 81 provinces, enhance training opportunities, ensure that 80% of the professional staff are trained, and establish a dedicated counseling unit based on this model.	Expansion of the provision of counseling services		

Trustworthiness

In this study, several measures were implemented to ensure credibility. Firstly, the interview form was subjected to evaluation by expert opinion. During the interviews, participants' responses were redirected to them for confirmation, ensuring the accuracy of the data before incorporating the answers into the research. Subsequently, participants' responses were directly integrated into the findings section following the interviews. Finally, the codes and themes derived from the data were reviewed by two independent social work academics.

Theme 1: Enhancement of Protective and Preventive Services

Participants highlighted that women lack awareness about the available services in the field of women's welfare and their rights. Preventing women from being uninformed about the support services they can access is crucial in halting the process that leads to femicide.

Sadly, many people still don't know about these rights, even though we've been putting up posters, sharing brochures, running training sessions, hosting awareness events, using the media, visiting homes, and offering really helpful services to spread the word about social services. While women might have heard about social services here and there, they often don't know exactly what they entail. (P3)

It is considered that the services provided are insufficient to prevent femicide. It is underscored that there is a pressing need to enhance these services in terms of prevention and to develop a more comprehensive plan. Participant 11 stated that, in general, services started after the violence.

We've trained thousands of individuals, and all of them have been women. Our training focuses specifically on domestic violence and violence against women, where we provide guidance on what to do if they experience such situations. We inform them about their options and the resources available to them in case they encounter violence. Unfortunately, our process operates under the assumption that they will face violence first, meaning they will have to endure it before turning to those centers for help. (P11)

Furthermore, there is a prevailing belief that cases of femicide mark the culmination of a series of events, highlighting the urgency of prioritizing preventive and protective measures to be implemented before femicide occurs. Participant 8 states that there are contradictions between the names of violence prevention and monitoring centers, and the services they offer:

Even though our Directorate is named 'violence prevention', as a ministry, we aren't very proactive in the preventive aspect. Typically, we only intervene after an incident has occurred. However, we face challenges in providing proactive training in villages because of the lack of willingness among the people. They are not very willing to participate. (P8)

Considering the predominance of male managers, there is a widespread belief in the necessity for men to actively adopt and engage in the battle against femicide, with male senior managers playing pivotal roles in this effort:

Men also need to be part of the solution to these issues. I felt it was important to mention, because most of our leaders are men, especially in top positions. They need to understand and embrace this perspective. (P1)

Given that the majority of cases of femicide in Türkiye are perpetrated by spouses within the family, there is a strong emphasis on the need for preventive and protective measures to commence prior to marriage; it is highlighted that individuals should undergo training on fostering healthy relationships before entering into marriage. Participant 13 shares the compulsory marriage preparation school as a preventive service:

It would be beneficial to have mandatory training for those seeking marriage. For instance, a compact program lasting 4-5 weeks or even just one week could be implemented, like a marriage preparation school to attend before getting married. (P13)

In addition to pre-marriage training, there is also a recognized need for supporting individuals through marital challenges and facilitating the maintenance of a healthy family union, as it is believed that only through such comprehensive support can the progression towards femicide be effectively prevented.

I believe the government should facilitate discussions between the man and the woman, addressing all necessary topics. These discussions should involve experts who can guide them on finding solutions and resolving issues. In my opinion, all married individuals need expert support. (P2)

Considering the statements in the theme Enhancement of Protective and Preventive Services, it is understood that women are not fully aware of the services offered, perhaps women are not fully reached, and services in the field of women's welfare are not active enough in the preventive dimension. Especially when the logic of the establishment of violence monitoring and prevention centers is taken into consideration, a contrast stands out here. However, as an important finding, the participants draw attention to the fact that men should also play a part in preventing femicides. Finally, the participants emphasized that education and counseling services before and during marriage are also important in terms of prevention. When the statements of the participants are evaluated in general, it is understood that there is an intention to prevent femicides, but this can be achieved through a more internalized and planned political agenda.

Theme 2: Enhancement of Intervention Services

The interviewees highlighted that the assistance provided to women in women's shelters is occasionally temporary and ineffective, resulting in situations where women may be reluctant to seek refuge in these shelters. Participant 4 states that the women's shelter is not preferred by women:

(The support we offer) is temporary, not permanent. That's why most women are hesitant to stay in shelters. You see, I might say, 'Let's take you to the shelter because the man hasn't been arrested

yet, and there's a risk he might show up at your house at night.' But then the woman answers, 'How long can I stay there? Eventually, I'll have to leave eventually.' (P4)

One major issue in women's shelters is regarded as breaches of confidentiality, which are believed to heighten the risk to women's safety. Participant 1 emphasizes the open-door system and the fact that the location of the women's shelter is known by everyone:

Our women's shelters operate on an open-door system, meaning there's a constant flow of people coming in and out. This setup ensures that not all 200 residents are present simultaneously. Due to this frequent turnover, security can be compromised. Individuals who leave the shelter may unintentionally put its confidentiality at risk. This can lead to the shelter's presence becoming widely known in the neighborhood. (P1)

It is thought that both entering and leaving women's shelters may pose some risks, which emphasizes the importance of notifying law enforcement officers when women leave the shelters, to ensure their safety.

When a woman leaves the guest house, her life is at risk. When she departs from the shelter, it's merely recorded, and that's it. So, even if she leaves voluntarily, she remains vulnerable to violence. We can't be sure whether she left by choice or was compelled to do so, or what might have happened to her afterwards. Therefore, all instances of women leaving shelters be reported to the police, without exception. Just a week after I raised this concern, a woman left, and tragically, she was found dead ten days later. (P1)

Participants indicated that the provision of ŞÖNİM services is inadequate in densely populated cities and advocate for an increase in the number of ŞÖNİM facilities to enhance the effectiveness of their work. Participant 4 states that they cannot keep up with the cases:

Interestingly, there is only one ŞÖNİM in Istanbul. When I inquire about how they manage their workload, they express their inability to keep up. They mention that they only send brochures to women who have received a cautionary decision, without verifying whether the woman has actually visited the center or not. Clearly, there is a need to increase the number of ŞÖNİMs. (P4)

It is imperative to consider that women may return to their husbands after experiencing violence, which poses a risk for femicide. It is emphasized that ŞÖNİMs played crucial roles in informing, raising awareness, and providing support to women, tailored to their psychological states. Participant 4 states that they are trying to realize an empowerment-based service delivery:

We provide counseling support. We aim to shift women's perspectives and uncover their strengths. However, we see that many of them end up reconciling with the men who have subjected them to violence. They often justify the abuse by saying things like 'he hits me because he drinks' or 'he

wouldn't hit me if he weren't angry'. They have this tendency to search for reasons behind the violence and rationalize it. I'm dedicated to breaking down this viewpoint. (P4)

When analyzing femicide, it becomes clear that there are cases where a woman's desire for divorce can result in murder. In such cases, addressing the divorce situations of spouses becomes crucial. It is noted that the Ministry of Family and Social Services provides training on Family and Divorce Counseling for ŞÖNİM staff, which constitutes an important practice, albeit not uniformly implemented across all provinces:

While I was in another province, I was already involved in implementing Family and Divorce Counseling at the ŞÖNİM where I worked. However, it would be beneficial if the ministry could expand this initiative to all 81 provinces, enhance training opportunities, ensure that 80% of the professional staff are trained, and establish a dedicated counseling unit based on this model. (P3)

The interviewees involved in the research emphasize that preventive efforts against femicide should involve work with men who perpetrate violence. It is noted that while problematic behavior is typically attributed to men, services often focus on women, highlighting the need for a concerted effort to address the problematic behavior of men. Participant 4 states that the main focus should be on rehabilitation of men:

We're always working to safeguard women from harm. However, male perpetrators of violence often face no consequences and carry on with their lives as usual. Unfortunately, divorce is still stigmatized in our society. This leads to a cycle where women may reconcile with their abusers, only to experience violence again. Offering temporary support to women isn't sufficient; we need to tackle the root of the problem by addressing the perpetrators of violence. (P4)

It is stated that effectively engaging with perpetrators of violence is challenging due to the lack of demand from them to seek support, resulting in difficulties in ensuring the continuity of interviews and conducting healthy interactions.

Efforts to address perpetrators of violence often face challenges in effectiveness. Professionals at ŞÖNİM seek to involve them in an 'anger management group'. However, many of those men deny having such issues, saying 'I don't have an anger management problem. Why am I being called?' However, when the court directs the man to ŞÖNİM, these professionals possess slightly more authority to impose sanctions on the perpetrators. (P14)

It is noted that while some provinces offer services for men who perpetrate violence, the provision of such services is not standardized across all provinces; additionally, it is emphasized

that the physical setting plays a crucial role, suggesting that support for women and men should be provided from separate facilities:

Currently, these initiatives are undergoing pilot programs in several provinces, including Ankara, where ŞÖNİM is notably effective. In Ankara, there are two separate buildings situated in different areas: one exclusively dedicated to assisting victims, and the other focusing solely on perpetrators of violence. Regrettably, we lack similar resources. Due to our small size, along with limited professional staff and inadequate facilities, we encounter challenges in delivering comprehensive support. (P8)

The interviewees within the scope of the research believe that it is crucial for professional staff to acquire competence and specialization in their work on femicide to enhance the effectiveness of the services they provide. Participant 5 particularly emphasizes the importance of experience in the field of women's welfare:

I believe that there is a significant deficiency in the qualifications of our staff, particularly in terms of experience. In my opinion, individuals working in a women's shelter should have at least 2-3 years of prior experience in the field. We have some staff members who were appointed to our shelter without adequate experience, which makes it challenging for them to effectively support women. (P5)

It is emphasized that professional staff participating in initiatives against violence against women and femicide should receive support through training, as this will not only enhance their interactions with victims but also enhance their competence to effectively manage the process. Participant 6 evaluates the contribution of in-service trainings:

The quality needs to be improved. While I only have a bachelor's degree and no master's, I've received extensive training over my 18 years here that I couldn't have afforded on my own. It's essential to adequately equip those we hire in the field. (P6)

It is noted that the insufficiency of personnel at ŞÖNİM and Women's shelters, along with the shortage of adequately trained staff, poses a significant challenge to the effective delivery of services within public institutions aimed at preventing violence against women and femicide:

(The issue with ŞÖNİMs is) the insufficient number of staff. Personally, I can't recall how many files I handled last time or how many women I interviewed. There are instances where I even question if I provided certain information, as it slips my mind. This leads to situations where you have to call the woman again and ask, 'Did I inform you about this?' . (P8)

Considering the statements in the Enhancement of Intervention Services theme, participants pointed out that women's shelters are not a popular institution for women. Although women's shelters can be an instant solution in terms of the risk of homicide, this solution both restricts

women spatially and women do not know what their next steps will be. Participants also discussed the confidentiality of women's shelters. In fact, this situation poses significant risks both in terms of women settling in the shelter, wanting to go out for a short time after settling in the shelter, and wanting to leave the shelter. Unfortunately, violence prevention and monitoring centers are unable to provide adequate services, particularly in densely populated areas. This situation brings to the agenda again the contrast between the name of the institution and the services it provides. Participants also drew attention to working with the perpetrator/man as an important gap in service provision for femicides in Turkey. In fact, it can be concluded from the statements of the participants that without this type of intervention, other services cannot be effective. Finally, in parallel to the inadequacy of violence prevention and monitoring centers mentioned earlier, participants also drew attention to the lack of personnel and work intensity. The fact that Participant 6 participated in many free training courses with public resources suggests that there is an intention to prevent and intervene in practice, but the deficiencies cannot be eliminated.

Discussion

This study delves into the perspectives of academics and professionals engaged in women's welfare in Türkiye regarding services addressing the issue of femicide. It highlights a notable lack of knowledge among women regarding available services and their rights. There is a pressing need for protective and preventive planning that specifically addresses men's risk of committing femicide. Politicians ought to prioritize combating femicide on their political agendas. The enhancement of counseling and training services is crucial for early intervention in the lead-up to femicide. In 2015, a report from the Ministry of Family and Social Policies (the Ministry of Family and Social Services, since 2018) revealed that a mere 11 percent of women experiencing violence actually file reports. This low reporting rate can be attributed to several factors, including women not recognizing violence as a serious issue, hoping for change in their partners, lacking awareness of where to seek help, and harboring negative perceptions of institutional support. At this point, online platforms and social media serve as vital resources for women to access information about available services, in addition to the public service announcements by the Ministry of Family and Social Services on women's rights and services (Caylı Messina, 2021). The literature underscores the importance of preventive measures, emphasizing the critical need for their effective implementation (Human Rights Watch, 2022). Policies should specifically target the issues of "stalking" and "threats". Stalking, experienced by nearly 3 out of every 10 women, constitutes a prevalent form of violence (Yapar et al., 2023; Ministry of Family and Social Policies of the Republic of Türkiye, 2015). Moreover, both stalking and threats play crucial roles in intimate

partner femicide (Toprak & Ersoy, 2017). One in every three femicides exhibits risk factors that serve as preludes to the act itself (Erükçe Akbaş & Karataş, 2024). The preventive and protective efforts mentioned by the participants, which center on men, are expected to emphasize aspects such as facilitating healthy divorces and terminating emotional relationships in a constructive manner, promoting gender equality, and providing resources for anger management (Ministry of Family and Social Policies of the Republic of Türkiye, 2015; Karbeyaz et al., 2018; Sayar, 2015; Tosun Altınöz et al., 2018). It is indicated that the willingness of high-level politicians to embrace the fight against femicide is hindered by obstacles rooted in stereotyped social, political, and hegemonic masculinity (Aka, 2022; Atuk, 2020).

Furthermore, concerns are raised regarding the temporary nature of work in women's shelters, confidentiality issues regarding these shelters, and the vulnerability of women leaving shelters, potentially making them targets for further harm. It was suggested that increasing the number of ŞÖNİMs would ensure more effective operations, along with expanding efforts to work with men/perpetrators. Additionally, it was noted that women returning to their partners after experiencing violence pose a risk of femicide. Finally, it was stated that ŞÖNİMs should take a more active role in divorce and family counseling. It was also recommended that the number of professional staff at ŞÖNİMs and women's shelters should increase. The importance of confidentiality in women's shelters is highlighted, with concerns that problems related to confidentiality may compromise security (Diner & Toktaş, 2013). Due to a shortage of professional staff in the field of women's welfare, there is an increase in workload, and a decline in the quality of services provided (Yalçın, 2021; Diner & Toktaş, 2013). Women returning to environments of violence are identified as significant risk factors (Erükçü Akbaş, Karataş, 2022). It is suggested that services aimed at empowering women (e.g. vocational training, etc.) should be developed within women's shelters. Additionally, there is a recognized need for specialized women's shelters capable of catering to various needs, including those of individuals with special requirements (Yalçın, 2021). Given men's violent tendencies, issues with anger management (Dinçer, 2022) and the occurrence of suicide attempts following intimate partner femicides (Cavlak et al., 2023), it is crucial to expand ŞÖNİM's institutional efforts in working with men, and this initiative should not be contingent upon the perpetrator's willingness (Öztürk, 2017). Although Tosun Altınöz et al. (2018) did not identify a specific psychopathology associated with femicide, the issue of femicide also raises concerns about men's mental health in Türkiye (Erükçe Akbaş & Karataş, 2024).

Implications

The objective of this research is to assess the institutional provisions aimed at tackling the issue of femicide in Türkiye. It is imperative that protective measures and services concerning femicide extend their reach to a wider spectrum of women, offering supportive and empowering resources. Given the pressing need to address men's risk of committing femicide, there is an imperative to develop protective and preventative strategies, which should be coupled with the practical provision of marriage and divorce counseling services; furthermore, it is crucial for influential male figures in politics, especially those at senior levels, to endorse and advocate for the adoption of such policies and services. Specifically, the establishment of a “risky divorce category” and the provision of institutional services and legal support throughout divorce proceedings (Erükçü Akbaş, Karataş, 2022; Matias et al., 2020) are anticipated to decrease instances of intimate partner femicide.

Women's shelters and ŞÖNİMs (Violence Prevention and Monitoring Centers) offer support to women in alignment with Law No. 6284, and based on research findings, personnel within these institutions prioritize the safety and well-being of women's lives. Furthermore, as a political priority, there is a need to augment the number of such organizations, enhance the caliber and quantity of their personnel, and upgrade the infrastructure for engaging with male perpetrators of violence. Emphasizing healthy divorce, concluding relationships in a constructive manner, promoting gender equality, and providing anger management resources stand out as pivotal areas for attention. Additionally, it is crucial to implement measures safeguarding the confidentiality of women in shelters and addressing the phenomenon of women returning to their spouses after experiencing violence.

Limitations and Future Directions

The findings of this study need to be considered within the context of certain limitations. Primarily, the phenomenon of femicide is influenced by various factors including public services, media portrayal, legal frameworks, and cultural barriers. This study specifically focuses on assessing public services. Despite femicide being a global issue (UNODC, 2024), this research primarily reflects the socio-cultural and socio-legal dynamics specific to Türkiye. Another limitation of this study is the predominance of female participants. Future research should include male professionals working in the field to provide a more comprehensive understanding. Particularly in the context of Türkiye, it is essential to conduct studies involving men who perpetrate violence as well as policymakers, aiming to generate systematic knowledge in the field of femicide and enhance evidence-based practices (Tekindal et al., 2018). There is a pressing need

to elevate the importance of femicide on academic, social, political, and legal agendas (Vives et al., 2016). Therefore, it is crucial to develop periodic research focusing on both qualitative and quantitative analyses of cases of femicide (Ministry of Family and Social Services of the Republic of Türkiye, 2021).

Author's Notes

The study reported in this article is based on portions of a master's thesis by the first author under the supervision of the second author.

References

- Aka, A. (2022). Reflection patterns of emotions left by fatal female violence in Turkey. *ATSK Journal of Sociology*, 1(1). <https://atsk.website/wp-content/uploads/2022/09/ATSKJSV111A2-Asiye-Aka.pdf>
- Arın, C. (2001). Femicide in the name of honor in Turkey. *Violence Against Women*, 7(7), 821-825. <https://doi.org/10.1177/10778010122182758>
- Atuk, S. (2020). Femicide and the speaking state: Woman killing and woman (re) making in Turkey. *Journal of Middle East Women's Studies*, 16(3), 283-306. <https://doi.org/10.1215/15525864-8637409>
- Caltekin, D. A. (2022). Women's organizations' role in (re) constructing the narratives in femicide cases: Şule Çet's case. *Laws*, 11(1), 12. <https://doi.org/10.3390/laws11010012>
- Cavlak, M., Mutlu, N. D. A., Odabaşı, A. B., & Erbaydar, N. P. (2023). Analyzing two decades of intimate partner femicide-suicides in Türkiye. *Journal of Forensic and Legal Medicine*, 94, 102485. <https://doi.org/10.1016/j.jflm.2023.102485>
- Cayli M., B. (2022). Breaking the silence on femicide: How women challenge epistemic injustice and male violence. *The British Journal of Sociology*, 73(4), 859-884. <https://doi.org/10.1111/1468-4446.12968>
- Cetin, İ. (2015). Defining recent femicide in modern Turkey: revolt killing. *Journal of International Women's Studies*, 16(2), 346-360. <https://vc.bridgew.edu/jiws/vol16/iss2/22>
- Dinçer, G. (2022). Türkiye'de Kadın Cinayetleri [Femicide in Turkey]. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Tıp Fakültesi Adli Tıp Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi.
- Diner, C., & Toktaş, Ş. (2013). Women's shelters in Turkey: A qualitative study on shortcomings of policy making and implementation. *Violence against women*, 19(3), 338-355. <https://doi.org/10.1177/1077801213486258>

- Erükçü Akbaş, G., & Karataş, K. (2022). The depth of trauma: the children left behind after femicide in Turkey. *International Social Work*, 65(1), 113-126. <https://doi.org/10.1177/0020872819895558>
- Erükçü Akbaş, G., & Karataş, K. (2024). Femicide in Turkey: a document analysis of news from 2011 to 2019. *Journal Of Social Service Research*, 50(1), 54-72. <https://doi.org/10.1080/01488376.2023.2271958>
- European Institute for Gender Equality (2021). Defining and identifying femicide: a literature review. Luxembourg: Publications Office of the European Union. <https://data.europa.eu/doi/10.2839/718210>
- Group of Experts on Action against Violence against Women and Domestic Violence GREVIO (2018). Evaluation report Turkey on legislative and other measures giving effect to the provisions of the council of Europe convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (Istanbul Convention). <https://rm.coe.int/eng-grevio-report-turquie/16808e5283>
- Human Rights Watch (2022). Combatting Domestic Violence in Turkey. <https://www.hrw.org/tr/report/2022/05/26/382014>
- Karbeyaz, K., Yetiş, Y., Güneş, A., & Şimşek, Ü. (2018). Intimate partner femicide in Eskisehir, Turkey 25 years analysis. *Journal Of Forensic And Legal Medicine*, 60, 56-60. <https://doi.org/10.1016/j.jflm.2018.10.002>
- Koç, G. (2022). A study of femicide in Turkey from 2010 to 2017. *SAGE Open*, 12(3), <https://doi.org/10.1177/21582440221119831>.
- Matias, A., Goncalves, M., Soeiro, C., & Matos, M. (2020). Intimate Partner Homicide: A Meta-Analysis Of Risk Factors. *Aggression and Violent Behavior*, 50, 101358. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2019.101358>
- McPherson, R. (2023). Reflecting on Legal Responses to Intimate Partner Femicide in Scotland. *Violence Against Women*, 29(3-4), 686-704. <https://doi.org/10.1177/10778012221094068>
- Morrow R, Rodriguez A, & King N, (2015). Colaizzi's descriptive phenomenological method. *The Psychologist*, 28(8), 643–644. <http://eprints.hud.ac.uk/id/eprint/26984/>
- Naudi, M., Farrugia, M., Dimitrijevic, L., Galea, E., Shakou, A., Kouta, C., Kofou, E., Pavlou, S., Schröttle, M., Arnis, M., Iglesias, C., Magalhães Dias, C., Pontedeira, C., Magalhães, M.J., Coimbra, Marcuello Servós, C., Boira Sarto, S., Almaguer, P., Eito, A., & Olaciregui Rodríguez,

- P. (2022). Eu Policy Brief On Femicide Prevention. Femunited Project. https://www.ifes.fau.de/files/2022/12/FEM-UnitED_EU-Policy-Brief-FINAL.pdf
- OECD (2021). Eliminating Gender-Based Violence: Governance And Survivor/Victim-Centred Approaches, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/42121347-en>.
- OHCHR (2021) United nations human rights office of the high commissioner activities of the branch of fight against domestic violence and juvenile of the public order. department of the gendarmerie general command. <https://www.ohchr.org/sites/default/files/2021-12/turkey.pdf>
- Özkan, S. (2018). Kadına yönelik şiddet ve sosyal medya aktivizmi: Kadın cinayetlerini durduracağız platformu örneğinde içerik analizi [Violence to women and social media activism: content analysis in the example of we will stop the murder of woman platform]. *Yeni Düşünceler*, 9, 57-69. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/euifydhed/issue/37959/415158>
- Öztürk, N. (2017). Ailenin korunması ve kadına karşı şiddetin önlenmesine dair kanunun getirdiği bazı yenilikler ve öneriler [Some innovations in the act of family protection and prevention of violence against women], *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8(1), 1-32. <https://doi.org/10.21492/inuhfd.298121>
- Regis-Moura, A., Ferreira, L. B., Bonfá-Araujo, B., & Iglesias, F. (2022). “If not Mine, She Won't Belong to Another”: Mechanisms of Moral Disengagement in a Femicide Perpetrator from Brazil. *Violence against women*, 28(12-13), 3135-3153. <https://doi.org/10.1177/10778012211038969>
- Russell, Diana E. H. (2001). Aids as mass femicide: focus on south africa. *Off Our Backs*, 31(1), 6–9. <http://www.jstor.org/stable/20836769>
- Saunders, B., Sim, J., Kingstone, T., Baker, S., Waterfield, J., Bartlam, B., Burroughs, H., & Jinks, C. (2018). Saturation in qualitative research: Exploring its conceptualization and operationalization. *Quality & Quantity*, 1893-1907. <https://doi.org/10.1007/s1135-017-0574-8>
- Sayar, Ü. (2015). Kadın cinayetleri: eşini öldüren erkekler üzerine bir araştırma [Femicide: A study on men who killed their wives]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi
- Shanaz, M. (2008). Every six hours: intimate femicide in South Africa. Strengthening understanding of femicide: Using research to galvanize action and accountability, *Conference Papers On Femicide*, April 14-16, Washington DC, S. 33-38. https://media.path.org/documents/GVR_femicide_rpt.pdf

- Sinfield, G., Goldspink, S., & Wilson, C. (2023). Waiting in the wings: The enactment of a descriptive phenomenology study. *International Journal of Qualitative Methods*, 22, 16094069231207012.
- Suri, H. (2011). Purposeful sampling in qualitative research synthesis. *Qualitative Research Journal*, 11(2), 63-75. <https://doi.org/10.3316/QRJ1102063>
- T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2021). Kadına yönelik şiddetle mücadele, IV. ulusal eylem planı (2021-2025) [Combating violence against women, IV. national action plan (2021-2025)] Ankara. <https://www.aile.gov.tr/media/87064/kadina-yonelik-siddetle-mucadele-iv-ulusal-eylem-planı-2021-2025.pdf>
- T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2023). Kadına yönelik şiddetle mücadele 2023 yılı faaliyet planı [2023 Activity plan for combating violence against women]. Ankara
- T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. (2013). Kadın konukevlerinin açılması ve işletilmesi hakkında yönetmelik, [Regulation on the opening and operation of women's shelters], Ankara. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/01/20130105.pdf>
- T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. (2015). Research on Domestic Violence against Women in Turkey. Ankara: Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü Yayınları. https://openaccess.hacettepe.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11655/23338/english_main_report.pdf
- T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. (2016). Şiddet önleme ve izleme merkezleri hakkında yönetmelik [Regulation on violence prevention and monitoring centers] Ankara. <https://www.mevzuat.gov.tr/File/GeneratePdf?mevzuatNo=21457&mevzuatTur=KurumVeKurulusYonnetmeligi&mevzuatTertip=5>
- T.C. İç İşleri Bakanlığı (2020) Aile İçi Şiddet ve Kadın Cinayetlerinin Önlenmesinde Kolluğun Önemi ve Rolü [The importance and role of law enforcement in the prevention of domestic violence and femicide], T.C. İç İşleri Bakanlığı İç Güvenlik Stratejileri Başkanlığı. <http://www.icguvenlikyayinlari.gov.tr/kurumlar/icguvenlikyayinlari.gov.tr/PDF/kriminoloji/2020/AILE-ICI-SIDDET-VE-KADIN-CINAYETLERI-ILE-MUCADELE.pdf>
- T.C. İletişim Başkanlığı (2021). Statement-Regarding-Turkeys-Withdrawal-Fromthe-İstanbul-Convention <https://www.iletisim.gov.tr/English/Haberler/detay/statement-regarding-turkeys-withdrawal-fromthe-istanbul-convention> (18 Mayıs 2022'de erişildi)

- Tekindal, M., Özlem, Ş. Ö., & Meryem, E. (2018). Şiddet mağduru kadına yönelik sosyal hizmet müdahalesi: Ayşen ve Zehra vakası [Social work intervention for women victims of violence: Ayşen and Zehra case]. *Ufukun Ötesi Bilim Dergisi*, 18(1), 45-72. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/uobild/issue/42540/512716>
- Toprak, S., & Ersoy, G. (2017). Femicide in Turkey between 2000 and 2010. *PLOS ONE*, 12(8). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0182409>
- Tosun Altınöz, Ş., Altınöz, A. E., Utku, Ç., Eşsizoglu, A., & Candansayar, S. (2018). Femicide: psychosocial characteristics of the perpetrators in Turkey. *International Journal of Offender Therapy And Comparative Criminology*, 62(13). <https://doi.org/10.1177/0306624x18763765>
- United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC) (2024) Gender-related killings of women and girls (Femicide/Feminicide), Global estimates of female intimate partner/family-related homicides in 2023. <https://www.unwomen.org/sites/default/files/2024-11/femicides-in-2023-global-estimates-of-intimate-partner-family-member-femicides-en.pdf>
- Üçler, N., & Büyükçelikok, T. Ö. (2023). Türkiye'nin İstanbul Sözleşmesi'nden Çekilmesi Kararının Dünya Basınında Yansımalarının İnsan ve Kadın Hakları Yönünden Ülke İtibarına Etkisi Üzerine Bir İnceleme. *İletişim Çalışmaları Dergisi*, 9(3), 395-424.
- Vives-Cases, C., Goicolea, I., Hernández, A., Sanz-Barbero, B., Gill, A. K., Baldry, A. C., ... & Stoeckl, H. (2016). Expert opinions on improving femicide data collection across Europe: a concept mapping study. *PLOS ONE*, 11(2). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0148364>
- We Will Stop Femicide Platform. (2025). Yıllık Rapor [Annual Report]. <https://kadincinayetlerinidurduracagiz.net/veriler/3130/we-will-stop-femicides-platform-2024-annual-report>
- Weil, S. (2017). The advantages of qualitative research into femicide. *Qualitative Sociology Review*, 13(3), 118-125. <https://doi.org/10.18778/1733-8077.13.3.08>
- Weiss, I., Gal, J., Katan, J. (2005). Social policy for social work: A teaching agenda. *British Journal of Social Work*, 36(5), 789-806. <http://dx.doi.org/10.1093/bjsw/bch324>
- Yalçın M, (2021). Kadın sığınma evi hizmetlerinin değerlendirilmesi: Ankara örneği. *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi* [Evaluation of women shelter services in terms of service receivers and service providers: Ankara sample], 11(1), 255-282. <https://doi.org/10.31679/adamakademi.800454>

Yapar, E. G., Reva, Z., Akça, B., Olgaç, A., & Yiğitoğlu, Ö. (2023). Analysis of stalking as a risk factor for intimate partner femicide in Turkey. *Journal of Awareness*, 8(2), 159-167. <https://doi.org/10.26809/joa.2016>

Feminist Kuram ve Toplumsal Gerçeklik: Köktenci Bir Eleştiri

Feminist Theory and Social Reality: A Fundamental Critique

Hazal Yürüklü*

Öne Çıkanlar:

- Feminizmin toplumsal uyum süreci köktenci bir yaklaşımla ele alınmıştır.
- Feminist teorinin yapısal sorunları eleştirel biçimde tartışılmaktadır.
- Kadın haklarının marjinalleşmesine karşı çözüm odaklı bir yaklaşım sunulmuştur.
- Venn diyagramı aracılığıyla, feminist kuramın gelişimine katkı sunan, özgün bir kuramsal çerçeve önerilmektedir.

Öz: Feminizmin toplumsal uyum süreci, beklenen başarıyı elde edebilmiş midir? Feminizmin bugün bulunduğu konumun anlaşılır olması adına bu soru önemli bir noktada konumlanmaktadır. Kadının toplumsal konumunun sorgulanması ve ardından örgütlü hareketlerin meydana gelmesi, birinci dalga feminist hareketin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Kadınların tarihi mücadelesi feminizm başlığı altında gelişim gösterirken, yeni sorunlarla da karşı karşıya kalmıştır. Kaleme alınan araştırma makalesi, feminizmin toplumsal uyum sürecinde karşılaşılan sorunları hem feminist teori hem de toplum perspektiften değerlendirirken, sorunların kökenine inerek çözüm önerileri sunmaktadır. Feminist teori, köktenci bir bakış açısı ile değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Hem kadınların hak mücadelesinin hem de feminist teorinin daha anlaşılır kılınması adına temel sorunlar belirgin hale getirilmiştir. Çalışmada, eleştirel teorik çerçeve ve eleştirel söylem analizi yöntemleri benimsenmiş, sorunların anlaşılır kılınması adına yazarın hazırladığı venn diyagramı ile kuramın teorik sorunları görselleştirilmiş ve tartışmaya sunulmuştur. Cinsiyete dayalı ayrımlardan kaçınan araştırma makalesi, feminist kuramın gelişimine katkı sunmayı hedeflerken, kadın haklarının marjinalleştirilmesini engellemek adına çözüm odaklı bir yaklaşım benimsemiştir.

Anahtar Kelimeler: Feminizm, Kadın Hakları, Eleştirel Analiz, Toplum, Kültür.

Highlights:

- The process of integrating feminism into society has been approached from a radical perspective.
- The structural problems of feminist theory are discussed in a critical manner.
- A solution-oriented approach has been proposed against the marginalization of women's rights.
- Through a Venn diagram, an original theoretical framework contributing to the development of feminist theory is proposed.

Abstract: Has the social adaptation process of feminism achieved the expected success? This question is an important point in understanding the position of feminism today. The questioning of the social position

*Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, hazalyuruklu@hotmail.com.
ORCID: 0000-0002-6517-0911.

of women and the subsequent emergence of organized movements paved the way for the emergence of the first wave feminist movement. While the historical struggle of women has developed under the title of feminism, it has also faced new problems. This research article evaluates the problems encountered in the social adaptation process of feminism from the perspective of both feminist theory and society, and proposes solutions by going to the root of the problems. Feminist theory is evaluated from a fundamentalist perspective. In order to make both the struggle for women's rights and feminist theory more comprehensible, the main problems are clarified. In the study, critical theoretical framework and critical discourse analysis methods are adopted, and the theoretical problems of the theory are visualized and presented for discussion with the venn diagram prepared by the author in order to make the problems understandable. Avoiding gender-based distinctions, the research article aims to contribute to the development of feminist theory and adopts a solution-oriented approach to prevent the marginalization of women's rights.

Keywords: Feminism, Women's Rights, Critical Analysis, Society, Culture.

Summary

This research paper critically examines the integration process of feminist theory into societal structures, focusing on whether feminism has achieved the transformative impact it initially aspired to. At the core of this inquiry lies a fundamental question: Has feminism, as a socio-political and ideological movement, successfully aligned with the broader societal dynamics, or has it faced structural and theoretical limitations that have impeded its full realization?

The study begins by emphasizing the historical divergence between the general human struggle for existence and the specific existential struggle of women. While modern humans have predominantly grappled with nature and their internal development, women have simultaneously contended with socially constructed norms and institutionalized gender roles. With the transition from nomadic to settled societies, the division of labor and the construction of gendered roles became more pronounced, assigning women a subordinate position that would persist for centuries. This unequal positioning necessitated the emergence of organized feminist movements, particularly the first wave, which marked a critical moment in women's historical pursuit of equality.

From this historical trajectory, the study transitions into a theoretical examination. Feminist theory is explored not as a monolithic entity, but as a dynamic and multifaceted discourse that seeks to interpret, challenge, and reconstruct the social order from a gender-conscious perspective. However, this diversity has also led to theoretical inconsistencies, internal contradictions, and exclusions—particularly in terms of class, race, and cultural diversity. The research employs a radical critical lens to identify and address the limitations within feminist discourse, aiming to render the core issues more visible and thus, more approachable for reform.

To this end, the study adopts a critical theoretical framework and critical discourse analysis to scrutinize how feminist theory constructs and reinforces narratives around femininity, masculinity, and gender identity. These methodological tools are employed to unpack the implicit power structures within feminist discourses and examine how such narratives shape the construction of subjectivity and gendered meaning within society. Furthermore, the study pays close attention to intersectionality, emphasizing how mainstream feminist perspectives often rooted in white, Western experiences have overlooked local and culturally embedded values.

The paper also contributes a visual representation of theoretical tensions through a Venn diagram designed by the author, facilitating a clearer understanding of overlapping and conflicting domains within feminist theory. This diagram is not merely illustrative but analytical, mapping out the core issues in an accessible and systematic format.

In contrast to approaches that unintentionally perpetuate gendered separations or marginalize certain female experiences, this study maintains a solution-oriented, inclusive perspective. It aims to contribute constructively to the advancement of feminist theory by highlighting both its strengths and its areas in need of reform. Notably, the research resists a reductionist view of gender dynamics, advocating instead for a nuanced, culturally sensitive, and intersectionally aware feminist discourse.

Ultimately, the paper concludes that while feminism has made significant strides in advocating for women's rights and reconfiguring societal norms, it must continuously reevaluate its own theoretical foundations to remain relevant, inclusive, and transformative. By acknowledging its internal limitations and embracing diverse experiences, feminist theory can better align with the complex realities of contemporary society.

Giriş

İnsanın varoluş mücadelesi ile kadının varoluş mücadelesi arasında tarihsel açıdan belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Modern insana (homo sapiens) dönüşüm sürecinde, birey doğal yaşama adapte olma ve bilişsel yetilerini geliştirme çabası içinde olmuş, bu süreçte mücadelesini doğrudan doğaya ve kendisine karşı vermiştir (Diamond 2018, 34). Ancak, modern insanın gelişim aşamaları genel insanlık tarihi bağlamında ilerlerken, kadının varoluş mücadelesi çok katmanlı bir yapı sergilemiş ve yalnızca doğaya karşı değil, toplumsal normlara karşı da bir direnç sürecine girmiştir. Toplumsal yaşamın yerleşik hale gelmesiyle birlikte cinsiyetler arası farklılıklar ve görev dağılımları daha belirgin hâle gelmiş, başlangıçta soyut düzeyde şekillenen toplumsal roller zamanla somut kimlikler kazanmıştır. Bu süreç, kadının hem bireysel hem de toplumsal düzeyde

yeniden konumlandırıldığı ve toplumsal yapı içerisinde farklı roller üstlendiği bir dönüşümü beraberinde getirmiştir (Mead 1977, 50-51).

Feminist kuram, kadınların verdiği mücadeleyi ideolojik, politik ve toplumsal olarak farklı pencerelerden şekillendirme amacı taşımıştır. Bu durum, kadın haklarının feminist çatı altında birleşmesi sürecinde çeşitli zorlukları beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, feminist kuramın kadın haklarını temsil etme motivasyonunun toplumsal düzeyde nasıl karşılık bulduğu sorusu önemli bir tartışma konusu olmaktadır. Kaleme alınan araştırma makalesi önemini bu noktada göstermektedir ve feminist kuramın kadın haklarını bünyesinde barındırma girişiminin, toplumsal tekabül sürecini eleştirel perspektiften değerlendirilmesini gerekli görmüştür.

Metodoloji

Kaleme alınan araştırma eserlerde feminist kuramın eleştirel yönünde eksiklikler olduğu tespit edilirken¹ mevcut eksikliğin giderilmesi adına köktenci bir çalışmanın yer almadığı görülmektedir.

Literatür taraması sonucunda elde edilen verilerle feminist kuramın hem teorik hem de pratik anlamdaki sınırlılıklarını ortaya koyarak, kuramın daha kapsayıcı ve eleştirel bir bakış açısıyla ilerlemesi gerektiği noktasına dikkat çekilecektir. Feminist kuramın genellikle sınıfsal, kültürel ve coğrafi çeşitliliği göz ardı etme eğilimini eleştiren, eleştirel teorik çerçeve (critical theoretical framework) (Sandra 2004) feminist teorinin evrensel kadınlık ve/veya batı merkezli feminizm perspektifinden çıkma girişimlerini sorgulayacak ve yerel deneyimlerin daha fazla dikkate alınması gerektiğini vurgulayacaktır.

Eleştirel söylem analizi ile (Norman 1989; Deborah vd. 2001) feminist teorinin kadınlık ve erkeklik üzerine kurduğu söylemleri, bu söylemlerin öznenin inşasında nasıl işlediği ve toplumsal cinsiyetin anlamlarını nasıl biçimlendirdiği analiz edilecektir. Ayrıca, feminist kuramın belirli toplumsal gruplar üzerindeki etkisi, örneğin beyaz kadınlık ve siyah feminizm arasındaki farklar analiz edilecek ve teorilerin kapsayıcı olma iddiaları sorgulanacaktır. Bu çalışmanın amacı, feminist kuramı eleştirel bir bakış açısıyla analiz etmek ve kuramın sınırlılıklarını ve güçlü yönlerini tartışmaktır. Yazar tarafından hazırlanan venn diyagramı aracılığıyla kavramın sorunsal formülleştirilip anlaşılır kılınmaya çalışılacaktır. Feminist teoriyi başlangıcından bugüne dek köktenci bir bakış açısı ile analiz etmeyi hedefleyen araştırma makalesi, feminist kuramı eleştirirken etik değerler konusunda hassasiyetini korumuş, cinsiyete dayalı ayrışmalara yer vermeden, kuramın gelişimi adına çözüm önerilerinde bulunmuştur.

Feminist Kuramın Tarihine Kısa Bir Bakış: Kökenlerden Günümüze Dönüşüm

Kadınların mücadelesinin feminist hareketle başladığını söylemek, tarihi tam olarak yansıtmayabilir. Bu nedenle, kadınların tarihi mücadelesi yerine feminist hareketin tarihsel süreci ele alınacak ve bu süreç, kadın hareketleriyle doğrudan ilişkilendirilmek yerine, bağımsız bir olgu olarak değerlendirilecektir. Bu yaklaşım, feminist kuramın gelişimini ve toplumsal etkilerini anlamaya olanak tanırken, kuramın tarihsel bağlamda nasıl şekillendiğini ve toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesiyle olan bağlantılarını daha derinlemesine incelemeyi amaçlamaktadır.

Feminist teori, temel olarak dört dalga halinde analiz edilebilir. Yayımlanan çalışmalarda sıklıkla ikinci dalga feminizm üzerinde durulduğu görülse de (Fraser 2013, 241) kaleme alınan araştırma makalesinde, feminizmin genel tarihsel süreci üzerinde durulacaktır.

Birinci dalga feminizm on dokuzuncu yüzyıl sonu ile yirminci yüzyıl başlarında esas olarak kadınların oy hakkı gibi temel vatandaşlık hakları için verdiği mücadeleyi kapsıyor. Bu dönemde kadınların politik, sosyal ve ekonomik eşitlik talepleri ön plana çıkmıştır. Özellikle batı dünyasında, kadınların seçimlerde söz sahibi olması için verilen mücadeleler bu dalganın özünü oluşturuyor (Cady 1848). Birinci dalga feminizm genel itibarıyla, oy hakkı, eğitimde eşitlik, iş gücüne katılım ve hukuki eşitlik gibi başlıklar etrafında şekillendi ve daha kapsamlı belirtmek gerekirse temel insani haklar talep edildi.

On dokuzuncu yüzyılda az sayıda kadın, örgütsel yetenekleriyle feminist bir kamusal kimlik oluşturdu. Bazıları kendi cinslerinin davasını savunurken insan haklarına başvurdu, bazıları dinsel muhaliflikle öne çıktı. Hukuktaki değişimler sonunda kadınlara kabul edilen sivil bir statü verdi. Kadınların oy hakkını savunanlar yeni bir siyasal kimliğe yöneldiler. Cinselliği kuşatan sessizliği kırarak yeni bir ahlakı savundular. İşlere ulaşma uğruna mücadeleleri mali bağımsızlığa ulaşmak için gerekli temeli atıldı. (Duby ve Perrot 2005, 449).

İkinci dalga feminist hareket yalnızca hukuki eşitlik değil, aynı zamanda toplumsal normların ve cinsiyet rollerinin sorgulanmaya başladığı dönemi temsil ediyor. 1960 ile 1980 yılları arasında gerçekleştiğini söylemenin mümkün olduğu ikinci dalga feminist hareket, cinsel özgürlük, kürtaj hakları ve aile içindeki güç dinamikleri gibi konular ile ön plana çıkıyor. Fransız yazar ve feminist filozof Simone de Beauvoir (1908-1986) ile Amerikalı yazar ve feminist Betty Friedan (1921-2006) gibi isimlerin ön plana çıktığı dönemde “kadın doğulmaz, kadın olunur.” (Beauvoir 2010; Friedan 2022) gibi dönemin şartlarına göre marjinal fikirler ön plana çıkmaya başlamıştır. 1981 yılında ise Fransız yazar ve feminist Monique Witting (1935-2003) kaleme aldığı *One is Not Born a Woman* (Witting 1993) adlı çalışması ile feminist harekete yeni bir boyut kazandırdı. Yazarların kaleme aldığı eserler ile dönüşüm geçiren ikinci dalga feminist hareketin,

başlangıç taleplerinden zaman içinde uzaklaştığı ve toplumla arasındaki uçurumun açılmaya başlandığı bir döneme denk gelinmektedir.

Bu dönemin radikal feminist düşünürlerinden Shulamith Firestone'un (1945-2012) 1970 tarihli *Cinselliğin Diyalektiği: Feminist Devrim Davası* (The Dialectic of Sex: The case for Feminist Revolution) eseri, ikinci dalga feminizmin teorik derinliğini önemli ölçüde arttırmıştır. Firestone, kadının ataerkil düzen içerisinde baskılanmasını biyolojik annelikle ilişkilendirir ve kadının üreme teknolojileri aracılığıyla bu sorumluluktan kurtulmasının mümkün olduğundan bahseder (Firestone 1993). Bu radikal görüş, kadınların biyolojik sorumlulukları ile alakalı yeni bir pencere açarken, dönemin feminist tartışmalarına da yeni bir boyut kazandırmıştır.

Bu dönemde öne çıkan bir diğer önemli isim ise İngiliz sosyolog Ann Oakley'dir. Oakley, özellikle 1970'lerde kadınların ev içi sorumlulukları ve annelik üzerine yaptığı çalışmalarla tanınmıştır. *Ev Kadınlığının Sosyolojisi* (The Sociology of Housework) ve *Becoming a Mother* isimli eserlerinde, ev işinin önemsiz görülmesini eleştirmiş, ev işinin de bir 'iş' olarak tanınması gerektiğini savunmuştur (Oakley 1976, 1980). Oakley'in (1976), biyolojik farklılıklardan ziyade toplumun cinsiyet rollerini şekillendirdiği görüşü feminist teorinin temel taşlarından biri olurken kendisinden sonra gelen dalgaları da büyük oranda etkilemiştir.

Üçüncü dalga feminizm ise geçiş dönemi olarak adlandırmanın mümkün olduğu bir zaman dilimine tekabül etmektedir. 1990 ile 2000 yılları arasında meydana gelen feminist hareket, daha çok çok kültürlülük, kimlik politikaları ve özgürlük anlayışının çeşitlenmesi ve sorgulanması üzerine odaklandı. Bu dönemde ırk, sınıf, cinsel yönelim ve beden imgesi gibi faktörlerin, kadınların üzerindeki etkisi daha çok tartışılmaya başlandı. Amerikalı postyapısalcı feminist felsefeci Judith Butler'ın bu döneme şekil verdiğini söylemek uygun düşecektir. Nitekim *Cinsiyet Belası* isimli eseri ile cinsiyet kavramını toplumsal bağlamda tartışmaya açtığı gibi Beauvoir'ın "kadın olunur." görüşünü de geliştirmiştir demek mümkün (Butler 2014).

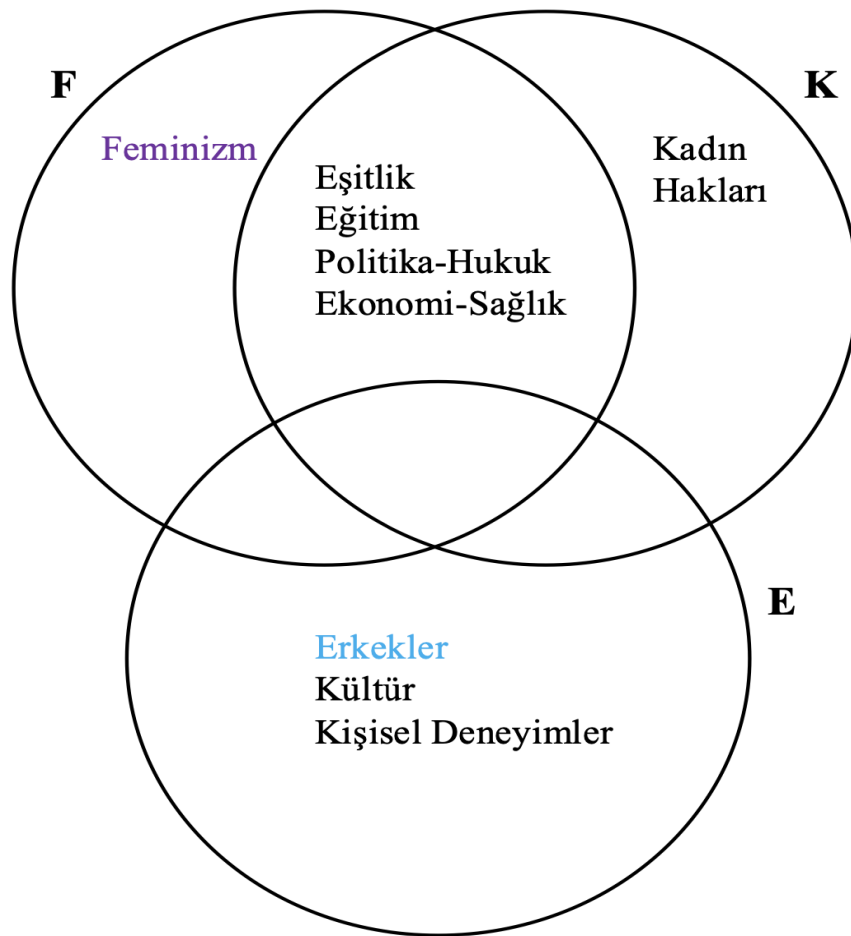
Araştırma makalesinin şekillenmesinde önemli bir etken olan dördüncü dalga feminizm 2010'larda başlayıp günümüzde halen devam eden hareketi temsil etmektedir. Dördüncü dalga feminizm, teknolojinin gelişimi ile beraber kitle iletişim araçlarının ve sosyal medya platformlarının etkin olarak kullanıldığı bir dönemde gelişim göstermiştir. Dolayısıyla dijital araçlarla hem kadın haklarının hem de kadınların yeniden şekil aldığı bir dönem başlamıştır. Bu dönemin öne çıkan birçok ismi olsa da Amerikalı yazar Roxane Gay ve Nijeryalı feminist aktivist Chimamanda Ngozi Adichie öne çıkan isimler arasında yer almaktadır (Gay 2014; Adichie 2014).

İlk dalga feminist hareketten günümüze dek feminist teorinin kısa tarihçesine değinilmiştir. Çalışmanın temelini feminist teorinin tarihi gelişimi oluşturmadığı için derin analizler yerine genel

değerlendirme tercih edilmiştir. Fakat ilk bölüm adına söylemenin mümkün olduğu görüş: feminist hareket dört dalgaının tümünde de sistemli olmamasının olumsuz yansımaları görmüştür. Zaman içinde sistemli hale gelmesi beklenen feminist kuramın teorik yapısının geçirdiği değişimler ve her dönemde yeniden yorumlanması ile hem bilimsel hem de toplumsal zemini zayıf kalmıştır. “Akla gelebilecek her türlü fay hattının yanı sıra feministler arasındaki (kadınlar arasındaki demeye hiç gerek yok) acı verici parçalanma, 'kadın' kavramını ele avuca sığmaz bir niteliğe büründürmüş, kadınların birbirleri üzerinde kurdukları tahakküm matrisinin bir bahanesine dönüştürmüştür” (Haraway 2006, 16).

Feminizmin Kapsayıcılık İddiası ve Toplumsal Gerçeklik

Kaleme alınan araştırma makalesinin ikinci bölümü, venn diyagramı üzerinden formüle edilip açıklanacaktır. Bilimsel zeminin güçlendirilmesi adına matematik ve sosyal bilimlerin müşterek katkılarından faydalanılacaktır.

Şekil.1:

Venn Şeması (Yazar tarafından hazırlanmıştır)

Matematiksel gösterim: $E - (F \cap K) = (E - F) \cup (E - K)$

$$E - (F \cap K)$$

Mantıksal Doğrulama:

1. $F \cap K$, F ve K kümelerinin ortak elemanlarını içerir.
2. $E - (F \cap K)$, E kümesinin $F \cap K$ 'daki elemanları dışındaki tüm elemanları içerir.
3. $(E - F) \cup (E - K)$, E'nin F ve K kümelerinde olmayan elemanlarını bir araya getirir.

Feminizm (F kümesi) ve kadın hakları (K kümesi) eşitlik/eğitim/politika-hukuk/ekonomi-sağlık kavramları (elemanları) ile kesişirken erkekler/kültür ve kişisel deneyimler kavramları (elemanları) kesişim kümesinin dışında kalmıştır. Feminizmin E kümesi içinde yer alan üç kavramı dışarıda bırakması, kuramın toplumsal zeminini zayıflatmış ve bilimsel terminolojisinin de eksik ve kısmen hatalı gelişim göstermesine sebebiyet vermiştir. E kümesinin dışarıda kalması, F ve K kümelerinin kesişimini fonksiyonellik açısından sınırlı hale getirmiştir.

Diyagramda yer alan en kapsamlı kavram kuşkusuz kültür kavramıdır. Antropolojinin kurucusu, Britanyalı antropolog Edward Burnett Tylor (1832-1917) Primitive Culture (1871, 1) adlı eserinde kültürü şu sözleri ile açıklamaktadır: “Kültür ya da uygarlık, en geniş etnografik anlamıyla bilgi, inanç, sanat, ahlak, hukuk, gelenekler ve insanın bir toplumun üyesi olarak edindiği diğer tüm yetenek ve alışkanlıkları içeren karmaşık bir bütündür.”ⁱⁱ

Kültür ve insan arasında yumurta-tavuk hikayesine benzer bir ilişki vardır. İnsan kültürü inşa ettiği gibi kültür de insanı şekillendirebilmektedir. İnsanla ilgili her kavram kültürel bağlamda değerlendirildiği gibi, kültüre dair her unsur da toplumsal yapının içinde yer almaktadır. Toplumların siyasal düzeni dahi kültürel gelişim doğrultusunda biçimlenmektedir. Kültür ve feminizm arasındaki ilişkiye daha sonra değinilecektir fakat bu noktada vurgulanması gereken mesele, kültür ve insanın ayrılmaz bir bütünlük oluşturduğudur.

Feminist kuramın temel dinamiklerinden bir diğeri ise eşitlik ilkesidir. Fakat eşitlik ilkesi ile ilgili çeşitli yorumlar bulunduğu gibi eşitliğin kim tarafından ne şekilde sağlanacağı da önemli bir tartışma konusudur. Çalışmanın bu kısmında eşitlik göreceli bir kavram olarak yer edinecektir. Kavramın genel tanımlarından biri adına Yunan filozof Aristoteles'e (MÖ 384- MÖ 322) başvurulduğunda düşünürün adalet ve eşitlik kavramlarını aynı pencereden değerlendirdiğine tanık olunmaktadır:

Ancak adaletsiz olan kişi, tıpkı haksızlık gibi, eşitliği ihlal eder, o halde eşit olmayanlar arasında açıkça bir ortalama da vardır. Bu eşitliktir. Çünkü her eylemde, bir fazlalık ve bir eksiklik varsa, bir eşitlik de vardır. O zaman eğer haksızlık eşitsizse, adalet eşitliktir ki bu da her birey için açık bir

şekilde anlaşılabilir. Ancak eşitlik bir ortalama olduğuna göre, o zaman adalet de bir ortalama değildirⁱⁱⁱ (Aristoteles 1911, 95).

İngiliz filozof John Locke (1632-1704) “bütün insanlar doğa gereği eşittir.” (2013, 64) yorumunda bulunurken, Fransız siyasetçi ve tarihçi Alexis de Tocqueville (1805-1859) “Şimdiye kadar toplumun bölündüğü tüm sınıfların refahı ve gelişimi için eşit derecede elverişli olan hiçbir politik biçim keşfedilmemiştir”^{iv} (Tocqueville 2002, 266) değerlendirmesinde bulunmuştur. Üç farklı dönem ve kültürde yaşamış düşünürlerin görüşleri ışığında eşitlik adına yapılabilecek en kapsamlı yorumlardan biri; insanın doğası gereği eşit fakat politik ve toplumsal düzen gereği eşitsiz olduğudur. Cinsiyete dayalı eşitsizlik durumları göz ardı edildiği takdirde de toplum içinde katmanlar arası eşitlik sağlanmadığını görmek mümkün fakat cinsiyet merkezli ayrışmalar belirgin meydana geldiğinden, gelir eşitsizliğine benzer bir sonuç sunarak toplum içinde somut bir problem olarak görünür hale gelmektedir.

Feminist Kuram: Eşitlik İlkesi ve Kadın Hakları

Feminist teorinin eşitlik ilkesini tamamlayan temel kavramlardan biri de kadın haklarıdır. Ancak kavramın tartışmalı olduğunu belirtmek mümkün; zira insan haklarından bağımsız olarak ele alınmış ve ayrı bir kavramsal çerçeve geliştirmiştir. İnsan hakları kavramını yorumlamak evrensel olarak mümkünken, kadın hakları kavramı farklı bakış açılarıyla ele alınmış ve çeşitli tartışmalara konu olmuştur.

Kadın hakları düşüncesi on sekizinci yüzyılın sonlarında Aydınlanma Çağı ile birlikte şekillenmeye başlamıştır. İngiliz yazar, filozof ve kadın hakları savunucusu Mary Wollstonecraft (1759-1797) 1792’de “Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi” (Wollstonecraft 2012) adlı eserini yayınladı ve eser, kadın hakları adına temel eserlerden biri olarak kabul edildi (Duby ve Perrot 2005, 449-450). Daha resmi bir tanım çerçevesinde ele almak gerekirse, Amerikalı yazar ve aktivist Elizabeth Cady Stanton (1815-1902) New York’un Seneca Fall kasabasında kadın meclisini topladı ve “Declaration of Sentiments” (Duygu Bildirgesi) adlı belgenin sunumu yaptı. Kadın hakları konvansiyonunda kabul edilen bildirge, kadınların hukuki ve toplumsal haklarını kazanma sürecinde atılan ilk büyük resmi adım olmuştur. Bildirgenin kapsamında yer edinen haklar (hukuki, politik, sosyal, eğitim ve eşitlik) ilk defa kolektif bir şekilde ifade edildi. Bu bildirge ile kadın hakları on dokuzuncu yüzyılda toplumsal bir kavram olarak kullanılmaya başlandı.

Kadın haklarının hukuki veya sosyal bir kavram olarak ele alınması tartışmalı bir mesele olmakla birlikte, kavramın kullanım alanı giderek genişlemekte, toplumun ve bilimin hemen her kademesinde kendine yer bularak farklı bağlamlarda yeniden yorumlanmaktadır. Feminizmin yeni

boyutlar kazandırdığı bu kavram, insan hakları perspektifinden ayrışarak daha tartışmalı bir hâle gelmiş ve zaman zaman politik bir içerik kazanmıştır.

Feminist Kuram ve Eğitim

Kadınların mücadele ettiği bir diğer hayati alan ise eğitimidir. Eğitim hakkı için yıllar süren mücadeleler sonucunda, doğrudan kadınlar için diye belirtilmesi de 1948’de yayımlanan *İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi* 26. maddesinde “herkesin eğitim hakkına sahip olduğu” (http- 1) vurgulanmıştır. Bu madde kapsamında, eğitimin liyakate dayalı bir sistem üzerine inşa edilmesi, teknik ve mesleki eğitimin geniş çapta erişilebilir olması ve eşit imkanlarla sunulması temel prensipler olarak belirlenmiştir. Kadınların eğitim hakkına erişimini daha somut adımlarla güvence altına almak adına, 1966 yılında Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi (http- 2) Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilirken, eğitim temel insan hakkı olarak daha ayrıntılı şekilde tanımlanmış ve devletlere, bu hakkın sağlanması için gerekli önlemleri alma yükümlülüğü getirilmiştir.

1990 yılında düzenlenen Dünya Çocuk Zirvesi ve Eğitimde Herkes İçin Hareket Konferansında, temel eğitime ve okuryazarlığa erişimi olmayan, üçte ikisi kız ve kadın olmak üzere yüz milyondan fazla çocuk ve bir milyar yetişkinin eğitim fırsatlarının önemli ölçüde artırılması taahhüt edilmiştir. Erkek ve kız çocukları arasındaki mevcut eşitsizliğin azaltılması gerektiğine vurgu yapılmıştır (http- 3).

Küresel kuruluşların desteği ile eğitim hayatındaki eşitsizliklerin giderilmesi adına yoğun gayret gösterilmiştir. 2024 yılında yayınlanan rapor, bu girişimlerin ne ölçüde sonuç verdiğine dair önemli bulgular sunmaktadır. Covid küresel salgının da etkisi ile 2015’ten bu yana yavaş ilerleme olduğu görülmektedir. Üst ve ortaöğretimin tamamlanmasındaki ilerleme yıllık %1,3 puandan (2010-2015) yıllık %0,9 puana (2015-2023) düşmüştür. Küresel olarak kızların eğitimi tamamlama oranları hem ilköğretim hem de ortaöğretimde erkekleri 2 ile 3 puan geçmektedir. Lise düzeyinde kızlar Doğu ve Güneydoğu Asya’da 14 puanlık, Latin Amerika’da ve Karayipler’de 8 puanlık ve diğer bölgelerin çoğunda 4,5 puanlık farklı önemli bir avantaja sahiptir. Orta Asya ve sahra altı Afrika’da erkekler %2 ile %3’lük hafif bir üstünlüğe sahiptir (http- 4). Küresel ölçekte elde edilen veriler neticesinde, eğitimde eşitliğin kısmen sağlandığı fakat ülkelerin gelişim düzeyi ile sosyokültürel etkilerinin, cinsiyetler arası farkların kapanmasında güçlük yarattığı söylenebilir.

Feminist Kuram ve Kişisel Deneyimler

Diyagramda yer alan bir diğer önemli kavram ise kişisel deneyimlerdir. Kendi başına sözlük veya bilimsel bir karşılığı olduğunu söylemek güç fakat özellikle de psikoloji çalışmalarında kişisel deneyimlerin önemli bir yer edindiğini belirtmek mümkün. Alman kökenli Amerikalı psikolog Erik Erikson (1902-1994) bireysel gelişim sürecinde karşılaşılan psikolojik krizlerin her birey için farklı olduğunu, yaşamın farklı evrelerinde karşılaşılan zorluklarla her bireyin farklı şekillerde başa çıktığını belirtir (Erikson 1950).

Kişisel deneyimlerin önemli olduğu bir diğer alan ise eğitim alanıdır. Amerikalı filozof ve eğitim kuramcısı John Dewey (1859-1952) “Tüm gerçek eğitim deneyim yoluyla gerçekleşir. Ancak, her deneyimin gerçekten veya eşit derecede eğitici olduğu da doğru değildir” (1938, 35)^v görüşüne, eğitim dışındaki deneyimler için “Bir deneyim, her zaman birey ile o anda çevresini oluşturan şey arasında gerçekleşen bir etkileşim nedeniyle olduğu gibidir” (1938, 43)^{vi} sözleri ile katkı sağlamıştır. Kanadalı psikolog Albert Bandura (1925-2021) *Self-Efficacy The Exercise of Control* eserinde sosyal öğrenme teorisiyle, kişisel deneyimlerin ve sosyal çevrenin zorluklarla başa çıkma şeklini nasıl etkilediğini vurgular (1997).

Feminist Kuram: Politika ve Hukuk

Diyagramda önemli bir yer edinen politika ve hukuki haklar, tartışmalı bir konuyu içermektedir. Kadınların hukuki haklarının tanınması yakın geçmişte gerçekleşmiş olsa da erkekler adına da geçmiş yıllarda benzer şekilde sınırlı haklar söz konusuydu. Monarşi, krallık ve otokrasi gibi yönetim sistemlerinde, kast sistemine benzer şekilde belirli bir kesimin söz hakkı vardı. Bu ayrıcalıklı kesimi egemen sınıf^{vii} olarak tanımlamak mümkünken, toplumun geri kalanı tebaayı temsil ediyordu. “Açıkça söylenebilir ki, halk (ki 20. yüzyılda yalnızca erkekler değil kadınlar da dahil olarak) şu ya da bu şekilde tebaa olmaktan yurttaş statüsüne yükselmiştir” (Hobsbaum 2007, 25).

Yurttaş statüsüne geçen halk, resmi kazanımların ardından kadın ve erkek arasında ayrıma gitmiştir. Demokratik yönetimlerde erkeklerin oy kullanma hakkına sahip olduğu zamanlarda, kadınların oy kullanımı tartışma konusu dahi olmamıştır. Dünyanın yarısının (kadınların) oy kullanmadığı yıllarda, kadın erkek tüm yurttaşların seçime katılımı 1940-45 yıllarına dek uzamak durumunda kaldı (Amin 1992, 40). 1893 yılında Yeni Zelanda, kadınların seçimde oy kullandığı ilk ülke olurken Finlandiya 1906’da ilk kadın milletvekilini seçen ülke olmuştur (Sezer 2022, 56). Yakın geçmişe dek erkeklerin yönetimde tek egemen güç olduğuna tanık olunurken, kadınların oy hakkı mücadelesi 1971 İsviçre’de oy kullanma hakkına sahip olana dek devam etti (Dahl 2006, 21).

Kadınların hukuki haklarının tartışma konusu olduğu ve hak kazanımlarının yetersiz olduğu görüşünde bulunan feminist kuramın yaklaşımında, yerel perspektiften bakılmaması sorunsalı mevcuttur. Avrupa ülkelerinin dahi yakın zamanda kadınlara tanıdığı hukuki haklar, Ortadoğu ülkelerinde 2025’de halen daha tartışma konusudur. 2021 yılında yönetimi yeniden ele geçiren Taliban, Afganistan’da şeriat (İslam Emirliği) ilan ederek kadınlar ve kız çocukları ile alakalı ağır yaptırımlar uygulamaya koydu (Sahill 2023, 1-9). Taliban 1996 yılında Kabil’i işgal etmesinin ardından, kadınların uyması gereken kurallarla alakalı bir kararname yayınladı ve kararnameye uymayan kadınlar için ağır yaptırımlar olacağı yönünde uyarılarda bulundu (Rashid 2022, 135). 1996 yılında yayınlanan kararnamede yer alan maddelerin neredeyse hiçbir değişime uğramadan hatta kısmi ağırlaştırmalar yapılarak uygulanmaya çalışıldığı açık bir şekilde görülmektedir. Bu noktada feminist kuramın Afgan kadın ve kız çocuklarının hak kazanımının, İsviçreli kadınlarla aynı şekilde meydana gelmeyeceğinin bilincinde olması değişim adına mühim bir yeredir. Bölgelerin yerel sorunlarına yerel çözümler getirilmesi kurama gerçekçi bir bakış açısı kazandıracaktır.

Tüm dünyada kadınlarının politik-hukuki hakları çeşitli güçlüklerden geçerken Osmanlı İmparatorluğunun yıkılmasının ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nde kadınlara önem ve öncelik verildiği devletin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün söylemlerinde görülmektedir (İnan 2009, 343-344). Türk kadınlarının demokratik haklarının yasalar önünde güvence altına alınması öncelikli sorun olarak görülmüştür. 1926 yılında Türk Medeni Kanunu ile çok eşlilik kanunlardan çıkarılmış, boşanmaya mahkemenin karar vermesi sağlanırken, boşanma hakkı kadın ve erkeğe eşit olarak verilmiştir (Doğramacı 1992, 443-450).^{viii} Atatürk’ün bu girişimleri de kadınlara hak tanıyan diğer tüm ülkeler gibi nispeten benzer tepkilerle karşılaşmış ve kadının toplumsal düzende yerinin kabul görmesi adına yoğun gayret gösterilmiştir.

Toplumların kültürel yapısının bir kez daha ne düzeyde etken olduğunun en önemli ispatlarından biri de doğu-batı fark etmeksizin, kadınlarla alakalı her hususun kabul edilmesinde yaşanan güçlüklerdir.

Feminist Kuram: Ekonomi ve Sağlık

Ekonomi ve sağlık hizmetlerine erişim arasında pozitif korelasyon olduğu için bu bölümde kadınların sağlık hizmetlerine erişimi ekonomi üst başlığı ile değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Sağlık hizmetlerine erişim cinsiyet farkı gözetmeksizin ülkelerin gelişim seviyesi ile doğrudan ilintilidir. Gelişmiş ülkelerde sağlık hizmetlerine erişim bireyin tercihi doğrultusunda gerçekleşirken, gelişmemiş ve az gelişmiş ülkelerde gelir düzeyi bazında gerçekleşmektedir. Dünya Ekonomi Forumu 2024 raporuna göre, küresel çabalar 2006’dan bu yana cinsiyet farkının

4,2 puanını kapatarak, yıllık ortalama 0,24 puan ilerledi. Bu hızla ekonomilerin, 134 yıl içinde küresel cinsiyet eşitliğine ulaşacağı ön görülmektedir (Yaklaşık 2158 yılında) (http- 5).

Raporun devamında yer aldığı gibi kadınların birçoğu kürtaç, temel sağlık hizmetleri, hijyen kitleri ve doğum kontrol gibi haklar elde etmiş olsa da modern dünyada halen daha gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında farklar mevcut. Bu durumda ekonomik gelişim düzeyi ile sağlık hizmetlerine erişim bir bütün olarak değerlendirilebilir. Sağlık hizmetlerine erişim adına gösterilen çaba kısmi karşılık bulsa da kadınların iş hayatına katılımı konusunda halen daha endişeli oldukları Dünyada İstihdam ve Sosyal Görünüm (http- 6): Mayıs 2024 Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) raporunda görülmektedir. Kadınların (15 yaş ve üzeri) %45,6'sının, erkeklerin ise %69,2'sinin istihdamda olduğu tahmin edilmektedir. %23,6 oranında bir fark söz konusudur (http- 6). ILO'nun yeni bulguları, bu farkın esas olarak aile sorumluluklarından (ebeveynlik ve evlilik gibi) kaynakladığını ortaya koymakta ve kadınların ücretsiz bakım işlerindeki orantısız payının toplumsal cinsiyete dayalı istihdam açıklarının şekillenmesinde küresel olarak önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Kadınlar istihdam edildiklerinde bile, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, erkeklere kıyasla daha düşük gelir elde etmektedir. Yüksek gelirli ülkelerde çalışan erkeklerin kazandığı her 1 dolara karşılık, çalışan kadınlar 73 cent kazanırken, düşük gelirli ülkelerde ise kadınlar dolar başına yalnızca 44 cent kazanmaktalar (http- 6).

Kadınların mücadele ettiği bir diğer sağlık sorunu ise ruhsal bozukluklardır. Kadınların depresyon, intihar eğilimi ve travma sonrası stres bozukluğu yaşama oranları erkeklerin neredeyse üç katı olarak rapor edilmektedir (http- 7).

Feminist Kuram ve Erkekler

Diagramın en az kadınlar kadar önemli bir diğer ana kavramı ise erkeklerdir. Erkeklerin biyolojik cinsiyetten ziyade toplumsal cinsiyet rollerine sahip olması yönünde baskı altında kaldığını söylemek mümkün. Toplum tarafından daha erkeksi, sert, cesur ve yeterli olmak zorunda bırakılan erkekler, (Gilmore 1990, 9) kadınların dünyasına yabancı ve dışarıdan bakan bir göz olarak konumlandırılmıştır.

Feminist teorinin doğal olarak kadınların deneyimlerine odaklanması, erkeklerin bu diskurda dışarıda ve ikincil konumda kaldığı algısını güçlendirmiştir. Bu durum feminist literatürün gelişim sürecinde açıkça gözlemlenirken, erkeklik çalışmalarının da ortaya çıkışının temel motivasyonlarından biri olmuştur. Avustralyalı sosyolog R. W. Connell, feminizmin erkekleri ele alış biçimlerini değerlendirir ve bu ele alış biçimindeki boşlukları doldurma girişiminde bulunur. (Connell 1995). Yazar, hemşirelik mesleğini seçen erkeklerin özellikle de

hastane içinde ataerkil söylemlerle karşılaştığını ve bu karşılaşma ile mücadele etmenin dahi bir nevi meydan okuma olduğu yorumunda bulunur (Connell 1995, 140).

Erkekler, dünyaya geldikleri coğrafya ve kültür içinde kimliklerini inşa ederken, kadınları şekillendiren toplumsal cinsiyet rolleri onlara da çeşitli sorumluluklar yükler. Amerikalı sosyolog ve cinsiyet araştırmacısı Michael Kimmel, erkeklerin bu süreçte görünmez kılındığına dikkat çekerek fakat yazara göre bu durum yalnızca feminizmin değil, genel itibarıyla toplumun erkekleri konumlandırma biçiminden kaynaklanmaktadır: “Bu kitaptaki amacımız, erkekliği de görünür kılarak toplumsal cinsiyete yönelik feminist yaklaşımları geliştirmek. Müfredatımıza erkekleri de dahil etmemiz gerekiyor. Çünkü görünmez olan erkeklerdir veya daha doğrusu erkekliktir” (Kimmel, 2011, 5).^{ix}

Diyagramda yer alan kavramlar tek tek analiz edilirken, kavramların tümünden değerlendirilmesi adına belirtmenin mümkün olduğu en önemli husus, toplumu ilgilendiren her nosyonun bütünlüklü olduğu ve cinsiyetler arası farkların dahi bu bütünlüğü bozması adına yeterli olmadığıdır.

Tartışma ve Öneriler

Feminizmin toplumsal uyum sürecinde yaşanan sorunların temel noktalarının tespit edilmesi, kuramın anlaşılabilirliği açısından son derece önemlidir. Kadınların toplumsal konumları, kültürel dinamiklerden bağımsız bir şekilde şekillenmemiştir. Örneklendirmek gerekirse, Fransız düşünür, hukukçu, tarihçi ve siyasetçi Jean Bodin (1530-1596) kadınların özellikle cadılıkla suçlanmalarını ve toplumdan dışlanmalarını kültürel bağlamda değerlendirir (Bodin 2001).

Kültür kavramını: ülke>şehir>ilçe>mahalle>sokak>ev şeklinde formüle etmek mümkün. Bu formül kültürün yalnızca ülke ve şehir bazında değil ev ev dahi farklılık gösterdiğinin temeline dayanmaktadır. Mikro ölçekte değerlendirmeye tabi tutulduğu zaman kültürün çekirdeğinin çekirdeğine varmak dahi mümkün. Dolayısıyla tam anlamıyla kültür tanımı yapmak da kültürel analiz yapmak da mümkün görünmemektedir (Geertz 1973, 29). Kültürün feminizm ile kesişimi ise çeşitli güçlükler barındırmaktadır. Feminist kuramın ideallerinin kültür kavramı göz önünde bulundurulmadan kurulduğu düşünülmektedir. Fransız sosyolog, antropolog ve düşünür Pierre Bourdieu (1930-2002) “Kadının eve ancak şu kadar hapsedildiği söylenebilir. Erkeğin en azından gündüzleri evin dışında tutulduğu da belirtilir. Bir erkeğin yeri dışarıda, tarlada veya meclistedir. Bu oğlanlara çok erken yaşta öğretilir.” (1990, 276) yorumu ile kadının ve erkeğin toplumsal rollerinin henüz hayatlarının erken evrelerinde belirlendiğini aktarmaktadır. Feminizm pratiğinde cinsiyetin toplum tarafından inşa edildiği söylene de buna karşı alınan önlemin ne olduğu belirsizdir. Amerikalı postmodern feminist Judith Butler *Cinsiyet Belası* adlı eserinde, cinsiyetin

biyolojik bir gerçeklikten çok, sosyal olarak inşa edilmiş bir performans olduğunu vurgulamıştır. Butler'a göre, (2014) kadın haklarının politikleşmesi, cinsiyetin toplumsal olarak yapılandırılmasına ve bununla bağlantılı olarak kadınların toplumsal alandaki yerinin yeniden tanımlanmasına yol açmıştır. Butler'ın görüşleri teorik olarak doğrulanması mümkün olsa da pratikte karşılık bulması tartışmalıdır.

Feminist kuramın en sık karşılaştığı bir diğer eleştiri ise kadınlara batının gözünden bakıyor olmasıdır (Mohanty 1984). Feminist kuramın merkez olarak batıyı ve batı kadınının sorunlarını alması, feminist kuramı evrensel olmaktan hızla uzaklaştırmaktadır. Batı merkezli feminist bakış açısı, kadının kültürel normlarını ve kendi kültürü içinde var olma koşullarını dışlamaktadır. Amerikalı yazar ve aktivist Bell Hooks (1952-2021) feminizmin bir sınıf, ırk veya cinsiyet mücadelesi veya bir karşıt kültür kurma girişimi olmadığını aktarır (1984, 26).

Kültürü merkeze almadan kadın hakları kavramından bahsetmenin mümkün olmadığını Afgan kadınlarının verdiği mücadele üzerinden gözlemlemek mümkündür. Taliban'ın yönetimi yeniden ele geçirmesi ile beraber Afgan kadınları kısa süreli cumhuriyet rejiminin ardından yeniden kapalı bir alana mahkûm edildiler. Batı merkezli feminizmin, Afgan kadınlarının sorunlarını Amerika veya Avrupa merkezli çözüme kavuşturması pratikte mümkün değildir. Afgan kadınlarının sorunlarının görünür kılınması adına öncelikle Afgan kadınlarının mağdur veya kurtarılmaya muhtaç olmadıkları görüşünün kuvvetlenmesi gerekmekte nitekim Afgan kadınlarının hak kazanımının, erkeklerin ve dini inancın dışarıda bırakılarak sağlanması mümkün değildir (Huma 2013, 10). İran, Afganistan, Suudi Arabistan gibi teokratik yönetim sistemine sahip devletlerde feminist düşüncenin ve kadın haklarının toplum yapısından ve kültürel normlardan bağımsız gelişmesi mümkün değilken (Kandiyoti 1991, 202-210) batı merkezli bakış açısından değerlendirilmesi de kavramı kültürel merkezden uzaklaştırmaktadır.

Kadın hakları, diyagramda kültür ile kesişimi olmayan kavramlardan biri olarak yer ediniyor. Feminist kuramın kültürü yeterince derinlemesine ele almaması, kuramın toplumsal bağlamdaki gelişim sürecini engellemekte ve kuramsal yapısının sabit kalmasına neden olmaktadır. Kadın haklarının şekillenme süreci doğrudan kültürel dinamiklerle ilişkilidir. Batı merkezli bir bakış açısıyla Ortadoğu'daki kadınların hakları üzerine yorum yapmak soyut ve gerçeklikten uzak bir ideoloji olarak kalmaktadır.

Kültür yalnızca kadın haklarını inşa etmez, kadının bedeni üzerine de doğrudan değerlendirmelerde bulunur. Zira araştırmalar, güzellik algısının kültürel bir inşa olduğunu ve bu algının farklı toplumlarda farklı estetik standartlarla belirlendiğini ortaya koymaktadır (Swami ve Toyee 2005).

Kültür kavramının feminist kuramla kesişmeden ele alındığı bir diğer önemli konu ise ırkçılıktır. Feminizm, her türlü dışlanışılığı bünyesinde barındırma amacını güderken, kadın hakları kavramından giderek uzaklaşmaktadır. Irkçılık, kendi başına değerlendirilmesi gereken ve temel insanlık suçlarından biri olarak kabul edilen bir olgudur; ancak, bu olgunun kadın hakları ve feminizmle ilişkisi, genellikle zorlama bir bağlantı olarak düşünülmektedir. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde, tüm insanların eşit olduğu ve dil, din, ırk gibi kategorilere göre ayrılmayacağı açıkça ifade edilmiştir. Feminizm, ırkçılığı kendi bünyesinde barındırmaya çalışırken hem kadın hakları hem de ırkçılık gibi önemli sorunların her ikisine de yeterince dikkat çekmekten uzaklaşmakta ve bağlamından koparmaktadır.

Bu bölümde ben ırkçılığın cinsel bir olgu olduğunu göstermeye çalışacağım. Bireyin ruhundaki cinsellik gibi, ırkçılık da ancak, aile içindeki güç sıralanışı açısından anlaşılabilir: Incil'e göre ırklar, insan Ailesi içindeki çeşitli ana-babalarla çocuklardan başka bir şey değildir. Cinsel sınıfların ortaya çıkması gibi ırkların bedensel yapıya göre ayrımının, kültür bakımından önemli olması, yalnızca eşit olmayan güç dağılımından doğmuştur. Bu yüzden ırkçılık, cinselliğin uzantısıdır (Firestone 1993, 118).

Yazarın görüşünü destekleyen birçok cinsiyet çalışması kaleme alınsa da feminist kuramın paradoksu tam olarak bu noktada başlamaktadır. Yaratılan her yeni öteki başka bir dışlanmayı ve bu dışlanmış kimlik de yeni bir marjinalliği temsil etmektedir. "... "Cinsiyetçi ideolojiler, kadınları (çarpıtarak) doğaları itibariyle ikinci sınıf varlık gibi temsil etmezler mi? Irkçı ideolojiler, beyaz olmayanları ebedi vahşiliğe mahkûm etmezler mi? Dini ideolojiler, dünyayı tanrının yaratımı olarak sunmazlar mı?" (Eagleton 1996, 52).

Siyah kadının haklarının beyaz kadına kıyasla daha fazla görünür olmaya ihtiyaç duyduğunu söyleyen birçok çalışma kaleme alındı fakat feminist başlık altında kaleme alınan bu çalışmalarda beyaz kadın-siyah kadın kimlikleri ile kadınlar arası ayrışma yaratıldığı görülmektedir. Kimberle Crenshaw (1991, 1277) tarafından kaleme alınan *Mapping The Margins: Intersectionality, Identity Politics and Violence Against Women Of Color* isimli makalenin tümünde siyah kadınların uğradığı haksızlıkların, beyaz kadınların uğradığı haksızlıklara kıyasla daha fazla görünür olmaya ihtiyaç duyduğu vurgulanmaktadır. Makalede ırkçılık ve feminizm kesişimsellik üzerinden değerlendirilirken, siyah kadınların beyaz kadınlara oranla daha fazla tecavüz ve tacize maruz kaldığı ve faillerinin genellikle beyaz erkekler olduğu aktarılırken, yine beyaz kadın-siyah kadın kıyaslamasına gidildiği görülmektedir.

Irkçılık gibi insanlık suçu olarak değerlendirilebilecek bir kavramın, feminizm ile ilişkilendirilmesi kısmen mümkün olsa da bu durumun bireyler arasındaki yeni sorunların

tetikleyicisi olduğu görülmektedir. Tecavüz, taciz ve şiddet gibi herkes için aynı derecede önemli olan ve failinin etnik kimliğinin belirleyici olmadığı olaylarda ayrımlar yaratmak, feminist kuramın diyalektiğinde temel bir sorun teşkil etmektedir. Meydana getirdiği her yeni öteki, kuramı kadın kimliğinden uzaklaştırmakla kalmayıp, aynı zamanda toplumsal kutuplaşmalar da meydana getirebilmekte.

Crenshaw'ın siyah kadınların beyaz erkekler tarafından sıklıkla kötü muameleye maruz kaldığı görüşü ise istatistiksel verilerden oldukça uzak. Elde edilen istatistiksel veriler, makalenin içeriğinin tam tersini göstermekte ve siyah kadınların yüzde 87,7'sinin tanıdıkları erkeklerden tarafından öldürüldüğünü aktarmaktadır (http- 8).^x

Feminizm kendisine kadın hakları savunusu dışında roller ve kimlikler yükleme eğilimdedir. Dahası, onlara göre feminizm, toplumsal cinsiyet adaletsizliklerine karşı mücadelelerin zorunlu olarak ırkçılığa, emperyalizme, homofobiye ve sınıf egemenliğine karşı mücadelelerle bağlantılı olduğu daha geniş bir özgürleştirici projenin parçası olarak ortaya çıktı ve bunların hepsi kapitalist toplumun derin yapılarının dönüşümünü gerektiriyordu (Fraser 2013, 241).^{xi}

Feminist kuramın üstlendiği sorumluluğun sosyolojik verilerle örtüşmesi, bu sorumlulukları gerçekçi ve uygulanabilir kılacaktır ancak feminizm, kadın hakları ve kadınların toplumsal görünürlüğü sorunsalını; ırkçılık, LGBT hareketi^{xii} ve politik kimliklerle (özellikle marksist ve sosyalist) iç içe ele alarak kadının kimlik ve hak mücadelesini gölgelediği gibi taleplere marjinal yön de kazandırmaktadır.

Diyagramın F ve K kümeleriyle kesişip E kümesi ile kesişmeyen bir diğer kavramı ise eğitimidir. Feminizmin eğitimde fırsat eşitliği adına verdiği mücadele bugün geline nokta adına önemli bir yere sahip olsa da diğer kavramlar gibi eğitim de bölgesel gelişim göstermekte ve ülkelerin ekonomik durumları ile doğrudan ilişkilidir. Tüm cinsiyet grupları ile yapılan araştırmalar neticesinde Sahra Altı Afrika ülkelerinde okuryazarlık oranı %32,8, Güney Asya %25,81, Orta Doğu ve Kuzey Afrika %19,64, Latin Amerika ve Karayipler %5,4, Doğu Asya ve Pasifik %3,96, Avrupa ve Orta Asya %1,56, Kuzey Amerika %1,36 (http- 9) olarak tespit edilmiştir. Ülkelerin gelişim düzeyinin doğrudan etkilediği okuryazarlık oranını, eğitime erişim imkânı olarak da değerlendirmek mümkün.

Eğitimde fırsat eşitliği ve özgürlüğün genişletilmesi bölgesel duyarlılıklar ile sağlanabilir. Kadınların kamusal alanda dolaşım özgürlüklerinin tamamen ortadan kaldırıldığı Afganistan'da 13-24 yaş kadınların okuryazarlık oranı %44,2'yken aynı yaş grubu erkeklerin %83,4 (http- 10- http- 11) olarak tespit edilmiştir. Eğitimde fırsat eşitliği yalnızca ekonomik olarak değil aynı zamanda politik ve kültürel olarak da değerlendirilmesi mecburi olan bir diğer konudur. Feminizm

evrensel fırsat eşitliği talep ederken, kadınların küresel ölçekte erkeklerden daha yüksek eğitim düzeyine sahip olduğunu göz ardı etmektedir. Ancak bölgesel düzeyde yapılan analizler, bu farkın tartışmalı olduğunu ve coğrafi, sosyoekonomik ve kültürel faktörlere bağlı olarak değişkenlik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Örneğin; Sudan’da yaşanan savaş ve iç karışıklıkların ardından, kadınlar ve kız çocuklarının uğradığı kötü muamele, ülkeyi dünyada cinsiyetler arası farkın en belirgin olduğu ülke konumuna taşımıştır (http- 12).

Eğitimdeki eşitsizliklerin, küresel ölçekte değil bölgesel stratejilerle çözüme kavuşacak bir sorun olduğu görülmektedir. Afganistan, Sudan, Çad gibi küresel örgütlerin ve gelişmiş devletlerin müdahale edemeyeceği ve/veya sınırlı müdahale ettiği bölgelerde, gelişmiş ülkelerden farklı bir prosedürün izlenmesi gerektiği açıktır. Temel insan haklarından biri olan eğitim hakkının, kadın erkek ayrımı olmadan, kültürel faktörlerin de etkisiyle ekonomik düzeyi düşük ülkelerin neredeyse tamamında yetersiz olduğu görülmektedir. Fakat kadınların erkeklere oranla daha fazla dezavantaja sahip olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır. Feminizm, teorik tartışmaların pratik uygulanabilirliğini sağlamak adına eğitim, ekonomi ve kültür üçgenini ayrılmaz bir bütün olarak ele almalı ve bu kavramların birbirleriyle olan etkileşimini temel almalıdır.

Ekonominin bir diğer temaslı olduğu alan ise sağlık hizmetlerine erişimdir. Kadınların sağlık hizmetlerine erişimi ve bedenleri üzerinde söz sahibi olmaları halen daha bölgesel bazda tartışma konusudur. Geleneksel toplumlarda kadının kürtaj hakkı ve çocuk sahibi olmak istememesi gibi konular halen daha kabul görmemektedir. İlk çağlardan beri var olan kadının doğurganlığı tartışmaları, modern zamanda kürtaj hakkını elde etmesi ile beraber ortadan kalkmamış yalnızca revize edilmiştir nitekim halen daha kadından beklentiler bu yöndedir.

Kadın bedeninin histerikleştirilmesi: Bu, üç yönlü bir süreçtir: Kadın bedeni, bütünüyle cinsellikle dolup taşan bir beden olarak çözümlenmiştir (yani nitelenmiş ve safdışı bırakılmıştır); bu beden, kendisine içkin patolojinin etkisiyle tıbbi uygulamalar alanıyla bütünleştirilmiştir; ve (düzenli doğurganlığını sağlamak zorunda olduğu) toplumsal bünye, (esas ve işlevsel ögesi olmak zorunda kaldığı) aile düzlemi ve (ürettiği ve biyolojik-ahlâksal bir sorumluluk çerçevesinde eğitimi boyunca güvence vermek zorunda olduğu) çocukların yaşamıyla organik bir iletişime sokulmuştur: Ana (ve onun negatif görüntüsü olan “asabi kadın”) bu histerikleşmenin en görünür biçimini oluşturur (Foucault 2003, s.79-80).

Dünya Sağlık Örgütü’nün (WHO) yayınladığı 2024 yılı raporunda, kız çocukları ve kadınlar adına halen daha katedilmesi gereken önemli bir mesafe olduğu görülmektedir. Sosyokültürel farklılıklardan dolayı kadınların ve kız çocuklarının uğradığı ayrımcılık onları dezavantajlı konuma düşürürken, sağlıkları üzerinde de doğrudan olumsuz etkiye sahiptir. Kadınlar halen daha

HPV gibi hastalıklarla bireysel mücadele ederken, doğum ve kürtaj konusunda söz hakkına sahip olmadıkları bölgelerde, istikrarsız bir gelişim olduğu görülmektedir (http- 13).^{xiii}

Feminizm, dört dalga hareketlerinin neredeyse tümünde özellikle de ikinci dalga harekette kürtaj, doğum kontrol ve temel sağlık hizmetlerine erişim gibi taleplere öncelik verdi. Dönemin şartlarında bu taleplerin evrensel boyutta geçerliliği olduğunu söylemek mümkünken, bölgeler arası farkların giderek açıldığı bugünün dünyasında evrensel talepler işlevselliklerini yitirmiş, yerini bölgesel çözüm önerilerine bırakmıştır.

Hindistan'da kadınlar ve kız çocuklarının hijyenik pedlere sınırlı oranda erişimi olması ve bu oranın ise halen daha %70 seviyesine gelememiş olması bu örneklerden yalnızca biridir. 2013 yılında kurulan organizasyon (http- 14) ile Hindistan'ın özellikle de kırsal kesimlerine hijyenik ped erişimi sağlanmaya çalışılmış ve bu organizasyon daha sonra küresel bir proje haline gelmiştir. Sağlık hizmetlerine erişimin de yine hem ekonomi hem kültür ölçeğinde gerçekleştiği ve diyagramda yer alan kavramların sarmal halinde olduğu görülmektedir.

Politika-hukuki haklar yalnızca seçme seçilme, meclis çalışmalarına katılım veya boşanma hakkına sahip olmakla sınırlı değildir. Kadınların uluslararası politikalarda da farklılıklara sahip olduğu görülmektedir. Her ülkenin kadını aynı öneme mi sahiptir? sorusuna cevap bulma girişimini çeşitli ikilikler karşılamaktadır.

Çalışmada, kadın haklarının coğrafi bağlamda farklılık gösterdiği sıklıkla vurgulanmıştır. Örneğin, Ukrayna-Rusya savaşının başlangıcında, Ukraynalı kadınların bölgeden tahliye edilmesi (http- 15) adına yoğun çabalar sarf edilmiştir. Uluslararası Af Örgütü, kadınların güvenliği ve sağlığı üzerindeki olumsuz etkileri özellikle vurgulamıştır. Buna karşın aynı mücadele Afgan kadınları adına verilmemiştir (http- 16). Benzer şekilde Doğu Türkistan bölgesinde yaşam mücadelesi veren Uygur Türkü kadınlar (http- 17)^{xiv} ise uzun süredir tecavüz ve taciz gibi kötü muamelelere maruz kalmaktadır. Küresel kuruluşlardan ve dünya kamuoyundan kayda değer tepki gelmediğini belirtmek mümkünken, kadın haklarının uzun yıllardır ihlal edildiği görülmektedir.

Feminist kuram bölgesel farkları sıklıkla göz ardı etme eğilimdedir. Amerika, Finlandiya ve Almanya gibi gelişmiş ülkelerin perspektifinden, Afganistan, Hindistan ve Doğu Türkistan gibi bölgelerin sorunlarını çözüme kavuşturmak neredeyse imkansızdır. Dolayısıyla bu durum şunu gösterir; feminist kuramın toplumsal uyum sürecinde yaşadığı aksaklıkların en büyük sebebi göz ardı edilen bölgesel farklılıklardır.

Özellikle de cinsiyete dayalı çalışmalar da kişisel deneyimlerin temel alınması doğru çıkarımlar adına hayati bir önem taşımaktadır. Kadınlar ve erkekler biyolojik farklılıklarının

yanında psikolojik ayrımlar da taşımaktadırlar. Bireyin farklılığını logoterapinin kurucusu Avusturyalı nörolog Viktor Emil Frankl (1905-1997):

Biriciklik ve teklik, her bir bireyi birbirinden farklı kılıyor ve varlığına insan sevgisi veya yaratıcı çalışma gibi anlamlar katıyordu. Bir insanın yerini başka birinin almasının olanaksızlığı anlaşıldığında, varoluşu ve yaşama devam etmesi büyük bir sorumluluk halini alıyordu (Frankl 2023, 90) sözleri ile açıklar.

İngiliz toplum kuramcısı Anthony Giddens (2012, 148): “Erkekler ve kadınların farklı deneyimleri olduğundan ve dünyayı farklı bakış açılarından gördüklerinden, onlar dünya anlayışlarını da özdeş şekillerde inşa etmektedirler.” sözleri ile benzer düzeyde katkı sağlamaktadır. Bandura ise (2006, 169): “Benlik, temel farklı deneyimler yoluyla diğerlerinden farklılaşır.”^{xv} yorumunda bulunmaktadır.

Feminizm kişisel deneyimleri, bireyin bilincinin ve karakterinin biricikliğini teorik bölüm adına kriter olarak ele almamakta. Bu durum yalnızca erkeklerin kadınlardan ayırt edilmesi anlamına gelmemekte aksine her kadının farklı yaşam deneyimlerine sahip olduğuna dolayısıyla kadın haklarının ve kuram olarak feminizmin her bir kadın için farklı anlamlar taşıdığı manasına gelmektedir. Fraser’e göre ise (1997): Feminist teori, kadınların toplumsal eşitliğini savunuyor, ancak toplumsal normlar ve ekonomik engeller gibi unsurları göz ardı ettiği sürece bu eşitliği pratikte sağlamak mümkün değildir.

Kadınların kendi içinde ayrışmadığını ve tüm kadınları kapsadığını iddia eden feminist kuramın, aslında yalnızca kadınların tümünü kapsamakta başarısız olmakla kalmayıp aynı zamanda erkekleri de sıklıkla dışarıda bıraktığı gözlemlenmektedir. Feminist kurama yabancı olan erkekler, bu dışlanma sonucunda feminizm aracılığıyla kadın haklarına duyarsızlaşabilmektedirler. Kadınların dahi henüz tam anlamıyla içselleştiremediği feminist kuramın, erkekler tarafından doğru alınılması için daha kapsayıcı bir yaklaşım benimsenmeli ve bu sorun, sürece erkekleri de dahil ederek çözüme kavuşturulmalıdır.

Erkeklerin dışarıda bırakılması ise kadınların sorunlarının çözümüne pozitif bir katkı sağlamamaktadır. Elde edilen bulgular göstermektedir ki; Kadınların uğradığı zorbalıkların büyük paydasını yine kadınlar oluşturmaktadır. Genç kadınların sosyal medyada zorbalığa uğrama oranları genç erkeklerden yüksekken, bu zorbalığın büyük kısmı başka kadınlar tarafından yapılmaktadır. Kadınlar arası zorbalık, çevrimiçi ortamda özellikle beden şeması ve güzellik normlarına dayalı eleştirilerle kendini göstermektedir (http- 18). Sosyal medya platformlarında cinsiyetler arası zorbalıklar incelediğinde, kadınların daha çok psikolojik zorbalık (sosyal dışlama, dedikodu yapma, iftira atma) yöntemlerini kullandığı görülmektedir. Kadınların birbirlerine

yönelik zorbalık oranı erkeklere kıyasla daha fazla olmuştur (http- 19). Bir diğer araştırmaya göre, yönetici pozisyonunda çalışan kadınların, diğer çalışan kadınlara uyguladığı mobbing ve zorbalık erkeklere kıyasla daha yüksek orana sahiptir. Kraliçe arı sendromu olarak nitelendirilen durumun, kadınların iş hayatında kabul görmek adına diğer kadınları dışlaması olarak değerlendirmek mümkün (Belle vd. 2016). Mevcut veriler ışığında, bazı kadınların da henüz kadınlar tarafından kabul görmekte zorlandığı ve hem erkekler hem de kadınlar tarafından zorbalığa maruz kaldığı görülmektedir.

Kadınların psikolojik şiddete en sık maruz kaldığı bir diğer alan bedenleri olurken, kadının bedeni üzerinde doğrudan söz hakkına sahip olması konusunda zaman zaman yanlış yorumlar yapılmaktadır. Sosyal medya uygulamalarının yaygın bir şekilde kullanılması özellikle kadınların bedenleri üzerinden yanıltıcı görüşlere sebebiyet vermektedir. 2016 yılında kurulan sosyal ağ Onlyfans'ı, kadınların beden pazarlamasının en modern versiyonu olarak değerlendirmek mümkün. Platformun içeriğine bakıldığında ise özellikle genç kadınları, beğenilme ve kolay yoldan gelir elde etme isteği gibi teşvik edici unsurlar uygulamayı kullanmaya itmektedir. Ancak hem çocuk hem de kadınların istismar edilmesi ile alakalı 18 rapor yayınlandı ve platformun tehlikeli sonuçlar sunduğu vurgulanmıştır (http- 20).

Bu tarz online platformların kadın özgürlüğü ve feminist hareket kapmasında değerlendirmesi ise kuramın içeriği ile taban tabana zıt düşmektedir (Cardoso ve Scarcelli 2021). Kadın bedeninin ve en son bildirilen on sekiz raporda yer aldığı gibi çocukların da istismar edildiği bu tarz online platformların feminist başlık altında korumaya alınması kendi bedeni üzerinde söz sahibi olmaya çalışan kadınların yıllardır süren mücadelesine gölge düşürebilmektedir.

Medyanın estetik güç olarak aktardığı kadının beden sömürüsü, kadının cinsiyet olarak var olma çabasının, kadın cinselliğinin köprü olarak görev aldığı bir yapıya dönüşmüştür. Feminist kuram, kadının medyada temsil niteliğini zaman zaman tenkit etse de kadının temsiliyeti kısmi değişimler dışında neredeyse her dönem aynı kalmıştır.

Kalıplaşmış kadın tiplerini gösteren pozlar: Dingin anne (Madonna)

Uçarı sekreter (kadın oyuncu, kralın metresi)

Kusursuz ev sahibesi (seyirci sahibin karısı)

Cinsel nesne (Venüs, ürken su perisi) vb.

Kadın bacaklarının cinsellik açısından özellikle vurgulanması.

Erkeklerin, zenginliği ve güçlülüğü gösterecek biçimde duruşları.

Şövalyenin (atlının) araba sürücüsüne dönüşmesi (Berger 2022, 138).

Feminist kuram da metodolojik sorunların varlığı açıkça gözlemlenmektedir. Venn diyagramı aracılığıyla kesişen ve ayrışan kavramlar tespit edilirken, feminizmin kadın hakları ile kesiştiği alanlarda erkekleri, kültürü ve kişisel deneyimleri dışarıda bıraktığı görülmektedir. Kültürel bağlam içerisinde yer alan kavramların bütüncül bir şekilde ele alınmadan değerlendirilmesi, kapsamlı çözümler üretme konusunda yetersiz kalmıştır. Bu bağlamda, diyagramda yer alan kavramlar ışığında çözüm önerileri sunulurken, feminist kuramın hem teorik hem de pratik zemininin sağlamlaştırılması gerektiğinin altı çizilmiştir.

Bununla birlikte, bir ülkenin ekonomik düzeyinin, eğitim ve sağlık sistemleri üzerinde doğrudan etkili olduğu bilinmektedir. Eğitim düzeyi düşük ülkelerde temel insan haklarının da yeterince gelişmemiş olması, kadınlar ve erkekler arasında yüzdelik farklar olsa da genel itibariyle insan haklarından söz etmeyi güçleştirmektedir. Dolayısıyla feminist kuram, kadın haklarını ele alırken yalnızca cinsiyet merkezli bir ayrışmayı değil, daha geniş yapısal analize odaklanmalı ve sosyo-kültürel faktörleri de dikkate almalıdır.

Sonuç

Feminizm, kadınların eşit haklar ve özgürlükler için verdiği mücadelenin temel bir aracı olarak önemli bir teorik zenginlik sunmuştur. Ancak, feminist teoriye yönelik eleştiriler, hareketin bazen dar bir perspektife sıkıştığını ve toplumsal normları görmezden geldiğini göstermektedir. Feminist hareketin başarıları olsa da mevcut eşitsizliklere dair derinlemesine çözüm önerilerinin çeşitlenmesi gerektiği açıktır.

Feminist teorinin entegrasyon sorunu, farklı toplumsal grupların farklı ihtiyaç ve deneyimlerine uygun bir çözüm önermemesinde yatmaktadır. Irk, sınıf, cinsiyet, kültür ve coğrafya arasındaki bu farklar, feminist teoriyi her toplumda eşit derecede uygulanabilir ve etkili kılmayan temel engellerdir. Feminist teori, toplumsal cinsiyet eşitsizliğine karşı önemli bir eleştiri ve mücadele aracı sunmakla birlikte, bölgesel çözümler önermemesi, belirli grupların deneyimlerini dışlaması ve yapısal engellerle karşılaşması gibi eksiklikler barındırmaktadır.

Kaleme alınan araştırma makalesi, feminist kuramın sahip olduğu eksiklikleri venn diyagramı üzerinden aktarmaya çalışırken, çözüm önerileri ile kavramın metodolojisinin gelişimi adına da yönlendirici bir duruş sergilemiştir. F, K ve E kümelerinin kesişmesinin taşıdığı hayati mana, feminist kuramın aktarmaya çalıştığı kadın haklarını daha görünür, feminizmi de farklı toplumların ve toplumun her kesimi tarafından anlaşılır kılacaktır.

ⁱ Söz konusu eserlere örnekler için bk. (Ferguson 2017), (Lay ve Daley 2007), (Rotemann ve Gross 2013).

ⁱⁱ Çeviri yazar tarafından yapılmıştır.

ⁱⁱⁱ Çeviri yazar tarafından yapılmıştır.

^{iv} Çeviri yazar tarafından yapılmıştır.

^v Çeviri yazar tarafından yapılmıştır.

^{vi} Çeviri yazar tarafından yapılmıştır.

^{vii} Toplum içinde yer alan egemen sınıflar tarihin her döneminde mevcutken, modern siyasal yapılarla beraber yapı değişimine uğramışlardır. Alman düşünür ve sosyolog Max Weber (1864-1920) egemenlik tartışmalarını her yönden değerlendirmeye tabi tutmuştur. İlgili eserler için bk. (Weber 2005, 35) & (Agamben 2013, 21).

^{viii} Osmanlı İmparatorluğunda boşanma hakkı genellikle erkeğe tanınan bir hak olarak yer ediniyordu. Mücbir sebeplerle nadiren kadının boşanma hakkı talep ettiği durumlar olsa da yine de kadının bu tarz bir başvuruda bulunması, başka bir erkek vasi aracılığıyla gerçekleşmek durumundaydı. Detaylı bilgi için bk. (Suraiya 2005, 116).

^{ix} Çeviri yazar tarafından yapılmıştır.

^x Burada özellikle siyah erkek-beyaz erkek ayrımı gidilmemiştir. Siyahi kadınlar belirtildiği gibi tanımadıkları beyaz erkekler tarafından değil tanıdıkları -genellikle- siyah erkekler tarafından kötü muameleyle maruz kalmaktadırlar. Fakat bu durumun suçun failin etnik kimliğine indirgenmesine ve yeni bir boyut kazanmasına sebep olduğu da unutulmamalıdır. Suç ve suçlu her insan için benzer anlamı taşımaktadır. Modern kanunlar da süreci bu evrensel ilkeye göre yönetmektedirler.

^{xi} Çeviri yazar tarafından yapılmıştır.

^{xii} Çalışmada LGBT'nin feminizm ile temasına değinilmeyecek fakat kavramın gelişimi ve toplumda yer edinme süreci için bk. (Drucker 2021).

^{xiii} Raporda ayrıca kadınların Hepatit B ve anemi gibi sağlık sorunları ile de bireysel mücadele ettiği görülmektedir. Kadınların uğradığı fiziksel şiddetin yanında, küçük yaşlarda hamile kalmaları ve doğum esnasında ölüm oranları ise 2000 sonrası döneme göre oransal düşüş yaşasa da ilerlemenin düzenli olmadığı görülmektedir. Kadınların ve kız çocuklarının sahip olduğu risklerin yanında tüm cinsiyet gruplarında sağlık hizmetine erişim olmamasından dolayı özellikle de Afrika bölgesi, beş yaşına gelmeden ölme riskinin en yüksek olduğu bölge olurken, bu oran Avrupa bölgesinin on katıdır. s.16

^{xiv} Dünya Af Örgütü resmî sitesinde Uygur Türkleri ile alakalı herhangi bir veri yer almamaktadır.

^{xv} Çeviri yazar tarafından yapılmıştır.

Kaynakça

Adichie, N. Chimamanda. *We Should All be Feminists*, (London: Foruth Estate, 2014).

Agamben, Giorgio. *Kutsal İnsan*, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013).

Ahmed, G. Huma. "A History of Women in Afghanistan: Lessons Learnt for the Future or Yesterdays and Tomorrow: Women in Afghanistan," *Journal of International Women's Studies*, Vol. 4: Iss. 3, (2013): 1-14.

Amin, Samir. *Üçüncü Dünya, Demokrasi ve Sosyalizm*, çev. Yiğit Bener ve Fikret Başkaya (Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 1992).

Aristoteles. *Nikomachische Ethik*, çev. Tkol Eug Rolfs (Leipzig: Verlag von Felix Meiner, 1911).

Oakley, Ann. *Becoming a Mother*, (New York: Schocken Books, 1980).

Oakley, Ann. *The Sociology of Housework*, (London: Martin Robertson & Co. Ltd, 1976).

Kimmel, S. Michael ve Holler, Jacqueline. *The Gendered Society*, (New York: Oxford University Press, 2011).

Connell, Raewyn. *Masculinities*, (Los Angeles: University of California Press, 1995).

Bandura, Albert. "Toward a Psychology of Human Agency." *Perspectives of Psychological Science*, Vol.1 Number 2, (2006): 164-180.

- Bandura, Albert. *Self-Efficacy The Exercise of Control*, (New York: W.H Freeman and Company, 1997).
- Beauvoir de Simone. *The Second Sex*, Çev. Constance Borde ve Sheila M. Chevallier (New York: Vintage Ebooks, 2010).
- Berger, John. *Görme Biçimleri*, çev. Yurdanur Salman (İstanbul: Metis Yayıncılık, 2022).
- Bodin, Jean. On the Demon-Mania of Witsches, çev. Randy A. Scott, (Toronto: Centre for Reformation and Renaissance Studies, 2001).
- Bourdieu, Pierre. *The Logic of Practice*, çev. Richard Nice (Australia: Polity Press, 1990).
- Butler, Judith, Cinsiyet Belası Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi, çev. Başak Ertür (İstanbul: Metis Yayınları, 2014.)
- Cardoso, Daniel ve Scarcelli, C. Marco. “The bodies of the (digitised) body Experiences of sexual(ised) work on OnlyFans.” *MedieKultur*, 71, (2021): 98-121.
- Crenshaw, Kimberle. “Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color.” *Stanford Law Review*, vol. 43, no. 6, (1991): 1241–99.
- Dahl, A. Robert. *On Political Equality*, (New Haven: Yale University Press, 2006).
- Derks, Belle, Laar V. Colette ve Ellemers Naomi. “The Queen Bee Phenomenon: Why Women Leaders Distance Themselves From Junior Women.” *The Leadership Quarterly*, Vol, 27 Iss, 3 (2016): 456-469.
- Dewey, John. *Experience and Education*, (London: Collier Macmillan Publishers, 1938).
- Diamond, Jared. *Tüfek, Mikrop ve Çelik*, çev. Ülker İnce (İstanbul: Pegasus Yayınları, 2018).
- Doğramacı, Emel. “Atatürk ve Kadın Hakları.” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VIII/ (1992): 443-450.
- Drucker, Peter. *Sapkın*, çev. Ege Acar (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2021).
- Duby, Georges ve Perrot, Michelle. *Kadınların Tarihi C.4*, çev. Ahmet Fethi (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2005).
- Eagleton, Terry. İdeoloji. çev. Muttalip Özcan (Ankara: Ayrıntı Yayınevi, 1996).
- Erikson, H. Erik. *Childhood and Society*, (New York: W. W. Norton & Company, 1950).
- Fairclough, Norman. *Language and Power*, (UK: Longman Group UK Limited, 1989).

- Faruqi, Suraiya. *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Orta Çağdan Yirminci Yüzyıla*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005).
- Ferguson, E. Kathy. "Feminist Theory Today." *Annual Review of Political Science*. vol. 20 (2017): 269-286.
- Firestone, Shulamith. *Cinselliğin Diyalektiği*, çev. Yurdanur Salman (İstanbul: Payel Yayınları, 1993).
- Foucault, Michel. *Cinselliğin Tarihi*. çev. Hülya Uğur Tanrıöver (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2003).
- Frankl, E. Viktor. *İnsanın Anlam Arayışı*, çev. Özge Yılmaz (İstanbul: Okyanus Yayınları, 2023).
- Fraser, Nancy. *Fortunes Of Feminism: From State-Managed Capitalism to Neoliberal Crisis*, (London: Verso, 2013).
- Fraser, Nancy. *Justice Interruptus: Critical Reflections on the "Post-Socialist"*, (UK: Routledge, 1997).
- Friedan, Betty. *Kadınlığın Gizemi*, çev. Nazım Eryılmaz (İstanbul: Sander Yayınları, 2022).
- Gay, Roxane. *Bad Feminist Essays*, (New York: Olive Edition, 2014).
- Geertz, Clifford. *The Interpretation of Cultures*, (New York: Basic Books, 1973).
- Giddens, Anthony. *Sosyoloji*, çev. Cemal Güzel (İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2012).
- Gilmore, G. David. *Manhood in The Making: Cultural Concepts of Masculinity*, 1990, (New Haven: Yale University Press, 1990).
- Haraway, Donna. *Siborg Manifestosu*, çev. Osman Akinhay (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006).
- Harding, Sandra. *The Feminist Standpoint Theory Reader: Intellectual and Political Controversies*, (UK: Routledge, 2004).
- Hobsbaum, Eric. *Küreselleşme, Demokrasi ve Terörizm*. çev. Osman Akinhay (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2007).
- Hooks, Bell. *Feminist Theory From Margin to Center*, (USA: South and Press, 1984).
- İnan, Afet. *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2009).
- Kandiyoti, Deniz. *Women, Islam and The State*, (London: Macmillan Academic And Professional, 1991).

- Lay, Kathy ve Daley, G. James. "A Critique of Feminist Theory." *Advances in Social Work*. vol. 8 No.1 (2007): 49-61.
- Locke, John. *Hükümet Üstüne İkinci Tez*, çev. Aysel doğan (İzmir: İhya Yayınevi, 2013).
- Margaret Mead. *Sex and Temperament in Three Primitive Societies*, (UK: Routledge and Kegan Paul, 1977).
- Wollstonecraft, Mary. *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi*. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2012).
- Mohanty, T. Chandra. "Under Western Eyes." *On Humanism and the University I: The Discourse of Humanism*. Vol. 12, No. 3, (1984): 333-358.
- Rashid, Ahmed. *Taliban The Power of Militant İslam in Afghanistan and Beyond*, (New Haven: Yale University Press, 2022).
- Rotemann, Carole and Gross, Elizbaeth. *Feminist Challenges Social and Political Theory*, (UK: Routledge, 2013).
- Sahill, H. Pamir. "Dwelling in an All-Male World: A Critical Analysis Of The Taliban Discourse on Afghan Women." *Women's Studies International Forum*, V:98: (2023) 1-9.
- Schiffrin, Deborah, Tannen, Deborah ve Hamilton, E. Heidi, *The Handbook of Discourse Analysis*, (Oxford: Balckwall Publishers, 2001).
- Sezer, D. Tijen. "Parlamento Seçimlerinde Cinsiyet Kotaları." *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Yıl:34, Sayı: 159 (2022): 52-122.
- Stanton, E. Cady. *Declaration of Sentiments And Resolutions*, (Seneca Falls: New York, 1848)
- Swami, V., ve Tovee, M. J. "Female body image in Britain and Malaysia: A cross-cultural study." *Body Image*, 2(2), (2005): 115-128.
- Tocqueville de Alexis. *Democracy in America*, İngilizce çev. Henry Reeve (Pennsylvania: Pennsylvania State University, 2002).
- Tylor, E. Burnett. *Primitive Culture Researches Into The Development Of Mythology, Philosophy, Religion, Art, And Custom VI*, (London: John Murray, 1871).
- Weber, Max. *Bürokrasi ve Otorite*, çev. H. Bahadır Akın (Ankara: Adres Yayınları, 2005).
- Witting, Monique. *One is Not Born a Woman*, ed. Henry Abelove, Michelle Ainan Barole ve David M. Halpenin (UK: Routledge, 1993).

İnternet Kaynakları

- http- 1** İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi <https://www.hsk.gov.tr/eklentiler/dosyalar/9a3bfe74-cdc4-4ae4-b876-8cb1d7eeae05.pdf> (Son Erişim Tarihi: 21.02.2025).
- http- 2** Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi <https://www.ohchr.org/sites/default/files/cescr.pdf> (Son Erişim Tarihi: 10.02.2025)
- http- 3** First Call For Children, Unicef, 1990, <https://www.unicef.org/media/85571/file/WSC-declaration-first-call-for-children.pdf> (Son Erişim Tarihi: 25.01.2025)
- http- 4** UN. The Sustainable Development Goals Report, 2024, <https://unstats.un.org/sdgs/report/2024/The-Sustainable-Development-Goals-Report-2024.pdf> (Son Erişim Tarihi: 10.02.2025)
- http- 5** World Economic Forum Global Gender Gap 2024 Insight Report https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2024.pdf (Son Erişim Tarihi 18.02.2025)
- http- 6** Uluslararası Çalışma Örgütü, Dünyada İstihdam ve Sosyal Görünüm: Mayıs 2024 Güncellemesi https://www.ilo.org/sites/default/files/2024-06/WESO_May2024%20-%20TR.pdf (Son Erişim Tarihi: 15.02.2025)
- http- 7** Mentalhealth.org (Son Erişim Tarihi 15.01.2025)
- http- 8** When Men Murder Women, An Analysis of 2022 Homicide Data, Violence Policy Center, 2024 <https://vpc.org/studies/wmmw2024.pdf> (Son Erişim Tarihi: 11.01.2025)
- http- 9** <https://www.statista.com/statistics/262886/illiteracy-rates-by-world-regions/> (Son Erişim Tarihi: 12.12.2024)
- http- 10** <https://genderdata.worldbank.org/en/indicator/se-adt?age=15-24> (Son Erişim Tarihi: 25.01.2025)
- http- 11** <https://genderdata.worldbank.org/en/indicator/se-adt?age=15-24&gender=male> (Son Erişim Tarihi: 10.01.2025)
- http- 12** <https://www.statista.com/statistics/244387/the-global-gender-gap-index/> (Son Erişim Tarihi: 19.01.2025)
- http- 13** World Health Organization, World Health Statistics, 2024 <https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/376869/9789240094703-eng.pdf?sequence=1> (Son Erişim Tarihi: 20.02.2025)
- http- 14** <https://thepadproject.org> (Son Erişim Tarihi: 02.02.2025)
- http- 15** <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2023/03/ukraine-women-face-grave-risks-as-russias-full-scale-invasion-enters-its-second-year/> (28.01.2025)
- http- 16** <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2024/08/afghanistan-three-years-of-taliban-rule-and-international-inaction-have-left-afghan-community-with-little-hope/> (Son Erişim Tarihi: 28.01.2025)
- http- 17** World Uyghur Congress, 2016 Report on Human Rights Violations in East Turkestan, April 2016. Erişim için: <https://www.uyghurcongress.org/en/wp-content/uploads/WUC-2016-Report-Human-Rights-in-East-Turkestan.pdf> (Son Erişim Tarihi: 10.02.2025)
- http- 18** Pew Research Center, Cyberbullying in the Age of Social Media, 2018 <https://www.pewresearch.org/internet/2018/09/27/a-majority-of-teens-have-experienced-some-form-of-cyberbullying/> (Son Erişim Tarihi: 01.15.2025)
- http- 19** <https://workplacebullying.org> (Son Erişim Tarihi: 22.02.2025)
- http- 20** <https://www.statista.com/topics/10083/onlyfans/#topFacts> (Son Erişim Tarihi: 18.02.2025)

Cerrahinin Kapı Aralayıcıları: Eril Akademide Kadın Cerrahlar

Gate Openers of Surgery: Women Surgeons in the Masculine Academy

Serap Şahinoğlu* Meral Erdoğan** Hilal Arı*** Mehmet Demirci****

Öne Çıkanlar:

- Bu çalışma, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Tıp Fakültesi olan Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde cerrahi branşlarda görev yapan kadın öğretim üyeleri ile gerçekleştirilen görüşmelere dayanmaktadır.
- Cerrahi branşların başlangıçta kadınlara kapalı ve eril bir yapılanması olduğu bilinir.
- Kadın cerrahlar kendilerini ispat etmek için erkek meslektaşlarına göre daha fazla çalışmışlardır.
- Kadın cerrahlar toplumsal cinsiyet rolleri ve iş hayatının zorluğu nedeniyle aile ile kariyer hedefleri arasında sıkışmışlardır.
- Bu çalışmada yer alan kadınlar, toplumsal cinsiyet normlarına rağmen cerrahi alanlarda değişim başlatarak "kapı aralayıcı" rolünü üstlenmişlerdir.

Öz: Kadınlar Türkiye'de tıp fakültesine 1922'de kabul edilmişlerdir. Hekim olarak çalışmaya başlasalar da erkek egemen bir ortama sahip olan cerrahi bölümlerde yer almaları uzun süren mücadeleler sonucunda gerçekleşebilmiştir. Kadınlar kendilerine "yasaklanan" bu bölümlerde var olabilmek ve konumlarını koruyabilmek adına erkek meslektaşlarından daha çok çalışmak zorunda kalmışlar, onlara göre daha çok fedakarlıkta bulunmuşlardır. Tüm bu çabanın sonucunda kendilerinden sonra gelen kadınlara da örnek birer "kapı aralayıcı" olmuşlardır. Onların bu mücadeleleri anlatmak, kadın cerrahların bu süreçlerindeki deneyimlerini ortaya koymak bu çalışmanın amacını oluşturmuştur. Bu amaçla Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesinde görev yapan kadın cerrahlarla nitel bir araştırma yapılmıştır. Araştırmada yarı yapılandırılmış soruların yer aldığı formlar kullanılarak derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Akabinde tematik analiz yöntemi kullanılarak temalar, kategoriler ve kodlar oluşturulmuş, analiz sürecinde feminist bir yaklaşım benimsenmiştir. Görüşmeler esnasında Tıpta Uzmanlık Sınavının (TUS) kadınların akademik ilerlemesindeki faydasına sıkça yer verilmiştir. Kadın cerrahlar hem ev yaşamlarında hem de iş yaşamlarında maruz kaldıkları cinsiyetçi tutumlardan bahsetmiştir. Yoğun ve belirli bir mesai saati olmayan mesleklerinden dolayı ev içi yaşamlarında yaşadıkları sorunlara değinmişler, kariyerlerinden vazgeçmemek

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, serapsahinoglu@yahoo.co.uk,

ORCID: 0000-0003-4462-2402.

Bilim Uzmanı, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Anabilim Dalı, meralerdogan_06@hotmail.com, **ORCID: 0000-0003-1326-215X.

***Doktora Adayı, Ankara Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, hllari@ankara.edu.tr,

ORCID: 0009-0000-4412-7423.

****Dr. Araştırma Görevlisi, Pamukkale Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, dr_mehmet23@hotmail.com, **ORCID: 0000-0003-4171-9540.**

için gösterdikleri gayreti, “ikinci vardiyayı” anlatmışlardır. İş yaşamlarında hem erkek meslektaşlarının hem de hasta ve yakınlarının sahip olduğu ön yargıları ifade etmişler, “kız çocuğu”, “hemşire hanım”, “doktor bey” hitaplarını reddedip sadece “cerrah” olabilmek için verdikleri mücadeleye dikkat çekmişlerdir. Katılımcılarımız olan kadın cerrahlar yalnızca geleneksel engelleri aşmakla kalmayıp, alanlarındaki eril baskıları göğüsleyerek toplumsal cinsiyet normlarına karşı durmuşlardır. Bu nedenle cerrahi branşlarda hem rol model hem de birer aracı olma görevini üstlenen bu ilk kadın cerrahlar “kapı aralayıcı” olarak tanımlanmıştır. Günümüzde sayıları arttıkça azınlık olmaktan çıkan kadın cerrahların yaşadıkları zorlukları ve bu süreçte gösterdikleri fedakarlıkların ortaya konulmasının, tıptaki toplumsal cinsiyet eşitsizliğine karşı farkındalığı artıracağı, cerrah olmak isteyen kadınları cesaretlendireceği düşünülmektedir.

Anahtar kelime: Cerrah, Cinsiyet Ayrımcılığı, Feminist Etik, Kadın, Tıp Eğitimi.

Highlights:

- This study is based on interviews conducted with women faculty members working in surgical departments at Ankara University School of Medicine, the first medical school established in the Republic of Turkey.
 - Women surgeons are caught between family and career goals due to gendered societal roles and the challenges of professional life.
 - The participants of this study, sentenced that they are constrained by societal gender norms.
 - This study emphasizes that surgical fields were historically inaccessible to women and defined as a masculine professional identity.
 - Women surgeons have worked harder than their male counterparts to prove their professional competence.
 - Despite these challenges, they have initiated transformative changes in surgical disciplines, taking on the role of "gate openers" to pave the way for future generations.
-

Abstract: Women in Turkey were first admitted to medical schools in 1922. Although they began working as physicians, their inclusion in the male-dominated surgical fields was achieved only after prolonged struggles. In these fields, which were effectively “forbidden” to them, women had to work harder than their male colleagues and make greater sacrifices to establish and maintain their positions. As a result of their efforts, they became exemplary “gate openers” for the women who followed them. This study aims to narrate these struggles and reveal the experiences of women surgeons during these processes. To achieve this goal, qualitative research was conducted with women surgeons at Ankara University Faculty of Medicine. In-depth interviews were carried out using semi-structured questionnaires. Subsequently, thematic analysis was employed to create themes, categories, and codes, adopting a feminist approach throughout the analytical process. During the interviews, the benefits of the Medical Specialization Exam (TUS) in advancing women's academic careers were frequently discussed. Women surgeons shared their experiences of gender-based discrimination in both their domestic and professional lives. They described challenges stemming from their demanding jobs, which lack fixed working hours, and recounted their efforts to maintain their careers—referred to as managing the “second shift.” Furthermore, they highlighted prejudices encountered in their work environments, including biases from male colleagues, patients, and

their families. They emphasized their rejection of condescending forms of address such as “little girl,” “nurse lady,” or “doctor sir,” and underscored their struggles to be recognized simply as “surgeons”.

The women surgeons who participated in this study not only transcended traditional barriers but also confronted the patriarchal pressures inherent in their field, thereby challenging established gender norms. Accordingly, these pioneering women, who assumed the dual role of both role models and facilitators within surgical specialties, have been identified as 'gate openers.' It is argued that acknowledging the difficulties they encountered and the sacrifices they made throughout this journey will contribute to raising awareness of gender inequality in medicine and serve to empower future generations of women aspiring to become surgeons.

Keywords: Surgeons, Sexism, Feminist Ethics, Women, Gender Equality.

Summary

Surgery has been associated with such characteristics like physical strength and endurance for centuries such that this has led to the fact that this field has been accepted as male-dominated field. For this reason, it has taken longer for women surgeons to be able to take part in surgical fields. Women have faced varying difficulties to reach the positions where they deserve, due to obstacles such as the glass ceiling, motherhood, the lack of role models and inequality of opportunity. Though women began receiving education in medical schools in Turkey in 1922, the number of doctors, who were already few regardless of gender, has also been few in surgery. Another situation is that although the number of women surgeons has increased over time, they have not been accepted in the field due to the male dominance of surgery. However, with the beginning of Medical Specialisation Exam (TUS) in 1987, the surgery's path has been opened to women.

This study was conducted with women lecturers who take part and lecture in surgical departments (one participant from anatomy department) in Turkey's first medical faculty, Ankara University School of Medicine. In the study, an in-depth interview as a qualitative research method was utilised and the related data was obtained by semi-structured interview forms. The data was analysed through thematic analysis approach and feminist standpoint was embraced during the research period.

Women surgeons not only overcome the traditional sexist obstacles they also stand against the gender norms by challenging with the masculine oppression. For this reason, they become both role models in surgical fields and guides for women surgeon candidates so that subjects in this study were defined as “gate-openers”. Through this narrative, this study aims to contribute to feminist literature through making apparent the sexist attitudes that were experienced by women

surgeons in surgery, and drawing the attention to transformations that were started by women through taking part in the surgery.

This study focuses on the sexist and discriminatory experiences of pioneer women surgeons in the surgical fields, while performing their professions, thus aims to unearth the difficulties, conflicts and contradictions that women surgeons experience. At this point, it ought to be noted that surgery was previously an exclusive field for men and women were only able to choose certain fields which do not have heavy workloads, owing to societal norms. Even though today the number of women surgeons increases, sexist prejudices regarding women surgeons continue. As an illustration, women surgeons were frequently called “girl”, “nurse”, mr. doctor” by their colleagues, patients and their relatives. Since they had to exist under this normative societal oppression, they had to work harder than their male peers. Additionally, the intense work rhythm of surgery has affected the participants’ private lives since it limits the time that they have for themselves, their families and their social lives. Therefore, the motherhood, houseworks and childcare responsibilities which are imposed on women by patriarchal society, cause a second shift in the daily lives of women surgeons, hence creating a “constantly working woman figure”. Participants also state that the difficulties of being a surgeon and scholarly woman, caused them to marry late or not to marry at all. They also suffered from not being able to have children or having children at later ages due to difficulties of surgery. This situation shows that these experiences triggered the dilemma and psychological entrapment between their family and career goals in participants.

As a result, the sexism experienced by women surgeons in surgery is based upon the fact that they are intersectionally women and a surgical minority in the field. Therefore, the existence of women surgeons who are “gate-openers” in academia will shed light on women medicine students and encourage them to choose surgical fields. With respect to the future, it can be mentioned that the increase of women surgeons’ number will both make them more visible by omitting them from their minority status and have a significant impact on breaking gender barriers in the surgical fields by normalising the women’s existence in surgery.

Giriş

Kadınların tıbbiye girişi oldukça geç ve zor olmuştur. Kadın hekimlerin cerrahi branşlarda çalışabilmeleri, asistan, uzman ve öğretim üyesi olarak eğitici kadrolarda bulunmaları ya da yönetime katılmaları ancak güçlüklerle direnmek, gereğinden fazla çalışmak ve fedakârlık zemininde gerçekleşmiştir. Kadın hekimlerin Türkiye’deki tıp fakültelerinde neredeyse “yasaklı”

diyebileceğimiz cerrahi bölümlerde yer almaları ve bu süreçteki deneyimleri bu çalışmanın temel konusunu oluşturmaktadır.

Cerrahi tarihsel olarak, erkek egemen bir yapı içerisinde şekillenmiş; özellikle cerrahlığın fiziksel güç, dayanıklılık ve “erkekler özgü” becerilerle ilişkilendirilmesi, kadınların bu alana erişimini sistematik olarak sınırlandırmıştır (Ruzek, 1978). Kadınlar sıklıkla öğretmenlik ve hemşirelik gibi bakım ve çocukların merkezde yer aldığı mesleklere uygun görülürken, erkekler daha çok mühendislik, doktorluk gibi “prestijli” olarak kabul edilen meslekler uygun görülmektedir (Lorber, 1994; Kuzuca, 2007). Meslekler, toplumsal cinsiyet ideolojileriyle uyumlu olarak inşa edilir ve “kadın işi” olarak görülen mesleklerde statü ve ücret düşüklüğü sistematik olarak yeniden üretilir (Lorber, 1994). Acker (1990) ise kadınların belirli meslek rollerinde (sekreter, hemşire, öğretmen, asistan vb.) yoğunlaşmasının bireysel tercihlerle açıklanamayacağını öne sürer. Bu durum, toplumsal cinsiyet rollerinin yalnızca bireysel tercihlerle değil, ataerkil yapılar tarafından şekillendirildiğini göstermektedir. Susan Sherwin (1992) tıp ve hekimlik uygulamalarının ataerkil düzen içinde kurumsallaştığını ve kadınların bedenleri üzerindeki kontrol mekanizmalarının bu düzenle iç içe olduğuna işaret eder. Acker’e (1990) göre çalışma yaşamındaki iş bölümü ve hiyerarşik düzen toplumsal cinsiyetlidir ve kuramında "soyut işçi" (disembodied worker) kavramını ele alır. Bu kavram aslında bedensel ve ailevi bağlardan (örneğin hamilelik, çocuk bakımı) azade olduğu varsayılan bir erkektir. Kadınlar ise bu modele uymadıkları için "sorunlu" veya "uyumsuz" olarak görülür.

Barbara Ehrenreich ve Deirdre English’in (1910) erken dönem çalışmaları, kadınların tarih boyunca “şifacı”, “ebe” ve “hemşire” olarak anılan rollerden çıkarılarak örgütlü erkek hekimlik yapıları tarafından marjinalize edildiğini vurgular. Bu noktadan hareketle, cerrahi alanlarda kadınların karşılaştığı cam tavan, liderlik pozisyonlarına erişimdeki güçlükler, aile içindeki geleneksel rollerle cerrahlık arasında denge kurma çabaları, cerrahi eğitim sürecinde rol model ve mentör bulma sorunları, erkek meslektaşlarla eşit fırsatlara erişememe gibi olgular, feminist eleştirilerin merkezinde yer almaktadır (Gatrell, 2013).

Walby’ye (1990) göre ataerkil yapı, hem kamusal hem de özel alanlarda kadınların sistematik olarak ikincilleştirilmesiyle sürdürülür. Acker (1990) çalışma hayatının cinsiyet temelli olduğunu ifade eder; erkeği, kontrol, güç ve akılcılık kodları aracılığıyla betimlerken kadınları duygusal, ilişkisel ve empatik olarak tanımlar ve onları “ikincil” bir konuma indirger (Urhan ve Etiler, 2011; Orhan ve Yücel, 2017). Bu ifadeler, kadınların liderlik ya da karar verme pozisyonlarına ulaşmasını engelleyen cam tavan, annelik duvarı gibi görünmez bariyerlere işaret

eder. Tıp gibi modern ve profesyonel alanlar, bu ataerkil yapının kamusal yüzünü temsil eder; burada erkek egemenliği bilgi, uzmanlık ve otorite biçimlerinde yeniden üretilir.

Tarihsel Arka Plan

Son yüz elli yılda özellikle birinci dalga kadın hareketinin mücadeleleri ile kadınlar hekimlik mesleğine girebilmişlerdir. Ancak kadınların tıp diploması alabiliyor olmaları, tıbbın cinsiyetçi kodlarının tamamen ortadan kalktığı anlamına gelmemektedir. Kadınlar hekim olabilse de bu onların bazı uzmanlık alanlarına kabul edildikleri şeklinde yorumlanamaz. Bu yıllarda tıp kendi içinde ataerkil normlar ve cinsiyetçi saiklerle yeniden yapılandırılmış ve bu kez kadınlara açık ve kapalı alanlar ortaya çıkmış, yeni profesyonel sınırlar oluşmuştur. Bu sınırlar içinde en dikkat çeken ise kuşkusuz cerrahidir.

Tarihsel belgeler, kadınların yüzyıllar boyunca tıp eğitimi almak ve hekimlik yapabilmek için cinsiyetlerini gizlemek zorunda kaldıklarını göstermektedir. Antik Çağ hekimlerinden Agnodice'in (M.Ö. 4. yy) Atina'da mesleğini icra edebilmek için erkek kılığına girmesi ve onun hâlâ “hekim değil ebe” olup olmadığına dair tartışmaların günümüzde sürmesi (İşbilen, 2021), tıptaki köklü cinsiyetçi yapıların göstergesi olarak değerlendirilebilir. Benzer biçimde, yaşamını James Barry adıyla sürdüren Margaret Ann Bulkley (1789–1865), tıp eğitimi almak ve hekimlik yapabilmek için erkek kimliğine bürünmüş ve gerçek kimliği ölümünden sonra ortaya çıkmıştır (Kubba, 2001; Smith, 1982). Kadınların kimliklerini gizlemeden tıp eğitimi alabilmesi ise birinci dalga kadın hareketi döneminde mümkün olmuş; tıp diplomasını alan ilk kadın Elizabeth Blackwell ise ciddi yasal ve toplumsal engeller nedeniyle uzun süre iş bulamamıştır (Roth, 1947).

Dünya tıp tarihinde bu gelişmeler olurken Türk tıp tarihinde kadın hekimler kısıtlamalara rağmen adım adım ilerler ve ülke sınırları içinde tıp eğitimi alamayan kadınlar yurt dışındaki tıp fakültelerinde eğitimlerini sürdürürler. Osmanlı Devleti'nin ilk kadın hekimlerinden olan Dr. Zaruhi Kavalcıyan (1877-1969) 1903 yılında tıp eğitimini İlionis Tıp Fakültesinde tamamlar. Kadınların hekim olarak çalışma izni olmadığı için hekim olan babasının ölümüne kadar birlikte çalışır. Daha sonra Amerikan Kız Koleji'nin eğitim kadrosunda yer alarak biyoloji, fizik ve kimya dersleri verir (Etiker, 2012; Şahinoğlu, 2023).

Almanya'daki tıp eğitimini tamamlayarak Mayıs 1923 yılında yurda dönen Dr. Safiye Ali, aynı yıl Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kadın doktoru unvanıyla “Tababet İcazetnamesini” almıştır (Güven, 2023). Tıp mesleğini eşiyile birlikte İstanbul'da açtıkları özel muayenehanelerinde çocuk ve anneleri tedavi ederek icra etmişlerdir. Ayrıca kayıtlarda “Safiye Ali Bey” olarak geçen ve erkek hekimlerle aynı ücreti talep eden Safiye Ali, hekimlik mesleğini yürütürken kadın hakları konusunda çalışmalarıyla da ön plana çıkmıştır. Aslında ülkesi için yapabileceği birçok çalışma varken cinsiyetçi baskılar Dr. Safiye Ali'yi istifa etmek zorunda bırakmıştır (Konya, 2018).

Ülkemizde kadınların tıp eğitimine başlamasının hikâyesi Sıhhiye Meclis-i Umumisi'nin, 1917 yılında kadınların hekimlik yapmalarında bir sakınca olmadığını belirten bir kararıyla başlar (Ergin, 1977: 1565). Bu karardan cesaret alan üç kadın öğrenci Darülfünun Tıp Fakültesine başvurur, ancak kabul edilmezler (Dölen, 1998). Tartışmalar devam ederken kadınların “Tıp Okuluna kabul edilmeleri” ancak 1922 yılında gerçekleşebilir. İlk kadın hekimlerimiz arasında İffet Naim (Onur), Müfide Kâzım (Küley), Hamdiye Abdürrahim (Maral), Sabiha Süleyman (Sayın), Suat Rasim (Giz) ve Fitnat Celal (Taygun) gibi isimler bulunmaktadır (Atıcı & Erer 2009, Yıldırım, 2011). Kadınların hekim olmasına yönelik engellemeler, zorluklar daha sonraki yıllarda da devam eder. Darülfünun Tıp Fakültesinde 1924 yılında eğitimine başlayan Kamile Şevki (1953) anılarında bu güçlüklerle dikkat çeker:

“Kızların tıp fakültesine girişleri diğer fakültelerdeki kadar tabii karşılanmamıştı. (...) Gazetelerde kadınların doktorluk yapabilmelerinin imkânsız olduğuna dair çok hararetli yazılar çıkıyordu”.

Mezun olan ilk kadın hekimlerden üçü cerrahi branşlara yönelirler. Suat Rasim (Giz), “Operatör Muavinliği” unvanı olarak Türkiye'nin ilk kadın cerrahisi olmuştur. Fitnat Celal (Taygun) genel cerrahi alanını seçmiş ve “Birinci Sınıf Emraz-ı Hariciye Mühassısı” unvanını almıştır. İffet Naim (Onur) Çocuk Cerrahisi kliniğinde ilk asistan olmuş ve 1933 yılında jinekoloji ve cerrahi uzmanı olarak çalışmıştır (Atıcı & Erer 2009). Bu üç kadın hekim, Cumhuriyet rejiminin kadınları yüreklendiren tutumuyla cerrahiye yönelmişlerdir. Ancak zamanla bu desteğin azalması ve cerrahinin eril bir alana evrilmesi ile bu branşlar kadın hekimlere kapalı hale gelmiştir.

Tıpta Uzmanlık Sınavı'nın (TUS) 1987 yılında başlaması ile kadın hekimler kendilerine “yasak” olan cerrahi branşlara girme özgürlüğünü kazanmıştır. Böylece erkek ve kadın hekimler arasında görece bir fırsat eşitliği sağlanmıştır. Ancak bu kez kadın hekimler için cerrahi alanlarda, rol modellere ve onları alanda destekleyici mentorlara ihtiyaç doğmuştur. Alanyazında rol modellerin tıp öğrencilerinin kariyer seçimleri üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğuna ilişkin çalışmalar vardır (Wright ve ark., 1998; Hao ve ark., 2022). Tıp fakültesi öğrencilerinin özellikle cerrahi branş seçerken diğer branşlara göre rol modellerden daha fazla etkilendiği düşünülmektedir (Glynn RW ve Kerin MJ, 2010). Mayer ve arkadaşlarının (2001) yaptığı çalışmada ise cerrahi seçme konusunda rol modellerin, kadın öğrenciler için daha önemli olduğuna ilişkin sonuçlara ulaşılmıştır. Benzer şekilde kadınların cerrahiye erkeklere göre daha az tercih etmesini kadın rol modellerin eksikliğine bağlayan birçok çalışma da bulunmaktadır (Park ve ark., 2005; Gargiulo ve Hyman, 2006).

TUS ile cerrahi alanlarda var olmaya başlayan ilk kadın cerrahlar, rol modelden daha fazlasını üstlenmiştir. Bu kadınlar kendilerinden sonra gelen kadınları yüreklendirmiş ve cerrahi

alanın toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında yeniden şekillendirilmesine yönelik mücadelede etkili olmuştur. Bu nedenle makalede rol model yerine daha kapsamlı olduğunu düşündüğümüz “kapı aralayıcı” (“gate opener”, “pathfinder”, “barrier breaker”, “trailblazer”) terimini kullanmayı uygun gördük. Bu terim akademideki ilk kadın cerrahlar ve onların alandaki duruşlarını, kendinden sonra gelen kadın hekimlere bıraktıkları mirası ifade etmektedir. Ayrıca cerrahi alandaki dönüşümü ve yenilikleri daha iyi tanımlamak için kullanılmış ve Türkçe feminist alanyazına önerilmiştir.

Tıp fakültesine 1922’de kabul edilirken sayıları bir elin parmağı kadar olan kadın öğrenciler, yüz yıl sonra ülkedeki tıp fakültelerinde erkek öğrencilerden daha yüksek sayılara ulaşmıştır. Yüksek Öğrenim Kurumu (YÖK) verilerine göre bu araştırmanın yapıldığı 2020-2021 eğitim öğretim döneminde, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesine (AÜTF) giren öğrencilerin %56,1’inin ve Türkiye genelinde tıp fakültelerine giren öğrencilerin %52,9’unun kadın olduğu görülmüştür (YÖK, 2022).

Çalışmamız, Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk Tıp Fakültesi olan AÜTF’de cerrahi branşlardaki kadın öğretim üyeleri ile yapılan görüşmelere dayanmaktadır. Bu kadın cerrahlar, alanlarındaki eril baskıları göğüsleyerek toplumsal cinsiyet normlarına karşı bir duruş sergilemiş ve cerrahi alanda kayda değer bir değişim başlatmışlardır. Kuşkusuz böylece meslek yaşamları boyunca pek çok kadının cerrahi branşlarda yer almalarına hem rol model hem de birer aracı oldukları için onları “kapı aralayıcı” olarak adlandırmayı uygun gördük. Bu çalışmayı, kadın cerrahların meslek yaşamlarında karşılaştıkları cinsiyetçi tutumları ve bunların iş ve özel hayatlarına etkisini görünür kılmak amacıyla yaptık.

Yöntem

Kadın cerrahların karşılaştıkları cinsiyetçi tutumlar ve toplumsal cinsiyet ayrımcılığı Türkçe alanyazında sınırlı olarak ele alınmıştır. Akademisyen olan kadın cerrahların deneyimleri ise daha az çalışılmıştır. Bu eksikliği AÜTF Tıp Tarihi ve Etik Yüksek Lisans Programı kapsamında verilen “Toplumsal Cinsiyet Açısından Sağlık ve Tıp” dersi sırasında fark ettik ve araştırmaya değer bulduk. Bu sebeple akademisyen kadın cerrahların iş yaşamında karşılaştıkları cinsiyetçi deneyimleri görünür kılmak için bu araştırmayı planladık. Araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden derinlemesine görüşme yoluyla bilgi topladık. Araştırma için nitel araştırma yöntemini kullanma nedenimiz, derinlemesine ve açıklayıcı verilere ulaşmaktı. Araştırmada fenomenolojik desen kullandık. Bu araştırma deseni, farkında olunan ama yeterince bilinmeyen olgularda derinlemesine ve detaylı bilgiye ulaşmamızı amaçlar (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 78). Kadın cerrahların akademide ve özel hayatlarında yaşadığı düşünülen, toplumsal cinsiyet

normlarından kaynaklanan sorunları ayrıntılı bir şekilde sorgulayabilmek amacıyla yarı yapılandırılmış sorulardan oluşan görüşme formu hazırladık. Araştırmaya başlamadan önce Ankara Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulundan (Karar tarihi ve numarası 28.01.2021/İ1-71-21) onay aldık. Sonrasında iki kadın hekimle pilot çalışma yaparak görüşme formumuza son halini verdik.

Araştırmanın katılımcıları olan hekimler, AÜTF’de cerrahi branşlarda ve anatomide görev yapan kadınlardır. Bir anatomisti dahil etme nedenimiz, anatominin cerrahi branşlara yakınlığının yanı sıra, bilgi, gelenek ve çalışma koşullarındaki benzerliklerdir. Araştırmayı yürüttüğümüz dönemde AÜTF Dekanlığından aldığımız veriye göre, cerrahi branşlarda ve anatomi anabilim dalında 52 kadın öğretim üyesi bulunmaktaydı. Kadın öğretim üyelerinin iletişim bilgilerine fakültenin resmî web sayfası üzerinden ulaştık. Öğretim üyelerine telefon edip, araştırma hakkında bilgi vererek araştırmaya davet ettik. Araştırmaya katılmayı kabul eden dokuz kadın cerrah ve bir anatomist kadın hekimle görüştük. Her bir katılımcıya çalışma hakkında genel bir bilgilendirme yaptıktan sonra görüşmelerin kaydedileceği bilgisini verdik ve hazırlamış olduğumuz aydınlatılmış onam formunu imzalattık. Ses kayıtlarının, sorumlu araştırmacının bilgisayarına güvenli bir şekilde kaydedileceğini, sonrasında kayıt araçlarından silineceğini katılımcılara söyledik. Görüşmeleri 1 Şubat ile 30 Nisan 2021 tarihleri arasında yaptık. Araştırma sürecinde etik açıdan katılımcı gizliliği, veri güvenliği ve gönüllü katılım ilkelerini esas aldık. Çalışmanın Covid-19 pandemisi dönemine rastlaması nedeniyle on görüşmeden dördünü Zoom programı aracılığıyla çevrimiçi olarak, diğerlerini yüz yüze yaptık. Yüz yüze olan görüşmeleri, mesai saatleri içerisinde, katılımcıların kendilerini rahat hissettikleri ve ses kaydı için uygun gizlilik koşullarının sağlandığı, fakülteodaki odalarında yaptık. Görüşme süreleri 30 ile 90 dakika arasında değişkenlik gösterdi.

Araştırma verilerinin analizi için öncelikle katılımcıları K1’den K10’a kadar numaralandırdık ve makale içindeki tüm alıntılarda bu kısaltmaları kullandık. Daha sonra ses kayıtlarını deşifre ederek ham kütükleri oluşturduk. Analizde tematik analiz yöntemini kullandık ve verileri betimlemeye yarayan çarpıcı, özetleyici ifadeler olan kodları belirledik. Benzer kodların sınıflandırılmasıyla da kategorileri oluşturduk. Son olarak oluşturulan kategorilerin yorumlanması ve kategoriler arasındaki örtük süreçleri ortaya koyan temaları oluşturduk (Saldana, 2019). Bu süreci araştırmacılar olarak hepimizin katıldığı ve fikir birliğine vardığı bir şekilde yaptık. Böylece ortaya konan kodları, kategorileri ve temaları en uygun şekilde belirlemeye çalıştık. Ayrıca araştırmanın fenomenolojik doğası gereği, özdeşünümsel bir tutum benimsedik ve kendi öznelliklerimizin araştırma sürecine etkilerini sürekli olarak değerlendirdik. Yapılan görüşmelerden elde ettiğimiz veriler, araştırmamızın birincil veri kaynaklarını, ulaştığımız makale, kitap ve yasal dokümanlar ise ikincil veri kaynaklarını oluşturdu. Araştırmamızın ilk bulgularını,

“Sağlıkta Toplumsal Cinsiyet Normları ve Kapı Aralayıcılar” başlığı ile 21-23 Ekim 2021 tarihinde Antalya’da düzenlenen “2021 Yılında Türkiye’de Kadın Olmak” konulu 1. Uluslararası Akdeniz Kadın Çalışmaları Kongresi’nde sunduk.

Cerrahi alanlarda erkek ve kadın cerrahlar arasındaki mesleki ilişki, eşitsiz güç zemininde, erkek egemenliği olarak kendini gösterirken, kadınlar mesleklerini icra ederken bir baskı ve tahakküm altında kalmakta ve bunu kırmaya çalışmaktadır. Bu nedenle toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikleri anlamak için kadın öznelliğinin bilgi, deneyim ve toplumsal gerçeklik temelinde ele aldık (Ramazanoğlu ve Holland 2002, 87). Kadın cerrahları görünür kılmak ve deneyimlerini bilgi eksenli aktarabilmek için feminist bir yaklaşım kullandık ve tartışmayı da bu boyutta kurguladık (Kümbetoğlu, 2015; Narayan, 2019).

DeVault’a (1990) göre günlük hayatta kullanılan eril dilin sunduğu sınırlı kelime dağarcığı, kadınların kendilerini ifade etmeleri için yeterli değildir. Bu nedenle kadınlar, deneyimlerini ifade ederken sıklıkla zorlanırlar. Biz de araştırmamızda kadınların dilsel engellerini göz önünde bulundurarak ifadelerindeki dolaylı anlatım ve eksiklikleri anlamaya ve yorumlamaya çalıştık. Böylece tıp pratiği içinde her bir katılımcının kadın olarak cerrahlığı nasıl yaşadığını kendi bakış açısı ve deneyimleriyle ortaya çıkarmak istedik.

Araştırmanın geçerliliği adına konuya ilişkin alanyazını dikkatle inceledik. Hekim ve sosyal bilimcilerden oluşan araştırmacılar olarak alanı yakından gözlemledik ve toplumsal cinsiyet normları açısından değerlendirdik. Böylece bulgularımızı alanyazın ve saha ile karşılaştırmak imkânı bulduk. Araştırma dışından uzmanların görüşüne başvurduk. Araştırmanın amacına uygun katılımcıları seçmeye özen gösterdik. İnandırıcılığı arttırmak adına görüşmelerden alıntılara yer verdik (Arslan, 2022).

Araştırmanın güvenilirliği adına her aşamada titizlikle çalışmaya özen gösterdik. Bulguların analizi sırasında ortaya çıkan farklı kod ve kategorileri araştırmacılar olarak karşılaştırdık ve birbiriyle uyumlu hale getirdik. Veri toplama, analiz ve raporlaştırma aşamalarının tamamında mümkün olduğunca önyargılardan uzak objektif bir değerlendirme yapmaya çalıştık (Arslan,2022).

Bulgular ve Tartışma

Görüşmelerden elde edilen verileri üç tema altında ele aldık. İlk temamız olan “eğitim yaşamı” başlığı altında, katılımcıların tıp fakültesini ve cerrahi branşı seçme süreçlerine ilişkin ifadelerine yer verdik. Cerrahi çalışma ortamındaki yoğunluğun, aile hayatına ve kişisel alana etkilerini işaret eden ifadeleri “toplumsal cinsiyet rolleri ve özel yaşamında kadın cerrah” teması altında değerlendirdik. Son olarak “cerrahide ataerkil yapı ve kadın cerrah olmanın zorlukları” teması altında ise cerrahide kadın olmaktan kaynaklanan sorunlara ilişkin ifadeleri ele aldık.

Tablo 1:

Katılımcıların demografik özellikleri.

Katılımcıların uzmanlığa başlama yılları, 1986 ile 2010 arasında değişmekte olup katılımcılar, genel cerrahi, çocuk cerrahisi, kulak-burun ve boğaz hastalıkları, göğüs cerrahisi, kalp

	Medeni Durum	Çocuk Sayısı	Uzmanlığa Başlama Yılı	Akademik Unvan
K1	Evli	2	1986	Profesör
K2	Bekar	-	1990	Profesör
K3	Evli	1	1993	Profesör
K4	Evli	2	1999	Profesör
K5	Evli	1	1995	Profesör
K6	Bekar	1	1991	Profesör
K7	Evli	1	2010	Doçent
K8	Evli	-	1995	Profesör
K9	Bekar	-	2008	Öğretim Görevlisi
K10	Evli	1	2002	Doçent

ve damar cerrahisi ve anatomi anabilim dalında çalışmaktaydı. Bu 10 kadın hekimin yedisi profesör, ikisi doçent biri ise öğretim görevlisiydi. Ayrıca yedisi evli ve yedisinin çocuğu vardı (Tablo 1).

Eğitim Yaşamı: Tutkuyla Cerrahlığa Doğru

Katılımcılara tıp fakültesini ve cerrahi bir bölümü seçme nedenlerini sorduğumuzda, yarısı tıp fakültesini kendi isteği, diğer yarısı ise aile ve eğitici yönlendirmesi ile seçtiklerini belirtti. Katılımcıların hepsi cerrahi bir bölüm seçme nedenlerini, cerrahiye duydukları tutku olarak ifade etti (Tablo 2). Cerrahinin zorlukları nedeniyle yakın çevrelerinden olumsuz tepkiler aldığını belirten katılımcılar oldu. Cansever ve arkadaşlarının (2020) çalışmasında da tıp öğrencilerinin uzmanlık tercihlerini etkileyen en önemli faktörün, bizim çalışmamızla benzer şekilde, seçilen uzmanlık alanına duyulan ilgi olduğu belirtilmektedir.

Tablo 2:

Eğitim yaşamı tema tablosu

Tema	Kategori	Kod
Eğitim Yaşamı	Tıp fakültesini seçme motivasyonu	Kişisel ilgi
		Aile yönlendirmesi
		Eğitici yönlendirmesi
	Cerrahi branş seçme süreci	Cerrahi tutkusu
		TUS'un önemi

Bazı katılımcılar, cerrahi bölümü seçme konusunda TUS'un kadınlara fırsat eşitliği tanıdığını düşünmekteydi. Kadınların cerrahi branşları seçmesinin normalleşmesinde TUS'un önemine değinen katılımcılar oldu. Alanyazında da kadınların uzmanlık alanı seçerken TUS'un olumlu rol oynadığını gösteren çalışmalar bulunmaktadır. Terzi ve arkadaşlarının (2009) Türk Cerrahi Derneği adına hazırladığı rapora göre kadınlar, TUS sayesinde ön yargıları aşarak cerrahi branşları daha çok tercih edebilmektedir. Katılımcıların cerrahi branş seçme süreci ile ilgili ifadeleri şöyledir:

“Cerrahi kliniği 80'li yıllarda zannediyorum üniter tek bir kliniğe dönüşüyor. Üniter kliniğin yetiştirdiği hiç bayan cerrah yok. Almıyorlar çünkü. Eskiden TUS yoktu, kurumlar kendileri sınav yapıyorlarmış o yıllarda. İşte Ankara Tıp Cerrahi Uzmanlık sınavı açtı diye işte insanlar başvuruyorlar. Yani hanımlar sınava geldiğinde, bayan doktorlar, hocalar ‘Sen yanlış yere geldin. Git Cildiye sınavına gir’ gibi birtakım söylemler, mesela böyle... Tabii 1987 itibari ile Tıpta Uzmanlık Sınavı yapıldı. Biz ondan sonra TUS kuşağı olduk. (...) Tabii bu sınav neyi getirdi? Eskiden hocalar asistanı seçiyorlardı, artık asistan sizi seçiyor. (...), ‘Ben TUS'ta sizi kazandım geldim. İster beğen ister beğenme.’ **K2**

Toplumsal Cinsiyet Roller ve Özel Yaşamında Kadın Cerrah

Bu tema altında oluşturduğumuz evlilik tutumu, anne olma beklentileri ve çocuk – kariyer çatışması, ikinci vardiya ve aile içi desteğin önemi, kişisel zaman yönetiminde zorluklar kategorilerinin iş yoğunluğu ve zaman kısıtlılığı zemininde şekillendiğini gördük. Nöbetler, uzun süren ameliyatlar, acil vakalar ve cerrahinin ağır rutinleri, katılımcıların günlük hayatlarını zorlaştırmaktaydı. Katılımcılar evlilik, çocuk sahibi olma ve çocuğun bakımı gibi konularda sorun yaşadıklarını belirtti (Tablo 3).

Tablo 3:
Toplumsal Cinsiyet Roller ve Özel Yaşamında Kadın Cerrah

Tema	Kategori	Kod
Toplumsal Cinsiyet Roller ve Özel Yaşamında Kadın Cerrah	Evlilik tutumu	Evlenememe
		İleri yaşta evlenme
	Anne olma beklentileri ve çocuk – kariyer çatışması	Çocuk sahibi olamama
		İleri yaşta anne olma
		Çocuğu ihmal etme endişesi
	İkinci vardiya ve aile içi desteğin önemi	Eş ve aile desteği
		Kadının ailedeki rolü
	Kişisel zaman yönetiminde zorluklar	Kendine zaman ayıramama
		Sosyal hayatın etkilenmesi
		Özbakımdan fedakârlık

Evlilik, annelik, çocuk sahibi olmak, başlangıcından bu yana feminist alanyazının temel konuları arasında yer almaktadır. Nancy Chodorow'a göre toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü, kadınları özel alanda tutmakta ve buradaki görevler, kadının üzerindeki baskının temelini

oluşturmaktadır (Donovan,1997: 208-209). Badinter (2023:61) ise *Kadınlık mı Annelik mi* kitabında, feminizmin temel kavramları hakkında tam bir uzlaşının olmadığını dile getirir. Şöyle ki alanın önemli temsilcilerinden Simone de Beauvoir, anneliği bir baskı aracı olarak görürken, günümüzdeki bazı feminist akımlar ise yeni bir dünyanın inşası için anneliği kutsamaktadır. Feminist akımlarda anneliğe atfedilen değer zamanla değişim gösterirken iki binli yılların başlarından itibaren ülkeler, pronatalist nüfus politikalarını benimseyerek kadınları en az üç çocuk yapmaya teşvik ettiler (Neyer, 2011; Attané, 2022). Ülkemizde de son dönemlerde pronatalist politikalarla uyumlu olarak en az üç çocuk yapılması teşvik edilmektedir (Hürriyet, 2008).

Günümüzde annelik ve doğurganlık teşvik edilirken kadınlar aile ile çalışma hayatını birlikte götürmeye çabalarırken toplumsal normlar, gelenekler ve politikalar arasında sıkışmaktadır. Bizim çalışmamızda da katılımcıların ifadelerinden, cerrah olmanın özel hayatlarını yoğun olarak etkilediği anlaşıldı. Yoğun çalışma temposunun, kendilerine ve sosyal hayatlarına ayırdıkları zamana olumsuz yansımalarından bahsedenler oldu. Katılımcıların çoğunluğu, bu zorlu süreçte, eş ve aile desteğinin önemini altını çizirken toplumsal cinsiyet rollerinin kadına yüklediği sorumluluğun ağırlığından söz etti. Bulgularımızla uyumlu olarak Japonya'nın ilk kadın beyin cerrahı Kato, (2009) kadınların cerrahi branşları seçmemesinde evlilik ve anneliğin onlara yüklediği sorumlulukların etkisi olduğunu düşünmektedir.

Evlilik tutumu

Katılımcıların tamamı evliliğe olumlu baksa da bazıları, çalışma yoğunluğu nedeniyle sosyalleşemeyip evlenemediğini ya da ileri yaşta evlenmek zorunda kaldığını ifade etti. Katılımcılar genel olarak cerrahide akademik kariyer ile evlilik hayatını birlikte yürütmenin zorluğundan bahsetti:

“Evlilik ya da çocuk yapmaya ayıracağınız yaşlar, cerrahi eğitiminin en yoğun olduğu yıllara tekabül ediyor. (...) Bu bir zamanı kullanma meselesi. Ama böyle bir ortamda, yüksek volümlü çalışan bir klinikte ve de akademideyseniz -çünkü sizden bilim de üretmeniz isteniyor- gerçekten çok zordu. Olamadı. Yani özel hayata çok şans veremedim.” **K2**

“Bu işin zorluklarından bir tanesi, işte ben 36 yaşında evlendim. Hani belki öbür türlü daha erken evlenebilirdim.” **K7**

Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü (OECD) ve TÜİK raporlarına göre kadınların eğitim düzeyi ve çalışma yoğunluğu arttıkça ilk evlenme yaşı da artmaktadır (OECD Aile Veritabanı, 2019; TÜİK, 2023). Bekata ve arkadaşlarının (2000) 90'lı yıllarda sağlık sektöründe cinsiyete dayalı ayrımcılık konusunda yaptığı araştırmada, yoğun çalışma koşullarına sahip hemşire ve kadın doktorların evlenmediği ya da ileri yaşlarda evlendiği ortaya konmuştur. Benzer

şekilde Wolfert ve arkadaşlarının (2019) beyin cerrahı olan kadınlarla yaptığı çalışmada, katılımcıların %72'si aile kurmaları halinde kariyer planlarının olumsuz yönde etkileneceğini düşünmektedir. Schroen ve arkadaşlarının (2003) cerrahlarla yaptığı çalışmada ise kadın cerrahların hiç evlenmeme oranı %21 iken erkeklerde %2'dir. Retherford ve arkadaşlarının (2001) Japonya'da evlilik eğilimlerini değerlendirdiği çalışmasında, kadınların, eğitim seviyesi yükseldikçe, kariyer odaklı işlere yöneldiğini ve geleneksel karı-koca rollerini benimsemeyerek evlilikten uzaklaştığını ortaya koymuştur.

Toplumsal cinsiyet normları, aile içinde kadına erkekten daha fazla sorumluluk yüklediği için kadınlar mesleki hayatlarında zorluklar yaşamaktadır. Erkek ve Karagöz'ün (2009) çalışmasında kadın çalışanların evlenme ve doğum nedeniyle %70'inin işten ayrıldığı, %20'sinin ise işten çıkarıldığı görülmüştür. Kadının çalışma hayatına girmesiyle, ev içi işlerdeki sorumluluk dağılımı değişmeye başlasa da ataerkil yapının etkileri nedeniyle çalışan kadın, evlilik konusunda çekimser kalabilmektedir ve bu durum katılımcılarımızın ifadelerindeki evlilik tutumu ile benzerlik göstermektedir.

Anne olma beklentileri ve çocuk – kariyer çatışması

Katılımcılar, annelik ve çocuğun sorumluluğu konusunda yaşadıkları sorunlardan bahsettiler. Cerrahinin yoğun çalışma temposunda akademik kariyer yapmaya çalışan katılımcıların bazıları anne olmayı ertelediğini bir tanesi ise hiç çocuk sahibi olmadığını anlattı:

“En büyük pişmanlığım çocuk sahibi olamamak çünkü ben hani şeyden doçent olduktan sonra işte çocuk sahibi olayım dedim sonra olmadı. (...). Şimdiki aklım olsaydı hani çok daha erken çocuk sahibi olurum diye düşünüyorum. **K8**

Annelik ile ilgili önemli konulardan biri de katılımcıların, yoğun iş yaşamı sırasında yaşadıkları, çocuklarını ihmal etme kaygısıydı. Badinter'e (2023:15-17) göre anneliğin toplumsal bir norm olarak idealleştirilmesi ve kutsanması sonucunda toplum, kadından, anne olarak çocuğuna fiziksel ve duygusal olarak bakmasını ve annelik görevini eksiksiz yerine getirmesini beklemektedir. Katılımcıların ifadelerinden toplumun bu beklentilerini içselleştirdikleri anlaşılmaktadır. K4 ve K10'un bu konudaki görüşleri aşağıdaki gibidir:

“Bu klinikte cerrahi uzmanı olarak çalışırken doğum yapmak çok kolay bir şey değil. Çalışma şartları da buna uygun değil. İşinizi ihmal etmek zorunda kalacaksınız. Çünkü öyle bir performans bekleniyor buradan ya da çocuğunuzu ihmal etmek zorunda kalacaksınız. O yüzden ben biraz hem geç cesaret ettim çocuk doğurmaya hem de öyle şartların daha uygun olacağını düşündüm.” **K4**

“Beni en çok rahatsız eden şey bir anda bir ameliyat yapıyorsunuz; iş uzuyor, bilmem ne! Ama evde de mesela sizi bekleyen birileri var, size ihtiyacı olan birileri var. İsterdim ki kafam rahat olsun.

Hani hiç öbür tarafta olmasın. Önümdeki işleri böyle rahat rahat, ferah ferah yapayım. Ama, acaba orada ne oldu? Ne yedi? Birisi geldi mi? Baktı mı?” derken siz de bir yandan elinizdeki işe konsantre olmak zorundasınız.” **K10**

Karakuş’un (2021) çalışmasında işi ile çocuğu arasında kalan ve çocuğunu ihmal ettiğini düşünen kadın katılımcılar bulunmaktadır. Çalışmada, kadınların ancak ailelerini ihmal etmeleri halinde kariyerlerinde başarılı olabileceği yorumu yapılmıştır. Kadınlar ancak bedel ödeyerek yani çocuklarını ihmal ederek başarılı olmuştur. Kadınların kamusal alanda görünür olmaları ve sayıca artmaları “annelik ve çalışan kadın” başlığı altında pek çok problemin de tartışılmasına neden olmuştur. Williams (2005) ‘cam tavan’ kavramı ile güçlü bir ilişkisi olduğunu düşündüğü ‘annelik duvarı’ kavramını öne sürmüştür. Kadınlar cam tavan baskısı altındayken bir de annelik duvarı ile örüldükleri için hareketleri kısıtlanmaktadır. Bu durumu Crenshaw (1989) kesişimsellik yaklaşımı ile açıklamakta; kadınların maruz kaldığı baskıları tek boyutlu değil, patriyarkanın farklı eksenlerde –cinsiyet, etnik kimlik, sosyal sınıf, annelik, yaş gibi– yeniden üretilen bir boyutu olduğunu ifade etmektedir. Feminist kuramın uzun süredir vurguladığı gibi, kadınların deneyimlerini belirleyen güç ilişkileri yalnızca toplumsal cinsiyetle sınırlı kalmamakta; kapitalist üretim ilişkileri, bakım emeğinin görünmezliği ve kurumsal yapılardaki erkek egemen normlarla iç içe geçmektedir. Kesişimsel kimliklerine bağlı olarak kadınlar, ev içi sorumlulukların oluşturduğu çifte yükün (Offer, 2011) profesyonel alandaki görünmez bariyerlerle birleşerek kadın cerrahların kariyerlerinde çok katmanlı bir dezavantaj mekanizması oluşturduğunu göstermektedir. Katılımcılar da alanyazınla benzer şekilde evdeki sorumlulukların adeta ikinci bir vardiya gibi iş yükünü arttırdığını ve hayatlarını zorlaştırdığını düşünmektedir.

İkinci vardiya ve aile içi desteğin önemi

Görüşmelerden anlaşıldığı üzere katılımcılar günlük hayatlarının çoğunu hastanede ve ameliyathanede geçirdikleri için kısıtlı bir zaman diliminde aileleriyle birlikte olabilmektedir. Toplumsal cinsiyet rolleri gereği çocuk bakımı ve ev işi gibi “kadınlık görevlerini” de bu kısıtlı zamanda yapmak zorunda kaldıklarını ifade ettiler. Katılımcıların bir kısmı bu görevler için kadın cerrahın aile ve eş desteğine ihtiyacı bulunduğunu belirtti. Ev işlerinde ve çocuk bakımında annelerinden ve eşlerinin annelerinden destek aldıklarını ifade eden katılımcılar oldu. Katılımcılardan bazılarının, eş desteğinden kastettiği, eşlerinin evdeki işlere ve çocuk bakımına destek olması değil cerrahi bir bölüm seçmelerini engellememesi ya da yoğun çalışma temposuna göz yummasıydı.

“Bir gün nöbetçiydim, bir gün eve gidiyordum. Zaten nöbetten çıkınca da perişan oluyoruz. Ama oğlan en azından uyuyana kadar devamlı onunla ilgileniyorum, uyuduktan sonra yapacaksam başka işlerimi yapıyorum. Hani çalışmaydı, bilmem neydi ama hem eşim çok destek olmuştur (...) hem

de kayınvalidem çok destek olmuştur (...). Aileden çok destek gördüm. Onun için hani cerrahi branşlar bir şeyler seçilmeden önce mutlaka (aile) sana destek olur mu olmaz mı? Şöyle bir tartıp da öyle bir bakmak lazım.” **K5**

“(Cerrahi bölüm tercih edeceğimi) Eşimle de konuştum. O da bana bu konuda destek verdi. (...) Çünkü sonuçta bu yaşam koşulları hani ben burada gün aşırı nöbet otuz altı saat hastanede, on iki saat evde yaşadım.” **K3**

Katılımcıların çoğunluğu toplumsal cinsiyet rolleri gereği onlara yüklenen sorumlulukların kendilerini dezavantajlı duruma düşürdüğünden bahsetti. İş ortamında kadın erkek eşitliği sağlansa bile ev işleri ve çocuğun sorumluluğunun kadında olması nedeniyle bu eşitliğin bozulduğunu ifade eden katılımcılar oldu.

“Erkeklerin sarf ettiği eforun daha fazlasını sarf etmek zorunda kalıyorum. Türkiye’de ‘Çocuklar ve aile kadının işidir’ diye bakılıyor, genel bakış bu. (...) Okulların düzeni, eğitim sistemimizin düzeni bile hep anne üstünden döner. (...) Kadının evde durup çocuklara bakması bekleniyor bu toplumda.” **K4**

Beutell ve Greenhaus’a (1985) göre iş ve aile rolleri arasında kalan çalışan kadınlar, bir rolün gereklerini yerine getirmesi durumunda diğer rolü gerçekleştirmekte zorlanmaktadır. Adak’a (2007) göre de çalışan bir kadın, aile içindeki görevlerini eksiksiz bir şekilde yapmaya çalışırken iş hayatındaki yükselme fırsatlarını kaçırabilmektedir. Evde ve işte üstlendiği roller arasındaki bu çatışmalar kadının hayatında bir baskıya ve gerilime neden olmaktadır.

Bu bulgular, feminist kuramın işaret ettiği gibi, kadınların toplumsal cinsiyet rolleri doğrultusunda hem üretken hem de yeniden üretici emek yükünü aynı anda üstlenmeye zorlandığını göstermektedir (Fraser, 2016). Normatif kadınlık idealleri, kadını “iyi anne” ve “özverili eş” olarak tanımlarken, bu rollerin mesleki özneleşmeyle çatıştığı görülmektedir (Williamson ve ark, 2022; Doymaz & Karataş, 2024).

Bekata ve arkadaşları (2000) ev içi sorumlulukları nedeniyle evli kadın hekimlerin mesai dışı çalışmalarının ve araştırma yapmalarının evli erkek hekimlere ve bekar hekimlere göre daha zor olduğunu tespit etmiştir. Benzer şekilde Firth-Cozens’in, İngiltere’de 1991’de yaptığı ve kadın hekimlerin stres kaynaklarını tespit etmeyi amaçladığı çalışmada da ortaya konmuştur. Bu çalışmaya göre kadın hekimlerin en sık karşılaştığı ve en önemli gördüğü stres kaynağının, kariyeriyle kişisel hayatları arasındaki çatışma olduğu tespit edilmiştir. Özellikle uzman kadın hekimler, evlendikten veya anne olduktan sonra, hastaları ve aileleri ile ilgilenmekten kendilerine hiç vakit ayıramadıklarını belirtmiştir (Aktaran: Bekata, 2000:26).

Bu durum, Foucault’nun (1977) biyo-iktidar kavramıyla da ilişkilendirilebilir; kadınların bedenleri ve zamanları, hem aile hem de meslek kurumları tarafından denetlenmekte,

üretkenlikleri normatif kadınlıkla sınırlandırılmaktadır. Ayrıca Hochschild'in (1989) "ikinci vardiya" kavramı, kadınların evdeki görünmez emek yükünü mesleki performanslarıyla nasıl dengelemek zorunda kaldıklarını açıklamak açısından oldukça çarpıcıdır. Hartmann (1979), ataerkil toplumlarda, aile içinde kadının erkeğe doğrudan kişisel hizmet ederek, erkeğin hayat kalitesini arttırdığını belirtmektedir. Erkekler için bunun büyük bir çıkar olduğunu öne süren Hartmann, aldıkları hizmet sonucunda kendilerine daha çok zaman ayırarak avantajlı bir konuma geçen erkeğin ev işlerinde eşitliğe direnerek bu avantajını korumak istediğine dikkat çekmiştir. Bu yüzden ataerkil düzen, ev işlerini kadının görevi olarak görür ve bu şekilde kabullendirmeye çalışır. Böylece ev işleri kadın erkek ilişkisinde erkeğin üstünlüğünü sürdüren sosyal, ekonomik ve psikolojik bir baskı aracına dönüşmüştür. Bizim çalışmamızda da katılımcılar sık sık ev işlerinin kadının üstüne kaldığından ve erkeklerin bu konuda avantajlı durumda olduğundan bahsetmiştir.

Kişisel zaman yönetiminde zorluklar: Tutamıyorum zamanı!

Katılımcıların çoğunluğu, iş yoğunluğu ve çalışma koşullarındaki belirsizlikten dolayı kendilerine, ailelerine ve sosyal hayatlarına yeterince zaman ayıramadıklarını, sosyal ilişkilerinin zayıfladığını belirtti:

"...bir yere yemeğe gidiyoruz. Eşimi orada bırakıp ben acil vakaya gitmek zorunda kalabiliyorum mesela. (...) Evlilik yıl dönümünde onu orada bıraktım, kendim kalktım, gittim mecburen acile. Bir hasta kanamış filan, acil bir vaka yani. Öyle yaptığım çok oldu tabii insanda bunlardan vicdan azabı oluyor." **K5**

"Çok yoğun çalışıyorsunuz ve çok yoruluyorsunuz ve sosyal hayata hiç şeyiniz kalmıyor. (...) Artık bir süre sonra arkadaşlarınız sizi aramamaya başlıyor. Biraz daha böyle sosyal çevreniz küçülüyor daha çok hastane içinde kalıyorsunuz." **K7**

"Beni en çok mesleki anlamda zorlayan şey, iş saatinin memur gibi olmaması. Yani 8'de başlar 5'te biter bir şeyimizin olmaması. Hiçbir zaman ne zaman evde olacağım ya da hangi şartlarda olacağımı bilememek, beni en çok zorlayan kısım." **K10**

Erzeybek ve Çiftçi'nin (2019) araştırmasında kadınlar, akademik çalışma yapmak için evdeki özel yaşamlarına ayırdıkları zamanı kullandıklarını, böylece evdeki sorumluluklarını aksattıklarını, çocuklarına ve eşlerine kaliteli zaman ayıramadıkları için endişe ve rahatsızlık duyduklarını ifade etmiştir. Bizim çalışmamızda da katılımcılar zaman yönetimindeki zorluklara ilişkin benzer kaygıları dile getirdi. Schroen ve arkadaşlarının (2003) çalışmasında, erkek cerrahların %14'ü akademik pozisyonlarından ayrılmayı düşünürken bu oran kadın cerrahlarda %22'yi bulmaktadır. Cerrahlar, bu kariyer değişikliği fikrinin en önemli nedeni olarak kişisel zamanla ilgili kaygılarını gerekçe göstermiştir.

Çalışma ortamından ve koşullarından dolayı güzellikle ilgili kaygılarını bir kenara ittiklerini ve kıyafet tercihlerinin etkilendiğini ifade eden K2, cerrahi bir bölümü seçen kadın hekimin bu durumu göze alması gerektiğini belirtti:

“Düşünüyorum. Ben en son ne zaman ben bu kuaförde saçıma bir şey yaptırdım? Yani çok uzun yıllardır gitmemiştim. Ben sadece belli periyotta gider saçımı kestiririm. (...) Ama bazı kadınlar için bunlar önemli, ne bileyim işte ojesini renkli renkli sürdürdüğünde, bugün şöyle yarın böyle ya da her bir tırnağına farklı renk daha mutlu. (...) ama hani buraya geldiğinizde böyle bir ortamda var olmak istiyorsanız, bunlardan feragat etmeniz gerekiyor. (...) Arena bu, koşullar bunlar. Bu varoluşta bütün bunları hesaba katarak hayatınızı programlamak zorundasınız, ben öyle düşünüyorum.” K2

OECD’nin (2020) hazırladığı rapora göre erkekler özbakımlarına kadınlardan 45 dakika daha fazla zaman ayırabilmektedir. Bu zaman farkının oluşmasındaki en önemli sebebin kadınların ev işlerine erkeklere göre ortalama 2 saat daha fazla zaman ayırması olduğu tespit edilmiştir. OECD raporunun toplumun genelini değerlendirdiği düşünülürse cerrahi branşta uzmanlık yapan bir kadın hekimin kişisel bakımını ihmal etmesi anlaşılabilir bir durumdur.

Cerrahide Ataerkil Yapı ve Kadın Cerrah Olmanın Zorlukları: Cerrahinin Kız Çocukları

Bu tema altında çalışma ortamında erkek egemenliği, kadın hekim algısı, meslektaşların cinsiyete dayalı ayrımcılığı kategorilerini oluşturduk. Cerrahi mekanlardaki uygunsuz fiziki koşullar, iletişimdeki eril dil, hasta ve erkek hekimlerin yaptığı cinsiyete dayalı ayrımcılık bu temanın başlıca konularıdır (Tablo 4).

Tablo 4.

Cerrahide Ataerkil Yapı ve Kadın Cerrah Olmanın Zorlukları

Tema	Kategori	Kod
Cerrahide Ataerkil Yapı ve Kadın Cerrah Olmanın Zorlukları	Çalışma ortamında erkek egemenliği	Uygunsuz fiziki koşullar
		Kendini ispatlama zorunluluğu
		Argo ve küfürlü konuşma
	Kadın hekim algısı	Kadın hekime güven sorunu
		Kadına cerrahlığı yakıştıramama
		Algının zamanla değişimi
	Meslektaşların cinsiyete dayalı ayrımcılığı	Dışlama
		Lakap takma
		Kıyafete müdahale
		Adaletsiz iş bölümü
		Hamile kalmama baskısı

Kadınlar cerrahi alanlara TUS sayesinde girebildikleri için alana ilk geldiklerinde sayıca azınlık konumunda oldukları da söylenebilir. Cerrahi mekanlar sadece erkeklere uygun şekilde tasarlanmış olup ortamda eril bir dil hakimdi. Alanyazın incelendiğinde çalışma koşullarından dolayı cerrahi branşların erkekler tarafından daha çok tercih edildiği görülmektedir (Gargiulo ve

ark., 2006; Terzi ve ark., 2009; Kuzuca ve Arda, 2010; Koyun ve ark., 2013; Yılmaz ve ark., 2021). Hatta Garguilo ve arkadaşları (2006) cerrahi branşların “yaşlı erkekler kulübü” olarak algılandığını ve bunun kadınları cerrahiye seçmekten caydıran önemli bir etken olduğunu belirtmektedir.

Katılımcılar, sırf kadın oldukları için karşılaştıkları zorluklarla mücadele ederek, iş yaşamında kendilerine bir yer edinmiştir. Verdikleri zorlu mücadele, katılımcıların cerrahide var olmalarını sağlamanın yanı sıra diğer kadın hekimlere rol model olmalarını da sağlamıştır. Dahası alanda varlıklarıyla ve yaptıklarıyla birer kapı aralayıcı rolünü de üstlenmiştir. Ülkemizde her geçen gün kadın cerrah sayısının arttığı bilinmektedir (Terzi ve ark., 2009; Koyun ve ark., 2013; Yılmaz ve ark., 2021). Şüphesiz bu artışta her biri birer kapı aralayıcı olan katılımcılarımızın önemli katkıları bulunmaktadır.

Çalışma ortamında erkek egemenliği: Ben de buradayım!

Katılımcılardan bazıları, cerrahide genelde erkeklerin sayıca fazla olduğunu, bu nedenle cerrahinin eril bir ortam olduğunu belirtmiştir. Kadınlar için yetersiz fiziki koşulları, argo ve küfürlü konuşmaya maruz kalmayı ve kadın hekimin kendini ispatlamak zorunda kalmasını bu eril ortamla ilişkilendirdik.

Katılımcılardan ikisi nöbetler, uzun süren ameliyatlara ve ağır iş yükünün yanı sıra cerrahi mekanların kadınlara uygun olmayan şekilde düzenlendiğini ve bu durumun çalışma koşullarını zorlaştırdığını ifade etti. Örneğin K2, asistanlık yıllarında, bölümde çalışan ilk ve tek kadın hekim olduğu için kadınlar tuvaleti ve asistan odası konularında sorun yaşadığını anlattı:

“İbni Sina’daki o zamanki yoğun bakım ünitemizin arka tarafında yattığımız nöbet odaları vardı (...) ‘Ee ben geldim.’, ‘Bu kız nerede yatacak?’ Böyle bir sorun oldu. Benim hangi odada yatacağım. (...) Tabi tuvalette önemli bir sorundu yani.” K2

Birleşmiş Milletler’in Kadının Güçlenmesi Prensipleri Uygulama Rehberi’ne (WEPs) (2017) göre kadın ve erkeklerin kamusal alanlarda daha insani koşullarda çalışabilmesi için ayrı tuvalet, soyunma odası, emzirme odası gibi mekânsal düzenlemelerin olması gerektiği vurgulanmıştır. Tekin Epik ve Özen’in (2021) çalışmasında, kadınların iş yerlerinde kendileri için ayrı bir tuvaletin olmamasından rahatsızlık duymaları bizim bulgularımızla uyumludur.

Çalıştıkları cerrahi birimde kadın olmalarından dolayı olumsuz önyargılara şahit olan katılımcılar, bu önyargıları yıkmak için daha çok çalışarak kendilerini ispatlamak zorunda kaldıklarını aktardı:

“Kendinizi ispat etmeniz gerekiyor, yani herkes sizden o işi erkekler kadar iyi yapamayacağınızı beklediği için. Mesela biz kadın cerrahlar yakınmayız, şikâyet etmeyiz, verilen görevi yaparız ve

hatta fazla fazla yapmaya çalışırız. Genel eğilim budur. Çünkü daha az becerikli ya da daha az yapıyor gibi görünmek istemeyiz. O yüzden daha disiplinli daha çok çalışmamız gerektiğini düşünürüz. En azından ben böyle düşünüyordum. (...) Birlikte ihtisas yaptığım arkadaşların da benzer düşündüğünü biliyorum. **K4**

Bizim çalışmamızın bulgularıyla benzer şekilde; Çabuk ve Yalçın da (1995) araştırmalarında, kadın yöneticilerin başarısız olacağına ilişkin çok fazla önyargıya maruz kaldığını ve kendilerini ispat etmek için daha fazla çalıştıklarını ortaya koymuştur (Aktaran–Bekata ve ark., 2000). Heilman’a (2012) göre geleneksel açıdan erkek işi olarak görülen mesleklerde çalışan kadınların, toplumsal cinsiyet normları nedeniyle yetersiz olduklarına ve beklentileri karşılamayacaklarına inanılır. Bu nedenle işlerinde başarısız olmaları beklenir.

Katılımcıların büyük kısmı cerrahi ortamda bolca argo ve küfürlü konuşmalara maruz kaldığını anlattı. İfadelerinden argo ve küfürlü ortamı kabullendikleri ve normalleştirdikleri anlaşılmaktadır. Cerrahi ortamda, “*erkek muhabbeti*” olarak değerlendirebileceğimiz araba ve futbol konularındaki konuşmalara yoğun bir şekilde maruz kaldığını belirten bir katılımcı oldu.

“Ben buraya gelip başladığım zaman, (...) erkekler belden aşağı şeyler falan konuşuluyor. Artık onların hepsini şey yapıyorsunuz, siz de kabul ediyorsunuz.” **K1**

“‘Affedersin sen kulaklarını kapat.’ deyip mesela küfredebiliyor rahatlıkla. Ondan sonra bazıları diyor ki mesela ‘Ya kadın olması ne kadar kötü burada, doğru düzgün şey yapamıyorum, küfrede miyorum’ ya da mesela ameliyatta bir şey kötü geçti. O zaman diyor ki ‘Ben kime küfredeceğim ya!’ diyor ‘Şurada karşımda hemşire var. Bir de sen varsın.’ (...) Öyle şeyler şakayla karışık oluyor. Fakat bana yönelik ya da beni rahatsız edici bir şey olmuyor hani hiçbir zaman.” **K5**

Zengin’e (2015) göre küfür, erkekler tarafından futbol sahaları, tribünler, barlar ve sokak gibi mekanları eril hale getirmek için kullanılan araçtır. Toplum, erkeğe verdiği küfretme hakkını kadına hiçbir zaman vermediği için küfredilen her mekân eril bir mekâna dönüşmektedir. Kabil’in (2022) mutfak çalışanları ile yaptığı araştırmada ise, çalışma ortamındaki küfür, argo ve cinsel içerikli konuşmalar, kadın katılımcılar tarafından çalışma motivasyonunu ve verimliliği düşüren zorluklar arasında sayılmıştır. Bizim çalışmamızda da cerrahi mekanlarda sıkça küfredildiği böylece bu mekanlar eril bir ortama çevrilerek kadınların dışlandığı anlatılmıştır. Hatta bazen kadınlar, erkek meslektaşları tarafından rahatça küfredebilme bahanesiyle “Keşke burada olmasaydın” gibi dışlayıcı söylemlere maruz kalmıştır.

Kadın Hekim Algısı: Hemşire Hanım! Doktor Bey!

Katılımcılar, kadın olmaları nedeniyle bazı hastaların güven sorunu yaşadığını ve hastaların erkek hekimleri daha çok tercih ettiğini belirtti. Toplumsal cinsiyet rollerinin bu tercihte etkili olduğunu düşündüren ifadeleri dile getirdiler:

Gittik hastanın yanına hemen. Bizim hasta ‘Hani’ dedi ‘Uzman nerede?’. (...) ‘Beni sen mi muayene edeceksin?’, ‘Sen mi ameliyat edeceksin?’ Aslında böyle yüzünün bir ifadesi değişti, karamsarlaştı. (...) Yani hala bizim gibi ülkelerde doktor algısı erkek.” **K2**

“Hani bir ameliyat etme konusunda bile ‘Emin misiniz?’ sorusunu muhtemelen erkeklerden daha fazla duyuyoruz. Hani tercih edecekleri zaman belki erkek tercih edebilirler (...) Erkekler her zaman bir sıfır önde yani. (...) Sanki erkek cerrah olursa daha iyi ameliyat yapacakmış, daha iyi sonuçlar olacakmış gibi. Hele böyle iri yapılı, göbekli, kel falansa... (...) mutlaka hani ona götürmek tercih edilir. Mesela ben uzmanken ya da kıdemli baş asistanken, işte ameliyat için hasta yakınlarından onam alırken, yanımda da çömez, bir yıllık, altı aylık bir erkek asistan olursa, hasta yakınının eğilip ona ‘Hocam siz gireceksiniz ameliyata değil mi?’ dediğini defalarca duymuşumdur.” **K7**

Nikova ve arkadaşları (2024) tarafından Avrupa’da yürütülen çok uluslu bir araştırmada, çoğunluğu kadın olan hastalara, omurga cerrahisi alanındaki hekim tercihleri sorulmuş ve hastaların çoğunluğu erkek cerrahı tercih edeceklerini belirtmiştir. Bu çalışmaya göre hastaların büyük bir kısmı, hastalıkları ile ilgili konuşmak için kadın doktorları tercih etmesine rağmen, omurga ameliyatlarını erkek doktorların yapması gerektiğine inanmaktadır. Nikova ve arkadaşlarının bulguları, katılımcılarımızın bahsettiği davranış kalıplarıyla benzer olup cinsiyet ayrımcılığının günümüzde hala devam ettiğini göstermesi açısından önemlidir.

Benzer olarak, Shi ve arkadaşlarının (2021) kadın beyin cerrahları ile ilgili uluslararası dergilerde yayımlanan makaleleri sistematik bir şekilde inceledikleri çalışmada, özellikle Avrupa’daki kadın beyin cerrahları, cinsiyetlerinden dolayı ayrımcılığa uğradıklarını, hastalardan ve meslektaşlarından erkek beyin cerrahları kadar güven ve saygı göremediklerini ifade etmiştir.

Yukarıda bahsedilen güven problemi ile bağlantılı olarak katılımcılar, toplumun bir kesiminin kadına cerrahlığı hatta hekimliği yakıştırmadığını belirtti. Bu durumu, hasta ve hasta yakınlarının katılımcılara “hemşire hanım” ya da “doktor bey” diye hitap etmeleriyle ilişkilendirdiler. Hatta bazı erkek öğretim üyelerinin de kadına cerrahlığı yakıştırmadığı katılımcıların ifadelerinden anlaşıldı. Ancak katılımcıların çoğu, bu tür cinsiyetçi önyargıların gün geçtikçe azaldığını ve günümüzde kadın hekim algısının, geçmişe göre daha olumlu olduğunu vurguladı:

“Eskiden daha çok sorguluyorlardı. Şimdi artık kadınların biraz daha bu işin içinde olmasına daha alışmış durumdalar artık. Yani ‘Hemşire Hanım!’ kimliğinden çıkmış durumdayız. Benim asistanlığımın başında hiçbir zaman ‘Doktor hanım!’ demezler, hasta yakınlarının hepsi ‘Hemşire hanım!’ derdi. ‘Hemşire hanım bakar mısınız?’ Erkek temizlik personeli gelir o ‘Doktor bey!’ olur ama siz hep hemşire hanımsınızdır. Çünkü yani insanların algısında doktor erkek olur, ondan sonra kızların hepsi de hemşire olur. Ama şimdi öyle bir şey yok. Daha halk bilinçli ya da daha kabullenmiş durumda kadınların iş hayatında olmasını.” K7

Xun ve arkadaşlarının (2021) ABD’de yürüttüğü çalışmada, sağlık sektöründe, benzer iş kıyafetleri giyen kadınların erkeklere göre, hekim olarak tanımlanma olasılıklarının daha düşük olduğu ortaya konmuştur. Aynı çalışmaya göre kadın hekimlerin hemşire, tıbbi teknisyen veya hekim asistanı olarak görülme olasılıklarının yüksek olduğu belirtilmiştir.

Katılımcılar, toplumda ve akademide hekimin veya cerrahın erkek olması gerektiği konusundaki önyargıların geçmişte çok daha güçlü olduğunu, günümüzde kadın hekim sayısının artmasıyla bu algının zayıfladığını sıkça vurguladı:

“Hocalarımdan da duyardım. (...) İşte ilk hocayla tanışmaya gittiğinizde ‘Nereden başlayayım’ deyince ‘Sen camlardan başla kızım. Senin işin cerrahi değil, git camları sil sen’ ya da ‘Yanlış yere gelmişsin, senin burada yerin yok’ diye çok çekmişler. (...) Ama şu anda o aşıldı artık.” K7

Katılımcılarımızın çoğunluğu kadın hekim algısındaki değişimi vurgulamasına rağmen sosyal medya platformlarında, kadın hekimlerin hala benzer tepkiler aldıklarını paylaşmaktadır. Sosyal medya platformu X’te bir kadın hekimin (@iremakdenizz) 20.09.2024 tarihinde yaptığı paylaşım şöyledir: *“Doktor odasına girip ‘Doktor musun, hemşire mi?’ dedi. ‘Doktorum.’ dedim. Tam o sırada erkek intörn girdi odaya. Direkt ona dönüp ‘Hocam.’ diye konuşmaya başladı. Hikâye bu kadar.”* Bu paylaşıma başka bir kadın hekim (@lunnaeee) şöyle cevap vermişti: *“Yatırıp, takibini yaptığım hasta, postop (operasyon sonrası) bilgi veriyordum. Bir şey sordu, cevapladım. ‘Bir de doktor beye sorayım.’ deyip taşıma personeline gidip tekrar sordu.”* (x.com, 2024). Benzer şekilde, ABD’de bir kadın hekimin, hasta ve hasta yakınları tarafından, sık sık hemşire zannedildiğine ilişkin deneyimlerini anlattığı yazısı, dijital sağlık platformlarında ilgi çekmiştir (Tran-Harding, 2018). Bu tür paylaşımlar, kadın hekimlere yönelik önyargıların pek çok toplumda hala devam ettiğini düşündürmektedir.

Witz’e (1992) göre erkekler, mesleki stratejilerin geliştirilmesinde aldıkları rol ve ataerkil düzenden kaynaklanan güçle kadınlara dışlayıcı ve sınırlayıcı politikalar geliştirebilmektedir. Özellikle tıp alanında kuralların, kültürün ve mesleki yapıların en başından itibaren kadınların dışlanmasına ve kontrol altında tutulmasına hizmet edecek şekilde inşa edildiğine dikkat çeker. Bu

durum bizim çalışmamıza benzer olarak erkek hocaların sıklıkla kadın asistanları dışlaması ya da görmezden gelmesiyle uyumludur.

Meslektaşların cinsiyete dayalı ayrımcılığı

Katılımcılar, kıyafete müdahale, lakap takma, adaletsiz iş bölümü, hamile kalmama baskısı gibi cinsiyetçi tutumlarla eğitimleri ve meslek hayatları boyunca sıklıkla karşılaştıklarından ve dışlandıklarından bahsetti. Kadın asistanların küçümsendiği, kadın öğrencilerin ders yoklamalarında sayılmadığı, cerrahi stajlarda erkek öğrencilere dönülerek ders anlatıldığı durumlardan bahseden katılımcılar oldu. Daha önce bahsettiğimiz, hasta ve yakınlarının kadın hekimleri küçümseyen, kadına hekimliği yakıştırmayan önyargılarına bazı meslektaşlar ve öğretim üyelerinin de sahip olduğunu, katılımcıların ifadelerinden anlıyoruz:

“Ankara Tıpta ‘X’ hoca vardı. (...) Kızlara doğal olarak cildiye için layık görüyor ya da fizik tedaviyi. Böyle cerrahi branşlardan asla yani (...)Döndü, bana böyle çok tepeden baktı ve ‘Ne zaman bırakmayı düşünüyorsun?’ Ben de dedim ki; ‘Ben buraya cerrahi uzmanı olmak için geldim. İhtisasım bittiğinde tabii ki ayrılacağım.’ Baktı bir böyle burun kıvrırdı yani ‘Allah akıl fikir versin.’ dedi.” **K2**

“Mesela beyin cerrahisinde bir hoca vardı. Hep derlerdi ki ‘kız öğrencileri hiç sevmez’ (...) mesela kızlara dönüp (...) ‘Siz nasıl olsa cerrahi seçmeyeceksiniz.’ deyip erkeklere dönüp anlatırdı.” **K5**

“Bizim zamanımızda bir hocamız vardı, rahmetli, yoklamada bizi saymazdı (...) ‘Kızlar, ne işiniz var burada?’ ama bunu espri olarak söylüyordu.” **K6**

Katılımcılar zaman zaman meslektaşları tarafından lakap takılarak çağrıldıklarını anlattı. Ahlaki ve hukuki açıdan olumsuz bir davranış olarak kabul edilen lakap takma, dışlamanın ve küçümsemenin bir şekli olarak da düşünülebilir. Kendilerine “kız çocuğu” ya da “testosteronu yüksek hatun” gibi lakapların takıldığını anlatan katılımcıların ifadeleri şöyleydi:

“Kadını küçümsemek...(...). Hani bir meslektaş olarak değil de ihtisasa başladığınızda adınız kız çocuğu. ‘Kız çocuğu gelsene, kız çocuğu gitsene.’ Hoca da olsanız siz onların gözünde yine kız çocuğusunuz.” **K6**

“Bizim cerrahlar arasında şey derler; ‘testosteronu yüksek hatunlar geliyor’ diye (...) ‘Testosteronu yüksek hatun olduğu için bunlara laf geçiremeyiz biz’ falan diye hani bizim yediğimiz cinsiyetçi laflar bunlardır mesela.” **K7**

Katılımcılar, zaman zaman kıyafet özgürlüklerine müdahale olarak kabul edilebilecek davranışlara maruz kaldıklarından bahsetti. Kadın hekimlerin kıyafetlerine müdahale edilmesi, onları meslektaşları olarak değil “kız çocuğu” olarak gören öğretim üyelerinin cinsiyetçi tutumunun bir yansıması olarak kabul edilebilir.

“(Hoca) kadının pantolon giymesini istemiyordu. Biz onun dersinde etek giyiyorduk.” **K1**

Bu ifadede ataerkil mesleki yapılanmanın temsilcisi konumundaki bir öğretim üyesi, kadın öğrencilerin kıyafetine karar vererek onları hiyerarşik olarak alt seviyede konumlandırmaktadır. Hekim olsa bile kadın olduğuna ve itaat etmesi gerektiğine dikkat çekilmesi de eril tahakkümün göstergesidir.

Katılımcıların bir kısmı çalıştıkları birimde, kadın olmalarından dolayı, iş yükünün artırıldığı, görev ve sorumluluk dağılımında adaletsiz davranıldığı dönemler olduğunu düşünmektedir:

“Bu mesela o zamanlar beni üzüyordu. ‘Başkasına ameliyat yaptırıyorlar, trakeotomi yaptırıyorlar, bana yaptırmıyorlar’ kısmı yerine, neyi nasıl yapıyorlar öyle bakıp birçok şey öğrendim diye düşünüyorum.” **K3**

“Uzun nöbetler olurdu, uzun tatil dönemleri, işte bayram tatili birleşirdi dokuz gün tatil. Bizi ortasına yazarlardı, hani erkekler ya başında ya sonunda, ortasında hiçbir yere gidemesin diye. Böyle şeyler yaşadık tabii ki. Onu da ‘Öyle denk geldi’ diye savunurlardı. (...) Halen de onu yaşıyoruz burada. Hani mesela jürilerde tercih yaparken bazı erkekler bir araya geliyorlar, bizi dışlıyorlar.” **K6**

Shi ve arkadaşlarının (2021), çalışması, bizim çalışmamızın bulgularıyla benzer şekilde, kadın beyin cerrahlarının mentor eksikliğinden yakındığını, özellikle yaşlı erkek meslektaşların kadın cerrahları aşağı gördüğünü ve alandan dışladığını ortaya koymuştur. Schroen ve arkadaşlarının (2003) çalışmasında ise, kadın cerrahlar, kariyerlerinde ilerleme olanaklarının erkeklere göre önemli ölçüde düşük olduğunu düşünmektedir.

Katılımcıların bir kısmı cerrahi branşlardaki kadın hekimlere yapılan, hamile kalmamaları yönündeki baskıları, olumsuz tutumları ve davranışları anlattı. Toplumun kadın üzerindeki anne olma baskısı, bu kez cerrahi ortamda anne olmama baskısına dönüşmüştü. Toplumun anneye verdiği değer, hamileliği görmezden gelinerek kadın cerraha verilmemiştir. Bu durumun kadınları cerrahiden uzaklaştıran nedenler arasında olduğunu söyleyebiliriz. Bir katılımcı, hamile kalmama konusundaki baskıları şöyle anlattı:

“Bir de hep şey söylenir ya ‘hani sen orada ihtisas yaparken kesinlikle çocuk sahibi olmayacaksın’, çocuk sahibi olmaman gerektiği hissettirilirdi. (...) Mesela benim iki üst kıdemlim X, işte son senesinde hamile kaldı. (...) Fakat X’in hamileliğini unutmuş gibi davranırdı erkek hocalar. Mesela onlar koştururdu, vizitler sırasında, merdivenden koşarlardı. X arkadan yetişmeye çalışırdı. ‘Aa X niye geride kaldın?’ filan yaparlardı. X artık doğurmak üzere, karnı kocaman, ameliyat masasına yavaşamaz böyle. Ondan sonra mesela o sırada bir sıkıntısı vardır, konsantrasyonuna bir şey olmuştur ‘X sen niye kıpırdayıp duruyorsun, ne oldu?’ derlerdi yani.” **K8**

Katılımcılardan yalnızca biri, karşılaştığı cinsel tacizden bahsetti. Bazı yaşlı öğretim üyelerinin, kadın asistanlara uyguladığı davranışları, cinsel taciz olarak değerlendirdiğini anlattı. Cinsel taciz olayları, toplumda sıkça karşılaşılan bir durum olmasına rağmen yalnızca bir katılımcının bundan bahsetmesini cinsel tacizin konuşulması güç bir konu olmasına bağladık.

“Ben karşılaştım. Fiziksel taciz, sizin bakış açınıza bağlı mesela. Ne diyeyim yani çok yaşlı bir hocanızın sizin elinizi tutması bence bir tacizdir. Ben onu taciz olarak görürüm.” **K1**

Değerlendirme ve Sonuç

Türkiye’de kadınların cerrahi branşlarda yer alması tıp tarihi açısından yakın bir geçmişe denk gelmektedir. Onlara yasaklı diyebileceğimiz cerrahi bölümlerde yer almaları ve bu süreçteki deneyimleri bu çalışmanın konusunu oluşturdu. Kadın cerrahlar, cerrahi alanlarda egemenliği daha yoğun hissedilen eril yapılanmanın etkisi ve baskısı altında kaldılar. Buna rağmen bu yapıyı dönüştürmeye başlayarak cinsiyetçi normların yıkılmasında etkili oldular. Akademide var olarak, meslektaşlarını, sağlık çalışanlarını, hasta ve yakınlarını “kadın cerrah” fikrine hazırladılar. Kendilerinden sonra gelen kadın hekimlere mentorluk yaptıkları ve rol model oldukları için her birinin, kendi alanında “kapı aralayıcı” konumunda olduğunu söyleyebiliriz.

Cerrahi branşlarda yaşanan cinsiyetçi deneyimleri ortaya koymak amacıyla yapmış olduğumuz bu nitel çalışma ile kadın hekimlerin, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini yoğun bir şekilde yaşadıklarını ve bu durumun dünya genelinde benzer olduğunu tespit ettik. Kadın cerrahların asistanlık eğitiminden başlayarak cinsiyet ayrımcılığına maruz kaldığını belirledik. Farklı açılardan eleştirilen bir sınav olsa da TUS’un kadın hekimlere cerrahi branşlara girme konusunda avantaj sağladığını kesin bir şekilde söyleyebiliriz. Böylece kadın hekimler, önceden kısıtlı sayıda var olabildikleri cerrahi alanları “sınav aracılığıyla” tercih ederek kendilerine yer edindiler. Her ne kadar yakın çevreleri tarafından gece nöbeti olmayan ve özel yaşamlarına daha çok zaman ayırabilecekleri branşlara yönlendirilseler de tutkuyla bağlı oldukları cerrahi branşlarda sayıca artmaya ve görünür olmaya başladılar.

Bu bulgular feminist kuram açısından değerlendirildiğinde, kadın cerrahların tıpta hâkim olan ataerkil düzen içerisinde varlıklarını sürdürme mücadelesi verdikleri görülmektedir. “Cam tavan” kavramıyla işaret edilen görünmez engeller (Williams, 2005). Çalışmamızda kadın cerrahların mesleki ilerlemesinin önünde hâlâ güçlü biçimde durmaktadır. Cerrahi disiplinin “ideal çalışan” tanımı, kesintisiz çalışma ve sınırsız bağlılık üzerinden kurgulandığından, kadınların annelik ve bakım sorumluluklarıyla çelişmektedir. Bu noktada “annelik duvarı” kavramı ön plana çıkmaktadır; kadın cerrahların annelikle özdeşleştirilmeleri, onların profesyonel kimliklerinin önüne geçmekte ve kariyer gelişimlerinde algısal bariyerler yaratmaktadır (Williams, 2005).

Bunun yanı sıra Arlie Hochschild'in (1989) ortaya koyduğu "ikinci vardiya" kavramı da kadın cerrahların deneyimlerini anlamada açıklayıcıdır: İş yerindeki uzun ve yoğun mesaiye ek olarak, ev içi bakım emeğini de üstlenmek zorunda kalmaları, onların hem fiziksel hem duygusal tükenmişlik yaşamalarına neden olmaktadır.

Kadın cerrahlar için kamusal alan hastane ve ameliyathane iken özel alanları ev yaşamlarıydı. Gündüz hastanede yoğun bir şekilde emek harcayarak "vardiya yapan" kadınlar, akşam ev işleri, annelik, çocuk bakımı gibi sorumluluklar nedeniyle dinlenmeye fırsat bulamarak "ikinci vardiyalarına" devam etmek zorunda kalmışlardı. Uzun saatler süren çalışma koşulları, mesai saatlerinin belli olmaması özel hayatlarını olumsuz etkilemişti. İş hayatının zorluğu, anne olmanın sorumluluğu, aile yaşamındaki görevlerin ağırlığı nedeniyle, çocuk doğurmayı bir cesaret işi olarak görmüşlerdi. Bazen de tüm bu sorumluluklar geç evlenmelerine ya da evlenmemelerine yol açmıştı. Bu durum onların aile ile kariyer hedefleri arasında ikilemde kalmalarına ve psikolojik bir sıkışmışlık yaşamalarına da neden olmuştu.

Kadın cerrahlar erkek meslektaşları, öğretim üyeleri, hasta ve hasta yakınları tarafından yoğun bir şekilde cinsiyet ayrımcılığına uğramıştı. Kadınlar, sık sık "kız çocuğu", "hemşire hanım", "doktor bey" hitaplarına maruz kalmış, cerrahlığa yakıştırılamamıştı. Bu toplumsal baskı altında kendilerini ispatlamak için hep daha fazla çalışmak zorunda kalmışlardı. Günümüzde maruz kaldıkları cinsiyetçi önyargıların ve güven sorununun azaldığı söylenebilir.

Sonuç olarak bu çalışma, "kapı aralayıcı" terimini önermesi ve cerrahide kadın hekimlerin maruz kaldıkları cinsiyetçi davranışları görünür kılması açısından feminist alanyazına katkı sağlayacaktır. Kapı aralayıcı kadın cerrahların akademide var olması, tıp öğrencilerine ışık tutacak, cerrahi branşları seçmek isteyen kadınları cesaretlendirecektir.

Yazarın Notu

Çalışmanın ilk aşamasında pilot görüşmemize katılarak bize destek veren Uzm. Dr. İlknur Genç Kuzuca ve Dr. Türkü Yağmur Nehir'e; Görüşme formunun oluşturulması ve bazı görüşmelere eşlik ederek katkı sunan Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Kurtoğlu ve Ecz. Nurgül Börü'ye; Makalenin redaksiyonu ve akademik katkıları için Prof. Dr. Nüket Paksoy Erbaydar, Prof. Dr. Meltem Öztan, bilim uzmanı Ali Odabaş ve Devrim İris Kuş'a; Her şeyden önemlisi bu çalışmada bizimle deneyimlerini samimi bir şekilde paylaşan cerrahinin kapı aralayıcılarına içten teşekkürlerimizi sunarız.

Kaynakça

- Acker, J. (1990). Hierarchies, jobs, bodies: A theory of gendered organizations. *Gender & Society*, 4(2), 139-158.
- Adak, N. (2007). Kadınların ikilemi: iş ve aile yaşamı. *Sosyoloji Dergisi*, (17).
- Arslan, E. (2022). Nitel Araştırmalarda Geçerlilik ve Güvenilirlik. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (51), 395-407.
- Atıcı, E., & Erer, S. (2009). Türk kadınlarının tıp eğitimine başlama süreci ve İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi'nden mezun olan ilk kadın hekimler. *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 35(2), 107-111.
- Attané, I. (2022). China's new three-child policy: What effects can we expect? *Population Societies*, 596(1), 1-4.
- Badinter, E. (2023). *Kadınlık mı Annelik mi*. (A. Ekmekçi, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları. 5. Baskı, 15-17, 61.
- Bekata Mardin, N., Tulun, A.M. ve diğerleri. (2000). *Sağlık Sektöründe Kadın*. T.C. Başbakanlık KSSGM Yayını. Ankara s:26,78
- Beutell, N. J., & Greenhaus, J. H. (1985). Sources of conflict between work and family roles. *Academy of Management Review*, 10(1), 76-88.
- Cansever, İ. H., Metin, A., & Kişi, M. (2020). Tıp öğrencilerinin tıpta uzmanlık tercihlerini etkileyen faktörler üzerine sistematik derleme. *OPUS International Journal of Society Researches*, 16(27), 791-812.
- Çabuk, S., & Yalçın, A. (1995). Üst Düzey Kadın Yöneticilerin Karşılaştıkları Sorunların Tespit ve Analizine Yönelik Bir Alan Çalışması. *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(1), 39-54.
- Crenshaw, K. (1989). Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics, *University of Chicago Legal Forum*, 1(8), 139-167.
- DeVault, M. L. (1990). Talking and listening from women's standpoint: Feminist strategies for interviewing and analysis. *Social problems*, 37(1), 96-116.
- Donovan, J. (1997) *Feminist Teori*. A. Bora, M. Ağduk Gevrek, Fevziye Sayılan (Çev.) İstanbul: İletişim Yayıncılık.

- Doymaz, G., & Karataş, K. (2024). Feminist sosyal hizmet perspektifinden kadın işçilerin iş ve aile yaşamlarına ilişkin nitel bir araştırma: Manisa örneği. *Sosyal Güvence*, 26, 1458–1485. <https://doi.org/10.21441/sosyalguvence.1508437>
- Dölen, E. (1998). Cumhuriyet'in ilk on beş yılında İstanbul Üniversitesi'nde kız öğrenciler. *Sağlık Alanında Türk Kadını, Cumhuriyet'in ve Tıp Fakültesi'ne Kız Öğrenci Kabulünün*, 75, 8-47.
- Ehrenreich, B. & English, D. (2010). *Witches, midwives, & nurses: A history of women healers*. The Feminist Press at CUNY.
- Epik Tekin, M., ve Özen, S. (2021). “Erkek İş”nde Kadın Emeği: Toplumsal Cinsiyet Rollerine Başkaldıran Kadınlar Üzerine Nitel Bir Araştırma. *International Journal of Innovative Approaches in Social Sciences*, 5(2), 66-90.
- Ergin, O. (1977). *Türkiye Maarif Tarihi*. Cilt: 3-4. Eser Kültür Yayınları. İstanbul.
- Erkek, S. ve Karagöz. H. (2009). Kadının iş hayatındaki yeri ve karşılaştığı sorunlar. Konya: Konya Ticaret Odası Etüd – Araştırma Servisi.
- Erzeybek, B., Gökçearslan Çıfci, E. (2019). Akademisyen Kadınların Toplumsal Cinsiyet Roller ve Evlilik Uyumu. *Sosyal Çalışma Dergisi*, 3(1), 61-80.
- Etiker, Ş. (2012). Türkiye'nin İlk Kadın Doktoru Zaruhi Kavalcıyan. *Cumhuriyet Bilim ve Teknoloji* 1313:14.
- Fraser, N. (2016). *Fortunes of Feminism: From State-Managed Capitalism to Neoliberal Crisis*. Verso Books.
- Foucault, M. (1977). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. Vintage Books.
- Gargiulo, D. A., Hyman, N. H., & Hebert, J. C. (2006). Women in surgery: do we really understand the deterrents?. *Archives of Surgery*, 141(4), 405-408. doi:10.1001/archsurg.141.4.405
- Gatrell, C. J. (2013). Maternal body work: How women managers and professionals negotiate pregnancy and new motherhood at work. *Human Relations*, 66(5), 621-644.
- Glynn RW, Kerin MJ. (2010). Factors influencing medical students and junior doctors in choosing a career in surgery. *Surgeon*. 8(4):187-91. doi: 10.1016/j.surge.2009.11.005. Epub 2010 Mar 12. PMID: 20569936.
- Güven, G. S. (2023). Dr. Safiye Ali: Çalışkan, Azimli, Dirayetli ve Müteessir (1894-1952). *Osmangazi Tıp Dergisi, (ÖZEL)*, 45-51.

- Hao, K. A., Fu, S., Islam, S., Larson, S. D., Mustafa, M. M., Petroze, R. T., & Taylor, J. A. (2022). Medical student career choice: who is the influencer? *Journal of Surgical Research*, 272, 9-16.
- Hartmann, H. I. (1979). The unhappy marriage of Marxism and feminism: Towards a more progressive union. *Capital & Class*, 3(2), 1-33.
- Heilman, M. E. (2012). Gender stereotypes and workplace bias. *Research in organizational Behavior*, 32, 113-135.
- Hochschild, A. R. (1989). *The Second Shift: Working Families and the Revolution at Home*. Viking Penguin.
- Hürriyet. (2008). “Erdoğan: En az üç çocuk doğurun.” <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-en-az-uc-cocuk-dogurun-8401981>, 7 Mart 2008. Erişim tarihi: 18.02.2025
- İşbilen, E. Ş. (2021). Kadın Bir Hekim Olarak Agnodike’nin Yunan Dünyasındaki Varlığı Üzerine. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (68), 90-105.
- Kabil, E. N. (2022). Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliklerinin Kadınların Motivasyon ve Verimliliği Üzerindeki Rolü: Mutfak Departmanı Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. *Journal of New Tourism Trends*, 3(1), 70-85.
- Kadının Güçlenmesi Prensipleri (WEPs) Uygulama Rehberi. (2017) UN Women Avrupa ve Orta Asya Bölge Ofisi. <https://www.globalcompactturkiye.org/public/kadinin-guclenmesi-prensipleri-weps-uygulama-rehberi>
- Karakuş, E. (2021). Türkiye’de İş Hayatında Yönetimde Kadın Olmak: Cam Tavan ve Cam Uçurum Kavramları Üzerine Nitel Bir Araştırma. Being a Woman in Management in Business Life in Turkey: A Qualitative Study on Concepts Glass Cliff and Glass Ceiling. *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, 4(2), 244-264.
- Kato Y. (2009). Towards a better future in professio Attané,n and life for women neurosurgeons and their patients. *Romanian Neurosurgery*.16(2):5-7.
- Konya, D. (2018). *Türkiye'nin İlk Türk Kadın Doktoru: Safiye Ali ve Çalışmaları*. Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Dergisi, 19(42 Kadın Çalışmaları Özel Sayısı), 35-54.
- Koyun, A., Akgün, Ş., & Bahar Özvarış, Ümmühan (2013). Türkiye’de hekimler uzmanlaşmada cinsiyet ayrımı yaşıyor mu? *International Journal of Human Sciences*, 10(2).
- Kubba, A.K. (2001). *The Life, Work and Gender of Dr. James Barry (1795-1865)*. Proc R Coll Physicians Edinb. 31:352-356.

- Kuzuca, İ. G. (2007). Türkiye’de tıpta uzmanlık ve akademisyenlik aşamalarında cinsiyetçi yaklaşımlar. *Kadın Çalışmaları ABD Yüksek lisans Tezi*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kuzuca, İ. G., & Arda, B. (2010). Tıpta Cinsiyet Ayrımcılığı Hakkında Ne Söyleyebiliriz? Türkiye’den Sınırlı Bir Araştırma. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 63(1), 1-8.
- Kümbetoğlu, B. (2015). *Sosyolojiye ve antropolojide niteliksel yöntem ve araştırma*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Lorber, J. (1994). "Night to His Day": The Social Construction of Gender. (ss.13-36). *Paradoxes or Gender içinde*. Yale University Press.
- Mutlu, K. Ş. (1953). Hekimlik mesleğinde Türk kadını. *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 16(1), 98-108.
- Mayer, K. L., Perez, R. V., & Ho, H. S. (2001). Factors affecting choice of surgical residency training program. *Journal of Surgical Research*, 98(2), 71-75.
- Narayan, U. (2019). Feminist Yöntem Nedir, Ne Değildir? İçinde; Türkiye’de Feminist Yöntem (Ed: E. Erdoğan ve N. Gündoğdu), ss. 37-51. İstanbul: Metis Yayınları.
- Neyer, Gerda, and Laura Bernardi. (2011). Feminist perspectives on motherhood and reproduction. *Historical Social Research/Historische Sozialforschung*. 162-176
- Nikova, A., Vlotinou, P., Michalopoulou, H., Tripsianis, G., Karanikas, M., & Birbilis, T. (2024). Women in spine surgery: can we change the society?. *European Spine Journal*, 1-12.
- OECD Family Database. (2019). SF3.1: Marriage and divorce rates. https://www.oecd.org/els/family/SF_3_1_Marriage_and_divorce_rates.pdf
- OECD. (2020). How is life? 2020 Measuring and Being. <https://doi.org/10.1787/23089679>
- Offer, S., & Schneider, B. (2011). Revisiting the gender gap in time-use patterns: Multitasking and well-being among mothers and fathers in dual-earner families. *American sociological review*, 76(6), 809-833.
- Orhan, B. ve Yücel, Ö. R. (2017). Türkiye’de sağlık hizmetleri sunumuna cinsiyet açısından bakış. *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 53-59.
- Park, J., Minor, S., Taylor, R. A., Vikis, E., & Poenaru, D. (2005). Why are women deterred from general surgery training?. *The American journal of surgery*, 190(1), 141-146. doi:10.1016/j.amjsurg.2005.04.008. PMID: 15972188.
- Ramazanoglu, C. & Holland, J. (2002). *Feminist Methodology: Challenges and Choices*. London: Sage Publications.

- Retherford, R. D., Ogawa, N., & Matsukura, R. (2001). Late marriage and less marriage in Japan. *Population and development review*, 27(1), 65-102.
- Roth, L. G. (1947). *Elizabeth Blackwell, 1821-1910*. The Yale Journal of Biology and Medicine, 20(1), 1.
- Ruzek, S. B. (1978). The women's health movement: Feminist alternatives to medical control. New York: Praeger.
- Saldana, J. (2019). *Nitel araştırmacılar için kodlama el kitabı*. (Çev: Aysel Tüfekçi Akcan, Süleyman Nihat Şad). Pegem Akdemi. Ankara. s: 4-16
- Schroen, A. T., Brownstein, M. R., & Sheldon, G. F. (2003). Comparison of private versus academic practice for general surgeons: a guide for medical students and residents. *Journal of the American College of Surgeons*, 197(6), 1000-1011.
- Sherwin S. (1992). "Feminist Perspective", *Feminist Perspective in Medical Ethics*, H. B. Holmes ve L M Purdy, Rowman & Littlefields Publishers, Lanham (USA), s.17-31.
- Shi, H. H., Westrup, A. M., O'Neal, C. M., Hendrix, M. C., Dunn, I. F., & Gernsback, J. E. (2021). Women in neurosurgery around the world: a systematic review and discussion of barriers, training, professional development, and solutions. *World neurosurgery*, 154, 206-213.
- Smith, K. M. (1982). Dr. James Barry: military man--or woman? *Canadian Medical Association Journal*, 126(7), 854.
- Şahinoğlu, S. (2023). Türkiye'nin İlk Kadın Hekimi: Dr. Zaruhi Kavalcıyan, *Tıp dünyası*. <https://www.tipdunyasi.dr.tr/2023/03/turkiyenin-ilk-kadin-hekimi-dr-zaruhi-kavalciyan/>
Erişim tarihi: 24.02.2025
- Terzi, C., Okman, U., & Eryılmaz, M. (2009). *Türkiye'de genel cerrahi insan gücü*. Türk Cerrahi Derneği Yayınları. Ankara, 18-32.
- Tran-Harding K. Oh, are you a nurse? the physician gender bias. KevinMD. April 26, 2018. Accessed September 1, 2020. <https://www.kevinmd.com/blog/2018/04/oh-are-you-a-nurse-the-physician-gender-bias.html> Erişim tarihi: 18.02.2025
- TUIK, T., & Müdürlüğü, V. İ. G. (2023). Evlenme ve Boşanma İstatistikleri. *Türkiye İstatistik Kurumu*: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index>.
- Urhan, B. & Etiler, N. (2011). Sağlık sektöründe kadın emeğinin toplumsal cinsiyet açısından analizi. *Çalışma ve Toplum*, 2(29), 191-216.

- Williams, J. (2005). The Glass Ceiling and the Maternal Wall in Academia, *New Directions for Higher Education*, 130, Summer 2005, 91-105.
- Williamson, T., Wagstaff, D. L., Goodwin, J., & Smith, N. (2022). Mothering ideology: A qualitative exploration of mothers' perceptions of navigating motherhood pressures and partner relationships. *Sex Roles*, 88(1–2), 101–117. <https://doi.org/10.1007/s11199-022-01345-7>
- Wolfert, C., Rohde, V., Mielke, D., & Hernández-Durán, S. (2019). Female neurosurgeons in Europe on a prevailing glass ceiling. *World Neurosurgery*, 129, 460-466.
- Wright, S. M., Kern, D. E., Kolodner, K., Howard, D. M., & Brancati, F. L. (1998). Attributes of excellent attending-physician role models. *New England Journal of Medicine*, 339(27), 1986-1993.
- X.com/iremakdenizz (2024). Erişim tarihi: 20.09.2024
- X.com/lunnaeee (2024). Erişim tarihi: 20.09.2024
- Xun, H., Chen, J., Sun, A. H., Jenny, H. E., Liang, F., & Steinberg, J. P. (2021). Public perceptions of physician attire and professionalism in the US. *JAMA Network Open*, 4(7), e2117779-e2117779.
- Yıldırım, A., Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (9. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık. s. 78.
- Yıldırım, N. (2011). *Türkiye'nin ilk kadın doktoru Safiye Ali*. Tarih Vakfı Yurt yayınları. İstanbul.
- Yılmaz, N., Alkan, A., Ertümer, A. G., & Kuh, Z. (2021). Tıpta uzmanlık alanlarının toplumsal cinsiyet açısından değerlendirilmesi. *Cukurova Medical Journal*, 46(3), 1257-1266.
- YÖK. (2022). Öğrenci İstatistikleri, Öğrenci Sayıları. <https://istatistik.yok.gov.tr/> Erişim tarihi: 18.02.2025
- Walby, S. (1990). *Theorizing patriarchy*. Basil Blackwell, 19-24.
- Witz, A. (2013). *Professions and patriarchy*. Routledge.
- Zengin, A. (2015). Dillere düşmek: Küfür, kadınlık ve erkeklik. *Evrensel Kültür*, 82-83.

Tabağın Üzerinde Bir Mücadele: Türkiye’de Vegan-Vejetaryen Erkeklikte Habitus ve Sembolik Şiddet

A Struggle on—and Beyond—the Plate: Habitus and Symbolic Violence in Vegan-Vegetarian Masculinities in Turkey

Aslıhan Ulu*

Öne Çıkanlar:

- Türkiye’deki vegan-vejetaryen erkekler, mizah, alay, sessizlik, dışlama ve cinsiyet temelli yorumlar içeren yoğun bir toplumsal cinsiyet denetimine maruz kalsalar da vegan-vejetaryen etiği seferber ederek et ve hayvan sömürüsü merkezli normlara meydan okuyan, empati ve hayvan etiği odaklı erkeklik biçimleri geliştirirler.
- Habitus ve sembolik şiddet odaklı Bourdieu temelli analiz, bu erkeklerin disipline iktidarı nasıl içselleştirip müzakere ettiklerini ve kimi zaman tersine çevirdiklerini göstererek gündelik düzeyde yeni erkekliklerin oluşumuna dair alternatif güzergâhları görünür kılar.
- Bulgular, Türkiye’nin toplumsal cinsiyet rejiminin yalnızca kadınları değil, normatif erkeklik kalıplarının dışında konumlanan erkekleri de sembolik şiddet araçlarıyla “hizaya getirme çabası” içinde olduğunu ortaya koyarak, toplumsal cinsiyete dayalı iktidar ilişkilerinin kesişimsel analizine duyulan gereksinimi öne çıkarır.

Öz: Bu çalışma, Türkiye’de vegan veya vejetaryen erkeklerin toplumsal cinsiyet normlarıyla kurdukları gerilimli ilişkiyi nitel bir yaklaşımla ele almaktadır. Katılımcıların deneyimleri; aile içi ilişkilerden arkadaş çevrelerine, cinsellikten mizaha uzanan geniş bir yelpazede hegemonik erkeklik yapılarıyla nasıl mücadele ettiklerini ortaya koymaktadır. Pierre Bourdieu’nun habitus, eril tahakküm ve sembolik şiddet kavramları ile yapılandırılan kuramsal çerçeve, bu mücadeleyi sosyolojik olarak anlamlandırmak için zemin sunmaktadır. Katılımcıların yaşadıkları deneyimler hem içsel dönüşüm süreçlerini hem de mikro düzeyde geliştirilen stratejilerini ve çeşitli adaptasyon biçimlerini yansıtmaktadır. Araştırma bulguları, alternatif erkeklik biçimlerinin nasıl inşa edildiğini ve bu süreçlerin toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin yeniden üretimini nasıl kırılanlaştırdığını tartışmaktadır. Veganlık-vejetaryenlik, sadece bir beslenme biçimi değil; aynı zamanda ataerkil normlara karşı geliştirilen hayvan etiğine dayalı, empati odaklı ve politik bir yaşam biçimi olarak değerlendirilmiştir. Bu çalışma, Türkiye’de erkeklik çalışmaları literatüründe var olan tartışmalara yeni bir alan açarak, norm dışı erkekliklerin görünürlüğünü ve dönüştürücü potansiyelini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Cinsiyet, Erkeklik, Veganlık, Vejetaryenlik, Sembolik Şiddet, Habitus, Alternatif Erkeklikler

* Dr., Bağımsız Araştırmacı, aslihanuluu@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6400-1350.

Highlights:

- Although vegan-vegetarian men in Turkey are subjected to intense gender policing—through humour, ridicule, silence, exclusion, and sexualised comments—they mobilise vegan-vegetarian ethics to forge empathy- and animal-ethics-oriented masculinities that challenge meat- and animal-exploitation-centred norms.
- A Bourdieu-informed analysis of habitus and symbolic violence reveals how these men internalise, negotiate, and at times reverse disciplinary power, thereby exposing alternative pathways for the emergence of new masculinities in everyday life.
- The findings indicate that Turkey’s gender regime deploys symbolic violence in an effort to “bring into line” not only women but also men who position themselves outside normative masculine templates, highlighting the need for intersectional analyses of gendered power relations.

Abstract: This study qualitatively examines the tense relationship vegan or vegetarian men in Turkey have with gender norms. In a cultural context where meat consumption is strongly identified with masculinity, their experiences are analyzed through Pierre Bourdieu’s theoretical concepts of ‘habitus’, ‘male domination’, and ‘symbolic violence’. Based on semi-structured, in-depth interviews with 22 men in Istanbul, Izmir, and Antalya, the findings reveal that participants are subjected to intense and persistent symbolic violence. This violence manifests through humor, ridicule, exclusion, and silence, appearing in a wide spectrum of interactions from family relations to social circles and discussions on sexuality (potency). The study discusses how participants actively challenge the dominant masculine habitus by constructing alternative, non-violent, and empathy-based masculinities in response to this pervasive gender policing. This work contributes to masculinity studies in Turkey by evaluating vegan-vegetarianism not merely as a diet, but as an animal ethics-based and political practice against patriarchal norms, highlighting the transformative potential of non-normative masculinities.

Keywords: Gender, Masculinity, Vegan, Vegetarian, Symbolic Violence, Habitus, Alternative Masculinities.

Summary

This study investigates how self-identified vegan and vegetarian men in Turkey negotiate, contest, and—at times—reproduce patriarchal gender relations in a culture where meat connotes virility, strength, and national belonging. Grounded in Pierre Bourdieu’s concepts of *habitus*, male domination, and symbolic violence, it addresses three guiding questions: (1) *Do vegan-vegetarian men represent a departure from the male habitus conceptualised by Bourdieu, or do these new practices constitute an alternative form of masculinity negotiated within the boundaries of the existing order?* (2) *Does this way of life—woven with ethical sensitivities and bodily transformation—possess transformative potential for the symbolic and structural reconstruction of gender?* (3) *To what extent can analysing vegan-vegetarian men’s experiences through “symbolic violence” and “habitus” illuminate both the alternative forms of masculinity and their*

capacity to reshape the current social order from within? By posing these questions, the article treats vegan-vegetarian masculinity not merely as “another masculinity” but as a dynamic field in which the naturalised boundaries of the gender regime are interrogated and renegotiated.

Empirical material derives from twenty-two semi-structured, in-depth interviews with men aged 24–60, conducted in İstanbul, İzmir, and Antalya between March and July 2023. A purposive sampling strategy secured variation in occupation and educational attainment, foregrounding class- and generation-specific inflections of (un)doing masculinity. Interviews were audio-recorded, transcribed verbatim, and analysed abductively in MAXQDA through a three-step protocol: open coding, axial regrouping, and selective integration (i.e., theory-building synthesis). Data saturation was reached after the twentieth interview; two additional cases were retained to test thematic stability. Coder debriefings and member checks with four respondents reinforced triangulation and interpretive credibility.

Five interlocking themes emerged. **(1) Habitus rupture:** Relinquishing meat initially provokes visceral feelings of bodily and social dislocation; over time, men recalibrate routines—and sometimes friendship networks—to stabilise a vegan-vegetarian masculine identity. **(2) Symbolic violence through ridicule:** Jokes about “protein deficiency” or “testosterone collapse” operate as low-intensity disciplinary devices that naturalise hegemonic power by policing departures from normative masculinity. **(3) Intra-family negotiations:** Paternal silence or disdain contrasts with occasional maternal solidarity; spousal reactions range from reluctant tolerance to overt hostility when veganism is construed as moral critique, exposing the elasticity and limits of gendered food roles at home. **(4) Potency anxieties and biomedical counter-narratives:** Allegations that plant-based diets erode virility prompt men to marshal blood-test results, athletic metrics, and peer-reviewed studies; science thus serves simultaneously as a defensive shield and an argumentative weapon in quests for masculine legitimacy. **(5) Quiet resistance and alternative masculinities:** Some participants cultivate an “ethical-caring” *habitus* by integrating non-traditional grooming practices, emotional openness, animal-ethics commitments, and environmental activism. These practices loosen the grip of aggression and competitiveness, realigning masculinity with empathy, care, and ecological responsibility, and articulating a muted yet potentially transformative challenge to patriarchal norms.

Mobilising Bourdieu’s toolkit, the article adds nuanced sociological depth to Turkish masculinity studies and foregrounds the visibility and limits of non-normative masculinities. It demonstrates that vegan-vegetarian lifestyles disrupt meat-centred gender norms even as they may reinscribe hierarchies through everyday ridicule, silence, and biomedical legitimation. By

revealing embodied food practices as sites where gendered power is simultaneously contested and reproduced, the study opens new analytical terrain for scholars of men and masculinities.

The research underscores the indispensability of qualitative methods—especially abductive coding and member checks—for capturing the subtle, often contradictory processes through which men remake their bodies and identities. Future work might compare regional trajectories, incorporate digital ethnography, and track whether today’s micro-level fissures coalesce into broader structural change within Turkey’s evolving landscape of masculinities and vegan activism.

Giriş

Et ve hayvansal ürün tüketimi, yalnızca biyolojik bir beslenme davranışı değil; aynı zamanda insan ile hayvan/doğa ayrımını, toplumsal cinsiyet rollerini ve kültürel eşitsizlikleri derinden etkileyen bir pratik olarak karşımıza çıkar. Tabak, üzerine konulanlarla birlikte, toplumsal hiyerarşilerin, kültürel kodların ve iktidar ilişkilerinin sessizce sergilendiği bir sahneye dönüşür. Tarihsel ve kültürel bağlamda et, yalnızca yüksek değerli bir gıda maddesi değil, aynı zamanda erkekliğin, gücün ve egemenliğin sembolü olarak da kurgulanmıştır (Adams, 2013; Montanari, 2018). Bu bağlamda, bitkisel temelli beslenme biçimleri çoğu zaman kadınlıkla, et tüketimi ise normatif ve hegemonik erkeklikle ilişkilendirilmiştir. Burgan’a göre, avcılığa imkân veren ilk araçların iri ve sert nesneler olarak tanımlanması, ataerkil tarihin erkek egemenliğini satır aralarında yeniden üretir: Erkek figürü avcı, güçlü ve etkin özne olarak kodlanırken, kadın figürü edilgen bir konuma itilmiştir (2015, s. 35). Ekofeminist düşünürlerin de vurguladığı gibi kadınlar ve doğa arasında kurulan ideolojik yakınlık, beslenme pratiklerini de cinsiyetlendirmiştir (Plumwood, 2017). Bu sebeple et, erkekliğin kamusal alanda temsili açısından hâlen güçlü bir araç olarak işlev görmektedir (Adams, 2013).

Erkekliğin kültürel olarak nasıl inşa edildiğini anlamak için Michael Kimmel’in “*Manhood in America: A Cultural History*” (2006) başlıklı çalışmasındaki tarihsel analizleri önemli bir perspektif sunar. Kimmel, kırmızı etin özellikle 20. yüzyıl başlarında erkekliğin yeniden üretiminde merkezi bir rol üstlendiğini göstermiştir. Et, yalnızca fiziksel güçle değil, aynı zamanda ulusal endişelerin, iktidar krizlerinin ve ataerkil düzenin sürekliliğiyle de ilişkilendirilmiştir. Bu tarihsel bağlamda, et yemenin bir erkeklik testi olarak görüldüğü; yememenin ise erkekliğe doğrudan bir tehdit oluşturduğu sıkça vurgulanmıştır. Michael Kimmel’in (2006) “*Re-Creation of Masculinity*” bölümünde ortaya koyduğu gibi, kırmızı et 19. ve 20. yüzyılın başlarında yalnızca bir besin değil, aynı zamanda erkeksi gücün, virilitenin¹ ve ulusal moralin sembolü olarak

¹ "Virilite" terimi Fransızca kökenlidir ve Türkçede "erkeklik" ve "cinsel güç" anlamlarına gelir. Virilite, erkeğin erkek olarak kendine özgü fiziksel ve ahlaki niteliklerinin bütünü olarak tanımlanır. Yüz kılları gibi

yüceltilmiştir (Kimmel, 2006, s. 92). Etin erkekliğe dair bu sembolik anlamı hem sağlık reformları hem de popüler kültür tarafından pekiştirilmiş; etten yoksun bir diyet ise zamanla “kadınsı” ve “zayıf” bir bedenin göstergesi olarak kurgulanmıştır. Bu süreçte, fast-food endüstrisi gibi alanlar, “gerçek erkekler et yer” söylemini yeniden üreterek etin erkeklik performansındaki yerine güç kazandırmıştır (Rothgerber, 2012, s. 2). Bu söylem, erkekliğin biyolojik farklılıklarla açıklanmasına dayanan belirlenimci yaklaşımlarla da birleşir (Sancar, 2013, s. 190). Erkeklerin et tüketimini bırakmaları, sadece bedensel bir tercih değil, bu normatif sistemin merkezindeki sembollerden birine karşı geliştirilen potansiyel bir meydan okuma halini alır. Bu nedenle, vegan veya vejetaryen erkekler sıklıkla “kadınsılaşmakla” ya da “yarım erkek” (Topal, 2022, s. 164) olmakla itham edilmekte; bu durum da onların toplumsal cinsiyet rejimindeki konumlarını yeniden müzakere etmelerine neden olmaktadır (Adams, 2013; Kimmel, 2006). Bu çerçevede, et ve hayvansal ürün tüketimini reddeden vegan ya da vejetaryen erkekler, yalnızca bir beslenme biçimini değil; aynı zamanda normatif erkeklik düzeninin temel sembollerinden birini sorgulayan bir bedensel ve kültürel pratiği temsil ederler. Bu bireylerin deneyimlerinin yalnızca toplumsal dışlanma veya etiketlenme ile sınırlı kalmadığı; daha geniş bir toplumsal cinsiyet yapısına müdahale potansiyeli taşıdığı görülmektedir. Zira vegan-vejetaryenlik, hegemonik erkeklik kalıplarının yeniden üretildiği gündelik pratiklerden bilinçli bir çıkışı ifade edebilir.

Türkiye’de yapılan güncel çalışmalar, erkekliğin et ve hayvansal gıda tüketimiyle kurduğu ilişkiyi toplumsal cinsiyet perspektifiyle ele alarak, normatif erkekliğin yeniden üretildiği alanlara dair önemli tartışmalar sunmaktadır. Eroğul’un (2023) çalışması, vegan erkeklerin hegemonik erkeklik normlarıyla girdikleri çatışmaları ve bu süreçte deneyimledikleri sembolik dışlanma biçimlerini görünür kılarken; Çarpar’ın (2020) özellikle sporcu erkekler bağlamında etin güç, dayanıklılık ve erkeksi performansla özdeşleştirilmesini incelediği çalışması, bu normların kültürel temellerine ışık tutmaktadır. Topal (2022), et yemeyen erkeklerin toplumda “yarım erkek” olarak konumlandırıldığını ortaya koymakta; bu bireylerin et yememe pratiklerini genellikle kimlik beyanı olarak değil, nötr tercihler olarak sunmaya çalıştıklarını ve toplumsal tepkiler karşısında bu tercihlerini sıklıkla gizlediklerini göstermektedir. Terzi ve Beşirli’nin (2024) çalışması ise yemeğin toplumsal cinsiyetle iç içe geçmişliğini derinlemesine analiz ederek, etin tarihsel olarak erkeklikle özdeşleşmiş bir sembol olduğunu; buna karşılık sebze ve meyve gibi besinlerin kadınlıkla ilişkilendirildiğini ve bu ayrımın yalnızca sofrada değil, gündelik yaşamın

özellikler, virilitenin belirgin göstergelerinden biridir. Bunun yanı sıra, virilite özellikle cinsel güç anlamında da kullanılır ve geniş bir anlamda yetişkin bir erkek olma durumunu ifade eder. Geleneksel olarak erkeğe atfedilen fiziksel ve ahlaki niteliklerin bütünü olan virilite, bireyin erkeklik kimliğiyle doğrudan ilişkilidir ve bu özelliklerde bir eksiklik ya da darbe hissi, kişinin kendisini incinmiş hissetmesine neden olabilir. <https://www.dictionnaire-academie.fr/article/A9V0922>

pek çok alanında yeniden üretildiğini tartışmaktadır. Bu çalışmalar, vegan-vejetaryen erkekliğin yalnızca norm dışı bir kimlik biçimi değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet düzenine yönelik sembolik bir müdahale içerdiğini göstermektedir. Bu doğrultuda çalışma, literatürdeki yaklaşımlara tamamlayıcı bir katkı sunmayı hedeflemekte; vegan-vejetaryen erkeklerin bu yaşam tarzı tercihlerini yalnızca norm dışı bireysel pratikler olarak değil, aynı zamanda eril habitusa yöneltilmiş potansiyel bir müdahale biçimi olarak kavramsallaştırmaktadır. Bedenleri, tüketim alışkanlıkları ve gündelik yaşam pratikleri aracılığıyla bu erkekler, sadece hegemonik erkeklik normlarına bir direniş geliştirmekle kalmaz; aynı zamanda toplumsal cinsiyet rejiminin dönüşümüne dair anlamlı ipuçları da sunarlar.

Bu noktada Pierre Bourdieu'nun (2016) “sembolik şiddet” kavramı analitik açıdan oldukça işlevseldir. İnsan-hayvan ilişkilerinde hayvanların sanki doğuştan insan gereksinimlerine tahsis edilmiş varlıklar olduğu inancı, et-süt-yumurta şeklindeki gündelik tüketime “normal”, “doğal” ve hatta “olmazsa olmaz” payesi kazandırır; bu durum, Bourdieu'nun tanımladığı sembolik şiddetin tipik bir örneğidir. Benzer biçimde, vegan ya da vejetaryen yaşam tercihiyle yerleşik erkeklik habitusunun sınırlarının dışına taşan erkekler de bu görünmez şiddetin hedefi hâline gelir. Bourdieu'nun kuramında habitus, bireyin bedeni üzerinden işleyen, toplumsal yapının sürekliliğini sağlayan bedensel ve zihinsel eğilimler bütünüdür (Bourdieu, 2021). Et tüketimi ve hayvansal ürün tüketme gibi normatif bir pratikten vazgeçmek, bu habitusa bir müdahale anlamı taşır. Erkekliğe dair içselleştirilmiş beklentiler, et ve herhangi bir hayvansal ürün tüketmemekle birlikte sarsıldığında; yalnızca bireysel kimlikler değil, cinsiyet rollerinin yeniden üretildiği yapılar da sorgulanabilir hâle gelir. Bu bağlamda, vegan-vejetaryen erkeklerin sembolik şiddetle nasıl başa çıktıkları, bedenleri üzerinden işleyen toplumsal normlarla nasıl müzakere ettikleri ve tüm bu süreçlerin farklı bir “eril habitusun” doğuşuna işaret edip etmediği soruları önem kazanır. Bu bağlamda çalışmanın temel soruları şunlardır: Vegan-vejetaryen erkekler, Bourdieu'nun kavramsallaştırdığı eril habitustan bir nevi çıkışı mı temsil etmektedir, yoksa bu yeni pratikler hâkim düzenin sınırları içinde müzakere edilen alternatif bir erkeklik formu mudur? Etik duyarlılıklar ve bedensel dönüşümle örülen bu yaşam biçimi, toplumsal cinsiyetin sembolik ve yapısal düzeyde yeniden inşasında dönüştürücü bir potansiyel barındırmakta mıdır? Bu sorular doğrultusunda çalışmanın amacı, vegan-vejetaryen erkeklerin deneyimlerini Pierre Bourdieu'nun “eril tahakküm”, “sembolik şiddet” ve “habitus” kavramları çerçevesinde analiz ederek, erkekliğin yalnızca alternatif biçimlerini değil, aynı zamanda bu alternatiflerin mevcut toplumsal düzen üzerindeki dönüştürücü kapasitesini tartışmaya açmaktır. Böylece vegan-vejetaryen erkeklik, salt bir “başka erkeklik” örneği olarak değil; aynı zamanda toplumsal cinsiyet rejiminin

doğallaştırılmış sınırlarının içeriden sorgulandığı ve yeniden müzakere edildiği dinamik bir mücadele alanı olarak ele alınacaktır.

Kuramsal Çerçeve: Sembolik Şiddet ve Eril Tahakküm Bağlamında Vegan-Vejetaryen Erkeklik

Yukarıda da belirtildiği üzere bu araştırma kuramsal temelini Pierre Bourdieu’nun “eril tahakküm”, “sembolik şiddet” ve “habitus” kavramları oluşturmaktadır. Bourdieu, toplumsal yapıların bireylerin bedenleri ve algıları üzerinden işlediğini ileri sürer ve erkek egemenliğinin bu yapısal süreklilik aracılığıyla yeniden inşa edildiğini söyler (Bourdieu, 2016). Ona göre eril tahakküm, yalnızca fiziksel değil; derinlemesine içselleştirilmiş ve görünmez olan bir egemenlik biçimidir. Bu tahakküm, bireylerin toplumsal düzeni doğal ve meşru kabul ettikleri bilinçdışı bir uyum ve kabullenmeyle süreklilik kazanır.

Sembolik şiddet ise bireylerin kendilerini tanımlarken egemen toplumsal düzenin kategorileriyle düşünmeleri sayesinde işler. Bu, toplumsal tahakkümün rıza yoluyla yeniden üretilmesinin temelidir. Toplumsal cinsiyet, bu anlamda yalnızca bireysel bir kimlik değil; aynı zamanda bedensel alışkanlıklar ve pratiklerle yeniden üretilen bir habitustur (Bourdieu, 2016). Bourdieu toplumsal cinsiyeti, cinsiyetlendirilmiş bedenler üzerinden biçimlenen bir habitus olarak tanımlar. Bu yaklaşım, toplumsal cinsiyetin yalnızca sembolik temsillerden ibaret olmadığını, aynı zamanda toplumsal ilişkilerin bireylerin bedenlerine kazındığını vurgular (Sancar, 2013, s. 189). Ona göre eril düzen, ikili karşıtlıklar (yukarı/aşağı, dışarı/içeri, sert/yumuşak, kamusal/özel vb.) üzerine kuruludur. Bu karşıtlıklar, bedenin yönelimi ve toplumsal mekâna konumlanışıyla sürekli yeniden üretilir ve doğallaştırılır. Böylece bu karşıtlıkların kendisi toplumsal tahakküm rejimini oluşturur. Sancar’ın vurguladığı üzere, toplumsal cinsiyet hiyerarşisi yalnızca kurumlar aracılığıyla değil, bedenlerin hareketleri, jestleri ve gündelik pratikleriyle her gün yeniden üretilir (Sancar, 2013, s. 188–196). Bu noktada Bourdieu, sembolik şiddetin etkisini, bu pratikleri mümkün kılan eğilimlerin bedenin en derin katmanlarına kazınmış olmasına bağlar; böylesi içselleştirilmiş bir gücün salt bilinçli irade ile aşılabileceğine inanmak ise bir yanılsamadır (Bourdieu, 2016, s. 55). Sonuç olarak, cinsiyet farkları “doğal” eğilimlermiş gibi algılanır ve eril tahakküm bu doğallaştırma sayesinde meşruiyet kazanır.

Bu açıdan bakıldığında, et ve hayvansal ürün tüketiminden vazgeçmek yalnızca kişisel bir etik karar değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet düzeninin sembolik dokusuna yöneltilmiş doğrudan bir müdahaledir. Vegan-vejetaryen erkekler, erkekliğin en görünür simgelerinden biri olan eti reddettiklerinde, bu tercih bedenin temsil rejimine yeni bir anlam katmanı ekler: güç ve virilite yerine bakım, şiddetsizlik, hayvan etiği ve ekoloji vurgusu. Ne var ki Bourdieu’nun

uyardığı gibi, bu müdahale eril habitusu ayakta tutan derin sembolik kalıpları bir anda ortadan kaldırmaz; aksine, içselleştirilmiş şiddetin direncini görünür kılarak dönüşümün uzun erimli ve müzakereye açık bir süreç olacağını hatırlatır.

Bu noktada, sembolik yapıların bütünüyle ortadan kalkmadığını ama çatlamaya başladığını görüldüğünde, dikkatleri erkek egemenliğinin nasıl katmanlar hâlinde örgütlendiğine çevirmek gerekir. Tam da burada Connell’in “hegemonik / ortaklaşmacı / madun erkeklik” şeması devreye girer; çünkü bu model habitusun mikro-bedensel işleyişini makro düzeyde düzenleyen cinsiyet rejimini görünür kılar (Connell, 2005). Böyle bir çifte okuma, vegan-vejetaryen erkeklerin yalnızca kendi beden pratiklerini dönüştürmekle kalmayıp hegemonik erkekliğin diğer erkeklikler ve kadınlık(lar) üzerindeki üstünlük ilişkilerini de müzakereye açtığını gösterir. Anderson’ın Kapsayıcı Erkeklik Teorisi ise homohisterinin gevşediği bağlamlarda bakım, empati ve duygusal açıklığa dayalı hiyerarşisiz erkeklik biçimlerinin ortaya çıkabileceğini ileri sürerek bu müzakere alanını daha da genişletir (Anderson, 2009, s. 30-35; McCormack & Anderson, 2014, s. 34-36; Sığın, 2025).

Pierre Bourdieu’nun habitus yaklaşımı, yapı ile fail arasındaki klasik ikiliği somutlaştırarak toplumsal pratiklerin nasıl oluştuğunu açıklar. Habitus; bireylerin toplumsal çevrelerinde edindikleri deneyimlerin bedenlerine ve zihinlerine kazındığı, böylece düşünce ve davranış örüntülerini yönlendiren içselleştirilmiş eğilimler bütünüdür (Bourdieu, 2021, s. 226). Bireyler, tam da bu bedenselleşmiş şemalar aracılığıyla dünyayı algılar, konumlanır ve eyleme geçer; farklı yaşam tarzları bu yolla düzenli biçimde yeniden üretilir. Bourdieu’ye göre “makul” ya da “meşru” addedilen yargılar, kişinin içinde biçimlendiği habitusla büyük ölçüde uyumludur ve üst/alt ya da güçlü/zayıf gibi ayrımlar algısal-bedensel şemalara işlenir (Swartz, 1997, s. 103-107). Bu noktada Sancar’ın vurgusu açıklayıcıdır: “Cinsiyet de temel bir habitustur” (Sancar, 2013, s. 193). Başka bir deyişle, erkeklik gündelik pratikler ve bedensel tercihler—örneğin et tüketimi—üzerinden yeniden üretilirken habitus belirleyici rol oynar. Dolayısıyla vegan-vejetaryen erkeklerin bu normdan sapan pratikleri, var olan eril habitus üzerinde görünür bir çatlak açma potansiyeli taşır.

Bourdieu’nün belirttiği gibi, habitus yalnızca bireyin sahip olduğu eğilimler bütünü değildir; aynı zamanda bu eğilimlerin toplumsal yapı ile karşılıklı ilişkisiyle şekillenir. Sancar, toplumsal cinsiyeti bir habitus olarak kavramanın feminist kuram açısından da açıklayıcı bir yönü olduğuna dikkat çeker. Toplumsal cinsiyet, farklı toplumsal alanlara yerleşmiş, değişken ama sürekliliğe sahip bir bedenleşmiş toplumsal ilişki biçimidir (Sancar, 2013, s. 195). Vegan-vejetaryen erkeklerin bedensel ve etik dönüşümleri, bu ilişkiselliği kırma potansiyeli taşır. Bourdieu’nün analizine göre, habitustaki dönüşüm, çoğu zaman yapısal uyumsuzluklar sonucu

ortaya çıkar. Özellikle geç modern dönemde kadınların kamusal alandaki artan görünürlüğüyle birlikte dişil habitusların bazı toplumsal alanlara sirayet etmesi (Bourdieu, 2016, s. 54-56) gibi, vegan-vejetaryen erkeklerin deneyimleri de eril habitusun sınırlarını zorlaması bu yapısal uyumsuzluğu gündeme taşır. Bu noktada Sancar’ın da vurguladığı gibi, cinsiyetin yalnızca sabit bir konum değil; deneyimlenen, müzakere edilen ve dönüştürülebilen bir yapı olduğu (Sancar, 2013, s.194) daha belirgin hale gelir.

Sonuç olarak, vegan-vejetaryen erkeklik bu araştırmada yalnızca “alışılmadık” bir erkeklik formu olarak değil, aynı zamanda Bourdieu’nun tanımladığı eril tahakküm ve sembolik şiddet rejimine dönük bilinçli bir müdahale olarak okunmaktadır. Et ve hayvansal ürünleri reddetmek—Türk kültüründe erkekliğin doğallaştırılmış göstergelerinden birini sorguya açarak—bedeni etik-politik bir sahneye taşır ve eril tahakkümün meşruiyetini beden üzerinden yeniden pazarlığa zorlar. Bu durum, tahakküm düzenini ayakta tutan sembolik şiddet mekanizmalarını görünür kılmakla kalmaz; Connell’in hiyerarşik şemasını genişleten ve Anderson’ın kapsayıcı erkeklik potansiyeline zemin hazırlayan alternatif bir erkeklik repertuarı inşa ederler. Dolayısıyla vegan-vejetaryen pratikler, toplumsal normdan basit bir sapma değil; sembolik şiddetin içkin mantığına karşı gelişen, bakım, şiddetsizlik ve hayvanı merkeze alan duyarlılıkla örülü bir karşı-duruş olarak değerlendirilebilir.

Yöntem

Bu çalışma, vegan ve vejetaryen erkeklerin bu yaşam tarzı seçimi bağlamında deneyimlerini, eril tahakküm ve sembolik şiddet bağlamında anlamlandırmayı amaçlayan nitel bir araştırmadır. Anlamacı-yorumlayıcı bir paradigma çerçevesinde kurgulanan araştırma, bireylerin öznel deneyimlerini, toplumsal yapılarla ilişkilerini ve gündelik yaşam pratiklerinde karşılaştıkları direnç ve müzakere biçimlerini derinlemesine kavramayı hedeflemektedir (Neuman, 2007, s. 329). Bu bağlamda, sosyal olguların anlamını katılımcıların perspektifinden analiz edebilmek için nitel yöntem tercih edilmiştir.

Veriler, yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme aracılığıyla toplanmış; bu sayede katılımcı anlatıları açıklık kazanmış ve görüşmeler esnasında yeni temaların ortaya çıkmasına imkân tanınmıştır. Katılımcılar, amaçlı ve kartopu örnekleme ile seçilmiş; İstanbul, İzmir ve Antalya’dan en az altı aydır vegan/vejetaryen olan 22 erkek çalışmaya dahil edilmiştir. Bu asgari süre katılımcıların bu yaşam tarzı değişikliğini içselleştirmeleri, bu kimlikle ilgili rutinlerini oturtmaları ve sosyal çevrelerinden anlamlı tepkilerle karşılaşmış olmaları için yeterli bir zaman dilimi olarak görülmüştür. Bu yaklaşım, kısa süreli denemeler yerine kalıcı pratiklere odaklanarak deneyimlerin derinliğini artırmayı amaçlamıştır. Farklı yaş, eğitim ve sosyoekonomik arka

planlardan gelen katılımcılarla 11 Mart–26 Temmuz 2023 tarihleri arasında yapılan görüşmeler, veri doygunluğuna ulaşıldığında sonlandırılmıştır. Çoğu yüz yüze, bazıları çevrimiçi gerçekleşen görüşmeler 60–95 dakika sürmüştür; anonimlik ve gizlilik ilkeleri gözetilmiş, katılımcılardan onam alınmıştır. Araştırma, Akdeniz Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu tarafından onaylanmıştır.

Bu araştırmada, vegan ve vejetaryen erkeklerin toplumsal cinsiyet normları karşısındaki deneyimleri betimsel ve tematik analizle incelenmiştir. Araştırmacının saha gözlemleri, notları ve görüşme kayıtları (Patton, 2002) MAXQDA 24.4.0 aracılığıyla açık, eksen ve seçici kodlama teknikleriyle analiz edilmiş; betimleyici ve kavramsal kategoriler altında yapılandırılmıştır (Layder, 2023; Glesne, 2016; Saldana, 2015). Bulgular, “Veganlık-vejetaryenlik ve erkeklik ilişkisi” ana teması ile “cinsiyet temelli tepkiler” ve “toplumsal cinsiyetle ilişkilendirme” alt temaları etrafında şekillenmiş; tümevarım ve tümdengelim yaklaşımlarının birlikte kullanıldığı süreç, saha verileriyle kuramsal çerçeve arasında çift yönlü bir bağ kurarak katılımcı deneyimlerinde ortaklaşan ve ayrılan örüntüleri ortaya koymuştur (Neuman, 2007; Richards ve Morse, 2013). Bu bulgular, vegan-vejetaryen erkekliğin alternatif bir erkeklik habitusu yaratma potansiyelini göstermektedir.

Bulgular ve Tartışma

Bu bölümde, vegan ve vejetaryen erkek katılımcıların toplumsal cinsiyet normlarıyla kurdukları ilişkiler, Bourdieu’nun “habitus” ve “sembolik şiddet” kavramları çerçevesinde analiz edilmiştir. Analiz, katılımcıların cinsiyetleri bağlamında aldıkları tepkiler ve bu deneyimlerin toplumsal yapıya nasıl eklemlendiğine odaklanmakta, erkekliğin yeniden üretiminde et tüketimi ekseninde şekillenen normatif düzenin içinde barındırdığı sembolik şiddetle nasıl bir mücadele ilişkisi kurulduğunu ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu kapsamda, öncelikle katılımcıların sosyo-demografik özellikleri tablo hâlinde sunulmakta, böylece katılımcıların çeşitliliği ve sosyo-kültürel bağlamı hakkında genel bir çerçeve sağlanmaktadır.

Tablo 1.
Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

Katılımcı	Koc	Yaş	Eğitim Durumu	Meslek	Medeni Durumu	Gelir Durumu
K1		32	Lisans	Fotoğrafçı	Bekar	Asgari Ücret ve Üzeri
K2		40	Lisans	Çevirmen/Yazar	Bekar	Asgari Ücret
K3		37	Lisans	Tasarımcı	Bekar	Asgari Ücret
K4		37	Lisans	Yoga Eğitmeni	Bekar	Asgari Ücret ve Üzeri
K5		52	Lise	Kitabevi Sahibi/Esnaf	Bekar	Asgari Ücret ve Üzeri

K6	35	Lisans	Operasyon Koordinatörü (Havayolu)	Evli	Asgari ücretin 4-5 katı
K7	38	Lisans	Kamu Çalışanı	Bekar	Asgari Ücret Üzeri
K8	40	Doktora	Araştırma Görevlisi	Bekar	Asgari Ücret Üzeri
K9	31	Lisans Terk	Vegan Kafe Sahibi	Bekar	Çift Asgari Ücret
K10	40	Lisans	Sanat Yönetmeni	Bekar	Asgari Ücret Üzeri
K11	24	Lise	Çalışmıyor	Bekar	Aileden Harçlık
K12	37	Lisans	İBB Büfe İşletmecisi	Evli	Asgari Ücretin 3-4 Katı
K13	33	Doktora Öğrenci	Akademisyen	Evli	Asgari Ücret Üzeri
K14	60	Yüksek Lisans	Emekli/Dernek Yönetim Kurulu Üyesi	Evli	Asgari Ücret Üzeri
K15	34	Doktora Öğrenci	Araştırma Görevlisi	Bekar	Asgari Ücret Üzeri
K16	35	Lisans	İçerik Editörü	Bekar	Asgari Ücret Üzeri
K17	35	Ortaokul	Müzişyen/Vegan Kafede Garson	Bekar	Asgari Ücret Altı
K18	28	Lisans	Videograf	Bekar	Asgari Ücret
K19	37	Lisans	Vegan Kafe Sahibi	Bekar	Asgari Ücret Üzeri
K20	43	Lisans	Kimya Mühendisi (Çalışmıyo	Bekar	Asgari Ücret Altı
K21	35	Lisans	Bilgisayar Programcıs	Bekar	Asgari Ücret Üzeri
K22	34	Lisans	Makine Mühendisi	Bekar	Asgari Ücret Üzeri

Bu çalışmaya katılan 22 vegan-vejetaryen erkek katılımcının sosyo-demografik profilleri, erkeklik deneyimlerinin toplumsal sınıf, kültürel sermaye ve yaşam tarzı çeşitliliği içinde nasıl anlam kazandığını analiz etmek için önemli ipuçları sunmaktadır. Katılımcıların yaşları 24 ile 60 arasında değişmekte olup yaş ortalaması yaklaşık 36’dır; bu da örneklemin yetişkinlik döneminde toplumsal cinsiyet kimliği ve yaşam tarzları arasındaki ilişkiyi değerlendirmek açısından uygun bir dağılım sunduğunu göstermektedir. Eğitim düzeyleri liseden doktora kadar uzanmakta olup büyük çoğunluğu lisans mezunudur. Akademisyen, sanatçı, içerik üreticisi ve çeşitli kamu görevlilerinin yanı sıra esnaf ve farklı hizmet sektörü çalışanlarını içeren bu katılımcı grubu, kültürel sermayesi görece yüksek orta sınıf mensuplarına ağırlık verse de vegan-vejetaryen kimliğin tek bir toplumsal katmana özgü olmadığını; farklı sınıfsal konumlarda da benimsendiğini söylemek mümkündür. Medeni durum dağılımı çoğunlukla bekarlardan oluşurken; gelir düzeyleri

ise asgari ücretin² altında kalanlardan, dört-beş kat üzerine çıkanlara kadar geniş bir yelpazede yer almaktadır. Bu çeşitlilik, vegan-vejetaryen erkekliğin sadece bireysel etik tercihlere değil, aynı zamanda farklı toplumsal koşullarda erkekliğin yeniden üretimiyle kurduğu çok boyutlu ilişkilere işaret etmektedir.

Katılımcıların sosyo-demografik profillerinin ortaya koyduğu çeşitlilik, vegan-vejetaryen erkekliğin sınıfsal, kültürel ve mesleki olarak tekil bir formdan ibaret olmadığını göstermektedir. Ancak bu çeşitliliğe rağmen, katılımcıların erkeklik deneyimlerinde ortaklaşan belirli pratikler, karşılaşmalar ve gerilimler gözlemlenmiştir. Bu nedenle çalışmanın devamında, nitel veri analizinde öne çıkan temalar doğrultusunda erkekliğin yeniden üretimi, toplumsal normlara direniş stratejileri, beden ve duyguların politikleşmesi deneyimleri bağlamında bulgulara yer verilecektir. Bu temalar, Pierre Bourdieu'nun habitus ve sembolik şiddet kavramlarıyla birlikte ele alınarak, vegan-vejetaryen erkekliğin eril tahakküm düzenine nasıl müdahil olduğuna dair çok katmanlı bir analiz sunmayı amaçlamaktadır.

Bulgular

Bu bölümde, katılımcı anlatılarından elde edilen tematik kodların derinlemesine çözümlenmesi yoluyla, veganlık ve vejetaryenliğin toplumsal cinsiyet bağlamındaki değişkenleri tartışılacaktır. Özellikle erkek katılımcıların deneyimlerine odaklanan analiz, sadece bireysel tercihler düzeyinde değil, aynı zamanda normatif erkeklik yapılarının yeniden üretildiği gündelik pratiklerde nasıl anlam kazandığını ortaya koymaktadır.

MAXQDA ile yapılan nitel kodlama sonuçları, erkek katılımcıların vegan ya da vejetaryen kimlikleri nedeniyle toplumsal cinsiyet normlarına dayalı yoğun yorum ve tepkilere maruz kaldığını; özellikle erkeklik ile veganlık/vejetaryenlik arasında güçlü bir gerilim hattının kurulduğunu göstermektedir. Bulgular, veganlık-vejetaryenliğin erkekliğe doğrudan bir tehdit olarak algılandığı kültürel zemini açığa çıkarmaktadır.

Bu bağlamda, bir sonraki bölümde sunulacak tematik analiz, vegan-vejetaryen erkekliğin nasıl toplumsal cinsiyet rejiminin sınır hattında konumlandığını, erkekliğin bu zemin üzerinde nasıl sürekli sınındığını, kırılanlaştırıldığını ve aynı zamanda yeniden üretildiğini görünür kılmayı amaçlamaktadır. Katılımcı anlatıları, sembolik şiddetin gündelik hayatın sıradan etkileşimleri içerisinde –özellikle mizah, alay, sessizlik, dışlama ve cinsellik üzerinden– nasıl işlediğini ve erkek bedenine nasıl kazındığını çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır. Bu anlatılar, yalnızca dışsal normatif baskıları değil, aynı zamanda içselleştirilmiş tahakküm biçimlerine karşı

² Katılımcılar ayrıntılı gelir bilgisi paylaşmaktan kaçındıkları için gelir durumları, veri toplama yılı (2023) itibarıyla geçerli yasal net asgari ücret temel alınarak kayıt altına alınmıştır.

geliştirilen mikro ölçekli direnç pratiklerini de ifşa etmektedir. Bu çözümlemede Pierre Bourdieu’nun habitus ve sembolik şiddet kavramları, erkekliğin toplumsal yapı içinde nasıl içselleştirildiğini ve bu yapıların nasıl sorgulandığını açıklama imkânı sunarken; R.W. Connell’in hegemonik erkeklik (2017) kuramı ise normatif erkekliğin nasıl yeniden üretildiği, çatışmaya uğradığı ve yer yer dönüştüğü katmanları anlamamıza olanak sağlamaktadır.

Tablo 2.

MAXQDA Kod Kitabı: Ana Temalar ve Alt Temalar

Tema	Alt Tema	Kodlar	Frekans Değeri
Veganlık-Vejetaryenli Erkeklik İlişkisi	Cinsiyet Temelli Alınan Tepkiler	Erkeklere Gelen Tepkiler	53
	Vegan/vejetaryen olmanın cinsiyetlere göre ilişkilendirilmesi	Erkeklik vegan/vejetaryen olma ilişkisi	78

MAXQDA ile yapılan nitel kodlama sonuçları, katılımcıların vegan ya da vejetaryenlikleri nedeniyle toplumsal cinsiyet normlarına dayalı yoğun yorum ve tepkilere maruz kaldığını; özellikle erkeklik ile veganlık/vejetaryenlik arasında güçlü bir gerilim hattının kurulduğunu göstermektedir.

Katılımcıların Gözünden Vegan Kimliğin İnşası

Katılımcıların deneyimlediği toplumsal çatışmaları ve erkeklik müzakerelerini anlamanın anahtarı, öncelikle onların vegan/vejetaryen kimliği hangi temeller üzerinde inşa ettiklerini çözümlemekte yatar. Literatürdeki çeşitli motivasyon kategorilerinden (politik, sağlık, dini vb.) farklılaşarak, bu çalışmadaki erkek katılımcıların kimlik inşası büyük ölçüde etik bir zeminde yükselir. Bu kimlik, basit bir beslenme pratiğinin ötesinde, bireyin kendi vicdanıyla ve yerleşik tahakküm sistemleriyle kurduğu bir hesaplaşmadır. Bu hesaplaşma, üç temel sacayağı üzerinde şekillenir: vicdani bir zorunluluk olarak hissedilen etik kopuş, bu kopuşun tetiklediği eleştirel farkındalık ve nihayetinde yaşanan kişisel dönüşüm.

Bu sürecin ilk ve en temel sacayağı, vicdani bir zorunluluk olarak hissedilen etik kopuştur. Bu kopuşun temel harcını ise, istisnasız tüm katılımcıların vurguladığı vicdani rahatlama oluşturur. Bu, pasif bir huzur halinden çok, eylem ile ilke arasındaki uyumdan doğan aktif bir ferahlamadır. Katılımcılardan biri (K8), bu etik uyanışı tetikleyen içsel çelişkiyi “Bir tane kedin var. Kedin hayvan ama o oğlak, o tavuk hayvan değil mi?” sorusuyla dile getirirken; bir diğeri (K6), bu çelişkiyi aştıktan sonra hissettiği özgürleşmeyi coşkuyla betimler: “İnanılmaz hissettim. Bildiğin gökyüzüne zıplayacak gibiydim. [...] o yük senden kalktığı zaman o kadar mutlu oluyorsun ki,

hani şu an söylerken bile tüylerim ürperiyor”. Bu etik kopuş, zamanla daha geniş bir eleştirel bakış açısının gelişmesini tetiklemektedir. Veganlık/vejetaryenlik, katılımcılar için dünyaya bakışı değiştiren bir merceğe haline gelir. Bir katılımcı (K10), bu "uyanış" anını ve sisteme dair geliştirdiği şüpheyi şöyle dile getirir: “Veganlık insana öyle bir şey katıyor. Her bulduğuna gördüğüne inanmayacaksın arkadaş. Bu kadar büyük bir yalanı fark edince insan her şeyden şüphe ediyor”. Bu ifade, veganlığın nasıl mikro-politik bir edimden makro düzeyde bir sistem eleştirisine evrildiğini göstermesi açısından kritiktir. Beslenme alışkanlıkları üzerinden ifşa edilen "büyük yalan", diğer toplumsal ve kültürel kodların da sorgulanmasına kapı aralar. Bu noktada veganlık/vejetaryenlik, Bourdieu'nün (2021) "doxa" olarak tanımladığı, sorgulanmadan kabul edilen toplumsal kabullere karşı geliştirilmiş bir karşı-duruş niteliği kazanır. Bu eleştirel bakış, bazı katılımcılarda doğrudan bir otorite ve tahakküm eleştirisine dönüşür. Katılımcı (K21), vegan olma motivasyonunu net bir şekilde bu politik çerçeveye oturtur: "Bulduğum arkadaş ortamı itibarıyla otoriteyi sorguladım. Ve otoriteyi sorgulamam sonucunda da aslında insanların diğer canlılara da bir otorite kurduğunu gördüm".

Son olarak bu süreç, katılımcıların benlik algılarında ve duygusal habituslarında bir yeniden yapılanmaya zemin hazırladığı gözlemlenmektedir. Bu dönüşüm, pek çok katılımcı için erkeklikle özdeşleştirilen normleştirilmiş şiddet pratiğiyle yüzleşme ve bu şiddete ortak olmayı reddetme kararıyla somutlaşır. Bu yüzleşme anı, kültürel ve dini ritüellerin perdesini kaldırarak endüstriyel şiddetin çıplak gerçekliğiyle karşılaşıldığında tetiklenmektedir. Bir katılımcı (K13), çocukluğundaki kurban ritüelinin "masumiyetini" bir mezbahada şahit olduğu gündelik ve sistematik "katliam" ile karşılaştırır: “Herhalde yirmi otuz tane danayı adamlar yarım saat içerisinde paramparça ettiler. [...] kasabın umurunda değil, yüzen adamın umurunda değil [...] herkes için o kadar normal ki”. Bu "normleştirilmiş şiddet"le yüzleşme, katılımcının Peter Singer gibi düşünürlerin felsefesiyle bağ kurarak, türcü şiddet ile diğer ayrımcılık biçimleri arasında paralellik kurmasına ve et tüketimini ahlaki olarak imkânsız görmesine yol açar. Bu radikal farkındalık, bir diğer katılımcının (K1) vardığı etik sonuçta kendini gösterir: “Bir şiddete bireysel olarak ortak olmak istemiyorsam bunun içine diğer hayvanlar da giriyor. Şu an sistem tarafından kültürel olarak yok edilme girdabına sokulmuş tüm hayvanlar için yapabileceğim tek şey sistemde benim o ürünleri almamam”. Bu ifade, pasif bir kaçınmanın ötesinde, şiddet üreten bir sisteme suç ortaklığı yapmayı reddeden aktif bir politik duruştur. Dolayısıyla, kişisel dönüşüm burada, eril habitusa içkin olan tahakküm ve şiddet pratiklerinden bilinçli bir feragat ve şiddetsizlik temelinde yeni bir benlik inşa etme süreci olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu noktada, katılımcıların neredeyse tamamının fiziksel olarak daha sağlıklı ve enerjik hissettiklerini belirtmelerine rağmen, sağlık motivasyonunun ikincil bir rolde kaldığını

vurgulamak önemlidir. Hatta bazı katılımcılar için sağlık, etik bir kimliğe giden yolda yalnızca bir başlangıç noktası veya bir kapı aralayıcı işlevi görmüştür. Katılımcılardan birinin (K10) ameliyat sonrası sağlık kaygılarıyla başlayan süreci, konu hakkında yaptığı araştırmalarla kısa sürede nasıl köklü bir etik dönüşüme evrildiğini anlatan hikayesi, bu yörüngeyi çarpıcı bir şekilde özetlemektedir:

“Benim için veganlık, ameliyat sonrası öncelikle bir sağlık ve iyileşme kararıydı. Ancak konuyla ilgili kitaplar okumaya başlayınca, meselenin sadece sağlık boyutu olmadığını, başka katmanları da olduğunu gördüm. Özellikle etik boyutu çok ilgimi çekti; hayvansever biri olarak bu konu zaten hep içime sıkıntı veren bir şeydi. Bütünsel veganlığı kavrayınca motivasyonum sağlıktan çıktı ve daha çok etik veganlığa doğru bir geçiş oldu. Beş senedir de bu şekilde, etik vegan olarak devam ediyorum” (K10, 40 yaşında, sanat yönetmeni, İstanbul)

Katılımcının bu anlatısı, başlangıçtaki motivasyon ne olursa olsun, vegan kimliğinin entelektüel ve duygusal bir sorgulama süreciyle nasıl yeniden kurulduğunu ve nihayetinde etik bir zemine oturduğunu göstermesi açısından aydınlatıcıdır. Tüm bu etik, politik ve kişisel dönüşüm süreçlerini kendi kimliğinde bütünleştiren başka bir katılımcının (K19) anlatısı, veganlığın erkekler için nasıl köklü ve çok katmanlı bir kimlik projesine dönüştüğünü çarpıcı bir şekilde özetlemektedir:

“Ben eti, tavuğu, balığı çok seven bir insandım. [...] Benim gibi insanlar vegan oluyorsa herkes olabilir ama benim vegan olma olayım etik değerler, felsefi duruşu ve politik duruşundan dolayı. Veganlığın altında bir feminizm yatar. Veganlığın altında bir politika yatar. Veganlığın altında türçülük yatar, veganlığın altında cinsiyetsizlik var, bunlar benim hoşuma gittiği için beslenme biçimi de benim için basitti zaten” (K19, 37 yaşında, esnaf, İstanbul).

Bu anlatıda veganlık; türçülük karşıtlığından feminizme, oradan da yerleşik toplumsal cinsiyet rollerini sorgulayan “cinsiyetsizlik” gibi daha genel bir politik duruşa kadar uzanan geniş bir çerçeveye oturtulmaktadır.

Özetle, katılımcıların tanımladığı vegan/vejetaryen kimlik, birincil sosyalizasyonla içselleştirilen eril habitusa yönelik bilinçli bir müdahale ve benliğin şiddetsizlik temelinde yeniden yapılandırıldığı köklü bir süreçtir. Dolayısıyla, ilerleyen kısımlarda analiz edilecek toplumsal tepkiler, basit bir diyet tercihi değil; eril düzenin ve genel tahakküm sistemlerinin temel kodlarını sorgulayan bu köklü kimlik tanımına yöneltilmiş disipline edici müdahaleler olarak okunmalıdır.

Habitus Çatışması: Alışlagelmiş Erkeklik Kalıplarına Mesafe Almak

Vegan ya da vejetaryen erkeklerin deneyimlerindeki temel çatışma, yerleşik toplumsal eril habitus ile etik temelli tercihleri arasındaki uyumsuzluktan doğmaktadır. Bourdieu'nun kavramsallaştırmasında habitus, bedenselleşmiş kültürel pratiklerin sürekliliğini sağlarken, et tüketimi de erkekliğin doğallaştırılmış bir simgesi olarak kodlanmaktadır (Adams, 2013). Bu bağlamda, katılımcıların et tüketimini reddetmesi, içselleştirilmiş erkeklik normlarına karşı bedensel bir muhalefet ve politik bir duruş anlamına gelmektedir.

Katılımcıların vegan ya da vejetaryen olma yönündeki tercihleri bir tür beden politikasıdır. Bu politika, doğrudan bedenine içine yerleşmiş ve doğallaşmış olan erkeklik normlarına karşı gelişen bir tür bedensel muhalefettir. Katılımcının aşağıdaki ifadesi, bu çatışmanın yalnızca birey-toplum düzeyinde değil, aynı zamanda beden-zihin, kültür-din, insan-doğa arasındaki kesişim alanlarında nasıl tezahür ettiğini gösterir: “O yüzden, bir erkeğin vegan olmasında garip bir şey var yani. Güç, güçsüzlük ile ilgili bir ilişkilendirilme var. [...] Her şey erkekler için yaratılıyor gibi bir anlayış var. Yıkılmıyor yani, yıkılmıyor işte” (K1). Burada erkekliğin yalnızca kültürel değil, aynı zamanda ontolojik bir üstünlük ve ayrıcalık pozisyonu olarak inşa edildiği görülmektedir. Vegan olma eylemi, bu üstünlük pozisyonunu kırmaya yönelik bir etik sapma olarak değerlendirilmekte; bu nedenle de “güçsüzlük” ile ilişkilendirilmektedir. Alıntı, eril tahakkümün ve dolayısıyla sembolik şiddetin yalnızca toplumsal değil, dinsel ve tarihsel kökenlere dayandığını; dolayısıyla bu yapının sorgulanmasının “erkeklikten dışlanmakla” eşanlamli sayıldığını düşündürmektedir. Bu durum, Bourdieu'nun vurguladığı gibi sembolik şiddetin yalnızca bilinçli tercihlerle ortadan kalkmadığını; aksine, Adams'ın (2013) “erkek et yer” mitinin kültürel köklerinin ne denli derine uzandığını somut biçimde gözler önüne sermektedir.

Benzer bir biçimde bir diğer katılımcı, erkekliğin ritüel haline gelmiş performans biçimlerine atıf yaparak şu sözleriyle eril habitusun ne kadar katmanlı bir yapıda işlediğini açığa çıkarmaktadır:

“...Erkekliğini bence insanlar bu şekilde tatmin ettiği için. Biliyorsun bizim toplumumuzda kurban diye bir gelenek var insanlar erkekliğini o kurbanı keserek kanıtıyor. O et yemeğini de erkeklikle çok bağdaştırmışlar. Güç gösterisi olarak kullanır. Sen yemediğin zaman da erkek değilmişsin gibi bakıyorlar” (K3, 37 yaşında, tasarımcı, Antalya).

Bu açıklamalar, erkekliğin sembolik olarak etin tüketimiyle meşrulaştırıldığı bir kültürel zemini işaret eder. Katılımcıların bu normlara karşı geliştirdiği pozisyon, yalnızca etten ve hayvansal üründen vazgeçmeyi değil, aynı zamanda egemen erkeklik normlarını yeniden tanımlama çabasını da içermektedir. Bu bağlamda, vegan-vejetaryen erkeklerin yaşadıkları

çatışma, bireysel bir tercih olmaktan çıkıp yapısal bir erkeklik krizine dönüşmektedir. Bu anlatıda erkekliğin yalnızca bedenin ne tükettiğiyle değil, aynı zamanda neyi feda ettiğiyle, neyin üzerinde tahakküm kurduğu ile ilişkilendirildiği ortaya çıkar. Kurban kesimi gibi ritüeller, erkekliğin hem kutsal hem de şiddetle iç içe geçmiş bir performans alanına dönüştüğünü gösterir. Et yeme pratiği, burada hem aidiyetin hem de iktidarın teyididir; hayvan bedenine yöneldiği için çoğu zaman görünmez kalan bir sembolik şiddet biçimi olarak işlev görür. Katılımcının ifade ettiği “erkek değilmişsin gibi bakıyorlar” söylemi, hegemonik erkeklikten dışlanmanın en basit ama en güçlü yollarından birinin, erkekliğin “şiddet” ve “tüketim” üzerinden ölçülmesi olduğunu ortaya koyar. Connell’in hegemonik erkeklik kuramıyla (2017) birlikte düşünüldüğünde, vegan-vejetaryen erkekler bu rejime doğrudan tehdit oluşturan “alt erkeklik” konumuna itilirken; Bourdieu’nun kavramsallaştırdığı sembolik şiddet (2016), bu tehdidi disipline etmek için devreye girmektedir.

Bu rejim yalnızca çatışma doğurmaz; aynı zamanda kapsayıcı erkeklik olasılıklarını da çağırır. Anderson’ın Kapsayıcı Erkeklik Teorisi, homohisterinin—erkeklerin “eşcinsel sanılma” korkusu—azaldığı ortamlarda birden fazla, hiyerarşisiz erkeklik formunun yan yana var olabileceğini söyler (Anderson, 2009; McCormack ve Anderson, 2014; Sığın 2025). Katılımcıların ifade ettiği “erkek değilmişsin gibi bakıyorlar” baskısı, tam da bu homohisterik denetimin sürmekte olduğunu gösterirken, aynı bireylerin veganlığı-vejetaryenliği empati, şiddetsizlik ve ekolojik sorumlulukla ilişkilendirmeleri Anderson’un öngördüğü “kapsayıcı” maskülen repertuara doğru bir kaymayı da işaret edebilir.

Bu veriler, sembolik şiddetin inatçılığını ve dönüşüm olasılığını aynı anda açığa çıkaran çift yönlü bir tablo sunmaktadır. Bir tarafta “et = erkeklik” denklemi, mizah ve küçümseme yoluyla hâlâ bedenlere kazınarak Bourdieu’nun betimlediği eril tahakkümü sürdürür; diğer tarafta ise homohisterinin kısmen zayıfladığı genç, kentli çevrelerde vegan-vejetaryen pratikler bakım, duygu, empati, hayvan ve ekoloji odaklı erkeklik formlarına meşruluk kazandırır. Bu gerilim, katılımcıların yalnızca norm dışına çıkma riskini değil, aynı zamanda Anderson’ın Kapsayıcı Erkeklik Teorisi’nin öngördüğü hiyerarşisiz ve empati temelli maskülenitelere geçiş olasılığını da içinde barındırır.

Dolayısıyla veganlık-vejetaryenlik, erkekler açısından basit bir beslenme seçiminden ziyade “erkek bedeninin” tarihsel iktidar göstergelerinden kısmen feragat etmeyi gerektiren etik-politik bir meydan okumadır. Bu tercih, yerleşik eril habitusun duvarlarında çatlaklar açarken aynı zamanda o duvarların yeni değerlerle yeniden örülme potansiyelini taşır. Böylece kalıplaşmış maskülen pratikleri içeriden sarsar ve kapsayıcı erkeklik çerçevesinin işaret ettiği, empati ve şiddetsizlik eksenli yeni erkeklik biçimlerinin filizlenmesine zemin hazırlar.

Sembolik Şiddet: Mizah, Alay ve Dışlama

Patriyarkal düzende norm dışı erkeklikler, toplumsal cinsiyet rejimine yönelik bir tehdit olarak algılanır ve Bourdieu'nun (2016) kavramsallaştırdığı biçimiyle sembolik şiddetle disipline edilir. Sembolik şiddet doğrudan baskı veya zorlama yoluyla değil; gündelik dil, mizah, alay, ima ve sessizlik gibi "normalleştirilmiş" pratikler üzerinden işler. Bu yönüyle şiddet, yalnızca dıştan gelen bir eylem değil, bireyin kendisini başkalarının bakışına göre yeniden kurmaya zorlandığı içselleştirilmiş bir düzenlemeye dönüşür (Bourdieu, 2016). Vegan ve vejetaryen erkekler açısından bu şiddet, çoğunlukla arkadaş çevresi ya da yakın sosyal ortamlar içerisinde mizah yoluyla dışa vurulur. Katılımcıların aktardığı anlatılarda bu mizah, basit bir şakalaşma değil; erkeklik normlarının yeniden üretilmesinde işlev gören sembolik bir hizalama aracıdır. Vegan ya da vejetaryen erkekler açısından bu şiddet biçimi çoğu zaman mizahın arkasına gizlenir. Katılımcılardan birisi, arkadaş çevresindeki baskıyı şöyle dile getirir:

"Yaşandı, yaşandı. Yani şey bir maganda bir arkadaş grubum var, o magandalar tabii dışladı. [...] Şimdi sen yemediğin zaman hissettiriyor sana. Yani bu da iş çıkardı gibi bakıyor. [...] İşte ağzına zorla et sokmaya çalışıyor. [...] Senin için ölmedi bu hayvan [...] Bir parça da sen ye. Yani niye beni suça ortak ediyorsunuz ya?" (K13, 33 yaşında, akademisyen, İstanbul).

Bu etkileşimde sembolik şiddetin işlevi, salt alay etmek değil, aynı zamanda katılımcının etik pozisyonunu suçlulukla bastırmaktır. Et yeme pratiği, bu şiddetin uygulandığı bir "erkeklik testine" dönüşür; normlara uymayanlar ise "suça ortak olmadıkları" için kolektif erkeklik anlaşmasından dışlanarak cezalandırılır.

Katılımcılardan bir diğeri, arkadaş grubundaki mizahın nasıl bir toplumsal hizaya çekme aracı olarak işlediğini şöyle anlatır: "Bütün arkadaşlarım dalga geçti, iyilik perisi dediler, çavuş dediler, her şeyi dediler. Hâlâ diyorlar. Dalga geçiyorlar ama içlerinde çok takdir ediyorlar, biliyorum ama erkekler bunu söyleyemiyor işte" (K6). Bu anlatı, sembolik şiddetin yalnızca alay yoluyla normları dayatmakla kalmadığını, aynı zamanda "erkekliğe dair duygusuzluk" ideali gereği takdir gibi olumlu hisleri de bastırdığını gösterir. Adams'ın (2013) da belirttiği gibi, bu durum erkekliğin iktidarını sadece ne yediğiyle değil, ne hissettiğini gizleyerek de koruduğunun bir kanıtıdır.

Bir diğer katılımcı ise bu normların kendisine doğrudan yönelmediğini belirtmekle birlikte, toplumdaki yaygın algıyı şöyle dile getirir: "Toplumda şey algısı biraz var. Vegan bir erkek varsa ya eşcinseldir ya LGBTİ bireyidir. Bunu aşağılamak için kullananlar oluyor" (K9). Bu etiketleme mekanizması, veganlığın yalnızca "erkeklikten sapma" olarak değil, aynı zamanda "cinsel kimlikten sapma" olarak da damgalandığını gösterir. Bu durum, Connell'in (2017) "madun

erkeklik” kavramsallaştırmasıyla örtüşür; zira normdan sapan erkek, yalnızca farklı olduğu için değil, heteronormatif rejimi ve hegemonik erkekliği tehdit ettiği için hedef alınır.

Başka bir katılımcı ise, vegan erkekliğin toplumsal düzlemde nasıl kodlandığını daha geniş bir sosyal çerçeveden değerlendirir:

“Çevremde kaç tane vegan erkek var? Daha centilmen, daha yumuşak, daha kibar... Hanımcı, duygusal, ağlak... Böyle adlandırılıyorlar evet. [...] Bizim böyle yapıştırmalarımız vardır ya, işte lezbiyen, vegan, Kürt... hepsini bir araya getirir” (K8, 40 yaşında, akademisyen, İstanbul).

Bu alıntı, Türkiye bağlamında ötekinin nasıl bir aradalık üzerinden inşa edildiğini, 'azınlık' hale getirilmenin yalnızca kimliğe değil, değer sistemine de yöneldiğini gösterir. Adams’ın (2013) kuramına göre veganlık-vejetaryenlik, hegemonik erkekliğe karşı bir tür “bellek kazısı” işlevi görür; geçmişin tahakküm rejimlerine sessizce karşı durarak, eril tahakkümün sembollerini tersine çevirir. Katılımcı anlatısından da anlaşılabacağı üzere, toplumsal normlara uymayanları mizah, alay ve dışlama yoluyla hedef alırken, bu etiketlenme ve dışlanma tam da vegan-vejetaryen kimliğin dönüştürücü gücünü açığa çıkarır. Bedenini, dilini ve ilişkilerini yeniden kurgulayan bireyler, tahakküm bağlarını müzakereye açar; böylece vegan-vejetaryenlik, ‘simgesel açlık’ değil, toplumsal cinsiyetin yeniden yazıldığı bir mücadele alanına dönüşür. Erkekler için empati ve şefkat ufkunu genişletirken, kadınlar için beden üzerindeki ataerkil tasarrufu reddeden özerklik pratiği üretir. Türçülük ve cinsiyetçiliğin ortak mantığını ifşa eden bu etik duruş, hayvan haklarından çevresel sorumluluğa uzanan çok katmanlı bir direniş hattı yaratır (Ulu, 2025, s. 312-313).

Vegan-vejetaryen erkeklere yönelik mizah, alay ve küçümseme biçiminde ortaya çıkan sembolik şiddet, hegemonik erkekliğin “yumuşak disiplin” mekanizmalarından birini oluşturmaktadır. Giroux ve Larue’nun “vejefobi” kavramıyla açıkladığı üzere, hayvan sömürüsüne dair etik itirazlar karşısında kırılğan hale gelen karnist düzen, alaycı ve küçümseyici tepkilerle kendini savunurken vegan-vejetaryenlerin duygusal deneyimlerini bastırmayı hedefler (2021, s. 66-69). Carol J. Adams’ın (2013) feminist-vejetaryen kuramının ortaya koyduğu gibi, et tüketiminin erkekliğin kültürel ve cinsel gücüyle özdeşleştirildiği bir bağlamda, veganlık-vejetaryenlik normatif erkeklikten sapma olarak algılanmakta ve mizah aracılığıyla disipline edilmektedir. Rothgerber’in (2012) bulgularının da desteklediği bu süreçte mizah, kolektif erkeklik sözleşmesini tehdit eden sapmaları cezalandıran ve hizaya getiren çifte işlev üstlenmektedir. Sancar’ın (2013) vurguladığı üzere, sembolik şiddetin en etkili biçimi bireyin başkasının bakışına göre kendisini düzeltmesidir; bu noktada vegan-vejetaryen erkeklerin karşılaştıkları toplumsal baskı hem etik konumlanışlarını hem de alternatif erkeklik tahayyüllerini şekillendirmektedir.

Dolayısıyla mizah, salt bir iletişim pratiği olmaktan çıkıp ataerkil iktidarın yeniden üretiminde merkezi rol oynayan ideolojik bir araca dönüşmektedir.

Aile İçi Mücadele: Sessiz Babalar, Değişen Anneler

Katılımcı anlatılarında aile, özellikle baba figürü, erkekliğin yeniden üretildiği sembolik ve duygusal bir mücadele alanı olarak öne çıkmaktadır. Vegan ve vejetaryen erkekler, çoğunlukla baba otoritesinin doğrudan karşısında ya da gölgesinde bir pozisyonda kendi kararlarını savunmak durumunda kalmaktadır. Ancak bu karşılaşma her zaman sözlü çatışma biçiminde değil; kimi zaman, baba figürünün tepkisizliğiyle, yani suskunluğu ile de tezahür etmektedir. Bu suskunluk, Bourdieu'nun (2016) ifadesiyle, sembolik şiddetin en görünmez fakat en etkili biçimlerinden biridir: Otorite, açıklama yapmadan, sadece mimiklerle ya da jestlerle bireyin davranışlarını onaylamadığını hissettirir.

Katılımcılardan birisi, vegan olduğunu ailesine açıkladığında annesinin verdiği tepkiyi şöyle anlatır: “Anne ben artık vegan olacağım dedim. O da dedi ki nasıl düşündüyse bilmiyorum ama ‘oğlum ne yaşıyorsan içinde yaşa, kimseye söyleme’ falan dedi. Herhalde gey gibi bir şey sandı o yüzden öyle söyledi” (K12). Bu anlatı, veganlığın yalnızca beslenme tercihi değil, toplumsal cinsiyet ve cinsel yönelim kodlarının birbirine dolandığı kültürel sembol olarak algılandığını göstermektedir. Annenin sessizlik öğüdü, veganlığı "konuşulmaması gereken" yönelim olarak değerlendirdiğini ortaya koyar. Bourdieu'nun (2016) sembolik şiddet yaklaşımı çerçevesinde bu tepkiler, çocuğun bedenini ve kimliğini doğrudan müdahale olmaksızın "görünmez" biçimde hizaya çekme stratejisidir. Veganlık, eril normlarla temas ettiği noktalarda aile içinde bile tehdit olarak algılanan "sapma" şeklinde kodlanmaktadır.

Öte yandan bazı katılımcıların evlilik deneyimleri, veganlığın-vejetaryenliğin yalnızca kamusal değil, özel alandaki iktidar ilişkilerine de doğrudan temas ettiğini ortaya koymaktadır. Erkeklik genellikle kamuya ait bir kimlik olarak kurgulansa da aile içinde, özellikle heteroseksüel evlilikler bağlamında bu kimlik, daha karmaşık, müzakereye açık ve kırılabilir bir biçimde işlemektedir. Katılımcılardan biri, eşinin veganlık karşısındaki tutumunu şu şekilde ifade eder:

“Vallahi ben en çok gerginliği eski eşimle yaşadım. [...] Bunun bir irade meselesi olduğunu söylediğimde o kendi üzerine alınıp sanki bir suçluluk duygusuyla bana çok sert çıkıyordu. Ne yani biz iradesiz miyiz, vegan değilsek? Halbuki bu benim kendimle ilgili bir şeydi. [...] Ahlaki bir karar. Onu galiba kendi üzerinde bir tehdit olarak algıladı ki, ben hiçbir zaman ne eşime ne çocuğuma böyle bir şey dayatmadım. İsteyen istediğini yiyordu. Ama yine de çok sert tepkilerle karşılaştım” (K5, 52 yaşında, esnaf, Antalya).

Bu anlatı, veganlığın yalnızca bireysel bir etik pozisyon değil, aynı zamanda karşı tarafın varoluşsal anlam dünyasına yöneltilmiş bir sorgulama olarak algılandığını gösterir. Katılımcının veganlığı, eş tarafından yalnızca bir tercih olarak değil, kendi pratiklerine dönük bir üstü kapalı eleştiri ya da ahlaki üstünlük iddiası olarak okunmuştur. Bu durum, bireysel etik tutumların özel ilişkilerde nasıl toplumsal güce, itibar çatışmasına ve suçluluk mekanizmalarına dönüşebileceğini gösterir. Katılımcının “bunu ona dayatmadım” ifadesi, aynı zamanda veganlığın toplumsal ilişkilerde nasıl istemsizce bile hegemonik etkiler yarattığına dair bir farkındalığı da içinde barındırmaktadır. Buradaki çatışma yalnızca fikir ayrılığından kaynaklanmamaktadır; asıl gerilim, bir *ahlak rejimi çatışması* üzerinden gelişmektedir. Katılımcının “ahlaki bir karar” vurgusu, kişisel etik sorumluluk alanının sınırlarını çizerken; eşin tepkisi, bu sınırların karşı tarafın kimliğini tehdit ettiğini düşündürür. Bourdieu’nun sembolik şiddet teorisiyle bağlantı kurulduğunda, burada şiddetin açık ya da fiziksel bir biçimde değil, değerler ve inançlar düzleminde dolaylı olarak işlediği görülmektedir. Suçluluk duygusu, eşin kendi değer sisteminin sarsıldığına dair sezgisel bir farkındalıkla birlikte devreye girer. Bu örnek, vegan erkekliğin ev içi otorite hiyerarşilerini sorgulamadığı hâlde cinsiyet rollerini yeniden tanımlamaya zorladığını göstermektedir. Katılımcı, geleneksel "dayatan, kontrol eden" erkek modelinin aksine tercihini dayatmayan duruş sergileyerek hegemonik erkeklik performansının dışında kalan "etik erkeklik" formuna işaret etmiştir.

Bu anlatılar, ailenin karşılıklı bir itaat sözleşmesi değil, duygu, suçluluk ve iktidarın iç içe geçtiği bir mikro-politika alanı olduğunu gösterir. Veganlık-vejetaryenlik tercihi bu alanda, toplumsal cinsiyet rollerinin, otorite biçimlerinin ve kimlik konumlarının sorgulandığı bir "ilişki laboratuvarı" işlevi görür. Bu durum, toplumsal cinsiyetin en mahrem ilişkilerde dahi ne denli kırılgan biçimlerde yapılandığını ortaya koyar.

Veganlık-vejetaryenlik tercihi, aile içinde yalnızca sofradaki yemeğin içeriğini değil; sofrayı kuran değer sistemini, otoriteyi ve cinsiyetlendirilmiş kimlikleri sorgulatan karmaşık bir ilişki alanıdır. Bu tercih, özellikle erkek katılımcılar için geleneksel erkeklik kodlarıyla bir çatışma anlamına gelir: babayla yaşanan ilişki sessizleşerek mesafeye dönüşürken, anneye kurulan bağ duygusal, esnek ve dönüştürücü bir potansiyel kazanır.

Dikkat çekici biçimde, kadın figürleri bu bağlamda bir bakım verenden öte, ataerkil sınırları esnetebilen bir direniş öznesi olarak öne çıkar. Annelerin, oğullarının norm dışı kimliğini kabullenışı, ataerkil yapıdaki mikro çatlakları görünür kılarken, erkeklerin kendi etik duruşunu sürdürmesini de mümkün kılar. Böylece aile, bir çatışma alanı olmanın yanı sıra, dönüşümün yaşandığı bir “müzakere sahası” işlevi görür. Vegan-vejetaryen erkekliğin bu alandaki yansımaları,

toplumsal cinsiyet rejiminin dışsal sembollerden ziyade; içsel ve duygusal dinamikler aracılığıyla yeniden şekillendiğini ortaya koyar.

Eril İktidarın Cinsellik Üzerinden Yeniden Üretimi

Eril tahakküm, vegan-vejetaryen erkeklerin deneyimlerinde beden, cinsel performans ve heteronormatif beklentiler üzerinden yeniden üretilir. Toplumsal normların et tüketimini cinsel güçle özdeşleştirdiği bir bağlamda, bu tercih eril söyleme yönelik bir tehdit olarak algılanır. Foucault'nun "biyo-iktidar" kavramının işaret ettiği gibi, erkek bedeni cinsel güç ve fiziksel kuvvet gibi katı kodlarla düzenlenir. Vegan-vejetaryenlik, tam da bu kodları yumuşatan bir "bedensel sapma" olarak görüldüğünden, eril tahakkümün doğrudan cinsellik ekseninde yeniden mobilize olmasına yol açar.

Bir katılımcı, vegan olma kararının çevresindeki erkekler tarafından doğrudan cinsel performansla ilişkilendirildiğini şöyle aktarır: "Bir de bu cinsellik konusundan dolayı çok endişeleri oluyor erkeklerin. Hatta bazen telefon edip 'Vegan olacağım ama affedersin...' diye başlayıp çekinerek soruyorlar" (K14). Bu ifadede *çekinerek sorulan* şey, aslında hegemonik erkeklik rejiminin "potens" (erkeksi güç) mitiyle ilgilidir; etten uzak durmak, adeta androjen rezervlerini risk altına sokmak olarak tahayyül edilir. Adams'ın (2013) belirttiği biçimde, et tüketimi erkekliğin hem bedensel hem cinsel kudretiyle özdeşleştirilmiş "türcü-cinsiyetçi" bir simgedir. Dolayısıyla vegan-vejetaryen bir erkek, toplumsal imgelemin gözünde "eksik testosteron" şüphesiyle damgalanabilir.

Başka bir katılımcı, bu damgalamayı bilimsel verilerle savuşturmaya çalışmanın nasıl bir "erkeklik sınavına" dönüştüğünü anlatır: "Kanka et yemiyorsun; testosteron düşer falan dedi. Ben de makaleleri gösterdim; sonra ikna oldu, hatta 'faydalıymış' dedi" (K18). Burada vegan-vejetaryen erkek, yalnızca etik bir tercihi savunmaktan değil, bedensel bütünlüğünü ve cinsel yeterliğini de "kanıt" dosyalarıyla temellendirmek zorunda bırakılmıştır. Connell'in hegemonik erkeklik teorisi (2017), bu durumu "zorunlu performans" mantığıyla açıklar: Erkek, diğer erkeklerin ve heteronormatif bakışın gözetimi altında sürekli kendini ispat etmeye zincirlenir. Bu ispat zorunluluğu aynı zamanda homososyal (erkek-erkek) rekabeti tetikler; çünkü etten feragat etmek, Butler'ın performatif cinsiyet okumasıyla ifade edecek olursak, "erkekliğin sahnede tekrarlanan stilize edimleri" (Butler, 2014, 46-47) kesmekle eşdeğer görülür. Dolayısıyla veganlık-vejetaryenlik, bedensel pratik düzeyinde "erkeksi" jestleri azaltan, onları tereddüde uğratan bir tür sessiz beden politikasıdır. Bu sessiz beden politikası, hegemonik düzeni sarsmakla kalmaz; heteronormatif erkeklik ile "erkek sayılmayan" kimlikler arasındaki keskin sınırı pekiştiren homofobik söylemleri de tetikler; önyargılı klişeler ise bu sınırın dilsel karşılığıdır.

Bu aşamada Kapsayıcı Erkeklik Teorisi analize yeni bir derinlik katar. Katılımcıların cinsellik ve “potens” endişelerini kimi zaman mizah yoluyla etkisizleştirilmesi, kimi zaman ise tıbbi verilerle çürütmesi, Kapsayıcı Erkeklik Teorisi’nin “homohisterinin gevşeme dönemi” olarak tanımladığı ara evreyi yansıtır: eşcinsel sanılma korkusu tümüyle silinmemiştir, ancak esneklemiştir. Bu bağlamda katılımcının (K18’in) “bilimsel makale gösterme” hamlesi, hegemonik kodu doğrudan meşrulaştırmadan onun içinde manevra etmeye yönelik—Anderson’un “kapsayıcı pragmatizm” (Anderson, 2009) olarak adlandırdığı—bir stratejiyi somutlaştırır.

Katılımcı anlatıları, baskı düzenine karşı geliştirilen mikro-direnış stratejilerini de görünür kılar: Kimileri bilimsel veriler ve spor performans örnekleriyle cinsel-bedensel mitleri çürütürken, kimileri bedene yöneltilen söylemsel tahakkümü mizah yoluyla tersyüz eder. Nitekim sosyal medya araştırmaları, “sağlık-etik-çevre” üçgeni üzerinden pazarlanan kaslı ve viril vegan influencer imgesinin, fiziksel güç idealini koruyarak veganizmi “kurtarıcı anlatı” biçiminde sattığını göstermektedir (Oliver, 2022, s. 66-67). Ancak aynı çalışmada Britanyalı erkek veganlarla yapılan derinlemesine görüşmeler, çevrim-içi bu kas-odaklı modellere rağmen erkek katılımcıların maskülen beden ideallerini “yönetilmez” hâle getirmeye, veganizmi feminist ve ekolojik duyarlılıkla ilişkilendirerek hegemonik erkeklikten uzaklaşmaya yöneldiklerini ortaya koymuştur. Vegan-vejetaryen erkeklerin bu bakışla yüzleşerek bedenlerini etik-estetik bir projeye dönüştürmeleri hem yeni bir erkeklik tahayyülünü hem de ataerkil denetimin sınırlarında bir gevşemeyi mümkün kılar. Bununla birlikte, mevcut “etsiz erkeklik” anlatılarının sıklıkla beyaz ve maskülen ideallerle sınırlı kaldığı; feminist ve kesişimsel (ırk, sınıf, cinsel yönelim) perspektiflerin vegan hareket içinde yeterince içselleştirilmediği de belirtilmektedir (Oliver, 2022). Dolayısıyla vegan-vejetaryen erkeklik dönüştürücü bir potansiyel taşısa da bu potansiyelin tam anlamıyla eşitlikçi olabilmesi için daha kapsayıcı ve kesişimsel bir siyaset gerekliliğine dikkat çekilir.

Özetle, vegan-vejetaryen erkeğin durumu, Connell’in (2017) tanımladığı hegemonik erkekliğin ne denli performatif olduğunu kanıtlar. Bu performansı reddetmek, yalnızca normatif erkeklik çerçevesinde değil, bütün bir heteronormatif sistemin gözünde cinsel bir yetersizlikle damgalanma riskini beraberinde getirir. Bu damgalama ise temel gücünü, et tüketimini erkekliğin özüyle birleştiren ve veganlığı bir ‘sapma’ olarak kodlayan köklü ve tarihsel bir yanılsamadan alır.

Kendilik ve Direniş: Alternatif Erkeklik Kurma Denemeleri

Vegan-vejetaryen erkeklerin deneyimi, yalnızca dışsal çatışmaları değil, hegemonik normların dışında alternatif kimlikler inşa ederek yürütülen bir içsel dönüşüm sürecini de içerir. Bu direniş, klasik protesto biçimlerinden çok, Bourdieu’nun habitus olarak kavramsallaştırdığı bedenselleşmiş erkeklik kalıplarına odaklanır. Zira ataerkil kodlar, yüksek sesli sloganlarla değil;

bedeni (ne yediği), dili (nasıl konuştuğu) ve duyguları (ne hissettiği) dönüştüren bir mikro-politika aracılığıyla sarsılır.

Bu mikro dönüşümün gündelik hayatta nasıl bedenleştiğini en açık biçimde gösteren anlatılardan biri şöyledir:

“Vegan olmayı kafama koyunca on haftalık bir eğitim programına katıldım...Bu eğitimle ‘dişil enerji’nin—teslimiyet, şefkat, hoşgörü—ne kadar değerli olduğunu anladım. Veganlık bana kendimi ifade etme pratiği kazandırdı; ‘Bunu başardıysam başka şeyleri de başarırım’ dedim. Çember çalışmalarında ‘yargısız dinleme’ ve bir haftalık vegan diyet denemesi yaptık; ben zaten rahattım.

Sorun sadece et değil; sağlıktan maskülenliğe kadar pek çok korku devreye giriyor. Bizde sebze “yan yemek” sayılır, ‘hiç değilse etini ye’ denir. Çoğunluk haklı olmasa bile sorgulanmaz; azınlıkla dalga geçmek yaygındır...Aynı mantık veganlığa da yansıyor; yanlış tıp, yanlış medya, büyük güçler... İnsanlar konforundan vazgeçmek istemiyor, birbirinin hayatına fazlasıyla müdahil oluyor. Bu patavatsızlık sadece beslenmeye değil, kadın-erkek ilişkilerine hatta cinayetlere bile yansıyor” (K6, 38 yaşında, havayolu şirketi çalışanı, Antalya).

Katılımcının anlatısı, Sweetman’ın (2003) “refleksif habitus” tezini doğrudan örneklendirir. Bu teze göre refleksivite, tekil bir kriz anından ibaret olmayıp, sürekli bir öz-düşünümsellikle adeta “ikinci doğaya” dönüşür (Sweetman, 2003, s. 533). Katılımcının “bunu başardıysam başka şeyleri de başarırım” sözü, tam da bu sürecin pre-refleksif (öz-düşünümsellik öncesi) alışkanlıkların yerini alan bir “yeniden biçimlendirme kapasitesi” yarattığına işaret eder (Sweetman, 2003, s. 540). Böylece, dışsal baskılara rağmen içsel bir mekanizmayla empati odaklı ve kapsayıcı bir erkeklik inşa etme potansiyeli doğar ki bu da Anderson’ın (2009) çoklu erkekliklere geçiş öngörüsünü destekler. Bu etik ve duygusal dönüşümün estetik boyutu ise başka bir katılımcının anlatısında belirginleşir:

“Ben o cinsiyet kalıplarını yıkalı çok olmuştu... Vegan olmama kimse şaşırmadı çünkü zaten daha önce göz makyajı, ojeyle dolaşan biriydim... Kendimi toplumun geneline değil, ayrık olanlara çevirdim, hep orada durdum” (K17, 34 yaşında, müzisyen/garson, İzmir).

Katılımcıların direnişi, bedenin estetik ve performatif kullanımıyla da belirginleşir. Yukarıdaki katılımcının veganlığı makyaj ve kıyafet gibi pratiklerle birleştirmesi, Butler’ın (2014) “performativite” kavramıyla okunduğunda, cinsiyeti sabit bir rolden sürekli yeniden yazılan bir senaryoya dönüştürür. Başka bir katılımcı ise “veganlık aslında bir cinsiyetsizliktir. ... Erkeklik performansı bana göre çok basit ve saçma” (K19) diyerek bu senaryoyu oynamayı kökten reddeder.

Bu reddediş, Adams’ın (2013) işaret ettiği gibi, hayvan ve kadın bedenlerinin ortak nesneleştirilmesine dayalı türcü-cinsiyetçi ittifaka karşı etik bir kopuştur. Burada sembolik şiddet, “erkek olmanın zorunlu jestlerini” dayatır; fakat katılımcı, bu jestleri geri çevirerek hem türcü hem cinsiyetçi hiyerarşileri askıya alır. Adams’ın (2013) hayvan bedenleriyle kadın bedenlerinin ortak nesneleştirilmesine dair tezi, tam da bu etik kopuşta cisimleşir. Bu etik kopuş, veganlığı daha geniş bir otorite eleştirisine bağlar. Bir katılımcının da vurguladığı gibi, bu hiyerarşik ilişki gündelik hayatta açıkça gözlemlenir: “Toplumsal olarak düşünürsek ben bunu tamamen otorite üzerinden kuruyorum... Vegan olmayanlar veganlığa otorite kuruyor. ... Aynı şekilde erk, kadın ya da LGBTİ bireylere nasıl otorite kuruyorsa, veganlara da kuruyor” (K21). Veganlara kurulan tahakkümün, kadın ve LGBTİ+ bireylere yönelik baskıyla aynı “erk” mantığından beslenmesi, veganlığı türcülükten cinsiyetçiliğe uzanan bir direniş matrisine dönüştürür. Bu matris içinde konumlanan vegan-vejetaryen erkek, “erkeklik performansını” gereksiz bulan bir “etik-cinsiyetsiz özne” (K19) pozisyonu geliştirir. Böylelikle Connell’in “madun erkeklik” kavramı, bir statü kaybı olmaktan çıkarak baskıyı boşa düşüren mikro-stratejilerle (mizah, estetik sapmalar, sessiz geri çekilme) donatılmış bilinçli bir “etik-politik mevziye” dönüşür.

Özetle, bu anlatılar kolektif bir “alternatif eril habitusun” filizlendiğini göstermektedir. Bedeni nasıl besleyeceğine karar vermek, aslında “erkek bedeninin kimin adına performans sergileyeceğini” yeniden tanımlamaktır. Kalıplaşmış eril cinsiyet normları yerine empati, şiddetsizlik ve çok-türlü bir yaşam etiğiyle şekillenen bu yeni habitus, hegemonik erkekliğin merkezinden uzaklaşır. Böylece vegan-vejetaryen erkekler, erkekliğin mümkün tiplerini çoğaltarak ataerkil normların tek merkezli evreninde dönüştürücü mikro-çatlaklar açar.

Sonuç

Bu çalışmada, vegan-vejetaryen erkeklerin Türkiye bağlamında deneyimledikleri dönüşüm, direniş ve müzakere süreçleri, yalnızca bireysel pratikler üzerinden değil; aynı zamanda yerleşik toplumsal normların yeniden üretimiyle kurdukları çatışmalar ekseninde analiz edilmiştir. Katılımcı anlatılarının gösterdiği üzere, veganlık-vejetaryenlik gibi gündelik bir tercihin ötesine geçen bu yaşam tarzı, erkeklik normlarını altüst eden bir politik pozisyona dönüşmekte; bu da bireyin içinde yaşadığı habitusla karşı karşıya gelmesine neden olmakta ve bu karşılaşma anı, eril normların yeniden müzakere edildiği bir mücadele alanını görünür kılmaktadır.

Pierre Bourdieu’nun habitus ve sembolik şiddet kavramları bu çalışmada önemli bir analitik çerçeve sunarken, çalışmanın bulguları da bu kuramsal çerçeveyi Türkiye’ye özgü verilerle zenginleştirmektedir. Habitus, geçmiş deneyimlerin bireyin bedenine kazındığı ve bu doğrultuda sosyal davranışın otomatikleştiği bir yapı olarak ele alınırken, katılımcıların

deneyimleri, habitusun yalnızca pasifçe içselleştirilen bir yapı olmadığını, aynı zamanda bilinçli etik kararlarla müzakereye açılabilceğini göstermesi açısından değerli bir nüans sunmaktadır. Nitekim bulgular katılımcıların vegan-vejetaryen yaşam tarzıyla yalnızca gıda tercihlerini değil, eril habitusu da yeniden biçimlendirdiklerini ortaya koymaktadır. Bu yeniden biçimlendirme, çoğu zaman sembolik şiddet biçiminde işleyen alay, sessizlik ve cinsel yetersizlik imalarıyla karşılık bulmakta; böylece “et = güç” denkleminde dayalı erkeklik kodu yeniden üretilmektedir (Adams, 2013; Sancar, 2013). Katılımcıların ifadesinde sıkça rastlanan “utanma”, “gizleme”, “mizahla savuşturma” gibi davranışlar, sembolik şiddetin bireyin öz benliği içinde nasıl çalıştığını göstermektedir. Bourdieu, sembolik şiddetin en etkili biçiminin, bireyin kendisini denetlemesi, sınırlaması ve düzenlemesi olduğunu belirtir (Bourdieu, 2016, ve 55). Bu bağlamda vegan-vejetaryen erkekler yalnızca toplumsal alanda değil, kendi iç dünyalarında da ataerkil tahakkümle hesaplaşmaktadırlar. Bu noktada araştırmanın bir diğer katkısı, bu mikro-politik müdahalelerin, sembolik şiddetin mutlak bir tahakküm aracı olmadığını, faillik yoluyla dirençle karşılanabilen ve hatta etkisizleştirilebilen dinamik bir süreç olduğunu ortaya koymasıdır.

Carol J. Adams’ın feminist-vejetaryen eleştirisi (2013), türçülükle cinsiyetçiliğin nasıl kesiştiğini ve hayvan bedenlerinin tüketimi ile kadın bedeninin nesneleştirilmesi arasında nasıl bir ideolojik paralellik olduğunu göstermiştir. Adams’ın çerçevesi, özellikle katılımcıların kendilerine yöneltilen 'yumuşaklık', 'kadınsılık' veya 'eşcinsellik' etiketlemelerine dair verdikleri yanıtlarla birebir örtüşmektedir. Bu noktada araştırma, R.W. Connell’in (2017) hegemonik erkeklik kuramına da önemli bir nüans eklemektedir. Connell’in modelinde “madun erkeklik” pozisyonuna indirgenen bu erkeklerin deneyimi, bulgularımıza göre pasif bir kabulleniş değildir; aksine, araştırmamızın özgün katkısı, bu maduniyetin şiddetsizlik ve bakım etiği temelinde alternatif erkeklik repertuarlarının inşa edildiği üretken bir alana dönüştüğünü göstermesidir (Sweetman, 2003; Anderson 2009; Topal, 2022; Sığın, 2025). Nitekim katılımcıların, Butler’ın (2014) işaret ettiği performatif alanı kullanarak beden ve mizah üzerinden sergiledikleri alternatif edimler, Connell’in (2017) “hegonik/madun” ikiliğini, bakım-odaklı yeni bir erkeklik modeli lehine esnettiklerini ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte, bulgular yalnızca hegemonik normlara dönük bir kırılma değil, aynı zamanda Kapsayıcı Erkeklik Teorisi’nin tanımladığı yeni imkân alanlarını da göstermektedir. Anderson’a (2009) göre homohisterinin—“eşcinsel sanılma” korkusunun—zayıfladığı ortamlarda birden fazla, hiyerarşisiz erkeklik formu yan yana var olabilir. Katılımcılarımızın cinsel güçle ilgili kaygılarını mizahla etkisizleştirmeleri veya biyomedikal verilerle çürütmeleri, homohisterinin tamamen ortadan kalkmadığı ancak esnediği bu geçiş evresine işaret etmektedir. Bu dönüşüm, Türkiye’ye özgü “melez erkeklik” örüntülerini de akla getirir. Bu noktada çalışmanın özgün

katkısı, Anderson (2009) ile Bridges ve Pascoe’nun (2014) Batı merkezli teorilerini, Türkiye’deki yerel dinamiklerle birleştirerek bu tartışmalara Türkiye’ye özgü bir boyut kazandırmasıdır. Sığın’ın (2025) kapsayıcı erkeklik tartışmasına ilişkin bulguları, yerel kültürde erkeklerin marjinalleştirilmiş veya kadınsı addedilen edim ve kimlik öğelerini seçici biçimde bir araya getirerek heteronormatif sınırları esnettiğini göstermektedir. Bridges ve Pascoe’nun (2014) “melez erkeklik” kavramsallaştırmasıyla uyumlu bu pratikler, vegan-vejetaryen erkeklerin empati ve şiddetsizlik stratejilerine paralel biçimde, hegemonik modelin içindeki çatlakları genişletir.

Bulgular, vegan-vejetaryen erkeklerin yaşadıkları deneyimlerin yalnızca toplumsal cinsiyetle değil; aynı zamanda sınıf, yaş, eğitim ve kültürel sermaye ile de şekillendiğini göstermektedir. Bazı katılımcılar, geleneksel erkeklik normlarıyla hesaplaşmalarını veganlık-vejetaryenlik öncesinde çeşitli motivasyonlarla başlatmış ve bu sayede yeni bir beden politikası kurmuşlardır. Diğerleri ise bu süreci aile içi çatışmalar, eş veya arkadaş çevresiyle yaşanan gerilimler üzerinden inşa etmişlerdir. Sessiz direniş, mizahın tersyüz edilmesi, alternatif topluluklar kurma, kamusal görünürlüğü stratejik olarak ayarlama gibi pratikler, erkeklik normlarının yeniden şekillenebileceğini göstermektedir.

Çalışma, uluslararası literatürde son dönemde belirginleşen “erkeklik ve bitkisel beslenme” tartışmalarıyla (Ruby, 2012; Twine, 2014; Oliver, 2022) kesişerek, Türkiye odaklı özgün bir katkı sunar. Katılımcıların mizahı tersyüz etme, bilimsel veriye başvurma ve estetik sapma gibi mikro-stratejileri; yakın tarihli araştırma bulguları ile uyumludur. Ayrıca aile içi dinamiklerde annelerin kısmi destekleyici rolleri, Sancar’ın (2013) Türkiye erkekliklerinde saptadığı “çatlaklı yapıyı” doğrular niteliktedir.

Bu araştırma, sınıf, kuşak ve bölgesel farklılıkları ayrıca ayırtmamış olsa da, veriler üç temel kuramsal sonuca işaret etmektedir: İlk olarak, vegan-vejetaryenlik eril habitusunu dışarıdan gelen bir dayatma yerine beden-merkezli rutinleri etik bakışla dönüştürerek içeriden çatlatmakta ve böylece maskülen özdeşliklerin yeniden üretildiği alanları sınırlı da olsa sarsmaktadır; ikinci olarak, sosyal medyada “protein” ve “testosteron” odaklı söylemler klasik erkeklik normlarını biyomedikal argümanlarla güçlendirmeye çalışsa da, katılımcıların tersyüz mizahı ve bilimsel karşı-kanıtları bu sembolik şiddeti boşa düşürebilmektedir; son olarak ise empati, şiddetsizlik ve ekolojik sorumluluğu bir araya getiren bakıcı-etik bir erkeklik repertuarı, geniş çapta görünür olmasa da mikro düzeyde giderek yerleşmekte ve hegemonik erkeklik modeline seçenek sunan yeni bir pratik ufku yaratmaktadır.

Gelecek araştırmaların bölgeler arası karşılaştırmalara, dijital etnografiye ve erkek veganların eko-sosyal aktivizm biçimlerine odaklanması, bu mikro dönüşümlerin makro toplumsal

etkilerini görünür kılacaktır. Bu bağlamda vegan-vejetaryen erkeklik, Türkiye’de toplumsal cinsiyet çalışmalarına türçülük ve ekoloji eksenlerini dâhil eden yeni bir tartışma hattı açmaktadır.

Öz olarak bu çalışma, vegan-vejetaryen erkekliğin Türkiye bağlamında yalnızca bir beslenme biçimi değil; aynı zamanda ataerkil yapılarla hesaplaşma, toplumsal cinsiyetin sembolik sınırlarını ihlal etme ve alternatif erkekliklerin inşası için bir mücadele alanı olduğunu söyler. Bireylerin verili habituslarının sınırlarını aşma çabası ve sembolik şiddetin içselleştirilmiş biçimlerine karşı verdikleri mücadele, toplumsal dönüşümün gündelik yaşam pratiklerinden beslendiğini göstermektedir. Özellikle içselleştirilmiş tahakküm biçimlerine karşı mikro düzeyde verilen mücadeleler vurgulanmalı; çünkü bu mücadeleler, toplumsal normların en derin katmanlarında dönüşüm yaratma potansiyeli taşır. Bu bulgu, veganlık-vejetaryenlik ve erkeklik çalışmaları kesişiminde daha derinlemesine analizlerin gerekliliğine işaret etmekte ve toplumsal cinsiyet rejimlerinin yeniden üretim süreçlerini anlamak açısından dikkate değer bir alan açmaktadır.

Kaynakça

- Adak, N. (2020). Tüketim Kültüründe Beslenme: Sağlıklı/Sağlıksız Yiyecekler. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 40 (1), 197-218.
- Adams, C. J. (2013). *Etin Cinsel Politikası*. (M. E. Tezcan, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Adams, C. J. (2021). *Ne Adam Ne Hayvan: Feminizm ve Hayvanların Savunması*. (S. D. Karali, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Anderson, E. (2009). *Inclusive Masculinity: The Changing Nature of Masculinities* (1. Baskı). Abingdon, UK: Routledge.
- Beşirli, H. & Terzi, N., (2024). Yemeği Cinsiyetlendirmek: Yemekte ve Mutfakta Dişilik ve Erillik. *Bayterek Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi*, 7(2), 119-130. <https://doi.org/10.48174/buaad.1537841>
- Bogueva, D., Marinova, D., & Raphaely, T. (2020). Men and meat: The Importance of Masculinity in Meat Consumption. *Appetite*, 144, 104636. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2019.104636>
- Bourdieu P. & Wacquant, L. (1992). *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago: The University of Chicago.
- Bourdieu, P. (2016). *Eril Tahakküm*. (B. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Bourdieu, P. (2021). *Ayırım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi*. (D. F.G. Berkkurt, Çev.) Ankara: Nika Yayınevi.

- Bridges, T., & Pascoe, C. J. (2014). Hybrid Masculinities: New Directions in the Sociology of Men and Masculinities. *Sociology Compass*, 8(3), 246-258.
- Burgan, E (2015). İlk Kültürel Gereç Çuval İse: Erkeklik ve Et Yemenin Kesişimselliğinde Bilimsel Anlatıların Kuruluşu. *Fe Dergi*, 7(2), 35-47. https://doi.org/10.1501/Fe0001_00000000141
- Butler, J. (2014). *Cinsiyet belası* (Z. Direk, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Çarpar, M. C. (2020). Beslenme Kimlik ve Erkeklik: Et Yemenin Sosyolojisi. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*. 40(1): 249–277. <https://doi.org/10.26650/SJ.2020.40.1.0041>
- Connell, R. (2017). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar: Toplum, Kişi ve Cinsel Politika*. (C. Soydemir Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- De Backer, C., Erreygers, S., De Cort, C., Vandermoere, F., Dhoest, A., Vrinten, J., & Van Bauwel, S. (2020). Can Differences in Masculinity Predict Meat consumption, Intentions to Reduce Meat, and Attitudes Towards Vegetarians? *Appetite*, 147, 104559. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2019.104559>
- Eroğul, N. (2023). Vegan Erkeklerin Beslenme Biçimleri Bağlamında Erkeklik İnşaları, *Fe Dergi*, 15(1), 40-71. <https://doi.org/10.46655/federgi.1036277>
- Glesne, C. (2016). *Becoming Qualitative Researchers: An Introduction*. Westford: Pearson.
- Giroux, V. R. (2021). *Veganizm*. (Z. H. Louze, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kimmel, M. (2006). *Manhood in America: A Cultural History*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Layder, D. (2023). *Sosyolojik Araştırma Pratiği: Teori ve Sosyal Araştırmanın İlişkilendirilmesi*. (S. Ünal, Çev.) Ankara: Nika Yayınevi.
- McCormack, M., & Anderson, E. (2014). The Influence of Declining Homophobia on Men’s Gender in the United States: An argument for the Study of Homohysteria. *Sex Roles*, 71(3–4), 109–120. <https://doi.org/10.1007/s11199-014-0358-8>
- Montanari, M. (2018). *Kıtlık ve Bolluk: Avrupada Yemeğin Tarihi*. (B. H. Mesut Önen, Çev.) Ankara: Nika Yayınevi.
- Mycek, M. K. (2018). Meatless Meals and Masculinity: How Veg* Men Explain Their Plant-Based Diets. *Food and Foodways*, 26(3), 1–23. <https://doi.org/10.1080/07409710.2017.1420355>

- Neuman, W. L. (2007). *Doing Social Research* (Cilt 1-2). Boston: Pearson Education.
- Oliver, C. (2022). Mock Meat, Masculinity, and Redemption Narratives: Vegan Men's Negotiations and Performances of Gender and Eating. *Gender, Place & Culture*, 29(1), 62–79. <https://doi.org/10.1080/14742837.2021.1989293>
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative Research & Evaluations Methods*. Thousand Oaks, California: Sage Publications.
- Plumwood, V. (2017). *Feminizm ve Doğaya Hükmetmek*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Rothgerber, H. (2012). Real Men Don't Eat (Vegetable) Quiche: Masculinity and the Justification of Meat Consumption. *Psychology of Men & Masculinity*, 14(4), 1-13.
- Ruby, M. B. (2012). Vegetarianism: A blossoming Field of Study. *Appetite*, 58(1), 141-150.
- Saldana, J. (2015). *The Coding Manual for Qualitative Researchers* (3. Baskı). Thousand Oaks, California: Sage Publications.
- Sancar, S. (2013). *Erkeklik: İmkânsız İktidar*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Sığın, A. (2025). Kapsayıcı Erkeklik: Erkekliklerin Anlaşılmasında Dönüşen Kültürel Anlamlar, Söylemler, Tutumlar ve Teorinin Türk Kültürü Açısından İncelenmesi. *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, 8(1), 45–70. <https://doi.org/10.33708/ktc.1604073>.
- Swartz, D. (1997). *Culture and Power: The Sociology of Pierre Bourdieu*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Sweetman, P. (2003). Twenty-first century dis-ease? Habitual reflexivity or the reflexive habitus. *The Sociological Review*, 51(4), 528–549. <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.2003.00434.x>
- Topal, B.S. (2022). Sosyal Temsilde Yarım Erkeklik: Et Yemeyen Erkeklerin Toplumsal Durumu. *Strata İlişkisel Sosyal Bilimler Dergisi*, 9, 157-176.
- Twine, R. (2014). Vegan Killjoys at the Table—Contesting Happiness and Negotiating Relationships with Food Practices. *Societies*, 4(4), 623-639. <https://doi.org/10.3390/soc4040623>
- Ulu, A. (2025). *Sosyolojik Bağlamda Veganlık ve Vejetaryenlik: Nitel bir araştırma* (Tez No: 926086). [Doktora tezi, Akdeniz Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Bağlamında Gençlerin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Farkındalığına Yönelik Nitel Bir Araştırma: Kocaeli Üniversitesi Örneği

A Qualitative Study on Youth Awareness of Gender Equality in the Context of Sustainable Development Goals: The Case of Kocaeli University

Ecem Kartalkaya* Banu Küçüksaraç**

Öne Çıkanlar:

- Öğrencilerin toplumsal cinsiyet farkındalığı yüksek ancak uygulamada sınırlıdır.
- Kültürel ve ataerkil normlar eşitliğin toplumsal yaşama yansımaları engellemektedir.
- Medya, gençlerin cinsiyet eşitliğine ilişkin söylem ve algılarını belirgin biçimde şekillendirmektedir.

Öz: Toplumsal cinsiyet eşitliği, Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları'nın temel hedeflerinden biri olup, sosyal adalet ve kapsayıcı kalkınmada kritik rol üstlenmektedir. Üniversite gençliğinin bu konudaki farkındalık düzeyi, gelecekteki toplumsal dönüşüm potansiyelini göstermesi açısından önemlidir. Türkiye'deki çalışmaların çoğu nicel yöntemlere dayansa da bireysel algı ve kültürel kalıpları inceleyen nitel araştırmalar sınırlıdır. Bu çalışma, üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet eşitliği farkındalık ve algılarını nitel bir perspektiften değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın temel problemi, "üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet algısı nasıldır?" sorusu etrafında şekillenmiştir. Bu kapsamda, öğrencilerin toplumsal cinsiyet eşitliği algıları; cinsiyet, öğrenim alanı ve sosyoekonomik durum gibi değişkenlerle ilişkilendirilmiştir. Literatürde nitel verilerle bireysel söylemlere yeterince odaklanılmaması önemli bir boşluktur; bu çalışma, bu boşluğu bireysel ifadeler üzerinden toplumsal cinsiyet farkındalığını analiz ederek gidermeyi amaçlamaktadır. Araştırma, Kocaeli Üniversitesi'nin 19 fakültesinden seçilen 38 lisans öğrencisiyle yürütülmüş; veri toplamak için yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler kullanılmıştır. Görüşmeler proje yürütücüsü tarafından gerçekleştirilmiş, veriler MAXQDA ile analiz edilmiştir. Bulgular, öğrencilerin toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda genel olarak yüksek farkındalığa sahip olduğunu; ancak bu farkındalığın pratikte kültürel ve toplumsal engellerle sınırlı kaldığını ortaya koymuştur. Katılımcılar, eğitim ve medya yoluyla bilgilendiklerini; ataerkil yapı ve geleneksel normların eşitliğin önündeki başlıca engeller olduğunu belirtmiştir. Kadınların siyasette daha çok yer alması gerektiği düşüncesi yaygın olsa da liyakatin öncelenmesi gerektiğini düşünenler de olmuştur. Bu çalışma, toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarının yalnızca yasal düzenlemelerle değil, kültürel dönüşüm ve eleştirel düşünmeyle

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, ecemkartalkaya14@gmail.com, ORCID: 0009-0002-2639-475X.

** Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, İletişim Fakültesi, bksarac@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6216-9045.

desteklenmesi gerektiğini göstermektedir. Üniversitelerde farkındalık programlarının geliştirilmesi ve gençlerin eşitlikçi değerlerle donatılması, sürdürülebilir toplumsal dönüşüm için hayati öneme sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Kalkınma, Toplumsal Cinsiyet, Üniversite Öğrencileri, Kocaeli Üniversitesi.

Highlights:

- Students show high gender equality awareness but limited practical reflection.
 - Cultural and patriarchal norms restrict the realization of equality.
 - Media strongly shapes youths' discourse and perceptions on gender equality.
-

Abstract: Gender equality is one of the core goals of the Sustainable Development Goals (SDGs), playing a critical role in achieving social justice and inclusive development. The level of awareness among university youth is particularly important, as it reflects the potential for future societal transformation. Although most studies in Turkey are based on quantitative methods, qualitative research examining individual perceptions and cultural patterns remains limited. This study aims to evaluate university students' awareness and perceptions of gender equality from a qualitative perspective. The main research question is shaped around: "What are university students' perceptions of gender?" In this context, students' perceptions of gender equality were analyzed in relation to variables such as gender, field of study, and socioeconomic background. The lack of focus on individual narratives through qualitative data in the literature constitutes a significant gap; this study seeks to address that gap by analyzing gender awareness through personal statements. The research has been conducted with 38 undergraduate students selected from 19 faculties of Kocaeli University. Semi-structured in-depth interviews are used for data collection. The interviews are conducted by the project coordinator, and the data are analyzed using the MAXQDA program. Findings have revealed that students generally have a high level of awareness regarding gender equality; however, this awareness is limited in practice by cultural and societal barriers. Participants have stated that they are informed through education and media and emphasized that patriarchal structures and traditional norms are major obstacles to equality. While the opinion that women should have greater representation in politics is widespread, some participants have also emphasized the importance of merit. This study highlights that gender equality policies should be supported not only through legal regulations but also through cultural transformation and critical thinking. Developing awareness-oriented programs in universities and equipping young individuals with egalitarian values is of vital importance for sustainable societal transformation.

Keywords: Sustainable Development, Gender, University Students, Kocaeli University.

Summary

This study aims to explore university students' awareness and perceptions of gender equality within the framework of the Sustainable Development Goals (SDGs), particularly focusing on Goal 5: Gender Equality. Recognizing that young people are key actors in shaping

future societies, the research examines the depth and dynamics of gender equality awareness among undergraduate students at Kocaeli University. Unlike the predominantly quantitative approach found in Turkish literature, this study adopts a qualitative methodology to uncover nuanced interpretations, socialization experiences, and discursive patterns surrounding gender equality.

The study has been conducted with 38 undergraduate students from 19 faculties, using a purposive sampling strategy to ensure gender balance across disciplines. Data are gathered through semi-structured, in-depth interviews and analyzed using content analysis via the MAXQDA software. Six main themes have emerged from the data: (1) awareness of gender equality, (2) cultural and religious factors affecting equality, (3) gender roles in professional life, (4) perceptions of equal opportunity in education, (5) the role of media, and (6) women's political representation.

Findings indicate that while students display high levels of awareness regarding gender equality, traditional and patriarchal norms continue to hinder the application of such awareness in real life. The most frequently cited sources of information are social media platforms, which played a significant role in shaping opinions. However, students have also acknowledged the influence of families and educational institutions in forming gender-related perceptions.

Cultural values and religious interpretations are commonly identified as barriers to equality, particularly in regions with deeply rooted patriarchal traditions. Some students have emphasized the importance of challenging inherited norms and stereotypes, while others have accepted these limitations as part of cultural identity. When it comes to professional roles, a divided perspective is observed: while some believe that all professions should be accessible regardless of gender, others consider certain physically demanding jobs as more appropriate for men.

In education, while formal policies suggest equal access, several participants note hidden forms of discrimination, such as gendered assumptions in career guidance and role expectations within academic settings. Notably, several students believe that as educational levels increase, so does awareness of gender equality—pointing to the transformative role of higher education in reshaping gender norms.

Political representation of women is generally supported, yet some participants stress the importance of meritocracy over gender quotas. Others believe that women's inclusion in political decision-making would bring empathy and greater attention to social issues. Despite these varying views, the consensus underscore the need for more active roles for women in leadership positions.

While the study's findings provide valuable insights into youth perceptions at Kocaeli University, its limitations include the localized sample and short interview durations. Future research could benefit from broader, multi-regional samples and mixed-method approaches to further explore the intersection of gender, education, and cultural values.

In conclusion, raising gender equality awareness among young individuals is a foundational step toward sustainable societal transformation. Policies and educational practices must extend beyond equality rhetoric and address the structural and cultural underpinnings that shape gendered experiences in everyday life.

Giriş

Toplumsal cinsiyet eşitliği, yalnızca bireylerin hak ve özgürlükleri bağlamında değil; aynı zamanda sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması açısından da temel bir öneme sahiptir. Birleşmiş Milletler'in 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi kapsamında belirlenen 17 küresel hedeften biri olan "Toplumsal Cinsiyet Eşitliği" (Hedef 5), sosyal adaletin gerçekleştirilmesi ve kapsayıcı kalkınmanın inşası için vazgeçilmez bir unsur olarak değerlendirilmektedir (UN, 2015; UN Women, 2023). Bu hedef doğrultusunda, bireylerin ve özellikle gençlerin toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik farkındalık ve tutumlarının anlaşılması, sürdürülebilir toplumsal dönüşümün temel yapı taşlarından biri olarak öne çıkmaktadır (Inglehart & Norris, 2003).

Türkiye'de son yıllarda toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda birçok çalışma gerçekleştirilmiş olmakla birlikte, bu çalışmaların önemli bir kısmı nicel verilere dayanmaktadır (Çelik, Pasinlioğlu, Gonca & Koyuncu, 2013). Ancak toplumsal cinsiyet eşitliğinin bireysel algılar, kültürel normlar ve söylemsel örüntülerle iç içe geçmiş yapısı göz önüne alındığında, bu konunun derinlemesine anlaşılabilmesi için nitel araştırma yöntemlerinin sunabileceği içgörülere ihtiyaç duyulmaktadır (Butler, 1990; Scott, 1986; Denzin & Lincoln, 2018).

Bu çalışma, Kocaeli Üniversitesi'nde öğrenim görmekte olan 38 lisans öğrencisiyle yürütülen derinlemesine görüşmeler aracılığıyla, genç bireylerin toplumsal cinsiyet eşitliğine dair algı ve farkındalık düzeylerini nitel bir yaklaşımla incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, cinsiyet, bölüm ve sosyoekonomik geçmiş gibi değişkenlerin öğrenci görüşleri üzerindeki etkileri değerlendirilmektedir. Değişkenler ekseninde farklılaşan bu algılar, sadece akademik literatüre katkı sunmakla kalmayıp; aynı zamanda üniversitelerde uygulanabilecek toplumsal cinsiyet odaklı eğitim politikaları için de yol gösterici olmayı hedeflemektedir.

Sürdürülebilir Kalkınma ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Sürdürülebilir kalkınma, çevresel, ekonomik ve toplumsal kaynakların gelecek kuşakların ihtiyaçlarını tehlikeye atmadan bugünkü nesillerin ihtiyaçlarını karşılamaya odaklanan çok boyutlu bir kalkınma yaklaşımıdır. Kavram ilk kez 1972 yılında Stockholm’deki Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı’nda gündeme gelmiş, ancak 1987 yılında yayınlanan Brundtland Raporu ile günümüzdeki anlamını kazanmıştır (WCED, 1987). Bu tanım, kalkınmanın yalnızca ekonomik büyüme değil, aynı zamanda ekolojik denge ve sosyal adaletle birlikte ele alınması gerektiğini ortaya koymuştur (Demirci, 2022; Engin & Akgöz, 2013).

Sürdürülebilir kalkınmanın üç temel boyutu bulunmaktadır: ekonomik gelişme, çevresel koruma ve toplumsal eşitlik. Bu üç boyutun birbiriyle bütünleşmiş biçimde ilerlemesi kalkınmanın sürdürülebilirliğini sağlamaktadır (Gürlük, 2010). Bu bağlamda, toplumsal cinsiyet eşitliği, yalnızca kadınların ve erkeklerin eşit haklara sahip olması anlamında değil, tüm bireylerin cinsiyet kimlikleri nedeniyle herhangi bir ayrımcılığa maruz kalmadan fırsatlara erişebilmesini ifade etmektedir (WHO, 2011; UNESCO, 2020). Toplumsal cinsiyet eşitliği, kalkınmanın sosyal boyutunun merkezinde yer alır ve diğer tüm sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesinde belirleyici bir etkidir.

Birleşmiş Milletler tarafından 2015 yılında yayımlanan 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi kapsamında belirlenen 17 küresel hedeften biri doğrudan “Toplumsal Cinsiyet Eşitliği”ne (Hedef 5) odaklanmaktadır. Bu hedef; kadınların güçlendirilmesi, eşit işe eşit ücret, karar alma süreçlerine eşit katılım, çocuk yaşta evliliklerin önlenmesi ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin ortadan kaldırılması gibi kritik alt başlıkları içermektedir (United Nations, 2015). Ayrıca, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması, diğer tüm sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilebilmesi için ön koşul olarak değerlendirilmektedir (UN Women, 2023).

Hedef 5, yalnızca kadın ve erkekler arasında eşit hakların tanınmasını değil, aynı zamanda toplumsal yaşamın tüm alanlarında kadınların güçlendirilmesini amaçlamaktadır (United Nations, 2015). SKA 5’in alt hedefleri arasında; her türlü ayrımcılığın ve şiddetin ortadan kaldırılması (5.1, 5.2), erken ve zorla yapılan evliliklerin engellenmesi (5.3), bakım emeğinin tanınması ve paylaşılması (5.4), siyasi, ekonomik ve kamusal karar alma mekanizmalarında kadınların etkin katılımının sağlanması (5.5), üreme sağlığı ve haklarına evrensel erişim (5.6) bulunmaktadır. Bunun yanında, kadınların ekonomik kaynaklara, mülkiyet ve finansal hizmetlere eşit erişimlerinin sağlanması (5.a), etkinleştirici teknolojilerin kullanımının artırılması (5.b) ve toplumsal cinsiyet eşitliğini destekleyen politika ve mevzuatların güçlendirilmesi (5.c) de hedefler arasında yer almaktadır (UN Women, 2023).

Dolayısıyla SKA 5, yalnızca hukuki düzenlemelerle sınırlı kalmayan; toplumsal normların dönüşümünü, kültürel engellerin aşılmasını ve eşitlikçi değerlerin yaygınlaştırılmasını öngören bütüncül bir yaklaşımı temsil etmektedir. Bu nedenle üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet eşitliği farkındalıklarının değerlendirilmesi, yalnızca genel kavramsal düzeyde değil, aynı zamanda SKA 5’in alt hedefleriyle ilişkilendirilerek ele alınmalıdır. Özellikle kadınların siyasette temsili (hedef 5.5), toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin önlenmesi (hedef 5.2) ve eğitim/istihdam süreçlerinde fırsat eşitliği (hedef 5.a), gençlerin algılarında en sık karşılık bulan temalar olarak dikkat çekmektedir (United Nations, 2015; UN Women, 2023).

Toplumsal cinsiyet eşitliği yalnızca hukuki ve yapısal değişikliklerle değil, aynı zamanda köklü bir toplumsal dönüşüm süreciyle mümkündür. Yasal düzenlemeler eşitliğin kurumsal çerçevesini belirlemek açısından önemli olmakla birlikte, bu düzenlemelerin etkili ve kalıcı olabilmesi için toplumsal normların, değerlerin ve davranış kalıplarının da dönüşmesi gerekmektedir. Bu noktada eğitim, bireylerin cinsiyet rollerini sorgulamalarını ve eşitlikçi değerlerle toplumsallaşmalarını sağlayan en temel araçlardan biridir (UNESCO, 2020; Koca & Bulut, 2022).

Toplumsal Cinsiyet Kavramı ve Eşitsizliklerin Kaynağı

Toplumsal cinsiyet kavramı, bireylerin biyolojik özelliklerinden ziyade, toplum tarafından kadınlık ve erkeklik rollerine atfedilen kültürel ve sosyal anlamlara odaklanır. Bu yaklaşım, cinsiyetin yalnızca biyolojik bir kategori değil, aynı zamanda toplumsal olarak inşa edilmiş bir kimlik olduğunu vurgular. Simone de Beauvoir’ın (1949) “kadın doğulmaz, kadın olunur” ifadesi, bu inşa sürecinin klasik bir ifadesidir. Beauvoir’a göre kadınlık, bireyin doğuştan taşıdığı bir özellik değil; toplumsal normlar, roller ve beklentiler aracılığıyla zamanla edinilen bir kimliktir.

Judith Butler (1990) ise toplumsal cinsiyeti sabit bir kimlik değil, tekrar eden söylem ve pratikler yoluyla sürekli üretilen bir “performans” olarak ele alır. Butler’ın performatiflik kuramına göre toplumsal cinsiyet, bireyin söyledikleri ve yaptıkları üzerinden kurulan ve her seferinde yeniden üretilen bir süreçtir. Benzer şekilde Joan Scott (1986), toplumsal cinsiyetin tarihsel analizlerde kullanılabilecek “yararlı bir kategori” olduğunu ifade ederek, bu kavramın sosyal yapıları ve iktidar ilişkilerini anlamada kritik bir işlev gördüğünü ileri sürer.

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, bu kavramsal çerçeve doğrultusunda yalnızca bireyler arası farklılıklarla değil, yapısal güç ilişkileriyle de ilgilidir. Nancy Fraser (2009) ve Sylvia Walby (2009), cinsiyet eşitsizliğini sosyal adalet bağlamında değerlendirerek, sadece gelir ve statü farklarıyla değil, temsil, tanınma ve katılım gibi boyutlarda da derinleşen eşitsizliklere dikkat çeker. Bu yapısal eşitsizlikler; kadınların iş gücüne katılımının sınırlı olması, yönetim kademelerinde

düşük temsil oranı, eğitimde fırsat eşitsizlikleri ve toplumsal rollerin kalıplaşmış biçimde yeniden üretilmesi gibi pek çok alanda kendini göstermektedir (Kabeer, 2005; OECD, 2021).

Türkiye bağlamında, toplumsal cinsiyet eşitsizliği hem yasal düzenlemelere hem de eğitim politikalarına rağmen büyük oranda ataerkil kültürel normlarla desteklenmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK, 2023) verilerine göre kadınların parlamentodaki temsil oranı %20'nin altındadır. Dünya Ekonomik Forumu'nun (WEF, 2023) Küresel Cinsiyet Uçurumu Raporu'na göre ise Türkiye, cinsiyet eşitliği sıralamasında 146 ülke arasında 129. sırada yer almakta ve özellikle ekonomik katılım ve fırsatlar alanında ciddi eşitsizlikler gözlemlenmektedir.

Bu bağlamda, toplumsal cinsiyet kavramı yalnızca bireysel kimliklerin ötesinde, yapısal ve kurumsal süreçlerle ilişkili bir eşitsizlik alanı olarak değerlendirilmelidir. Eşitlik söyleminin yalnızca hukuki düzenlemelere değil; kültürel dönüşüm, medya temsilleri ve eğitim politikaları gibi çok katmanlı müdahalelere ihtiyaç duyduğu açıktır.

Gençlik, Eğitim ve Toplumsal Cinsiyet Algısı

Genç bireylerin toplumsal cinsiyet eşitliğine dair algıları, içinde bulundukları sosyo-kültürel çevre, aile yapısı, eğitim sistemi ve medya gibi sosyalizasyon ajanları tarafından şekillendirilmektedir (Connell, 2009; Ridgeway, 2011). Özellikle dijitalleşmenin artmasıyla birlikte, üniversite gençliği toplumsal cinsiyetle ilgili bilgi ve söylemleri sosyal medya gibi dijital platformlar üzerinden daha yoğun bir şekilde deneyimlemekte, bu da hem farkındalığı artırmakta hem de çelişkili söylemlerin yayılmasına neden olabilmektedir (Gill, 2007; Zeybek & Kurşun, 2019).

Türkiye özelinde yapılan bazı araştırmalar, üniversite öğrencilerinin büyük çoğunluğunun toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda olumlu tutumlara sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin, Çelik, Pasinlioğlu, Gonca ve Koyuncu (2013) tarafından yapılan bir araştırmada, öğrencilerin cinsiyet eşitliğine dair olumlu tutumlar sergilediği ancak bu tutumların davranış düzeyinde her zaman yansıtılamadığı belirlenmiştir. Başçı ve Giray'ın (2016) çalışmasında ise, öğrencilerin cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının, cinsiyet, bölüm ve sosyoekonomik düzey gibi değişkenlere göre farklılık gösterdiği saptanmıştır.

Uçar ve arkadaşları (2017), üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine dair tutumları ile şiddet yönelimleri arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmada, olumlu tutumlara sahip olan bireylerin şiddet eğilimlerinin daha düşük olduğunu ortaya koymuştur. Yücel ve Tüzün (2021) ise İstanbul Üniversitesi öğrencileriyle gerçekleştirdikleri çalışmada, öğrencilerin

toplumsal cinsiyet eşitliğini destekleyen düşünceler taşıdığını; ancak bu düşüncelerin kültürel normlarla sık sık çatıştığını belirtmiştir.

Bu bulgular, üniversite gençliğinin cinsiyet eşitliği konusunda belli bir bilinç düzeyine ulaştığını ancak geleneksel toplumsal değerlerin, bu bilinç düzeyinin davranışa dönüşmesini zorlaştırdığını göstermektedir. Dolayısıyla, yalnızca normatif düzeyde değil, aynı zamanda sosyal uygulamalarda da eşitliği destekleyen politika ve programların geliştirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda üniversitelerde toplumsal cinsiyet odaklı eğitim programlarının yaygınlaştırılması ve eleştirel düşünme temelli ders içeriklerinin oluşturulması, gençlerin bu alandaki farkındalığını dönüştürücü yönde geliştirebilir.

Yöntem

Sürdürülebilir kalkınma hedefleri bağlamında üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet eşitliğine dair farkındalıklarını belirlemeyi amaçlayan bu çalışmada, betimleyici nitel araştırma tasarımı temel alınmıştır. Bu sayede gençlerin toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin algı ve tutumlarının derinlemesine incelenmesi hedeflenmiştir.

Araştırmada, nitel veri toplama yöntemlerinden yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme tekniğinden yararlanılmıştır. Nitel görüşme, katılımcılara belirli bir konu hakkında ayrıntılı ve nitelikli sorular yöneltilerek derinlemesine bilgi edinmeyi amaçlar. Yarı yapılandırılmış görüşmeler, önceden belirlenmiş bir soru setinin sistematik bir biçimde her katılımcıya yöneltilmesini içerirken, görüşmecilere gerektiğinde bu çerçevenin dışına çıkarak cevapları derinleştirme özgürlüğü de tanır (Berg & Lune, 2015, s. 136; Geray, 2017, s. 161; Sönmez & Alacapınar, 2019, s. 53).

Araştırmanın evrenini Türkiye'deki üniversite öğrencileri; örneklemini ise Kocaeli Üniversitesi'nde lisans eğitimi görmekte olan öğrenciler oluşturmaktadır. Nitel araştırmalarda görüşülecek kişi sayısı için net bir sayı olmamakla birlikte, Creswell'e (2021) göre fenomenolojik araştırmalarda bilgi edinme süreci genellikle 10 kişiye kadar yapılan görüşmelerle gerçekleştirilirken, Polkinghorne (1989) 5 ila 25 kişi arasında değişen sayılarda katılımcı ile görüşme yapılabileceğini belirtmiştir (Creswell, 2021, s. 159, 164).

Bu doğrultuda, Kocaeli Üniversitesi'ndeki 19 fakültenin her birinden biri kadın biri erkek olmak üzere iki öğrenci seçilmiş, toplamda 38 öğrenci çalışmaya dahil edilmiştir. Katılımcılar, olasılıklı olmayan tesadüfi örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Zaman ve maliyet kısıtlılıkları nedeniyle araştırma yalnızca fakülteler düzeyinde yürütülmüş; meslek yüksekokulları kapsam dışı bırakılmıştır.

Veri toplama aracı olarak, araştırma soruları ve ilgili literatür doğrultusunda geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır (Şahin ve ark., 2018, s. 738). Formda, toplumsal cinsiyet eşitliği konusundaki farkındalığı ölçmeye yönelik 9 temel açık uçlu soru yer almaktadır. Daha ayrıntılı veriler elde edebilmek amacıyla bazı sorulara ek olarak, katılımcıların yanıtlarını derinleştirmeye yönelik “Neden?”, “Nasıl?” gibi sondaj soruları da kullanılmıştır. Görüşme formunun amaca uygunluğu, anlaşılabilirliği ve uygulanabilirliği etik kurul onayı alınarak değerlendirilmiştir.

Veriler, katılımcıların kendilerini rahatça ifade edebilecekleri, ses kaydının yapılabildiği bir ortamda (Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler Atölyesi Ofisi) ve onların belirlediği uygun zaman dilimlerinde toplanmıştır. Görüşmeler önceden planlanmış ve her katılımcıdan açık rıza ve onam alınmıştır. Veri toplama süreci, Ekim, Kasım ve Aralık 2024 aylarında gerçekleştirilmiş olup, her bir görüşme yaklaşık 3-4 dakika sürmüştür. Görüşmeler sırasında hem ses kaydı alınmış hem de eş zamanlı olarak not tutulmuştur.

Elde edilen veriler, içerik analizi teknikleri ile değerlendirilmiştir. İçerik analizi, verilerdeki örüntülerin, temaların ve anlamlı birimlerin sistematik biçimde kodlanarak yorumlanmasını sağlayan bir analiz yöntemidir (Berg & Lune, 2015, s. 8). Analiz süreci, araştırma sorularıyla ilişkilendirilmiş bir veri kodlama sistemi çerçevesinde yürütülmüştür. Görüşme formundaki her bir soru, ana kategori (şemsiye tema) olarak ele alınmış; katılımcıların verdiği yanıtlar üzerinden temalar ve alt temalar oluşturulmuştur.

Veriler önce Microsoft Word ortamına aktarılmış, ardından tekrar tekrar okunarak açık kodlama yöntemiyle analiz edilmiştir. İçerik analizinde nitel veri analizi yazılımı olarak MAXQDA programından yararlanılmıştır. Temaların sunumunda kod matrisi tabloları ve kod-alt kod modelleri kullanılarak görsel ve kavramsal bütünlük sağlanmıştır.

Bulgular

Bu çalışmada, üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet eşitliğine dair algı ve farkındalıklarını ortaya koymak amacıyla yürütülen derinlemesine görüşmelerden elde edilen veriler, gizlilik ve etik ilkelere bağlı kalınarak analiz edilmiştir. Katılımcıların kimlik bilgileri gizli tutulmuş; her bireye K1, K2, K3, K4, ... şeklinde numaralandırmalar yapılarak atıfta bulunulmuştur.

Bulgular, görüşme formunda yer alan sorular doğrultusunda belirlenen altı temel şemsiye tema çerçevesinde gruplandırılarak sunulmuştur. Bu süreçte, katılımcıların toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin düşüncelerini, farkındalık düzeylerini, toplumsal rollerle ilgili algılarını ve bu

algıların hangi sosyo-kültürel faktörlerden beslendiğini ortaya koymaya yönelik içerik analizine başvurulmuştur.

Her bir tema altında, katılımcıların ifadelerine yer verilerek yorumlara geçilmiş; böylece nicelikten ziyade niteliksel derinlik taşıyan bireysel ve kültürel perspektifler ön plana çıkarılmıştır. Katılımcı alıntıları, temaların daha iyi anlaşılmasını sağlamak ve veriye dayalı analiz sunmak amacıyla doğrudan ifadelerle desteklenmiştir.

Veriler, araştırma sorularıyla uyumlu olarak geliştirilen kod sistemi doğrultusunda analiz edilmiş ve görüşme formundaki sorular, tematik başlıklar altında sınıflandırılmıştır. Bulgular kısmında bu temalar sırasıyla ele alınmış; her tema altında katılımcı görüşleri alıntılanarak analiz edilmiştir. Böylece, üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik algıları, farklı değişkenler (cinsiyet, öğrenim alanı, sosyoekonomik durum) ekseninde anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

Tablo 1.

Katılımcıların Demografik Bilgileri

Katılımcıların Demografik Bilgileri Şablonu			
Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Üniversite/Bölüm
K1	Erkek	22	KOÜ / Felsefe
K2	Erkek	22	KOÜ / Hukuk
K3	Erkek	23	KOÜ / İşletme
K4	Kadın	21	KOÜ / Görsel İletişim T.
K5	Erkek	21	KOÜ / Radyo Televizyon S.
K6	Kadın	22	KOÜ / Endüstri Mühendisliği
K7	Erkek	23	KOÜ / Yazılım Mühendisliği
K8	Kadın	23	KOÜ / Kimya
K9	Erkek	22	KOÜ / Biyoloji
K10	Kadın	20	KOÜ / İngilizce Öğretmenliği
K11	Erkek	21	KOÜ / Uluslararası İlişkiler
K12	Kadın	23	KOÜ / Mimarlık
K13	Erkek	24	KOÜ / İç Mimarlık
K14	Kadın	23	KOÜ / Resim
K15	Kadın	20	KOÜ / Siyaset Bilimi
K16	Kadın	23	KOÜ / Hukuk
K17	Kadın	22	KOÜ / Sosyal Hizmet
K18	Kadın	20	KOÜ / Rekrasyon
K19	Kadın	22	KOÜ / Turizm İşletmeciliği
K20	Kadın	18	KOÜ / Biyomedikal Müh.
K21	Kadın	20	KOÜ / İlahiyat
K22	Kadın	20	KOÜ / Denizcilik İşletmeleri
K23	Kadın	23	KOÜ / Diş Hekimliği
K24	Erkek	20	KOÜ / Diş Hekimliği
K25	Erkek	20	KOÜ / Tarım Ekonomisi
K26	Erkek	22	KOÜ / Müzik
K27	Erkek	20	KOÜ / Tıp
K28	Erkek	22	KOÜ / Hemşirelik
K29	Erkek	19	KOÜ / Beden Eğitimi
K30	Erkek	19	KOÜ / Gastronomi

K31	Kadın	22	KOÜ / İşletme
K32	Erkek	18	KOÜ / İlahiyat
K33	Kadın	22	KOÜ / Tıp
K34	Kadın	22	KOÜ / Hemşirelik
K35	Kadın	22	KOÜ / Havacılık Yönetimi
K36	Erkek	21	KOÜ / Havacılık Elektrik & E.
K37	Kadın	22	KOÜ / Gastronomi
K38	Erkek	21	KOÜ / Otomotiv Müh.

Tablo 1'de gözüktüğü üzere, Kocaeli Üniversitesi'nde farklı fakültelerde öğrenim gören ve çeşitli yaş aralıklarına sahip katılımcılarla yüz yüze gerçekleştirilen görüşmelere dair bilgiler yer almaktadır. Katılımcılar cinsiyet, yaş ve bölüm gibi kriterlere göre sınıflandırılmıştır. Tabloya göre, katılımcılar hukuk, mühendislik, sağlık bilimleri, sosyal bilimler, sanat ve işletme gibi farklı akademik alanlardan seçilmiştir. Bu çeşitlilik, farklı disiplinlerden öğrencilerin bakış açılarını analiz etmeye yönelik bir yaklaşımı yansıtmaktadır.

Şemsiye Tema 1: Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Hedef 5 'e Yönelik Farkındalık

Şekil 1. Tema ve alt temaların kod-matris tarama sonuçları

Kod Sistemi	K1	K10	K11	K12	K13	K14	K15	K16	K17	K18	K19	K2	K20	K21	K22	K23	K24	K25	K26	K27	K28	K29	K3	K30	K31	K32	K33	K34	K35	K36	K37	K38	K4	K5	K6	K7	K8	K9	TOP..
Toplumsal B.	0	0	1	0	0	1	1	1	1	0	1	1	0	0	0	0	0	1	1	1	1	0	0	0	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	0	0	0	1	18
Σ TOPLAM	0	0	1	0	0	1	1	1	1	0	1	1	0	0	0	0	0	1	1	1	1	0	0	0	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	0	0	0	1	18

Bu temada katılımcıların çoğunluğu, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanabilmesi için bireysel bilinçlenme ve toplumsal farkındalık çalışmalarının önemine vurgu yapmıştır. 38 katılımcıdan 18'i, toplumun geneline yönelik bilinçlendirme faaliyetlerinin temel çözüm yolu olduğunu ifade etmiştir.

K5: “Toplumsal eşitliğin sağlanması için öncelikle bilinçlenmek gerekiyor, her şeyin doğrusunu en iyi şekilde karşı tarafa aktarabilmek gerekiyor ki eşitliği sağlayabilelim.”

K14: “Eşitliğin sağlanmasına yönelik çözüm ilk olarak aileden başlıyor... ‘kızını dövmeleyen dizini döver’ değil de, kız erkek fark etmeksizin sağlıklı bireyler yetiştirmeliyiz.”

Katılımcıların görüşleri, bireysel eğitimin yanı sıra eğitim kurumları ve aile gibi sosyalizasyon araçlarının da eşitlik algısının oluşmasında belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır. Toplumsal normların sorgulanması, katılımcıların büyük kısmı tarafından bir öncelik olarak görülmektedir.

Değerlendirme: Katılımcıların eşitlik algısında, bilinçlenmenin genellikle “ailede başlama” ve “eğitimle ilerleme” döngüsüyle kurulduğu görülmektedir. Bu durum, toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarının yalnızca bireye değil, sosyal çevreye odaklanması gerektiğini göstermektedir.

Şemsiye Tema 2: Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Hedef 5'i Etkileyen Kültürel ve Dini Faktörler

Şekil 2. Kültürel ve Dini Etkiler Tema ve Alt Temaların Kod Matrisi

Kod Sistemi	K1	K10	K11	K12	K13	K14	K15	K16	K17	K18	K19	K2	K20	K21	K22	K23	K24	K25	K26	K27	K28	K29	K3	K30	K31	K32	K33	K34	K35	K36	K37	K38	K4	K5	K6	K7	K8	K9	TOP...		
▼ Kültürel ve Dini	1																																								
Ataerkil	1																																								
Σ TOPLAM	1	0	0	1	1	1	2	0	2	1	2	1	1	2	0	0	1	0	1	1	0	2	0	0	1	0	2	0	1	2	0	0	0	0	1	1	0	1	0	1	29

Bu temada 22 katılımcı, toplumsal cinsiyet eşitliğinin önündeki temel engellerin kültürel normlar ve dini değerler çerçevesinde şekillendiğini belirtmiştir. Özellikle ataerkil yapılar, kadınların kamusal hayattaki görünürlüğü kısıtlayan bir unsur olarak öne çıkmaktadır.

K1: İnsanların düşünce yapısı toplumsal cinsiyet eşitliğinin önündeki en büyük engel. İnsanlar maalesef sabit fikirli. Eskiye dayalı bir düşünce yapımız var. Özellikle şark kısmında daha fazla yaygın, insanlar bu düşünceleri aşmadığı sürece bu bozulmalar devam edecek. Ataerkil yoğunluğu, erkektir yapar kız kısmı bu saatte çıkmaz vs. bunlar aşılmadığı sürece eşitlik sağlanamıyor.

K12: Bence eşitliğin önündeki en büyük engel gelişimi ve değişimi kabul edemeyen bireyler. Bu bireyler daha çok yaşlı kesim oluyor, kendi yaşadıklarını doğru kabul edip yeniliği, asıl olması gereken şey olan eşitliği kabul edemiyorlar bu da eşitliğin önünde en büyük engel oluyor.

K14: Eskiden günümüze kadar gelmiş olan erkek baskınlığı ailelerin kız çocuklarından çok erkek çocuklarını okutmak istemeleri gibi sebepler maalesef bu aileden başlıyor ve özgüvensiz bireyler oluşabiliyor bu durumda kadınlarda kendilerini geri planda tutmaya başlayabiliyor sadece aile kaynaklı da değil ötekileştirmelerden kaynaklı da eşitsizlikler ortaya çıkıyor.

K19: Ataerkil toplumda büyüdüğümüz için erkeklerin sorumluluk sahibi olup para getirmesi algısı topluma hakim, ancak kadın güçsüzdür algısının ortadan kaldırılıp kadın her şeyi yapabilir bilincine ulaşılmalı.

K26: Kadın ve erkeklerden geçmişten beri süregelen bir beklenti var. Mesela erkek çalışır kadın çalışmaz, çocuğa bakar, temizlik yapar gibi düşüncelerin ortadan kalkması gerekiyor.

Değerlendirme: Katılımcıların yorumları, ataerkil normların hâlen güçlü şekilde toplumsal cinsiyet rollerini biçimlendirdiğini göstermektedir. Bu durum, bireysel tutumların kültürel aktarımlarla nasıl pekiştiğini ve dolayısıyla eşitlik politikalarının kültürel duyarlılıkla geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Şemsiye Tema 3: Çalışma Hayatında Toplumsal Cinsiyet Roller

Şekil 3. Çalışma Hayatı Tema ve Alt Temaların Kod Matrisi

Kod Sistemi	K1	K10	K11	K12	K13	K14	K15	K16	K17	K18	K19	K2	K20	K21	K22	K23	K24	K25	K26	K27	K28	K29	K3	K30	K31	K32	K33	K34	K35	K36	K37	K38	K4	K5	K6	K7	K8	K9	Top...			
Çalışma Hayatı																																										
Fiziksel Güç																																										
İş Yerinde																																										
TOPLAM	0	0	0	0	2	2	2	2	2	2	2	3	2	0	1	0	2	2	1	2	0	0	1	2	2	2	2	2	0	3	2	0	0	2	2	3	2	1	1	52		

Bu temada, katılımcılar mesleklerin cinsiyet ayrımı olmaksızın herkes tarafından icra edilebileceğini savunmuş; ancak fiziksel güç algısının bazı meslekleri kadınlar için uygun görmediklerini belirtmiştir. Ayrıca iş yerlerinde cinsiyet temelli ayrımcılık yaşandığı da vurgulanmıştır.

Alt Tema 3.1: Fiziksel Güç Algısı

Bu alt tema kapsamında katılımcıların görüşleri aşağıda yer almaktadır.

K2: Bence kadınlar ve erkekler aynı mesleklere sahip olabilmeli, bazı fiziksel özelliklerden dolayı mesleklerin avantaj ve dezavantajları oluyor ama cinsiyet değil de kişi bazında değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyorum. Maden işçisinin, inşaat işçisinin çalışacağı yerlerde kişinin kadın erkek olarak değil de kendi yeterliliği açısından değerlendirilmesi daha mantıklı olacaktır.

K7: Olmamalı bence, bazı işler güç gerektiriyor kadınlar onlarda çalışmamalı, biz de erkekler olarak ev işlerinde çalışmamalıyız. Beynin çok gerektiği işlerde erkekler çalışmalı. Mühendislik gerektiren işlerde de kadınlar bence çalışmamalıdır.

K19: Tabii ki aynı mesleklere sahip olunabilir ama inşaatta bir kadının çalışması zor olacaktır. Ancak bunu da yapabilecek kadınların olduğuna inanıyorum.

K25: Çoğuna mesleğe kadınlar sahip olamaz, fiziksel olarak madencilik gibi işleri yapmaları hoş gelmiyor.

K26: Fiziksel yeterliliğin olduğu yerlerde her mesleğe sahip olunamayabilir onun haricinde erkek modeller de var ama kadınların daha uygun olduğunu düşünüyorum.

Yapılan görüşmelerden kapsamında K2 ve K19 kadın ve erkeklerin aynı mesleklere sahip olabileceğini belirtirken; K7 ve K25 bu konu hakkında zıt ifadelerde bulunmuştur.

Alt Tema 3.2: İş Yerlerinde Cinsiyet Temelli Ayrımcılık

Bu alt tema kapsamında katılımcıların görüşleri aşağıda yer almaktadır.

K2: Tabii ki bazı problemler oluyor, tam olarak direk bir norm, kanun şeklinde sıkıntılar yok ama daha çok yönetici, müdür gibi sorumluluk sahibi insanların tutumlarına göre eşitlik bakış açısı değişebiliyor. Kimileri erkekleri kimileri kadınları daha fazla kayırabiliyor maalesef.

K15: Kadınlar tabii ki de erkeklerle aynı mesleğe sahip olabilirler. Örneğin kadın asker ve kadın otobüs şoförlerimiz var, önceden kadınların yapamadığı meslekler günümüzde mümkün.

K31: Kadınlar ve erkekler farklı özelliklere sahipler, farklı yetenekleri var bu yüzden birbirlerinin mesleklerini en iyi şekilde yapmak zorunda değiller.

K35: Evet vardır bence, bahsettiğim gibi kalıplaşmış mesleklerde mesela havacılık genelde erkeklere yönelik olarak algılanıyor ama kendimin ve başka kadınların da yapabileceğini göstererek bu düşünceleri kırmalıyız bence.

Değerlendirme: Katılımcıların görüşleri, mesleki fırsatlara erişimde toplumsal cinsiyet algısının halen etkili olduğunu göstermektedir. Fiziksel güç, biyolojik cinsiyet ile ilişkili olarak algılanmakta ve bu durum kadınların belirli mesleklerden dışlanmasına neden olabilmektedir.

Şemsiye Tema 4: Eğitim ve Fırsat Eşitliği Algısı

Şekil 4. Eğitim ve Fırsat Eşitliği Tema ve Alt Temaların Kod Matrisi

Kod Sistemi	K1	K10	K11	K12	K13	K14	K15	K16	K17	K18	K19	K2	K20	K21	K22	K23	K24	K25	K26	K27	K28	K29	K3	K30	K31	K32	K33	K34	K35	K36	K37	K38	K4	K5	K6	K7	K8	K9	TOP...
✓ Eğitim ve Fır																																							20
✗ Meslek S																																							6
✗ Eğitimde																																							11
Σ TOPLAM	1	0	2	3	0	2	2	1	2	1	1	2	0	2	0	0	0	0	2	1	0	0	0	0	3	0	3	1	0	2	0	0	2	0	2	0	0	37	

Katılımcıların çoğu, eğitim sisteminde genel anlamda eşitlik olduğunu belirtmiş, ancak meslek seçimlerinde toplumsal algıların etkili olduğuna dikkat çekmiştir.

Alt Tema 4.1: Meslek Seçimi ve Toplumsal Algı

Bu alt tema kapsamında katılımcıların görüşleri aşağıda yer almaktadır.

K6: Bence eğitim sistemimizde eşitlik var çünkü kadın erkek veya cinsiyete bakmadan herkes istediği gibi eğitim görebiliyor, mesela bir kız öğrenci de inşaat mühendisliği bölümünü okuyabiliyor, mühendislik denilince herkesin aklına erkek; hemşirelik denilince ise genelde kadın deniyor bu sebepten dolayı sadece yok diyebilirim.

K15: Kadınlar tabii ki de erkeklerle aynı mesleğe sahip olabilirler. Örneğin kadın asker ve kadın otobüs şoförlerimiz var, önceden kadınların yapamadığı meslekler günümüzde mümkün.

Alt Tema 4.2: Eğitimde Cinsiyet Ayrımcılığı

K11: Bence eğitim sistemimizde toplumsal cinsiyet eşitliği vardır çünkü kadınlar da istediği her bölümde ve okulda okuyabiliyorlar.

K12: Bence eğitim sisteminde toplumsal cinsiyet eşitliği ilkökul, ortaokul, lise ve üniversite olarak ayrı ayrı değerlendirilmeli çünkü eğitim seviyesi arttıkça eşitlik de artıyor. Seviye yükseldikçe bilinçlenen bireyler eşitlik konusunda daha adil olabiliyor. Yani bu sorunun cevabı bana göre yaşlara göre değişkenlik gösteriyor.

K17: Eşitlik eğitim sistemimizde yok bence, en basit örnek verecek olursam üniversitelerde rektörler hep erkek, neden kadın yok. Erkeklerin daha baskın bireyler olduğu düşüncesi sanırım bu faktörü etkiliyor.

K36: Bence yeteri düzeyde eğitim sistemimizde eşitlik yok, çünkü okullarda dayatılan eğitim sistemi ve kız çocuklarına özellikle doğu kültüründe yapılan davranışlar bu durumu açıklar diye düşünüyorum.

Değerlendirme: Eğitimde fırsat eşitliği konusundaki farklı görüşler, hem sistemin hem de toplumsal algıların bu eşitliği ne ölçüde desteklediğini sorgulamaya açıktır. Katılımcılar, formel eğitimin eşitliğe dayalı olsa da, uygulamada cinsiyet temelli bariyerlerin sürdüğü görüşündedir.

Şemsiye Tema 5: Medyanın Rolü

Şekil 5. Medyanın Rolü Tema ve Alt Temaların Kod Matrisi

Kod Sistemi	K1	K10	K11	K12	K13	K14	K15	K16	K17	K18	K19	K20	K21	K22	K23	K24	K25	K26	K27	K28	K29	K3	K30	K31	K32	K33	K34	K35	K36	K37	K38	K4	K5	K6	K7	K8	K9	TOP...	
Medyanın Rolü	1	1	1	1	0	1	0	1	0	0	1	0	1	1	1	1	1	1	1	0	1	0	0	0	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	0	0	26
TOPLAM	1	1	1	1	0	1	0	1	0	0	1	0	1	1	1	1	1	1	1	0	1	0	0	0	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	0	0	26

Katılımcılara yönlendirilen ‘Toplumsal cinsiyetle ilgili bilgilere hangi kaynaklardan ulaştınız/ulaşıyorsunuz?’ sorusuna 38 katılımcıdan 26’sı “sosyal medya” cevabını vermiştir. Şekil 5’te dağılım gösterilmektedir.

K1: Çok fazla kaynak var fakat toplumsal cinsiyetle ilgili bilgilere genelde sosyal medyadan ulaşıyorum.

K12: Daha çok sosyal medyadan ulaşıyorum.

K28: Tamamen sosyal medyadan ve internette okuduğum haberlerden ulaşıyorum.

K33: Genellikle sosyal medyadan görüp haberdar oluyorum.

K35: Genelde sosyal medyadan ama bazen makalelere de baktığım oluyor.

Değerlendirme: Medya, genç bireylerin toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda bilgi kaynaklarının başında yer almaktadır. Ancak bu kaynakların eleştirisel süzgeçten geçirilmeden kullanılması, yanlış veya eksik bilgi riskini de beraberinde getirmektedir.

Şemsiye Tema 6: Siyasette Kadın Temsili

Şekil 6. Siyaset ve Kadın Tema ve Alt Temaların Kod Matrisi

Kod Sistemi	K1	K10	K11	K12	K13	K14	K15	K16	K17	K18	K19	K2	K20	K21	K22	K23	K24	K25	K26	K27	K28	K29	K3	K30	K31	K32	K33	K34	K35	K36	K37	K38	K4	K5	K6	K7	K8	K9	Top...																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																														
 Siyaset ve Kadın																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																					

Katılımcılara yönlendirilen “Kadınların siyasette daha aktif rol almasını ister miydiniz?” sorusuna verilen yanıtlardan bazıları aşağıdaki gibidir:

K2: Bir işe kadın erkek olarak değil, bir işe yeterlilik açısından bakılmalı. Eğer belli bir görevde bir kadın işi bir erkekten daha iyi yapıyorsa o yapmalı, erkek kadından daha iyi yapıyorsa o yapmalıdır. Bu konuda daha çok liyakat önemlidir. Yapabilirlik önemlidir.

K3: Kadınların siyasette daha aktif rol almasını istemem, çünkü kadınlar biraz daha olaylara duygusal bakıyor. Siyasette duygusallık olmamalı

K20: Kadınların siyasette aktif olarak rol almasını isterim çünkü kadınlar erkeklere göre daha titiz ve detaycı düşünüyor

K22: Kadınların siyasette daha aktif bir şekilde rol almasını isterim ama erkeklerin duygusal bakımdan daha iyi yönettiğini düşünüyorum

K26: Kesinlikle kadınların daha fazla siyasette rol almasını isterim. Türkiye tarihinde 1 tane kadın başbakan var daha fazla kadının siyasette olması gerekiyor bence

K31: Evet kadınların siyasette daha aktif rol almalarını isterdim, çünkü kadınların ince bakış açısının daha vicdanlı ve daha düşünceli olduklarını düşündüğüm için kadınların siyasete daha farklı bakış açısı getireceğini düşünüyorum.

Değerlendirme: Kadınların siyasetteki rolüne ilişkin farklı yaklaşımlar, cinsiyet rollerine yönelik kalıplaşmış algıların devam ettiğini göstermektedir. Liyakat ve yetkinlik vurgusu yapan katılımcılar da olsa, çoğu görüş kadın temsiliyetinin artması gereğine dikkat çekmiştir.

Şekil 7.

Kelime Bulutu

Kelime bulutu görseli (Şekil 7), bu araştırma kapsamında gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerden elde edilen verilerin analizine dayalı olarak oluşturulmuştur. Görselde yer alan kelimelerin font büyüklükleri, ilgili temaların katılımcı söylemlerinde ne sıklıkla yer bulduğunu temsil etmektedir. Bu bağlamda, görselde büyük puntolarla öne çıkan kavramlar, üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet eşitliği algılarında daha merkezi bir konuma sahip olan temalara işaret etmektedir.

En büyük puntolarla ifade edilen “Çalışma Hayatı” ve “Eğitim ve Fırsat Eşitliği” temaları, katılımcıların toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin değerlendirmelerinde en sık vurgulanan konular olmuştur. Bu durum, öğrencilerin cinsiyet temelli eşitsizlikleri en çok mesleki fırsatlar ve eğitim süreçleri bağlamında deneyimlediklerini veya gözlemlediklerini göstermektedir.

Bunun yanı sıra, “Medyanın Rolü” ve “Toplumun Bilinçlendirilmesi” temaları, farkındalık oluşturma süreçlerinde bilginin yayılımını etkileyen temel faktörler olarak öne çıkmıştır. Özellikle sosyal medya, bilgi edinme ve tutum geliştirme açısından katılımcıların yoğun olarak başvurduğu bir mecra olarak öne çıkmıştır.

“Kültürel ve Dini Etkiler” ile “Fiziksel Güç Algısı” gibi kavramlar ise, cinsiyet rollerinin toplumsal olarak nasıl yapılandığını ve hangi normatif kalıplarla desteklendiğini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Ayrıca “Siyaset ve Kadın”, “Eğitimde Cinsiyet Ayrımcılığı” ve

“Alaturka Düşünce Yapısı” gibi kavramlar, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin hem yapısal hem de zihinsel düzlemde varlığını sürdüren çok katmanlı bir sorun alanı olduğunu ortaya koymaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, kelime bulutu, öğrencilerin toplumsal cinsiyet eşitliği konusundaki farkındalıklarının daha çok eğitim ve istihdam bağlamında şekillendiğini; medya ve kültürel faktörlerin bu algıyı biçimlendirmede etkili olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Bu araştırma, Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları kapsamında yer alan “Toplumsal Cinsiyet Eşitliği” hedef 5 doğrultusunda, üniversite öğrencilerinin bu konudaki farkındalık ve algılarını nitel bir yaklaşımla değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Kocaeli Üniversitesi’nden 38 öğrenci ile gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler aracılığıyla, toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin bireysel söylemler ve bu söylemlerin arkasındaki kültürel, yapısal ve bireysel dinamikler ortaya konmuştur. Üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin farkındalık ve algılarını nitel bir yaklaşımla incelemiş; elde edilen bulgular, öğrencilerin konuya dair yüksek bir farkındalığa sahip olduklarını ancak bu farkındalığın davranışsal düzeyde tam olarak yansımadığını göstermiştir. Benzer şekilde, Harmancı'nın (2023) hemşirelik öğrencileriyle gerçekleştirdiği çalışmada da öğrencilerin toplumsal cinsiyet eşitliğine dair farkındalıklarının yüksek olduğu, ancak bu farkındalığın geleneksel kültürel kalıplarla çatıştığı ve davranışlara tam olarak yansımadığı belirtilmiştir.

Katılımcıların büyük çoğunluğu, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanabilmesi için yalnızca hukuki düzenlemelerin yeterli olmadığını, aynı zamanda toplumun geneline yayılan bir bilinçlenme sürecinin gerekliliğini vurgulamıştır. Bu çalışmada elde edilen bulgular, üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda yüksek bir farkındalığa sahip olduklarını, ancak bu farkındalığın toplumsal normlar ve ataerkillik yapıları nedeniyle sınırlı kaldığını göstermektedir. Öğrencilerin kadınların siyasette daha fazla temsil edilmesi gerektiğine ilişkin ifadeleri, SKA 5’in “*siyasi, ekonomik ve kamusal karar alma mekanizmalarında kadınların tam ve etkin katılımı*” hedefine (5.5) doğrudan karşılık gelmektedir (United Nations, 2015). Benzer şekilde, iş yaşamında cinsiyet temelli ayrımcılığa yapılan vurgular, “*kadınların ekonomik kaynaklara ve fırsatlara eşit erişiminin sağlanması*” hedefiyle (5.a) örtüşmektedir. Ayrıca, toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin kültürel ve sosyal normlarla pekiştirildiğine dair görüşler, SKA 5’in “*her türlü şiddetin ortadan kaldırılması*” alt hedefiyle (5.2) paralellik göstermektedir. Bu bulgular, gençlerin farkındalık düzeylerinin yalnızca bireysel algılarla sınırlı olmadığını; aynı zamanda küresel sürdürülebilirlik hedefleriyle de uyumlu bir biçimde şekillendiğini ortaya koymaktadır (UN Women, 2023).

Nitekim bu durum, Suberviola Ovejas ve arkadaşlarının (2024) geliştirdiği analitik modelde de vurgulandığı üzere, eğitim, kültür ve toplum gibi çoklu boyutların toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında kritik rol oynadığını göstermektedir. Araştırmanın önemli bulgularından biri de toplumsal cinsiyet eşitliği önündeki başlıca engelin ataerkil toplum yapısı ve kültürel/dini değerlerle iç içe geçmiş geleneksel kalıplar olduğudur. Benzer biçimde, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğrencileriyle yapılan bir çalışmada da toplumsal cinsiyet algılarının olumlu yönde olduğu, ancak kültürel normların bu algıların davranışa dönüşmesini engellediği belirtilmiştir.

Çalışma hayatına ilişkin görüşlerde, katılımcıların bir kısmı kadınların her meslekte yer alabileceğini belirtirken, bazı katılımcılar özellikle fiziksel güç gerektiren işlerde kadınların yetersiz kalabileceğini dile getirmiştir. Bu görüş ayrışmaları, cinsiyet rollerine ilişkin kalıplaşmış düşüncelerin hâlen etkin olduğunu ve fırsat eşitliğine ilişkin farkındalığın bireyler arasında farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, Tekkas'ın (2015) genç erkek üniversite öğrencileriyle yaptığı çalışmada da erkeklerin geleneksel cinsiyet rollerine dair tutumlarının, kadınların iş gücüne katılımını ve ev içi rolleri üzerindeki etkileri vurgulanmıştır.

Eğitim sistemi özelinde ise katılımcılar farklı bakış açıları ortaya koymuştur. Bazı öğrenciler eğitimde toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlandığını savunurken, bazıları bu eşitliğin yalnızca hukuki düzeyde var olduğunu; uygulamada ise eğitim ortamlarının, öğretim elemanlarının tutumları ve müfredatın içeriği nedeniyle eşitlik ilkesinin ihlal edildiğini belirtmiştir. Bu bulgu, Gazi Üniversitesi'nde öğretmen adaylarıyla yapılan bir çalışmada da desteklenmektedir; çalışmada, toplumsal cinsiyet eşitliği farkındalığına yönelik medya okuryazarlığı eğitiminin, öğretmen adaylarının tutumlarını olumlu yönde etkilediği bulunmuştur.

Medya ve sosyal medya, öğrencilerin toplumsal cinsiyet konusundaki bilgi kaynakları arasında öne çıkmış; birçok katılımcı bu mecralardan edindikleri bilgilerle farkındalıklarının arttığını ifade etmiştir. Ancak medyada yer alan içeriklerin eleştirel süzgeçten geçirilmeden benimsenmesi, zaman zaman cinsiyetçi kalıpların yeniden üretilmesine de yol açabilmektedir. UN Women tarafından düzenlenen bir çalışmada da üniversite öğrencilerinin medyada toplumsal cinsiyetin nasıl temsil edildiğini inceledikleri ve medyanın cinsiyet eşitliği üzerindeki etkilerini tartıştıkları belirtilmiştir.

Siyaset ve temsil alanında, katılımcıların çoğu kadınların siyasette daha fazla yer alması gerektiğini düşünmekle birlikte, bazı katılımcılar liyakat ilkesine öncelik verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu bulgu, toplumsal cinsiyet eşitliğinin yalnızca sayısal temsile indirgenmemesi gerektiğini; aynı zamanda kadınların siyasette etkili ve karar verici roller üstlenmesinin önemini

ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan bir çalışmada da üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet farkındalığının artırılmasının, kadınlara yönelik şiddetin önlenmesinde önemli bir adım olduğu vurgulanmıştır.

Araştırmanın bulguları ışığında, Kocaeli Üniversitesi öğrencilerinin toplumsal cinsiyet eşitliği hedef 5 konusunda önemli bir farkındalığa sahip oldukları söylenebilir. Ancak bu farkındalığın bireyler arasında homojen olmadığı, katılımcıların cinsiyeti, öğrenim alanı ve sosyo-kültürel geçmişi gibi faktörlere göre farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu noktada eğitim sisteminin ve sosyal politikaların, eşitlik söylemini sadece teorik düzeyde bırakmayıp, pratik yaşamda da görünür ve uygulanabilir kılması gerektiği düşünülmektedir.

Bu araştırma, yalnızca Kocaeli Üniversitesi öğrencileriyle sınırlı olduğundan, genellenebilir sonuçlar üretme kapasitesi kısıtlıdır. Katılımcıların öz-bildirimlerine dayalı yanıtlar vermeleri ise sosyal beğenirlik etkisi riskini beraberinde getirmektedir. Araştırmanın bir diğer sınırlılığı, görüşme sürelerinin görece kısa olmasıdır. Ortalama 3–4 dakika süren görüşmeler, katılımcıların deneyimlerini ayrıntılı biçimde aktarmalarını sınırlamış olabilir. Nitel araştırmalarda veri derinliği, görüşmelerin süresi ve kapsamı ile doğrudan ilişkilidir (Creswell, 2021). Bu bağlamda elde edilen bulgular, üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet eşitliği farkındalıklarına dair önemli ipuçları sunsa da, görüşme sürelerinin kısalığı verilerin zenginliğini sınırlandıran bir unsur olarak değerlendirilebilir.

Gelecek çalışmalarda, daha uzun süreli görüşmelerin ve tekrarlı oturumların tercih edilmesi, veri çeşitliliği ve derinliğinin artmasına katkı sağlayabilir. Bunun yanı sıra, farklı üniversitelerden, farklı bölgelerden ve sosyo-kültürel yapılardan gelen öğrencilerle daha geniş örneklemeler kullanılması, araştırmanın genellenebilirliğini güçlendirecektir. Ayrıca, karma yöntemlerin (nitel ve nicel tekniklerin birlikte kullanımı) tercih edilmesi hem bireysel tutumların hem de genel eğilimlerin daha kapsamlı biçimde analiz edilmesine olanak tanıyabilir. Özellikle toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik eğitim uygulamalarının etkinliğini inceleyen izleme ve değerlendirme çalışmaları ise, politika geliştirme süreçleri açısından önemli katkılar sunacaktır.

Bunun yanında, kültürel ve dini değerlerin toplumsal cinsiyet eşitliği üzerindeki etkisini inceleyen karşılaştırmalı araştırmalar, bu alandaki söylemsel ve yapısal dönüşümleri daha net biçimde ortaya koyabilir. Son olarak, eğitim ve medya gibi temel sosyalizasyon araçlarının içeriklerinin toplumsal cinsiyet eşitliği açısından ne düzeyde dönüştürücü olduğunu ölçen çalışmalar, dönüşüm sürecine ışık tutacağı düşünülmektedir.

Bu bağlamda, bu araştırmanın elde ettiği veriler, yalnızca akademik literatüre değil; aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitliği alanında politika üreten kurum ve aktörlere de yön gösterici

olabileceği düşünülmektedir. Genç bireylerin farkındalık düzeylerinin artması, eşitlik temelli bir toplum inşasında kritik rol oynamakta; bu nedenle üniversitelerde farkındalık odaklı programlar ve toplumsal cinsiyet odaklı eğitimler yaygınlaştırılmalıdır.

Kaynakça

- Akdoğan, N., & Doğan, D. U. (2023). Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinden 5 no'lu Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Hedefine Ulaşmada Türkiye'de Sürdürülebilirlik Raporu Düzenleyen İşletmelerin 2020 ve 2021 yılı beyanlarının incelenmesi ve sonuçların değerlendirilmesi. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 25(MODAVICA Özel Sayısı), 219–240.
- Aktaş, S., Erkek, Z. Y., & Korkmaz, H. (2018). Ebe ve hemşirelerin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumları ve etkileyen faktörlerin incelenmesi. *Journal of Human Sciences*, 15(2), 823–834.
- Başar, F., & Demirci, N. (2018). Attitudes of nursing students toward gender roles: A cross-sectional study. *Contemporary Nurse*, 54(3), 333–344. <https://doi.org/10.1080/10376178.2018.1505433>
- Başçı, B., & Giray, S. (2016). Üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının çok değişkenli istatistiksel tekniklerle analizi. *Journal of Life Economics*, 3(4), 117–142.
- Beauvoir, S. de. (1949). *Le deuxième sexe* [İkinci Cins]. Gallimard.
- Berg, B. L., & Lune, H. (2015). *Qualitative research methods for the social sciences* (8th ed.). Pearson.
- Butler, J. (1990). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. Routledge.
- Connell, R. W. (2009). *Gender in world perspective* (2nd ed.). Polity Press.
- Council of Europe. (2011). *Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence* (Istanbul Convention). <https://www.coe.int>
- Creswell, J. W. (2021). *Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni* (M. Bütün & S. B. Demir, Çev.). Siyasal Kitabevi. (Orijinal eser 2013)
- Çelik, S., Pasinlioğlu, T., Gonca, T., & Koyuncu, H. (2013). Üniversite öğrencilerinin cinsiyet eşitliği tutumlarının belirlenmesi. *Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi*, 21(3), 181–186.
- Çelik, Z., Günindi, Y., & Sönmez, D. (2013). Üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet algısı. *Journal of Research in Education and Teaching*, 2(2), 322–332.

- Demirci, K. (2022). Sürdürülebilirlik iletişimi ve sürdürülebilirlik kavramı: Türkiye bankacılık sektörü web sitesi ve sürdürülebilirlik raporları örneğinde bir analiz. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, (Özel Sayı), e5–e22. <https://doi.org/10.17829/turcom.1017774>
- Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (Eds.). (2018). *The SAGE handbook of qualitative research* (5th ed.). SAGE.
- Engin, E., & Akgöz, B. (2013). Sürdürülebilir kalkınma ve kurumsal sürdürülebilirlik çerçevesinde kurumsal sosyal sorumluluk kavramının değerlendirilmesi. *Selçuk İletişim*, 8(1), 85–94.
- European Institute for Gender Equality (EIGE). (2024). *Gender Equality Index 2024*. <https://eige.europa.eu>
- Fraser, N. (2009). *Scales of justice: Reimagining political space in a globalizing world*. Columbia University Press.
- Geray, H. A. (2017). *Toplumsal araştırmalarda nicel ve nitel yöntemler*. Siyasal Kitabevi.
- Gill, R. (2007). *Gender and the media*. Polity Press.
- Gürlük, S. (2010). Sürdürülebilir kalkınma ve çevre politikaları. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 83–98.
- Harmancı, P. (2023). Hemşirelik öğrencilerinin toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin görüşleri: Nitel bir çalışma. *Journal of Nursology*, 26(3), 145–156. <https://doi.org/10.5281/zenodo.1412039>
- Inglehart, R., & Norris, P. (2003). *Rising tide: Gender equality and cultural change around the world*. Cambridge University Press.
- Kabeer, N. (2005). Gender equality and women's empowerment: A critical analysis of the third Millennium Development Goal. *Gender & Development*, 13(1), 13–24.
- Kavuran, E. (2018). Determination of nursing students' perspectives at Ataturk University Health Sciences Faculty on gender equality. *International Journal of Caring Sciences*, 11(1), 108–117.
- Koca, B., & Bulut, S. (2022). Okul öncesi eğitimde toplumsal cinsiyet eşitliği eğitiminin önemi. *Eğitim Bilimleri Dergisi*, 48(2), 299–318.
- Lorber, J. (1994). *Paradoxes of gender*. Yale University Press.
- OECD. (2021). *The pursuit of gender equality: An uphill battle*. <https://www.oecd.org/gender/data/>

- Öngen, B., & Aytaç, S. (2013). Üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumları ve yaşam değerleri ilişkisi. *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 48, 1–18.
- Örerel, D., & Kağmıcı, D. Y. (2024). Bireyselden küresele sürdürülebilir kalkınma hedefleri bağlamında psikolojik danışman olmak. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 60, 1173–1196.
- Örs, M., & Kaya, H. E. (2021). Yaşamboyu öğrenme bakış açısından toplumsal cinsiyet eşitliği ve sosyal adalet. *Trakya Eğitim Dergisi*, 11(3), 1703–1716.
- Ridgeway, C. L. (2011). *Framed by gender: How gender inequality persists in the modern world*. Oxford University Press.
- Sachs, J. D. (2015). *The age of sustainable development*. Columbia University Press.
- Scott, J. W. (1986). Gender: A useful category of historical analysis. *The American Historical Review*, 91(5), 1053–1075.
- Sönmez, V., & Alacapınar, F. G. (2019). *Eğitimde araştırma yöntemleri*. Anı Yayıncılık.
- Suberviola Ovejas, E., Hernández Sánchez, M., & González Cano, M. I. (2024). Analysis of gender equality indicators in higher education: A multidimensional approach. *Kadın / Woman* 2000, 25(1), 65–90. <https://doi.org/10.33805/kuey.7902>
- Tekkas, S. (2015). Exploring university male students' gender role attitudes in Turkey: A qualitative study [Yüksek lisans tezi, University of Washington]. UW ResearchWorks. <https://digital.lib.washington.edu/researchworks/handle/1773/33863>
- TÜİK. (2023). *Kadın istatistikleri 2023*.
- Uçar, T., Derya, Y. A., Karaaslan, T., & Tunç, Ö. A. (2017). Üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumları ve şiddet davranışları. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 26(3), 96–103.
- UN Women. (2019, Haziran). University students examine how the media portrays gender in Turkey.
- UN Women. (2023). *Progress on the Sustainable Development Goals: The gender snapshot 2023*.
- UN. (2015). *Transforming our world: The 2030 agenda for sustainable development*.
- UNDP. (2022). *Human development report 2022*. <https://hdr.undp.org>
- UNESCO. (2020). *Gender equality: Heritage and creativity*. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.

- United Nations. (2015). *Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development* (A/RES/70/1).
- Walby, S. (2009). *Globalization and inequalities: Complexity and contested modernities*. SAGE Publications.
- WCED (World Commission on Environment and Development). (1987). *Our common future*. Oxford University Press.
- WHO. (2011). *Gender mainstreaming for health managers: A practical approach*. <https://www.who.int>
- World Economic Forum (WEF). (2023). *Global gender gap report 2023*. <https://www.weforum.org>
- Yıldırım, N. (2020). Toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlı medya okuryazarlığı eğitiminin öğretmen adaylarının toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin tutumlarına etkisi [Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi]. <https://avesis.gazi.edu.tr/yonetilen-tez/886c7af0-f286-4d22-8514-9f5655e4fd08>
- Yücel, D., & Tüzün, D. (2021). İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğrencilerinde toplumsal cinsiyet algısı analizi. *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 21(2), 33–58
- Yüceol, N., Kakı, S., & Çekçi, I. (2022). COVID-19 pandemisinin Türkiye’de kadınların çalışma hayatına katılımı ve iş-yaşam dengesine etkilerinin toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında incelenmesi. *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 45–64.
- Zeybek, V., & Kurşun, M. (2019). Tıp fakültesi öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumları. *Pamukkale Tıp Dergisi*, 12(2), 225–233. <https://doi.org/10.31362/patd.468353>

Kadına Yönelik Şiddetin Kültürel ve Dinî Kodları

The Cultural and Religious Codes of Violence Against Women

İlhan Yıldız*

Öne Çıkanlar:

- KYŞ bireysel sapma değil; kültürel ve kurumsal mekanizmalarla sürekli üretilir.
- Ataerkil din yorumları ve cezasızlık algısı, şiddetin sürekliliğini pekiştirir.
- Kur'an'ın adalet, emanet ve onur ilkeleri, şiddete dinî meşruiyet vermez.
- Etkili mücadele, hukukla sınırlı değil; eğitim, din ve toplumda zihniyet dönüşümü ister.
- Eşitlikçi hermenötik, kadın haklarını güçlendiren sahici bir teolojik zemin sunar.

Öz: Bu çalışma, Türkiye'de kadına yönelik şiddetin yalnızca bireysel sapkınlıkla açıklanamayacak kadar köklü, çok boyutlu ve sistematik bir toplumsal sorun olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, ataerkil kültürel kalıplar, dini metinlerin tarihsel bağlamından koparılarak yapılan yorumları ve hukuk uygulamalarındaki cezasızlık algısı, bu sorunun devamlılığında etkili olan başlıca etkenler arasında yer almaktadır. Çalışma, İslam'ın temel değerleri olan adalet, emanete riayet ve merhamet ilkeleri doğrultusunda, kadına yönelik şiddetin dini meşruiyetle ilişkilendirilmesinin ne ölçüde bağlam dışı ve hatalı yorumlara dayandığını eleştirel bir bakış açısıyla incelemektedir. Yöntem olarak çağdaş tefsir yaklaşımları, yapısal şiddet kuramı ve toplumsal cinsiyet kuramı gibi güncel kuramsal çerçevelerle birlikte, dini metinlerin bağlam temelli yorumları esas alınmış; çok yönlü bir çözümleme gerçekleştirilmiştir. Bulgular, kadına yönelik şiddetin hem kültürel hem de kurumsal düzeylerde yeniden üretildiğini ve bununla etkili mücadelenin yalnızca hukuki değil; aynı zamanda eğitimsel, dini ve toplumsal düzeylerde bir zihniyet dönüşümünü gerektirdiğini göstermektedir. Bu bağlamda, Kur'an'ın adalet, denge ve insan onurunu esas alan mesajı, kadın haklarının korunmasında güçlü bir dayanak teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Şiddet, Kadın, Namus, İnanç, Gelenek.

Highlights:

- VAW isn't deviance; it's reproduced by cultural norms and institutional systems.
- Patriarchal exegesis and impunity narratives entrench the persistence of VAW.
- Qur'anic justice, trust, and dignity principles deny any religious alibi for abuse.
- Effective action needs more than law; it demands education, religious, and social change.
- Egalitarian hermeneutics offer a robust theological basis that empowers women's rights.

Abstract: This study aims to demonstrate that violence against women in Turkey is a deeply rooted, multidimensional, and systematic social problem that cannot be explained merely by individual deviance.

*Prof. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, ilhanyildiz@karatekin.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3848-6723.

Gender inequality, patriarchal cultural norms, interpretations of religious texts detached from their historical context, and the perception of impunity in legal practices are among the primary factors contributing to the persistence of this issue. The study critically examines the extent to which the association of violence against women with religious legitimacy is based on decontextualized and erroneous interpretations, drawing on the core Islamic values of justice, trust, and compassion. Methodologically, the research adopts a multifaceted analytical framework by integrating contextual interpretations of religious texts with contemporary theoretical approaches such as structural violence theory, gender theory, and modern hermeneutics. The findings reveal that violence against women is reproduced at both cultural and institutional levels, and that combating it effectively requires not only legal interventions but also a profound transformation in educational, religious, and societal mindsets. In this context, the Qur'an's message—centered on justice, balance, and human dignity—constitutes a powerful foundation for the protection of women's rights.

Keywords: Violence, Woman, Honor, Belief, Tradition.

Summary

This study investigates violence against women (VAW) in Turkey as a deeply entrenched, multidimensional, and structurally embedded social phenomenon that transcends individual deviance or pathological behavior. It aims to deconstruct the cultural, religious, and institutional mechanisms that legitimize and perpetuate gender-based violence (GBV) within the framework of patriarchal traditions, misinterpretations of Islamic texts, and systemic legal impunity. A key focus is placed on how religious discourses—especially patriarchal exegeses of the Qur'an—have been instrumentalized to support gender hierarchies, often distorting Islam's original ethical emphasis on justice, compassion, and human dignity. The research also seeks to challenge these dominant interpretations through modern hermeneutics and offer an alternative theological vision grounded in equality.

The research adopts a multidisciplinary and intersectional methodology combining legal sociology, modern hermeneutics, and critical anthropology. It integrates historical-textual analysis of Islamic jurisprudential traditions, qualitative field data, and policy review. Contemporary theoretical frameworks such as Judith Butler's theory of performativity, Raewyn Connell's concept of hegemonic masculinity, and Johan Galtung's structural violence theory are employed to analyze how gender-based oppression is culturally produced and institutionally reproduced. Textual hermeneutics focuses on Qur'anic verses (e.g., Nisa 4:34), hadiths, and classical jurisprudence to examine the evolution of gender norms within Islamic thought. Empirical data have been drawn from government statistics, NGO reports, and ethnographic studies conducted in

patriarchal communities in southeastern Turkey, analyzed using MAXQDA for thematic coding and intersectional mapping.

The findings reveal that VAW in Turkey is sustained by a constellation of cultural codes (such as the honor-shame paradigm), religious misinterpretations, and institutional inertia. Misogynistic readings of religious texts, coupled with socio-political structures that valorize family honor over women's autonomy, reinforce a culture of silence and complicity. Despite significant legal reforms—including the 2004 Penal Code revision and the 2012 Law No. 6284—VAW continues due to weak implementation, social stigma, and patriarchal resistance. Istanbul Convention withdrawal in 2021 further undermined state accountability and normalized conservative backlash against gender equality norms. Judicial practices such as the use of “provocation” and “good conduct” reductions exemplify how law remains complicit in legitimizing male violence. Moreover, religious institutions often fail to offer transformative interpretations, instead replicating male-dominated authority structures.

However, modern Qur'anic scholars such as Amina Wadud and Asma Barlas have proposed alternative theological paradigms rooted in justice, mutual respect, and divine accountability. These frameworks offer potent epistemological tools for resisting patriarchal exegesis and promoting ethical Islamic thought aligned with gender justice. Cross-national comparisons—particularly with reforms in Morocco, Tunisia, and Indonesia—demonstrate the viability of Islamic modern reinterpretations in shaping equitable family laws and shifting cultural narratives.

The study concludes that combating VAW in Turkey necessitates a simultaneous transformation in legal, cultural, and religious domains. Legal reforms alone are insufficient without a broader epistemological and theological reorientation. Islamic ethics, when reclaimed through contextualized and egalitarian hermeneutics, can serve as a powerful counter-narrative to patriarchal legitimations of violence. Therefore, the integration of modern theology, gender-sensitive education, and participatory policy-making is essential for a sustainable transformation toward gender justice.

Giriş

Bu çalışma, Türkiye'de kadına yönelik şiddetin (KYŞ) bireysel eylemlerden ziyade yapısal, kültürel ve teolojik faktörlerin kesişiminde şekillenen sistemik bir sorun olduğunu ortaya koymaktadır (Gökkaya & Budak, 2022, ss. 115-117). Araştırma bulguları, Türkiye'de yaşayan her iki kadından yaklaşık birinin fiziksel şiddete maruz kaldığını göstermektedir (TÜİK, 2023, s. 42).

Bu durum, milyonlarca kadın ve onların ailelerinin yaşamını doğrudan etkileyen ciddi bir toplumsal sorunu işaret etmektedir.

KYŞ'nin süreklilik kazanmasında; toplumsal cinsiyet eşitsizliği, ataerkil kültürel normlar, dini metinlerin ataerkil yorumları ve hukuken cezasızlık kültürü gibi faktörlerin belirleyici rol oynadığı görülmektedir. Butler'ın toplumsal cinsiyetin performatif doğasına ilişkin teorisi (Butler, 1990, s. 25) ve Connell'in hegemonik erkeklik kavramsallaştırması ışığında (Connell, 1995, ss. 67-71), şiddetin yalnızca bireysel bir eylem değil, aynı zamanda tarihsel olarak inşa edilmiş toplumsal cinsiyet hiyerarşilerinin bir yansıması olduğu anlaşılmaktadır.

Türkiye Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu'nun bulguları, aile içi şiddette ciddi bir toplumsal cinsiyet asimetrisini ortaya koymaktadır: Faillerin % 96'sı erkek; mağdurların % 90'ından fazlası kadın ve çocuktur (Westphal, 2007, ss. 131-148). Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu'na göre 2023'te 315 kadın öldürülmüş, 248 kadın ise şüpheli şekilde yaşamını yitirmiştir. Türkiye Kadın Dernekleri Federasyonu (TKDF) verileri, aile içi şiddet mağdurlarının %80'inin kadın olduğunu göstermektedir.

Kadına yönelik şiddet (KYŞ), yalnızca bireysel bir suç eylemi değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet hiyerarşisinin kurumsallaştığı derin yapısal eşitsizliklerin bir tezahürüdür (Gökkaya & Budak, 2022, ss. 115-117). Türkiye'de KYŞ olgusu, hukuki düzenlemeler, siyasal söylemler ve dinî referanslarla iç içe geçmiş çok katmanlı bir yapı arz etmektedir. Bu çalışma, söz konusu üç düzlemin birbirini nasıl tamamladığını ve zaman zaman nasıl meşruiyet alanı ürettiğini bütüncül bir yaklaşımla analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Hukuki ve siyasi alanlardaki dönüşümler, kadına yönelik şiddetle (KYŞ) mücadelede benimsenen normatif çerçevenin biçimlenmesinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'nin İstanbul Sözleşmesi'nden çekilmesi, yalnızca uluslararası insan hakları rejimiyle olan ilişkilerin yeniden tanımlanması açısından değil, aynı zamanda iç hukukta kadının korunmasına yönelik kurumsal mekanizmaların sürekliliği ve etkinliği bakımından da çok katmanlı tartışmaları beraberinde getirmiştir. Söz konusu çekilme, bir yandan normatif sürekliliğin kırılabileceğine ve kadına yönelik şiddetle mücadeledeki kurumsal reflekslerin zayıflayabileceğine dair haklı eleştirileri gündeme taşımış; öte yandan, geleneksel aile yapısına atfedilen sembolik değerin yeniden politikleştirilmesine zemin hazırlamıştır. Bu çerçevede, İstanbul Sözleşmesi'ne yönelik bazı siyasal eleştiriler, sözleşmenin normatif arka planını Avrupa merkezli bir değerler sistemiyle ilişkilendirerek Türk toplumunun tarihsel, kültürel ve dinî kodlarıyla çatıştığı iddiasını öne çıkarmıştır. Zira muhafazakâr söylemler, 'aile birliğini koruma' argümanı ile kadına yönelik

şiddetin sistemik karakterini gizliyor, bu da şiddetle mücadele politikalarını etkisizleştiriyor ve toplumsal dönüşümü engelliyor (TÜİK, 2023, s. 42).

Tüm bunların kültürel ve dinsel referanslarla nasıl iç içe geçtiği ise yapının derinliğini göstermektedir. Kutsal metinlerin ataerkil biçimlerde yorumlanması, toplumsal cinsiyet rollerini doğal ve değişmez olarak sunmakta, böylece şiddeti dolaylı yoldan meşrulaştıran bir zemin oluşturmaktadır. Judith Butler'ın toplumsal cinsiyetin performatifliği üzerine geliştirdiği kuram (Butler, 1990, s. 25) ile R. W. Connell'in hegemonik erkeklik kavramsallaştırması (Connell, 1995, ss. 67–71), dinî söylemlerin kadın üzerindeki toplumsal ve sembolik baskıyı nasıl yeniden ürettiğini çözümlemek için önemli teorik çerçeveler sunmaktadır.

Bu itibarla, Türkiye'de KYŞ ile mücadele yalnızca yasal düzenlemelerle değil, bu düzenlemelerin siyasal ve dinsel zeminlerde nasıl anlamlandırıldığı ile birlikte değerlendirilmelidir. Üç alanın birbiriyle olan etkileşimi, şiddetin neden sadece bireysel değil, aynı zamanda kurumsal bir olgu olduğunu da açıkça ortaya koymaktadır. Bu bütüncül analiz hem sorunun derinliğini hem de çözümün çok katmanlı gerekliliğini göstermektedir.

1. Kadına Yönelik Şiddetle Mücadelede Hukuki ve Politik Dönüşüm: Türkiye Örneği

Kadına yönelik şiddet, bireysel vakaların ötesine geçen, derin yapısal eşitsizlikleri besleyen ve yeniden üreten bir toplumsal sorundur. Bu şiddet biçimi, yalnızca münferit davranışlarla değil, aynı zamanda cinsiyet temelli güç ilişkilerinin sürekliliğini sağlayan kurumsal ve normatif yapılarla yakından ilişkilidir. Bu bağlamda kadına yönelik şiddet, toplumsal cinsiyet rejimlerinin bir yansıması ve sürdürücüsüdür. Türkiye özelinde bu olgunun analizinde hem ulusal mevzuatın evrimi hem de uluslararası insan hakları rejimiyle kurulan karmaşık etkileşim ağı dikkate alınmalıdır.

1.1. Türkiye'nin Kadına Yönelik Şiddeti Önlemeye Yönelik Taraf Olduğu Uluslararası Sözleşmeler

Tablo 1.

Türkiye'nin kadına yönelik şiddeti önlemeye yönelik taraf olduğu uluslararası sözleşmeler.

YIL	ETKİNLİK/SÖZLEŞME	ÖNEM
1954	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) Onaylanması	Bu sözleşme, Türkiye'nin insan hakları alanındaki ilk büyük uluslararası taahhüdü olur.
1988	İşkenceye Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin (CAT) Onaylanması	Bu sözleşme, kadına yönelik şiddetin bir işkence biçimi olarak tanınmasının önünü açar.
1995	Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin (CRC) Onaylanması	Bu sözleşme, kız çocuklarının korunması için yasal zemin oluşturur.

2002	CEDAW İhtiyari Protokolünün Onaylanması	Bu protokol, kadınlara bireysel başvuru hakkı tanır.
2011	İstanbul Sözleşmesinin İmzalanması	Bu sözleşme, kadına yönelik şiddetle mücadelede en kapsamlı uluslararası belge olur.
2014	İstanbul Sözleşmesinin Yürürlüğe Girmesi	Türkiye sözleşmeyi onaylayan ilk ülke olur.
2021	İstanbul Sözleşmesi'nden Çekilme	Türkiye, İstanbul Sözleşmesi'nden çekilme kararını 20 Mart 2021'de açıklar. Bu karar, kadın hakları savunucuları ve uluslararası kuruluşlar tarafından tartışmalara yol açar.

1.1.1. Avrupa İnsan Hakları Rejimiyle Başlangıç (1954)

Kadına yönelik şiddetle mücadelede Türkiye'nin uluslararası düzeydeki ilk sistematik taahhüdü, 1954 yılında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni (AİHS) onaylamasıyla gerçekleşmiştir. Bu adım, Türkiye'yi Avrupa Konseyi'nin bireysel başvuru ve yargısal denetim sistemlerine entegre etmiş; AİHM kararlarının bağlayıcılığı yoluyla ulusal yargı uygulamalarını dönüştürme potansiyeli taşımıştır. 1987'de onaylanan "İşkencenin ve İnsanlık Dışı ya da Aşağılayıcı Muamele veya Cezanın Önlenmesine Dair Avrupa Sözleşmesi" ile birlikte, özellikle kadınların maruz kaldığı fiziksel ve psikolojik şiddetin önlenmesine yönelik koruyucu mekanizmalar daha da kurumsallaşmıştır.

1.1.2. BM İşkenceye Karşı Sözleşme (CAT) – 1988

Türkiye'nin Birleşmiş Milletler bünyesindeki insan hakları rejimine entegrasyonu, 2 Ağustos 1988'de "İşkenceye ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı ya da Aşağılayıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme"yi (CAT) onaylamasıyla ivme kazanmıştır. Sözleşmenin 21. ve 22. maddelerine taraf olarak bireysel başvuru hakkını kabul etmesi, devletin uluslararası denetime açık bir sorumluluk rejimine dahil olduğunu göstermiştir. Özellikle gözaltı merkezlerinde ve kapalı kurumsal yapılarda kadınlara yönelik şiddetin görünür kılınması açısından bu sözleşme önemli bir normatif araç işlevi görmüştür.

1.1.3. Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (1990-1995)

Kadına yönelik şiddetle mücadelede çocuk hakları alanındaki normlar da belirleyici olmuştur. Türkiye, 1990 yılında Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'yi imzalamış, 1994'te onaylamış ve 1995 itibarıyla iç hukukuna dahil etmiştir. Bu belgeyle erken yaşta evlilik, eğitime erişim engelleri ve çocuk işçiliği gibi yapısal sorunlara karşı normatif düzenlemeler yapılmıştır. Sözleşme kapsamında Türkiye, özellikle kız çocuklarının ayrımcılığa karşı korunması ve fırsat eşitliğinin sağlanması konusunda mevzuat reformları gerçekleştirmiştir. Ayrıca, BM Çocuk Hakları Komitesi'ne düzenli raporlama zorunluluğu, iç hukuk reformlarını süreklilik içinde izlemeye olanak tanımıştır.

1.1.4. CEDAW ve İhtiyari Protokol (1985-2002)

Toplumsal cinsiyet eşitliğini uluslararası hukukun temel ilkelerinden biri olarak kabul eden Türkiye, 1985 yılında Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi'ne (CEDAW) taraf olmuştur. Bu sözleşme, kadına yönelik şiddeti ayrımcılığın bir biçimi olarak tanımlar ve taraf devletlere çok boyutlu yükümlülükler getirir. Türkiye, 29 Ekim 2002 tarihinde CEDAW İhtiyari Protokolü'nü de onaylayarak, kadınların BM nezdinde bireysel başvuru yolunu kullanabilmelerini mümkün kılmıştır. Bu gelişme, iç hukuk yollarının yetersiz kaldığı durumlarda uluslararası denetime açık bir alan yaratmıştır.

1.1.5. İstanbul Sözleşmesi'nin İmzalanması (2011) ve İstanbul Sözleşmesi'nden Çekilme (2021)

İstanbul Sözleşmesi, Avrupa Konseyi tarafından hazırlanarak 2011 yılında imzaya açılmıştır. Kadına yönelik şiddet ve aile içi şiddetle mücadelede çok yönlü ve bağlayıcı yükümlülükler getiren bu sözleşme, devletlerin şiddetin önlenmesi, mağdurların korunması, faillerin cezalandırılması ve bu alanda bütüncül politikalar geliştirmesi gerektiğini hükme bağlamaktadır. Sözleşme bu yönüyle yalnızca bir insan hakları belgesi değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitliğini önceleyen yapısal bir dönüşüm çağrısıdır. Türkiye, 11 Mayıs 2011 tarihinde sözleşmeyi ilk imzalayan ülke olmuş, 2012 yılında ise Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından onaylanarak iç hukukta yürürlüğe girmiştir. Bu adım, dönemin siyasi otoritesinin kadına yönelik şiddetle mücadelede uluslararası normlara uyum iradesini ve toplumsal dönüşüm arzusu taşıdığını göstermesi açısından sembolik bir değer taşımaktadır.

20 Mart 2021 tarihinde Cumhurbaşkanlığı Kararı ile Türkiye'nin İstanbul Sözleşmesi'nden tek taraflı olarak çekildiği açıklanmıştır. Bu karar hem ulusal düzeyde kamuoyunda hem de uluslararası platformlarda büyük tartışmalara neden olmuştur. Avrupa Konseyi, Birleşmiş Milletler ve çok sayıda sivil toplum kuruluşu bu kararın kadın hakları açısından geri bir adım olduğunu vurgulamıştır. Türkiye'de ise kadın örgütleri, barolar, akademisyenler ve muhalefet partileri bu karara karşı ciddi eleştiriler yöneltmiş ve demokratik tepkiler organize etmiştir.

Hükümetin çekilme kararına dair gerekçeleri arasında “Türk aile yapısının korunması”, “yerli ve milli değerlerle uyumsuzluk”, “toplumun kültürel hassasiyetleri”, “evrensel adalet ilkelerinin kabul edemeyeceği oranda yüksek hapis cezaları” ve “sözleşmenin bazı maddelerinin LGBTİ+ bireyleri teşvik edici şekilde yorumlanması” gibi temalar öne çıkmıştır. Bu söylemler, sözleşmeye yönelik siyasal ve ideolojik itirazların merkezinde yer almıştır. Toplumsal cinsiyet kavramı etrafında şekillenen bu tartışmalar, yalnızca hukuki değil, kültürel ve ideolojik bir ayrışmanın da ifadesi olmuştur.

Bu bağlamda, muhafazakâr çevreler İstanbul Sözleşmesi'ni toplumsal normlar ve geleneksel değerlerle çelişen bir metin olarak değerlendirmiş, hükümet ise bu eleştirileri dikkate alarak muhafazakâr seçmen kitlesiyle ideolojik uyum sağlayacak şekilde hareket etmiştir. Çekilme kararı, aynı zamanda cinsiyet eşitliği politikalarının siyasi meşruiyet zemininden dışlanması anlamına gelen simgesel bir yönelim olarak da okunabilir.

Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmeler ve gerçekleştirdiği hukuki reformlar, kadına yönelik şiddetin yalnızca bireysel eylemlerle sınırlı kalmadığını, aksine ataerkil bir toplumsal cinsiyet rejiminin ürünü olan yapısal bir sorun olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Erkeklerin fiziksel gücünün tahakküm aracı olarak yeniden üretildiği kültürel kalıplar, bu şiddetin sürekliliğini sağlayan temel dinamiklerden biridir. Bu nedenle, yeterli olmayan yasal düzenlemelerin zihinsel dönüşümü ve kültürel değişimi hedefleyen bütüncül politikalarla desteklenmeleri gerekmektedir.

Uluslararası sözleşmeler, bu dönüşüm için hem normatif bir çerçeve sunmakta hem de Türkiye'nin uluslararası kamuoyuna karşı yükümlülüklerini belirlemektedir. Ancak hukuki reformların metin düzeyinde kaydettiği ilerlemelere rağmen, uygulamada ciddi yapısal dirençlerle karşılaşıldığı gözlemlenmektedir. Örneğin, “namus saikiyle” işlenen cinayetlerde faile ceza indirimi uygulanması, kolluk kuvvetlerinin mağdurlara karşı yeterince caydırıcı tutum sergilememesi ve toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda eğitim politikalarının yetersizliği, bu reformların pratikte etkisiz kalmasına neden olmaktadır.

Bu durum, yasal değişimlerin sembolik düzeyde kaldığını ve uygulamadaki keyfiyetin, siyasi irade eksikliğinin ve kurumsal koordinasyonsuzluğun reformların derinleşmesini engellediğini göstermektedir. Mağdurun haklarının metinlerde tanınmasına karşın uygulamada görmezden gelinmesi, “kurumsal gaslighting” olarak nitelenebilecek bir meşruiyet krizine işaret etmektedir.

Johan Galtung'un yapısal şiddet kuramı, şiddeti yalnızca fiziksel zarar verme eylemiyle değil, eşitsizliği sürdüren ve bireyleri sistematik olarak dışlayan kurumlar aracılığıyla gerçekleşen bir olgu olarak tanımlar (Galtung, 1969, s. 170). Bu çerçevede, Türkiye'deki yapısal şiddet; fail odaklı yargı refleksleri, kadının beyanının değersizleştirilmesi, etkisiz koruma mekanizmaları ve kadın karşıtı medya dili gibi yollarla kurumsallaşmaktadır.

Adalet sistemi içerisinde kadınların ikinci kez mağdur edildiği örnekler yaygındır. İyi hâl ve haksız tahrik gibi ceza indirimi gerekçeleri, erkek şiddetini dolaylı olarak meşrulaştırmakta, hukukun tarafsızlığına olan güveni sarsmaktadır. Bu bağlamda cezasızlık, yalnızca teknik bir adli

sorun değil, ataerkil düzenin hukuki düzlemde yeniden üretildiği bir zemin olarak karşımıza çıkmaktadır (Özyeğin, 2020, s. 147; Yıldız, 2021, s. 55; Bourdieu, 1998, s. 59).

Mevzuat düzeyinde sağlanan ilerlemelere rağmen sahada süreklilik gösteren sorunlar dikkat çekicidir. 2023 yılında kayda geçen 345 kadın cinayeti ve 2024'ün ilk yarısında bildirilen 180'i aşkın vaka, hukuki reformların sahadaki etkisini sorgulatmaktadır. Toplumsal cinsiyet perspektifinden yoksun yargı kararları, geciken veya yetersiz koruma tedbirleri, uzun süren davalar ve faillerin cezalandırılmaması gibi faktörler, hukukun caydırıcılık gücünü zayıflatmaktadır.

Sonuç olarak, cezasızlık yalnızca hukuki bir eksiklik değil, aynı zamanda toplumsal eşitsizliklerin yeniden üretimini sağlayan bir mekanizmadır. Uygulamadaki bu direnç, reformların normatif gücünü zayıflatmakta; şiddetle mücadelede kurumsal kapasitenin güçlendirilmesini ve toplumsal cinsiyet duyarlılığının tüm devlet mekanizmalarında kurumsallaştırılmasını zorunlu kılmaktadır.

1.2. Avrupa Birliği Uyum Süreci Bağlamında Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele: Hukuki ve Kurumsal Reformlar

Türkiye'nin 2004 yılında Avrupa Birliği (AB) ile başlattığı tam üyelik müzakereleri, insan hakları ve demokratikleşme alanında önemli bir reform ivmesi yaratmıştır. Bu bağlamda AB, toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadına yönelik şiddetle mücadeleyi, üyelik kriterlerinin ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirmiştir. Avrupa Komisyonu'nun yıllık İlerleme Raporları, Türkiye'nin kadın hakları alanındaki eksikliklerini sistematik biçimde teşhis ederek, mevzuatın uyumlaştırılması ve kamu politikalarının dönüştürülmesi yönünde baskı unsuru işlevi görmüştür.

Bu dışsal baskı, Türkiye'de kadın hakları alanında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının hem niceliksel artışına hem de kurumsal güçlenmesine yol açmıştır. Ayrıca kamu idareleri nezdinde AB destekli projeler aracılığıyla toplumsal cinsiyet odaklı politika tasarımları teşvik edilmiştir. Ancak bu yapısal dönüşüm süreci, toplumun bazı kesimlerinde AB normları ile yerel değer sistemleri arasında bir çelişki algısı doğurmuş; bu da reformların toplumsal meşruiyetini tartışmalı hale getirmiştir. Nitekim aile yapısı, cinsiyet rolleri ve dini normlar gibi konular üzerinde oluşan ideolojik kutuplaşmalar, reformların homojen ve sürdürülebilir şekilde uygulanmasını sektete uğratmıştır.

AB uyum sürecinin yönlendirici etkisiyle Türkiye, kadının hukuki statüsünü güçlendirmeyi amaçlayan bir dizi mevzuat reformuna imza atmıştır:

- **2001 Medeni Kanun Değişikliği:** Bu düzenleme ile geleneksel patriyarkal hiyerarşiyi temsil eden "aile reisliği" kurumu ilga edilerek, eşitlik ilkesi evlilik hukukunun temel normu haline getirilmiştir. Kadınların boşanma, mülkiyet, miras ve velayet hakları bakımından daha adil ve eşit bir konuma getirilmesi hedeflenmiştir.
- **2004 Türk Ceza Kanunu Reformu:** Cinsel dokunulmazlığa karşı işlenen suçlar, toplumun genel ahlakına değil bireyin bedensel ve cinsel özerkliğine yönelik ihlaller olarak yeniden sınıflandırılmıştır. "Namus saiki"yle işlenen cinayetlerde ceza indirimi uygulamasına son verilmiş, mağdurun fail ile evlenmesi durumunda cezanın ertelenmesini öngören hükümler kaldırılmıştır.
- **2012 tarihli 6284 Sayılı Kanun:** Bu yasa, kadına yönelik şiddetle mücadelede Türkiye'nin ilk kapsamlı yasal çerçevesi olarak öne çıkmaktadır. Yasa, koruyucu ve önleyici tedbirleri içeren çok katmanlı bir yaklaşım benimsemiş; elektronik kelepçe uygulaması, geçici uzaklaştırma kararları, kadın konukevleri ve psikososyal destek hizmetlerini kurumsal düzeyde düzenlemiştir.

2. Kadına Yönelik Şiddetin Kültürel Arka Planı

Kadına yönelik şiddet, basit bir bireysel davranış bozukluğu veya öfke kontrol sorununun ötesinde, toplumsal yapının derinliklerine kök salmış sistemik bir problemdir. Bu şiddet biçimi yalnızca fiziksel eylemlerle sınırlı kalmayıp psikolojik, ekonomik ve cinsel boyutları da içeren çok katmanlı bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Şiddetin bu denli yaygın ve kalıcı hale gelmesinde, erkek egemen zihniyetin hukuk, eğitim, din ve medya gibi kurumlar vasıtasıyla sürekli olarak yeniden üretilmesi belirleyici bir rol oynamaktadır. Toplumda kadını ikincil konuma yerleştiren geleneksel kabullerin zamanla "doğal" ve "değiştirilemez" gibi sunulması, bu yapısal şiddetin süreklilik kazanmasının temel nedenlerinden birini oluşturmaktadır (Kadın Statüsü Genel Müdürlüğü, 2006, s. 8).

Bu bağlamda, kadına yönelik şiddetin nedenlerini sağlıklı bir şekilde tahlil edebilmek için yalnızca görünen sonuçlara odaklanmak yeterli değildir. Sorunun arka planındaki tarihsel süreçlere, kültürel kodlara ve toplumsal mekanizmalara dair bütüncül bir bakış açısı geliştirmek elzemdir. İşte bu çalışma, İslam'ın özünde barındırdığı adalet, merhamet ve insan onuru gibi evrensel ilkeleri temel alarak konuyu ele almaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin dinî söylemlerde nasıl meşrulaştırıldığını, geleneksel din yorumlarının ataerkil yapıları nasıl beslediğini ve tüm bu faktörlerin birbiriyle kesiştiği noktaları derinlemesine irdelemektedir (Kadın Statüsü Genel Müdürlüğü, 2006, s. 8).

Toplumsal yapının en mahrem olarak kabul edilen katmanı olan aile, sadece özel ilişkilerin değil, aynı zamanda iktidarın yeniden üretildiği siyasal bir zemindir. Aile içi şiddetin “özel mesele” olarak çerçevelenmesi, devletin hukuk ve kolluk mekanizmalarının bu alana müdahalesini

engelleyen yapısal bir bariyer işlevi görmektedir. Bu noktada, Koçtürk ve Faraç'ın vurguladığı gibi, kurumsal atalet, şiddeti süreklileştiren normatif bir döngünün merkezinde yer almaktadır (Koçtürk, 2020, s. 104; Faraç, 1998, s. 61).

Toplumsal cinsiyet, yalnızca biyolojik farklara indirgenemeyecek kadar çok katmanlı bir inşa sürecidir. Simone de Beauvoir'un "kadın doğulmaz, kadın olunur" ifadesi, bu sürecin varoluşsal temellerine işaret ederken (Beauvoir, 1949, s. 301), Judith Butler'ın performatif kuramı toplumsal cinsiyetin tekrar eden söylemsel pratiklerle kurulduğunu vurgular (Butler, 1990, s. 36). Bu kurgu, yalnızca bireylerin gündelik rollerini değil, aynı zamanda iktidar ilişkilerini ve tahakküm biçimlerini de yeniden üretir. Connell'in hegemonik erkeklik kuramı, erkekliğin sadece kadınlara karşı değil, diğer alternatif erkeklik biçimlerine karşı da iktidar kuran bir norm olarak işlediğini ortaya koyar (Connell, 1995, s. 78). Bu hegemonya, erkek şiddetini hem bir norm hem de erkekliğin ispatı olarak işlevselleştirir.

KYŞ'nin bu bağlamda bireysel niyet ya da psikolojik patolojilerle açıklanamayacak kadar sistematik bir karaktere sahip olduğu açıktır. Medyada kadının erotize ya da kurban pozisyonunda temsil edilmesi, eğitim müfredatında cinsiyetçi kalıpların yeniden üretilmesi ve hukuki karar süreçlerinde eril yorumların fail lehine işlemesi, şiddetin yapısal bağlamlarını pekiştirmektedir (Walby, 1990, s. 43; Fraser, 2009, s. 86). Toplumsal cinsiyet kuramları, şiddetin yalnızca özel alana ait bir sorun değil, kamusal ve söylemsel alanlarda da yeniden üretilen çok katmanlı bir eşitsizlik rejiminin sonucu olduğunu ortaya koyar.

Güneydoğu Anadolu'daki aşiret yapılarında, kadın örgütlerinin saha raporlarına dayalı tematik analizle incelenen, 'namus' kavramı etrafında örülen şiddetin meşrulaştırılması, bu konunun patolojik örneklerinden biridir (Mor Çatı, 2020, s. 12; KAMER, 2019, s. 45; Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu, 2021, s. 7). Bu analiz, Walby'nin (1990) ataerkil yapılar modeli ve Galtung'un (1969) yapısal şiddet kuramıyla desteklenmiş; MAXQDA yazılımı kullanılarak kesişimsel şiddet biçimleri haritalandırılmıştır (Walby, 1990, s. 43). Örneğin, ekonomik şiddet mağdurlarının aynı zamanda sembolik şiddete de maruz kaldığı; geçim kaynaklarının kısıtlanmasının, kadınların toplumsal itibarı üzerinde doğrudan yıkıcı etkiler yarattığı gözlemlenmiştir. Benzer şekilde, aile içindeki psikolojik baskılar, kamusal alanda görünmezlik ve suskunlukla pekiştirilmekte; böylece bireysel travmalar yapısal bir norm hâline gelmektedir.

KYŞ'nin en yaygın biçimlerinden biri olan aile içi şiddet, Türkiye'de kültürel normlar, mahremiyet söylemi ve geleneksel cinsiyet rolleriyle görünmez kılınmaktadır. Hacettepe Üniversitesi'nin 2022 tarihli araştırmasına göre, evli kadınların yaklaşık % 42'si yaşamlarında en

az bir kez fiziksel ve/veya cinsel şiddete maruz kalmıştır (Hacettepe, 2022, s. 15). Bu oran, özellikle kırsal ve muhafazakâr bölgelerde suskunluk normları, hukuki bilgi eksikliği ve toplumsal utanç mekanizmalarıyla daha da yükselmektedir. Bu veri, yalnızca bireysel mağduriyetleri değil, aynı zamanda sosyal politikanın öncelikleri ile kültürel dirençler arasındaki çelişkiyi de açığa çıkarmaktadır. Her ne kadar 6284 sayılı Kanun ve KADES gibi mekanizmalar normatif düzeyde ilerleme sağlasa da toplumsal zihniyet dönüşümünün yeterince gerçekleşmemesi, bu araçların etkinliğini ciddi biçimde sınırlandırmaktadır (TBMM Araştırma Komisyonu Raporu, 2006, s. 96).

2.1. Ataerkil Yapının Gölgesinde: Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği ve Kadına Yönelik Şiddet

Toplumsal cinsiyet temelli şiddet, bireysel patolojilerle açıklanamayacak kadar derin ve çok katmanlı bir yapısal sorundur. Kültürel kodlar, ekonomik eşitsizlikler ve siyasal iktidar konfigürasyonları, bu şiddetin sürekliliğini sağlayan temel unsurlar olarak öne çıkar. Cinsiyet temelli tahakküm, farklı coğrafyalarda çeşitli biçimlerde tezahür etse de evrensel düzeyde ataerkil ideolojilerin ortak ürünü olan toplumsal yapılar içinde kurumsallaşır (Schuler, 1992, s. 14). Türkiye’de bu eşitsizlik, yalnızca bireysel önyargıların değil, aynı zamanda eğitim, hukuk, din ve aile gibi kurumsal yapılara sinmiş sistematik ayrımcılığın bir tezahürü olarak ortaya çıkar.

Toplumsal cinsiyet kavramı, biyolojik farklılıkların ötesine geçerek kadınlık ve erkeklik rollerinin sosyal olarak nasıl üretildiğini ve kurumsallaştığını anlamayı gerektirir. Bu toplumsal inşa süreçleri, cinsiyet rollerine dayalı hiyerarşik düzenler üretir. Türkiye’de bu yapı en belirgin biçimiyle eğitim alanında gözlemlenir. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde, geleneksel ve dini referanslarla meşrulaştırılan pratikler, kız çocuklarının eğitimden dışlanmasına yol açmakta; bu durum sadece pedagojik değil, aynı zamanda ekonomik bağımsızlığı engelleyen yapısal bir eşitsizlik üretmektedir (TÜİK, 2005, s. 37).

Ataerkil kültür, erkekliği güç, kontrol ve tahakkümle; kadınlığı ise itaat, bağımlılık ve duygusallıkla tanımlar. Bu tanımlar, bireylerin benlik yapısına erken çocukluktan itibaren kodlanır. Türkiye Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu verilerine göre, kadınlara yönelik şiddetin %96’sı erkekler tarafından uygulanmakta; mağdurların %90’ını ise kadın ve çocuklar oluşturmaktadır. Bu veriler, şiddetin kültürel olarak öğrenilen bir davranış olduğunu ve cinsiyet temelli bir iktidar rejiminin sonucu olarak kurumsallaştığını göstermektedir.

Kadınların şiddet karşısında resmî mercilere başvurmadan önce sosyal çevrelerinden yardım istemesi, yalnızca bireysel tereddütlerden değil, aynı zamanda devlet mekanizmalarına duyulan güvensizlikten kaynaklanmaktadır. Polis ve sosyal hizmet ağlarının yetersizliği, hukukun normatif düzlemdeki varlığına rağmen uygulamada karşılaşılan işlevsizlikle doğrudan ilişkilidir.

Avrupa'da yaşayan Türk kadınlarının bu mekanizmalardan daha etkin şekilde faydalanabilmesi, Türkiye'deki ataerkil normların ve kolluk kuvvetlerinin şiddeti “aile içi mesele” olarak kodlamasının bir yansımasıdır (Mavili, 2014, s. 44).

Dilsel kalıplar, toplumsal şiddet biçimlerinin meşruiyetini pekiştirir. “Kızını dövmeven dizini döver”, “Erkeğin vurduğu yerde çiçek açar” “eğilen baş kesilmez” vb. gibi söylemler, şiddeti pedagojik bir araç olarak sunmakta; aile içi şiddeti ise özel alana hapsederek kamusal müdahalenin önünü tıkamaktadır (Walby, 1990, s. 22; Koçtürk, 2020, s. 88; Kandiyoti, 2019, s. 103; Faraç, 1998, s. 67).

Kadına yönelik şiddeti açıklamak üzere öne çıkan iki temel kuramsal yaklaşım, sosyolojik ve sosyo-psikolojik perspektiflerdir. Sosyolojik yaklaşım, ataerkilliğin toplumsal kurumlar ve değerler aracılığıyla erkek egemenliğini yeniden ürettiğini ileri sürerken sosyo-psikolojik yaklaşım, şiddeti öğrenilmiş bir davranış olarak ele alır. Bandura’nın sosyal öğrenme kuramı çerçevesinde değerlendirildiğinde, bireylerin şiddeti modelleme yoluyla öğrendiği ve böylece feodal rollerin kuşaktan kuşağa aktarıldığı görülür (Mavili, 2014, s. 44).

Özellikle erkek egemen dinî yorumlar, kadını itaatkâr ve mülkiyet nesnesi olarak konumlandırarak bedenine ve iradesine yönelik bir tahakküm pratiğini meşrulaştırır. Bu meşruiyet, kültürel normlarla ve inanç sistemleriyle pekiştirilir. Böylece kadına yönelik şiddet bireysel bir sapma değil, toplumsal olarak normalleştirilmiş bir disiplin pratiği hâline gelir.

Aile yapısı ise ataerkil ideolojinin en güçlü taşıyıcı kurumlarından biridir. Bu yapı içerisinde kız çocukları, sosyalizasyon sürecinde edilgen ve bağımlı roller benimserken erkek çocuklar, tahakküm odaklı, saldırgan benlik yapıları geliştirmeye teşvik edilir (Waddy, 1980, s. 26; Yalçın-Heckmann, 1991, s. 49; Kardam, 2005, s. 93; Lutz, 1991, s. 58).

"Namus" kavramı etrafında inşa edilen söylemsel yapı, kadın bedenini mahremiyet, onur ve toplumsal düzenin taşıyıcısı olarak konumlandırmakta; bu yolla ataerkil denetimi meşrulaştırmaktadır. Söz konusu yapı yalnızca bireysel değil, toplumsal düzeyde de etkin bir gözetim mekanizması üretmekte ve kadınların mekânsal, ekonomik ve bedensel özerkliklerini ciddi biçimde sınırlandırmaktadır. Türkiye’de 2021 yılı itibarıyla kaydedilen 234 töre cinayeti, bu kültürel normların yalnızca geleneksel bağlamda değil, aynı zamanda devletin hukuk dışı alanlarında da etkisini sürdürdüğünü göstermektedir (Türkiye Adalet Bakanlığı, 2021, s. 64).

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, patriyarkanın kültürel, kurumsal ve dilsel düzeydeki yeniden üretimi yoluyla kadına yönelik şiddetin sürekliliğini mümkün kılmaktadır. Bu süreklilik yalnızca bireysel tutum ve davranışları değil; aynı zamanda devletin şiddeti görmezden gelen reflekslerini, yasal düzenlemelerin etkin biçimde uygulanmayışını ve kamusal alanın erkek egemen sınırlarını

da kapsar. Kadınların şiddeti bir yaşam normu olarak içselleştirmesi, yapısal bir dönüşüm ihtiyacını hem toplumsal hem de epistemolojik düzeyde kaçınılmaz hâle getirmektedir.

2.2. Namus Saikiyle Şiddet: İslamî Normlar, Yargı Politikaları ve Dönüştürücü Adalet Arayışı

Toplumsal bellekte yer eden “*kol kırılır yen içinde kalır*” ve “*kocandır, hem sever hem döver*” gibi ifadeler (Kadın Statüsü Genel Müdürlüğü, 2006, s. 8) yaygın olarak İslam’a ait olduğu sanılan, ancak köken itibarıyla Yahudi geleneğinde yer alan “salam bayit” (evde huzur) gibi anlayışlardan beslenen kültürel aktarımlardır. “Salam bayit” anlayışına göre evde olan evde kalır onu dışarı taşımak büyük günahtır. Kadına yönelik şiddet de bu kapsamda yer almaktadır. Bu ifadeler, modern bağlamlarda dahi içselleştirilmiş ataerkil kültürel kodların söylem düzeyinde yeniden üretildiğini ortaya koymaktadır. Benzer biçimde, Hristiyan kutsal metinlerinden Pavlus’un Efeslilere Mektubu’nda yer alan “kadının erkeğe tâbi olması gerektiği” (Efesliler 5:20–25) yönündeki ifadeler, kadın bedeni üzerindeki denetimin dinî metinler aracılığıyla nasıl ideolojik bir düzene dönüştürüldüğünü göstermektedir (Berktaş, 2025, s. 98).

Berktaş’a göre Ortadoğu, yalnızca tek tanrılı dinlerin (Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam) doğduğu bir coğrafya değil; aynı zamanda kadim kültürlerin, eril tanrılar panteonunun ve ana tanrıça figürlerinin tarih boyunca iç içe geçtiği bir medeniyetler beşiğidir. Bu nedenle Berktaş, Ortadoğu’nun sadece üç büyük semavi dinin değil, aynı zamanda kadınlık tahayyülünün de tarihsel olarak şekillendiği bir merkez olduğunu vurgular. Ancak bu dinler ortaya çıkmadan çok daha önce, kadına dair belirli önyargılar, toplumsal roller ve cinsiyetçi kabuller bu toplumlarda zaten kökleşmiş durumdadır. Berktaş’a göre, tek tanrılı dinlerin gelişi bu önyargıları doğrudan üretmemiştir; aksine, var olan ataerkil yapıyı teolojik düzlemde yeniden üretmiş ve meşrulaştırmıştır. Yani kadın karşıtı düşünce, tek tanrılı dinlerin değil, bu dinlerin doğduğu toplumsal koşulların ve ataerkil yapının bir ürünüdür. Dolayısıyla, Yahudilik’te Havva mitiyle, Hristiyanlık’ta “ilk günah” doktriniyle ve İslam’da bazı geleneksel tefsirlerde kadının eksik akıl veya eksik imanla tanımlanmasıyla ortaya çıkan kadın imajı, tarihsel bir sürekliliğin teolojik ifadeleridir. Bu tür söylemler, çarpıtılmış dinî yorumların ataerkil düzeni meşrulaştırma aracı hâline geldiğini ortaya koyar. Bu noktada “İsrailiyat” geleneğiyle ilişkili dinî anlatımlar, İslam dışı kültürel unsurların zamanla İslami tefsir geleneğine sızarak ataerkil yapının dinî bir zemin kazanmasına katkıda bulunduğu şeklinde yorumlanmaktadır (Berktaş, 2025, s. 98).

Kur’an’daki Nisa 4/34 ayeti, sıklıkla mutlak erkek otoritesine dayanak olarak gösterilmekte; ancak bu tür okumalar, ayetin indirildiği tarihsel-sosyoekonomik bağlamdan koparıldığında anakronik bir yaklaşım ortaya çıkmaktadır. Oysa çağdaş tefsir literatürü bu ayeti,

toplumsal cinsiyet eşitliğini önceleyen, karşılıklı sorumluluk ve adalet ilkeleri çerçevesinde yorumlamaktadır (Barlas, 2002, ss. 142–145; Wadud, 2006, s. 69). Bu yorumlar, Kur'an'ın feodal tahakküm için bir gerekçe değil; aksine cinsiyet temelli adaletsizliklerin giderilmesi için bir kaynak olarak okunabileceğini göstermektedir.

Dolayısıyla İslam geleneğinin ataerkil bir tahakküm aracına indirgenmesini engellemek, yalnızca teolojik değil; aynı zamanda sosyo-politik bir müdahale gerektirmektedir. Bu müdahaleler arasında cinsiyet eşitliğini temel alan tefsir çalışmaları, toplumsal farkındalık kampanyaları ve din adamlarının toplumsal cinsiyet duyarlılığı temelinde eğitimi sayılabilir.

Kadına yönelik şiddeti kavramsal olarak anlamlandırmak, yalnızca makro düzeyli istatistiksel modellerle sınırlandırıldığında, toplumsal cinsiyet rejiminin çok katmanlı yapısına dair derinlemesine bir analizi olanaksız kılar. Şiddetin gündelik yaşam pratiklerinde, toplumsal normatif kodlar aracılığıyla yeniden üretildiği ve toplumsal örgütlenme biçimleriyle kurumsallaştığı gerçeği, mikrososyolojik ve fenomenolojik yaklaşımları zorunlu kılar. Etnografik metodolojiyle desteklenen bu analizler, şiddetin cinsiyet, sınıf, etnisite ve mezhep gibi eksenlerdeki farklılaşma rejimlerini çok boyutlu olarak ifşa eder (Schuler, 1992, s. 37).

Bu katmanlılığı kavrayabilmek için, İslam düşüncesi, kriminoloji, hukuk sosyolojisi ve kültürel antropoloji gibi disiplinlerarası bilgi alanlarının kesif etkileşimine dayalı analitik çerçeveler geliştirilmelidir. Seküler ve dini referanslı şiddet karşıtı hareketlerin türler arası mukayesesi, şiddetin hangi normatif rejimlerde meşrulaştığına dair kavrayışı derinleştirir. Ayrıca, ulus-aşırı akademik iş birlikleri ile yerel STK ağlarının etkileşiminden doğan melez bilgi üretimi, evrensel normatif ilkelerle yerel doku arasındaki epistemolojik açıklığı azaltma potansiyeli taşır.

Namus saikiyle işlenen kadın cinayetleri, ataerkil normatif mimarinin ve bu mimarinin toplumsal yeniden üretim mekanizmalarının görünürleşen şiddet rejimidir. Bu suçları bireysel patolojilerle açıklamak, feodal denetim sistemlerinin tarihsel sürekliliğini ıskalamak anlamına gelir. Kadın bedeninin ve varlığının "aile şerefi" ile özdeşleştirilmesi, onu feodal bir panoptikon içine hapseder (Faraç, 1998, s. 61).

Toplumsal cinsiyet rejiminin sosyalleşme süreçleri aracılığıyla yeniden üretildiği bu sistemde, erkek çocuklara erken yaşlarda "namus bekçiliği" rolü atfedilir. Kadının cinselliği, erkeğin toplumsal itibarının temsili hâline gelir ve bu itibar zedelendiğinde şiddet, onarıcı bir pratik olarak sunulur. Bu şiddet bazen dolaylı zorlamalar (intihara sürüklenme), bazen de doğrudan fiziki yok etme şeklinde ortaya çıkar (Mavili, 2014, s. 44).

Namus saikiyle şekillenen cinayetlerde, üç öne çıkan yapısal form dikkat çeker: aşiret tipi toplumsal yapı, patriarkal aile modeli ve mezhepsel normatif rejimler.

- *Aşiret Formasyonu*: Aşiret yapısı, bireyin özne olarak tanınmasını askıya alır; bireysel fail yerine kolektif onuru esas alan bir normatif rejim inşa eder. Kadının eylemleri, bu kolektif onur alanı içinde yargılanır ve aşiretin yaşlı erkekleri tarafından normatif otorite şeklinde kodlanır (Gilmore, 1987, s. 19).
- *Patriarkal Aile Rejimi*: Kadının yaşam döngüsü boyunca süren ataerkil vesayet, farklı erkek figürleri aracılığıyla süreklilik kazanır. Baba, koca, erkek kardeş ya da oğul gibi figürler, bu tahakküm rejiminin sırasıyla devralınan otoriteleridir. Kadın, emek ve cinsellik alanlarında hizmet ve itaatle yüklenir; ekonomik bağımlılık ise bu tahakkümü meşrulaştırır (Lerner, 1986, s. 74).
- *Mezhepsel Kodlamalar ve Normatif İçtihat*: Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde hâkim olan Şafi mezhebi, evlilik kurumunu ebeveyn rızasına sıkı sıkıya bağlayan normatif bir çerçeveye sahiptir. Şafi fıkına göre, ebeveyn onayı olmaksızın akdedilen evlilikler hukuken geçersiz sayılmakta ve bu tür birliktelikler zina ile eşdeğer addedilmektedir. Bu normatif yaklaşım, yalnızca bireyin sosyo-hukuki statüsünü değil, aynı zamanda bu birlikteliklerden doğan çocukların statüsünü de derinden etkilemekte olup, bu çocuklar “veled-i zina” olarak sınıflandırılmaktadır. Bu bağlamda, Şafi mezhebinin içtihatları, toplumsal cinsiyetin hukuki, etik ve ontolojik boyutlarını düzenleyen çok katmanlı bir normatif sistem inşa etmektedir.

Bu tahakküm sisteminin en somut tezahürlerinden biri olan "namus" söylemi, kadın bedeninin erkek onurunun taşıyıcısı olarak kurgulandığı ataerkil bir ontolojinin izdüşümüdür. Kadının davranışsal ya da cinsel temsilleri, eril ahlak rejimi tarafından denetlenmekte; her türlü sapma ya fiziksel şiddetle ya da sembolik dışlamayla kontrol altına alınmaktadır (Sehlikoğlu, 2015, s. 56). Zorla evlilik, toplumsal dışlama, zorla intihar ettirme ve kadın cinayetleri gibi pratikler, kültürel ahlakın ritüelleşmiş şiddet biçimlerine dönüşmüş durumdadır. Özellikle Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerinde bu tür uygulamalar, bireysel değil kolektif bir değer sisteminin sürekliliğini sağlamaya yönelik bir mekanizma işlevi görmektedir (Sirman, 2004, s. 118).

3. Ataerkil Dinî Söylemin Eleştirisi

Dinî söylem, toplumsal normların inşa sürecinde yalnızca hukuki veya ahlaki ilkelerin aktarımını sağlamakla kalmaz; aynı zamanda iktidar ilişkilerinin yeniden kurgulanmasında işlevsel olan derin bir yapısal ve epistemolojik arka plana sahiptir. Bu bağlamda, Kur'an'daki "kavvamun" (Nisa 4:34) ayetinin klasik tefsir geleneğinde erkek egemenliğini normatifleştiren bir yorum ekseninde ele alınması, salt bir teolojik refleks değil; aynı zamanda bilgi üretiminin toplumsal cinsiyet boyutuna içkin olan ideolojik bir pratiğin sonucudur.

Bu metin, Türkiye bağlamında kadına yönelik şiddetin kültürel ve yapısal kodlarını, İslam geleneğindeki ataerkil normatif örüntüler üzerinden disiplinlerarası bir yaklaşımla incelemektedir. Kadına yönelik şiddet, bireysel sapma ya da psikolojik patoloji olarak değil, bütüncül bir toplumsal cinsiyet rejiminin kurumsallaşmış bir tezahürü olarak ele alınmaktadır. Hukuk sosyolojisi, eleştirel

antropoloji ve çağdaş hermenötik gibi kuramsal araçlar, bu normların tarihsel kökenlerini ve güncel işleyiş biçimlerini analiz etmek için birlikte değerlendirilmektedir. Temel soru şudur: İslam hukuk geleneğinde ataerkil normlar nasıl inşa edilmiş, hangi mekanizmalarla sürdürülebilir hale gelmiş ve bu normlar kadına yönelik şiddeti hangi teolojik ve kültürel araçlarla meşrulaştırmıştır? (Badran, 2009, s. 88; Wadud, 2006, s. 41).

Dinsel metinlerin tarihsel yorumlar aracılığıyla cinsiyet eşitsizliğini yeniden üretmesi, ataerkil ideolojinin dinsel meşruiyet kazanmasında temel bir rol oynamaktadır. "Kavvamun" kavramının tarihsel bağlamından kopararak erkek otoritesine dayalı bir aile modeliyle özdeşleştirilmesi, bu tür ideolojik yeniden üretimlerin tipik bir örneğidir. Subaşı ve Akın'ın belirttiği gibi, toplumsal cinsiyete duyarlı bir hermenötik yaklaşım geliştirilmediği sürece, İslam'ın içkin adalet ilkelerine ulaşmak mümkün olmayacaktır (Subaşı ve Akın, 2003, s. 119). Ancak bu tür yorum denemeleri, yerleşik muhafazakâr teolojik söylemlerle örülmüş güçlü bir direnişle karşılaşmaktadır.

İslam hukuk düşüncesi, normatif düzenin temelinde bireyin dokunulmazlığı, delile dayalı adalet ve kurumsal yargı mekanizmalarının önceliğini kabul eder. Buna rağmen, namus saikiyle gerçekleştirilen şiddet eylemleri, bu ilkelerin kasıtlı biçimde eğilip bükülmesiyle meşrulaştırılmak istenir. Oysa Kur'an, cezalandırmayı bireysel takdirle değil, kurumsal ve prosedürel adaletle ilişkilendirir. Nur Suresi (24:2) zina isnatlarında dört tanık şartını getirerek keyfi suçlamaların önüne geçer; İsra Suresi (17:32) arzuların adaletin yerine geçmesini engelleyen bir uyarı niteliğindedir; Nisa Suresi (4:15) ise uzlaşma ve toplumsal barışı önceleyen hükümler içerir (Mernissi, 2000, s. 87). Bu ayetler, İslam hukukunun özünde şiddeti dışlayan, adalet merkezli bir etik yapı barındırdığını açıkça ortaya koyar.

Bununla birlikte, yerel feodal geleneklerin ve kültürel dinamiklerin dinî söylemle sentezlenmesi, bu normatif çerçevenin çoğu zaman göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Seçmecî hermenötik yaklaşımlar, kutsal metinleri tarihsel bağlamdan soyutlayarak feodal tahakkümün yeniden üretildiği ideolojik metinler hâline getirir. Berktaş'ın da ifade ettiği üzere, kabilevi geleneklerle dinî yorumların iç içe geçmesi sonucu ortaya çıkan melez kültürel yapı, kadına yönelik şiddetin eleştirisi dışı bırakıldığı bir zemin üretmektedir (Berktaş, 2022, ss. 211–212).

Bu analiz yalnızca ataerkil yorum geleneğini sorgulamakla kalmaz; aynı zamanda çağdaş etik perspektiften hareketle, dinî hermenötiğin yeniden yapılandırılması gereğini vurgular. Toplumsal cinsiyet eşitliğini esas alan alternatif tefsir metodolojilerinin geliştirilmesi, yalnızca kadına yönelik şiddetin meşruiyetini kırmakla kalmaz; aynı zamanda İslam düşüncesinin adalet temelli yorum imkânlarını da yeniden görünür kılar.

3.1. Ataerkil Teolojiden Eşitlikçi Hermenötiğe: Dinî Söylemin Cinsiyetlendirilmiş Yapısına Eleştirel Bir Yaklaşım

Dini söylem, toplumsal normların inşa sürecinde yalnızca hukuki ya da ahlaki ilkelerin aktarımıyla sınırlı kalmaz; aynı zamanda iktidar ilişkilerinin yeniden üretilmesinde işlevsel olan derin bir yapısal ve epistemolojik arka plana sahiptir. Bu bağlamda, Kur'an'daki "kavvamun" (Nisa 4:34) ayetinin klasik tefsir geleneğinde erkek egemenliğini normatifleştiren bir yorum ekseninde ele alınması, salt bir teolojik refleks değil; bilgi üretiminin toplumsal cinsiyet boyutuna içkin olan ideolojik bir pratiğin sonucudur.

Bu çalışma, Türkiye bağlamında kadına yönelik şiddetin kültürel ve yapısal kodlarını, İslam geleneğindeki ataerkil normatif örüntüler üzerinden disiplinlerarası bir yaklaşımla incelemektedir. Kadına yönelik şiddet, bireysel sapma ya da psikolojik patoloji olarak değil; bütüncül bir toplumsal cinsiyet rejiminin kurumsallaşmış bir tezahürü olarak ele alınmaktadır. Hukuk sosyolojisi, eleştirel antropoloji ve çağdaş hermenötik gibi kuramsal araçlar, bu normların tarihsel kökenlerini ve güncel işleyiş biçimlerini analiz etmek için birlikte değerlendirilmektedir. Temel soru şudur: İslam hukuk geleneğinde ataerkil normlar nasıl inşa edilmiş, hangi mekanizmalarla sürdürülebilir hale gelmiş ve bu normlar kadına yönelik şiddeti hangi teolojik ve kültürel araçlarla meşrulaştırmıştır? (Badran, 2009, s. 88; Wadud, 2006, s. 41).

Dinsel metinlerin tarihsel yorumlar aracılığıyla cinsiyet eşitsizliğini yeniden üretmesi, ataerkil ideolojinin dinsel meşruiyet kazanmasında temel bir rol oynamaktadır. "Kavvamun" kavramının tarihsel bağlamından kopararak erkek otoritesine dayalı bir aile modeliyle özdeşleştirilmesi, bu tür ideolojik yeniden üretimlerin tipik bir örneğidir. Subaşı ve Akın'ın belirttiği gibi, toplumsal cinsiyete duyarlı bir hermenötik yaklaşım geliştirilmediği sürece, İslam'ın içkin adalet ilkelerine ulaşmak mümkün olmayacaktır (Subaşı ve Akın, 2003, s. 119). Ancak bu tür yorum denemeleri, yerleşik muhafazakâr teolojik söylemlerle örülmüş güçlü bir direnişle karşılaşmaktadır.

İslam hukuk düşüncesi, normatif düzenin temelinde bireyin dokunulmazlığı, delile dayalı adalet ve kurumsal yargı mekanizmalarının önceliğini kabul eder. Buna rağmen, namus saikiyle gerçekleştirilen şiddet eylemleri, bu ilkelerin kasıtlı biçimde eğilip bükülmesiyle meşrulaştırılmak istenir. Oysa Kur'an, cezalandırmayı bireysel takdirle değil; kurumsal ve prosedürel adaletle ilişkilendirir. Nur Suresi (24:2) zina isnatlarında dört tanık şartını getirerek keyfi suçlamaların önüne geçer; İsra Suresi (17:32) arzuların adaletin yerine geçmesini engelleyen bir uyarı niteliğindedir; Nisa Suresi (4:15) ise uzlaşma ve toplumsal barışı önceleyen hükümler içerir

(Mernissi, 2000, s. 87). Bu ayetler, İslam hukukunun özünde şiddeti dışlayan, adalet merkezli bir etik yapı barındırdığını açıkça ortaya koyar.

Bununla birlikte, yerel feodal geleneklerin ve kültürel dinamiklerin dinî söylemle sentezlenmesi, bu normatif çerçevenin çoğu zaman göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Seçmecî hermenötik yaklaşımlar, kutsal metinleri tarihsel bağlamdan soyutlayarak feodal tahakkümün yeniden üretildiği ideolojik metinler hâline getirir. Berktaş'ın da ifade ettiği üzere, kabilevi geleneklerle dini yorumların iç içe geçmesi sonucu ortaya çıkan melez kültürel yapı, kadına yönelik şiddetin eleştiri dışı bırakıldığı bir zemin üretmektedir (Berktaş, 2022, ss. 211–212).

Çağdaş yaklaşımlar, dinî metinlerin yorumlanma süreçlerini yalnızca literal anlam düzleminde değil, aynı zamanda tarihsel bağlam, iktidar ilişkileri ve toplumsal cinsiyet yapıları üzerinden analiz eder. Bu yaklaşım, bilgi üretim süreçlerinin hangi tarihsel ve toplumsal koşullarda şekillendiğini, bu bilginin kimler tarafından ve kimin çıkarlarına hizmet edecek şekilde inşa edildiğini sorgular. Böylece, yalnızca alternatif tefsir önerileri sunmakla kalmaz, aynı zamanda bilgi sosyolojisi bağlamında derinlikli bir epistemolojik eleştiri geliştirir.

Çağdaş düşünürlerden Amina Wadud, Kur'an'ın eşitlikçi ilkelerinin erkek-merkezli yorumlarla çarpıtıldığını savunur. Wadud'a göre, Kur'an kadın ve erkek arasında ontolojik bir eşitsizlik öngörmez; aksine, her iki cinsi de ahlaki sorumluluk sahibi bireyler olarak tanımlar (Wadud, 1999, s. 114). Benzer şekilde, Khaled Abou El Fadl, dinî otoritenin mutlak ve sorgulanamaz bir yapıya indirgenemeyeceğini ileri sürer. Ona göre, Kur'an'ın etik muhakeme ve ahlaki sorumluluk ilkeleriyle uyumlu bir yorum anlayışı benimsenmelidir (Abou El Fadl, 2013, s. 213).

Bu yaklaşımlar, kadınları yalnızca yorumlanan değil, aynı zamanda yorumlayan özne konumuna taşır. Bu yeni tefsir anlayışı, dinî metinlerin eşitlik, adalet ve insan onuru temelinde yeniden okunmasını sağlar. Bu bağlamda, Nisa Suresi 4:34'teki “daraba”, “qiwamah” ve “nusyuz” kavramlarının klasik ve çağdaş tefsirlerdeki yorumsal dönüşümleri karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. İbn Kesir ve Taberî gibi geleneksel müfessirlerin yorumları ile Amina Wadud, Asma Barlas ve Khaled Abou El-Fadl'ın yaklaşımları arasındaki farklar, dini söylemin feodal normlarla iç içeliğini açıkça ortaya koyar. Çağdaş hermenötik, bu metinlerarası gerilimi çözümlemede eleştirel ve dönüştürücü bir epistemolojik araç olarak işlev görür.

Kadına yönelik şiddetin önlenmesi için yalnızca hukuki düzenlemeler yeterli değildir; kültürel normlar, dini söylemler ve yapısal iktidar mekanizmaları da eşzamanlı olarak dönüştürülmelidir. Çağdaş hermenötik yaklaşım, şiddeti mümkün kılan epistemolojik ve yapısal koşulları analiz ederek, çok boyutlu ve dönüşüm odaklı bir değerlendirme sunar. Örneğin, eğitim

müfredatında toplumsal cinsiyet eşitliğine dayalı ders içeriklerinin zorunlu kılınması, dini otoritelerin (Müftü, Vaiz, Din Görevlisi vs.) toplumsal cinsiyet duyarlılığıyla yeniden eğitilmesi veya medya denetim kurullarında cinsiyet eşitliği ilkelerinin benimsenmesi gibi pratik düzenlemeler bu müdahale alanlarına örnek oluşturur. Bu öneriler, kuramsal ve yöntemsel bütünlüğü koruyarak, akademik ve politika yapıcı aktörler için eyleme yönelik stratejiler geliştirilmesine olanak sağlar.

Zira kadına yönelik şiddet, bireysel patolojilerle sınırlı olmayan, derin tarihsel kökleri ve kurumsallaşmış biçimleri olan sistematik bir sorundur. Bu şiddet türü, münferit olaylarla açıklanamayacak kadar geniş kapsamlı bir eşitsizlik zeminine yaslanmakta; ataerkil normlarca beslenen yapısal bir tahakkümün tezahürü olarak varlığını sürdürmektedir. Dolayısıyla, bu olgunun çözümü yalnızca hukuki reformlara indirgenemez; dinî söylemlerin ve normatif toplumsal yapının eleştirel bir perspektifle yeniden yapılandırılması zorunludur. Bu noktada, eleştirel çağdaş hermenötik yaklaşım hem teorik kavrayış hem de pratik müdahale olanakları sağlayarak dönüştürücü bir çerçeve sunar.

Namus cinayetleri gibi cinsiyet temelli şiddet biçimleri, genellikle dinî meşruiyetle ilişkilendirilse de Kur'an bu tür eylemlere açıkça karşıdır. Evlilik dışı ilişki için taşıyarak öldürme (stoning) cezası daha çok Tevrat'ta yer alır; Kur'an'da böyle bir ceza öngörülmez. Kur'an'ın adalet, merhamet ve hukuka dayalı süreçleri önceleyen yaklaşımı, Nur 24:2, İsra 17:32 ve Nisa 4:15 ayetlerinde açıkça görülür. Bu ayetler, cezalandırmanın keyfi olmamasını, delile dayanmasını ve bireyin temel haklarını korumasını emreder. Bu nedenle, şiddetin dinî referanslarla gerekçelendirilmesi, dinin özünden ziyade toplumsal kültürün şekillendirdiği yorumlardan kaynaklanır.

Bu tür kültürel yorumlar, esasen geleneksel şiddet pratiklerinin dinî kılıfa büründürülmesidir. Bu durumla mücadele yalnızca cezai yaptırımlarla değil, zihinsel bir dönüşümle de yürütülmelidir. Eğitim politikalarının yeniden düzenlenmesi, kadınların hukuki öznelliklerinin güçlendirilmesi ve kültürel temsil biçimlerinin sorgulanması, bu dönüşümün ön koşullarıdır. İslam hukukunun etik ilkeleriyle uyumlu, çağdaş bir hermenötik zemin hem dinî hem de seküler bağlamlarda toplumsal cinsiyet adaletini güçlendirecek şekilde yapılandırılabilir.

Şiddetin dinî metinlerle meşrulaştırıldığı iddialar, çoğu zaman bağlamından koparılmış, isnadı zayıf rivayetlere ve tarihsel süreçten yalıtılmış yorumlara dayanmaktadır. Hadis usulü açısından güvenilirliği tartışmalı olan birçok rivayet, içerik analizine tabi tutulduğunda da Kur'an'ın temel ilkeleriyle uyuşmamaktadır (Brown, 2009, s. 114). Bu noktada, İslam hukuk düşüncesinin merkezinde yer alan makasıt (amaçlar) teorisi devreye girer. Bu teori, adalet ('adl),

merhamet (rahma) ve insan onuru (karāma) gibi evrensel etik ilkeleri önceleyerek kadına yönelik şiddeti açık biçimde reddeder (Kamali, 2008, s. 99).

Abou El Fadl'ın bu çerçevede yaptığı eleştiriler oldukça dikkat çekicidir. Ona göre, patriyarkal tefsir ve fıkıh geleneği, Kur'an'ın asli ilkeleriyle uyumsuz bir biçimde, ahlaki sorumluluğu ve bireyin iradesini dışlayan bir tahakküm söylemini üretmektedir (Abou El Fadl, 2013, s. 243). Bu nedenle hem hadis külliyatının hem de klasik fıkıh mirasının güncel toplumsal bağlamlar çerçevesinde yeniden ele alınması gerekmektedir. Bu tür bir yeniden değerlendirme, yalnızca kadınların toplumsal konumunu yeniden tanımlamakla kalmaz; aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitliğine dayalı bir etik dönüşümün de zeminini oluşturur.

Kadına yönelik şiddetle etkin mücadele, yalnızca hukuki bir alanla sınırlı kalmaksızın kültürel, toplumsal ve teolojik düzlemlerde eşzamanlı olarak yürütülmelidir. İslam geleneğinde derin bir şekilde yer etmiş olan adalet, rahmet ve insan onuru ilkeleri; ataerkil yorumlardan arındırılarak, eleştirel hermenötik süzgecinden geçirilmiş bir dinî söylemle yeniden kurgulandığında, toplumsal cinsiyet adaletine dayalı bir gelecek tahayyülü mümkün hâle gelir. Bu doğrultuda, akademik bilgi üretimi ile dinî ve kurumsal yapılar arasında güçlü bir etkileşim kurulmalı ve bu etkileşim, sistematik bir biçimde desteklenerek dönüşüm süreci sürdürülebilir kılınmalıdır.

3.2. İslam Hukuku ve Kadın Haklarında Reform Deneyimleri: Fas, Tunus ve Endonezya Örnekleri

Kadın haklarına yönelik kuramsal yaklaşımlar, yalnızca soyut düzeyde kalmayıp hukuki düzenlemeler ve toplumsal dönüşümler yoluyla somut karşılıklar da üretmektedir. Bu bağlamda, İslam dünyasında farklı tarihsel ve kültürel arka planlara sahip üç ülke olan Fas, Tunus ve Endonezya, aile hukuku reformları ve toplumsal cinsiyet eşitliği konularında dikkat çekici örnekler sunmaktadır. Söz konusu deneyimler, hem İslam hukuku bağlamında reformun olanaklarını hem de kültürel özgünlüklerle uyumlu yeniden yorumlama biçimlerini ortaya koymaktadır (Welchman, 2007, s. 17–25; Mir-Hosseini, 2006, s. 635).

3.2.1. Fas: Mudawwana Reformu ve Normatif Yenilenme (2004)

Fas'ta 2004 yılında yürürlüğe giren **Mudawwana (Aile Hukuku) Reformu**, kadın hakları açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Reform kapsamında:

- Kadın, ailenin erkeğe tâbi bir üyesi olarak değil, eşit bir birey olarak tanımlanmıştır.
- Erkeklerin tek taraflı boşanma (talak) hakkı sınırlandırılmış, kadınlara da boşanma hakkı tanınmıştır.
- Çok eşlilik ciddi biçimde kısıtlanmış ve ilk eşin onayı zorunlu hâle getirilmiştir.

- Kadınların evlenme yaşı 15'ten 18'e yükseltilmiş, çocuk evliliklerinin önüne geçilmiştir.
- Velayet, miras ve mal paylaşımı gibi alanlarda kadınların lehine düzenlemeler yapılmıştır (Charrad, 2001, s. 423–426).

Bu reform, kadın hareketlerinin uzun soluklu mücadelesi, siyasi iradenin kararlı desteği ve İslami kaynakların esnek yorumu ile mümkün olmuştur. Aynı zamanda, İslam hukukunun insan hakları normlarıyla uyumlu biçimde yeniden yapılandırılabilmesine dair güçlü bir örnek sunmaktadır (Badran, 2009, s. 112–114).

3.2.2. Tunus: Laiklik ve İslam Arasında Bir Hukuk Dönüşümü

Tunus, 1956 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra Habib Burgiba'nın öncülüğünde çıkarılan **Kişisel Statü Kanunu (Code du Statut Personnel)** ile İslam dünyasında kadın hakları açısından öncü bir rol üstlenmiştir. Bu kanunla:

- Çok eşlilik yasaklanmış ve kadın-erkek ilişkileri monogami temeline oturtulmuştur.
- Boşanma süreçlerinde kadınlara da eşit haklar tanınmıştır.
- Velayet, miras ve evlilik yaşı gibi konular, modern medeni hukuk normlarına göre düzenlenmiştir.
- Devlet, Kur'an ayetlerini yeniden yorumlayarak laik hukuk ile dinî meşruiyet arasında bir denge kurmaya çalışmıştır (Charrad, 2001, s. 219–225).

Tunus modeli, laik bir hukuk sisteminin İslami referanslarla çelişmeden kadın haklarını güçlendirebileceğini göstermektedir. 2014 Anayasası ile birlikte bu yaklaşım anayasal bir zemine taşınmış ve kurumsallaştırılmıştır (Gray, 2014, s. 76–78).

3.2.3. Endonezya: Dini Söylem Üzerinden Toplumsal Dönüşüm

Endonezya, dünyanın en kalabalık Müslüman nüfusuna sahip ülkesi olarak, dinî çoğulculukla şekillenmiş özgün bir toplumsal yapıya sahiptir. Bu yapı içinde özellikle 2000'li yıllardan itibaren, toplumsal cinsiyet eşitliği alanında aşağıdan yukarıya doğru işleyen bir dönüşüm izlenmiştir. Bu kapsamda:

- Dinî liderlerin (ulema) toplumsal cinsiyet eşitliği üzerine eğitilmesi hedeflenmiştir.
- Pesantren adı verilen İslami eğitim kurumlarında, cinsiyet temelli şiddete karşı duyarlılığı artıran müfredatlar uygulanmıştır.
- Muhammadiyah ve Nahdlatul Ulama gibi büyük İslami örgütler, kadınların eğitime ve kamuya katılımına destek vererek reformcu bir çizgi izlemiştir (Blackburn, 2008, s. 49–52; Feener, 2013, s. 88–91).

Endonezya örneği, reformun yalnızca yasal düzenlemelerle değil, dinî söylemin dönüşümü ve sivil toplumun etkinliği yoluyla da gerçekleştirilebileceğini gösteren dikkate değer bir vakadır (Robinson, 2009, s. 102–105).

Fas, Tunus ve Endonezya'nın deneyimleri, İslam hukukunun kadın hakları temelinde yeniden yorumlanabileceğini ve bu sürecin her ülkenin özgün kültürel bağlamına göre şekillenebileceğini göstermektedir:

- **Fas**, geleneksel yapıyla modern insan hakları arasında bir köprü kurarak normatif dönüşüm gerçekleştirmiştir.
- **Tunus**, laiklik ile İslami referansların birlikte işletilebileceği bir hukuki modelin mümkün olduğunu ortaya koymuştur.
- **Endonezya**, dinî kurumları ve halk tabanını sürece dâhil ederek toplumsal dönüşümü tabandan başlatma yaklaşımını benimsemiştir.

Bu karşılaştırmalı analiz, Türkiye'nin mevcut hukuki ve toplumsal yapısında reform arayışları açısından ilham verici bir çerçeve sunmaktadır. Her üç örnek, kadın hakları ve dinî normlar arasında kurulabilecek denge noktalarının, yerel bağlamlara duyarlı bir şekilde tasarlanması gerektiğini ortaya koymaktadır (Mir-Hosseini, 2015, s. 39–43).

3.3. İslam Ahlakı, Çağdaş Hermenötik Yorum ve Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele

Kur'an'ın normatif yapısı, insanlık onuru (*karāmah*), adalet (‘*adl*) ve emanet (*amānah*) gibi evrensel ahlaki ilkeler üzerine inşa edilmiştir (Soroush, 2000, s. 87). Bu ilkeler, sadece bireysel davranışları değil; aynı zamanda toplumsal ilişkileri de düzenleyen, cinsiyetler arası adaleti önceleyen bir etik çerçeve sunar. Nisa 4:1 ayeti, insanlığın “tek bir nefisten” yaratıldığını belirterek kadın-erkek ayrımının ontolojik değil, işlevsel bir çeşitlilikten ibaret olduğunu vurgular. Bu söylem, İslam'ın yaratılış anlayışında cinsiyetler arasında bir hiyerarşiye değil, ontolojik eşitliğe dayalı bir düzen tasavvur ettiğini ortaya koyar.

Buna karşın, tarih boyunca Nisa 4:34 ayeti sıklıkla erkek otoritesini meşrulaştırmak için kullanılmıştır. Ancak çağdaş yorumcular, bu ayetin tarihsel bağlamda geçici toplumsal koşullara hitap ettiğini ve normatif bir ataerki düzenin temellendirilmesinde kullanılamayacağını ifade etmektedir (Wadud, 2006, s. 72). Adaletin evrenselliğini temellendiren Nisa 4:135 ve Maide 5:8 ayetleri ise, tanıklık ve yargılama süreçlerinde cinsiyet farkı gözetmeksizin hakkaniyeti öncelemekte; ahlaki sorumluluğun cinsiyetle değil, bireysel hak ve hukukla ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Kur'an'ın yapısal şiddeti mahkûm eden en çarpıcı örneklerinden biri Tekvir 81:8–9 ayetlerinde görülür. Bu ayetler, diri diri gömülen kız çocuklarını sorgulayan bir ifadeyle Tanrısal

adaletin cinsiyet temelli zulme karşı olduğunu beyan eder. Nisa 4:7–12 ayetleri kadınlara miras hakkı tanırken; Nisa 4:19 ayeti evlilik ilişkilerinde rıza, merhamet ve karşılıklı saygıyı temel kılar (Barlas, 2002, ss. 85–89). Bu ilkeler, sadece hukuki değil, aynı zamanda toplumsal ve ahlaki düzenin de temel taşlarını oluşturur.

Hız. Muhammed’in yaşam pratiği, Kur’an’da ifadesini bulan bu değerlerin tarihsel bir temsili olarak karşımıza çıkar. Hız. Hatice ile kurduğu ekonomik ortaklık ve Hız. Aişe ile yürüttüğü entelektüel ilişki, kadınların bilgi üretiminde ve sosyal hayatta aktif roller üstlenebileceğini göstermektedir (Hassan, 1994, s. 241). Veda Hutbesi’nde kadının “Allah’ın emaneti” olarak tanımlanması, kadınlara yönelik etik sorumluluğun ilahi bir yükümlülük olarak kavranması gerektiğine işaret eder. Erken dönem İslam toplumunda kadınların hukukçu, diplomat ve hadis ravisi olarak görev almış olmaları, İslam’ın ilk döneminde eşitlikçi bir toplumsal zemin bulunduğunu göstermektedir (El Fadl, 2001, s. 123).

Ancak bu eşitlikçi zemin, peygamber sonrası dönemde İslam düşüncesinin siyasi merkezileşme ve mezhepleşme süreçleriyle birlikte giderek daralmış; toplumsal cinsiyet normları katı normatif yapılara evrilmiştir (Ahmed, 1993, ss. 143–148). Gazâlî gibi Eş’arî kelamcılar ve İbn Teymiyye gibi Selefi düşünürler, toplumsal istikrarı koruma amacıyla ataerkil yapıları destekleyen yorumlara yönelmişlerdir. Bu yorumlar, Kur’an’ın eşitlikçi temel mesajı ile çelişmektedir (Hidayatullah, 2014, s. 61).

Bu süreçte, haremlik-selamlık gibi mekânsal ayrımlar kadınların kamusal hayattaki görünürliğini kısıtlamış; fikhî yorumlarda ahkâm kuralları, şeriatın amaçları (*maqāṣid*) önünde konumlandırılmıştır. Böylece toplumsal cinsiyet eşitsizliği, dinî bir zorunluluk görüntüsü altında doğal ve değişmez bir düzen olarak sunulmuş; böylelikle feodal düzenin devamı için ilahi meşruiyet iddiası inşa edilmiştir.

3.4. İslami Perspektiften Kadına Yönelik Şiddetin Teolojik ve Toplumsal Arka Planı

Kadına yönelik şiddetin İslam düşüncesindeki yeri, yalnızca nasslarla sınırlı bir normatif düzlemde değil; aynı zamanda tarihsel olarak biçimlenmiş, çok katmanlı bir teolojik, kültürel ve sosyo-politik çerçevede değerlendirilmelidir. Kur’an’da ve Hız. Muhammed’in pratiğinde kadınlara tanınan haklar, İslam öncesi toplumların cinsiyet temelli hiyerarşik yapısına yönelik radikal bir düzeltme işlevi görmüştür. Miras, eğitim, evlilikte rıza ve insan onuru gibi alanlarda kadın lehine geliştirilen yapısal ilkeler, erken dönem İslam’ın toplumsal eşitlik yönelimini ortaya koyar. Ancak bu reformist çizgi, Hız. Peygamber’in vefatından sonra, özellikle İslam’ın yeni coğrafyalara yayılması sürecinde yerel ataerkil normların dinî söyleme sızmasıyla ciddi biçimde zayıflamıştır. Bu bozulmada, İslam’a yeni giren toplulukların yeterli teolojik donanımına sahip

olmamaları ve kentli saray kültürünün kadın bedeni etrafında şekillendirdiği iffete dayalı kontrol mekanizmaları etkili olmuştur.

Söz konusu tarihsel sapmanın doğru kavranabilmesi için, dinin yalnızca teolojik bir norm sistemi değil, aynı zamanda tarihsel-toplumsal bir inşa alanı olarak ele alınması gerekmektedir. Dini söylemin ilahi metinlere dayanması, onun yorumlayan failin tarihsel, kültürel ve sınıfsal konumundan bağımsız olduğu anlamına gelmez. Kadına yönelik şiddetin dinî referanslarla gerekçelendirilmesi, çoğu zaman doğrudan vahiy içeriğine değil; bu içeriğin bağlamdan kopuk, eril otoritelerce meşrulaştırılan yorumlarına dayanmaktadır. Bu durum, dinî metinlerin literal değil; bağlamsal, tarihsel, filolojik ve etik yönleriyle yeniden ele alınması gerektiğini ortaya koyar.

Türkiye bağlamında bu sorunsalın güncel izdüşümleri açık biçimde gözlemlenmektedir. Anayasal güvencelere ve mevzuat reformlarına rağmen, kadınların kamusal hayata eşit katılımı hâlâ büyük ölçüde sınırlandırılmakta; toplumsal cinsiyet eşitsizliği yapısal şiddet biçimlerinde yeniden üretilmektedir. Bu bağlamda İslami referansların kamusal söylemde nasıl seferber edildiği, sadece teolojik değil; aynı zamanda politik ve ideolojik bir soru haline gelmektedir. İslam'ın merkezî ilkeleri olan adalet ('adl), emanah ve tevhid, eğer eleştirel bir hermenötik süzgeçten geçirilerek yeniden yorumlanırsa, sadece zihinsel dönüşüme değil, aynı zamanda kurumsal ve kültürel reformlara da zemin hazırlayabilir.

Bu noktada, kadına yönelik şiddetin münferit ve bireysel sapkınlıklar olarak değil; yapısal bir olgu olarak değerlendirilmesi gerektiği açıktır. Kadının ikincilleştirilmesi, sadece kültürel bir kalıntı değil; fıkıh geleneğinde, dinî otorite yapılarında ve normatif söylemde sistematik olarak yeniden üretilen bir iktidar biçimidir. Dolayısıyla kadına yönelik şiddetin meşrulaşabildiği alanlarda yalnızca metinsel eleştiri değil; aynı zamanda otorite yapılarının, kurumlar arası ilişkilerin ve dinî pedagojik içeriklerin eleştirel analizi zorunludur.

Bu analiz, özellikle Türkiye'de laik hukuk sistemi ile Diyanet İşleri Başkanlığı arasında oluşan normatif ikilik çerçevesinde daha da önem kazanmaktadır. Diyanet, zaman zaman kadına yönelik şiddeti kınayan açıklamalar yapsa da yerel düzeyde etkili olan cemaat yapılarının patriyarkal din yorumları, bu açıklamaların etkinliğini sınırlandırmaktadır. Böyle bir çelişki, yalnızca söylemsel bir tutarsızlık değil; aynı zamanda yapısal eşitsizliğin sürdürülebilirliğini sağlayan bir zemin üretmektedir. Bu nedenle, dinî referansların sadece içeriksel değil; aynı zamanda otoriter bağlamda yeniden inşası gereklidir.

Ayrıca, dindarlığın ölçümüne dair mevcut metodolojik yaklaşımlar da eleştiriye açıktır. Türkiye'de dindarlık sıklıkla ibadet temelli göstergelerle tanımlanmakta, bu da dinin toplumsal cinsiyet ilişkilerindeki etkisini analiz etmeyi zorlaştırmaktadır. Saha temelli, etnografik ve

disiplinlerarası araştırmaların sınırlılığı, bu alandaki bilgi üretiminin zayıf kalmasına neden olmaktadır. Oysa dinî pratiklerin toplumsal iktidar ilişkileri içindeki rolünü açığa çıkaran derinlikli analizlere ihtiyaç her zamankinden daha fazladır.

Sonuç

Bu çalışma, Türkiye’de kadına yönelik şiddetin bireysel sapmalardan ziyade, yapısal, kültürel ve teolojik katmanların iç içe geçtiği bir tahakküm ilişkisi olarak işlediğini ortaya koymaktadır. Şiddet olgusunun yalnızca bireysel failin niyetiyle değil, aynı zamanda ataerkil hukuk pratikleri, dinî söylemin cinsiyetçi yorumları ve cezasızlıkla perçinlenmiş kurumsal normlar aracılığıyla sistematik olarak yeniden üretildiği gösterilmiştir. Bu bağlamda şiddet, yalnızca fiziksel bir eylem değil; kurumlar, değer sistemleri ve iktidar söylemleri tarafından yeniden inşa edilen çok boyutlu bir iktidar biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu tespitin ardından, çalışmada kullanılan kuramsal çerçevenin somut bağlamla nasıl bütünleştiği değerlendirilmektedir. Araştırmada yararlanılan teorik altyapı, toplumsal cinsiyetin kültürel performatifliğine (Butler), hegemonik erkeklik inşasına (Connell) ve yapısal şiddetin normatif üretim süreçlerine (Galtung) dayanmaktadır. Ancak bu kuramlar, yalnızca teorik göndermelerle sınırlı kalmayarak Türkiye bağlamındaki yasal, kültürel ve teolojik pratiklerle ilişkilendirilmiş ve ampirik derinlik kazanmıştır. Özellikle ceza hukuku uygulamalarında gözlemlenen haksız tahrik ve iyi hâl indirimi gibi müesseseler, erkek şiddetine meşruiyet kazandıran yapısal bir adalet krizinin ifadesi olarak değerlendirilmektedir.

Bu değerlendirme ışığında, sadece hukuki metinlerle değil, aynı zamanda yorumlayıcı pratiklerle de etkin biçimde mücadele edilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Kadına yönelik şiddetle mücadele, yalnızca normatif düzenlemelerle sınırlı kaldığında yetersiz kalmakta; çünkü bu düzenlemeler, çoğu zaman ataerkil zihniyetin yeniden üretildiği pratiklerle etkisiz hâle gelmektedir. Dinî söylemin, Kur’an’daki adalet, merhamet ve insan onuru ilkelerinden saparak eril iktidarı meşrulaştıran yorumlarla şekillendirilmesi, sorunun yalnızca sosyolojik değil aynı zamanda epistemik bir boyut kazandığını göstermektedir. Bu nedenle çağdaş hermenötik, yalnızca kadınların dinî metinlerdeki temsiline dair alternatif bir okuma yöntemi değil; aynı zamanda bilgi üretiminin cinsiyetli doğasına yöneltilmiş eleştirel bir müdahale biçimi olarak ele alınmalıdır.

Bu kuramsal ve yapısal çözümleme, çözüm önerilerinin de çok katmanlı bir düzlemde ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Çalışmanın ulaştığı en temel sonuçlardan biri, kadına yönelik şiddetle etkin mücadele için yalnızca teknik reformların değil; aynı zamanda zihinsel, pedagojik ve epistemolojik dönüşümün zorunlu olduğudur. Bu bağlamda önerilen dönüşüm eksenleri şu şekilde özetlenebilir:

1. *Eğitimsel Reform*: Toplumsal cinsiyet eşitliği, ilk ve yükseköğretim müfredatlarına kurumsal biçimde entegre edilmelidir. Özellikle dinî eğitim programlarında, klasik tefsir anlayışlarının yanında çağdaş yorumlara da sistematik biçimde yer verilmelidir.
2. *Yargı ve Uygulayıcı Kurumların Dönüşümü*: Hâkim, savcı ve kolluk kuvvetlerine yönelik cinsiyet eşitliği eğitimi yalnızca yasal değil, yapısal bir zorunluluk olarak benimsenmelidir. Yargı pratiği, fail merkezli değil; mağdur odaklı bir adalet anlayışına evrilmelidir.
3. *Normatif-Uygulayıcı Uyumsuzlukların Giderilmesi*: İstanbul Sözleşmesi gibi uluslararası normatif belgelerin iç hukukta yalnızca sembolik değil, uygulayıcı düzeyde entegrasyonu sağlanmalı; bu belgelerin gerektirdiği altyapısal düzenlemeler eksiksiz biçimde hayata geçirilmelidir.
4. *Sivil Toplumun Politika Yapımına Dahil Edilmesi*: Kadın örgütlerinin hem bilgi üretimi hem de sahadaki deneyimleri, yasa yapım süreçlerinde belirleyici ve kurumsal aktörler olarak tanınmalıdır. Katılımcı yönetim, bu mücadelenin meşruiyetini ve etkililiğini artıracaktır.

Bu çözüm önerileri, yalnızca teknik müdahaleleri değil, aynı zamanda zihniyet dönüşümünü merkeze alan bütüncül bir yaklaşımı içermektedir. Bu sonuçlar göstermektedir ki, kadına yönelik şiddetle mücadele yalnızca cezai ve idari araçlarla değil; aynı zamanda kültürel kodların ve dinî söylemlerin dönüşümünü içeren çok boyutlu bir stratejiyle mümkün olabilir. Bu stratejinin temelinde ise İslam'ın asli ilkeleri olan adalet, emanah ve tevhid yer almalıdır. Bu ilkeler, kadınların öznelliğini tanıyan, erkek egemen yorumları aşan ve toplumsal cinsiyet eşitliğini normatif bir değer olarak içselleştiren yeni bir etik ve teolojik paradigma inşasına imkân tanımaktadır.

Sonuç olarak, kadına yönelik şiddetin önlenmesi ve ortadan kaldırılması yalnızca yasal ya da politik değil; aynı zamanda derinlemesine kültürel ve epistemolojik bir dönüşüm sürecine bağlıdır. Bu dönüşümün başarısı, dinî söylemin eleştirel ve çoğulcu biçimde yeniden inşa edilmesine, hukuk sisteminin fail merkezli yapıdan mağdur odaklı bir anlayışa evrilmesine ve sivil toplumun dönüştürücü bilgi birikiminin politika yapım süreçlerine dâhil edilmesine bağlıdır. Adaletin yalnızca cezalandırıcı değil, aynı zamanda onarıcı ve dönüştürücü bir ilke olarak yeniden yorumlanması bu bağlamda hayati önemdedir.

Kaynakça

- Abou El Fadl, K. (2013). *Speaking in God's Name: Islamic Law, Authority and Women*. Oneworld.
- Ahmed, L. (1993). *Women and Gender in Islam: Historical Roots of a Modern Debate*. Yale University Press.
- Barlas, A. (2002). *"Believing Women" in Islam: Unreading Patriarchal Interpretations of the Qur'an*. University of Texas Press.

- Beauvoir, S. de. (1949). *Le deuxième sexe [İkinci cins]* (Çev. S. Berktaş, Türkçeye çeviri baskısı: 1993). Payel Yayınları.
- Berktaş, F. (2022). *Tarihin Cinsiyeti*. Metis.
- Berktaş, F. (2025). *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*. Metis.
- Bourdieu, P. (1998). *La domination masculine [Erkek egemenliği]* (pp. 53–60). Seuil.
- Brown, J. A. C. (2009). *Hadith: Muhammad's Legacy in the Medieval and Modern World*. Oneworld.
- Butler, J. (1990). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity* (pp. 33–36). Routledge.
- Badran, M. (2009). *Feminism in Islam: Secular and religious convergences*. Oneworld Publications.
- Blackburn, S. (2008). *Women and the State in Modern Indonesia*. Cambridge University Press.
- Charrad, M. M. (2001). *States and Women's Rights: The Making of Postcolonial Tunisia, Algeria, and Morocco*. University of California Press.
- Connell, R. W. (1995). *Masculinities* (pp. 76–80). Polity Press.
- Çelik, A. (2019). Türkiye’de toplumsal cinsiyet ve yargı pratikleri. *Toplum ve Hukuk*, 15(2), 45–68.
- De Beauvoir, S. (1949). *Le deuxième sexe [İkinci cins]* (pp. 295–301). Gallimard.
- Faraç, R. (1998). *Kadın ve Şiddet: Türkiye’de Toplumsal Gerçeklikler*. İstanbul: Evrensel Yayınları.
- Feener, R. M. (2013). *Shari’a and Social Engineering: The Implementation of Islamic Law in Contemporary Aceh, Indonesia*. Oxford University Press.
- Fraser, N. (2009). Feminism, capitalism and the cunning of history. *New Left Review*, 56, 97–117.
- Fricke, M. (2007). *Epistemic Injustice: Power and the Ethics of Knowing*. Oxford University Press.
- Galtung, J. (1969). Violence, peace, and peace research. *Journal of Peace Research*, 6(3), 167–191. <https://doi.org/10.1177/002234336900600301>
- Gilmore, D. (1987). *Honor and Shame and the Unity of the Mediterranean*. Washington: American Anthropological Association.

- Gömbül, Z. (1998). *Kadınların İş Yaşamında Maruz Kaldığı Toplumsal Cinsiyet Rollerini*. Ankara: Kadın Eserleri Kütüphanesi Yayınları.
- Gökkaya, V. B., & Budak, F. G. (2022). Türkiye'de kadına yönelik şiddetin çok boyutlu analizi. *Toplum ve Bilim Dergisi*, 45(2), 112–135.
- Gray, D. H. (2014). Tunisia after the Arab Spring: Islamism, secularism, and the constitutional order. *Middle East Policy*, 21(4), 72–83.
- Gürşen, A. (1995). *Kadına Yönelik Şiddetin Psikososyal Temelleri*. İstanbul: Mor Çatı Yayınları.
- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. (2022). *Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması 2022*. Ankara: HÜNEE.
- Hassan, R. (1994). Women’s Rights in the Qur’an: An Interpretive Essay. In L. Beck & N. Keddie (Eds.), *Women in the Muslim World* (pp. 234–250). Harvard University Press.
- Hassan, R. (1999). Feminism in Islam: Secular and Religious Convergences. In G. Makdisi et al. (Eds.), *Islam and Human Rights*. Clarendon Press.
- Hidayatullah, A. (2014). *Feminist Edges of the Qur’an*. Oxford University Press.
- İlkkaracan, P. (2015). *Müslüman Toplumlarında Kadın ve Cinsellik*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu. (2021). *Namus adına işlenen kadın cinayetleri veri raporu*. <https://kadincinayetlerinidurduracagiz.net/veriler>
- Kadın Statüsü Genel Müdürlüğü. (2006). *Töre ve Namus Cinayetleri İle Kadınlara ve Çocuklara Yönelik Şiddetin Sebeplerinin Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan TBMM Araştırma Komisyonu Raporu*. Ankara: Başbakanlık Kadının Statüsü Gen. Müd. Yayınları.
- Kamali, M. H. (2008). *Shariah Law: An Introduction*. Oneworld.
- KAMER. (2019). *Güneydoğu Anadolu’da kadına yönelik şiddet ve namus algısı raporu*. KAMER Yayınları.
- Kandiyoti, D. (2019). *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*. İstanbul: Metis.
- Koçtürk, N. & Ulukol B. (2020). *Aile İçi Şiddet*. Ankara: Nobel Akademi.
- Lerner, G. (1986). *The Creation of Patriarchy*. Oxford University Press.
- Mavili, A. (2014). *Aile İçi Şiddet / Kadının ve Çocuğun Korunması*. İstanbul: Elma Yayınevi.

- Mernissi, F. (2003). *Kadınların İsyanı ve İslami Hafıza*, (Çev. A. Kantarcı). İstanbul: Epos.
- Mir-Hosseini, Z. (2006). Muslim Women's Quest for Equality: Between Islamic Law and Feminism. *Critical Inquiry*, 32(4), 629–645.
- Mir-Hosseini, Z. (2015). *Men in Charge?: Rethinking Authority in Muslim Legal Tradition*. Oneworld Publications.
- Mor Çatı. (2020). *Aşiret yapılarında kadına yönelik şiddet: Saha araştırması bulguları*. Mor Çatı Vakfı.
- Özyeğin, G. (2020). *New Desires, New Selves: Sex, Love, and Piety among Turkish Youth* (pp. 144–150). NYU Press.
- Robinson, K. (2009). *Gender, Islam and Democracy in Indonesia*. Routledge.
- Schuler, M. (1992). *Freedom from Violence: Women's Strategies from Around the World*. UNIFEM.
- Sehlikoğlu, S. (2015). Virginty Lost, Identity Gained: Honor, Religion and Sexuality in Contemporary Turkey. *Middle East Journal of Culture and Communication*, 8(2–3), 238–253.
- Sirman, N. (2004). Kinship, Politics, and Love: Honour in Post-Colonial Contexts. In S. Mojab & H. Abdo (Eds.), *Violence in the Name of Honour: Theoretical and Political Challenges* (pp. 39–56). İstanbul: Bilgi University Press.
- Soroush, A. (2000). *Reason, Freedom, and Democracy in Islam*. Oxford University Press.
- Subaşı, N., & Akın, A. (2003). Cinsiyet adaleti temelli dinî söylemler. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(1), 75–89.
- TBMM Araştırma Komisyonu Raporu. (2006). *Töre ve Namus Cinayetleri ile Kadınlara ve Çocuklara Yönelik Şiddetin Sebeplerinin Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan TBMM Araştırma Komisyonu*.
- Toprak, B. (2007). *Kadın, Şiddet ve Hukuk: Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Türkiye Adalet Bakanlığı. (2021). *Adli İstatistikler 2021*. Ankara.
- Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK]. (2023). *Toplumsal cinsiyet istatistikleri*. <https://www.tuik.gov.tr>
- TÜİK. (2023). *İşgücü İstatistikleri, 2023 Yıllık Bülteni*. Türkiye İstatistik Kurumu. <https://data.tuik.gov.tr>

- Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması [TNSA]. (2018). Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. <https://www.hips.hacettepe.edu.tr/tnsa2018/>
- Wadud, A. (2006). *Inside the Gender Jihad: Women's Reform in Islam*. Oneworld.
- Walby, S. (1990). *Theorizing Patriarchy* (pp. 41–45). Basil Blackwell.
- Welchman, L. (2007). *Women and Muslim Family Laws in Arab States: A Comparative Overview of Textual Development and Advocacy*. Amsterdam University Press.
- Westphal, M. (2007). *Gender Justice in the Middle East*. Oxford University Press.
- Yıldız, N. (2021). Türkiye’de kadına yönelik şiddet ve cezasızlık pratiği: Hukuk sisteminin dönüşümü. *Toplum ve Hukuk*, 12(2), 45–66.

The Dynamics of Women's Labor in Developing Countries: Effects of Economic Growth, Digitalization and Institutional Factors

Gelişmekte Olan Ülkelerde Kadın Emeğinin Dinamikleri: Ekonomik Büyüme, Dijitalleşme ve Kurumsal Faktörlerin Etkileri

Kübra Gül*

Highlights:

- This study focuses on the place and importance of women in the labor market.
- In addition to socioeconomic and institutional factors, the impact of digitalization on women's labor is examined.
- In selected countries, women's participation in the labor market is important in terms of achieving economic goals, increasing the level of welfare and accelerating the development process.

Abstract: This study inquired into how socioeconomic, institutional, and digitalization factors relate to women's participation in the labor force. Using data gathered from 28 developing nations between 1997 and 2022, Dumitrescu-Hurlin (2012) causality test and the fixed effect panel estimate method were employed to examine the relationship between the variables. The analysis results certified that, at low quantiles, women's labor force participation and economic growth uphold a positive but statistically insignificant relationship. In the opposite direction, it was discovered that the impact of inflation on women's participation in labor force is negative at medium and high quantiles while it is statistically insignificant at low quantiles. Despite being proven to exert a positive influence on the participation of women in the labor force, the model's gross fixed capital accumulation has been determined to be statistically insignificant at very high quantiles. At every quantile degree, it was also detected that the number of women in parliament, the internet use, and urbanization all had a positive impact on women's participation in labor force. Dumitrescu-Hurlin (2012), on the other side, manifested that there was a bidirectional causality between economic growth, inflation, internet usage, urbanization, the number of women in parliament, and the female labor force. Nonetheless, the findings indicated that there was a unidirectional causal relationship between female labor force and gross fixed capital accumulation.

Keywords: Female Labor Force Participation Rate, Socioeconomic, Institutional Factors, Digitalization, Panel Data Analysis.

* Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, k.karakus@alparslan.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9845-0082.

Öne Çıkanlar:

- Bu çalışmada kadınların iş gücü piyasasındaki yeri ve önemine değinilmiştir.
- Sosyoekonomik ve kurumsal faktörlerin yanı sıra dijitalleşmenin kadın emeği üzerindeki etkisi incelenmiştir.
- Seçilmiş ülkelerde kadınların iş gücü piyasasına katılımı ekonomik hedeflerinin gerçekleştirilmesinde, refah seviyesinin artırılmasında ve kalkınma sürecinin hızlandırılmasında önem arz etmektedir.

Öz: Çalışmada kadınların iş gücüne katılımı ile sosyoekonomik, kurumsal faktörler ve dijitalleşme arasındaki ilişki incelenmiştir. Gelişmekte olan 28 ülkede 1997-2022 dönemi verilerini kullanarak değişkenler arasındaki ilişki sabit etkili panel tahmin yöntemi ve Dumitrescu-Hurlin (2012) nedensellik testi ile analiz edilmiştir. Analiz bulguları düşük kantillerde kadınların iş gücüne katılımı ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü ancak istatistiksel olarak anlamsız ilişki olduğunu göstermiştir. Buna karşın enflasyonun düşük kantillerde kadınların iş gücüne katılımı üzerindeki etkisi istatistiki olarak anlamsızken, orta ve yüksek kantillerde negatif bulunmuştur. Modelde yer alan brüt sabit sermaye birikiminin kadınların iş gücüne katılımı üzerindeki etkisi pozitif olmasına karşın, çok yüksek kantillerde istatistiki açıdan anlamsızlaşmıştır. Ayrıca tüm kantil düzeylerinde internet kullanımının, parlamentodaki kadın sayısının ve kentleşmenin kadınların iş gücüne katılımı üzerindeki etkisi pozitif olarak tespit edilmiştir. Dumitrescu-Hurlin (2012) nedensellik sonuçları ise ekonomik büyüme, enflasyon, internet kullanımı, kentleşme ve parlamentodaki kadın sayısı ile kadın işgücü arasında çift yönlü bir nedensellik olduğunu ortaya koymuştur. Bununla birlikte, bulgular kadın işgücü ile brüt sabit sermaye birikimi arasında tek yönlü bir nedensellik olduğunu göstermiştir.

Anahtar kelimeler: Kadınların İş Gücüne Katılım Oranı, Sosyoekonomik, Kurumsal Faktörler, Dijitalleşme, Panel Veri Analizi.

Genişletilmiş Özet

Tarihsel süreç içerisinde kadınlar üretimin bir parçası olmuşlardır. Kadınların üretim faaliyetleri ve iş gücüne katılımı zamanla farklılaşmıştır. Tarım ekonomisinin yer aldığı ve eril yapının hakim olduğu toplumlarda kadınlar tarımda, hayvancılıkta ve el işçiliği faaliyet alanlarında üretime katkı sunmuşlardır. Sanayi devrimine kadar geçen sürede kadınlar her zaman üretime katkı sağlamış ancak kadın emeği uzun süre görünmez hale gelmiştir. Sanayi devrimiyle birlikte görünmez olan kadın emeği görünür hale gelerek, kadınlar iş gücü piyasasında aktif olarak yer almıştır. 1960'lı yıllardan sonra ise feminizm akımı savunucuları kadınların yalnızca ev işlerinden sorumlu tutulmasına karşı çıkarak, ekonomik, sosyal ve kamusal alanlarda kadınlara yer verilmesini ifade etmiştir. Böylelikle feminist akımlar kadınların ekonomik hak edinmesinin yanında, kadın erkek eşitliğini öngören toplumsal ve yasal dönüşümlere zemin hazırlamıştır. Günümüzde ise kadınlar her sektörde yer almakta ancak iş gücüne katılım oranı erkeklerin gerisinde kalmaktadır. Örneğin OECD ülkelerinde kadınların ortalama iş gücüne katılım oranı

yaklaşık %53 iken, Avrupa Birliği'nde % 52, gelişmekte olan ülkelerde ise bu oran %20'nin altına düşebilmektedir (Dünya Bankası, 2024). Dünya nüfusunun büyük bir kısmını oluşturan kadınların, iş gücüne katılımının, erkeklerin gerisinde ve beklenen seviyede olmaması ülkelerin dikkatini çeken bir konu haline gelmiş ve birçok ülke çözüm arayışı içine girmiştir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin büyüme ve kalkınma süreçlerinde kadınların iş gücü piyasasında aktif olarak yer alması hayati önem taşımaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin en önemli makroekonomik hedeflerinden biri, ekonomik büyümedir. Kadınların ekonomik faaliyetlerde yer alması yalnızca bireysel olarak gelirini arttırmakla kalmaz aynı zamanda yoksullukla mücadeleyi güçlendirir, ailelerin yaşam standartlarını yükseltir ve ülke ekonomisinin büyümesine katkı sağlar. Büyümenin gerçekleşmesi eğitime, sağlık hizmetlerine erişimlerini artırarak toplumsal refahı da olumlu yönde etkiler. Toplumsal refah düzeyindeki artış ise iktisadi ve sosyal boyuta sahip kalkınmanın gerçekleşmesini hızlandırır. Bundan ötürü gelişmekte olan ülkelerde kadın istihdamını arttırmaya yönelik politikalar, ekonomik çıkar elde etmenin yanında, uzun vadede sürdürülebilir kalkınmanın temel taşlarından birini oluşturmaktadır.

Toplumların ekonomik, sosyal ve kurumsal dinamikleri kadınların iş gücüne katılımını etkilemektedir. Ekonomik unsurlar kadınların iş gücüne katılımını doğrudan etkilemesine rağmen, eğitim, toplumsal cinsiyete bakış, kreş ve bakım hizmetleri, gelişen teknoloji ve yasal düzenlemeler gibi birçok unsorda kadınların iş gücüne katılımını doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemektedir. Literatürde birçok çalışmada kadınların iş gücüne katılımını etkileyen faktörlerin ne olduğu ve hangi yönde etkilediği tartışılmıştır.

Bu çalışmada ise Dünya Bankası'nın gelir düzeyi sınıflandırması esas alınarak, veri seti uygun olan aynı zamanda kadınların iş gücüne katılımının ekonomik ve sosyal anlamda kritik öneme sahip olduğu gelişmekte olan üst-orta 28 ülkede 1997-2022 dönemi yıllık verileri kullanılarak sosyoekonomik ve kurumsal faktörlerin yanı sıra dijitalleşmenin kadınların iş gücüne katılımı üzerindeki etkisi sabit etkili panel yöntemi ve Dumitrescu-Hurlin (2012) nedensellik testi ile incelenmiştir. Yapılan analiz sonucunda düşük kantillerde ekonomik büyümenin kadınların iş gücüne katılımını arttırdığı ancak istatistiki olarak bu oranın anlamsız olduğu tespit edilmiştir. Buna karşın enflasyonun düşük kantillerde kadınların iş gücüne katılımı üzerindeki etkisi istatistiki olarak anlamsızken, orta ve yüksek kantillerde negatif olduğu gözlemlenmiştir. Araştırma çerçevesinde yer verilen brüt sermaye birikiminin, kentleşmenin, parlamentodaki kadın sayısının ve internet kullanımının kadınların iş gücüne katılımını arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Dumitrescu-Hurlin (2012) nedensellik testi bulgularına göre ise gelişmekte olan 28 ülkede kadınların iş gücüne katılımı ile makroekonomik, sosyal, kurumsal ve dijitalleşme arasındaki ilişki ayrıntılı bir şekilde ortaya koymaktadır. Elde edilen bulgular, kadınların iş gücüne katılımı ile

ekonomik büyüme, enflasyon, kentleşme, internet kullanımı, parlamentodaki kadın sayısı arasında çift yönlü, brüt sermaye birikimi ile tek yönlü nedensellik olduğunu göstermiştir. Ampirik bulgulardan yola çıkarak eşit işe eşit ücret verilmesi, esnek çalışma saatleri, işletmelere kadın çalışan sayısı sınırı getirilmesi, hizmet sektöründe ağırlıklı olarak kadınlara yer verilmesi, girişimci kadınlara düşük faizli kredi ve kreş vb. politikaların devlet ve özel kesim tarafından benimsenmesi ile kadınların iş gücüne katılımını arttırmak mümkün olacaktır.

Introduction

From the earliest days of humanity to the present, changes in political, social, and economic processes have had an impact how people conceive gender and the roles of men and women. Throughout history, women have been considered as inferior beings, living beneath society and in the shadow of the male hierarchy. Their sociological identity was limited to providing care. In accordance with the framework of this evaluation, women are unable to participate in social life or the labor market. Even so, women's involvement in social and economic life became a priority as a result of Western scientific advancements and the Age of Enlightenment (Acar-Savran, 2008:10-12; Heywood, 2012:64). The Industrial Revolution marked the beginning of women's significant participation in social and economic life. In addition to altering the economic system, the Industrial Revolution also brought about a number of other changes, such as the inclusion of women's labor in the labor market and the redefinition of gender roles in society. Women started working in industries, particularly in the textile industry. Additionally, migration from rural to urban regions came about because of the establishment of housework as a profession for women in urban areas (İzgi and Suna, 2024:15). As a result of all these advancements, women gained economic rights and began to actively participate in the job market (Winkler, 2016:1; Aydınbaş and Ünlüoğlu, 2022:4).

Women make up a third of the labor force, a tenth of the income earned, and more than half of its population. The presence of women in this market has brought some social and economic outcomes (Che and Sundjo, 2018). Women's active participation in the labor market helps to enhance economic development, reduce poverty by expanding production capacity, and employ high-capacity workforce (İzgi and Suna, 2024:15-16). Additionally, the way that society views gender and family relations is altered by rising incomes and educational attainment. Consequently, there are social ramifications including making people more aware, increasing the likelihood of single parenthood because of the challenges of working, and elevating women in society (Elneel & Almulhim, 2024:192; Hosney, 2016:10). Women's labor force participation has steadily expanded as a result of these implications. Yet, women face the challenge of working for lower

wages and participating in the labor force at a lower rate compared to men because of their part-time employment from household caregiving, their participation in informal economic activities, and their limited access to vocational training (Winkler, 2016:1; Aydınbaş and Ünlüoğlu, 2022:4). According to predictions from the International Labor Organization (ILO) for 2024, the ratio of labor force participation for men over the age of 15 constitutes 73%, while the women's labor force participation rate includes 48.9%. Figure 1 expresses the labor force participation rate data by gender and age worldwide.

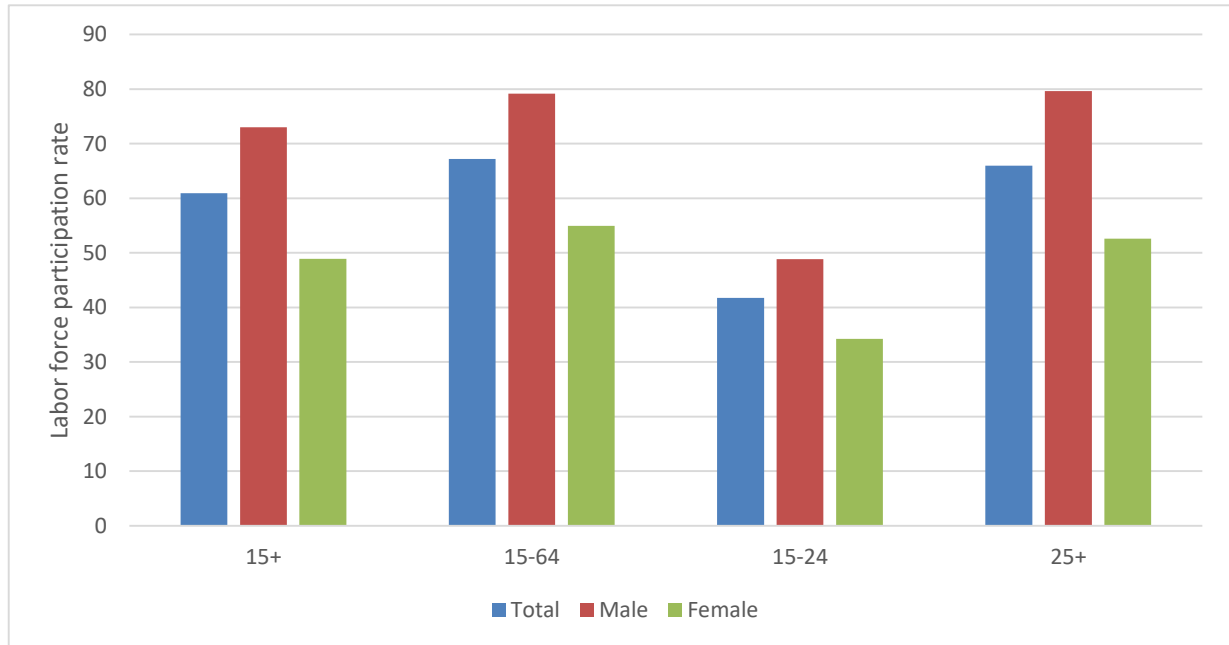

Figure 1.

Labor force participation rate by gender and age

Source: Created by the author from ILO (2024) data.

Figure 1 depicts that the rate of labor force participation differs by gender and age worldwide. The overall labor force participation rate for the 15+ age group is 60.9%. Of this, the male rate is 73%, while the female rate is roughly 49%. Furthermore, the labor force participation rate for the 15–64 age group is 67.2% overall, with 79.1% of men and 54.9% of women participating. The labor force participation rate for the 15–24 age group is 41.7%, with 48.3% of men and 35.2% of women participating. Notwithstanding, the overall labor force participation percentage for the 25+ age group is 65.9%, with the male labor force participation rate being 79.6% and the female labor force participation rate being 52.5% (ILO, 2024).

Women are becoming increasingly prominent in developing nations. Women's participation in manufacturing is one of the key components that guarantees social and economic advancement. When women participate in labor markets, they acquire both social and economic autonomy. They also contribute to the development of more conscious population and the attainment of social benefits for their families and communities. This serves as a catalyst for

progress. Even so, this process stands out based on the labor market features, social norms, cultural traits, and demographic structure of developing nations (Che and Sundjo, 2018:88).

This research covers 28 developing countries in the World Bank's upper-middle income group, which provide complete and comparable data on female labor force participation, digitalization, and institutional indicators for the period 1997–2022. The purpose of selecting this group of developing countries is to obtain more reliable results with a long-term dataset and to assess the impact of macroeconomic, sociological, and institutional factors on women's employment in developing countries. In this context, the study expands the existing literature, which generally examines female labor force participation through macroeconomic and demographic indicators, by incorporating institutional and digitalization factors into the analysis. It aims to contribute using modern methods, as opposed to traditional ones. This is how the study has been organized: The "Introduction" section contains general information about women's labor force participation. Next, the results of empirical research concerning the topic are supplied in the "Literature" section. The "Data and Econometric Method" section introduces the empirical model, the estimate technique and the data sources used to explore the relationship between variables. Empirical results on how the factors in the model affect women's labor force participation are illustrated in the "Findings" section. Finally, the "Conclusion" section covers the evaluation of the findings obtained as a result of the estimation and presents policy recommendations.

Literature Review

There are multiple socioeconomic aspects that influence women's participation in the labor force. Among the most prominent social determinants influencing women's labor force participation are education, parenting, fertility rate, marital status, religious beliefs, social standards, and legal independence. Additionally, several macroeconomic variables directly impact on women's employment, including income, inflation, growth, investment, and unemployment rates (Bullough et al., 2012; Bussolo et al. 2024:128; Verick, 2018:1; Altuzzara et al. 2019:1). This section incorporates studies on the topic and provides a thorough evaluation of the relevant literature.

Using data from 1995 to 2002, Fatima and Sultana (2009) investigated how Pakistani women's labor force participation was affected by economic growth, marital status, earnings, and the unemployment rate. As a result of the study, wages and marital status were found to have the reverse effect, lowering women's labor force participation, whereas economic growth, education, and a growth in the male unemployment rate were found to raise women's labor force participation. It was also underlined that women's labor force participation could move from the agricultural to

the industrial sectors as their educational attainment improved. Besamusca et al. (2015) conducted panel data analysis to investigate how gender structure, family, and economic growth affected the labor force participation of 11-year-old girls in 117 different countries by utilizing data from 1990 to 2015. The study found that care arrangements, paid maternity leave, and better education levels all enhanced women's labor force participation. Likewise, it turned out that religious convictions reduced women's engagement in the labor field. It was observed that women's labor force participation positively affected economic growth and that women's labor force participation varied according to age factors and sectors. It has been stated that women under the age of 20 and over the age of 60 work intensively in the agricultural sector, women under the age of 25 and over the age of 55 find little place in the manufacturing sector, and all age groups are employed in the service sector. The impact of age and educational attainment on women's labor force participation in Northern Cyprus was investigated by Usman and Sanusi (2016) applying data from 2011. According to the researchers, women's labor force involvement is positively impacted by age up to a particular age. Additionally, the study determined that while education has a positive impact on women's labor market participation, age has an adverse impact and an inverted U-shaped association with it beyond the threshold level. Marital status, non-work income, and the number of children were also found to have a detrimental impact on women's labor force participation. Using panel data analysis, Nikulin (2016) calculated how information and communication technology affected women's labor force participation in 60 developing nations between 2000 and 2014. In accordance with the analysis, it was noticed that the fertility rate was not statistically significant, and women's labor force participation climbed as a result of information and communication technology (such as the internet use and mobile phone subscriptions), whereas it fell as a result of GDP growth. Tasseven (2017) performed panel data analysis with data from 1995-2017 to investigate the factors influencing women's labor force participation in G8 countries. Based on the study, it was figured out that education and GDP per capita boosted women's labor force participation rates and lowered unemployment rates. Altuzarra et al. (2019) employed data from 1990 to 2016 to investigate the relationship between women's economic development and labor force participation in 15 EU nations with the help of the Generalized approach of Moments (GMM) approach. Based on what was ascertained, it was reported that the education component reduced unemployment and fertility rates and raised women's labor force participation in all nations. A decline in economic growth per capita was also mentioned, although it was not statistically significant. In their 2019 study, Shittu and Abdullah applied panel data analysis to investigate the relationships between women's labor force participation, unemployment, education, and fertility rates in ASEAN-7 nations from 1990 to 2015. The fertility rate was evinced

to display a bidirectional causal relationship with women's labor force participation. Women's labor force participation was also estimated to have intensified due to the female population and the unemployment rate. Time series analysis was employed by Özkök and Polat (2020) to investigate the relationship between women's labor force participation, inflation, urbanization, and economic growth in Türkiye. The data they applied covered the years 1990–2018. The empirical results of the study pointed out that a 1% increase in economic growth expanded women's labor force participation by 0.459%, a 1% progress in urbanization rates strengthened women's employment by 0.057% and a 1% increase in inflation rates raised women's labor force participation by 0.047%. Nieuwenhuis et al. (2020) surveyed data from 1971 to 2013 for analyzing the relationship between poverty and women's labor force participation in 15 OECD nations using panel data analysis. The analysis determined that women's labor force participation magnified by 10% for every 1% decrease in the poverty rate. In their study, Savrul and Hazar (2020) assessed the effect of foreign direct investments on women's labor force participation in Türkiye using quarterly data from 2016 to 2018. The findings of the study indicated that foreign direct investments had a positive, long-term impact on women's labor force participation in both the long and short term. The effects of earnings, educational attainment, and economic growth on women's labor force participation were investigated by Sasongko et al. (2020) employing data from 2014–2018 for 34 Indonesian provinces. According to the study, women's labor force participation expanded in response to the minimum wage and education, but economic growth had no discernible impact. The ARDL method was used by Nazah et al. (2021) to investigate the relationship between women's labor force participation, education, and birth rate in 39 Asian nations. The data they reviewed covered the period from 1990 to 2018. The study uncovered no meaningful relationship over the long run, although the fertility rate displayed a short-term detrimental impact on women's labor force involvement. Moreover, although no meaningful correlation was shown in the near term, it was claimed that education enhanced women's labor force involvement over the long run. The determinants that influence women's labor force participation in Türkiye were investigated by Aydınbaş and Ünlüoğlu (2022) analyzing time series data from 1990 to 2020. The analysis concluded that women's labor force participation augmented in response to the rise in GDP per capita and the pace of urbanization, whereas the unemployment rate had no effect on women's labor force participation. The Vector Error Correction (VECM) model was used by Omran and Bilaan (2022) to analyze data from 1990 to 2019 and investigate the relationship between Egypt's economic development and the factors influencing women's labor. The researchers concluded that there was no statistically significant relationship in the short term, but they did obtain that women's labor force participation might go up over time as a result

of fixed capital investments and yearly GDP escalate. By applying panel data analysis, Viollaz and Winkler (2022) explored the relationship between the internet usage and women's labor force participation in Jordan utilizing data spanning from 2010 to 2016. The study assessed the influence of the Internet on unemployment, employment, and job search. The findings suggested that while married women's the internet use had no statistically significant impact on labor force participation, it did amplify the labor force participation and reduce the unemployment rate among unmarried and highly educated women. Bawazir et al. (2023) conducted panel data analysis involving data from 1996–2018 to look at how women's labor force participation was impacted by education, urbanization, fertility rate, and GDP per capita in Middle Eastern nations. The study revealed that while secondary education, urbanization, and the fertility rate reduced women's labor force participation, higher education and GDP per capita increased it. Kusumawardhani et al. (2023) used data from the period 2008–2018 and probed the effect of the internet use on women's labor force participation in various age groups in Indonesia. As a result of the research, it was observed that the internet use boosted the labor force participation of younger and less educated women, but no effect was determined on the labor force participation of highly educated women over the age of 45. Shuangshuang et al. (2023) studied data from 1990 to 2020 to assess the effects of economic growth, education, digitalization, and fertility rate on women's labor force participation. In addition to lessening the fertility rate, the researchers noticed that education, growth in the economy, and digitization all raised women's labor force involvement. Voumik et al. (2023) investigated the relationship between South Asian nations' female labor force participation, male employment, urbanization, GDP per capita, education, and trade openness using data from 1990 to 2020. The scientists uncovered that while GDP per capita and urbanization diminished female labor force participation, education and trade openness raised it over the long run. Li et al. (2024) employed the GMM technique to look into the impact of energy availability on women's labor force participation leveraging data from 2000–2020 in 78 developing countries. Conclusions highlight that while access to cooking technologies and clean energy boosts women's labor force involvement in small island developing nations, access to electricity in Sub-Saharan Africa claims positive effects on women's labor force participation and mitigates unemployment rates. Panel data analysis was carried out by Marjanović et al. (2024) to analyze the data for the years 2000–2021 countries from the European Union and explore the factors influencing women's employment. The study identified that women's labor force participation climbed when the variables of GDP per capita, birth rate, equal retirement age for men and women, annual net earnings, the number of women in parliament, and upper-secondary education improved. Conversely, discriminatory practices against women were found to decrease women's labor force

participation. On top of that, it was emphasized that increasing women's education level and improving their earnings levels were decisive in women's employment. Rahmawan and Aisyah (2024) analyzed data from 2011–2021, and their research used the Fixed Effects Model (FEM) to find the ways in which women's labor force participation in developing Asian countries was affected by their participation in parliament, education, fertility rates, unemployment, and entrepreneurship. Based on the analysis, it became apparent that women's labor force involvement rose when they were enrolled in parliament, whereas the unemployment rate had the reverse effect. Fertility rates, women's entrepreneurship, and education were found to cover no statistically significant effects. The impacts of female life expectancy, fertility rate, female parliamentary involvement, and literacy rate on women's labor force participation in OIC nations were investigated by Sari and Aisyah (2024) exercising data from 2019–2021. According to the results of the Fixed Effect Model (FEM), women's labor force participation has been demonstrated to be adversely impacted by their presence in parliament. The female life expectancy, fertility rate, and literacy rate have also been shown to exhibit no statistically significant impact on women's labor force participation.

Method

The econometric approach and data set are presented under subheadings in this section. The countries that make up the sample and the data collection are introduced in the data section. Methodologies for estimating the variables influencing women's labor force participation are discussed in this section related to the econometric approaches.

Data Set

Women's labor force participation holds significance for accomplishing economic objectives in emerging nations. Further, implementing sustainable development goals, gender equality, and social justice depend on women's labor force participation. In this vein, the study selected 28 developing nations appropriate for the 1997–2022 dataset, using panel data analysis estimators to investigate the relationship between women's labor force participation and socioeconomic institutional determinants and digitization. The study countries are presented in Table 1.

Table 1.

Research countries

➤ Algeria	➤ Colombia	➤ Indonesia	➤ North Macedonia
➤ Armenia	➤ Costa Rica	➤ Iran	➤ Paraguay
➤ Azerbaijan	➤ Dominican Republic	➤ Kazakhstan	➤ Peru
➤ Belize	➤ Ecuador	➤ Malaysia	➤ South Africa
➤ Botswana	➤ El Salvador	➤ Mauritius	➤ Thailand
➤ Brazil	➤ Georgia	➤ Mexico	➤ Türkiye

➤ China ➤ Guatemala ➤ Moldova ➤ Ukraine

The 28 World Bank-classified developing countries that constitute the focus of the study are compiled in Table 1. The data set was considered when determining the study countries, and those with insufficient data sets were excluded from participating in the analysis. Table 2 reveals the research variables.

Table 2.
Research variables

Variables	Explanation	Type	Data Source
FEMPLABOR	Female labor force	The ratio to the total labor force was taken.	World Bank
LnGDP	Real GDP per capita	The natural logarithm was taken.	World Bank
INVEST	Physical capital stock	The ratio of gross fixed capital accumulation to GDP was taken.	World Bank
URB	Urbanization	The ratio of urban population to total population was taken.	World Bank
INT	Internet use	The ratio of individuals using the internet to the total population was taken.	World Bank
INF	Inflation	The annual change rate in consumer prices was taken.	World Bank
PARL	Number of female seats in parliament	The ratio of the number of women's seats in parliament to the total number of seats was taken.	World Bank

As given in Table 3, the correlation relationship between the variables was examined using Pearson correlation analysis. The results of the analysis show that there is a positive correlation between women's participation in the workforce and internet use (digitalization) and institutional structure. There is a negative correlation between physical capital investments, urbanization, economic growth and inflation and women's participation in the labor force. Correlation coefficients are within acceptable limits. Therefore, there is no multicollinearity problem in the predicted model.

Table 3.
Correlation analysis

	FEMPLABOR	LNGDP	INVEST	URB	INT	PARL	INF
FEMPLABOR	1						
LNGDP	-0.233	1					
INVEST	-0.144	-0.012	1				
URB	-0.192	0.396	-0.078	1			
INT	0.124	0.525	-0.009	0.319	1		
PARL	0.209	0.337	-0.041	0.210	0.456	1	
INF	-0.199	-0.045	-0.029	0.070	-0.151	-0.183	1

The dependent variable in the study was the ratio of female labor force over the age of 15 to the total labor force. The number of female seats in parliament was taken as an institutional indicator, urbanization and the internet use as a social indicator, physical capital stock and inflation variables as an investment indicator, and real GDP per capita as a macro indicator of economic growth. When identifying the variables, the empirical literature was consulted (Altuzarra et al., 2019; Sasongko et al., 2020; Viollaz and Winkler, 2022; Voumik et al., 2023; Rahmawan and Aisyah, 2024; Sari and Aisyah, 2024).

Econometric Method

While taking the econometric relationship into account among the variables, the research adhered to the empirical literature (Dücan and Polat (2017), Omran and Bilaan (2022), Bawazir et al. (2023), Voumik et al. 2023, Rahmawan and Aisyah (2024), Marjanović et al. (2024)). Both theoretical and applied research were considered for the objectives this study, and accordingly the linear representation of the determined model is as follows:

$$FEMLABOR_{it} = \alpha_0 + \beta_1 \ln GDP_{it} + \beta_2 URB_{it} + \beta_3 INT_{it} + \beta_4 INF_{it} + \beta_5 PARL_{it} + \beta_6 INVEST_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Here “i and t” represent time and unit dimensions, “ α ” explains the constant slope, “ β ” exhibits the coefficient parameters, “ ε ” gives the error term. FEMLABOR is the dependent variable of female labor force, LnGDP, URB, INT, INF, PARL and INVEST are the representations of economic growth, urbanization rate, digitalization, gross fixed capital accumulation, inflation and institutional structure. In the estimated model, the natural logarithm of real GDP per capita data was taken to make large differences more balanced. Because in the sample where annual data is used, GDP data may differ between countries. The percentage of other variables was taken.

In empirical studies, decisions are taken based on the time dimension and cross-sectional dimension of the panel while testing cross-sectional dependency (CD). As for the case where the time dimension of the panel, T, is large and CD, N, is small ($T > N$), the Breusch and Pagan (1980) LM test is made use of. However, for the case where CD, N, is large ($N > T$, $T > N$), the Pesaran (2004) CD test is employed, which is appropriate (Tatoğlu, 2017:237). The calculation of CD test is as follows:

$$CD = \sqrt{\frac{2N}{N(N-1)}} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{p}_{ij} \right) \quad (2)$$

In panel data analysis, when the number of observations exceeds the time dimension ($N > T$), the CD test yields accurate results. Additionally, the stationarity of the series in the study was tested through the panel unit root, which allows structural breaks developed by Karavias and Tzavalis (2014). The test statistic consists of two models, namely the first and second. In the initial model, if there is a break at the intersection points of the series, Unit root tests and breakpoint detection methods are usually used to test the null hypothesis of a random walk against the alternative hypothesis of a stationary series. There are two main hypotheses in this type of analysis (Kuokštis et al., 2024; Chen et al., 2022):

$$\begin{aligned} H_0: y_{i,t} &= y_{i,t-1} + \mu_{i,t} \\ H_1: y_{i,t} &= \phi y_{i,t-1} + (1-\phi) [\alpha_{1,i} I(t \leq b) + \alpha_{2,i} I(t > b)] + \mu_{i,t} \end{aligned} \quad (3)$$

Alternatively, the latter model tests the null hypothesis of a biased random walk against the alternative of a trend-stationary panel process with a break in the intercepts and linear trends at time b :

$$H_0: y_{i,t} = y_{i,t-1} + \beta_i + \mu_{i,t} \quad (4)$$

ve

$$H_1: y_{i,t} = \phi y_{i,t-1} + \phi [\beta_{1,i} I(t \leq b) + \beta_{2,i} I(t > b)] + (1-\phi) [\alpha_{1,i} I(t \leq b) + \alpha_{2,i} I(t > b)] + (1-\phi) [\beta_{1,i} I(t \leq b) + \beta_{2,i} I(t > b)] + \mu_{i,t} \quad (5)$$

The study adopted the Pesaran-Yamagata (2008) Delta test to investigate slope coefficients' heterogeneity. The following is how this test is computed (Bersvendsen and Ditzen, 2021):

$$\tilde{\Delta} = \frac{1}{\sqrt{N}} \left(\frac{\sum_{i=1}^N \tilde{d}_i - k_2}{\sqrt{2k_2}} \right) \quad (6)$$

Pesaran-Yamagata (2008) Delta test does not take the presence of autocorrelation and heteroskedasticity in the calculation. Therefore, Delta (HAC) test was created. Slope heterogeneity was checked using the Delta (HAC) test, which provides reliable results against autocorrelation and heteroskedasticity in the econometric model of Blomquist and Westerlund (2013). The Delta (HAC) test is delivered below:

$$\tilde{\Delta}_{HAC} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} S_{HAC} - k_2}{\sqrt{2k_2}} \right) \quad (7)$$

The study employed the fixed effect panel quantile estimator to estimate the relationship between the variables. Koenker and Bassett's (1978) quantile estimator is based on the extension of median regression analysis to quantiles (Koenker and Hallock, 2001). Panel quantile regression

developed by Koenker (2004) including CD and time effects was adapted to the data. The representation of the fixed effect panel quantile estimator, which grants the regression relationship between the variables, is as follows (Koenker, 2004; Cheng et al., 2019):

$$Q_{Y_{i,t}}(\tau|X_{i,t}) = \alpha(\tau)'X_{i,t} + \beta_i, i=1, \dots, N, t=1, \dots, T \quad (8)$$

Granger causality by Dumitrescu and Hurlin (2012) was employed in the subsequent phase of the study to quantify causality between variables in heterogeneous panel data sets. The estimated test is furnished below:

$$Y_{it} = a_i + \sum_{k=1}^{(k)} \gamma_i^k Y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^k \beta_i^{(k)} X_{i,t-k} + \varepsilon_{i,t} \quad (9)$$

In Dumitrescu-Hurlin (2012) causality analysis, the null homogeneous causality (HNC) hypothesis is as follows:

$$W_{N,T}^{HNC} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N W_{i,T} \quad (10)$$

Findings

Descriptive statistics of the variables used in the study before the econometric analysis are presented in Table 4.

Table 4.
Descriptive statistics

	FEMPLABOR	LnGDP	INVEST	URB	INT	INF	PARL
Mean	40.042	8.490	22.914	61.402	31.937	7.074	16.860
Median	40.762	8.533	21.976	61.687	26.340	4.830	14.634
Maximum	54.767	9.550	52.881	87.555	97.398	96.096	50.000
Minimum	12.584	6.946	12.011	30.622	0.010	-8.525	0.000
Std. Dev.	8.892	0.507	6.466	12.419	27.384	9.740	10.807
Skewness	-1.140	-0.488	1.345	-0.108	0.448	4.672	0.959
Kurtosis	4.428	3.069	5.189	2.267	1.843	32.022	3.296
Jarque-Bera	218.175	28.934	362.397	17.596	64.525	28005.65	113.677
Prob.	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Vif		1.52	1.01	1.24	1.62	1.06	1.32
Obs	723	723	723	723	723	723	723

As given in Table 4, the average female labor force ratio for the period, reflecting the involvement rates of women in the economy, was computed to be 40.042%. 54.767% and 12.584% were determined to be the FEMPLABOR series' maximum and minimum values, respectively. The average values of the LnGDP, INVEST, URB, INT and INF and PARL series were found to be 8.490, 22.914, 61.402, 31.937, 7.074 and 16.860, respectively. However, the maximum values of these series are 9.550, 52.881, 87.555, 97.398, 96.096 and 50.00. The research sample consisted of a balanced panel data set consisting of a total of 723 observations ($N \times T$). In addition, the Vif

values calculated to evaluate the multicollinearity problem showed that all independent variables remained below their acceptable thresholds and there was no problem. In general, upon analyzing the series' skewness and kurtosis values, it turned out that they did not exhibit a normal distribution. In a similar vein, the series' Jarque-Bera Prob values verified that it lacked a normal distribution. In this regard, the following step used quantile distribution graphs to analyze the series' temporal evolution. The quantile distribution graph of the series is displayed in Figure 2.

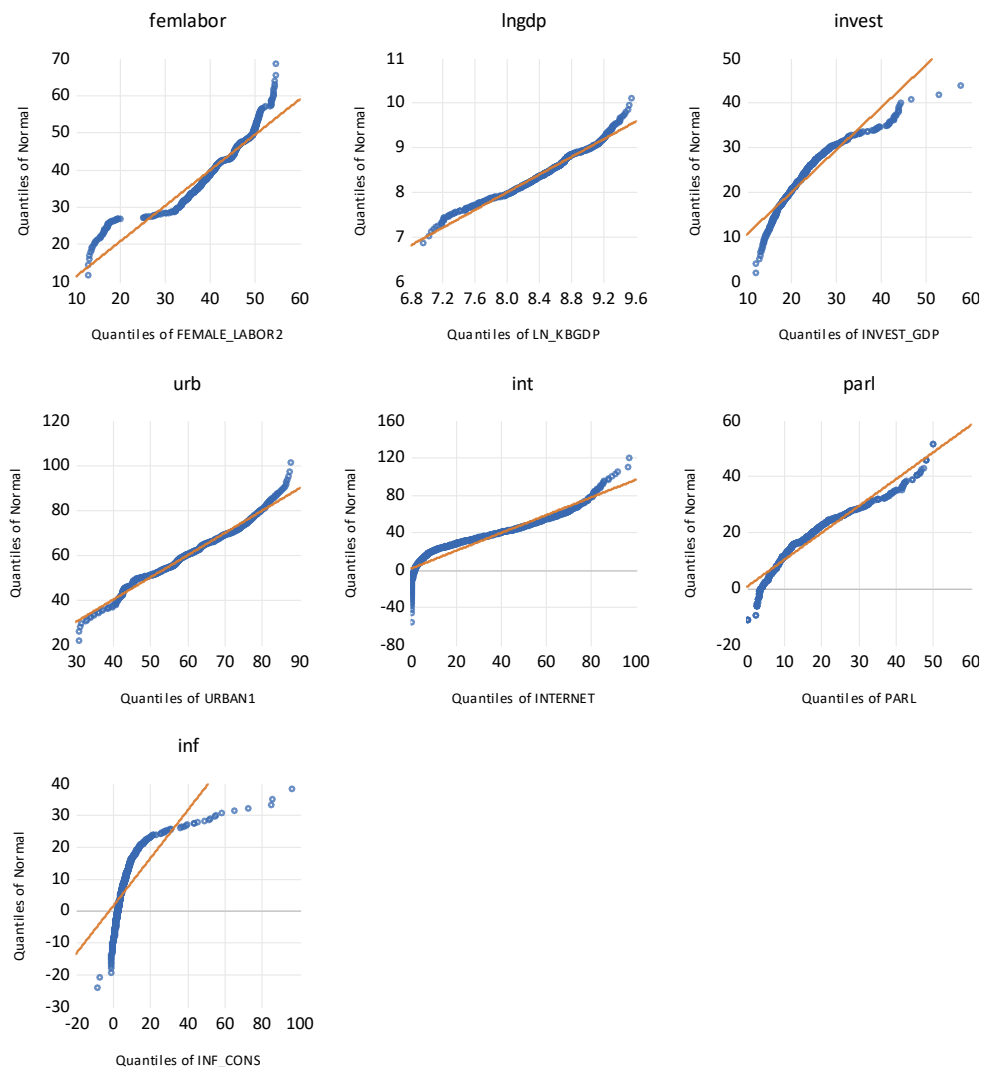

Figure 2.
Quantile Distribution Graph of Series

It is evident from Figure 2 that results from regression estimations using series that do not exhibit a normal distribution may be skewed and unreliable. This led to the use of panel quantile estimators, which were developed by Koenker (2004) for panel data sets and advocated by Basett-Koenker (1978), to analyze the regression relationship between the series.

The CD problem is commonly encountered while analyzing the stationarity of the series that make up the sample of the panel data set. Therefore, before testing the stationarity of the series,

whether they contain the CD problem or not is analyzed using the CD test suggested by Pesaran (2004) in Table 5.

Table 5.

Pesaran (2004)'s CD Test

Variables	Statistics	Prob.
FEMPLABOR	25.301	0.000***
LnGDP	85.777	0.000***
INVEST	6.343	0.000***
URB	52.248	0.000***
INT	94.698	0.000***
INF	25.518	0.000***
PARL	58.483	0.000***

Note: ***, represent significance at $p \leq 0.01$ level.

According to the Pesaran (2004) CD test statistics in Table 5, all series in the Prob findings had a CD condition. Since the Karavias-Tzavalis (2014) panel unit root test accounts for the second generation and breaks with CD, it was implemented to analyze the series' stationarity. In the period covered by the research sample, many developing countries experienced serious economic crises or were affected by regional crises. In addition, the 2008 Global Financial Crisis and the 2019 COVID-19 pandemic, which affected the entire world, affected research countries. Therefore, the Karavias-Tzavalis (2014) unit root test is extremely useful both to consider considering CD and in detecting structural shocks. When applying the Karavias-Tzavalis (2014) test, it was automatically selected because the breaking dates of the countries were unknown. Table 6 presents the test findings.

Table 6.

Karavias-Tzavalis (2014)'s Unit root test

Variables	Statistics	Bootstrap Critical Value	Prob.	Date of Break
FEMPLABOR	-13.426	3.7660	0.000***	2021
LnGDP	-24.691	12.714	0.000***	1998
INVEST	-6.158	-3.839	0.000***	2021
URB	-19.645	11.242	0.000***	1998
INT	-34.504	26.235	0.000***	2021
INF	-20.587	-9.897	0.000***	2001
PARL	-20.499	8.165	0.000***	1998

Note: ***, ** and * represent significance at $p \leq 0.01$, $p \leq 0.05$ and $p \leq 0.10$ levels.

According to the findings of the unit root test, displayed in Table 6, all series were identified to be stationary at the level since the statistical values computed for them are less than the Bootstrap critical values and the Prob values are significant ($p \leq 0.05$). An analysis of the series' break dates revealed that there was a structural break in the female labor force, gross fixed capital accumulation, and the internet use in 2021. The number of women's seats in parliament, urbanization rates, and economic development all contain structural breaks in 1998 and 2001,

respectively. In the following step, the Delta test was used to determine the estimated model's slope-heterogeneity. The results of the estimation are displayed in Table 7.

Table 7.
Slope-Heterogeneity Analysis

	Pesaran-Yamagata (2008)		Blomquist-Westerlund (2013)	
	Statistics	Prob.	Statistics	Prob.
Δ	21.004	0.000***	18.298	0.000***
Δ_{adj}	25.282	0.000	22.025	0.000

Note: ***, represent significance at $p \leq 0.01$ level.

However, the findings of the Delta test proposed by Blomquist-Westerlund (2013) and Pesaran-Yamagata (2008), which are displayed in Table 7, verified that the estimated model had heterogeneous features. The relationship between the series was initially estimated using the fixed effect (FE) standard errors estimator proposed by Driscoll-Kraay (1998) so that the estimation results could be compared within the study context. Hausman (1978) specification test demonstrated that fixed effects were more effective than random effects. Moreover, the F Unit test statistic Prob value confirmed the presence of unit effects in the estimated model. The results of the diagnostic tests indicated that the estimated model had problems with autocorrelation, heteroscedasticity, and CD. The Driscoll-Kraay (1998) FE standard errors estimator, which is dependable in the presence of autocorrelation, heteroscedasticity, and CD, was thus employed for estimating the econometric relationship between the variables. The findings are yielded in Table 8.

Table 8.
Driscoll-Kraay (1998) FE

	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LnGDP	0.644	0.422	1.52	0.139
INVEST	0.028	0.014	1.99	0.056*
URB	0.089	0.008	10.79	0.000***
INT	0.013	0.005	2.44	0.022**
PARL	0.058	0.007	8.13	0.000***
INF	-0.011	0.008	-1.45	0.158
CONS	38.064	3.658	10.40	0.000***
F (6, 661)	7.39			
Prob.	0.000***			
Diagnostic Tests				
FBIRIM	1066.66 (0.000)			
HAUSMAN chi2	15.79			
Prob.	0.014			
MODIFIED WALD	1194.90 (0.000)			
chi2				
PESARAN (2004) CD	2.707 (0.006)			
DURBIN-WATSON	0.233			
BALTAGI-WU LBI	0.383			

VIF_{MEAN} 1.29

Note: ***, ** and * represent significance at $p \leq 0.01$, $p \leq 0.05$ and $p \leq 0.10$ levels.

The results given in Table 8 indicate that inflation has an opposing impact on the female labor force, while economic growth has a positive effect, although this difference is statistically limited. In contrast, the factors of the internet use, urbanization, gross fixed capital accumulation, and the number of female parliamentary seats are found to have a positive influence. The F test Prob value, which shows whether the models are significant as a whole, was found to be significant ($p \leq 0.05$).

Despite coming up with consistent results when autocorrelation, heteroscedasticity, and CD are present, the fixed effect (FE) standard errors estimator put forth by Driscoll-Kraay (1998) may become unreliable when the normal distribution problem is prevalent. Therefore, the relationship between the female labor force and explanatory variables was estimated using the Fixed Effect Quantile estimator. The estimation results are presented in Table 9.

Table 9.

Fixed Effect Quantile Estimation

	$\tau=0.20$	$\tau=0.40$	$\tau=0.50$	$\tau=0.60$	$\tau=0.70$	$\tau=0.80$	$\tau=0.90$
LnGDP	0.308 (0.428)	0.563** (0.283)	0.685*** (0.259)	0.780*** (0.271)	0.886*** (0.311)	0.966*** (0.356)	1.059*** (0.418)
INVEST	0.032** (0.016)	0.029*** (0.010)	0.028*** (0.009)	0.027*** (0.010)	0.0264** (0.011)	0.025* (0.013)	0.024 (0.015)
URB	0.116*** (0.026)	0.095*** (0.017)	0.085*** (0.016)	0.078*** (0.016)	0.069*** (0.019)	0.063*** (0.022)	0.055** (0.025)
INT	0.005 (0.006)	0.011*** (0.004)	0.013*** (0.004)	0.016*** (0.004)	0.018*** (0.004)	0.020*** (0.005)	0.022*** (0.006)
INF	-0.006 (0.010)	-0.010 (0.007)	-0.012* (0.006)	-0.013** (0.006)	-0.015** (0.007)	-0.016* (0.008)	-0.017* (0.010)
PARL	0.073*** (0.015)	0.061*** (0.100)	0.056*** (0.009)	0.051*** (0.009)	0.047*** (0.011)	0.043*** (0.012)	0.039*** (0.014)

Note: Values in parentheses represent standard errors. ***, ** and * represent significance at $p \leq 0.01$, $p \leq 0.05$ and $p \leq 0.10$ levels.

Table 9 analysis results determined that the effect of economic growth on the female labor force at low quantiles ($\tau=0.20$) was statistically insignificant while it was positive at all other quantiles. In the aforementioned countries, women's labor force participation has been boosted by economic growth. Therefore, policies that promote sustainable growth and women's employment in countries that are developing are crucial. In a similar manner, the impact of inflation on the female labor force is found to be adverse at medium and high quantiles, but statistically negligible at low quantiles (where the female labor force share is low). This is a noteworthy conclusion because of indicating that women in developing nations are more negatively impacted by inflation as their economic engagement rises. To advance and maintain female employment, policies that

shield the female labor force from the destructive effects of inflation should be put in place. The findings confirm that the growth of digital technologies and urbanization favor the female labor force, and it appears that economic activity is concentrated in cities. Thus, implementing a sustainable and smart urbanization strategy will promote female employment even further. In a comparable vein, boosting and maintaining the female labor force in developing nations depends heavily on growing and fortifying the digital technology infrastructure. At very high quantiles (where the female labor force is very high), the beneficial impact of gross fixed capital accumulation on the female labor force becomes statistically insignificant. The investigation has produced some pretty remarkable results in this regard. Basic services, investments in infrastructure and superstructure, and the acquisition of machinery and equipment are all included in gross fixed capital accumulation. Considering this, it is imperative that these investments be directed toward initiatives that might promote female labor. Quantile estimation results submit that institutional structure is one of the main drivers of female labor force because the effect of women's parliamentary seat rates on female labor force has been identified to be positive in all quantiles (low, medium and high female labor force).

The Granger-based causality test proposed by Dumitrescu-Hurlin (2012) for heterogeneous panel data sets was used in the subsequent stage of the study to evaluate the causality relationship among the variables. Table 10 displays the estimation the results.

Table 10.
Dumitrescu-Hurlin (2012)'s Causality Test

Null Hipotez	W- Statistics	Zbar- Statistics	Prob.
LnGDP $\nRightarrow$ FEMLABOR	4.821	5.435	0.000***
FEMLABOR $\nRightarrow$ LnGDP	4.633	5.039	0.000***
INVEST $\nRightarrow$ FEMLABOR	2.965	1.533	0.125
FEMLABOR $\nRightarrow$ INVEST	3.798	3.284	0.001***
URB $\nRightarrow$ FEMLABOR	6.441	8.840	0.000***
FEMLABOR $\nRightarrow$ URB	5.079	5.977	0.000***
INT $\nRightarrow$ FEMLABOR	3.190	2.005	0.044**
FEMLABOR $\nRightarrow$ INT	4.249	4.229	0.000***
PARL $\nRightarrow$ FEMLABOR	3.953	3.602	0.000***
FEMLABOR $\nRightarrow$ PARL	4.298	4.326	0.000***
INF $\nRightarrow$ FEMLABOR	3.993	3.694	0.000***
FEMLABOR $\nRightarrow$ INF	3.185	1.996	0.045**
INVEST $\nRightarrow$ LnGDP	2.066	-0.355	0.722
LnGDP $\nRightarrow$ INVEST	4.197	4.128	0.000***
URB $\nRightarrow$ LnGDP	8.256	12.663	0.000***
LnGDP $\nRightarrow$ URB	5.477	6.818	0.000***
INT $\nRightarrow$ LnGDP	3.566	2.795	0.005***
LnGDP $\nRightarrow$ INT	5.675	7.226	0.000***
PARL $\nRightarrow$ LnGDP	3.540	2.737	0.006***

LnGDP $\Rightarrow$ PARL	5.442	6.732	0.000***
INF $\Rightarrow$ LnGDP	2.222	-0.026	0.978
LnGDP $\Rightarrow$ INF	5.188	6.211	0.000***
URB $\Rightarrow$ INVEST	7.484	11.041	0.000***
INVEST $\Rightarrow$ URB	4.600	4.974	0.000***
INT $\Rightarrow$ INVEST	3.035	1.679	0.093*
INVEST $\Rightarrow$ INT	4.333	4.406	0.000***
PARL $\Rightarrow$ INVEST	3.133	1.883	0.059*
INVEST $\Rightarrow$ PARL	2.448	0.443	0.657
INF $\Rightarrow$ INVEST	4.631	5.039	0.000***
INVEST $\Rightarrow$ INF	4.147	4.022	0.000***
INT $\Rightarrow$ URB	4.335	4.409	0.000***
URB $\Rightarrow$ INT	7.336	10.716	0.000***
PARL $\Rightarrow$ URB	3.227	2.081	0.037**
URB $\Rightarrow$ PARL	7.141	10.3004	0.000***
INF $\Rightarrow$ URB	11.419	19.318	0.000***
URB $\Rightarrow$ INF	6.235	8.414	0.000***
PARL $\Rightarrow$ INT	4.818	5.415	0.000***
INT $\Rightarrow$ PARL	4.747	5.264	0.000***
INF $\Rightarrow$ INT	2.426	0.398	0.690
INT $\Rightarrow$ INF	2.767	1.115	0.264
INF $\Rightarrow$ PARL	2.606	0.776	0.437
PARL $\Rightarrow$ INF	2.977	1.554	0.120

Note: ***, ** and * represent significance at $p \leq 0.01$, $p \leq 0.05$ and $p \leq 0.10$ levels.

The Dumitrescu–Hurlin (2012) causality analysis, presented in Table 10, reveals in detail the dynamic interactions between female labor force participation and macroeconomic, social, institutional, and digitalization indicators for 28 developing countries. The findings indicate the existence of a bidirectional causal relationship between female labor force participation and economic growth, inflation, urbanization, internet use, and female representation in parliament, while a unidirectional causal relationship exists with gross capital accumulation. These results indicate that growth in developing economies creates new employment opportunities and encourages women's participation in the labor market. Increasing female employment, in turn, supports productivity and, consequently, economic growth by expanding total labor supply and human capital accumulation. The rise in urbanization rates increases employment opportunities for women in areas such as education, healthcare, transportation, and care services, while the increase in female employment reinforces the urbanization trend by raising household incomes. Similarly, internet access strengthens labor force participation by providing women with opportunities such as remote working, online education, e-commerce, and digital entrepreneurship. Women's increasing labor force participation also accelerates the digitalization process by increasing demand for digital services. Inflation can reduce household purchasing power, triggering a search for additional income and increasing women's labor force participation. It can also erode real wages, limiting participation in employment. Female representation in parliament,

on the other hand, strengthens labor force participation by enabling the implementation of legal regulations that support women's employment, such as equal pay for equal work, flexible working models, and paid leave. Finally, increased female employment has been shown to enrich human capital, stimulate investment dynamics, and thus encourage gross capital accumulation.

Conclusion

There are direct or indirect repercussions of women entering the workforce in many sectors, particularly in the social and economic spheres. Women are not the only ones impacted by this circumstance; it also alters social balances, economic growth, and the general well-being of civilizations. The issue of women joining the workforce should not be viewed solely as one of employment. For this reason, women also play a key role in promoting social fairness, economic growth, and social change. Despite that, there are variations in women's labor force participation among nations due to factors such as economic development, educational attainment, infrastructure services, gender perspectives, and legal regulations. It is crucial to encompass women in the workforce, particularly in emerging nations to accomplish sustainable development objectives, improve social welfare, and meet economic goals.

This study focuses on 28 developing nations and examines the relationships between women's labor force participation, institutional and socioeconomic issues, and digitization. Owing to data limitations, the study covers the period 1997–2022. The findings of the analysis exposed that although statistically insignificant, economic growth has a positive effect on female labor force participation at low quantiles. The obtained results are consistent with the findings of the studies in the literature by Aydınbaş and Ünlüoğlu (2022), Omran and Bilaan (2022), Bawazir et al. (2023), Shuangshuang et al. (2023), Marjanović et al. (2024). There are numerous explanations for why women's labor force participation has multiplied in emerging nations as a result of economic growth. The first is that economic progress has made the service sector more prominent than the agricultural and industrial sectors, and women's active involvement in the service sector can be regarded as an indicator of this. The second explanation can be evidenced by the fact that growth in the economy and improvements in the education sector have a considerable impact on the development of more environmentally conscious generations and the employment of women in skilled occupations. The distribution of funds, credit policies, and sociopolitical policies like equal pay for equal labor, maternity leave, and kindergarten for women's entrepreneurship in developing nations can all be considered toward this end. However, at low quantiles, the impact of inflation on women's labor force participation was statistically insignificant; at medium and high quantiles, nonetheless, the effect was detrimental. This result is comparable to the research

of Dücan and Polat (2017) and Liyanage (2021). The contrary effect of inflation on women's labor force participation can be explained by the supply-side nature of inflation. Due to the supply-side nature of inflation, women's involvement in the labor force has been negatively impacted. In developing nations, the rising cost of manufacturing inputs or the frequent usage of imported inputs in the face of high exchange rates can lead to a decline in employment. Additionally, women's employment involvement may suffer from inflation as a result of this circumstance. Gross fixed capital accumulation has positive effects on women's labor force participation, even though at extremely high quantiles (when the female labor force is very high), the effect is statistically insignificant. In addition to having a positive effect on economic growth, more investment in a nation opens up new career paths for women in the production, infrastructure, and service industries. In a comparable manner, it is disclosed that the internet use at all quantile levels has positive effects on women's labor force participation, and urbanization at all quantile levels has a positive effect on the number of women in parliament. By giving them easy access to additional work options, cities can boost women's labor force participation. The internet can be considered as a factor that furthers women's awareness. At the same time, women may now work from home and engage in vocational training programs with ease, increasing their labor force participation because of digitalization. Ultimately, women have an edge when it comes to awarding legal, social, and economic rights since they are represented in parliament. Representing women in parliament can help ensure that measures that directly impact women's labor force participation such as equal pay, maternity leave, and childcare services, are enacted. The results obtained are similar to the studies of Savrul and Hazar (2020), Omran and Bilaan, (2022), Viollaz and Winkler (2022), Bawazir et al. (2023), Voumik et al. (2023), Kusumawardhani et al. (2023), Rahmawan and Aisyah (2024), Marjanović et al. (2024).

Dumitrescu-Hurlin (2012) causality test results indicate that there is a bidirectional causality between economic growth, inflation, internet use, urbanization, and female parliamentary representation and female labor force participation, and a unidirectional causality with gross capital investments, indicating that these variables are determinants of women's labor force participation. These findings provide important guidance for policy designs aimed at supporting women's employment. Growth strategies that encourage women's employment—such as equal pay for equal work, public incentives for the care economy, and financing and training programs that support women's entrepreneurship—strengthen economic growth, while new employment opportunities created by growth also provide a mechanism for increasing women's labor force participation. Similarly, to reinforce the positive impact of urbanization on women's employment, it is critical to make cities more attractive for women, both in terms of living and employment,

through accessible and safe public transportation, affordable housing, quality childcare services, and inclusive urban infrastructure investments. Expanding digitalization across all sectors, developing remote working and online education opportunities, and strengthening internet infrastructure are key tools that can increase women's participation in the digital economy and, consequently, their presence in the workforce. Gender quotas to strengthen women's representation in parliament, providing financial incentives to women-led political parties, and implementing comprehensive leadership programs will create additional channels to support women's participation in the workforce. Furthermore, to mitigate the negative effects of inflation on women's employment, maintaining monetary and fiscal policies aimed at price stability, setting wage increases above inflation, and implementing inflation-compensating policies in key sectors such as food and energy will both protect and encourage women's participation in the workforce, even during periods of high inflation.

When a general assessment is made, women's participation in the workforce not only contributes to increased employment rates but also has a decisive impact on key areas such as sustainable development, improving income distribution, strengthening human capital, and accelerating digital transformation. Within this framework, designing and implementing holistic policy packages that prioritize gender equality, foster macroeconomic stability, expand digital access and improve the quality of urban life is critical for both increasing women's employment and supporting overall economic prosperity in the long term.

References

- Acar Savran, G., & Demiryotan Tura, N. (2008). *Kadının görünmeyen emeği*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Altuzarra, A., Gálvez-Gálvez, C., & González-Flores, A. (2019). Economic development and female labour force participation: The case of European Union countries. *Sustainability*, 11(7), 1-18. <https://doi.org/10.3390/su11071962>
- Aydınbaş, G., & Ünlüoğlu, M. (2022). Yapısal kırılma durumunda kadınların işgücüne katılımındaki belirleyiciler üzerine bir zaman serisi analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (74), 1-21. <https://doi.org/10.51290/dpusbe.1030171>
- Aziz, N., Nisar, Q. A., Koondhar, M. A., Meo, M. S., & Rong, K. (2020). Analyzing the women's empowerment and food security nexus in rural areas of Azad Jammu & Kashmir, Pakistan: By giving consideration to sense of land entitlement and infrastructural facilities. *Land Use Policy*, 94, 104529,1-8. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2020.104529>

- Bawazir, A. A., Osman, A. F., & Aslam, M. (2022). Factors affecting female labor force participation in the Middle East: An empirical evidence from panel data approach. *The Journal of Developing Areas*, 56(1), 59-72. <https://doi.org/10.1353/jda.2022.0010>
- Bersvendsen, T., & Ditzen, J. (2021). Testing for slope heterogeneity in Stata. *The Stata Journal*, 21(1), 51-80. DOI: [10.1177/1536867X211000004](https://doi.org/10.1177/1536867X211000004)
- Besamusca, J.T., Keune, M., & Steinmetz, S.(2015). Working women worldwide. Age effect in female labor force participation in 117 countries. *World Development*, 74, 123-141. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2015.04.015>
- Blomquist, J., & Westerlund, J. (2013). Testing slope homogeneity in large panels with serial correlation. *Economics Letters* 121(3): 374–378. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2013.09.012>
- Bulloch, A., Kroeck, G., Kundu, S., Newhouse, W. & Lowe, K. B. (2012). Women's political leadership participation around the world: An institutional analysis. *The Leadership Quarterly*, 23(3), 398-411.
- Bussolo, M., Ezebuihe, J. A., Muñoz Boudet, A. M., Poupakis, S., Rahman, T., & Sarma, N. (2024). Social norms and gender disparities with a focus on female labor force participation in South Asia. *The World Bank Research Observer*, 39(1), 124-158. <https://doi.org/10.1093/wbro/lkad010>
- Chen, P., Karavias, Y., & Tzavalis, E. (2022). Panel unit root tests with structural breaks. *The Stata Journal*, 22(3), 664-678. <https://doi.org/10.1177/1536867X221124541>
- Cheng, C., Ren, X., Wang, Z., & Yan, C. (2019). Heterogeneous impacts of renewable energy and environmental patents on CO2 emission-Evidence from the BRIICS. *Science of the Total Environment*, 668, 1328-1338. DOI: [10.1016/j.scitotenv.2019.02.063](https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2019.02.063)
- Dumitrescu, E. I., & Hurlin, C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels. *Economic Modelling*, 29(4), 1450-1460. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2012.02.014>
- Dücan, E., & Polat, M. A. (2017). Kadın istihdamının ekonomik büyümeye etkisi: OECD ülkeleri için panel veri analizi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(1), 155-170.
- Elneel, F. A., & Almulhim, A. F. (2024). Socio-economic factors and women's empowerment: the mediation role of training/skill development. *WSEAS Transactions on Business and Economics*, 21, 192-201. DOI: 10.37394/23207.2024.21.17

- Fatima, A., & Sultana, H. (2009). Tracing out the U-shape relationship between female labor force participation rate and economic development for Pakistan. *International Journal of Social Economics*, 36(1/2), 182-198. <https://doi.org/10.1108/03068290910921253>
- Heywood, L. (2012). *Third-wave feminism, the global economy, and women's surfing: sport as stealth feminism in girls' surf culture*. In *Next wave cultures*. Routledge.
- Hosney, S. H. (2016). *Factors influencing female labor force participation in Egypt and Germany: a comparative study* (SOEPpapers on Multidisciplinary Panel Data Research No. 286). Erişim adresi: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/130586/1/856920835.pdf>.
- International Labour Organization (ILO). (2024). *Labour force participation rate by sex and age – ILO modelled estimates*. ILOSTAT. https://rshiny.ilo.org/dataexplorer52/?lang=en&segment=indicator&id=EAP_2WAP_SEX_AGE_RT_A
- Izgi, B. B., & Suna, B. (2024). Reading The Literature on female labor force participation rates with content analysis. In *Traders International Trade Academic Journal*, 7(1), 14-27. <https://doi.org/10.55065/intraders.1499108>
- Karavias, Y.; Tzavalis, E. (2014), Testing for unit roots in short panels allowing for a structural break. *Computational Statistics and Data Analysis*, 76, 391–407. <https://doi.org/10.1016/j.csda.2012.10.014>
- Khan, M.Z., Said, R., & Amjad, S. (2024). Relationship between labor force participation and unemployment in Pakistan. *Economics Bulletin*, 44(1), 264-272.
- Koenker, R. (2004). Quantile regression for longitudinal data. *Journal of Multivariate Analysis*, 91(1), 74-89. <https://doi.org/10.1016/j.jmva.2004.05.006>
- Koenker, R., & Hallock, K. F. (2001). Quantile regression. *Journal of economic perspectives*, 15(4), 143-156. DOI: 10.1257/jep.15.4.143
- Kuokštis, V., Asali, M., & Spurga, S. A. (2024). *Exchange rates and economic growth during the global business cycle: The Role of Labor Market Institutions* (No. 17590). Institute of Labor Economics (IZA).1-17.
- Kusumawardhani, N., Pramana, R., Saputri, N. S., & Suryadarma, D. (2023). Heterogeneous impact of internet availability on female labor market outcomes in an emerging economy: Evidence from Indonesia. *World Development*, 164, 106182, 1-19. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2022.106182>

- Li, X., An, L., Zhang, D., Lee, C. C., & Yu, C. H. (2024). Energy access and female labor force participation in developing countries. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 199, 114468. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2024.114468>
- Liu, S., & Marois, G. (2024). The effect of motherhood on the labour force participation of married women in China. *Asian Population Studies*, 20(1), 104-120. <https://doi.org/10.1080/17441730.2023.2193518>
- Liyanage, R. D. (2021). Impact of inflation on labour productivity in Sri Lanka. *International Journal of Economic Behavior and Organization*, 9(3), 57-70. <https://doi.org/10.11648/j.ijebo.20210903.13>
- Marjanović, I., Popović, Ž., & Milanović, S. (2024). Determinants of female labour force participation: panel data analysis. *Central European Business Review*, 13(2), 69-88. <https://doi.org/10.18267/j.cebr.348?>
- Nazah, N., Duasa, J., & Arifin, M. I. (2021). Fertility and female labor force participation in Asian countries; panel ARDL approach. *Jurnal Ekonomi & Studi Pembangunan*, 22(2), 272-288. <https://doi.org/10.18196/jesp.v22i2.11142>
- Nieuwenhuis, R., Van Lancker, W., Collado, D., & Cantillon, B. (2020). Trends in women's employment and poverty rates in OECD countries: A Kitagawa–Blinder–Oaxaca decomposition. *Italian Economic Journal*, 6(1), 37-61. <https://doi.org/10.1007/s40797-019-00115-x>
- Nijag Gladys,C., & sundjo, F. (2018). Determinants of female labour force participation in Cameroon. *International Journal of Applied Economics, Finance and Accounting*, 3(2), 88-103. DOI: [10.33094/8.2017.2018.32.88.103](https://doi.org/10.33094/8.2017.2018.32.88.103)
- Nikulin, D. (2017). The impact of ICTs on women's economic empowerment. *Catalyzing development through ICT adoption: the developing world experience*, 13, 15-24.
- Omran, E. A. M., & Bilan, Y. (2022). Female labour force participation and the economic development in Egypt. *European Journal of Interdisciplinary Studies*. 14(1), 1-12. <http://doi.org/10.24818/ejis.2022.01>
- Pesaran, M.H., & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of econometrics*, 142, 50-93. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2007.05.010>.

- Rahmawan, F. A. N., & Aisyah, S. (2024). Examining determinants of women's labor participation rate in developing Asian countries. *Journal of Enterprise and Development (JED)*, 6(1), 259-269. <https://doi.org/10.20414/jed.v6i1.9542>
- Sancar Özkök, C., & Atay Polat, M. (2020). Ekonomik büyüme, enflasyon ve kentleşmenin kadınların işgücüne katılımına etkileri: Türkiye üzerine bir uygulama. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 9(17), 63-76.
- Sari, R. M., & Aisyah, S. (2024). Exploring the Impact of literacy rate, health, and women's empowerment on women's labor participation rate in OIC member countries. *Indonesian Interdisciplinary Journal of Sharia Economics (IIJSE)*, 7(1), 1278-1291. <https://doi.org/10.31538/ijse.v7i1.4618>
- Sasongko, G., Huruta, B. E., & Huruta, A. D. (2020). Female labor force participation rate in Indonesia: an empirical evidence from panel data approach. *Management and Economics Review*, 5(1), 147-159. <http://dx.doi.org/10.24818/mer/2020.06-12>
- Savrul, B. K., & Hazar, D. (2020). Türkiye'de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının kadın istihdamına etkisine dair ekonometrik analiz. *Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal*, 30,1-20. <http://doi.org/10.17740/eas.soc.2020.V30-01>
- Sharma, E. (2020). Women and politics: A case study of political empowerment of Indian women. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 40(7/8), 607-626. <https://doi.org/10.1108/IJSSP-12-2019-0261>
- Shittu, W. O., & Abdullah, N. (2019). Fertility, education, and female labour participation: Dynamic panel analysis of ASEAN-7 countries. *International Journal of Social Economics*, 46(1), 66-82. DOI: [10.1108/IJSE-11-2017-0559](https://doi.org/10.1108/IJSE-11-2017-0559)
- Shuangshuang, Y., Zhu, W., Mughal, N., Aparcana, S. I. V., & Muda, I. (2023). The impact of education and digitalization on female labour force participation in BRICS: an advanced panel data analysis. *Humanities and Social Sciences Communications*, 10(1), 1-9. <https://doi.org/10.1057/s41599-023-02020-2>
- Tasseven, O. (2017). The relationship between economic development and female labor force participation rate: a panel data analysis. *Global Financial Crisis and Its Ramifications on Capital Markets: Opportunities and Threats in Volatile Economic Conditions*, 555-568.
- Tatoğlu, F.Y. (2017). *Panel Zaman Serileri Analizi Stata Uygulamalı*, İstanbul:Beta Yayınları.

- Usman, O., & Sanusi, A. (2016). Education and labor force participation of women in North Cyprus: Evidence from binomial logit regression model. *Munich Personal RePEc Archive (MPRA)*, Paper No. 77140, 1-19. <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/77140/>
- Verick, S. (2018). Female labor force participation and development. *IZA World of Labor*. 1-11.
- Viollaz M., & Winkler, H. (2022). Does the Internet reduce gender gaps? The case of Jordan. *The Journal of Development Studies*, 58(3), 436–453. <https://doi.org/10.1080/00220388.2021.1965127>
- Voumik, L. C., Rahman, M. H., Islam, M. A., Chowdhury, M. A. S., & Zimon, G. (2023). The impact of female education, trade openness, per capita GDP, and urbanization on women's employment in South Asia: Application of CS-ARDL model. *Systems*, 11(2), 1-14. <https://doi.org/10.3390/systems11020097>
- Winkler, A. E. (2016). Women's Labor Force Participation: Family-Friendly Policies Increase Women's Labor Force Participation. *IZA World of Labor Evidence-Based Policy Making*, 289, 1-11.
- World Bank (2025). World development indicators. <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>

Queer Portrayals in Turkish Cinema: Case Study of The Club and Selim Songür

Türk Sinemasında Queer Temsiller: Kulüp Dizisi ve Selim Songür Üzerine Bir Analiz

Deniz Gürgeñ Atalay* Nilay Ulusoy**

Highlights:

- The study examines queer representations in Turkish cinema, TV, and digital media.
- It conceptualizes emerging stereotypes through the notion of the nonosh.
- It analyzes Selim Soygür's queer portrayal in The Club via the nonosh concept.

Abstract: The historical drama series, The Club (2021–22), narrating the story of a night-club at the center of Istanbul nightlife during the 1950s, achieved great success by becoming the eighth most-watched non-English-language series on an international digital streaming platform. The significant public affirmation rose on the representation of the leading character – the nightclub star, influenced by respected queer performer Zeki Müren (1931–96). Müren has been credited as the greatest performer in Turkey and a modern male icon with his artistic excellence in singing and his outstanding stage performances for over 40 years. While Müren was performing his art on stage wearing a miniskirt, platform heels, and bright earrings, he had a celebrity persona that would be called the Pasha ("army general"). His homosexuality was known as a "hidden reality" (Arslan 2011:278-279). The referential association of the fictional character with Zeki Müren interpreted in the article to further discuss the portrayal of the queer performance in the series. For this purpose, the article introduced the conceptualization of *nonosh*, a polite yet explicit contempt, presenting an embraceable form of queer identity in Turkish society to define the common portraiture of queer in Turkish popular films and TV shows.

Keywords: Turkish Cinema, Queer Performance, Nonosh, Zeki Müren, The Club (2021-22).

Öne Çıkanlar:

- Türk sineması, televizyon ve dijital platformlarda queer temsilleri incelemektedir.
- Bu inceleme, ortaya çıkan stereotipleri *nonoş* kavramı ile kavramsallaştırmaktadır.
- Kulüp'teki Selim Soygür üzerinden queer temsili *nonoş* kavramıyla analiz etmektedir.

Öz: 1950'li yıllarda İstanbul gece hayatının merkezinde yer alan bir gece kulübünün hikayesini anlatan tarihi drama dizisi "Kulüp" (2021) ilk sezonuyla Netflix'te en çok izlenen sekizinci İngilizce olmayan dizi olarak büyük başarı elde etmiştir. Dizinin başarısında queer karakter Selim Songür'ün temsili önemli bir

*Dr., Bahçeşehir Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Sinema Televizyon Bölümü, deniz.gurgen@bau.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9252-6365.

**Prof. Dr., Bahçeşehir Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Sinema Televizyon Bölümü, nilay.ulusoym@bau.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2176-7003.

etkisi vardı. Selim Songür karakterinin şarkı söylemedeki sanatsal mükemmelliği ve kırk yılı aşkın süre sergilediği olağanüstü sahne performanslarıyla Türkiye'nin en büyük sanatçısı ve tartışmalı bir queer ikon olarak anılan Zeki Müren'le taşıdığı benzerlikler dikkat çekicidir. Müren sahneye siyah smokinlerle ya da ışıltılı aksesuarlara sahip takım elbiselerle, hatta mini etekler ve platform ayakkabılarla çıkmış, kendi kostümlerinin yanı sıra müzisyenlerinin kostümlerini, gösterilerinin dekorunu ve dansçıların koreografisini tasarlamıştır. Muğlak bir biçimde kapalı kalmış cinsel kimliğinin ötesinde, o öncelikle dinleyicilerine karşı nezaketi, hayır işleri, sanatsal duruşu ile Türkiye Cumhuriyeti'nin örnek bir vatandaşı olarak pozisyonlanmıştır. Çalışmada Kulüp dizisinin baş kahramanı Selim Songür üzerinden ortaya koyduğu queer temsil, popüler Türk Sineması ve televizyon anlatılarındaki queer temsilleri geleneği içinde karşılaştırmalı olarak tartışılır. Bu amaçla makale, kibar bir kabul edilebilirliğe işaret ederken açık bir aşığılama barındıran *nonoş* kavramını kullanarak *Kulüp* dizisinde farklılaşan queer temsili tartışmaya açmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk Sineması, Queer Performans, Nonoş, Zeki Müren, Kulüp (2021-22).

Genişletilmiş Özet

Bu çalışma, 1950'ler İstanbul'unu konu alan *Kulüp* (2021–2022) dizisinde yer alan Selim Songür karakteri üzerinden Türk sinemasında queer temsillerin nasıl inşa edildiğini incelemeyi amaçlamaktadır. *Kulüp*, Türkiye'nin sosyal ve kültürel hafızasında önemli bir yer işgal eden çok katmanlı bir dönemi yeniden kurgularken, aynı zamanda Türkiye'de ana akım dijital platformlarda yer bulan nadir queer temsillerden biri olarak öne çıkmaktadır. Dizinin merkezine yerleştirilen Selim Songür karakteri, yalnızca bir sahne sanatçısı değil, aynı zamanda queer kimliğin temsiline dair yeni sorular doğuran, tarihsel bağlamla iç içe geçmiş çok yönlü bir figürdür. Bu bağlamda, queer kimliğin kültürel kodlar, temsil biçimleri ve tarihsel atmosferle nasıl etkileşime girdiği sorgulanmaktadır.

Araştırma, niteliksel bir metodolojiye dayanmaktadır. Temsil kuramı, queer kuram ve performativite anlayışı (Butler, 1990) doğrultusunda yapılandırılan çalışma, Selim karakterinin söylemsel, görsel ve performatif düzeylerdeki inşasını çok katmanlı biçimde analiz etmektedir. Çözümleme, dizi metninin ötesine geçerek görsel semboller, kostüm tasarımı, mekân kullanımı, müzikal performanslar ve karakterin beden dili gibi öğeler üzerinden gerçekleştirilmiştir. Özellikle sahne performanslarının koreografik yapısı, sahnedeki jest ve mimiklerin anlam üretimiyle ilişkisi, queer estetiğin biçimsel dışavurumları olarak ele alınmıştır.

Analiz sonucunda Selim karakterinin, Zeki Müren'e doğrudan göndermeler içeren görsel ve performatif kimliğiyle hem nostaljik bir estetik sunduğu hem de queer kimliğin temsiline dair alternatif bir alan yarattığı ortaya konmuştur. Bu temsil, sadece cinsel yönelimi görünür kılmakla kalmamakta, aynı zamanda karakterin sınıfsal, etnik ve toplumsal aidiyetleriyle birleşerek queer

kimliğin çoklu kesişimsellikler üzerinden nasıl inşa edildiğini göstermektedir. Selim'in bireysel çatışmaları ile kolektif dışlanmışlık deneyimi, patriyarkal normlara karşı sessiz ama dirençli bir karşı duruş biçimi olarak yorumlanabilir.

Sonuç olarak, *Kulüp* dizisinde yer alan Selim Songür karakteri, Türkiye'de ana akım görsel kültürde nadiren karşılaşılan bir queer temsiliyet örneği sunmakta ve bu yönüyle hem queer izleyicilere hem de genel izleyiciye normatif olmayan kimliklerin anlamlandırılabilceği bir anlatı evreni kurmaktadır. Bu çalışma, queer kimliğin yalnızca görünürlikle sınırlı kalmayan, tarihsel bağlamda yeniden kurgulanan ve kültürel bellekle etkileşim içinde olan bir temsil pratiği olarak nasıl işlediğini açığa çıkarmayı amaçlamaktadır. Selim Songür karakteri aracılığıyla, queer temsillerin Türkiye'deki dönüşen medya ortamında nasıl bir anlatı potansiyeline sahip olduğu tartışmaya açılmaktadır.

Introduction

The historical drama series, *The Club* (2021–22), narrating the story of a nightclub at the center of Istanbul nightlife during the 1950s, achieved great success by becoming the eighth most-watched non-English-language series on an international digital streaming platform. The significant public affirmation that the series gained was due to the representation of its leading character, the nightclub star. He directly refers to the respected queer singer Zeki Müren (1931–96). Müren has been credited as the greatest performer in Turkey and a modern male icon, renowned for his artistic excellence in singing and outstanding stage performances over the past 40 years. As stated by Gür, Zeki Müren was not only a celebrated singer but also played a key role in shaping the stage aesthetics of his performances. He designed his own costumes as well as those worn by his orchestra, and even arranged the stage layout himself, drawing on his background in fashion design. On stage, he often appeared in daring outfits—such as miniskirts, platform shoes, and flamboyant jewelry—that challenged conventional norms. Yet, despite this gender-bending style, the wider society, marked by its homophobic attitudes, framed his celebrity persona through titles like “the Sun of Art” or “the Pasha,” which simultaneously celebrated and contained his queerness (Gür, 1996, p.37). His homosexuality was not openly expressed in society and was known as a “hidden reality” (Arslan, 2011, pp. 278-279). The referential association of the fictional character with Zeki Müren will be interpreted in the article to discuss further the portrayal of the queer performance in the series. For this purpose, the article will introduce the conceptualization of *nonosh*, a polite yet explicit contempt, and present an embraceable form of queer identity in Turkish society to define the common portraiture of queer in Turkish popular films and TV shows.

Portrayal of Queer in *The Club* (2021–22)

The historical drama TV series *The Club* (2021–22) narrates the story of a night-club at the centre of Istanbul nightlife of Turkey. Matilda, an ex-con, works in one of the most important nightclubs of 1955. Trying to establish a good relationship with her daughter Raşel (Asude Kalebek), Matilda tries to fight the egos of her boss Orhan (Metin Akdülger), nightclub manager Çelebi (Fırat Tanış) and headline singer Selim (Salih Bademci).

The series, which sheds light on the recent history of Turkey, became the eight most-watched TV series. In the week of 8–14 November 2021, 7,860,000 hours were watched in total (Cumhuriyet, 2021a). The public admiration is grounded on various aspects of the narrative, through the representation of the ethnic and religious minorities in Turkey during the furious dynamics of nationalism in politics. The events revolving around headliner Selim Songür, the aesthetic contribution of Songür's costumes and show to the visuality of the series, and the presence of a “plausibly deniable” tension with the club's owner Orhan were among the remarkable elements of the series. In this context, the significant public affirmation that the series gained stems from its portrayal of the queer character, Selim Songür. Selim Songür is reminiscent of Zeki Müren, Turkey's first queer star, who changed the musical concept and stage shows of the 1950s and became a legendary name that everyone admired and respected. With this familiarity, Selim became the most popular character in the series. In addition to the fact that a queer character has such an important place in the story in the mainstream narratives in Turkey, it is also important that Selim is portrayed realistically, sincerely and respectfully, in line with historical references. Zeki Müren's status as a prominent figure in Turkish society from the 1950s to the late 1990s made Selim Songür one of the most influential characters in a mainstream narrative. Although Zeki Müren's stage shows with his flamboyant and gender-fluid costumes indicated a queer performance, neither he nor the Turkish people made a clear comment about his sexual orientation during Müren's lifetime (Stokes, 2012, pp. 108–09). The public image of Zeki Müren as a secular, well-educated modern artist reveals the structure of his identity as an appropriated entity by the standards of republican ideals.

The ‘out yet in the closet’ queer performance of Zeki Müren, alongside his public identity as an ideal citizen in the Turkish Republic, deserves attention in order to identify the public affirmation of Selim's character. The terminology of “out yet in the closet”, employed here to signify the queer performance of Zeki Müren, is derived from Eve Kosofsky Sedgwick's conceptualization in *Epistemology in the Closet* (1990).

Society's respect and admiration for Zeki Müren, based on the public approval of Selim Songür's queer performance in *The Club*, creates a solid ground to step on and discuss the extents of queer performance and its representation in Turkish popular culture in a historical context. In an effort to reflect the engagement of Selim Songür with Zeki Müren, as well as to interpret the representation of queerness in Turkish popular culture –particularly in mainstream cinema and TV shows– we will begin by sketching the character, Selim Songür. Next, we will portray Zeki Müren and the story of his artistic development, exploring the effort to articulate his queer performance. This emerged in a paradoxical relationship with his public persona and the ideal citizen identity he had built up in accordance with republican ideals. The affinity between the character Selim Songür and Zeki Müren –a great salutation, if not a direct reference– will be discussed in the following section. In order to reflect on our assessment of the significance of the queer performance of Selim Songür's character in *The Club*, we will discuss the representation of queerness in popular Turkish cinema within a historical context. This article introduces the concept of *nonosh*, a socially acceptable form of queerness in Turkish culture to highlight the diverse representation of queerness in popular Turkish cinema and TV shows, and to define the common portrayal of queer characters in Turkish popular films and TV shows.

Selim Songür enters the doors of the club right in the middle of chaos, as the main star of the show –the classical Turkish music singer– leaves due to budget conflicts and brings the club to the brink of closure. The charming young man steps into the main hall in light yet rhythmic moves, making his approach appear like a dance routine in a romantic play. Selim's tall, well-built figure with pleasing proportions is emphasized with an elegant style, while his curly hair and nerdy glasses create a sweet deviation from standard handsomeness. He catches Orhan's, the owner of the club, attention at once with his sparkling wit, while criticizing the musical performance during the rehearsal. The perfection of his Turkish in terms of both pronunciation and flourishing use of vocabulary reveals him as a well-educated intellectual artist. In his self introduction to Orhan, Selim projects his vision for the show that would carry the club to the top of Istanbul nightlife in the 1960s. Selim promises Orhan a show that would bring east and west together, a show that in western standards matches the taste of the eastern crowd 'just like İstanbul, just like Turkey'. Selim with great passion says, 'I have a dream, just like East and West fighting but making love at the same time'. Orhan looks at Selim with great admiration, and smiles. The two men's eyes meet. Selim notes with a curl of his lips, a sparkle in his eyes, Orhan endorsing his vision, sharing his enthusiasm with a matching sparkle in his eyes, and Orhan employs him with a firm handshake. This intimacy, which starts between the two men in the first episode, develops at speed in the later episodes. When Selim disappears on his first night at the gazino due to stage fright, Orhan

desperately starts looking for him in the streets of the city. He finally finds Selim hiding in his house and confesses that he shares the same dreams with him. Selim says to Orhan, ‘I will disappoint you’. Orhan approaches Selim and says, ‘then disappoint me with your blood, sweat and tears on that stage’. Their gazes meet again, and the scene ends. Despite the obvious physical attraction and admiration between Selim and Orhan, the series never explicitly shows or implies acts of intercourse between them or put what is going on between them into words. What they have for each other remains in the closet in the first season of the series. The conceptualization of queer performance theorized in Judith Butler’s work brings us to the fertile ground of interpreting actions, gestures and statements in the context of gender positioning in various texts, including film and TV productions. The perspective of Butler indicates the fact that ‘gender category’ and social gender codes imposed on individuals by social order are attempted to be maintained in the heterosexual order. The ‘body’ is not just an anatomical structure, it is a symbolic structure that has meaning in time. A person’s body makes their innate sexuality visible. However, the concept of gender cannot be limited to solely the human body.

According to Butler, gender and sex do not originate from anywhere. Identities and bodies gain gender through the repeated performances of certain cultural norms (Butler, 1999). Following Butler’s lead on the conceptualization of performance as way to define the act that represents gender, we will utilize the notion of queer performance to compare the character Selim Songür and Zeki Müren.

From our perspective, the queer performance of Selim Songür exposes a charming gay character who stands bold and proud; he is the talented, admired and respected queer headline of a fancy nightclub in Istanbul. The queer performance presented by Selim Songür in *The Club* exhibits a novelty in popular mainstream films and TV shows in Turkey with the portrayal of a queer identity that extends the stereotype of a soft, effeminate insignificant character.

Methodology

This study employs a qualitative research methodology to examine the construction of queer representation in Turkish screen narratives, with a specific focus on the character of Selim Songür in the Netflix series *The Club* (2021–2022). The analysis is grounded in an interdisciplinary theoretical framework that draws from representation theory, queer theory, and Judith Butler’s (1990) concept of performativity. These approaches provide the conceptual tools necessary to interrogate the discursive, visual, and performative construction of queer identity within the context of a mainstream Turkish period drama.

Rather than limiting the investigation to the narrative content or textual analysis of the series alone, the study adopts a multimodal perspective that encompasses various semiotic layers of the audiovisual material. The methodology involves a close reading of the series episodes in which Selim Songür appears, paying special attention to the symbolic use of costume design, spatial arrangements, musical performances, and bodily gestures. Each of these elements is understood not merely as stylistic choices, but as components of a broader representational strategy that constructs and communicates queer identity within the socio-historical context of 1950s Istanbul.

Particular emphasis is placed on Selim's stage performances, which function as a concentrated site for the articulation of queer aesthetics. The choreographic structure of these performances, along with the expressive use of gestures, facial expressions, and interaction with the audience, are examined as performative acts that subvert heteronormative frameworks. This performative analysis allows for an exploration of how the character enacts gender and queerness not solely through speech or identification, but through embodied practice and visual codes. The stage becomes a space where alternative modes of subjectivity and gender expression are temporarily legitimized and celebrated.

In addition, the methodology incorporates visual discourse analysis to deconstruct the character's presentation in relation to cultural memory, nostalgia, and intertextual references—particularly those evoking Turkish icon Zeki Müren. The character's visual likeness, vocal performance, and stylization are treated as layered citations that simultaneously situate Selim within a recognizable queer lineage and produce new meanings within contemporary Turkish visual culture.

This methodological approach aims to uncover how *The Club* includes a queer character and constructs queerness as an affective, political, and aesthetic register within its narrative world, by synthesizing textual, visual and performative elements. This holistic reading seeks to bridge the gap between queer visibility and the politics of representation by situating the analysis within a broader cultural and historical discourse.

Pasha of Modern Turkey: Zeki Müren

The character of Selim Songür points to a well-known figure in Turkish society and culture. The memorable melodies of his songs, his stage costumes and shows, his audiences' admiration, and his 'open secret' queer identity all recall the legend of Zeki Müren (1931–96). From his first radio emission in 1951 until his death in 1996, Turkey's most important pop icon, Müren, was a beloved queer singer, a pioneer in utilizing mass communication tools, and an inspiration to queer

individuals in Turkey. Turkish art music is derived from Ottoman court music, which has rich musical influences including Arabic, Persian, Greek and Sephardic traditional music. Müren introduced queerness to Turkish audiences with his flashy, unique style of dress, hair and make-up. One could even go as far as saying that Müren queered Turkish masculinity: he performed it convincingly, while also exposing its contradictions' (Hawkins, 2018, p.110). Although Zeki Müren had been putting forth queer performances his stage shows, costumes and make-up for 45 years; however, he had never openly mentioned his queer identity. No public opinion was expressed about Müren's sexual orientation until his death. As Martin Stokes quotes Elif Şafak, the 'fear of effeminate men' in society prevented Zeki Müren's admirers from speaking the truth about him (Şafak cited in Stokes 2012, p. 70). This situation may have been interpreted as glorified male friendship in Turkish Sufism, a sign of sincerity in a period of scepticism or a love devoted to one's country and society in a world detached from family and fertility. In short, Müren was wanted and interpreted by society as a 'model citizen' in any case (Stokes, 2012, p. 71).

Queer culture finds its place in dispersed areas of public life such as music and dance in Turkey. In Ottoman poetry, which encompasses the majority of Turkish art music lyrics, the author's voice is completely masculine. However, the gender of the poet's lover can be ambiguous. This ambiguity stems both from the fact that Turkish is a gender-neutral language, and the belief that intellectual friendship can only exist between men in such a male-dominated culture (Schick, 2020, pp. 192–193). Zeki Müren created an alternative form of Turkish masculinity by navigating Turkish cultural symbols in Turkish popular culture. 'In a culture with rigid norms of masculine dress, his costumes and his performances reproduce gender norms in an ambiguous but widely celebrated way that the very notion of masculinity comes to seem less oppressive in its demand for conformity' (Hawkins 2018). In 'Stars', Richard Dyer argues that 'ideology is the set of ideas and representations in which people collectively make sense of the world and the society in which they live' (Dyer and McDonald 1998: 2–3). Zeki Müren's public persona reconciles East and West, conservatives and secularists, old and new, Ottoman Empire and Turkish Republic. Müren won the public heart by matching republican cultural reform laws and Ottoman heritage, which was 'stigmatized in musical style, religious expression and gender expression' (Hawkins, 2018, p. 102). Turkish stage culture is a reflection of the change in Turkish social structure that Zeki Müren experienced from 1951 to 1980. The official ideology of Turkish Republic was to break away from the Ottoman Empire and to realize itself as a secular democracy modelled on European civilizations. Mustafa Kemal Atatürk, the founder and the first president of the Turkish Republic, manifested his ideology by creating a constitutional democracy and introducing cultural reforms, such as the acceptance of the Latin alphabet, the imposition of a Western dress code, and THE

promotion of Western art over Ottoman heritage. Since 1923, the year of the foundation of the Turkish Republic, all these reforms have caused major fractures in Turkish society. In the 1950s, Zeki Müren's voice, singing style, clothes, speech and stance were a liberal reaction to the authoritarian attitude of the Republic (Stokes, 2012, p. 104). The state's elitist vision of a top-down modernity project and its adopted lifestyle was the norm during the Republican People's Party's (CHP) one-party rule from 1923 until the Democrat Party (DP) took over the government in 1950. Democrat Party (DP) then diverted the cultural policy of CHP and replaced it with populist discourse. In addition, with the mechanization of agriculture in Turkey, the migration from the countryside to the city grew, the number of slums increased and the population of major cities such as Istanbul started to change. However, when the Democrat Party seized power, Turkey became a member of NATO. The rapprochement with America caused changes both in the official Republican ideology and in the cultural sphere. This rapid change in society is reflected in the field of music. Turkish art music became popular again. Its popularity changed depending on where it was heard (Çak, 2013, p. 79). Television broadcasting did not start in Turkey until 1968, so radio broadcasting and the record industry were the most important sources for spreading music throughout the country. Therefore, gazinos gained importance as places where the public could see their favourite singers' live performances. The gazino, a kind of nightclub where you can eat and watch live entertainment, has been the most important indicator of this popularity. Gazino derived from the word "casino", which means the country house, can be simply defined as a nightclub that serves food and alcohol and presents music and dance. Gazino is a hybrid space reflecting the dynamism of the city that combines Turkish and Western elements. The first gazinos were opened during the last period of the Ottoman Empire, specifically in the Pera district, where embassies and non-Muslims resided. Until the 1950s, the number of gazinos in Istanbul was limited. Gazinos, which increased in number with the Democrat Party coming to power, are both social media and new addresses of new entertainment culture (Öztan, Korucu, 2017, 73). The story told in *The Club* series was also based on the reflection of this change in daily and cultural life in Turkey. When Zeki Müren became the leading figure in Turkish art music and the first major pop star to genuinely captivate and mobilize the public in the 1950s (Boyacioglu, 2016, p. 9). His target audience encompassed practically everyone because he had already been a famous pop star before he began changing gazino culture. Ever since his debut, his gender and sexuality have been the subject of debate, as many listeners dwelled on his gender status after his first radio concert in 1951. He issued his first record in the same year, at a time when the recording industry functioned as a market-oriented enterprise shaped by public demand. His commercial output captured the ambivalent desires of audiences, which oscillated between tradition and Westernization.

Reflecting these cultural tensions and the ideological ambitions of the new Turkish Republic, he was positioned as the representative voice of the national institution (Stokes, 2012, pp. 72–75). Parallel to the simplification of the Turkish language through Republican reforms, song lyrics were likewise streamlined. Müren's repertoire encompassed both modern and classical styles, integrating Balkan and Western elements into Turkish music. He further contributed by reinterpreting folk songs and contemporary Neapolitan popular tunes in Turkish (Boyacioglu, 2016, p. 25). By reimagining Ottoman palace music through the lens of popular performance, Zeki Müren converted Turkish art music into a popular genre, commodifying it as a cultural product readily consumed by mass audiences (Bengi, 2014, p. 15). As Istanbul's gazinos entertainment became famous in the 1950s, the number of people coming to Istanbul from the countryside increased. A new audience emerged in the gazinos. Their costumes and behavior showed that they were not from Istanbul. Thus, the new audience of the gazinos could watch Zeki Müren perform live on the stage; previously they had only heard him on the radio and on records (Öztan, 2017, pp. 86–87). Throughout his artistic life, he expanded his fan base from the urban bourgeois of big cities such as Istanbul, Ankara and Izmir, where people watched him in the gazinos, to the rural people who watched Müren's films (Hawkins, 2018, p. 99).

Müren took increasing risks with his clothing and costume design over the course of his career. When Stokes mentions 'Müren's pompous yet unspoken queerness' (Stokes, 2012, p. 70), he refers to the attractive, flamboyant look of Zeki Müren's clothes that clearly challenged the gender codes in Turkish society between the 1950s and 1990s. On 22 May 1955, he performed on stage for the first time in Istanbul. He was aware that innovations needed to be introduced on the stage and planned these innovations (Çak, 2013, p. 90). Willing to draw upon his education in pattern design from the Academy of Fine Arts for his stage appearance, Müren paid attention to every detail in his stage setting and costumes, and designed colorful clothes. He started his first gazino programme with a white tuxedo, which was acclaimed in the newspapers, and he then continued with a black one. He closed his concert in a bright burgundy tuxedo. From that point, he started adding little details to his clothes, such as a pearl pin and cufflinks. In 1958, he took to the stage for the first time in a colourful jacket embroidered from head to toe with sequins. His repertoire and his costumes affected the mood of the audience. He took off his glasses, his face was clean-shaven, and with make-up, he had plucked eyebrows and false eyelashes with mascara and lipstick. He had a feminine short haircut with blond streaks. In 1958, the Turkish press portrayed him as 'the young voice who brought the aesthetic sensibility of the French revue to the Turkish stage,' underscoring his role in blending Western stylistic elements with local performance traditions (Bengi, 2014, p. 86). The immense popularity of Müren's concerts led him

to reconfigure the dynamics of stage and spectatorship in order to assert full control over the performance space. By constructing a T-shaped stage and employing arc lighting that followed his movements, he effectively dissolved the boundary between performer and audience. This staging strategy created an intimate illusion in which each spectator experienced the performance as though it had been directed solely at them. (Gür, 1996, p. 49). The Turkish people's eternal love for Zeki Müren kept him away from all society's prejudices. Spencer Hawkins argues that the most prominent representation of Turkish identity has been Atatürk's clean-shaven, European male appearance and his stylish, westernized attire. Through his elegant and westernized attire, Atatürk diminished the cultural suspicion that an attentively dressed man might be dismissed as effeminate or a dandy. This style of clothing, Hawkins suggests, later created the conditions of legitimacy for Zeki Müren's own elaborate attention to costume and self-presentation, reframing what might otherwise have been read as excessive or deviant into a culturally acceptable expression of modern Turkish masculinity (2018, p.102).

Atatürk, the founder of the Turkish Republic and formerly an Ottoman general (pasha), became the model figure of modern Turkish leadership. In a striking parallel, Zeki Müren was also popularly referred to as a pasha by his admirers and the media. At a ball held at the Turkish Military Academy in 1955, students performed a waltz to his song called 'Beklenen Şarkı –The Expected Song'. After this, he started to be called pasha. Celebrated for his vocal artistry, theatrical presence, and cultivated use of the Turkish language, Müren embodied a model of cultural refinement that resonated with the secularist and reformist ethos of Kemalism. This positioning enabled him to be constructed as both an exemplary 'true' citizen and a member of the national elite. His legacy as an idealized citizen was reinforced even posthumously, as his will stipulated that half of his wealth be donated to the Mehmetçik Foundation, an institution symbolically tied to the military and the protection of the nation (Çak, 2013, pp. 80–195). With this act, he also strengthened his role of pasha, which in Turkish means a respected person.

Stokes argues that Zeki Müren's public persona, which he built in the early years of his career, combined multiple and contradictory identities into one star identity. Zeki Müren's performances such as his stage presence, vocal style, and clothing were deeply rooted in traditions of Turkish and Ottoman nightlife. As Stokes observes, during the 1920s and 1930s male singers in Turkey were often celebrated for performing in a so-called 'female voice,' employing high-pitched tenor registers that carried associations of refinement and artistry (2010, p. 105). Zeki Müren's queerness, in many ways, evoked earlier performance traditions of the Ottoman era. This form of nostalgic queerness unsettled the Republican construction of national masculinity, yet it simultaneously garnered immense admiration from audiences. The evocation of the past was

particularly resonant with the legacy of the *köçek* (male dancers dressed in drag) who had embodied the entertainment culture of the Ottoman court. Reviving these associations, Müren's performances in the nightlife of the 1950s reintroduced this Ottoman-inspired aesthetic into the cultural imagination (Çak, 2013, pp. 54–55). Müren brought together kitsch and elite culture, effeminate and emotional intimacy, eye-catching performances and auditory privacy, an East-centred cosmopolitanism, that is, Ottoman heritage, and a West-centred Turkish nationalism, namely the republican reforms. Müren's voice occupied a central place within the complex processes of cultural identification. Its softness, consistency, cultivated tone, and disciplined refinement conveyed associations with the qualities of citizenship—rationality, moderation, and thoughtfulness. Nevertheless, in the tradition of Turkish art music, vocal interpretation has always been the decisive criterion of artistry. Müren destabilized the canonical mode of interpretation by advancing a more emotional and improvisatory style, marked by abrupt tonal shifts and an openness to spontaneity. In this sense, his androgynous voice and innovative vocal delivery constituted the first popularized challenge to Republican cultural reforms within the domain of music. (Stokes, 2010, pp. 84–99).

According to Hawkins, the Ottoman nostalgic fantasy is one of universal welfare and cosmopolitan inclusiveness, but Müren also plays on Kemalism's Westward orientation to allow space for his flamboyant showmanship. As in his gazino performances, Müren's film persona straddled the wishes and fantasies of the two rival strands of modern Turkish culture – all the while queering both models of masculinity (Hawkins ? 2018, p. 111). Müren allowed the question of identity to be publicly constructed in a responsible and citizenly way, asserts Stokes (2018). Yet, Zeki Müren continues to be revered as a national hero in Turkey. He was bestowed with the title of 'State Artist' in recognition of his lifelong musical achievements and was affectionately known as 'Pasha.' His legendary voice, together with his enduring contributions to Turkish art music and popular culture, remains unrivaled. (Boyacioglu, 2016, p. 25). Zeki Müren's queerness unsettled the parameters of Turkishness as defined by official ideology, sparking debates that exceeded the normative boundaries of national identity. Stokes contends that the very circulation of public discourse around queer identities can be read as 'a displacement of the more politically difficult topic of discussion'—the unresolved ethnic and class fissures structuring the modern Turkish state (Stokes, 2012, p. 70).

Zeki Müren's career exemplifies the paradox of a closeted queer star who simultaneously came to embody the republican ideal of the respectable *pasha*. From his earliest stage appearances in the 1950s, Müren pushed boundaries through elaborate costumes, flamboyant self-presentation, and an androgynous voice that challenged normative gender codes. His attention to stagecraft in

designing sequined jackets, colorful tuxedos, and theatrical lighting brought spectacle and intimacy together, while gestures and vocal inflections hinted at queerness without explicit declaration. Yet Müren's identity was anchored in the cultural legitimacy endowed with Kemalism. His refined use of the Turkish language, his donations to the Mehmetçik Vakfı, and his elevation to *State Artist* aligned him with the values of national service and elite citizenship, reinforcing his public image as a model Kemalist citizen even as his queerness unsettled the very ideals he appeared to embody. While his queerness recalled Ottoman traditions such as the *köçek* and reintroduced them into modern entertainment, his public image as a patriotic and cultured *pasha* neutralized potential cultural marginalization. Therefore, Müren persona **stood at the intersection of conflicting cultural codes**, simultaneously subverting and legitimizing them. While queering Turkish modernity, Müren **persisted as** an uncontested national hero. In *The Club* series, gender-based criticism is brought to these conflicts for the first time in the mainstream area.

In *The Club*, Selim Songür is represented as a passionate and ambitious composer with innovative ideas about what a gazino show and new Turkish music should be. In the first episode of the series, he is portrayed as a young and inexperienced musician who was rejected by every gazino he applied to. The musicians he works with tell him to give up. He rejects this because he firmly believes that he will achieve his dreams. Following this scene, the audience begins to see how Selim can achieve his dreams, about which he speaks with great passion. David Bordwell, in his chapter 'The art cinema as a mode of film practice', argues that in classical cinema narrative form motivates cinematic representation. 'Narrative time and space are constructed to represent the cause-effect chain. Specifically, cause-effect logic and narrative parallelism generate a narrative that projects its action through psychologically defined, goal-oriented characters' (Boardwell [1979] 2008, p. 152). The character arc built for Selim, his struggle to achieve his passion to express his music to a wide range of audiences, as well as staying true to his identity, constitute the key points of the plot line. Selim's tale as the protagonist of the series moves the story forward through his resilience and devotion in the face of tumbles and falls. He distinguishes himself from the other characters with his clothes and behaviours from the first episode when he meets the audience. He has a different look than the other male characters with his plastic imperial retro-framed eyeglasses, black bow tie, double-breasted, plaid, grey blazer, grey flannel trousers, burgundy cardigan and black moccasins. With his long, wavy, pompadour haircut and black fedora hat, he completely reflects men's fashion of the 1950s. This 'colourfulness' does not appear in the costumes of any other male character throughout the series. Çelebi and Orhan, the other important male protagonists of the series, always wear dark suits and light-coloured shirts. The driver, İsmet, is seen throughout the series in a white turtleneck sweater, a black leather coat, and dark trousers.

Thus, Selim is visually distinguished from other characters with his fashionable clothes and refined taste. He enters the room of Orhan Şahin, the boss of the gazino, and offers to build the future of the nightlife together: ‘I promise you to pull the carpet under the feet of this city.’ Selim goes onstage and sings his first song, ‘I am my own tale’. The sympathy, belief in each other, solidarity, and love, which began between these two young men from the first time they met, are shown only in their eyes and metaphorically in Selim’s lyrics throughout the series. In the lyrics of the song, Selim says, ‘[s]ome of us are guilty of the rainbow, some of us are born forbidden, defying the world, in the end.’ The series never names him ‘gay’; instead, queerness is articulated obliquely, through the villain Çelebi’s insinuations directed at him and his companion Matilda. This censored text is inscribed in the very constitution of Selim Songür’s persona, a figure that unmistakably echoes Zeki Müren’s carefully crafted image. As one commentator notes, such ‘figures allow fears of femininity, loss of masculinity, or childhood fixation to be projected onto dominant characters,’ while at the same time, the secrecy surrounding them relegates homosexuality to the sphere of a private libidinal economy, foreclosing its public articulation (Arslan 2011).

Zeki Müren moved into the film industry in 1954 and starred in eighteen films. “The open secret of his homosexuality adds to the pathos that the viewer feels when watching the tribulations of Müren’s characters” (Hawkins, 2018, p. 108); he always played boyishly innocent, graceful leading male characters, almost all named ‘Zeki’, who are involved in heterosexual romantic relationships with strong women but come to be controlled by them. There was always a rivalry between two powerful female characters, and he could not decide between these attractive females. Arslan refers to Zeki Müren’s ‘caught in the middle’ characters as ‘Zeki is figuratively married to the public in the film’ (2011b, p. 209).

As Gür stated, Zeki Müren managed not to be the subject of homophobic violence with the power of his famous persona in a society where homophobia exists intensively (Arslan 2011b, p. 278–279). Selim Songür meets Matilda, one of the series’ main protagonists, while they are both smoking outside the gazino. Outside the gazino, the two smokers and ‘outsiders’ find each other. He notices Matilda’s worn-out but stylish clothes and luxury brand old shoes. Matilda’s sad and melancholic posture intrigues Selim, who himself is a melancholic loner. Selim wanted to pursue his dreams and was rejected by his family because of his choice to be an artist. Throughout the series, we do not hear any words about his queerness and his interest in Orhan. When he is sad, he goes home alone. He does not want to accept a life imposed on him, that is why he is melancholy and lonely. He is as sad and melancholy as Matilda, who has been released from prison and has lost her family and her place in society. This melancholic couple, who do not accept the identities determined for them in society, find each other outside the gazino where they have just started

working. They are no longer alone. He starts to sing and dance to American singer Harry Belafonte's (1927–) famous calypso song 'Matilda' to cheer her up. Their friendship begins when he convinces Matilda to dance with him. The definition of 'how to be gay', quoted by Spencer Hawkins from David Halperin, presents Selim Songür's queer situation, which is 'never expressed but shown' throughout the two seasons of the show. The attitudes that Hawkins reveals when describing Zeki Müren's characters in his movies – his shy and sarcastic smile, throwing his hair back in an exaggerated way – appear as details hinting at Selim Songür's homosexuality in the series. Thanks to the close bond he has formed with Matilda, he feels comfortable enough for the first time. He overcomes his shyness, and he starts 'flirting' with her. Admiring and being admired by a strong female character older than him, flirting with her and being in solidarity with her, these situations are similar to those of the characters portrayed by Zeki Müren in his films. In the historical movie *Katip* (Scribe 1968), the mother of the Ottoman sultan admires the voice of the young man played by Zeki Müren. The sultan-mother's extreme interest has a great influence on Müren's character, and the young man is not unhappy with this situation (Hawkins, 2018, p. 110). Zeki Müren's movies and performances were especially popular among women (Hawkins, 2018, p. 106). Müren's notoriety as a ladies' man continues in Selim's character. Selim appoints Matilda as the only person to help him behind the scenes. Thus, he protects Matilda from Çelebi's mistreatment and finds himself a confidante. Together with Matilda and her expectant daughter, Rachel, they 'start a family'. Selim's innovations onstage are similar to those of Zeki Müren. On his first night at the gazino, he takes to the T-shaped, illuminated stage in a white tuxedo, just like Zeki Müren. He no longer wears glasses. Gold beads are embroidered on the collar of his jacket. At the end of his first show, he rises and flies up the hall thanks to a mechanism that leaves the audience in amazement and admiration. A burgundy velvet or a pink satin jacket with a black satin collar, black trousers, black bow tie and white shirt, which he wears in his later shows, is also reminiscent of the colourful tuxedo jackets that Zeki Müren introduced to Turkish nightlife. Although Zeki Müren did not abandon his masculinity on stage, he incorporated feminine elements in his movements. In doing so, he alienated Turkish masculinity and thus queered it. He openly exhibited his queer performance on stage as he received great love from society with his voice. This was an important innovation that Müren brought to the gazino scenes. Sociologist Mehmet Ümit Necef explains the Turkish people's admiration for these queer artists with their admiration for the performance skills of these artists and the tolerance they show towards them for behaving a little weird when performing art compared to other people (Hawkins, 2016, p. 103).

In *The Club*, Selim Songür is one of the main characters who drive the story forward. He is assertive, determined, and brave enough to do what he knows is right. He is proud of the

innovations he brings to the entertainment world. He is also satisfied with his clothes and appearance. This is the reason why he got into a big fight with Orhan, and the audience felt that they had a romantic relationship in the first episode of the second season. Orhan asks him to wear a black suit on the evening when he will receive the ‘Most Successful Turkish Businessman Award’. However, Selim has the most decorated jacket he has ever worn. In season two, the costume is never revealed in its entirety; rather, the audience is permitted only a glimpse of the jacket’s ruffled lace collar, white with gold. This selective framing resonates intertextually with a 1972 music video by Zeki Müren, where the artist’s own costume prominently features a similar white ruffled collar, signaling continuity between queer performance traditions across different media and historical moments (Nysarac, 2013).

Selim Songür’s songs are not only a musical element in the series. These melodies, which are immediately popular with the audience in Turkey, complete the story as diegetic music. With this cohesive and unifying role in the series, Songür attracted so much attention from the fans of the series that the second season of *The Club* was introduced with the news that for ‘Those who miss Selim Songür, the longing is over’. Just as Zeki Müren has become legendary as one of the most important artists in the history of modern Turkey, Selim Songür appears as the most loved, eagerly awaited and watched character in *The Club* TV series.

Representations of Queer Performance in Turkish Cinema and TV Series

Queer representations in Turkish cinema are directly related to the development of cinema in this geography. The series of modernist implementations practised in arts and culture during the Early Republican period ignored the field of cinema, despite its suitability for use as a political instrument. Through the lack of state support and administration, cinema in the Turkish Republic developed in interdependency on the audience and private entrepreneurship, hence reflecting the culture of the masses (Arslan, 2010, pp. 7–10). Cinema in Turkey started as almost a pure form of entertainment that was thoroughly reflective of the audience’s demands, in other words, showing society’s fears and fantasies during the given period. In this respect, even though cinema in Turkey was established within the rules and regulations of the entertainment industry, seemingly free from the enforcement of the state policies connected to the Kemalist reforms mentioned earlier, it still reflects the ideals of the foundation process through their impact on society. Yeşilçam Cinema is broadly defined as the filmmaking practices between the 1940s to 1980s in Turkey, which flourished and had a reflexive relationship with modernist implementations of the foundation process. Within the framing of ideal citizenship depicted by the reformist movement, the representations of gender that are involved in love, sexuality and family in Yeşilçam Cinema are

strictly maintained within the norms of heterosexuality. Yeşilçam Cinema almost completely avoided the representation of a queer performance in its narratives until the 1980s (Erdem, 2019, pp. 3–4). Queer performances through the 1980s and beyond are commonly referred to as ‘New Cinema in Turkey.’ In the context of 1990s criticism that it would be interpreted as challenging the reformist implementations of the early Republican period. Criticism of the Early Republican period in Turkey took place between 1919 and 1938 gained significance through the 1990s. Understanding the critical dynamics of society around the 1990s that question the Kemalist ideals of the foundation process demands attention for its impact on the emergence of queer performances in cinema. The social characteristics of 1990s Turkey are marked by cultural expressions that exhibit emancipation from the modernist duties of Republican ideology (Gürbilek, 1992, pp. 14–102). These are reflected in the desires of various social groups that had been ignored in order to meet the ideals of imagined modernity. Through this, Gürbilek identifies the social experience of 1990s Turkey as the ‘return of the repressed’ in society. The social experience of the period was echoed through a critical perspective in academia to discuss the modernist implementations of the Early Republican Period.

Queer theory and politics began to develop in Turkey within the critical dynamics of a 1990s Turkey that aimed to spotlight and deal with the consequences of the modernization project. Critical queer perspective grew upon the broad resistance in society challenging the implementations of the foundation process and its reductive tendency towards multi-cultural, multiethnic and multi-religious society to reach the imagined ideals of the republic. Institutions such as Kaos Gl and Lambda Istanbul for LGBTI+ rights reinforced the penetration of queer critical perspective in the cultural sphere during the period (Partog, 2012, pp. 169–78). The involvement of the critical queer perspective in the cultural sphere along with feminist criticism created a considerable impact on artistic products, especially in cinema in Turkey. Queer characters came to be represented in films as the central figures that drove the story. Among these films, *Dönersen Islık Çal* (Whistle If You Come Back) (Oğuz 1992) narrates the story of a tense survival relationship between a transvestite and a dwarf, both are excluded from society. *Gece Melek ve Bizim Çocuklar* (The Night, Angel and Our Gang) (A. Yılmaz 1994) portrays the dark, corrupt, bitter portrayal of İstanbul nightlife through the eyes of a group of ‘nocturnal animals’, male and female prostitutes, pimps and transvestites. The atmospheric and poetic film *Hamam* (Hammam) (Özpetek 1997) tells the story of an intense and affectionate love relationship between two men whose paths cross over the reconstruction project of a historical Turkish hammam in İstanbul. The queer characters in these films gain prominence over their full-bodied portraiture with character arcs and inner conflicts; they are powerful elements in the storyline, actively driving

the subplots. These films, which emerged during the 1990s in Turkey, effectively participated in the critical queer debate by the way they portrayed queer performances. Another significant example of indie cinema that bears the critical queer perspective in its narrative and formal qualities is *Zenne* (2011) directed by Caner Alper and Mehmet Binay. As a significantly diverse example that emerges from the cinematic conventions of Turkish Cinema in 2000's, *Zenne* is inspired from the true story of Ahmet Yıldız, a young man who is murdered by his family for being gay in 2008. The representation of queer performance in *Zenne* gains prominence in its use of dance as an expression of queer identity by bending gender norms. Such visual depiction of queer performance in *Zenne* is fortified by its expression of the pressures of social structures and depiction of violence the character faces in everyday life. The queer characters in *Zenne* are not mere representations but as figures through which performative resistance, identity formation, and the contestation of social norms are staged.

However, these films were the cultural products of an era of film production in Turkey that was on the brink of extinction. The period of the late 1980s and especially the first half of the 1990s is broadly considered a dead season of cinema, the dry moment between the gradual disappearance of Yeşilçam Cinema and the appearance of the New Cinema in Turkey. Therefore, films conveying a critical queer perspective in their narratives through powerful queer characters would be considered examples of an indie practice far from the usual narratives of mainstream popular cinema in terms of audience expectation and their ultimate reach and wide circulation. The relationship between popular mainstream films and the dynamics of society of a given period deserves attention in order to signify their interaction (Hayır, 2014, p. 811).

Queer characters were represented in different ways in different periods of cinema in Turkey. As Doğan cites in his thesis, a few Turkish films of the 1980s mention homosexuality as a 'disease' that can be cured. The representation of the effeminate characters are conceptualized via the introduction of the terminology of "nonosh". The conceptualisation of nonosh is accommodated in the article to describe the stereotypical portrayal of queer performance in contemporary Turkish film and television. In Turkish, nonoş is a colloquial term commonly used to identify queer men, with an emphasis on perceived "softness or effeminacy". On the surface, its usage can carry a degree of sympathy or familiarity, yet it simultaneously reinforces the position of queer identity as "other" within society. As such, the term reflects a paradox: it designates a socially tolerated form of queerness that is embraced in popular culture, while at the same time embedding a subtle sense of ridicule or contempt. In this regard, nonosh functions as a stereotype through which popular culture mirrors broader social attitudes toward queer identity. Its

persistence in contemporary film and television underscores both the limited forms of recognition available to queer subjects and the continuing tension between mainstream representation and the critical queer perspectives that have gained ground since the 1990s, especially those challenging the boundaries of Turkey's modernization project. The conceptualization of *nonosh* is significant in that it highlights the duality between queer subjectivity and the appropriated, socially tolerated forms it takes within heteronormative society.

As Zengin asserts, the generativity of embodied experience continually exceeds the regimes of objectification that seek to render it legible, surveillable, and governable including self-objectifying accounts by both trans and non-trans individuals. Bodily practices, in this sense, can transgress and dismantle the reductive structures and disciplinary arrangements through which institutions and everyday life attempt to contain them (2024, p. 150). Zengin's insight into these institutional attempts to confine queer identity within controllable frames provides a ground upon which to articulate the conceptualization of *nonosh* that refers to a socially tolerated yet restrictive mode of representing queer performance in popular culture.

The conceptualization of *nonosh* identifies a stereotypical representation of queer in popular culture that is appropriated within the heteronormative structures of society. In this way, the conceptualization of *nonosh* reduces the queer performance to a certain stereotypical representation of queer in media products. As Çakırlar and Delice point out in *Cinsellik Muamması: Türkiye'de Queer Kültür ve Muhalefet*, queer identity in Turkey cannot be reduced to such softened stereotypes, for it is always entangled with broader forms of social marginalization tied to gender, family, freedom, the state, culture, and reproduction. To be queer, therefore, entails a continuous struggle that goes beyond demands for tolerance or equality, requiring instead a radical critique of the very institutions through which heteronormativity is reproduced (2012, p.17). The conceptualization of *nonosh* is significant in that it brings the emphasis on the diversity between queer subjectivity and the appropriated, socially tolerated forms it takes within heteronormative society. As a queer representation that is reduced to a form rendered acceptable and tolerable within the heteronormative structures of popular culture, the *nonosh* representation of queer restricts the resistive force and transformative power of queer performance, as emphasized in the expression of Çakırlar and Delice (ibid).

In *Cinsellik Muamması: Türkiye'de Queer Kültür ve Muhalefet*, edited by Cüneyt Çakırlar and Serkan Delice (2012), Fatih Özgüven, in his chapter "*Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Edebiyatımızda 'Eşcinsel Dikkatler': Elden Ele Dorian'lar, Hassas Delikanlılar, Pars Kızlar*", argues that the analysis on the gaze towards the male body and male beauty in Turkish literature

offers a rich terrain for critical queer analysis (Özgüven, 2012, pp. 354–376). In this chapter, Özgüven examines representations in Turkish literature that are constructed particularly around the male body, beauty, and homosexual attention, while also drawing on Western literary examples (such as Oscar Wilde’s *The Picture of Dorian Gray*). By focusing on especially Nahit Sırrı Örik’s *Tersine Giden Yol*, Özgüven engages them in a comparative reading. The novel is organized around an “attention to beauty” and demonstrates that such a perspective is nourished by a queer sensibility. The story of Cezmi creates a queer representation in which beauty and fragility are intertwined, portraying a male figure who “needs to be loved, looked at, and admired like a woman.” Yet this representation also portrays the queer as a fragile, constrained, and socially punished performance. Özgüven’s analysis and interpretation of queer representation in literature resonates with the conceptualization of *nonosh* as a stereotypical mode of representation in popular culture, in which queer subjectivity is reduced to socially tolerated yet restrictive forms.

Queer representations, which became more visible in New Cinema in Turkey in the 1990s, are defined as minority and marginal. In the 2000s, the term ‘disease’ disappeared as a result of the increased visibility of LGBT movement in political and social spheres. However, queer characters and others who are defined as minority and marginal still maintain their validity, especially in art-house cinema. The *nonosh* is still visible in mainstream movie and TV series narratives. In the next paragraph, the transformation of the *nonosh* character to the pasha role in *The Club* TV series is discussed (Doğan, 2016, pp. 132–51).

Commercial films that relate to the wider popular culture gain distinction in their effort to catch the pulse of society, with the aim of reaching a large audience. In order to market a film to an audience on a huge scale, films need to accord with the current tendencies in society. Thompson and Bordwell explain the industrial mode of production and the role of broad social tendencies in their metaphoric designation of the contract between the filmmaker and audience. ‘Because of the contract between the filmmaker and audience, the promise of something new based on something familiar may also respond quickly to broad social trends’ (2008, p. 326). In Kellner’s words: ‘Since films must attract large audiences, they need to resonate with the audiences’ dreams, fears, and social’ (2003, p. 207). In order to be sold to a mass audience, commercial film needs to catch the pulse of society and fulfil the audience’s demands. By detecting the prominent dynamics in popular culture, commercial film creatively voices the fears and fantasies of the audience in its narration. The stylish design aims to attract the attention of the audience by portraying and resolving socially conflicting fields – in other words, where the shoe pinches in society. As Arslan points out, with Yeşilçam movies, ‘people saw themselves in those films. Unlike the foreign, unfamiliar stories

and morals of the American films and reliance on characters like television artists, bankers, and gangsters, domestic films reflected people's own lifestyles, issues, and music' (2011, p. 79).

Focusing on the considerable underground positioning of the films in general due to the conditions of the period, queer films of the early 1990s in Turkey had difficulty in achieving a wide circulation of their discourses and affecting social tendencies. Popular mainstream filmmaking practices in New Cinema in Turkey emerged in the late 1990s with the increasing releases of blockbusters inviting the audience to jam-pack the film theatres (Dorsay, 2004:1, p. 14). Queer performances in popular mainstream films since then, however, have exposed a distinct divergence from the earlier examples. Queer performances in popular mainstream productions of the New Cinema in Turkey squeezed the queer identity into a box, reducing them to single-dimensional, shallow identities. Homosexual relationships were portrayed as close friendships of marginalized characters or short-term illusions due to childhood traumas (Özgüç, 2000, pp. 329–331). In the new period of Turkish cinema, the visibility of gay characters increased. However, these representations are unrealized, limited and self-censored. *Istanbul Kanatlarımın Altında* (Istanbul Beneath My Wings) (Altıoklar 1996) is set in seventeenth-century İstanbul during the rule of Sultan Murat IV (1612–1640). The film portrays Sultan Murat IV's relationship with his male lover Musa. The intimacy between them is an insignificant side story, only used to signify the Sultan's incompetency to rule. While the narrative swiftly tags the queer characters as vulnerable and irrational beings, it reduces the Sultan's lover Musa to a beautiful, charming yet dysfunctional doll, and their love affair is expressed platonically (Altıoklar, 1996, p. 332). In *Ağır Roman* (Heavy Novel) (Altıoklar 1997), the representation of queer performance is suggested by Orhan, the protagonist Salih's kind-hearted yet odd best friend. In his quiet, withdrawn nature that embraces social exclusion, Orhan contributes Salih's character depiction as a giving, audacious hero standing next to the freak of the neighbourhood at any cost. *Kabadayı* ('The bandit') (Vargı, 2017) narrates the story of an old-school hoodlum's struggle to save his son's life from the drug mafia in contemporary Istanbul. Sürmeli is the queer character in *Kabadayı*, a dear friend of the protagonist Ali Osman. The deep and strong friendship between Sürmeli and Ali Osman is portrayed respectfully in the narrative and signifies the strong personality of Sürmeli, who sacrifices his life to protect Ali Osman and his son. However, the portrayal of Sürmeli in *Kabadayı* in the context of the representation of the queer performance is limited to an exaggerated drama queen wearing bright chiffon shirts and cabaret-style make-up during the daytime. Positioned as the overwhelmingly devoted and anxious aunt of Ali Osman's son, he keeps grumbling with a deep yet melodious voice; one hand is softly placed on his chest, while the other accentuates his words as it moves through the wrist with a bent elbow. The character Sürmeli is placed in the

narrative of the film to lighten the dark mood of the crime thriller. The queer performance in *Kabadayı* presents a warm, relatable yet ridiculed character through Surmeli. Another popular mainstream film, *Yahşi Batı* ('Beautiful West') (Sorak, 2009), which includes a representation of queer performance, is set in the early twentieth century, and tells the story of two Ottoman secret agents' adventurous travel to the wild west. The character's name is Buck Berry from *Brokeback* in an open reference to *Brokeback Mountain* (Lee, 2005) initially described as a bloodthirsty criminal of the wild west with a prize announced for his head. When he is summoned to hunt down the protagonist Aziz, Buck Berry exposes a dramatic sexual attention towards him after seeing him in his traditional Ottoman wrestling suit – naked on top with leather shorts covered in olive oil. Although Aziz is disturbed by Buck Berry's attention at first, he quickly decides to make use of Buck Berry's interest as a weak spot, to get rid of him by mischievously flirting with him. The queer performance in *Yahşi Batı* by the character Buck Berry portrays an overwhelmingly superficial personality, one purely defined by a desire for the male body. The case of character 216 in blockbuster sci-fi comedy film series *G.O.R.A.* (Baltacı and Yılmaz, 2004), *A.R.O.G.* (Sorak, 2008) and *Arif V 216* (Baruönü, 2018) is rather interesting in terms of the representation of queer performance. In *G.O.R.A.* and *A.R.O.G.*, character 216 shows up as a queer humanoid, the best friend of the heroine, who practices belly dancing with her, reads her fortune from Turkish coffee and gives her relationship advice. While the humanoid is portrayed as an asexual being not involved in any kind of intimacy, the portraiture of 216 bears the qualities of stereotypical queer in exaggerated gestures and embraced clumsiness. In the last film of the series, the storyline is built around the love story between humanoid 216 and a female character. Here 216 suddenly transforms into a heterosexual being without any explanation. The hard shift in the gender positioning of 216 in the sci-fi comedy series points out the doomed positioning of the queer character to the periphery of the main arc of the plot. The unwritten rule in popular culture in Turkey is so distinct that 216 had to transform into a heterosexual character to allow him to be repositioned to the center of the story. The representation of the queer character in *Arif V 216* emerges through Zeki Müren. Here the character appears as himself, portraited in an exaggeratedly coquettish way. The romantic comedy TV series *Kiralık Aşk* (Love for Rent) (2015–2017) is significant for its representation of queer performance due to the high rating scores it receives on national television. The series narrates tales that are full of love, lust and misunderstandings between the rich and handsome guy and the poor and beautiful girl, surrounded by their families and friends. The character Koriş (the 'softened' version of the actual name Koray) is positioned as the confidant of Neriman – the male protagonist's aunt who strives to separate the young lovers. Koray stands out as a ridiculous queer character through exaggerated gestures and expressions,

wearing bright polka dots and overwhelmingly colourful scarfs and pants. While the character's intervention in the incidents would not create any impact on the course of events, his figure is utilized in an amusing manner to echo the strategies of the malevolent aunt.

Discussion and Findings: Nonosh for the Stereotype Queer in Popular Culture

Queer performance in popular film and TV productions in Turkey, especially in the last two decades, portrays a series of stereotypes with overlapping characteristics. Listing the overlapping characteristics would be useful in order to contextualize the common portraiture of queer in popular productions and eventually stress the novelty of queer representation as performed in *The Club* (2022). In queer representations practised in the last two decades in film and TV, no queer character is positioned as a protagonist, not even one of the leading characters. The queer characters in films and TV series of the New Cinema in Turkey are doomed to be side characters. What is more, the queer characters represented in filmic narratives do not have an impact or participate in the progress of the plot. The popular filmic narratives do not represent queer characters in mutual love relationships. The queer characters in those films and TV series are portrayed as chronic singles who are mostly asexual, far from the possibility of coupling. They are not represented as a possible subject of someone's desire, or admiration. They are far from charming, neither intellectually nor physically, and are usually portrayed as ridiculous freaks in delicate fabrics with bright colours. The self-expressions of the queer characters are reduced to templates consisting of cheap sarcasm and exaggeration. They are shown in popular films and TV shows as superficial characters, with no attempt made to create a reliable character. They are bound to float above incidents as single-dimensional facades without a well- designed character arc.

The introduction of the idea of nonosh is utilized to designate the stereotypical representation of queer performance in popular film and TV series in contemporary Turkey. The word nonosh in the Turkish language is generally used to label queer identity with a powerful emphasis on the 'softness'. The use of nonosh suggests sympathy and acknowledgement while boldly positioning queer identity as the 'other' in society. While referring to the socially embraceable form of queer identity in Turkish culture, the identification accommodates a polite yet explicit contempt. Regarding the inherent relationship between contemporary social tendencies and the output of popular culture, nonosh serves as a stereotype of queer performance, reflecting the perception of queer identity in Turkish society. The domination of nonosh in the representations of queer performance in popular film and TV series signifies the limited acknowledgement in society, despite the rise of the critical queer perspective along with the 1990s criticism that challenges the modernization project. *The Club*'s portraiture of Selim extends the

boundaries of nonosh by portraying a charming, vibrant character who is fully part of the narrative progress, positioned right in the centre of the plot. As one of the main characters, he takes the story forward, and is assertive, determined and brave in his decisions. He is a real character, rather than a superficial facade, with a well-developed character arc that reveals his weaknesses and the challenges he faces as he strives to rise above them. In the context of the representation of queer performance, Selim's character maintains a perpetual existence; he is visible and out there whether onstage or in daily life. He is portrayed as an attractive and admirable man, evidenced by the affectionate passion between Selim and Orhan. The queer performance in the series of the nightclub headline act Selim Songür constitutes a new way of presenting queer portraiture outside the boundaries of nonosh.

Conclusion

The positive public reception of the series was revealed in audience numbers as well as various complementary reviews published following the release of the show. Without a doubt, the overall mastery of the execution of the filmic narrative from screenplay to production design in the series is significant for its great popularity. The creators of the series made a bold move, having at its centre the hot potatoes of social dynamics in Turkey. With this move, they maintained a sincere bond between the audience and characters that have been long kept peripheral in popular cultural products. In the context of the reciprocity between the products of popular culture and social tendencies, the representation of a queer performance outside the broad limits of the nonosh stereotype in the popular series points out a certain evolution in Turkish society, with its acknowledgement of queer. *The Club* is a mainstream popular series regarding budget, its cast full of stars, its huge advertising campaign filling all digital plus walk-in outdoor media, and high streaming numbers. Nevertheless, the ground-breaking queer performance, extending the stereotypical portraiture of nonosh, points to a transformation in social tendencies. This transformation signifies the impact of the critical queer perspective that emerged within the dynamics of 1990s Turkey and eventually shaped the social tendencies. However, the public affirmation and admiration would stem from the character's connection with Zeki Müren. The iconic queer star Zeki Müren was embraced, admired and respected by almost all layers of Turkish society. The close reference to Zeki Müren in the narrative of rising queer star in 1960s Turkey anchors society's acknowledgement and identification with the character as an actual popular culture icon. Society's respect and admiration for Zeki Müren certainly operates on public approval of the representation of the queer performance in the series. However, the open yet closed queer performance of Zeki Müren, along with his public identity, which is shaped in accordance with the standards of the ideal citizen as designated by the modernization process, deserves

attention in its public affirmation of Selim's character. The public image of Zeki Müren as a secular, well-educated modern artist reveals him to be an appropriated entity by the standards of Republican ideals. The use of the 'ideal citizen' characteristics of Selim Songür, with its loud salutation to Zeki Müren, enables one to question the representation of queer performance in the series. It is significant that Zeki Müren's open secret homosexuality or 'unopened' queerness is part of the series's character. Outside of the verbal and visual hints at the burgeoning relationship between Selim and Orhan, this love does not pass to a physical level throughout the series. Selim's flirtation with Matilda, his adoption of Raşel's illegitimate child, and his material and moral support to these two women as a father, all are behaviours that maintain the patriarchal order established in society. Like Zeki Müren, Selim 'sacrificed' his true identity and therefore his freedom in order to become a beloved and respected citizen in society. This respect and love gave both Zeki Müren and Selim the chance to be free and themselves only onstage. The queer performance in the series undoubtedly extends the borders of nonosh by building up a queer character outside the stereotypical portraiture of popular culture products in Turkey so far. However, the comparison to Zeki Müren when representing queer identity in an 'out yet in the closet' manner weakens the impact of the critical queer perspective in transcending the borders of nonosh in popular culture.

References

- Altıoklar, M. (1996), *Istanbul Kanatlarımın Altında (Istanbul Beneath My Wings)*, Turkey: Umut Sanat.
- Altıoklar, M. (1997), *Ağır Roman (Cholera Street)*, Turkey: Tims Productions.
- Arslan, S. (2011a), *Cinema in Turkey: A New Critical History*, Oxford and New York: Oxford University Press.
- Arslan, U. T. (2011b), 'Sublime yet ridiculous: Turkishness and the cinematic image of Zeki Müren', *New Perspectives on Turkey*, 45:1, pp. 185–213.
- Baltacı, T. and Yılmaz, C. (2004), *G.O.R.A.*, Turkey: Böcek Yapım.
- Baruönü, K. (2018), *Arif V 216*, Turkey: CMYLZ Fikir Sanat.
- Bengi, D. (2014), *İşte Benim Zeki Müren ('This is me Zeki Müren')*, Istanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bordwell, D. ([1979] 2008), 'The art cinema as a mode of film practice', in *Poetics of Cinema*, New York: Routledge

- Bordwell, D. and Thompson, K. (2008), *Film Art: An Introduction*, Madison, WI: University of Wisconsin Press.
- Boyacıoğlu, B. (2016), 'A Prince from Outer Space, Zeki Muren: Reading Turkey's Gender-Bending Pop Legend as a Transmedia Star', M.Sc. dissertation, Massachusetts Institute of Technology, . Accessed 2 July 2024.
- Bozdoğan, S. and Kasaba, R. (1997), *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*, Seattle, WA: University of Washington Press.
- Butler, J. (1999), *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*, New York: Routledge.
- Çak, Ş. E. (2013), 'Postmodern Bileşimlerin Bir Aktörü ve Göstergesi olarak Zeki Müren' ('Zeki Müren as the actor and indicator of postmodern compounds'), Ph.D. dissertation, Istanbul: Istanbul Technical University.
- Çakırlar, C. and Delice, S. (eds) (2012) *Cinsellik muamması: Türkiye'de queer kültür ve muhalefet*. İstanbul: Metis.
- The Club (2021–22, Turkey: 03 Media).
- Cumhuriyet (2021a), 'Kulüp, ilk haftasında Netflix'in en çok izlenen dizileri arasına girdi', 17 November, <https://www.cumhuriyet.com.tr/yasam/kulup-ilk-haftasinda-netflixin-en-cok-izlenen-dizileri-arasina-girdi-1885535>. Accessed 2 February 2022.
- Cumhuriyet (2021b), 'Kulüp dizisinin 2. sezon yayın tarihi açıklandı', 2 December, <https://www.cumhuriyet.com.tr/yasam/kulup-dizisinin-2-sezon-yayin-tarihi-aciklandi-1889525>. Accessed 2 February 2022.
- Doğan, İ. T. (2016), 'Toplumsal Cinsiyet Rollerini Bakımından 1990 Sonrası Türk Sinemasında Eşcinsellik' ('Homosexuality in Turkish cinema in social gender roles after 1990s), MA dissertation, İzmir: 9 Eylül University.
- Dorsay, A. (2004), *Sinemamızda Çöküş ve Rönesans Yılları* ('The years of the collapse and renaissance of our cinema'), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Dyer, R. and McDonald, P. (1998), *Stars*, London: British Film Institute.
- Erdem, A. M. (2019), *İbne, Gey, Lubunya: A Queer Critique of LGBTI+ Discourses in the New Cinema of Turkey*, New York: CUNY Academic Works.
- Gür, C. (1996), Zeki Müren 'Şimdi Uzaklardasın' ('Zeki Müren, you're far away now'), İstanbul: AD Yayıncılık.

- Gürbilek, N. (1992), *Vitrinde Yaşamak: 80'lerin Kültürel İklimi*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Hawkins, S. (2018), 'Queerly Turkish: Queer masculinity and national belonging in the image of Zeki Müren', *Popular Music and Society*, 41:2, pp. 99–118.
- Hayır, C. (2014), 'The Turkish cinema between its inception and downfall: A historical overview', *Journal of International Social Research*, 7:35, pp. 804–12.
- Kasaba, R. (1997), 'Kemalist certainties and modern ambiguities', in S.Bozdoğan and R. Kasaba (eds), *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*, Seattle, WA: University of Washington Press, pp. 15–36.
- Kellner, D. (2003), *Media Culture: Identity and Politics between Modern and Postmodern*, London and New York: Routledge.
- Keyder, Ç. (1997), 'Whither the project of modernity?', in S. Bozdoğan and R. Kasaba (eds), *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*, Seattle, WA: University of Washington Press.
- Keyman, F. (2011), 'Nationalism in Turkey: Modernity, state and identity', in A. Kadioğlu and F. Keyman (eds), *Symbiotic Antagonism*, Salt Lake City, UT: University of Utah Press. Kiralık Aşk (Love for Rent) (2015–17, Turkey: Ortaks).
- Mutlu Kaya, D. (2007), 'The Russian monument at Ayastefanos (San Stefano): Between defeat and revenge', *Remembering and Forgetting Middle Eastern Studies*, 43:1, pp. 75–86.
- Nysarac (2013), 'Zeki Müren: Seni Andım Bu Gece (1972) YouTube, 26 April, <https://www.youtube.com/watch?v=9URsavaByt8&t=93s>. Accessed 27 February 2022.
- Oğuz, O. (1992), *Dönersen Isık Çal (Whistle If You Come Back)*, Turkey: Uğur Film. Özgüç, A. (2000), *Türk Sinemasında Cinselliğin Tarihi ('History of sexuality in Turkish cinema')*, İstanbul: Parantez Yayınları.
- Özgüven, F. (2012) 'Osmanlı'dan Cumhuriyet'e edebiyatımızda "eşcinsel dikkatler": Elden ele Dorian'lar, hassas delikanlılar, pars kızlar', in Çakırlar, C. and Delice, S. (eds.) *Cinsellik muamması: Türkiye'de queer kültür ve muhalefet*. İstanbul: Metis, pp. 364–376.
- Özpetek, F. (1997), *Hamam (Hammam)*, Italy: Sarpasso Film.
- Öztan, G. G. and Korucu, S. (2017), *Tutku, Değişim ve Zerafet – 1950'li Yıllarda İstanbul ('Passion, change and elegance – 1950s Istanbul')*, İstanbul: Doğan Kitap.

- Schick, I. C. (2020), *Bedeni, Toplumu, Kainatı Yazmak: İslam, Cinsiyet ve Kültür Üzerine* ('Writing the body, society, universe: On Islam, gender and culture') (trans. P. Tünaydın), 4th ed., Istanbul: İletişim.
- Sedgwick, E. K. (1990). *Epistemology of the Closet*. Berkeley: University of California Press.
- Sorak, F. (2008), *A.R.O.G.*, Turkey: CMYLZ Fikir Sanat.
- Sorak, F. (2009), *Yahşi Batı* ('Beautiful west'), Turkey: CMYLZ Fikir Sanat.
- Stokes, M. (2012), *Aşk Cumhuriyeti Türk Popüler Müziğinde Kültürel Mahrem* ('Cultural intimacy in Turkish popular music') (trans. H. Doğrul), Istanbul: Koç University Press.
- Vargı, Ö. (2017), *Kabadayı* ('The bandit'), Turkey: Filmacass.
- Yılmaz, A. (1994), *Gece Melek ve Bizim Çocuklar* (The Night, Angel and Our gangs'), Turkey: Yeşilçam Filmcilik.
- Zengin, A. (2024) . *Violent intimacies: The trans everyday and the making of an urban world*. Durham, NC: Duke University Press.
- Zenne* (2011) *Film*. Directed by M. Caner Alper and Mehmet Binay. Turkey: Boyut Film.

6 Şubat Depremleri Sonrasında Adıyaman'da Toplumsal Cinsiyet Temelli Sorunların Analizi: Nitel Bir Araştırma¹

Analysis of Gender-Based Problems in Adıyaman Following the February 6 Earthquakes: A Qualitative Study

Tuğba Gücenmez* Serap Bayır**

Öne Çıkanlar

- Bu çalışma, 6 Şubat 2023 depremlerinden etkilenen Adıyaman'daki kadınların toplumsal cinsiyet temelli sorunlarını inceleyerek, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin derinleşmesini nitel bir araştırma ile ortaya koymayı amaçlamaktadır.
- Kadınların sosyal, psikolojik ve ekonomik deneyimleri odak grup görüşmeleri, derinlemesine mülakatlar ve saha gözlemleri yoluyla analiz edilmiştir.
- Bulgular, kadınların güvenlik sorunları, mahremiyet eksikliği, yetersiz hijyen ve sağlık koşulları, sosyal izolasyon, ekonomik baskılar ile artan ev içi sorumluluklar gibi çoklu zorluklarla karşılaştığını ve bu süreçte kamusal ile özel alanda baskıların arttığını göstermektedir.
- Çalışma, afet yönetiminde toplumsal cinsiyet eşitliğinin merkezde yer alması gerektiğini vurgulayarak, dezavantajlı gruplar için kapsayıcı politikaların geliştirilmesine katkı sağlama çabasıdır.

Öz: Bu çalışma, 6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen Kahramanmaraş merkezli depremlerden yoğun şekilde etkilenen Adıyaman ilinde, kadınların depremin ardından karşılaştığı toplumsal cinsiyet temelli sorunları nitel araştırma yöntemiyle incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmada, kadınların afet sonrası yaşam deneyimleri; toplumsal, psikolojik ve ekonomik etkileri toplumsal cinsiyet eşitsizliği bağlamında incelenmiştir. Araştırma, 5 Şubat-5 Mart 2025 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı çalışmada, enformel çadır ve formel konteyner geçici yaşam alanlarında yaşayan toplam 25 kadın ile odak grup görüşmeleri, bireysel derinlemesine görüşmeler ve saha gözlemleri gerçekleştirilmiştir. Betimleyici fenomenolojik yaklaşım benimsenen çalışmada, görüşmeler yarı yapılandırılmış soru formu aracılığıyla, gözlemler ise yapılandırılmış gözlem formu aracılığıyla yürütülmüş; elde edilen veriler tematik analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Araştırmanın bulguları, kadınların deprem sonrası güvenlik sorunları, mahremiyet eksiklikleri, hijyen ve sağlık koşullarının yetersizliği, sosyal izolasyon, ekonomik baskılar ile artan ev içi sorumluluklar gibi çok yönlü sorunlarla karşılaştığını göstermektedir. Afetten etkilenen kadınlar hem kamusal alanda hem özel alanda çeşitli

¹ Bu çalışma, 21-22 Kasım 2024 tarihleri arasında Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi'nde düzenlenen Uluslararası Genç Bilim ve Sanat İnsanları Sempozyumu'nda (GEBSİS II) sunulmuş sözlü bildirinin genişletilmiş halidir.

*Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, tgucenmez@adiyaman.edu.tr, **ORCID: 0000-0001-9001-2926**.

Yüksek Lisans Öğrencisi, Adıyaman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, 221030102@adiyaman.edu.tr, **ORCID: 0009-0000-3418-3843.

müdahale ve baskılarla karşılaşmıştır. Bu süreçte toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin derinleştiği gözlemlenmiştir. Araştırmanın sunduğu sonuçlar, afet süreçlerinin planlanmasında toplumsal cinsiyet eşitliğinin merkeze alınması ve dezavantajlı gruplara yönelik kapsayıcı politikaların geliştirilmesinin önemini vurgulamaktadır.

Anahtar kelimeler: 6 Şubat, Deprem, Adıyaman, Toplumsal Cinsiyet.

Highlights:

- This study aims to examine the gender-based issues faced by women in Adıyaman affected by the earthquakes on February 6, 2023, and to reveal the deepening gender inequalities through qualitative research.
 - Women's social, psychological, and economic experiences were analysed through focus group discussions, in-depth interviews, and field observations.
 - Findings show that women face multiple challenges such as security issues, lack of privacy, inadequate hygiene and health conditions, social isolation, economic pressures, and increased domestic responsibilities, and that pressures in both the public and private spheres have increased during this period.
 - The study emphasizes that gender equality must be central to disaster management and strives to contribute to the development of inclusive policies for disadvantaged groups.
-

Abstract: This study aims to examine, through a qualitative research method, the gender-based problems faced by women in Adıyaman, one of the provinces intensely affected by the earthquakes centered in Kahramanmaraş on February 6, 2023. In this research, women's post-disaster life experiences were analyzed in the context of gender inequality, considering the social, psychological, and economic effects. The research was carried out between February 5 and March 5, 2025. In the study, which employed qualitative research methods, focus group discussions, individual in-depth interviews, and field observations were conducted with a total of 25 women living in informal tent settlements and formal container temporary housing areas. Adopting a descriptive phenomenological approach, interviews were conducted through a semi-structured interview form, and observations were carried out through a structured observation form; the obtained data were evaluated by thematic analysis method. The research findings show that, after the earthquake, women were faced with multidimensional problems, such as security issues, lack of privacy, inadequate hygiene and health conditions, social isolation, economic pressures, and increasing domestic responsibilities. Women affected by the disaster encountered various interventions and constraints in both the public and private spheres. It was observed that gender inequalities deepened during this process. The results presented by the research emphasize the importance of placing gender equality at the heart of disaster planning processes and of developing inclusive policies for disadvantaged groups.

Keywords: February 6, Earthquake, Adıyaman, Gender.

Summary

The earthquakes of magnitude 7.7 and 7.6 that struck the Pazarcık and Elbistan districts of Kahramanmaraş on February 6, 2023, directly or indirectly affected approximately 15.8 million people in 11 provinces and resulted in over 50,000 fatalities. This study examines the experiences

of women living in temporary container and tent areas in Adıyaman, a province severely impacted by the earthquakes.

The main research questions focused on women's capacity to cope with post-earthquake gender-based challenges, the impact of changed living conditions on daily practices and gender roles, the difficulties and support mechanisms in the labor force participation process, and the prominent needs and ways to access these needs.

Adopting a qualitative research design with a phenomenological approach, the study collected data through observations, in-depth interviews, and focus group discussions in February 2025. The sample consisted of women aged 20-50 who were living in temporary shelters in Adıyaman and had experienced gender-based violence.

Field observations and participant statements revealed the main problems faced by women under three main themes:

1.Shelter and Infrastructure Problems: Women experienced a lack of security and privacy in the shelters. Difficulties in accessing clean water, frequent cuts, insufficient shared hygiene areas, and problems accessing health services negatively affected daily life.

2.Psycho-Social and Societal Impacts: The losses and uncertainty increased post-traumatic stress disorder and anxiety among women. The violation of privacy and permeable social boundaries pushed some women away from social relations while strengthening women's solidarity networks for others. Due to reasons such as loss of a spouse, divorce, or unemployment, women were forced to assume both motherhood and fatherhood roles, increasing intra-family tension and incidents of violence.

3.Economic Difficulties and Labor Force Participation: The destruction of livelihoods and limited employment opportunities left women facing severe poverty. Increased economic dependency, combined with difficulties in accessing social aid, made it difficult to meet even basic needs.

The study offers critical recommendations for post-disaster response and recovery processes. It emphasizes the need for gender equality-focused policies, including designing temporary shelters to be safe and women-friendly, regularly providing essential hygiene materials, making training on preventing sexual exploitation and violence mandatory, and establishing long-term psychosocial support mechanisms. It is vital to support women's economic empowerment by expanding vocational training, making childcare services accessible, developing work-from-home models, and structuring social assistance within sustainable policies. A comprehensive and

qualified disaster management strategy centered on a gender equality is essential without forgetting the reality of earthquakes.

Giriş

Afet, toplumun tamamının veya bir kısmının fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplar yaşamasına yol açan; normal hayatın durma noktasına gelmesine ve insan faaliyetlerinin aksamasına sebep olan, toplumun kendi başına başa çıkamadığı doğa, teknoloji veya insan kaynaklı olay olarak tanımlanmaktadır (AFAD, 2020). Kahramanmaraş'ın Pazarcık ilçesi merkezli 7,7 şiddetindeki ve Elbistan ilçesi merkezli 7,6 şiddetindeki depremler, 11 ilde yaklaşık 15,8 milyon insanı doğrudan veya dolaylı olarak etkilemiş ve 50.000'den fazla can kaybına yol açmıştır (UN Women, 2023:5). 6 Şubat depremleri Türkiye'nin güneydoğusunda büyük yıkımlara sebep olurken birçok insanı doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemiştir. Yaşanan depremler, on binlerce insanın hayatını kaybetmesine sebep olmuş ve milyonlarca insan evsiz kalmıştır. Dünder (2023:4), bu depremlerden etkilenen 11 ilin nüfusunun 14,1 milyon olduğunu ve bu rakamın toplam ülke nüfusunun %16,5'ine karşılık geldiğini belirtmektedir. Adıyaman, 6 Şubat depremlerinin etkilerinin en yoğun hissedildiği iller arasında ön plana çıkmaktadır. Şehrin büyükşehir niteliğine sahip olmaması ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin ortasında yer alması, ekonomik, sosyal ve kültürel etkileşimi kısıtlamakta; bu durum, geleneksel ve muhafazakâr bir yapının oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Adıyaman'ın özgün sosyokültürel yapısı ise, afetin toplumsal etkilerinin daha belirgin ve derin şekilde yaşanmasına olanak tanımaktadır.

Saha gözlemleri ve gerçekleştirilen görüşmeler, Adıyaman'ın afet sonrası toplumsal etkilerinin, özellikle kadınların deneyimlediği toplumsal cinsiyet temelli sorunların kapsamlı biçimde incelenmesi açısından özgün bir emsal oluşturmuştur. Bu çalışmada, deprem sonrası geçici barınma alanlarında yaşayan kadınların karşılaştığı sosyal, ekonomik ve psikolojik kırılganlıklar; toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri ve yerel sosyo-kültürel özellikler dikkate alınarak ayrıntılı biçimde analiz edilmiştir. Araştırmayı yapma motivasyonumuz, 6 Şubat 2023 depremlerini bizzat yaşamamız ve yakınlarımızı kaybetmemizle başlamıştır; bu deneyim, afetin özellikle kadınlar üzerindeki psikolojik, sosyal ve ekonomik etkilerini yakından gözlemlememizi sağlamıştır. Akademik çalışmalarımız ve sahadaki sosyal hizmet deneyimlerimiz, afet sonrası süreçlerde toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin nitel verilerle ortaya konmasının önemini göstermiştir. Araştırmanın amacı, elde edilen bulguların kadınların korunmasına, toplumsal cinsiyet eşitliğinin desteklenmesine ve afet yönetimi politikalarının geliştirilmesine katkı sağlamasıdır. Deprem gibi afetler, kadınlar, kız çocukları ve LGBTQ+ bireyler gibi dezavantajlı grupları daha derinden etkileyerek kırılganlıklarını arttırmaktadır. Toplumsal cinsiyet rolleri

nedeniyle bu grupların, afet yönetimi süreçlerinde de yeterince dikkate alınmadıklarında, afet öncesinde, sırasında ve sonrasında sistematik dezavantajlarla karşılaşarak daha fazla zorlukla mücadele etmek zorunda kaldığını öne çıkarmaktadır (Beşpınar & Beşpınar, 2023:470-471).

Çalışmaya yön veren sorular:

1. Kadınlar deprem sonrası karşılaştıkları toplumsal cinsiyet temelli zorluklarla başa çıkabilmekte midir? Çıkabiliyorlar ise nasıl?
2. Deprem sonrası değişen yaşam alanı ve koşulları gündelik yaşam pratiklerini ne şekilde etkilemiştir?
3. Toplumsal cinsiyet rolleri yeni yaşam koşullarında nasıl gerçekleşmektedir?
4. Deprem sonrası süreçte kadınların iş gücü piyasasına katılımı nasıl şekillenmiştir? Bu süreçte ne gibi zorluklar ve destek mekanizmaları ile karşılaşmıştır?
5. Deprem sonrası süreçte kadınların öne çıkan ihtiyaçları neler olmuştur ve bu ihtiyaçlara erişim yolları nelerdir?

Adıyaman'da deprem sonrasında konteyner ve enformel çadır alanlarında yaşayan kadınların deneyimleri incelendiğinde, kuramsal çerçevenin sahada somut biçimde karşılık bulduğu anlaşılmaktadır.

Literatür Taraması

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, Türkiye'de afet yönetimi, kadınların iş gücü piyasasına katılımı ve çalışma yaşamındaki konumu, cinsiyet eşitliği politikaları ile afet ve deprem gerçeği, literatürde sıklıkla ele alınan başlıca tartışma alanlarıdır. Bu çalışmalar, araştırmanın kuramsal çerçevesinin şekillenmesinde yol gösterici olmuştur.

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kadınların kamusal ve özel alanlardaki temel hak ve özgürlüklerini kullanmasını engelleyen cinsiyete dayalı ayrımcılık biçimi olarak tanımlanmaktadır (Demirgöz Bal, 2016:15). Demirgöz Bal (2016), toplumsal cinsiyetin toplumsal yapının inşa ettiği rollerle şekillendiğini; kadınların eğitim, sağlık ve istihdama erişimde çok boyutlu dezavantajlarla karşılaştığını vurgulamakta ve bu nedenle kadınları güçlendirecek, toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlı politika ve uygulamaların geliştirilmesi gerektiğini belirtmektedir.

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği özellikle kadınların çalışma hayatında karşılaştığı ayrımcılığı derinleştiren temel unsurlardan biri olarak değerlendirilmektedir. Çalışma yaşamı özelinde toplumsal cinsiyet eşitsizliği sanayi devriminden sonra ortaya çıkan toplumsal iş bölümü olgusu ile ilişkili bir şekilde karşımıza çıkmaktadır (Erikli, 2020:39-46). Literatürde kadınların iş gücü piyasasına katılımı ve karşılaştıkları toplumsal cinsiyet ayrımcılığına dair çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin Erikli (2020), toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin kadınların istihdama katımı,

ücret eşitsizliği ve terfi imkanları gibi alanlarında dezavantajlı bir konuma itildiğini, bu eşitsizliklerin sadece yapısal değil aynı zamanda toplumsal algılar ve kültürel normlarla pekiştirildiğinden bahsetmektedir.

Kadınların çalışma hayatında karşılaştıkları önemli bir problem, sendikal katılım alanında görülmektedir. Toksöz (1994), kadınların sendikal yapılarda temsiliyetlerinin düşük olduğu, sendikal yapılarda aktif katılımın toplumsal rollerin yüklediği ev içi görünmez emek ve ataerkil baskılar nedeniyle zedelendiği bunun yanı sıra aktif katılım sağlayan kadınların ise hem işveren hem de mevcut ataerkil düzen sebebiyle baskıya uğradığını vurgulamaktadır. Ayrıca Toksöz (2007), Türkiye’de kadın istihdamının düşüklüğünün ataerkil aile yapısı ve toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü ve bakım yükümlülükleri gibi sebeplerle açıklamakta olup özellikle düşük eğitilmiş kadınların işgücüne katılımının hanedeki erkek üyelerinin iznine bağlı olduğunu ve kadın istihdamına yönelik politikaların ise bölgesel farklılıkları yeterince gözetmediğini vurgulamaktadır.

Türkiye’de kadın istihdamına yönelik politikaların yetersizliğine dair Dedeoğlu (2009), mevcut politikaların kadınların iş gücü piyasasına katılımını desteklemek hususunda yetersiz kaldığını ve özellikle geleneksel rollerin sürdürülmesinde destekleyici nitelikte olması dolayısıyla kadınların ev içine hapsedildiğinden bahsetmekte, bakım emeği konusunda devlet, işveren ve eşitlikçi bir paylaşımın sağlanamadığını ve bu nedenle kadınların istihdam dışında kalmaya zorlandığını belirtmektedir. Toplumsal cinsiyet rolleri ve kadın emeği arasındaki ilişkiyi inceleyen bir diğer çalışma da Dedeoğlu (2000) tarafından ele alınmıştır. Çalışmada, Türkiye’de kadınların istihdama katılımını sınırlayan sosyokültürel yapı ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin varlığı vurgulanmakta; bu durum, kadınları erken yaşta evliliğe itmekte, bakım yükümlülüğünün üstlenmelerine neden olmakta ve sonuç olarak iş piyasasının dışında kalmalarına yol açan kısır bir döngü yaratmaktadır.

Literatürde afetlerin toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini derinleştirdiği ve daha görünür kıldığı ve çeşitli şekillerde ele alınmaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği kaynaklı sorunlar ve zorluklar hayatın her alanında karşımıza çıkarken, afet yönetimi ve afet sonrası süreçlerde kadınlar için ciddi riskler barındırmaktadır. Afetler, bireylerin yaşamını doğrudan etkileyen fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplara sebep olan olaylar olarak tanımlanmaktadır (Erkal & Değerliyurt, 2009:147-148). Türkiye’de afet yönetimi alanındaki temel yaklaşımlara dair Erkal ve Değerliyurt (2009), afetlere müdahalenin yalnızca afet sonrası yardım değil, önceden planlanma ve toplumsal etkiler ve risklerinin en aza indirilmesi gerekliliğini vurgulamaktadır. Özellikle Türkiye gibi deprem kuşağında yer alan ülkelerde depremin toplumsal etkileri daha derin hissedilmektedir. İşçi

(2008), deprem gerçeği ve bu konuda alınması elzem olan önlemleri ele aldığı çalışmasında, Türkiye'nin %92'sinin deprem bölgesi içinde yer aldığını belirtmekte ve geçmişte olduğu gibi gelecekte de yıkıcı depremlerin meydana gelebileceğini dolayısıyla bu gerçeği göz ardı etmeden politikalar geliştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Depremi toplumsal etkileri arasında kadınların maruz kaldığı eşitsizliklerin önemli bir yer tuttuğu açıktır. Mevcut afet yönetimi politikaları toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlı yapılandırılmadığı için afet süreçleri kadınları dezavantajlı bir zemine itmekte ve çeşitli riskler doğurmaktadır. Gündüz (2022), afet süreçlerinde kadınların düşük eğitim düzeyleri, yetiştirilme tarzından kaynaklanan öğretileri, sergiledikleri davranışlar ve kazanımları gibi unsurlar nedeniyle daha fazla etkilendiğini vurgulamaktadır.

Afetlerin kadınlar açısından yalnızca sosyo-ekonomik değil aynı zamanda sağlık boyutunda da ciddi sonuçları olduğu literatürde vurgulanmaktadır. Kolay Çepni ve Yavuz (2025), afet süreçlerinde kadınların cinsel sağlık, üreme sağlığı ve ruh sağlığı bağlamında çok yönlü risklerle karşılaştıklarını ve bu nedenle toplumsal cinsiyete duyarlı sosyal hizmet uygulamalarının gerekliliğini belirtmektedir. İstar Işıklı (2024), 6 Şubat depremleri sonrasında hamile kadınların sağlık kontrolleri, psiko-sosyal destek hizmetleri ve hijyen imkânlarının önemine dikkat çekerek, afet sonrası kadın sağlığının korunmasına yönelik sosyal koruma tedbirlerinin kritik olduğunu ortaya koymuştur. Benzer şekilde Akbal ve Taşbaş (2024), Kahramanmaraş merkezli depremin kadınlar üzerinde stres, depresyon ve tükenmişlik gibi ciddi psiko-sosyal sonuçlara yol açtığını vurgulamaktadır. Alkan ve Tandoğan (2023) ise afet sonrası travma yaşayan kadınların ruh sağlığı sorunlarıyla başa çıkabilmelerinde hemşireler başta olmak üzere sağlık profesyonellerinin kritik rol üstlendiğini ifade etmektedir. Bu çalışmalar, afetlerin kadın sağlığı üzerinde hem biyolojik hem de psikososyal düzeyde derin etkiler yarattığını ve afet yönetiminde kadın sağlığına özgü politikaların geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Demirci ve Avcu'nun (2021) İzmir örneği üzerinden yaptıkları araştırmada; kadınların afet sonrası süreçlerde yetersiz hijyen, güvenlik, mahremiyet ve sağlık koşulları nedeniyle zorluklar yaşadığı; aynı zamanda cinsiyet temelli şiddetin arttığı ve kadınların psikolojik açıdan daha fazla etkilendiği vurgulanmaktadır. Araştırmanın sonuçlarına göre kadınların afet sonrası en fazla bilişsel sağlık sorunları yaşadığı ve toplumsal cinsiyet rollerinden dolayı karar alma süreçlerinde yeterince temsil edilmedikleri görülmüştür. Çözüm önerileri arasında ise kadınların karar alma mekanizmalarına daha aktif katılımının sağlanması ve eğitim odaklı çalışmaların geliştirilmesi yer almaktadır (Demirci & Avcu, 2021:100–105). Son olarak Gündüz Zeybekoğlu (2025), yaptığı araştırmada Türkiye'de yaşayan 405 gençle görüşerek afet yönetiminde toplumsal cinsiyet rolünün

afet risk algısına etkisini ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Buna göre, afet risk algısı ölçeğinin maruziyet alt boyutunda, genç kadınların risk algılarının genç erkeklere kıyasla daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, afet yönetiminde cinsiyet rolüne ilişkin algının genç kadınlarda erkeklere oranla daha yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir.

Mevcut literatür incelendiğinde toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yapısal nedenlerine ve afet yönetiminin genel çerçevesine dair önemli çalışmalar bulunduğu ve konuya ilişkin önemli katkılar sunduğu görülmektedir. Ancak özellikle Türkiye bağlamında toplumsal cinsiyet eşitliği temelli sorunlara odaklanan, afet süreçlerine ve hazırlığına dair politikaların geliştirilmesine katkı sağlayacak çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Bu çalışma 6 Şubat 2023 depremleri sonrası Adıyaman ilinde yaşayan kadınların karşılaştığı toplumsal cinsiyet temelli sorunları inceleyerek literatürdeki bu boşluğu doldurup alana katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Yöntem

Bu çalışma, kadınların deprem anı ve sonrasındaki süreçte yaşadıkları psikolojik, sosyal, sağlık ve ekonomik etkileri, Adıyaman'ın özgün sosyo-kültürel yapısı çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda araştırmada nitel yöntem tercih edilmiştir. Nitel araştırmalar, bireylerin deneyimlerini, anlam dünyalarını ve olayları kendi perspektiflerinden nasıl yorumladıklarını ortaya koymayı hedefler. Özellikle afet gibi çok boyutlu toplumsal olaylarda, kadınların deneyimlerini derinlemesine anlamak ve görünür kılmak açısından nitel yöntemler önemli bir avantaj sağlar (Creswell, 2013). Bu nedenle, deprem sonrası kadınların yaşantılarındaki sosyo-kültürel ve psikolojik etkileri daha kapsamlı bir biçimde analiz edebilmek için nitel araştırma tercih edilmiştir. Bu araştırmada, nitel araştırma desenlerinden biri olan betimleyici fenomenolojik yaklaşım kullanılmıştır. Fenomenolojik yaklaşım, bireylerin yaşadıkları deneyimlerinin özüne inmeyi ve bu deneyimlerin ne şekilde yaşandığını betimlemeyi hedefler (Creswell, 2013). Araştırmacı, çalışmaya başlamadan önce ele aldığı fenomene yönelik kendi önyargılarını bir kenara bırakmakta ve katılımcıların deneyimlerini baz alarak temalar oluşturmaktadır. Bu çalışmada da 6 Şubat 2023 depremlerinin ardından Adıyaman'da yaşayan kadınların deneyimleri gözlem, derinlemesine görüşmeler ve odak grup görüşmeleri yoluyla incelenmiş; kadınların afet sonrası yaşadığı sosyal, ekonomik ve psikolojik etkilerin, gündelik yaşam pratiklerine nasıl yansıdığı analiz edilmiştir. Bu bağlamda fenomenolojik yaklaşım, kadınların afet sonrası deneyimlerinin çok boyutluluğunu anlamlandırma açısından uygun bir yöntem olarak tercih edilmiştir.

Nitel araştırma yöntemi kullanılan bu çalışmada veriler 5 Şubat-5 Mart 2025 tarihleri arasında toplanmıştır. Veri toplama süreci, fenomenolojik araştırma deseni benimsenerek

yürütülmüş; katılımcıların deneyimlerini kendi bakış açılarından derinlemesine anlamayı amaçlayan görüşmeler ve gözlemler aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın evreni, Adıyaman ilinde yaşayan ve 6 Şubat 2023 tarihli depremlerden etkilenen kadınları kapsamaktadır. Çalışmada, Adıyaman ilinde bulunan dört alan araştırma evreni olarak belirlenmiştir. Bu alanlar, enformel çadır alanları ve A, B, C numaralı geçici konteyner yaşam alanlarında yaşayan kadınlardır.

Çalışmanın örnekleme, enformel çadır alanlarında ve A, B, C numaralı geçici konteyner yaşam alanlarında yaşayan kadınlardan, deprem süreçlerine ilişkin deneyim ve anlamlı iç görüler sunabilecek katılımcılara ulaşmayı hedefleyen amaçlı örnekleme yöntemi ile seçilmiştir. Katılımcılar, yaş, medeni durum, çocuk sayısı gibi demografik özellikler açısından çeşitlilik göstermelerine dikkat edilerek, maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Araştırmada kullanılan bu yöntem, farklı sosyodemografik özelliklere sahip bireylerin deneyimlerine ulaşmayı sağlayarak çalışmanın veri çeşitliliğini önemli ölçüde arttırmaktadır (Yağar & Dökme, 2018).

Yaşları 18-60 arasında değişen, depremden doğrudan etkilenmiş ve enformel çadır ile formel konteyner geçici yaşam alanlarında yaşayan toplamda 25 kadın ile çalışma tamamlanmıştır. Katılımcılarla odak grup görüşmeleri, derinlemesine görüşmeler ve saha gözlemleri yapılmıştır. Bu çerçevede, 10 kadın kendi yaşam alanlarında gözlemlenmiş, yaşları 18-60 arasında değişen 10 kadından oluşan bir grup ile odak grup görüşmesi gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, yaşları 20-50 arasında değişen ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddet eylemlerine maruz kalmış 5 kadın ile bireysel derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Katılımcılar, geçici konteyner yaşam alanlarında yaşayan kadınlardan seçilmiştir. Görüşmeler, araştırmacılar tarafından belirlenen geçici konteyner yaşam alanlarındaki ortak yaşam alanı olan kadın dostu alanlarda gerçekleştirilmiştir. Bu alanlar, kadınların kendilerini daha rahat ve güvende hissettiği mekânlar olduğu için tercih edilmiştir. Görüşmelerde, genelden öze doğru yarı yapılandırılmış 10 sorunun yer aldığı bir görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme formunda, katılımcıların deprem sonrası yaşamlarında deneyimledikleri fiziksel, ruhsal ve sosyal durumlara dair detaylı sorular yer almaktadır. Bu sorular, toplumsal cinsiyet temelli sorunların tespitine yönelik olarak hazırlanmıştır. Böylece kadınların deprem sonrası gündelik yaşamlarında karşılaştıkları toplumsal cinsiyet temelli zorlukları analiz etme süreci kolaylaşmıştır. Odak grup görüşmesi iki saat sürerken, her bir derinlemesine bireysel görüşme ortalama 35-40 dakika sürmüştür. Görüşmeler gönüllülük esasına dayalı olup, katılımcılara istenmediği takdirde soruları yanıtsız bırakma hakkı tanınmıştır. Ayrıca, araştırma kapsamında elde edilecek bilgilerin herhangi bir başka birey, kurum ve kuruluşla paylaşılmayacağı katılımcılara bildirilmiştir. Veri kaybını önlemek ve analiz sürecini desteklemek amacıyla

görüşmelerde ses kaydı alınmış ve yazılı not tutulmuştur. Görüşmeler araştırmacı tarafından önceden hazırlanmış ve 10 sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Yanıtlar katılımcıların ifadeleri değiştirilmeden ve en doğru şekilde not edilmeye özen gösterilmiştir. Kayıtlar daha sonra detaylandırılarak analiz edilmiştir. Görüşmelerden elde edilen ses kayıtları yazıya aktarılmış, ardından nitel veri analizinde yaygın olarak kullanılan tematik analiz yöntemi ile değerlendirilmiştir. Kodlama sürecinde benzer ifadeler bir araya getirilmiş, tekrar eden temalar belirlenmiş ve bu temalar üzerinden kategoriler oluşturulmuştur. Ayrıntılı analiz süreci ve elde edilen temalar, çalışmanın “Bulgular ve Analiz” bölümünde detaylı biçimde sunulmaktadır. Aynı zamanda araştırmada saha gözlemleriyle desteklenen bulgular da derlenmiştir.

Bu gözlemler, yaşları 18-45 arasında değişen 10 kadın ile yapılmış olup, katılımcılar kendi yaşam alanlarında gözlemlenmiştir. Gözlemler yapılandırılmış gözlem yöntemiyle gerçekleştirilmiş ve önceden hazırlanmış gözlem formu kullanılarak veriler kayıt altına alınmış olup sistematik bir şekilde toplanmıştır. Gözlem formunda; Fiziksel Yaşam Koşulları (Barınma alanının durumu, altyapı hizmetlerine erişim), günlük aktiviteler (Günlük rutinler, iş bölümü), sosyalleşme (Topluluk içi iletişim, destek mekanizmaları), güvenlik ve mahremiyet (Güvenlik sorunları, mahremiyet eksiklikleri), hijyen ve sağlık durumu (Temizlik koşulları, sağlık hizmetlerine erişim) başlıkları değerlendirilmiştir. Gözlemler sırasında bu başlıklara yönelik detaylı notlar alınarak veriler tematik analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Görüşme ve gözlemler sonucunda ana ve alt temalar oluşturulmuştur. Tematik analiz, verilerdeki tekrar eden örüntüleri tanımlama, düzenleme ve anlamlandırıp yorumlama süreci olup, nitel araştırmalarda yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir (Toker, 2022). Analiz sürecinde, önce açık kodlama yöntemiyle veriler çözümlenmiş ve ana temalar belirlenerek kategorilendirilmiştir. Temalar gözden geçirilmiş, gerekli düzenlemeler yapılarak son hâli verilmiştir. Analiz sürecinde, katılımcı ifadeleri doğrultusunda, dört ana tema ve on alt tema oluşturulmuştur. Bu temalar ve alt temaların detaylı listesi Tablo 4. 'de sunulmuştur.

Veri güvenilirliği, görüşme ve gözlem verilerinin karşılaştırılması, kodlayıcılar arası değerlendirme ve katılımcı onayı gibi unsurlar dikkate alınarak sağlanmıştır. Bu süreçte veriler sistematik bir şekilde değerlendirilmiş olup, kadınların deneyimleri derinlemesine analiz edilmiştir.

Çalışmanın etik uygunluğu için Adıyaman Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu'ndan etik onay (4/02/25-14) ve çalışmaya gönüllü olarak katılan kadınlardan yazılı onam alınmıştır. Kadınlara görüşmenin istenildiği zaman kesilebileceği söylenmiş olup veriler

oluşturulurken kimliklerini belirleyebilecek herhangi bir ibareye yer verilmeyeceği taraflarına bildirilmiştir.

Görüşme sürecinde katılımcıların kendilerini güvende hissetmeleri için samimi, yargılayıcı olmayan bir iletişim tarzı benimsenmiştir. Görüşmeler kadınların mahremiyetini koruyacak, kendilerini rahatça ifade edebilecekleri güvenli alanlarda gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar çoğunlukla araştırmacıyla açık bir diyalog kurmuş, bazı anlarda duygusal tepkiler vermiştir. Bu durum, verilerin derinliğini artırmış ve kadınların yaşadıkları deneyimleri içtenlikle aktarabilmelerine olanak sağlamıştır.

Bulgular

Tablo 1.

Odak Grup ve Derinlemesine Görüşmeye Katılan Kadınların Sosyo-demografik Özellikler (N=15)

Katılımcı	Yaş	Eğitim Seviyesi	Medeni Durum	İş Durumu	Yaşadığı Yer	Çocuk Sayısı	Hane Halkı Sayısı	Konaklama Türü
X1	30	Lise	Boşanmış	İşsiz	Adıyaman	3	4	Konteyner
X2	42	Ortaokul	Eşi Ölmüş	İşsiz	Adıyaman	4	4	Konteyner
X3	35	Ortaokul	Ayrı	İşsiz	Adıyaman	3	4	Konteyner
X4	37	İlkokul	Ayrı	Çalışıyor	Adıyaman	3	7	Çadır
X5	27	Lise	Boşanmış	İşsiz	Adıyaman	2	7	Konteyner
X6	33	Lise	Boşanmış	İşsiz	Adıyaman	3	4	Konteyner
X7	52	Hiçbiri	Evli	İşsiz	Adıyaman	6	3	Çadır
X8	27	Lise	Boşanmış	İşsiz	Adıyaman	2	7	Konteyner
X9	35	Orta	Ayrı	İşsiz	Adıyaman	3	4	Konteyner
X10	41	İlköğretim	Evli	İşsiz	Adıyaman	5	2	Çadır
X11	25	Üniversite	Bekar	İşsiz	Adıyaman	0	4	Konteyner
X12	19	Orta	Ayrılmış	İşsiz	Adıyaman	1	2	Konteyner
X13	37	İlk	Evli	İşsiz	Adıyaman	3	5	Çadır
X14	55	İlk	Eşi Ölmüş	İşsiz	Adıyaman	8	2	Konteyner
X15	21	Lise	Bekar	Çalışıyor	Adıyaman	0	3	Konteyner

Tablo 1.'de Odak Grup ve Derinlemesine Görüşmeye Katılan kadınların demografik bilgileri sunulmuştur. Verilen her bir kod bir katılımcıyı işaret etmektedir. Tablo 1'deki veriler, etik kurul onayı ve katılımcı rızası doğrultusunda, yalnızca bilimsel amaçlarla ve gizlilik ilkeleri gözetilerek paylaşılmıştır. Gözlem yöntemiyle değerlendirilen 10 kadınla birebir görüşme yapılmadığı için demografik bilgilerine yer verilmemiştir.

Tablo 2.
Gözlem Alanlarına Göre Katılımcılar ve Gözlem Süresi

Gözlem Alanı	Katılımcı Kodları	Katılımcı Sayısı	Yaş Aralığı	Gözlem Süresi
A Geçici Konteyner Yaşam Alanı	X16, X17, X18	3	18-25	2 Gün
B Geçici Konteyner Yaşam Alanı	X19, X20	2	25-30	2 Gün
C Geçici Konteyner Yaşam Alanı	X21, X22	2	35-40	2 Gün
Enformel Çadır Alanı	X23, X24, X25	3	20-45	2 Gün

Tablo 2.'de gözlem alanlarına göre katılımcıların bilgileri ve gözlem süresi sunulmuştur. Verilen her bir kod bir katılımcıyı işaret etmektedir. Konteyner yaşam alanları, katılımcı gizliliğini korumak amacıyla gerçek isimler yerine A, B, C gibi takma kodlarla kodlanmıştır. Tablo 2'deki veriler, etik kurul onayı doğrultusunda, yalnızca bilimsel amaçlarla ve gizlilik ilkeleri gözetilerek paylaşılmıştır.

Tablo 3.
Farklı Barınma Alanlarındaki Gözlem Bulgularının Karşılaştırılması

Gözlem Alanı	Fiziksel Koşullar	Güvenlik	Altyapı ve Hizmetler	Sosyal İlişkiler
A Geçici Konteyner Yaşam Alanı	Şehir merkezine uzak, kalabalık, deprem öncesi kiracı olanlar ağırlıklı, ek yapılar nedeniyle dağınık yerleşim, konteynerler arası mesafe az; mahremiyet düşük	Hırsızlık, taciz, uyuşturucu ve fuhuş söylentileri yoğun, güven duygusu zayıf, kadın ve çocuklar için taciz riski yüksek, aydınlatma yetersiz	Ulaşım imkanları en yetersiz alan, su kesintisi yaşanmakta ve temiz suya erişim sınırlı, ortak alanların hijyeni yetersiz, çeşitli kamu kurumu ve Sivil Toplum Kuruluşu yerleşkeleri mevcut	Damgalanma ve dışlanma yoğun, sosyal ilişkiler zayıf
B Geçici Konteyner Yaşam Alanı	Konumu merkezi, kalabalık, ek yapılar nedeniyle dağınık yerleşim, konteynerler arası mesafe az; mahremiyet düşük	Hırsızlık, taciz, uyuşturucu ve fuhuş söylentileri yoğun, güven duygusu zayıf, kadın ve çocuklar için taciz riski yüksek, aydınlatma orta düzeyde	Ulaşım imkanları görece daha iyi ama yeterli değil, su kesintisi yaşanmakta ve temiz suya erişim sınırlı, ortak alanların hijyeni yetersiz, çeşitli kamu kurumu ve Sivil Toplum Kuruluşu yerleşkeleri mevcut	Sosyal ilişkiler ve dayanışma orta düzeyde
C Geçici Konteyner Yaşam Alanı	Konumu merkezi, görece daha az kalabalık, ek yapılar nedeniyle dağınık yerleşim, konteynerler arası mesafe az; mahremiyet düşük	Hırsızlık, taciz, uyuşturucu ve fuhuş söylentileri yoğun, güven duygusu zayıf, kadın ve çocuklar için taciz riski yüksek, aydınlatma orta düzeyde	Ulaşım imkanları görece daha iyi ama yeterli değil, su kesintisi yaşanmakta ve temiz suya erişim sınırlı, ortak alanların hijyeni yetersiz, çeşitli kamu kurumu ve	Sosyal ilişkiler zayıf

			Sivil Toplum Kuruluşu yerleşkeleri mevcut	
Enformal Çadır Alanı	Sağlıksız fiziki koşullar, mahremiyet çok sınırlı, sıcak/soğuk etkisi yoğun	Güvenli konaklama sınırlı, Aydınlatma yetersiz.	Hijyen koşulları kötü, su, banyo ve tuvalet erişimi sınırlı	Sosyal ilişkiler ve dayanışma diğer alanlara göre daha iyi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 3'te saha gözlemleri sırasında Adıyaman'daki farklı konteyner kentler ve enformel çadır alanları gibi geçici barınma alanlarındaki fiziksel koşulları ve sosyal etkileşim dinamiklerini karşılaştırmalı olarak sunmaktadır. Gözlemler, kadınların yaşadığı zorlukların barınma türüne bağlı olarak çeşitlilik gösterdiğini ortaya koymuştur. Konteyner alanlarında özellikle güvenlik ve mahremiyet eksikliği belirginken, enformel çadır alanları daha çok temel hijyen ve sağlık sorunlarıyla dikkat çekmektedir. Ayrıca konteyner yaşam alanlarında zayıflayan komşuluk ilişkileri de gözlemlerin önemli bir parçasıdır. Bu somut bulgular, görüşmelerden elde edilen katılımcı deneyimlerini desteklemekte ve geçici barınma koşullarının kadınların yaşam kalitesi ve güvenliği üzerindeki olumsuz etkilerini pekiştirmektedir.

Tablo 4.

Ana Tema ve Alt Temalar

Ana Tema	Alt Temalar
Ana Tema 1: Deprem Sonrası Kadınların Karşılaştığı Temel Sorunları	Alt Tema 1.1: Barınma Alanlarındaki Güvensizlik ve Mahremiyet Eksikliği Alt Tema 1.2: Yetersiz Hijyen ve Sağlık Koşulları Alt Tema 1.3: Günlük İhtiyaçlara Erişimdeki Zorluklar
Ana Tema 2: Depremin Kadınların Psikolojik ve Sosyal Hayatına Etkileri	Alt Tema 2.1: Travma Sonrası Psikolojik Sorunlar ve Kaygılar Alt Tema 2.2: Sosyal İzolasyon ve Destek Mekanizmalarına Erişimde Güçlükler Alt Tema 2.3: Sorumluluklardaki Artış ve Rol Değişimleri
Ana Tema 3: Deprem Sonrası Oluşan Kriz Ortamında Toplumsal Cinsiyete Dayalı Şiddet ve Toplumsal Baskılar	Alt Tema 3.1: Aile İçi Şiddetin Artışı Alt Tema 3.2: Şikâyet ve Yardım Mekanizmalarına Erişimdeki Olanaklar ve Karşılaşılan Engeller Alt Tema 3.3: Geçici Barınma Alanlarında Kadınlara Yönelik Toplumsal Cinsiyet Temelli Baskılar ve Güvenlik Riskleri
Ana Tema 4: Ekonomik Zorluklar ve İş Gücü Piyasasına Katılımın Önündeki Engeller	Alt Tema 4.1: Gelir Kayıpları, Artan Yoksulluk ve Çalışma Koşullarındaki Toplumsal Cinsiyet Eşitsizlikleri Alt Temasına Ait Bulgular

Tablo 4. 'te görüşmelerin ardından gerçekleştirilen tematik analiz sonucu belirlenen ana temalar ve alt temalar sunulmuştur.

Deprem sonrası kadınların karşılaştığı temel sorunları ana temasına ait bulgular

Katılımcıların deneyimleri ve saha gözlemleri doğrultusunda, deprem sonrası kadınların karşılaştığı temel sorunlara ilişkin görüşleri ve gözlemler üç alt tema altında toplanmıştır: barınma alanlarındaki güvensizlik ve mahremiyet eksikliği, yetersiz hijyen ve sağlık koşulları ile günlük ihtiyaçlara erişimdeki zorluklar.

Barınma alanlarındaki güvensizlik ve mahremiyet eksikliği

Katılımcılar, deprem sonrası değişen barınma koşullarıyla ilgili; alan yetersizliği, mahremiyetin kaybolması, aydınlatma yetersizliği ve güvenlik sorunları gibi olumsuz koşullardan dolayı çeşitli zorluklarla karşılaştıklarını ve bu durumun hâlâ devam ettiğini belirtmiştir. Saha gözlemleri de bu ifadeleri desteklemektedir. Konteyner alanları ve enformel çadır alanlarında yapılan gözlemlerde; konteynerler arası mesafenin çok az olduğu, çoğu hanenin ek yapılarla alanlarını genişletmeye çalıştığı, aydınlatma eksikliği ve giriş çıkışların denetimsizliği nedeniyle geceleri güvensizlik hissinin arttığı gözlemlenmiştir. Enformel çadır alanlarının ise fiziksel yapısı sebebiyle korunmanın yetersizliği ve barınma yapılarının mahremiyet koşullarından uzak olması kadınların gündelik yaşamda kendilerini güvende hissetmelerinin önüne geçmektedir. Barınma Alanlarındaki Güvensizlik ve Mahremiyet Eksikliği, gözlem verileri ve katılımcı ifadeleriyle birlikte değerlendirildiğinde, kadınların barınma alanlarındaki temel güvenlik ve mahremiyet sorunlarının sadece bireysel algıya değil, mekânsal düzenlemeler ve yapıların kullanışsız özellikleriyle de ilişkili olduğunu göstermektedir.

Benzer şekilde, Haiti ve Japonya'daki geçici barınma merkezlerinde kadınlar, çamaşırlarını kurutacak mahrem alan bulamadıkları için iç çamaşırlarını toplum içinde kurutmak istememiş ve bazı eşyalarını atmak zorunda kalmıştır; bu durum hem psikolojik rahatsızlığa hem de kişisel eşyaların kaybına yol açmış, hatta kıtlığa neden olmuştur. Bu sorunu çözmek için bazı kadın örgütleri kirli çamaşırları toplayıp yıkamış, kurutmuş ve tekrar geçici barınma merkezlerine dağıtmıştır (Gündüz, 2022: 450-454). Bu örnek, saha bulgularımızdaki konteyner ve çadır alanlarında kadınların mahremiyet eksikliği nedeniyle yaşadığı zorluklarla paralellik göstermektedir.

Katılımcıların alt temaya ilişkin bazı ifadeleri aşağıda yer almaktadır;

X1: “Elini kolunu sallayan konteyner kente girip çıkıyor. Herkesle iç içeyiz güvende hissetmiyorum. Komşularımın çoğunu tanımıyorum, erkekler tuhaf tuhaf bakıyor, çocuklarımı dışarı çıkaramıyorum. Ben karşı komşumun karşı komşumda benim evimin içini olduğu gibi görebiliyor, perde bile açamıyorum kapımı aralayarak çıkıyorum evden.”

X2: “Çok zorlanıyorum burada, en basiti banyo mesela, çocuklar evdeyse banyo yapmıyorum. Banyodan odaya geçene kadar hepsi görüyor çünkü, boyum kadar oğlan çocuğu hep nereye göndereyim e bir de komşular var. Dul kadını gece kalkıp banyo yapsam kim bilir ne kulp takarlar.”

X3: “Konteynerde özel diye ayıp diye bir şey kalmadı. Yan komşumun özel şeylerini hep duyuyoruz, sesi olduğu gibi evimin içinde çocukları terbiyesi bozuldu. Benim çocukları da çok gürültü yapıyorlar sürekli kavga çıkıyor komşularla bu yüzden.”

X4: “Çok zorlanıyorum, ben ve ailem hala çadırda yaşıyoruz. Sürekli dip dibeyiz çocukları ders çalışmıyor, erkek kardeşim var hiç rahat edemiyor ben de rahat edemiyorum. Kıyafet değiştirirken bile ailedeki erkekleri dışarı çıkarıyoruz. Özel falan kalmadı, yıkanmamız, uyumamız, kıyafetimizi değiştirmemiz her şeyimiz iç içe girdi. Binanın dibindeyiz bir deprem olsa üzerimize devrilir kalır, dışarıdaki tehlikelerden de bez parçası bizi nasıl korusun ki?”

X6:” Ben konteynerime tahtadan ek yaptım genişlesin bir de sokaktan geçen direkt konteynerimin içini görmesin diye. Sokak ortasında yaşıyor gibi oluyor yazın yoksa.”

Dolayısıyla, kadınların güvenlik ve mahremiyet sorunları yalnızca mekânsal koşulların yetersizliğinden değil, aynı zamanda sosyal ilişkilerdeki gerilimlerden de beslenmekte ve bu durum diğer yaşam alanlarına dair deneyimlerini de doğrudan etkilemektedir. Bu durum, yalnızca Adıyaman’daki konteyner ve çadır alanlarında değil, afet sonrası geçici barınma merkezlerinde de kadınların mahremiyet ve güvenlik kaygılarıyla karşılaştığı evrensel bir sorun olduğunu göstermektedir. Haiti ve Japonya örneklerinde de benzer zorluklar gözlemlenmiş; kadınlar uygun mahrem alan bulamadıkları için günlük yaşamlarını kısıtlamak zorunda kalmıştır (Gündüz, 2022: 450-454).

Yetersiz hijyen ve sağlık koşulları

Katılımcılar, deprem sonrası değişen barınma alanlarındaki koşulların hijyen ve sağlık açısından zorluklar yarattığını; temiz suya erişimdeki güçlükler, sık sık yaşanan su kesintileri, ortak kullanılan temizlik alanları ve sağlık hizmetlerinin yetersizliğinin ise günlük pratiklerini olumsuz etkilediğini belirtmişlerdir. Saha gözlemleri de katılımcı ifadeleriyle örtüşmektedir. Konteyner alanlarında ortak alanların koşulları, atıkların zamanında toplanmaması, altyapı eksiklikleri nedeniyle su kesintileri ve koku sorununun yaşanması, hijyenik olmayan koşullarda sürdürülen gündelik yaşamın kadınların sağlığını doğrudan tehdit ettiği gözlemlenmiştir. Çadırlarda yaşayan kadınlar için hijyen ve sağlığa ilişkin problemler, mekânsal ve temel altyapı yetersizlikleri nedeniyle çok daha ağır ve yoğun bir şekilde hissedilmektedir.

Katılımcıların alt temaya ilişkin bazı ifadeleri aşağıda yer almaktadır;

X1: “Sular çok kirli akıyor, temiz suyu hazır alıyoruz. Musluk suyunu kaynatıp öyle banyo yapıyoruz yoksa kaşınıyoruz, içince de hastalanıyoruz. Yazın çoğu zamanda sular kesik oluyor, kışın bazen borular donuyor. Konteynerimde çamaşır makinesi yok. İç çamaşırlarımı en başta ortak çamaşırhanede yıkıyordum enfeksiyon kaptım, şimdi elimde yıkıyorum.”

X4: “Soğuktan sıcaktan nasıl korunacağız çadırda? Kışın hep hastayız ailecek, yazında hep güneşten yanıyoruz, bitlendik bir ara. Her yeri temizliyoruz ama hep çamur var. Kışın bileğime kadar çamura battığım zamanlar oluyor. Bulaşığı yıkadığımız yer de hep çamur, tuvalette banyo yapıyoruz artık ne kadar temiz olursa. Depremi ilk günleri ped bulamadığım için mantar oldum hala geçmedi.”

X7:” Kışın kaç kere tavanlardan sular aktı sonra her yer küflendi hasta olduk, her kış aynı.”

X13:” Etrafta hep böcek, akrep falan oluyor yazın. İlaçlama yapılıyor ama yetmiyor.”

Dolayısıyla, hijyen ve sağlık koşullarındaki yetersizlikler yalnızca gündelik yaşam pratiklerini zorlaştırmakla kalmamakta, kadınların fiziksel ve psikolojik iyi oluşlarını da doğrudan tehdit ederek diğer sosyal ve mekânsal sorunları daha da derinleştirmektedir. Literatür incelendiğinde, afet sonrası geçici barınma alanlarında kadınların temel hijyen ve sağlık hizmetlerine erişim eksikliğinin sıkça karşılaşılan bir sorun olduğu görülmektedir. Örneğin, afet sonrası kadınlar yeterli temiz su ve sanitasyon tesisine erişemediklerinden ürogenital enfeksiyonlar, menstruasyon hijyeni problemleri ve psikolojik stres yaşamış; bazı durumlarda hamile kadınların doğum öncesi bakım ve aile planlaması hizmetlerine erişimi ciddi şekilde kısıtlanmıştır (Yakıt Ak & Aslan, 2024: 44-47). Bu örnekler, Adıyaman'da gözlenen konteyner ve çadır alanlarındaki koşullar ile paralellik göstermektedir ve afet durumlarında kadınların hijyen ve sağlık hizmetlerine erişim ihtiyacının evrensel bir gereklilik olduğunu vurgulamaktadır.

Günlük ihtiyaçlara erişimdeki zorluklar

Katılımcılar, deprem sonrası temel gıda ve hijyen ürünlerine erişim güçlüğü, toplu taşımanın yetersizliği ve fiziksel yaşam alanlarının darlığı gibi faktörler nedeniyle günlük ihtiyaçlarını karşılamakta zorluk yaşadıklarını belirtmişlerdir. Desteklerin zamanla azalması ve artan hayat pahalılığı da katılımcıların temel ihtiyaçlara erişimini güçleştirmiştir. Saha gözlemleri de katılımcı ifadeleriyle örtüşmektedir. Özellikle ulaşım imkânlarının kısıtlılığı, temel ihtiyaç malzemelerine erişimin mesafeye ve taşıma olanaklarıyla sağlanabiliyor olması, dar ve kalabalık yaşam alanlarının günlük rutini sekteye uğratması, bu sürecin kadınlar için daha da yorucu ve yıpratıcı bir hâl aldığını göstermektedir.

Katılımcıların alt temaya ilişkin bazı ifadeleri aşağıda yer almaktadır;

X1: “Sularımız temiz değil hazır su içmek gerekiyor ama onun içinde markete gitmek lazım araban olmayınca her şey çok zor. Hastaneye, eczaneye gitmek zor oluyor dolmuş desen saatte bir geliyor.”

X9:” Konteyner kentlerin içine dolmuşlar girmiyor içerisi de çok büyük, özellikle çocuklar okula giderken çok zorlanıyor yürü yürü bitmiyor. Güneş batınca konteyner kentin içinde yürümekten korkuyorum, o yüzden dışarıda işim varsa güneş batmadan dönüyorum.”

X8:” Konteyner çok dar hiçbir yere sığmıyoruz, evdeki herkes çıkana kadar ne yemek yapabiliyorum ne temizlik. Her günüm aynı çile bir de benden her şeyin en iyisini bekliyorlar çok sinirleniyorum.”

Dolayısıyla, günlük ihtiyaçlara erişimde yaşanan bu zorluklar yalnızca kadınların gündelik yaşam pratiklerini sekteye uğratmakla kalmamakta, aynı zamanda mevcut barınma ve sağlık koşullarındaki sorunlarla birleşerek kadınların yükünü daha da ağırlaştırmaktadır. Çalışma bulguları, afet sonrası dönemde kadınların temel ihtiyaçlara erişimde yaşadığı güçlüklerin literatürle örtüştüğünü göstermektedir. Toğrul (2024), kadınların hijyen ürünlerine ulaşmakta zorlandıklarını; kalabalık ve dar yaşam alanlarının gündelik pratikleri sekteye uğrattığını belirtmektedir. Benzer biçimde, Kolay Çepni ve Yavuz (2025), afet ortamında kadınların sağlık hizmetlerine ve hijyen ürünlerine erişimde karşılaştıkları eksikliklerin, fiziksel ve psikososyal yüklerini artırdığını vurgulamaktadır. Ayrıca, Yakıt Ak ve Uyurdağ (2024) çalışmalarında da güvenlik kaygılarının kadınların hareket özgürlüğünü sınırladığı, bu durumun günlük yaşamı daha yorucu hale getirdiği ifade edilmiştir.

Depremi kadınların psikolojik ve sosyal hayatına etkileri ana temasına ait bulgular

Depremi kadınların psikolojik ve sosyal hayatına etkilerine dair katılımcı ifadeleri ve gözlem sonucu ulaşılan veriler, üç alt tema altında toplanmıştır: travma sonrası ortaya çıkan psikolojik sorunlar ve kaygılar, sosyal izolasyon ve destek mekanizmalarına erişimde yaşanan güçlükler ile sorumluluklardaki artış ve rol değişimleri.

Travma sonrası psikolojik sorunlar ve kaygılar

Katılımcılar, deprem sonrası travmanın etkisiyle psikolojik sorunlar ve kaygılar yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Sürekli tetikte olma hali, tedirginlik, uykusuzluk, öfke kontrol güçlüğü, fiziksel ağrılar, depresyon, suçluluk duygusu ve aidiyet kaybı gibi belirtiler, görüşmelerde sıkça dile getirilmiştir. Katılımcılar, yaşadıkları kayıpların ve belirsizlik ortamının ruhsal durumlarını olumsuz etkilediğini, bu durumun gün geçtikçe arttığını belirtmişlerdir. Gözlem yapılan bazı alanlarda da kadınların kapı önlerinde toplanarak ağıt yaktıkları ve bu yas sürecinin

toplu bir biçimde yaşanmaya devam ettiği gözlemlenmiştir. Ayrıca akşam saatlerinde, çocukları kapı önüne çıktıklarında ise sık sık uyararak içeri çağırdıkları dikkat çekmiştir. Bu durum, güvenlik kaygısının ve sürekli tetikte olma halinin günlük yaşam pratiklerine nasıl yerleştiğini ve deprem sonrası psikolojik etkilerin canlı bir biçimde sürdüğünü işaret etmektedir.

Katılımcıların alt temaya ilişkin bazı ifadeleri aşağıda yer almaktadır;

X2: “Artık uyuyamıyorum o yüzden hep gerginim. Korkuyorum, biri ayağını kapıya vursa konteynerden içeri girer. Her şey oluyor burada uyuşturucu kullananlar, satanlar, fuhuş yapanlar, çocuk kaçıranlar neler duyuyoruz. Uyuyamıyorum sonra da başım ağrıyor. Depremden beri bu başımın ağrısı geçmedi.”

X5: “Psikolojim bozuldu çaresizlik mahvetti beni. Hiçbir yere sığamadık çocuklarımızla kimse istemedi beni. Dışarıdan baktığında iyiyim ama bu kadar sıkıntı çıkıyor bir yerden işte! Saçlarım çok dökülüyor, vücudumda yaralar çıkıyor.”

X9: “Benim başım 6 Şubattan bu yana hep dönüyor beton evlere giremiyorum. “

X7: “Her yer inşaat her yer yıkık bina hala bitmedi bak depremin üzerinden ne kadar zaman geçti hala toparlanmadı şehir. Enkazları, inşaatları gördükçe o güne dönüyorum. “

X15: “Ben depremde önceki mahallemi, komşularımı, arkadaşlarımı özledim, buraya alışamıyorum. “

X11: “Kendimi artık bu şehre ait hissedemiyorum. “

Deprem sonrası psikolojik sorunlar ve kaygılar, yalnızca bireysel düzeyde yaşanan geçici etkiler değil; kadınların gündelik yaşam pratiklerine, toplumsal ilişkilerine ve aidiyet duygularına doğrudan yansıyan kalıcı bir sorun alanı olarak varlığını sürdürmektedir. Çalışma bulguları deprem sonrası kadınların yalnızca ev içindeki rutinlerinde değil, ruhsal dünyalarında da derin etkiler yaşadığını göstermektedir. Bu durum literatürde de yankı bulmaktadır. Çetin Aydın ve Aytaç (2023) çalışmasında, kadınların deprem sonrası kaygı, stres ve tükenmişlik yaşadığı vurgulanmıştır. Ayrıca Yakıt Ak ve Uyurdağ (2024) çalışması, kadınların deprem sonrası barınma değişiklikleri, ev içi rollerin artması gibi süreçlerin aidiyet duygularında kayıplara ve mekanla kurulan bağın zayıflamasına yol açabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla, kadınların gündelik yaşam pratikleriyle ruhsal durumları arasındaki organik bağı kuran bulgumuz, literatürde destek bulmaktadır.

Sosyal izolasyon ve destek mekanizmalarına erişimde güçlükler

Katılımcıların bir kısmı, deprem sonrası sosyal ilişkilerinin zayıfladığını ve sosyal destek mekanizmalarına erişimde zorluklar yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Güvensizlik, mahremiyet eksikliği, ulaşım sorunları, sosyal dışlanma kadınların sosyal hayattan izole olmasına neden olmuş; komşuluk, aile ve arkadaş ilişkilerinin zayıflamasına yol açmıştır. Bazı katılımcılarda ise, ortak

acıları paylaşmanın dayanışma ruhunu pekiştirdiği, aynı alanda bulunan kadınlar arasında günlük hayatı kolaylaştıran küçük yardımlaşmalar yoluyla samimi ve güçlü bağlar kurulduğu gözlemlenmiştir. Yardım hizmetlerinin yetersizliği ya da adaletsiz dağıtımı da bu süreci olumsuz etkilemiştir.

Saha gözlemleri, deprem sonrası barınma alanlarının değişmesiyle sosyal ilişkilerde belirgin bir dönüşüm yaşandığını ortaya koymuştur. Konteyner ve çadırlardaki alan darlığı, mahremiyetin zedelenmesi dolayısıyla ortaya çıkan gerginlik, sosyal sınırların kolaylıkla ihlal edilebilmesi, bazı kadınların komşuluk ilişkilerinden uzak durmasına neden olmuştur. Sonuç olarak, kadınların sosyal etkileşimde hem içe kapanma hem de başka kadınlarla yakın sosyal temasta bulunma eğilimi eş zamanlı olarak saptanmıştır.

Katılımcıların alt temaya ilişkin bazı ifadeleri aşağıda yer almaktadır;

X2: “Komşularım var ama samimi değilim. Bir kadın vardı arada selam veriyordum, bir iki kere çaya çağırdı gittim, bende çağırdım sonra bir baktım hop benim konteynerimden çıkmıyor. Ev olsa bahçe kapısı olur, dış kapı olur bu kadar rahat giremez ama konteynerde direkt kapıyı açıyorsun evin içindesin, saygı yok.”

X13: “Aynı acıları yaşadığımız için birbirimizi anlayabiliyoruz komşularla. O yüzden iyi ki gelmişim buraya. “

X14: “Benim depremde tüm komşularım öldü, artık kimseyle arkadaşlık kuramıyorum. Sadece arada etkinlik olduğunda buradaki toplantı salonunda toplanıyoruz o kadar. “

X12: “Akrabalar, arkadaşlar uzakta oturuyor burası şehrin bir ucu dolmuşlar ya geç geliyor ya da hemen doluyor, araba da yok görüşemiyoruz. Burada da boşandığımı bildikleri için kimseyle samimi olmuyorum laf söz olmasın diye. “

X11: “Burada bir sürü suç işleniyor, hele hırsızlık çok fazla. Kapı komşuma bile güvenmiyorum geçen gün yan komşum ayakkabılarımı çaldı. “

X10: “Çadırdaki misafir ağırlandı a zaten, ama komşularıyla yıllardır beraberiz, hepsinden razıyım en çok da bu yüzden gitmiyorum başka yere. “

Deprem sonrası kadınların sosyal ilişkilerinde hem izolasyonu hem de dayanışmayı aynı anda barındıran bu ikili deneyim, destek mekanizmalarına erişim güçlükleriyle birleşerek toplumsal bağların yeniden şekillenmesine yol açmaktadır. Çalışma bulguları, deprem sonrası kadınların sosyal çevreyle bağlarının zayıfladığını ve destek mekanizmalarına ulaşmada ciddi engellerle karşılaştıklarını göstermektedir. Sosyal izolasyon hali, depremzedelerde algılanan sosyal desteğin düşmesiyle doğrulanmaktadır, Nalbantoğlu ve arkadaşları (2024) çalışmasında, algılanan sosyal destek düzeyi ile umutsuzluk arasında ters yönlü anlamlı ilişki saptamışlardır.

Ayrıca, Özdemir (2024) tarafından yürütülen nitel çalışma, psikososyal hizmetlerin sahada erişim ve koordinasyon problemleri nedeniyle bireylere ulaşmada yetersiz kaldığını ortaya koymaktadır.

Sorumluluklardaki artış ve rol değişimleri

Katılımcılar, deprem sonrası artan sorumluluklar ve değişen toplumsal roller nedeniyle çeşitli zorluklar yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Birçok kadın hem evin geçimini sağlama hem de çocukların bakım ve güvenliğini üstlenme sorumluluğunu tek başına taşımak zorunda kaldığını ifade etmiştir. Eş kaybı, boşanma, iş kaybı ve destek eksikliği gibi nedenler kadınların hem annelik hem babalık rollerini üstlenmelerine neden olmuştur. Gözlem bulguları, kadınların deprem sonrası çok yönlü sorumluluklar üstlendiğini göstermiştir. Özellikle konteyner kentin iç kesimlerinde oturan birçok kadının sabah erken saatlerde çocuklarını okula göndermek üzere duraklara kadar eşlik ettiği, akşam saatlerinde ise tekrar duraklara giderek çocuklarını karşıladığı gözlemlenmiştir. Güvenlik endişesi taşıyan annelerin sokak aralarında oyun oynayan çocuklarını, sokak başlarında nöbetleşe bekleyerek kontrol ettikleri dikkat çekmiştir. Yardım dağıtımlarında genelde kadınların sıraya girdiği görülmüş ve su temini gibi görevlerde genelde kadınların görev aldığı gözlemlenmiştir.

Katılımcıların alt temaya ilişkin bazı ifadeleri aşağıda yer almaktadır;

X1: “Konteynere geçtikten sonra iyice sinirli biri oldu eski kocam, dayaklarına dayanamadım sonra boşandım. Çocuklara sahip çıkmak, evi geçindirmek her şey bana bakıyor.”

X2: “Eşimi depremde kaybedince yüküm arttı. Hayatımızı paylaşıyorduk ama şimdi her şey bana kaldı. Ben de enkazda kaldım şimdilik çalışacak durumda değilim, gidip herkesten yardım istiyorum. Çocukların tüm sorumluluğu bende, artık evin hem annesi hem babasıyım.”

X4: “Annem babam yaşlı erkek kardeşim küçük, kızlarım da küçük onların hepsini ben bakıyorum, koruyorum erkek kardeşimin umurunda değil, geceleri tıkırtı sesine uyanıyorum... Hayatında hiç çalışmayan ben şimdi 6 aylığına İŞKUR'da işe girdim, çok şükür şimdi idare ediyoruz ama çok yoruluyorum.”

X13: “Depremden sonra çalışmadım bir süre. Çadırda çocuklarımı bırakıp çalışmıyordum ama artık çare yok mecbur tarlaya, temizliğe gidip çalışıyorum aklım hep çocuklarımda. “

X6: “Çocuklarımı bırakacak kreş yok, ailemin konteyneri şehrin diğer ucunda konteyner kentler güvensiz çocukları bırakacak yerim olmadığı için işten çıktım. Şimdi milletin eline bakıyorum. Çocukları okula götürüyorum alıyorum her şeyleriyle tek başıma ilgileniyorum burada daha fazla dikkat etmek zorundayım. Her gün çocuk kaçırma, hırsızlıklar, kavgalar falan bir sürü şey oluyor.”

Kadınların deprem sonrası artan sorumlulukları ve üstlendikleri yeni roller, yalnızca bireysel yaşamlarını zorlaştırmakla kalmamakta, aynı zamanda toplumsal cinsiyet temelli

eşitsizliklerin daha görünür ve derinleşmiş biçimde yaşanmasına da neden olmaktadır. Katılımcılar, deprem sonrası hem evin geçimini sağlama hem de çocuk bakım-güvenliğini üstlenme gibi yeni ve ağır sorumluluklarla karşı karşıya kaldıklarını aktarırken, bu durum yalnızca bireysel bir yüklenme değil toplumsal cinsiyet bağlamında sorumlulukların yeniden yapılandırılması anlamına gelmektedir. Literatürde de benzer şekilde, Yakıt Ak ve Uyurdağ (2024) çalışmasında kadınların ev içi sorumluluklarının önemli ölçüde arttığı rapor edilmiştir. Ayrıca Okay ve İlkaracan (2018) “toplumsal cinsiyet rollerinin afet sonrası yeniden şekillendiğini” ifade ederek bu tür çok yönlü sorumluluk değişimlerine dikkat çekmekte ve kadınların afetler gibi olağanüstü durumlarda daha fazla kırılganlaştığını vurgulamaktadır. Ayrıca, afet yönetiminin afetlerin yarattığı zararları azaltma, hazırlık ve müdahale evrelerinde yapılan planlamaların toplumsal cinsiyet bakımından yeniden düzenlenmesi, toplumsal cinsiyet duyarlılığının geliştirilmesine yönelik stratejik planlama önerileri tartışmaktadır.

Deprem sonrası oluşan kriz ortamında toplumsal cinsiyete dayalı şiddet ve toplumsal baskılar ana temasına ait bulgular

Katılımcıların, deprem sonrası kadınların karşılaştığı toplumsal cinsiyete dayalı şiddet ve toplumsal baskılara ilişkin görüşleri ve saha gözlem bulguları doğrultusunda üç alt tema altında derlenmiştir: aile içi şiddetin artışı, şikâyet ve yardım mekanizmalarına erişim olanakları ve engeller, geçici barınma alanlarında kadınlara yönelik toplumsal cinsiyet temelli baskılar ve güvenlik riskleri.

Aile içi şiddetin artışı

Deprem sonrası şiddet hem psikolojik hem de fiziksel anlamda kadınların karşılaştığı büyük bir problem haline gelmiştir. Katılımcıların çoğu, aile içi gerilimin arttığını, aile bireylerinin birbirine tahammül etmekte zorlandığını ve bunun da şiddet olaylarını tetiklediğini belirtmişlerdir. Bazı kadınlar, çevrelerinde sürekli şiddet gören komşularının olduğunu belirtmekte ve seslerin konteynerlerden kolayca geçmesi nedeniyle birçok olaya tanık olduklarını aktarmaktadırlar. Kadınlar artan stres, işsizlik, madde kullanımı ve ruhsal çöküntünün insanlarda tahammülsüzlük ve öfke patlamalarına dönüştüğünü aktarmıştır. Bu durum psikolojik ve fiziksel şiddet olmak üzere çok yönlü bir şiddet sarmalı ortaya çıkarmaktadır. Kadınların önemli bir kısmı, yaşadıkları ya da tanıklık ettikleri bu şiddet ortamında yalnız hissettiklerini ve güvenlik hissini kaybaldığını vurgulamaktadır. Saha gözlemleri de deprem sonrası aile içi şiddetin arttığını ortaya koymaktadır. Özellikle geçici yaşam alanlarında sıkça duyulan tartışmalar, yüksek sesli bağırışlar, konteynerin dışına taşıp sokakta şahit olunan kavgalar ve zaman zaman kolluk kuvvetlerinin müdahale ettiği

olaylar, şiddetin yalnızca bireysel değil, aynı zamanda toplumsal düzeyde bir sorun haline geldiğini ortaya koymaktadır.

Katılımcıların alt temaya ilişkin bazı ifadeleri aşağıda yer almaktadır;

X2: “Ben hiç kocamdan şiddet görmedim ama etrafımda görüyorum duyuyorum. Depremden sonra milletin psikolojisi bozuldu kimse kimseyi alttan almıyor artık. Şiddet de arttı. Yanımda oturan kadın her gün dayak yiyor kaç kere polisi ben aradım. Karşı konteynerlerde de kaç tane kadın var dayak yiyen.”

X3: “Zaten yediğim dayağın haddi hesabı yoktu hayatı bana cehennem etmişti. Depremden sonra konteynere geçince bana dokunmasına izin vermiyordum daracak yer herkes herkesi duyuyor diye en son arabada bana tecavüz etti güya kocam ya her şeyi hak görüyor kendinde, sonra da kovdum evden gitti.”

X4: “Depremden önce eşimle aram iyiydi depremden sonra çok değişti, beni öldürmeye kalkınca baba ocağına geldim... Kafamda nargile şişesi parçalayıp boğarak öldürmeye çalışınca korkup bıraktım. Benim kocamda vicdan olsa çocuklarımla çadırda yaşamama göz yumar mıydı?”

Deprem sonrası aile içi şiddetin artışı, yalnızca bireysel çatışmalar ve travmalarla sınırlı kalmayıp, kadınların güvenlik ve gündelik yaşam deneyimlerini doğrudan etkileyen yapısal ve toplumsal bir sorun olarak kendini göstermektedir. Katılımcı ifadeleri, deprem sonrası dönemde aile içi şiddetin sadece bireysel düzeyde artmadığını, gündelik yaşam alanlarında sistematik olarak yoğunlaştığını göstermektedir. Bu bağlamda, Özcan ve Uzun (2023) tarafından yürütülen çalışmada kadınların %54,3'ünün şiddet mağduru olduğu ve bu durumun sağlık ve ruhsal iyilik hâli üzerinde olumsuz sonuçlar doğurduğu belirtilmiştir. Çalışma bulguları ve literatürde var olan bilgiler, yalnızca şiddetin artışı değil, şiddetin güvenlik, mahremiyet ve toplumsal ilişkiler boyutlarını da yeniden şekillendirdiğini göstermektedir.

Şikâyet ve yardım mekanizmalarına erişimdeki olanaklar ve karşılaşılan engeller

Katılımcılar, deprem sonrası yardım mekanizmalarına erişimde yaşadıkları zorlukları ifade etmişlerdir. Desteklerin ilk dönemlerde yoğun olduğunu, ancak zamanla azaldığını ve ulaşımın daha da zorlaştığını belirtmişlerdir.

Saha gözlemleri, bulguları destekler niteliktedir. Deprem sonrası yaşanan iş kaybı ve artan ekonomik zorluklar nedeniyle temel ihtiyaçlara erişim zorlaşmıştır. Ayrıca, sahada birçok kadının okuma yazma bilmediği ve akıllı telefon kullanamadığı için çeşitli destek mekanizmalarından haberdar olamadığı ve bu hizmetlere erişemediği gözlemlenmiştir.

Katılımcıların alt temaya ilişkin bazı ifadeleri aşağıda yer almaktadır;

X2: “Ben konteyner kentin en sonunda oturuyorum yetişmiyor. Şimdi yardımlar geliyor gelmiyor değil ama yetmiyor ki! Zaten kendi tanıdıklarına önden haber veriyorlar yetişen gidip alıyor çoğu zaman arka taraflara yetişmiyor.”

X7: “İlk zamanlar çok yardım geldi ama artık yok. Çalışacak yer kalmadı Adıyaman’da e para da yok, hala destek lazım. Bizim ev hasarsızdı ev sahibi çıkardı diye konteyner çıkmadı bize ilk zamanlar şimdi de çıkan konteyner kente biz gitmiyoruz ortamı kötü diye ne yapacağız bilmiyorum. “

X6: “Yardımlar olmasaydı ben ayakta duramazdım ama şimdi çok azaldı, unuttular bizi. “

Kadınların yardım ve şikâyet mekanizmalarına erişimde karşılaştıkları engeller, deprem sonrası yaşanan toplumsal ve ekonomik zorluklarla birleşerek, güvenlik, sağlık ve gündelik yaşam sorunlarını daha da derinleştirmektedir. Çalışma bulguları, katılımcılar arasında yardım mekanizmalarına erişimde önemli engellerin bulunduğunu göstermektedir. Bu durum, İftar Işıklı (2024) tarafından yapılan çalışmada da kadın afetzedelerin sosyal koruma tedbirlerine erişimde zamanla azalan kaynaklar ve mekânsal ayrımlar nedeniyle güçlük yaşadıkları yönündeki bulgularla paralellik arz etmektedir. Böylece, yardım mekanizmalarındaki erişim sorunları yalnızca bireysel bir algı ya da deneyim değil, sistemik bir sorun olarak literatürde de yer almaktadır

Geçici barınma alanlarında kadınlara yönelik toplumsal cinsiyet temelli baskılar ve güvenlik riskleri

Katılımcılar, deprem sonrası geçici barınma alanlarında kadınların karşı karşıya kaldığı güvenlik sorunlarını ve toplumsal cinsiyet temelli baskıları sıklıkla vurgulamışlardır. Fiziksel mekânın yetersizliği nedeniyle mahremiyetin zedelenmesi, çevredeki kişilerin tanınmaması ve farklı sosyokültürel yapılardan insanlarla bir arada yaşama zorunluluğu, kadınların gündelik yaşam pratiklerine direkt etki etmiştir. Özellikle hanede yalnızca kadınların olduğu ya da erişkin erkeğin olmadığı aileler, eşini kaybetmiş ya da boşanmış olmaları gibi durumlar, rahatsız edici bakışlara, sözlü tacizlere ve kimi zaman fiziksel tehditlere ortam hazırlamış ve sosyal denetim daha görünür hale gelerek sosyal çevre baskısını arttırmıştır. Bu durum, kadınların hem kendileri hem de çocukları için sürekli bir tetikte olma hali ve koruma ihtiyacı hissetmelerine yol açmıştır. Katılımcılar, yalnız kadınlara yönelik fuhuş ithamında bulunulması, yardım bahanesiyle taciz girişimleri ve güvenlik eksikliğinin gündelik yaşamlarını zorlaştırdığını vurgulamışlardır.

Katılımcı ifadeleri ve saha gözlemleri, kadınların hem aile içinde hem de sosyal çevreden gelen müdahalelere maruz kaldığını, giyimlerinden davranışlarına kadar pek çok konuda yargılandıklarını ve sınırlandırıldıklarını göstermektedir. Bu durum, kadınların bedenlerine ve özel

yaşamlarına dair özerk alanlarını daraltmakta, toplumsal cinsiyet temelli denetimin yoğunlaştığını ortaya koymaktadır.

Katılımcıların alt temaya ilişkin bazı ifadeleri aşağıda yer almaktadır;

X1: “Başında koca olmayınca eksik, muhtaç görüyor millet, kaç tanesi kapıma gelip ihtiyaçlarını göreyim, bir kahve yap geleyim dedi.”

X3: “Kendimi hiç güvende hissetmiyorum, her gün burada onlarca olay oluyor. Çocuk kaçırma olayları, taciz, fuhuş, uyuşturucu kullanımı, uyuşturucu ticareti, her gün birinin konteynerini patlatıp hırsızlık yapıyorlar. Kocam gittiğinden beri etraftaki erkekler daha çok konuşmaya çalışıyor benimle çok rahatsız oluyorum.”

X8:” Ben numaramı vermiştim yardım için gıda kolisi dağıtan birine. Sonra o adam beni kaç sefer aradı, rahatsız etti.”

X12:” Benim geceleri penceremi çalıp kaçıyorlar korkumdan perdeyi bile açamıyorum.”

Bu ifadeler, kadınların güvenlik ve mahremiyet ihtiyaçlarının, toplumsal baskılarla nasıl şekillendiğini vurgulamaktadır. Katılımcı ifadeleri, geçici barınma alanlarının yalnızca barınma işlevini görmediğini; güvenlik, mahremiyet ve toplumsal denetim sahası olarak da işlev gördüğünü göstermektedir. Bu bağlamda, Özaydın ve Görgün Baran (2024) çalışmasında da Van depremi sonrası çadır ve konteyner alanlarında kadınların gündelik yaşamlarında mahremiyet ihlalleri, güvenlik kaygıları ve sosyal yüklerle karşılaştıkları vurgulanmaktadır. Dolayısıyla çalışma bulguları ve literatür, kadınların geçici barınma alanlarındaki toplumsal cinsiyet temelli baskılarla yalnızca bireysel düzeyde değil yapısal düzeyde de karşılaştığını ortaya koymaktadır.

Ekonomik zorluklar ve iş gücü piyasasına katılımın önündeki engeller ana temasına ait bulgular

Katılımcıların, deprem sonrası ekonomik zorluklar ve iş gücü piyasasına katılımın önündeki engellere ilişkin görüşleri ve saha gözlem bulguları Gelir Kayıpları, Artan Yoksulluk ve Çalışma Koşullarındaki Toplumsal Cinsiyet Eşitsizlikleri alt teması altında derlenmiştir.

Gelir Kayıpları, Artan Yoksulluk ve Çalışma Koşullarındaki Toplumsal Cinsiyet Eşitsizlikleri

Deprem sonrası süreç, kadınların ekonomik kırılganlığını ve bağımlılığını arttırmış, iş gücü piyasasına katılımında toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikleri belirginleştirmiştir. Geçim kaynaklarının kaybı ve istihdam alanı yetersizliği kadınları ciddi bir yoksulluğa sürüklemiştir. Ev ve iş yerlerinin yıkılması, hane içindeki temel gelir sağlayıcının kaybı ya da boşanma gibi nedenler, kadınların ekonomik bağımlılığını artırmış; sosyal yardımlarla geçinmek zorunda kalan pek çok kadın, temel ihtiyaçlarını dahi ulaşılmakta zorlandığını ifade etmiştir. Görüşme bulguları ve saha

gözlemleri doğrultusunda; geçici yaşam alanlarında bazı kadınların sebze ve yeşillik yetiştirip sattıkları, turşu ve el işi ürünler yaparak gelir elde etmeye çalıştıkları tespit edilmiştir. Ayrıca, kadınların çeşitli atölye ve kurslara katılarak üretime dahil oldukları ve bu üretimleri satarak ev ekonomisine katkı sağladıkları görülmüştür. Ancak tüm bu çabalar, kadınların geçici ve sınırlı kaynaklarla hayatta kalmaya çalıştığını; kalıcı istihdam ve güvenceye erişimlerinin son derece kısıtlı olduğunu ve yeterli olmadığını ortaya koymaktadır. Bazı kadınlar geçici istihdam olanaklarından faydalanabildiğini belirtmiş olsa da büyük çoğunluk, Adıyaman'da yeterli iş imkanlarının kalmadığını, ekonomik desteklerin azaldığını ya da tamamen sona erdiğini belirtmiştir. Ayrıca, kadınların geçici ya da güvencesiz işlerde düşük ücretlerle çalışmak zorunda kaldığı, işten çıkarılma süreçlerinde ilk etkilenen grup oldukları belirtilmiştir. Çocuk bakım yükümlülükleri, sosyal baskılar ve eşit olmayan istihdam koşulları, kadınların ekonomik olarak bağımsızlaşmasını zorlaştırmaktadır.

Katılımcıların alt temaya ilişkin bazı ifadeleri aşağıda yer almaktadır;

X2: “Depremde hem evimiz hem de iş yerimiz yıkıldı. İlk zamanlar ölenler için kişi başı yatırılan 100 bin lira vardı o parayla birkaç ay geçindik. Ama şimdi tek gelir kaynağımız benim dul maaşım.”

X15: ‘Depremden sonra çalıştığım fabrika küçülmeye gitti çıkardılar beni, şimdi çalışıyorum ama gelirim çok düştü, kapının önünde annemle yeşillik ettik onu satıyoruz, biber ettik turşu yapıp satıyoruz bazen ek gelir olsun diye.’

X4: “Depremden önce çalışmıyordum ama sonra çevre konteyner kentlerde kurulan kurslara gittim çanta yapımını öğrendim. Kursta tanıştığım birisiyle çanta yapıp satıyoruz.”

X6: ‘Çocuklarımı bırakacak yer olmadığı için işe giremiyorum. Kreşler çok pahalı, ya da uzak, annemde uzakta oturuyor aklım çocuğumda kalacak çalışsam. Zaten şimdi çalışsam ki ne iki kuruş para veriyorlar yol parasına gider yarısı geri kalan neyime yetecek?’

Bu bulgular, deprem sonrası kadınların ekonomik kırılganlığının ve toplumsal cinsiyet temelli eşitsizliklerin günlük yaşamlarını nasıl şekillendirdiğini ve deprem sonrası kadınların ekonomik alandaki kırılganlığının ve toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliklerin derinleştiğini göstermektedir. Bu bağlamda, Iştar Işıklı (2024) çalışmasında kadın afetzedelerin sosyal koruma tedbirlerine erişimde zorluk yaşadıkları ve ekonomik yeniden konumlanmada yapısal engellerle karşılaştıklarını belirtmiştir. Böylece, kadınların iş gücü piyasasına katılımındaki engellerin yalnızca bireysel değil sistemik düzeyde de var olduğunu literatürle bağdaştırılabilir.

Sonuç

6 Şubat 2023 depremleri, çok geniş bir coğrafyayı etkilemiş; bu durum, deprem anı ve sonraki süreçlerde müdahaleleri zorlaştırmıştır. Aradan uzun zaman geçmesine rağmen olumsuz

etkiler bireysel ve toplumsal düzeyde hâlâ hissedilmekte, birçok acil ihtiyaca erişimde güçlük yaşanmaktadır. Süregelen olumsuz etkiler başta kadınlar olmak üzere dezavantajlı gruplar üzerinde daha derin hissedilmektedir. Özellikle Adıyaman gibi sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan kırılgan yapıya sahip olan illerde yaşayan kadınların hayatını çok boyutlu bir şekilde etkilemiştir. 6 Şubat depremlerinden en fazla etkilenen illerden biri olmasına rağmen, Adıyaman ili özelinde afet sonrası toplumsal cinsiyet temelli sorunlara odaklanan çalışmaların literatürde oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Depremi akut döneminde erişim güçlükleri ve yardım koordinasyonundaki aksaklıklar nedeniyle Adıyaman, afetin etkilerini derinlemesine yaşayan illerden biri olmuştur. Bu çalışma, Adıyaman'daki kadınların deprem sonrası deneyimlerini saha temelli verilerle ele alarak, afet sonrası toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin yerel düzeyde nasıl şekillendiğini görünür kılmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, mevcut çalışma literatürdeki bu boşluğu doldurarak, afet sonrası toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin yerel bağlamda nasıl şekillendiğini ortaya koymaktadır. Çalışma ayrıca, kadınların gündelik yaşam deneyimleri üzerinden afet sonrası yeniden yapılanma süreçlerine mikro düzeyde bir bakış açısı kazandırarak literatüre özgün bir katkı sunmaktadır.

Bu çalışma, geçici barınma alanlarında yaşamlarına devam eden kadınların deneyimlerini anlamaya çalışarak, deprem sonrası oluşan kriz ortamında toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin nasıl derinleştiğini ortaya koymuştur. Katılımcılar deprem sonrası ev içi sorumluluklarının ve psikolojik yüklerinin arttığını; güvenlik, mahremiyet, hijyen, sağlık koşulları, ekonomik zorluklar, sosyal izolasyon ve toplumsal baskı gibi konularda ciddi zorluklar yaşadıklarını aktarmıştır.

UNFPA'nın "Türkiye Depremleri – 2 Yıl Sonra" başlıklı durum raporuna (2025) göre, konteyner kentlerdeki mahremiyet sınırlılığı, aile ilişkileri, menstrüel hijyen ve ruh sağlığı gibi birçok alanda bireyleri olumsuz etkilemektedir. Raporda ayrıca aydınlatma eksikliği ve koruma önlemlerinin kısıtlı oluşu kadın ve kız çocuklarını güvenliğini olumsuz etkilediği belirtilmektedir. Yine aynı rapora göre ekonomik zorluklar, hizmet kesintileri, hukuki yardıma sınırlı erişim kadına yönelik şiddeti arttırmakta ve artan yoksulluk kız çocuklarının okulu terk etmesine sebep olarak erken yaşta evlilik riskine ortam hazırlamaktadır. (UNFPA,2025). UN Women tarafından yayımlanan 'Depremi Ardından Kadınlar ve Kız Çocukları: Türkiye'deki Depremlerin Etkisi – Deprem Sonrası Adalet Erişimin Önündeki Engeller: Kadınların Hukuki Önceliklerine Dair Saha Araştırması Tespitleri' (Aralık 2023) raporuna göre, deprem sonrası konteynerlerin fiziki yapısı dolayısıyla dar alana sıkışmışlık ve aile üyelerinin sürekli bir arada kalarak birbirlerine maruz kalmaları küçük tartışmaların şiddete dönüşmesine ve bu şiddetin kadınlar üzerinde yoğunlaşmasına sebep olmaktadır. Aynı rapor Adıyaman'da yapılan odak grup görüşmelerinde çocuk kaçırma ve alıkoyma suçlarında artış olduğunu belirtmektedir (UN Women,2023:17). Bu

bulgular, afet sonrası toplumsal cinsiyet rollerinin nasıl yeniden üretildiğini ve kadınlar üzerindeki yükün ne şekilde arttığını ortaya koymaktadır. Kadınların toplumsal yaşamdaki yeri ve rolleri afet zamanlarında yeniden şekillenerek aile bütünlüğünün korunması ve bakım veren rolünü tamamen kadına yüklemektedir (Yakıt Ak & Uyurdağ, 2024:155-156). Benzer şekilde Kolay Çepni ve Yavuz'un (2025) çalışması, afet sonrası kadınların özellikle cinsel sağlık, üreme sağlığı ve hijyen malzemelerine erişimde ciddi sorunlar yaşadığını; bu durumun hem fiziksel hem de psikolojik sağlık üzerinde olumsuz etkiler yarattığını ortaya koymaktadır. Ayrıca Akbal ve Taşbaş (2024), 6 Şubat depremleri sonrasında kadınların stres, depresyon ve tükenmişlik yaşama oranlarının erkeklere kıyasla çok daha yüksek olduğunu vurgulamaktadır. Bu durum, afetlerin sadece fiziksel yıkımla kalmayıp, toplumsal yapıyı da etkileyerek var olan eşitsizlikleri derinleştirdiğini göstermektedir. Nitekim Demirci ve Avcu'nun (2021) İzmir depremi üzerine yaptıkları araştırma da kadınların afet sonrası izolasyon, yalnızlık ve psikolojik kırılganlık yaşadığını; bu sürecin toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri nedeniyle daha da yoğun hissedildiğini göstermektedir. Bu nedenle afetler karşısında oluşturulan eylem planlarının toplumsal cinsiyet eşitliğini barındıran unsurlarla şekillendirilmesi oldukça önemlidir.

Türkiye'nin Deprem kuşağında yer alan bir ülke olduğu gerçeğini unutmadan afet öncesi hazırlık süreçlerinde nitelikli ve kapsamlı hazırlıkların yapılması hayati önem taşımaktadır. Erken uyarı sistemleri, tüm vatandaşlarla afet eğitimleri ve toplumsal cinsiyet eşitliği odaklı eğitimler ve farkındalık çalışmaları yapılmalıdır. Toplum temelli afet eğitimlerinde kadınlara özgü riskler ve hak temelli bilinçlendirme eğitimlerine yer verilmelidir. 6 Şubat 2023 depremleri göstermiştir ki deprem anında hızlı organizasyon ve etkin koordinasyon hayat kurtarır. Kamu, STK ve güvenlik güçleri arasında hızlı ve etkili iş birliklerinin sağlanmasına olanak verilmelidir. Deprem sonrası çocukların ve kadınların maruz kalacağı taciz ve risklere karşı afet bölgelerinde gece aydınlatmaları hızlı kurulmalı, kolluk kuvvetlerinin aktif devriyeleri arttırılmalıdır. Geçici barınma alanları mahremiyeti önceleyecek şekilde yapılandırılmalı, kadın ve çocuk dostu alanlar oluşturulmalı ve ışıklandırılmış, güvenli ortamlar yaratılmalıdır. Hijyenik ped, iç çamaşırı, sabun, temiz su gibi temel hijyen malzemelerinin temini devlet tarafından düzenli ve yeterli biçimde sağlanmalıdır. Saha gözlemleri ve yapılan görüşmeler, STK' lar ve kamu kurumları tarafından bu desteklerin sağlandığını ancak yetersiz kaldığını ve ihtiyaçların halen devam ettiği vurgulanmıştır. Geçici barınma alanlarında giriş-çıkışlar denetlenmeli ve başta güvenlik personeli olmak üzere alanda hizmet sunan tüm personeller için 'Cinsel Sömürü ve İstismarın Önlenmesi', 'Toplumsal Cinsiyete Dayalı Şiddet' ve 'Çocuk Güvenliği' eğitimleri zorunlu kılınmalıdır. Geçici barınma alanlarında uzun vadeli ve sürdürülebilir psiko-sosyal destek merkezleri yaygınlaştırılmalı, sosyal destek ve dayanışma ağları güçlendirilerek psikolojik güçlenmeyi desteklemek amacıyla bireysel

ve grup temelli etkinlikler arttırılmalıdır. Bu noktada Alkan ve Tandoğan'ın (2023) çalışması, afet sonrası kadınların ruh sağlığı sorunlarıyla başa çıkabilmelerinde hemşirelik ve psikososyal destek hizmetlerinin kritik rol oynadığını vurgulamaktadır. Bu bulgu, sağlık ve sosyal hizmetlerin afet sonrası toplumsal cinsiyet odaklı bir bakış açısıyla yeniden kurgulanması gerektiğini göstermektedir. Kadınların ekonomik güçlenmesi ve iş gücü piyasasına katılımını desteklemek amacıyla mesleki eğitimlerin yaygınlaştırılması, kreş hizmetlerinin erişilebilir kılınması, evden çalışma modellerinin geliştirilmesi, kadın kooperatiflerine pazar olanakları ve sosyal yardım mekanizmalarının daha sürdürülebilir, yüksek bütçeli ve uzun vadeli politikalar çerçevesinde yapılandırılması önem arz etmektedir. Ayrıca afetlere müdahale ve iyileştirme süreçlerinde çok aktörlü koordinasyon sağlanması kritik bir öneme sahiptir. Bu nedenle, kamu otoriteleri ile sivil toplum kuruluşlarının iş birliği kapsamlı, hızlı ve nitelikli desteklerin sağlanması bağlamında önem arz etmektedir. Bu araştırma, deprem sonrası kadınların karşılaştığı çok boyutlu sorunları Adıyaman örneğinde inceleyerek, afet ve toplumsal cinsiyet ilişkisini yerel ölçekte derinlemesine analiz eden nadir çalışmalardan biridir. Literatürde sıklıkla göz ardı edilen bölgesel farklılıkları görünür kılması, çalışmanın akademik katkısını güçlendirmektedir. Ayrıca saha temelli bulgular, afet yönetimi politikalarının toplumsal cinsiyet perspektifiyle yeniden tasarlanmasının önemine işaret etmektedir. Bu bulgular, afet çalışmalarında toplumsal cinsiyetin yalnızca ikincil bir unsur değil, afetin etkilerini belirleyen temel bir değişken olduğunu bir kez daha göstermektedir. Bu yönüyle çalışma, afet sosyolojisi ve toplumsal cinsiyet literatürüne yerel deneyimler üzerinden katkı sunmakta; aynı zamanda politika üreticileri için sahadan beslenen ampirik bir zemin sağlamaktadır.

Sonuç olarak, afet sonrası süreçlerde kadınların ve çoklu dezavantajlı grupların dayanıklılığını arttıracak kapsamlı ve toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlı politikalar geliştirilmesi, afetin toplumsal etkilerini azaltmada ve eşitsizliklerin önlenmesinde temel bir gerekliliktir.

Kaynakça

- AFAD. (2020). *Açıklamalı afet yönetimi terimleri sözlüğü*. T.C. İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı. <https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu>
- Akbal, E., & Taşbaş, S. (2024). 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli depremin psiko-sosyal etkileri: Kadınlar üzerine bir değerlendirme. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 35(1), 45–62.
- Alkan, G., & Tandoğan, O. (2023). Afet sonrası kadınların ruh sağlığına yönelik hemşirelik yaklaşımları. *Hemşirelik Araştırma Dergisi*, 25(3), 211–229.

- Beşpınar, F. U., & Beşpınar, Z. (2023). 6 Şubat depremlerinin ardından toplumsal cinsiyet ve kadın hakları perspektifinden bir değerlendirme. *Ankara Barosu Dergisi*, 81(Deprem Özel Sayısı-I Kamu Hukuku), 470–491.
- Creswell, J. W. (2013). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches* (3rd ed.). Sage Publications.
- Çetin Aydın, G., & Aytaç, S. (2023). Depremin Dezavantajlı Gruplardan Biri Olan Depremzede Kadınlar Üzerindeki Psiko-Sosyal Etkisi: Nitel Bir Araştırma. *Journal of Mehmet Akif Ersoy University Economics and Administrative Sciences Faculty*, 10(3), 2195-2218. <https://doi.org/10.30798/makuiibf.1281904>
- Dedeoğlu, S. (2000). Toplumsal cinsiyet rolleri açısından Türkiye’de aile ve kadın emeği. *Toplum ve Bilim*, 86(3), 139–170.
- Dedeoğlu, S. (2009). Eşitlik mi ayrımcılık mı? Türkiye’de sosyal devlet, cinsiyet eşitliği politikaları ve kadın istihdamı. *Çalışma ve Toplum*, 2(21), 41–54.
- Demirci, S., & Avcu, R. (2021). Kadınların afet sonrası deneyimleri: İzmir depremi örneği. *Afet ve Risk Dergisi*, 4(2), 95–110.
- Demirgöz Bal, M. (2016). Toplumsal cinsiyet eşitsizliğine genel bakış. *Kadın Sağlığı Hemşireliği Dergisi*, 1(1), 15–28.
- Dündar, H. Ç. (2023). 6 Şubat Kahramanmaraş depremlerinin iş dünyasına etkileri. *Çevre, Şehir ve İklim Dergisi*, 2(4), 4.
- Erikli, S. (2020). Çalışma yaşamında toplumsal cinsiyet ayrımcılığının görünümü. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 39–60.
- Erkal, T., & Değerliyurt, M. (2009). Türkiye’de afet yönetimi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 14(22), 147–164.
- Gündüz Zeybekoğlu, F. (2025). Afet Yönetiminde Toplumsal Cinsiyet Rolünün Afet Risk Algısına Etkisinin Belirlenmesi. *Fiscaoeconomia*, 9(Toplumsal Cinsiyet Özel Sayısı), 38-51. <https://doi.org/10.25295/fsecon.1671581>
- Gündüz, F. (2022). Afetlerde kadın ve toplumsal cinsiyet perspektifi ile çıkarılması gereken dersler (Haiti ve Japonya depremi örneği). *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (12), 440–461.
- İşçi, C. (2008). Deprem nedir ve nasıl korunuruz? *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 3(9), 959.

- İştar Işıklı, E. (2024). Kadın afetzedelere yönelik sosyal koruma tedbirlerinin incelenmesi: 6 şubat depremleri örneği. *Memleket Siyaset Yönetim*, 19(43), 491-516. <https://doi.org/10.56524/msydergi.1462697>
- Kolay Çepni, Ş., & Yavuz, Z. N. (2025). Afetlerde kadın sağlığı, toplumsal cinsiyet ve sosyal hizmet. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 36(2), 321–346. <https://doi.org/10.33417/tsh.1519749>
- Nalbantoğlu, İ., Çalışkan, A. Ş., Akdağ, S., Toklucu, A. T. (2024). Kahramanmaraş depremi sonrasında depremzedelerin algıladıkları sosyal destek ve umutsuzluk düzeylerinin incelenmesi. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 63-77. <https://doi.org/10.55109/tushad.1478451>
- Okay, N., & İlkcaracan, İ. (2018). Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Afet Risk Yönetimi. *Resilience*, 2(1), 1-12. <https://doi.org/10.32569/resilience.431075>
- Özaydın, Y., & Görgün Baran, A. (2024). 2011 yılı Van Depremi'nde geçici barınma alanlarında kalan kadınların gündelik yaşamda karşılaştıkları zorluklar. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 41(2), 578-596. <https://doi.org/10.32600/huefd.1483741>
- Özcan, H., & Uzun, S. (2023). Aile içi şiddetin kadın sağlığı üzerindeki etkileri. *Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 7(1), 25-37. <https://doi.org/10.46237/amusbfd.1057070>
- Özdemir, M. (2024). Deprem sonrası formel destek mekanizmalarının işleyişi: Psikososyal destek hizmetleri üzerine nitel bir çalışma. (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya. <https://hdl.handle.net/20.500.12395/54161>
- Toğrul, E. (2024). Afet sonrası yeniden yapılanmada kadın deneyimleri: 2023 Kahramanmaraş merkezli deprem örnekleri. *İdealkent*, 16(46), 2232–2268. <https://doi.org/10.31198/idealkent.1431429>
- Toker, A. (2022). Sosyal bilimlerde nitel veri analizi için bir kılavuz. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2022(51, Özel Sayı 1), Ö319–Ö345.
- Toksöz, G. (1994). Kadın çalışanlar ve sendikal katılım. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 49(3), 453–454.
- Toksöz, G. (2007). İşgücü piyasasının toplumsal cinsiyet perspektifinden analizi ve bölgeler arası dengesizlikler. *Çalışma ve Toplum*, 4(15), 57–79.
- UN Women. (2023). *Depremi ardından kadınlar ve kız çocukları: Türkiye'deki depremlerin etkisi – Deprem sonrası adalete erişimin önündeki engeller: Kadınların hukuki önceliklerine*

dair saha araştırması tespitleri. Birleşmiş Milletler Kadın Birimi (UN Women).
<https://eca.unwomen.org>

UNFPA. (2025). *Türkiye depremleri – 2 yıl sonra: Durum raporu.* Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu (UNFPA) Türkiye Temsilciliği. <https://turkey.unfpa.org>

Yağar, F., & Dökme, S. (2018). Niteliksel araştırmaların planlanması: Araştırma soruları, örneklem seçimi, geçerlik ve güvenirlik. *Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(3), 1–9.

Yakıt Ak, E., & Aslan, E. (2024). Deprem ve Kadın Üreme Sağlığı. *Kadın Sağlığı Hemşireliği Dergisi*, 10(1), 43-51.

Yakıt Ak, E., & Uyurdağ, N. (2024). Afetin toplumsal cinsiyet boyutu: Türkiye'nin Diyarbakır şehrinde depremi yaşayan kadınlarla ilgili bir örnek olay incelemesi. *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, 7(1), 142–160.
<https://doi.org/10.33708/ktc.1390146>

The Political Economy of Gender Inequality in BRICS: A Panel Data Analysis

BRICS Ülkelerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğinin Politik Ekonomisi: Bir Panel Veri Analizi

Pınar Çuhadar* Reyhan Cafri**

Highlights:

- The BRICS analysis presents a multidimensional lens on gender and institutions.
- Economic growth alone cannot eliminate gender gaps in labor participation.
- Religious and demographic forces sustain inequality despite economic growth.
- Democracy remains ineffective without deep cultural and social change.
- The study proposes an empirical framework for multidimensional equity reform.

Abstract: This study examines the political economy of gender inequality in BRICS countries—Brazil, Russia, India, China, and South Africa—between 1990 and 2018 using panel data analysis. Focusing on two key dimensions of gender inequality —women’s educational attainment and labor force participation—the study explores how institutional (democracy), cultural (religion), economic (GDP per capita, trade openness), and demographic (fertility) factors shape gender disparities. Employing multiple estimation techniques, including Random Effects, Panel Weighted Regression (PWR), and Fixed Effects Vector Decomposition (FEVD), the analysis reveals contrasting dynamics across education and labor force outcomes. While GDP per capita significantly improves educational attainment, it does not translate into higher female labor participation. Religious affiliations and higher fertility rates consistently exert negative effects across both models, underscoring the role of cultural and demographic constraints. Trade openness is positively associated with women’s labor market participation in some specifications, suggesting potential benefits from global integration. The findings highlight that economic growth and institutional development are insufficient in overcoming entrenched gender barriers without targeted social and cultural reforms. The study recommends multidimensional policy strategies that combine inclusive economic policies with social programs aimed at reducing fertility-related constraints and challenging restrictive gender norms.

Keywords: Gender Inequality, BRICS Countries, Panel Data Analysis

*Assoc. Prof., Mardin Artuklu University, Department of Economics, pinarozdemircukadar@artuklu.edu.tr

ORCID: 0000-0001-6302-7735.

Assoc. Prof., İskenderun Technical University, Department of International Trade and Business, reyhan.cafri@iste.edu.tr, **ORCID: 0000-0002-6271-5330.

Öne Çıkanlar:

- BRICS analizi, kültürel ve kurumsal dinamikleri içeren çok boyutlu bir yaklaşım sunar.
- Ekonomik büyüme, kadın istihdamındaki eşitsizlikleri tek başına gideremez.
- Dini ve demografik dinamikler, ekonomik büyümeye rağmen eşitsizliği sürdürür.
- Demokrasi, kültürel dönüşüm olmadan kapsayıcı toplumsal eşitlik yaratamaz.
- Çalışma, çok boyutlu eşitlik politikaları için ampirik bir çerçeve geliştirir

Öz: Bu çalışma, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin politik iktisadını 1990–2018 dönemi için BRICS ülkeleri (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika) özelinde panel veri analiziyle incelemektedir. Kadınların eğitim düzeyi ve iş gücüne katılımı olmak üzere iki temel gösterge üzerinden toplumsal cinsiyet eşitsizliği değerlendirilmiş; demokrasi (kurumsal), dinî aidiyet (kültürel), kişi başına düşen GSYH ve ticaret açıklığı (ekonomik) ile doğurganlık oranı (demografik) belirleyici değişkenler olarak modele dahil edilmiştir. Rastgele Etkiler, Ağırlıklı Panel Regresyonu (PWR) ve Sabit Etkiler Vektör Ayrıştırması (FEVD) gibi çeşitli tahmin yöntemleri kullanılarak farklı etki düzeyleri karşılaştırılmıştır. Bulgular, kişi başına düşen GSYH'nin eğitim düzeyini artırıcı etkisine karşın, kadınların iş gücüne katılımında benzer bir artışı sağlamadığını göstermektedir. Dinî aidiyetler ve yüksek doğurganlık oranları her iki modelde de kadınların katılımını istatistiksel olarak anlamlı ve olumsuz etkilemektedir. Ticaret açıklığı bazı modellerde pozitif etki göstermiştir. Sonuç olarak, ekonomik büyüme ve demokratikleşme tek başına toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yetmemektedir. Kültürel normlara yönelik sosyal politikalarla desteklenen çok boyutlu stratejilere ihtiyaç duyulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği, BRICS Ülkeleri, Panel Veri Analizi

Genişletilmiş Özet

Bu çalışma, 1990–2018 dönemi için yükselen ekonomiler olarak tanımlanan BRICS ülkelerinde (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika) toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin politik iktisadını incelemektedir. Söz konusu ülkeler kadınların eğitime erişimi konusunda belirli kazanımlar elde etmiş olsalar da, özellikle siyaset, iş gücüne katılım ve ekonomik fırsatlar bağlamında önemli eşitsizlikler devam etmektedir (Larionova vd. 2020). Bu bağlamda çalışmanın temel amacı, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini belirleyen kurumsal, ekonomik, kültürel ve demografik faktörleri analiz etmektir. Analiz, bağımlı değişken olarak kadınların eğitim düzeyi ve iş gücüne katılım oranını esas alırken, panel veri analizine dayalı beş farklı tahmin yöntemi (Pooled OLS, Sabit Etkiler - FE, Rastgele Etkiler - RE, Ağırlıklı Panel Regresyonu - PWR ve Sabit Etkiler Vektör Ayrıştırması - FEVD) kullanılarak ampirik sağlamlık sağlanmıştır.

Bağımsız değişkenler arasında demokrasi düzeyi ve dinî aidiyet (kültürel etkilerin temsili) yer almakta; kişi başına düşen GSYH, ticaret açıklığı ve doğurganlık oranı ise kontrol değişkenleri olarak modele dahil edilmiştir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğini ölçmede alternatif göstergeler olan Toplumsal Cinsiyete Dayalı Gelişmişlik Endeksi (GDI) ve Kadının Güçlendirilmesi Ölçütü

(GEM) zaman serisi açısından yetersiz kapsama sahip olduğu için bu çalışmada kullanılabilirliği sınırlıdır. Bu nedenle uzun dönemli analizlerde eğitim ve iş gücüne katılım verileri daha uygun görülmüştür.

Kadınların eğitimi üzerine yapılan analizlerde, kişi başına düşen GSYH'nin kadınların eğitim düzeyini artırıcı etkisi olduğu tüm modellerde güçlü ve anlamlı bulunmuştur. Buna karşılık, doğurganlık oranı ve dinî aidiyet (özellikle Katoliklik ve Müslümanlık) kadınların eğitime erişimini istatistiksel olarak anlamlı biçimde olumsuz etkilemektedir. Demokrasi değişkeni ise negatif işaretli ancak istatistiksel olarak anlamlı değildir. Bu durum, kurumsal demokrasinin tek başına eğitimde eşitliği sağlayamayacağını, kültürel dönüşümle desteklenmesi gerektiğini göstermektedir.

Kadınların iş gücüne katılımına ilişkin model daha karmaşık dinamikler ortaya koymaktadır. Beklentilerin aksine, kişi başına düşen GSYH'nin kadın iş gücüne katılımı üzerinde negatif etkisi tespit edilmiştir. Bu bulgu, ekonomik büyümenin her zaman kadın istihdamını artırmadığını göstermektedir. Dinî aidiyetlerin tamamı iş gücüne katılımı olumsuz ve anlamlı düzeyde etkilerken, doğurganlık oranı da benzer şekilde katılımı azaltıcı etkiye bulunmaktadır. Öte yandan, ticaret açıklığı bazı modellerde kadın istihdamı üzerinde olumlu ve anlamlı bir etki yaratmaktadır. Bu durum, küresel pazarlara entegrasyonun kadınlara yeni fırsatlar sunabileceğini göstermektedir.

Tahmin yöntemleri karşılaştırıldığında, hem zamanla değişen hem de sabit değişkenleri dikkate alan Rastgele Etkiler ve PWR modelleri daha güvenilir sonuçlar sunmaktadır. FEVD modeli sabit etkileri ayrıştırma açısından faydalı olsa da, normallik testleri açısından sınırlılıklar göstermiştir. Genel olarak bulgular, Küresel Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Uçurumu Raporu (2020) ile uyumludur: BRICS ülkelerinde eğitimde cinsiyet eşitliği yolunda ilerleme sağlansa da, bu ilerleme ekonomik alana yansımamaktadır.

Politika önerileri bağlamında, makroekonomik büyüme tek başına cinsiyet eşitsizliklerini azaltmak için yeterli değildir. Kadınların doğurganlıkla ilişkili yüklerini azaltacak sosyal destek mekanizmaları (örneğin, çocuk bakım hizmetleri, üreme sağlığı hizmetleri, esnek çalışma imkânları) geliştirilmelidir. Ayrıca, geleneksel normları sorgulayan kültürel farkındalık programları kadınların iş gücündeki rolünü artırabilir.

İleriye dönük araştırmalarda, özellikle pandemi sonrası dönemi kapsayan güncel veri setlerinin kullanılması ve kültürel farkların mikro düzeyde analiz edilmesi, toplumsal cinsiyet eşitsizliğine ilişkin daha derinlemesine ve yerelleştirilmiş bir anlayış geliştirilmesini sağlayacaktır.

Introduction

In developing countries, structural inequalities persist across various domains, including the labor market, access to education, quality of life disparities between rural and urban areas, and the societal status of women. Gender inequality, in particular, remains a pervasive issue that transcends national boundaries and manifests across all BRICS nations—Brazil, Russia, India, China, and South Africa. Despite economic growth, advancements in gender parity in labour markets, political participation, education, and health indicators compared to past decades (especially in South Africa), these countries continue to struggle with deep-seated gender-based disparities (Larionova et al., 2020). BRICS Women Development Report, 2025; WEF Global Gender Gap Report, 2025). Barriers to accessing education and formal employment not only marginalize women economically but also reinforce their exclusion from decision-making processes, including within the household sphere.

Although public debate on domestic violence has gained visibility in BRICS countries, critical voices such as Chatterjee (2016) argue that the bloc's broader developmental trajectory reproduces rather than challenges global inequalities. BRICS, despite being presented as a counterbalance to the hegemonic global order, has historically neglected gender inequality within its cooperative agenda (Chatterjee, 2016). Until 2018, gender issues were conspicuously absent from BRICS' formal priorities. The establishment of the BRICS Gender and Women's Forum in 2018 marked a significant, albeit delayed, institutional response to this longstanding gap (SAIIA, 2025).

Gender-based discrimination in BRICS countries is rooted in historical, cultural, and institutional factors that continue to shape contemporary social structures. In the labor market, women face occupational segregation and wage disparities that often compel them to choose between professional life and family obligations. Moreover, women's educational attainment is closely linked to their reproductive choices, with higher education levels correlating with delayed or reduced fertility (Kizilova & Mosakova, 2019).

Despite formal legal guarantees of gender equality—such as those introduced in Russia after the Revolution—implementation gaps persist. In Russia, for instance, more than 600,000 women reportedly experience domestic violence annually, with approximately 14,000 deaths resulting from gender-based violence. In India, entrenched patriarchal norms reinforced by religion and the caste system continue to restrict women's social and economic roles. Women are often valued primarily in relation to their familial roles—as mothers, sisters, or wives—rather than as autonomous individuals. Educational and employment opportunities remain heavily gendered;

female literacy in India stands at 62.5%, significantly lower than the male literacy rate of 82.1% (UN Women, 2021).

China, similarly, faces persistent gender inequality in labor market participation and wage structures. In Brazil, historical influences such as Iberian cultural legacies and Catholic doctrines contribute to gender bias, with little improvement observed in women's labor force participation, income levels, and political representation over the past two decades. South Africa, once recognized for progressive gender policies, has recently seen a decline in efforts to empower women in decision-making roles. The gender wage gap remains significant, with women earning approximately 27% less than men (Coelho et al., 2019; Van Standen and Mpungose, 2018).

Comparative data from the WEF Global Gender Gap Report (2020, 2025) further illustrate these disparities. The rankings of BRICS countries across four dimensions—economic participation and opportunity, educational attainment, health and survival, and political empowerment—reveal mixed progress. While Brazil and Russia have narrowed gender gaps in education and health, they have regressed in terms of economic participation and political representation (WEF, 2020, 2025)¹. China has experienced a decline in gender equality across all measured areas over the past twelve years. India mirrors this trend, of slight gains in political empowerment. South Africa has made notable strides in closing gender gaps in health and survival, in educational, economic, and political domains (WEF, 2025)

These findings underscore the critical importance of sustained, coordinated action through mechanisms such as the BRICS Gender and Women's Forum. Addressing gender disparities in a meaningful and comprehensive manner is not only a matter of social justice but also essential to the long-term development and cohesion of the BRICS nations.

Table 1.
Gender Gap in BRICS

Countries	Economic participation and opportunity		Educational attainment		Health and Survival		Political Empowerment	
	2008 Rank	2020 Rank	2008 Rank	2020 Rank	2008 Rank	2020 Rank	2008 Rank	2020 Rank
Brazil	63	89	74	35	1	1	86	104
China	53	91	78	100	114	153	52	95
India	110	149	102	112	103	150	20	18
Russian Federation	22	32	19	1	36	1	108	122
South Africa	79	92	42	67	59	1	8	10

Source: WEF, 2020.

¹ The Russian Federation has not been covered by the Global Gender Gap Report since 2022.

Table 1 reveals that gender inequality across BRICS countries remains multidimensional and persistent, with progress differing notably by domain and country. While Russia and Brazil showed improvements in educational attainment, economic participation, and political empowerment, rankings declined significantly, particularly in Brazil, China, and Russia. India and China experienced alarming regressions in health and survival indicators, positioning them among the lowest globally by 2020. Despite India's relatively strong ranking in political empowerment, it showed one of the steepest declines in economic participation. In contrast, South Africa maintained a comparatively strong position in political representation and achieved parity in health outcomes, though educational and economic disparities remain. Overall, the findings underscore the fragmented and uneven nature of gender equality efforts across BRICS, highlighting a need for more integrated and sustained policy interventions. Although the empirical analysis of this study covers the period 1990-2018, the comparative data from the WEF Global Gender Gap Reports (2008-2020) are presented here to provide a broader contextual overview of recent gender equality trends in BRICS countries.

This study contributes to the understanding of gender inequality in BRICS countries by examining the multifaceted determinants of women's labor force participation through panel data analysis from 1990 to 2018. The study covers the period from 1990 to 2018. The year 2018 was chosen as the upper limit of the data set, as it marks the institutional recognition of gender issues within the BRICS cooperation framework through the establishment of the BRICS Gender and Women's Forum. By limiting the analysis to the pre-2018 period, the study aims to isolate the structural determinants of gender inequality before policy interventions at the multilateral level potentially altered the trajectory. The following sections review relevant literature, detail the methodological approach, present empirical results, and discuss their implications for future research and policy formulation.

Literature Review

The issue of gender inequality remains a structural and enduring challenge in the BRICS countries—Brazil, Russia, India, China, and South Africa—despite their increasing economic prominence on the global stage. These countries exhibit unique historical, cultural, and institutional dynamics that shape the lived experiences of women, particularly in the spheres of labor, education, political participation, and access to social protection.

Across the BRICS, institutional and cultural legacies continue to impede women's equitable access to opportunities. In Brazil, despite legal advancements, the intersection of Iberian patriarchy and Catholic doctrine continues to define gendered social roles, with women underrepresented in

decision-making processes and consistently earning less than men for similar work (Stephen, 1993; Santos & Hilal, 2018). Oliveira (2025) highlights recent resistance to gender quotas and policies promoting women's political empowerment, showing the persistence of institutional pushback even amid formal commitments to equality.

In Russia, historical legacies of Soviet-era formal equality have not prevented the re-emergence of gendered labor market segmentation and fertility-related pressures. Women's participation in the labor force often coincides with traditional caregiving roles, contributing to wage gaps (Cook & Dong, 2011; Grogan, 2006, 2013). Kizilova and Mosakova (2019) emphasize higher educational levels and increased labor market aspirations. Participation in politics is also under pressure from patriarchal institutions inherited from traditions and the country's current ideological stance (Golosov, 2025).

South Africa presents a paradox of progressive constitutional frameworks and persistent outcomes, labor market inequality. Studies show that although gender-sensitive legislation exists, women continue to experience higher unemployment, occupational segregation, and wage disparities (Mosomi, 2019; Van Standen and Mpungose, 2018). Niymbanira and Sabela (2019) further note that gendered labor dynamics are compounded by racial inequalities, resulting in multidimensional exclusion for Black South African women.

India's entrenched caste system, coupled with patriarchal cultural norms, continues to restrict women's mobility, economic agency, and access to education. Female labor force participation remains critically low, and women are often confined to unpaid domestic roles (Deshpande, 2020; Yi et al., 2024). Although the Indian constitution guarantees equality, customary practices and societal expectations often supersede legal protections in practice. In rural and urban areas, girls are still afforded limited academic opportunities; however, they are encouraged to pursue education if they believe in its benefits. Limiting educational opportunities for girls from low-educated families also limits their mobility, thus passing poverty from generation to generation. A similar situation exists in China (Emran, Jiang & Shilpi, 2020).

Cultural factors rooted in Confucianism and a preference for sons in traditional family systems continue to hinder gender equality, particularly in rural areas (Sychenko et al., 2022; Yi et al., 2024). In China, market reforms and the commodification of labor have exacerbated gender inequalities. While women's participation in low-wage manufacturing has increased, their representation in high-level decision-making roles remains minimal (Cook & Dong, 2011). Although the BRICS bloc was initially formed to challenge inequities in the global order, gender inequality was notably absent from its core agenda until recently (Chatterjee, 2016; Armijo &

Roberts, 2014). Scholars argue that the BRICS nations have historically prioritized economic development over social justice, reflecting a broader neglect of gender mainstreaming in their cooperative frameworks (Coelho et al., 2019; Pandey & Sergeeva, 2022). The establishment of the BRICS Gender and Women's Forum in 2018 signaled a policy shift, but critics contend that its impact remains symbolic and under-institutionalized (Pandey & Sergeeva, 2022).

Comparative research reveals significant gaps in the formulation, implementation, and enforcement of gender-related policies across BRICS. Sezgin (2023) and Sychenko et al. (2022) show that although legal frameworks for gender equality exist, enforcement is weak, and progress is uneven. For example, in South Africa and Brazil, anti-discrimination policies have not substantially altered labor market indicators over the past two decades.

Gender inequality in labor markets is a persistent issue across all BRICS nations. The gender wage gap remains substantial: in South Africa, women earn approximately 27% less than men (Van Standen and Mpungose, 2018), while in China and India, occupational segregation and informal labor further exacerbate earnings disparities (Yi et al., 2024). Weller (2023) points out that global trends such as automation and informalization disproportionately disadvantage women in emerging economies, leading to precarious employment and heightened economic vulnerability.

Furthermore, labor market inequality is closely tied to women's reproductive decisions. Research in post-communist contexts, such as Russia, shows that increasing educational attainment delays childbirth and reduces overall fertility, reflecting a trade-off between motherhood and career development (Grogan, 2013; Kizilova & Mosakova, 2019). These dynamics illustrate the interdependence between gender equality, human capital development, and economic sustainability.

Methodology

Panel data sets form both cross-sectional dimensions (N) by subscript *i* and time series dimensions (T) by subscript *t*. Hsiao and Yanan(2006) summarized the advantages of panel data with three main titles: data availability providing a less biased model, explanatory power of human behaviors, and an easier way of using econometric modeling. These advantages make panel data applications popular, and it is preferred by scientists more than other methods.

One reason why panel data is less biased is related to the increase in time series dimensions' power of the unit root test. Cross-section dependency and heterogeneity are basic features for selecting an accurate unit root test for the panel data. Panel unit root test is divided into two generations associated with the assumption of allowing cross-correlation between residuals. While first-generation unit root tests have strict assumptions of non-cross-correlated residuals, second-

generation unit root tests accept cross-sectional dependency of residuals (Hurlin and Mignon, 2007). Breusch-Pagan (1980) and Pesaran (2004) are cross-section dependency tests applied in the study of why $T > N$ properties of the data set.

Breusch-Pagan (1980) LM Test uses cross-correlated residuals derived from ordinary least squares. CDLM1 test statistic is calculated by equation (1)

$$CDLM1 = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \rho_{ij}^2 \quad (1)$$

where ρ_{ij} cross sectionally correlated residuals. The null hypothesis of CDLM1 is $Cov(u_{it}, u_{jt}) = 0$ for all $t \neq j$. Breusch and Pagan (1980) are not suitable for large N and small T ; therefore, Pesaran (2004) improves a cross-section test. Consequently, Pesaran (2004) develops an improved cross-section dependence test for large N . Pesaran (2004) obtained cross-correlated residuals means by ordinary least squares, too. Pesaran's (2004) test statistic is calculated from equation (2)

$$CDLM2 = \sqrt{\frac{1}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T \rho_{ij}^2 - 1) \quad (2)$$

Homogeneity of slopes is obtained from Pesaran and Yamagata (2008)'s $\tilde{\Delta}$ (delta test). The homogeneity is tested related units weighted relative importance with the null hypothesis of the delta test says all slopes of the panel are homogeneous against the alternative hypothesis of heterogeneous slopes.

Seemingly unrelated regression augmented Dickey–Fuller (SURADF) of Breuer et al. (2002) and the Cross-Sectionally Augmented Dickey Fuller (CADF) of Pesaran (2007) are second-generation unit root tests that have power $T > N$ samples. SURADF has an alternative method with testing the unit root for every single member of the panel within the SUR framework. Pesaran (2007) modified Dickey Fuller (DF) and Augmented Dickey Fuller Test (ADF) by adding lag to and first difference of unit cross-section means. Moreover, CADF is valid both $T > N$ and $N > T$. However, SURADF and CADF do not allow structural breaks. Carrion-i-Silvestre (2005) enable modified Hadri (2000) by using dummy variables in order to allow multiple structural breaks. The null hypothesis of stationarity is tested against a unit root with panel KPSS (Carrion-i-Silvestre, 2005).

Ordinary Least Squares (OLS) estimator has several restrictive assumptions for having unbiased and minimum variance parameters, such as independent and identically distributed errors.

It is a common problem that regression with time series data has autocorrelated error. Prais and Winsten (1954) proposed an approach correcting autocorrelation problems, which can be used for panel data estimation too (Dielman and Rose, 1994; Baltagi and Chang, 1992). Suppose a panel data equation (3):

$$y_{it} = x'_{it}\beta + u_{it} \quad i=1, \dots, N \quad t=1, \dots, T \quad (3)$$

β denotes $K \times 1$ coefficient vector, i denotes individuals, t denotes the time period of observation, u_{it} is the disturbances having an AR(1) process,

$$u_{it} = \rho u_{it-1} + \varepsilon_{it}, \quad |\rho| < 1 \quad (4)$$

where $\varepsilon_{it} \sim \text{IIN}(0, \sigma^2)$ and $u_{it} \sim \text{IIN}(0, \sigma^2/\tau)$ and τ is arbitrary positive number. Panel estimation provides ρ and τ values with transformation, make disturbances regardless of the AR(1) process; therefore equation (3) is rewritten as

$$y = X\beta + u \quad (5)$$

Where $y' = (y_{11}, \dots, y_{1T}, \dots, y_{N1}, \dots, y_{NT})$ observation is stacked, X is $NT \times K$ and u is $NT \times 1$. C is the $T \times T$ Prais and Winsten transformation with its first diagonal element $\sqrt{1 - \rho^2}$ replaced to $\sqrt{\tau}$. Kronecker product of C and I_N gives transformed disturbances u into spherical disturbances (Baltagi and Chang, 1991). The advantage of using Prais-Winsten is transforming both sides of the equation in order to interpret the regression coefficients (Troeger, 2020:620) directly.

Even if panel data have many advantages related to an increase in the number of observations, omitted variable bias causes concern. Fixed effect modeling cannot solve unit effect problems, which is vital for time-invariant variables in political social sciences because the main interest of political science is institutional effects. Plümer and Troeger (2004) recommend a three-stage fixed effect vector decomposition procedure for estimating time-invariant variables in small sample panel-data analyses with unit effects. Fixed effect vector decomposition process's first stage is a fixed-effects model estimation of variables. In the second stage, the unit-effects vector is decomposed into a part explained by the time-invariant variables and an error term. The third stage is the first stage, including the time invariant variables and the error term obtained in the second step by pooled-OLS, is reestimated. Summary of these procedures with econometric terms is below (Plümer and Troeger, 2004:9).

Equation 4 shows that the within estimator procedure provides individual effect of u_{it}

$$y_{it} - \bar{y}_i = (x_{it} - \bar{x}_i)\beta + \varepsilon_{it} - \bar{\varepsilon}_i \equiv \tilde{y}_{it} = \tilde{x}_{it}\beta + \tilde{\varepsilon}_{it} \quad (6)$$

Equation 7 shows fixed effects

$$\hat{u}_i = \bar{y}_i - \bar{x}_i\beta_{FE} \quad (7)$$

In the second stage $\hat{u}_i$, regress on z variables, ω is the intercept of the second stage, η_i is the error

$$\hat{u}_i = \omega + z_i\gamma + \eta_i \quad (8)$$

Third stage fixed effect decomposition with second stage error η_i with uncorrelated z_i variables

$$y_{it} = \alpha + x_{it}\beta + z_i\gamma + \eta_i + \varepsilon_{it} \quad (9)$$

Plümer and Troeger (2004) underline that the random effect is much more effective when the uncorrelated unit effect is associated with time variant variables, the correlated unit effect is associated with time invariant variables, and the extremely skewed distributed unit effect.

It is helpful to recall the main feature of random effects model. Random effect models' error term includes individual effects.

$$y_{it} = x_{it}\beta + v_{it} \text{ where } v_{it} = c_i + u_{it} \text{ and } E(v_{it}|x_i) = 0 \text{ } t=1,2,\dots,T \quad (10)$$

Its main assumption is exogeneity and orthogonality between individual effect c_i and independent variable x_{it} . Equation 8 shows the basic form of the random effect model (Wooldridge, 2001).

Data

This study examines the political economy of gender inequality in Brazil, China, India, Russia, and South Africa—a group of countries collectively referred to as the BRICS—using panel data analysis for the period 1990–2018. The end year, 2018, is intentionally selected as it marks a pivotal institutional milestone: the formal recognition of gender issues within the BRICS cooperation framework through the establishment of the BRICS Gender and Women's Forum.

This temporal boundary allows the analysis to focus on the structural drivers of gender inequality prior to potential shifts induced by multilateral policy interventions. Gender inequality is measured by the educational attainment and labor force participation of females. Democracy and religion are independent variables that are used for institutional and cultural determinants of gender inequality. The Gender Related Human Development Index or Gender Empowerment Measure are other alternative data sets for measuring gender inequality. However, their time dimensions are small. When the number of units is taken into account, the small time dimensions can cause a low level of observation, affecting the power of the unit root test, etc. Gross domestic product per capita, trade, and fertility are control variables in this specification openness (Davies and Quinlivan, 2006; Cooray and Potrafke, 2011; Sajid, 2014; Neudorfer, 2016; Emara, 2016). In this context, all variables used in the model, along with their definitions, are presented in Table 2.

Table 2.
Short Description of Data Set

<i>Variable</i>	Definition of Variable	Data Source
<i>education</i>	Educational Attainment (15-24 years, Female). Average years of education.	Institute for Health Metrics and Evaluation
<i>labour force</i>	The proportion of the female population ages 15 and older that is economically active	World Bank Development Indicators
<i>democracy</i>	The egalitarian principle of democracy holds that material and immaterial inequalities inhibit the exercise of formal rights and liberties, and diminish the ability of citizens from all social groups to participate	Varieties of Democracy (V-Dem) Project
<i>gdppercapita</i>	GDP per capita (PPP Constant)	World Bank Development Indicators
<i>fertility</i>	Number of children that would be born to a woman	World Bank Development Indicators
<i>tradeopeness</i>	The sum of exports and imports of goods and services/gross domestic product.	World Bank Development Indicators
<i>Muslim</i>	Muslims as percentage of population in 1980.	La Porta, López-de-Silanes, Shleifer/Atlas Project*
<i>No cmp</i>	Percentage of population belonging to other denominations in 1980.	La Porta, López-de-Silanes, Shleifer/Atlas Project
<i>Catholic</i>	Catholics as percentage of population in 1980.	La Porta, López-de-Silanes, Shleifer/Atlas Project
<i>Protestant</i>	Protestant as percentage of population in 1980.	La Porta, López-de-Silanes, Shleifer/Atlas Project

Source: Teorell et al. 2020: Quality of Government Institute (<https://qog.pol.gu.se/data/datadownloads>)

*Atlas Project is used for Russian population's share of religion, and it does not take from Quality of Government Institute

Table 3 shows descriptive statistics of variables. The variable "gdppercapita" has the highest mean and standard deviation. It is necessary to use the natural logarithm of GDP per capita to avoid measurement error by decreasing the scale of the variable. Democracy which have mean

and standard deviation, is taken value between 0 and 1. Multiplying democracy by 10 can also solve the scale problem of the index in comparison to other variables.

Table 3.
Descriptive Statistics of Variables

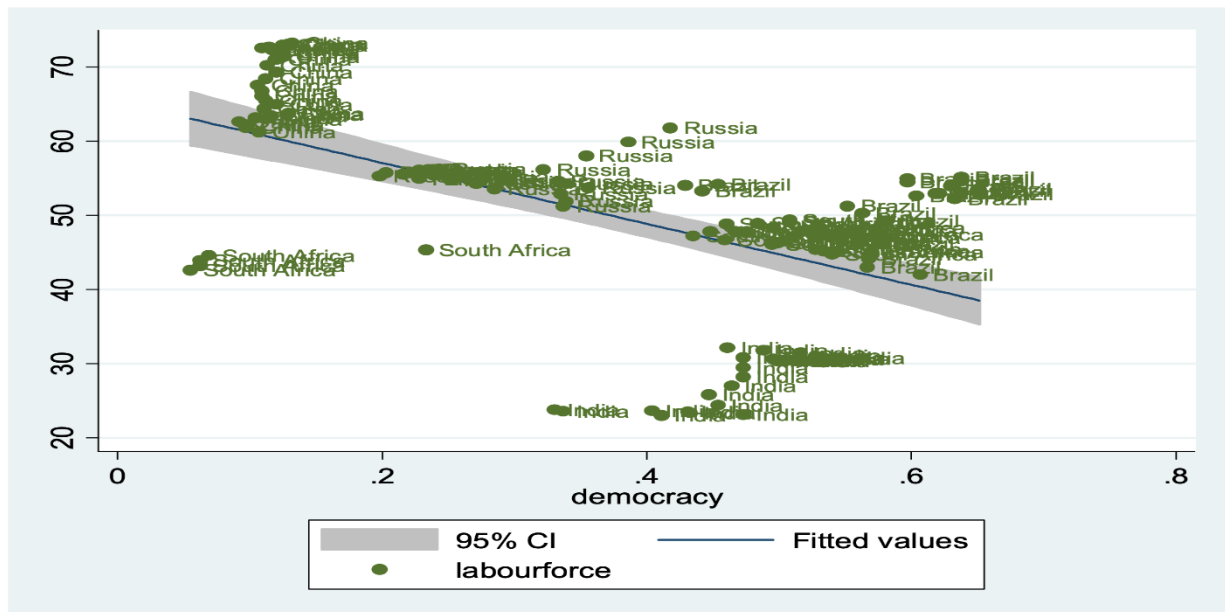
<i>Variable</i>	<i>Mean</i>	<i>Std.Dev.</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>
education	8.987	2.482	3.73	14.03
labour force	49.799	13.253	23.018	73.198
democracy	0.377	0.184	0.55	0.652
gdppercapita	10595.21	6212.098	1521.964	25551.09
fertility	2.235	0.719	1.157	4.04
tradeopeness	41.693	15.95	15.16	110.577
Muslim	4.38	4.218	0.1	11.6
No cmp	56.42	32.332	8.1	97.6
Catholic	19.92	34.279	0	87.8
Protestant	8.88	15.178	0	39

In this context, the model estimated by panel data regressions is as follows:

$$labourforce_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 democracy_{i,t} + \beta_2 culture_{i,t} + \beta_3 Z_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (11)$$

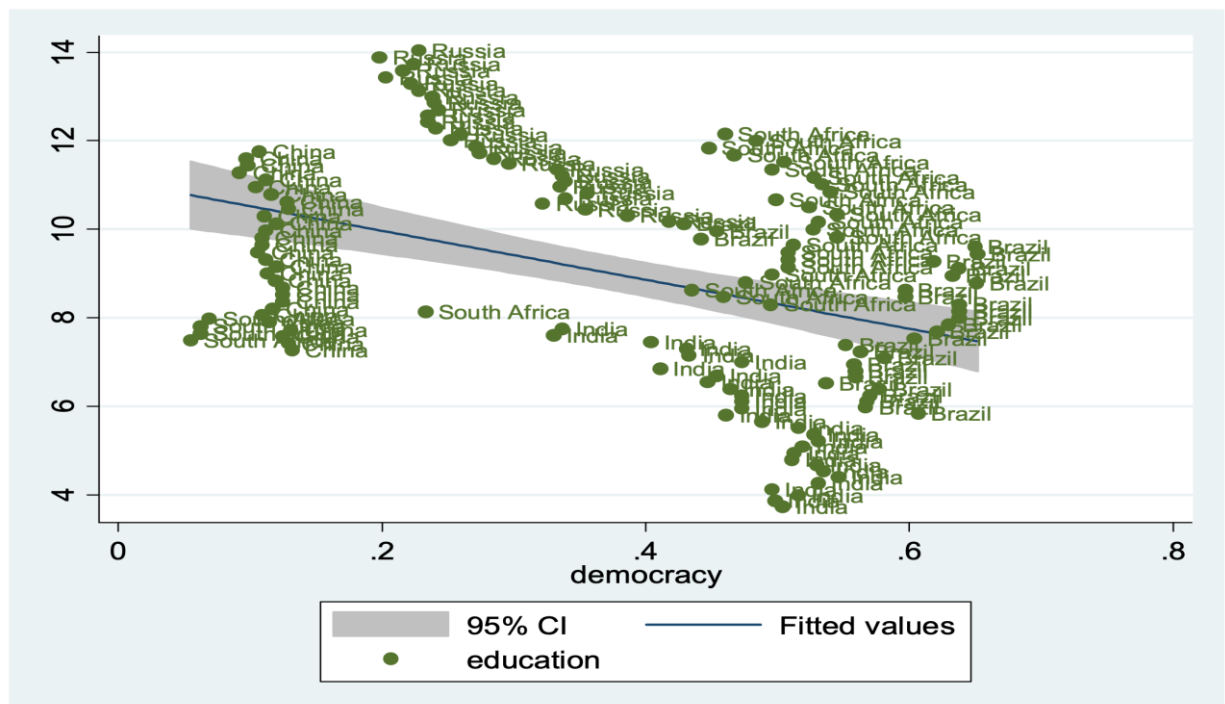
$$education_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 democracy_{i,t} + \beta_2 culture_{i,t} + \beta_3 Z_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (12)$$

In the first model, it is analyzed how democracy and culture affect labor force participation as formal and informal institutions. $Z_{i,t}$ denotes a group of control variables matrix. In the second model it is analysed democracy and culture linkages with, it is analyzed how democracy and culture linkages relate to the education of women. Based on theoretical arguments, it is expected that democracy has a positive sign and culture represented by religion has a negative sign in regression models. Additionally, while a positive sign is awaited in GDP per capita, a negative sign is expected from fertility. At the same time, a positive sign is awaited in GDP per capita, a negative sign is expected from fertility.

Graph 1.
Labour force and Democracy

Graph 1 exhibits the fitted values of the dependent variable, labor force, and democracy relation for BRICS countries. The graph shows that there is a negative relationship between labor force and democracy in BRICS countries. Females' labor force participation was affected negatively mostly in India and the least in China.

Graph 2.
Education and Democracy

Graph 2 exhibits the fitted values of the dependent variable, showing the relationship between education and democracy for BRICS countries. The graph shows that there is a negative relationship between education and democracy as well as female labor force participation in

BRICS countries. Females' education affected negatively mostly in India and the least in China. However, the relationship between labor force/education and democracy, as shown in the graphs, is inconsistent with theoretical arguments and signs expected from regression results.

Findings

The first step of panel data analysis necessitates a cross-section dependency test for determining the appropriate unit root test. The CD_{LM1} and CD_{LM2} test results represented in Table 4. Time invariant variables (Catholic, Muslim, No cmp, Protestant) are stationary and they do not change over time. Hence, they do need to test for a unit root.

Table 4.
 CD_{LM1} and CD_{LM2} Test for Cross-Section Dependency

Variables	Prob. CD_{LM1}	Prob. CD_{LM2}	Result
labourforce	0.000	0.000	H_0 is rejected
education	0.000	0.000	H_0 is rejected
democracy	0.000	0.000	H_0 is rejected
gdppercapita	0.000	0.000	H_0 is rejected
fertility	0.000	0.000	H_0 is rejected
tradeopenness	0.000	0.000	H_0 is rejected

Cross-section dependence test: the null hypothesis of no cross-sectional correlation is rejected, related to the Breusch-Pagan LM test and the Pesaran scaled test probabilities. The second-generation unit root test is needed in order to determine whether a series has a unit root or not. The number of cross-sections is smaller than the time dimension, so the SURADF and CADF unit root test is chosen for the BRICS countries.

Table 5.
Slope Homogeneity

	$\tilde{\Delta}$ Prob	$\tilde{\Delta}_{adj}$ Prob	labourforce	$\tilde{\Delta}$ Prob	$\tilde{\Delta}_{adj}$ Prob
democracy	0.932	0.942	democracy	0.128	0.116
gdppercapita	0.926	0.936	gdppercapita	0.161	0.148
fertility	0.789	0.801	fertility	0.022	0.017
tradeopenness	0.143	0.130	tradeopenness	0.180	0.167

The second step is the homogeneity test of variables. $\tilde{\Delta}_{adj}$ is a modified version of Swamy's (1970) statistics for small samples. The null hypothesis of homogeneity is rejected only for fertility (Table 5).

Table 6.
SURADF and CADF Unit Root Test Results

Country/Variables	p	SURADF	0.01	0.05	0.10	CADF	p
Brazil							
labourforce	2	-1.560	-5.659	-4.692	-4.183	-3.415	3
education	1	-1.825	-88.76	-74.04	-66.38	-1.862	2
democracy	1	-1.617	-5.584	-4.548	-4.084	-1.21	2
gdp per capita	2	-2.273	-5.881	-4.814	-4.370	-1.057	3
fertility	2	-0.9037	-30.43	-21.96	-18.73	-4.105**	3
trade openness	2	-3.881	-6.199	-5.196	-4.779	-2.159	3
China							
labourforce	2	-3.797 *	-5.241	-4.252	-3.674	-2.650	3
education	1	-2.994	-38.60	-32.80	-29.71	-0.201	2
democracy	1	-2.986	-5.584	-5.384	-5.010	-2.51	2
gdp per capita	4	-1.892	-6.571	-5.344	-4.816	-0.162	5
fertility	3	-2.666	-9.436	-8.125	-7.385	-3.891	4
trade openness	2	-1.969	-5.977	-5.005	-4.534	-2.551	3
India							
labourforce	3	-3.177	-5.833	-4.836	-4.357	-3.136	4
education	1	-0.4374	-18.24	-15.38	-13.93	-1.233	2
democracy	1	-1.430	-5.693	-4.761	-4.320	3.01	2
gdp per capita	4	-2.735	-6.209	-5.210	-4.714	1.085	5
fertility	3	-1.657	-13.58	-11.21	10.05	-2.033	4
trade openness	2	1.370	-6.107	-5.227	-4.643	-1.104	3
Russia							
labourforce	3	-3.747	-6.257	-5.160	-4.629	-3.229	4
education	1	-0.4240	-6.792	-5.881	-5.372	-3.785*	3
democracy	1	-2.387	-6.166	-5.284	-4.859	-1.53	2

gdppercapita	2	-4.150	-7.512	-6.288	-5.731	-2.541	3
fertility	4	-3.317	-8.864	-7.383	-6.741	-1.001	5
tradeopeness	1	-7.927 * **	-5.500	-6.118	-7.538	-5.024***	2
South Africa							
labourforce	2	-3.145	-6.045	-5.091	-4.601	-2.840	3
education	1	-0.7213	-24.60	-20.29	-18.53	-0.558	2
democracy	1	-2.422	-6.483	-5.450	-5.084	-1.56	2
gdppercapita	4	-3.211	-6.240	-5.013	-4.444	-1.495	5
fertility	3	-2.382	-7.594	-6.267	-5.665	-3.401	4
tradeopeness	1	3.206	-5.116	-4.189	-3.752	-4.177***	2

Notes: ***, **, and * stand for significance at 1, 5, and 10% levels.

The critical values for the SURADF test are calculated by Monte Carlo simulations with 10,000 replications.

The lag lengths (p) are selected according to the Schwarz information criterion.

The critical values for the CADF test are determined from Pesaran (2006). 1, 5, 10% significance level critical value is -4.67, -3.87, -3.49

Table 6 illustrates SURADF and CADF unit root results. SURADF unit root null hypothesis is rejected for a minority of series: labor force (China), trade openness (Russia). CADF unit root test result is rejected for only fertility (Brazil, 0.05 significance level), education (Russia, 0.10 significance level) and trade openness (Russia, 0.01 significance level; South Africa, 0.01 significance level). Therefore, it is confirmed by SURADF that series belong to BRICS countries have, it is confirmed by SURADF that series belonging to BRICS countries have a unit root, with a few exceptions. However, these tests do not take into account structural breaks. The KPSS test is used for testing the unit root with structural breaks.

Table 7.

Structural Break Years for Individuals and KPSS Unit Root Test Result (Constant)

Variables	KPSS	Brazil	China	Russia	India	South Africa	Critical Values (%)		
							90	95	99
labourforce	0.434	2000	2007	2010	2003	2002	15.14	17.57	21.83
education	2.59	1999 2004	1999 2004	1999 2004	1999 2004	1999 2004	15.34	24.39	49.56
democracy	-0.83	2001 2014	1993 2002	2003 2009	2000 2001	1994	9.95	11.31	14.31
gdppercapita	2.02	2003 2006	2006 2008	2004 2009	2002 2005	2001 2004	6.38	8.96	15.25

fertility	-0.54	1997 2001	1993	1998 2003	1993 2008	1993 1996	3.36	4.39	6.55
tradeopeness	4.34**	1999	2001 2002	2000 2003	1998 2006	1995 1999	2.55	3.63	6.25

Table 7 indicates the panel KPSS unit root test result with a structural break for the constant model. Related to these results, the null hypothesis of stationarity is rejected only for trade openness at a 5% significance level. The other variables do not have a unit root with a structural break, critical values are above the KPSS test statistics, so they are stationary.

Table 8.

Structural Break Years for Individuals and KPSS Unit Root Test Result (Constant and Trend)

Variables	KPSS	Brazil	China	Russia	India	South Africa	Critical Values (%)		
							90	95	99
labourforce	64.569	2010	2007	2011	2006	2009	74.68	88.45	122.53
education	17.89	1999 2003	1995 2000	2002 2003	2003 2005	1995 1998	29.69	37.01	56.01
democracy	13.27***	2001 2013	2009	2002 2003	1993 2007	1994	10.76	14.08	20.73
gdppercapita	22.86	2002 2009	2001 2003	2002 2006	1995 1996	1993 2004	54.80	68.76	110.137
fertility	9.29	2002 2007	1993 1995	2000 2013	1993 1997	1994 1998	13.12	16.80	27.27
tradeopeness	16.196***	1995 2000	2002 2003	2003 2013	1993	2003 2007	12.27	17.86	32.01

Table 8 indicates the panel KPSS unit root test result with a structural break for the constant and trend model. These results show that the null hypothesis of stationarity is rejected for trade openness and democracy at a 10% significance level. The critical values of the other variables are above the KPSS test statistics. Hence, the null hypothesis of stationarity cannot be rejected for labor force, education, GDP per capita, and fertility. The variables that have unit root is used with their first differences.

Table 9 presents diagnostic tests related to the fitted values of the independent variables regressed on education. The ρ values confirm that the null hypothesis of heteroskedasticity and no first-order autocorrelation is rejected. Therefore, a robust standard error is needed to account for heteroscedasticity and autocorrelation.

Table 9.Dependent: *Education*

Heteroskedasticity	H0	p value
Breusch-Pagan	Constant variance	0.000
Wald Test	Constant variance	0.000
Autocorrelation		
Wooldridge	No first order autocorrelation	0.000

Table 10 presents diagnostic tests related to the fitted values of the independent variables regressed on the labor force. ρ values confirm that the null hypothesis of heteroskedasticity and no first-order autocorrelation is rejected either.

Table 10.Dependent: *Labourforce*

Heteroskedasticity	H0	p value
Breusch-Pagan	Constant variance	0.286
Wald Test	Constant variance	0.000
Autocorrelation		
Wooldridge	No first order autocorrelation	0.000

Related to these prior tests, variables are modified whether they have a unit root or not. Pooled Ordinary Least Square (POLS), Fixed Effect (FE), Random Effect (RE), Prais-Winsten Regression (PWR), Fixed Effect Vector Decomposition (FEVD) procedure is applied and estimation results are represented comparatively in Table 11.

Table 11.

Regression Results for Dependent Variable Education

Variables	POLS	FE	RE	PWR	FEVD
democracy	-0.228 (0.064)*	-0.228* (0.062)	-0.228** (0.011)	0.002 (0.932)	-0.244* (0.088)
lngdppercapita	2.116 (0.013)	2.118** (0.012)	2.118*** (0.000)	1.623*** (0.000)	2.169*** (0.000)
fertility	-1.251 (0.133)	-1.252 (0.129)	-1.251 (0.060)*	-1.319*** (0.000)	-1.479 (0.000)***
Δ tradeopeness	-0.002 (0.297)	-0.002 (0.291)	-0.002 (0.231)	0.0003 (0.778)	-0.013 (0.042)**
Muslim	-0.123 (0.256)		-0.123 (0.186)	-0.173*** (0.000)	-0.145*** (0.000)
Catholic	-0.040 (0.047)**		-0.040 (0.004)**	-0.482 (0.000)	-0.146 (0.000)***
Protestant	0.0111 (0.711)		0.0111 (0.691)	0.006 (0.501)	

No cpm	-0.004 (0.770)		-0.004 (0.754)	-0.016 (0.082)*	-0.008 (0.282)
Constant	-5.912 (0.354)	-7.364 (0.232)	-5.912 (0.295)	-0.039 (0.986)	-4.709 (0.014)**
R2	0.942			0.8941	0.944
R2 within		0.7719			
R2 between		0.7202			
R2 overall		0.7334			
rho		0.807	0.000	0.9328	
Chi2 prop				0.000	
Hausman	1.000				
norm (u) Jarque& Bera					20.68*
norm (η) Jarque & Bera					13.1**
F prob		154.4**			94.72**

Table 11 presents findings from five different panel estimators that assess the determinants of women's access to education. The Hausman test indicates a systematic difference between fixed effects (FE) and random effects (RE) models, highlighting the importance of model selection variables. The FE model, while controlling for unobserved heterogeneity, cannot estimate the effect of time-invariant variables such as religion, which proxies cultural influences on female education access (Inglehart & Norris, 2003; World Bank, 2012). Thus, the RE model is more suitable for capturing these cultural effects.

Results from the RE model show a negative but statistically insignificant effect of democracy on women's educational access. This finding aligns with previous empirical studies a supportive institutional framework, it does not automatically translate into gender equality without targeted social reforms and policy interventions (Beer, 2009; Andersen, 2023). Catholic affiliation and fertility rates significantly and negatively impact women's access to education, consistent with literature emphasizing how traditional religious norms and high fertility constrain female educational attainment (Dodoo, 1998; Mensch et al., 2005). Conversely, GDP per capita consistently emerges as a positive and significant predictor across all models, reaffirming the strong linkage between economic development and expanded educational opportunities for women (Klasen, 2002; Barro & Lee, 2013).

The findings from the Panel Weighted Regression (PWR) model further substantiate the robustness of the previously identified relationships. In particular, the consistently positive and

statistically significant coefficient of GDP per capita reaffirms the well-established association between economic development and women's educational attainment, in line with the arguments of Barro and Lee (2013) and Klasen (2002). Conversely, both fertility rates and religious affiliation exert a significant negative influence, suggesting that cultural and demographic constraints continue to hinder gender equality in education. The Fixed Effects Vector Decomposition (FEVD) estimator, which allows for the inclusion of time-invariant variables by decomposing fixed effects, confirms the statistical significance of nearly all variables except for "other religion" affiliation, implying that major religious traditions may play a more structured role in shaping educational access. Moreover, the Jarque-Bera normality test results support the statistical adequacy of the model, indicating that residuals are normally distributed, thus strengthening the validity of inference drawn from these estimators. As Baltagi (2008) notes, the use of alternative estimators like FEVD and PWR in the context of panel data improves the precision of estimates when traditional methods (e.g., FE or RE) face limitations due to unobserved heterogeneity or non-random effects. Overall, these findings underline that women's educational access is shaped by an intricate combination of economic, cultural, and demographic factors. Effective policy interventions thus require integrated strategies addressing not only economic development but also fertility reduction and transformation of restrictive cultural norms to promote gender parity in education (Unterhalter, 2005; World Economic Forum, 2020).

Table 12.
Regression Results for Dependent Variable Labour force

<i>Variables</i>	POLS	FE	RE	PWR	FEVD
<i>democracy</i>	-0.321 (0.634)	-0.321 (0.629)	-0.321 (0.607)	-0.650 (0.707)	-0.367 (0.538)
<i>lngdppercapita</i>	-5.061* (0.066)	-5.061 (0.063)*	-5.061** (0.012)	-3.894*** (0.000)	-4.950*** (0.000)
<i>fertility</i>	-1.848 (0.634)	-1.848 (0.629)	-1.848 (0.607)	-1.827* (0.069)	-2.580** (0.016)
<i>Δtradeopeness</i>	0.026** (0.042)	0.026** (0.040)	0.026** (0.003)	0.002 (0.771)	-0.441 (0.134)
<i>Muslim</i>	-4.384** (0.001)		-4.383*** (0.000)	-4.338*** (0.000)	-3.00 (0.002)**
<i>Catholic</i>	-0.424** (0.004)		-0.424*** (0.000)	-0.435*** (0.000)	-0.225 (0.178)
<i>Protestant</i>	-0.656** (0.012)		-0.656*** (0.000)	0.664*** (0.000)	
<i>No cpm</i>	-0.205**		-0.204***	-0.198***	--0.064

	(0.021)		(0.000)	(0.000)	(0.702)
<i>Constant</i>	144.74 (0.003)**	99.717 (0.012)**	144.74*** (0.000)	133.774 (0.000)	123.452*** (0.000)
R ²	0.965			0.949	0.965
R ² within		0.0007	0.3530		
R ² between		0.3530	1.000		
R ² overall		0.0170	0.9652		
rho		0.972		0.8755	
Chi2 prop				0.000	
Hausman	0.000				
norm (u) Jarque & Bera					22.86
norm (η) Jarque & Bera					13.1**
F		3.51			10.52**

Table 12 presents the results from five different panel estimators examining factors that affect women's labor force participation in the BRICS countries. The Hausman test suggests no systematic difference between fixed effects (FE) and random effects (RE) models, indicating that either model could be appropriate, however given that the FE model cannot estimate the impact of time-invariant variables such as religion—which serves as a proxy for cultural influences—the RE model offers more comprehensive insights into cultural effects (Baltagi, 2008; Inglehart & Norris, 2003).

The RE estimates indicate that democracy exerts a negative but statistically insignificant effect on female labor participation, consistent with previous findings that democratic governance alone does not guarantee gender parity in economic participation without broader societal reforms promoting women's political participation (Waylen, 2014; Saha & Singh, 2025). Trade openness shows a positive and statistically significant effect, highlighting its role in expanding economic opportunities for women through increased market integration (Dollar & Gatti, 1999; Seguino, 2000; Onyeke & Ukwueze, 2022). Conversely, GDP per capita exhibits a significant negative association with women's labor force participation, consistent with the U-shaped hypothesis observed in middle-income countries, where early stages of economic growth may reduce female labor market involvement due to income effects and structural transitions (Novta & Wong, 2017).

Religious affiliations—including Muslim, Catholic, and Protestant traditions—appear to exert a negative influence on women's labor force participation, likely reflecting the embedded patriarchal gender norms shaped by religious and cultural institutions (McCleary & Barro, 2006;

Campante & Yanagizawa-Drott, 2015). Likewise, fertility remains a robust constraint on women's workforce engagement, as supported by cross-country demographic studies (Bloom et al., 2009; Ahn & Mira, 2002; Sunday et al., 2024).

Panel Weighted Regression (PWR) confirms the negative relationships between GDP per capita, fertility, and religion and labor participation. The Fixed Effects Vector Decomposition (FEVD) estimator identifies GDP per capita and fertility as negatively affecting female labor participation; however, the Jarque-Bera normality test results suggest lower statistical reliability for the FEVD compared to the RE models in this context.

These findings are consistent with the Global Gender Gap Report (2023), which documents significant improvements in women's educational attainment in BRICS countries yet highlights the persistent exclusion of women from economic participation and leadership positions. This paradox reflects a deeper structural challenge: while education may open opportunities, it does not automatically translate into equitable labor market outcomes. As Kabeer (2016) emphasizes, women's economic empowerment requires more than access to jobs—it demands the transformation of underlying social norms, unequal care burdens, and institutional barriers. Similarly, Duflo (2012) argues that although gender equality can promote development, development alone does not guarantee gender equality. Therefore, policy interventions must go beyond macroeconomic growth strategies and directly address the socio-cultural and demographic constraints—such as patriarchal norms and high fertility rates—that continue to limit women's full economic inclusion in emerging economies.

Conclusion

This study guarantee gender-inclusive development. While some structural indicators, such as trade openness, show promise for expanding women's employment opportunities, persistent barriers rooted in cultural norms, fertility dynamics, and religious affiliations continue to restrict full participation. The limited role of democracy in enhancing gender outcomes further suggests that institutional reforms must be accompanied by deliberate social transformation to produce meaningful change.

The findings point to the need for comprehensive policy strategies that integrate economic, social, and cultural dimensions. Strengthening support for women through affordable childcare, improved reproductive health services, and targeted employment initiatives can help mitigate the impact of fertility and domestic responsibilities on labor market access. Equally important are culturally sensitive awareness programs aimed at reshaping social attitudes and challenging traditional norms that undervalue women's economic contributions.

Future research should extend beyond macro-level analysis to explore the heterogeneity of gender barriers within and across countries, incorporating qualitative perspectives to gain a deeper understanding of localized constraints. Additionally, updating datasets to reflect post-pandemic realities will be crucial in assessing how global disruptions have altered gender dynamics in labor markets.

In conclusion, achieving meaningful gender equality in labor force participation within BRICS countries requires more than institutional declarations or economic progress. It demands a multidimensional transformation—one that addresses structural inequalities, redefines gender roles, and empowers women as central actors in economic development.

References

- Ahn, N. & Mira, P. (2002). A note on the changing relationship between fertility and female employment rates in developed countries. *Journal of Population Economics*, 15(4), 667–682.
- Andersen, T. B. (2023). Does democracy cause gender equality?. *Journal of Institutional Economics*, 19(2), 210-228.
- Armijo, L. E. & Roberts, C. (2014). The emerging powers and global governance: Why the BRICS matter. In *Handbook of emerging economies* (pp. 503–524). Routledge.
- Baltagi, H., B. & Chang Y. (1992). Monte Carlo Evidence on Panel Data Regressions with AR (1) Disturbances and an Arbitrary Variance on the Initial Observations. *Journal of Econometrics*, 52, 371-380.
- Baltagi, B. H. (2008). *Econometric analysis of panel data* (4th ed.). Wiley Publishing.
- Barro, R. J. & Lee, J. W. (2013). A new data set of educational attainment in the world, 1950–2010. *Journal of development economics*, 104, 184-198.
- Beer, C. (2009). Democracy and gender equality. *Studies in Comparative International Development*, 44, 212-227.
- Bloom, D. E., Canning, D., Fink, G. & Finlay, J. E. (2009). Fertility, female labor force participation, and the demographic dividend. *Journal of Economic Growth*, 14(2), 79–101.
- Breuer, B., McNown, R. & Wallace, M. (2002). Series Specific Unit Root Test with Panel Data. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 64 (5), 0305-9049.
- Breusch, T. S. & Pagan, A. R. (1980). "The Lagrange Multiplier Test and its Applications to Model Specification in Econometrics". *The Review of Economic Studies*, 47(1), Econometrics Issue, 239-253.

- BRICS Women Development Report 2025. Access: https://bricswomen.com/wp-content/uploads/2025/07/Brics-Womens-Developmet-Report-2025_EN_v4-0616.pdf
- Campante, F. R. & Yanagizawa-Drott, D. (2015). Does religion affect economic growth and happiness? Evidence from Ramadan. *Quarterly Journal of Economics*, 130(2), 615–658.
- Carrion-i-Silvestre, J. L. (2005). Healthcare Expenditure and GDP: Are They Broken Stationary?. *Journal of Health Economics*, 24, 839–854.
- Chatterjee, D. (2016). Gendering BRICS: Studying the Gendered Language of BRICS Declarations. ISA Asia-Pacific Conference, Hong Kong
- Coelho, D. J. S. S., Diniz, R. S. & Coelho, S. D. O. P. (2019). The situation of women in BRIC countries: A comparative analysis of the (in) effectiveness of public policies for the protection of women and reduction of gender inequality in the four largest emerging economies in the world. *UNIO–EU Law Journal*, 5(1), 121–141.
- Cook, S. & Dong, X. Y. (2011). Harsh choices: Chinese women's paid work and unpaid care responsibilities under economic reform. *Development and Change*, 42(4), 947–965.
- Cooray, A. & Potrafke, N. (2011). Gender inequality in education: Political institutions or culture and religion? *European Journal of Political Economy*, 27, 268-280.
- Davies, A. & Quinlivan, G. (2006). A Panel Data Analysis of the impact of trade on human development. *The Journal of Socioeconomics*, 35(5), 868-876.
- Deshpande, A. (2020). The COVID-19 pandemic and lockdown: First effects on gender gaps in employment and domestic work in India (No. 607). GLO Discussion Paper.
- Dielman, T. E. & Rose, E. L. (1994). Forecasting in Least Absolute Value Regression with Autocorrelated Errors: A Small-Sample Study. *International Journal of Forecasting*, 10, 539-547.
- Dodoo, F. N. A. (1998). Men matter: additive and interactive gendered preferences and reproductive behavior in Kenya. *Demography*, 35(2), 229-242.
- Dollar, D. & Gatti, R. (1999). Gender inequality, income, and growth: Are good times good for women? *World Bank Policy Research Report on Gender and Development*, Working Paper No. 1.
- Duflo, E. (2012). Women empowerment and economic development. *Journal of Economic Literature*, 50(4), 1051–1079.

- Emara, N. (2016). Fertility and Female Employment: A Panel Study on Developing Countries. *Applied Economics and Finance*, 3(2), 122-127.
- Golosov, G. V. (2025). Women's Representation in Russia: The Public Sector Bias. Problems of Post-Communism, *Problems of Post-Communism*, 72 (5), 391-400
- Grogan, L. (2006). An economic examination of the post-transition fertility decline in Russia. *Post-Communist Economies*, 18(4), 363–397.
- Grogan, L. (2013). Household formation rules, fertility and female labor supply: Evidence from post-communist countries. *Journal of Comparative Economics*, 41(4), 1167–1183.
- Hadri, K. (2000). Testing for stationarity in heterogeneous panel data. *The Econometrics Journal*, 3(2), 148-161.
- Hsio, C., Yanan, W. (2006). Panel Data Analysis — Advantages and Challenges. *Wise Working Paper Series*, WISEWP0602.
- Hurlin, C., Mignon. V. (2007). Second Generation Panel Unit Root Tests. 2007.Halshs-Archive, No: 00159842
- Inglehart, R., & Norris, P. (2003). *Rising tide: Gender equality and cultural change around the world*. Cambridge University Press.
- Ivins, C. (2013). Inequality Matters: BRICS Inequalities Fact Sheet. OXFAM BRICS Policy Center.
- Kabeer, N. (2016). Women's economic empowerment and inclusive growth: *Labor markets and enterprise development*. SOAS, University of London.
- Kizilova, K. & Mosakova, E.A. (2019). The birth Rate in BRICS Countries under the Gender Inequality in the Labor Market. *RUDN Journal of Sociology*, 19(4), 630—638.
- Klasen, S. (2002). Low schooling for girls, slower growth for all? Cross-country evidence on the effect of gender inequality in education on economic development. *The World Bank Economic Review*, 16(3), 345–373.
- Larionova, M., Popova, I. Sakharov, A., Strigunova, N., Shelepov, A. (2020). Toolkit “Women Economic Empowerment in BRICS: Policies, Achievements, Challenges and Solutions” Access: https://bricsthinktankscouncil.org/wp-content/uploads/2020/02/Toolkit_Women_in_BRICS.pdf
- McCleary, R. M. & Barro, R. J. (2006). Religion and economy. *Journal of Economic perspectives*, 20(2), 49-72.

- Mensch, B. S., Clark, W. H., Lloyd, C. B. & Erulkar, A. S. (2001). Premarital sex, schoolgirl pregnancy, and school quality in rural Kenya. *Studies in family planning*, 285-301.
- Mosomi, J. (2019). An empirical analysis of trends in female labor force participation and the gender wage gap in South Africa. *Agenda*, 33(4), 29–43.
- Neudorfer, N., S. (2016). Gender and Graft: A Political Economy Argument about the Influence of Working Women on Political Corruption, *Journal of Women, Politics & Policy*, 37(2), 190-216.
- Niymanira, R. N. & Sabela, P. T. (2019). Gender dynamics in employment and labor force trends in South Africa. *International Journal of Economics and Finance Studies*, 11(2), 36–54.
- Novta, N. & Wong, J. (2017). *Women at Work in Latin America and the Caribbean* (IMF Working Paper No. WP/17/34). International Monetary Fund. <https://doi.org/10.5089/9781475578928.001>
- Oliveira, V. T. (2025). Power struggles over gender equality in politics: Recent patterns of resistance and change in Brazil. [In press]. <https://uu.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A1965019&dswid=7935>
- Onyeke, Q. O. & Ukwueze, E. R. (2022). Trade openness and female labor force participation rate in Nigeria. *Journal of Xi 'an Shiyu University*, 18(3), 433-457.
- Pandey, M. K. & Sergeeva, I. G. (2022). A research on the role of women in economic development in the BRICS countries. *Journal of New Economy*, 23(1), 43–65.
- Perasan, H. (2004) General diagnostic tests for cross-section dependence in panels. IZA Discussion Paper, No:1240.
- Pesaran, H. (2007). "Simple Panel Unit Root Test in The Presence of Cross-Section Dependence". *Journal of Applied Econometrics*, 22, 265–312.
- Pesaran, M., Yamagata, T. (2008). Testing Slope Homogeneity in Large Panels. *Journal of Econometrics*, 2008, 42 (1), 50-93.
- Plümper, T. & Troeger, V. E. (2004). The Estimation of Time-Invariant Variables in Panel Analyses with Unit Fixed Effects. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=565904>
- Prais, S. & Winsten, C. (1954). Trend estimators and serial correlation. Cowles Commission Discussion Paper No. 383. Chicago, IL. PraisCowles Commission Discussion Paper.

- Sajid, S. (2014). Political Economy of Gender Equality: Case Study of Pakistan. *International Journal of Gender and Women's Studies*, 2(2), 309-340.
- Saha, T. & Singh, P. (2025). Political and institutional dynamics of global female labor force participation: Discovering the role of women political participation. *Sustainable Development*, 33(3), 3791-3817.
- Saiia (2025). BRICS Gender Forum: Putting women at the centre of development. Access: <https://saiia.org.za/research/brics-gender-forum-putting-women-at-the-centre-of-development/>
- Santos, C. & Hilal, A. V. G. D. (2018). Same, same but different? Women's experiences with gender inequality in Brazil. *Employee Relations*, 40(3), 486–499.
- Seguino, S. (2000). Gender inequality and economic growth: A cross-country analysis. *World Development*, 28(7), 1211–1230.
- Sezgin, F. H. (2023, April). The relationship between sustainability and gender inequality: Evidence from the BRICS countries. In *Proceedings of 16th SCF International Conference on Sustainable Development in a Global Perspective* (pp. 111–118).
- Stephen, L. (1993). Challenging gender inequality: Grassroots organizing among women rural workers in Brazil and Chile. *Critique of Anthropology*, 13(1), 33–55.
- Swamy, P. A. (1970). Efficient inference in a random coefficient regression model. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 311-323.
- Sychenko, E., Laruccia, M., Cusciano, D., Korde, R., Nagadia, K., Chikireva, I., Wang, J. & Carrim, N. (2022). Gender discrimination in employment: BRICS countries overview. *BRICS Law Journal*, 9(2), 30–71.
- Teorell, J., Dahlberg, S. Holmberg, S., Rothstein, B. Alvarado P., Natalia & Axelsson, S. (2020)., The Quality of Government Standard Dataset, Version Jan20 (2020). *University of Gothenburg: The Quality of Government Institute*, doi:10.18157/qogstdjan20, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3549780>
- Troeger, V. (2020). Time Series Cross-section Analysis in the SAGE Handbook of Research Methods in Political Science and International Relations (Edited: Luigi Cuirini and Robert Franzese). Sage: London.
- Unterhalter, E. (2005). Global inequality, capabilities, social justice: The Millennium Development Goal for gender equality in education. *International Journal of Educational Development*, 25(2), 111–122.

- UN Women (2021). *Facts and figures: Ending violence against women*.
<https://www.unwomen.org/en/what-we-do/ending-violence-against-women/facts-and-figures>
- Van Standen, C., Mpungose, L. (2018). BRICS Should Adopt Inclusive Approach to Women. *South African Institute of International Affairs, Policy Insights*, 63.
- Weller, J. (2023). Major global trends and their impact on labour inclusion. In *Inequalities, labour inclusion and the future of work in Latin America* Access.
<https://repositorio.cepal.org/server/api/core/bitstreams/9f669b43-d3be-49c1-a9b5-9004128030f9/content#page=24>(p. 23).
- World Bank. (2012). *World development report 2012: Gender equality and development*. The World Bank.
- WEF (2020). *Global gender gap report 2020*.
http://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2020.pdf
- WEF (2023). *Global Gender Gap Report 2023*. <https://www.weforum.org/reports/global-gender-gap-report-2023>
- WEF (2025). *Global Gender Gap Report 2025*. Access:
<https://www.weforum.org/publications/global-gender-gap-report-2025/>
- Wooldridge, J. (2001). *Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data*. MIT Press: London
- Yi, H., Wang, G., & Feng, J. (2024). Gender inequality: Policy responses to employment and education in BRICS countries. *African Journal of Reproductive Health*, 28(12), 88–96.

Görünmeyen Emekten Dijital Muhalefete: Instagram Üzerinden Kadınların Gündelik Direniş Pratikleri Üzerine Bir İnceleme

From Invisible Labor to Digital Dissent: An Examination of Women's Everyday Resistance Practices on Instagram

Büşra Öztürk* Cihan Ertan**

Öne Çıkanlar:

- Kadınlar Instagram'da görünmeyen emeklerini görünür kılarak toplumsal farkındalık yaratmaktadır.
- Bu süreçte mizah, hikâye ve görsellik dijital direnişin temel stratejileri olmaktadır.
- Sosyal medya, kadınlara sessiz ama etkili bir direniş alanı sağlayarak dayanışmayı güçlendirmektedir.
- Böylece bireysel paylaşımlar kolektif bir güce dönüşmekte ve toplumsal değişimi tetiklemektedir.
- Sonuçta kadınlar dijital medyada dönüşümün etkin öznesi haline gelmektedir.

Öz: Bu çalışma, kadınların sosyal medya platformlarını kullanarak toplumsal normlara ve patriyarkal baskılara karşı geliştirdikleri direnişi incelemektedir. Arlie Hochschild'ın (1983) “duygusal emek” kavramıyla tanımlanan ve genellikle kadınlara yüklenen ev içi ve bakım emeği, patriyarkal toplumsal cinsiyet normları nedeniyle görünmez hale gelmiş ve ekonomik sistemlerde ölçülmemiştir. Dijital medya, özellikle Instagram gibi platformlar, bu emeği ortaya çıkarmak için güçlü bir araç olmuştur. Kadınlar, sosyal medyada bireysel hikâyelerini paylaşarak dayanışma ağları kurmakta, bu emeği yeniden tanımlamakta ve toplumsal farkındalık yaratmaktadır. Bu çalışmada, 26 bin ile 472 bin arasında takipçiye sahip beş kadın fenomenin Instagram paylaşımları söylem analizi yöntemiyle incelenmiştir. Böylece kadınların görünmeyen emeği nasıl görünür kıldıkları ve patriyarkal normlara karşı hangi direniş pratiklerini geliştirdikleri ortaya konmuştur. Kadınlar, sosyal medya aracılığıyla (Instagram) ev içi emeğin küçümsenmesine ve görmezden gelinmesine karşı doğrudan çatışmaya girmeden, mizah, hikâyeleştirme ve görsellik gibi stratejilerle direniş göstermektedirler. Böylece kadınlar, toplumsal normlara karşı açıkça bir meydan okuma yerine, sessiz fakat etkili yöntemlerle eşitsizliği görünür kılmaktadır. Dolayısıyla çalışma, kadınların dijital medya aracılığıyla ev içindeki emeği ve duygusal yüklerini görünür kılarak, sosyal medya aracılığıyla patriyarkal normların yeniden üretimine karşı direnç geliştirdiklerini ve toplumsal dönüşüm sürecinin öncüsü haline geldiklerini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Görünmeyen Emek, Gündelik Direniş, Sosyal Medya, Instagram.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Düzce Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, busraariozturk81@gmail.com,

ORCID: 0009-0005-0213-6838

** Doç., Dr., Düzce Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, cihanertan1@gmail.com,

ORCID: 0000-0001-7097-2655.

Highlights:

- Women make their invisible labor visible on Instagram, fostering social awareness.
 - Through humor, storytelling, and visuals, they build the core of digital resistance.
 - Social media offers a silent yet powerful space that strengthens solidarity.
 - Thus, individual posts transform into collective power driving social change.
 - Ultimately, women become active agents of transformation in digital media.
-

Abstract: This study examines women's resistance to social norms and patriarchal oppression by using social media platforms. Domestic and care labour, defined by Arlie Hochschild's (1983) concept of 'emotional labour' and generally attributed to women, has become invisible due to patriarchal gender norms and has not been measured in economic systems. Digital media, especially platforms such as Instagram, have been a powerful tool to make this labour visible. By sharing their individual stories on social media, women build solidarity networks, redefine this labour and raise social awareness. Furthermore, this study argues that women exhibit an external form of resistance through their social media content, relying on the the conceptual framework everyday resistance, Women resist the belittling and ignoring of domestic labour by employing strategies such as humour, storytelling, and visuals, without engaging in direct conflict. Rather than openly challenging social norms, women make inequality visible through 'silent' yet effective methods. This study reveals that, while women make their domestic labour and emotional burdens visible through digital media, they also present their resistance against the reproduction of patriarchal norms. In doing so, they become the pioneers of the social transformation.

Keywords: Invisible Labour, Everyday Resistance, Social Media, Instagram.

Summary

This study explores how women utilize social media platforms, particularly Instagram, as a medium for everyday resistance against patriarchal norms and the invisibility of domestic and emotional labor. Anchored in Arlie Hochschild's (1983) concept of "emotional labor," the research underscores how unpaid care work—commonly performed by women—remains undervalued and unrecognized in traditional economic and social systems. As a visually driven digital platform, Instagram, emerges as a space where women can document, critique and share their experiences of invisible labor. This transforms individual grievances into collective awareness and cultural resistance.

The study is grounded in the theoretical framework of everyday resistance, which refers to subtle, often covert actions through which marginalized individuals challenge existing power relations. Instead of engaging in direct or confrontational activism, women utilize strategies such as humor, irony, storytelling, self-deprecating narratives, and visual expression to resist entrenched gender expectations. These creative practices not only help to articulate resistance as well as

facilitating emotional expression, community building, and solidarity among users who are navigating similar burdens.

Methodologically, the study employs qualitative discourse analysis and focuses on the Instagram content by five Turkish female influencers. Each influencer has a number of followers ranging from 26,000 to over 470,000. These influencers frequently post about motherhood, housework, and the gendered emotional load. Their narratives reveal how seemingly mundane experiences—like exhaustion from domestic chores or feeling unrecognized—are shared in ways that politicize personal life. Hashtags such as #invisiblelabor and #mentalload function as discursive tools that help reframe private struggles as public, political issues.

The findings suggest that Instagram serves as a “safe” yet powerful arena for expressing dissent. Women transform their daily frustrations into narratives and visual representations that challenge societal norms and expose the emotional burden associated with gendered labor. While certain posts explicitly criticize traditional roles, others employ satire to expose contradictions in societal expectations. These strategies align with Hollander and Einwohner’s (2004) typology of resistance, which identifies both recognized and unrecognized forms of opposition. Even when the target (such as a spouse or audience) does not acknowledge the content as resistant, it still holds subversive meaning for informed observers and fellow participants.

Moreover, the study contributes to feminist media scholarship by demonstrating that digital platforms can support non-institutionalized, grassroots activism. Instagram functions not only as a communication tool but, but also as a platform for cultural negotiation, where gender roles, identities, and labor are continuously being questioned and redefined. Women’s everyday posts create a form of counterpublic—a space where shared experiences of gender inequality become the basis for critical dialogue and empowerment.

In conclusion, this research highlights how the digital sphere, particularly Instagram, empowers women to make their invisible labor visible, challenge patriarchal ideology, and build solidarity. These everyday acts of sharing and storytelling constitute a decentralized but impactful form of resistance. They illustrate how digital practices can foster feminist consciousness and contribute to broader social change by transforming individual experiences into collective calls for recognition, justice, and equality. Furthermore, these platforms not only provide visibility to traditionally marginalized voices but also empower women to develop agency, reclaim narrative control, and actively participate in the shaping of cultural discourses from the grassroots level. The fluid, interactive nature of digital media allows resistance to take multiple forms—emotional,

symbolic, and political—reaching wide and diverse audiences across social and geographic boundaries.

Giriş

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kadınların ekonomik, sosyal ve kültürel haklarını sınırlayan, çok katmanlı bir yapı olarak varlığını sürdürmektedir. Bu eşitsizliğin en görünür olmayan ama en yaygın biçimlerinden biri, ev içindeki "görünmeyen emek"tir (Oakley, 1974). Hochschild'ın (1983) "duygusal emek" kavramıyla literatürde genişleyen bu alan, fiziksel işlerin yanında zihinsel ve duygusal yükleri de kapsar. Ev işleri, çocuk bakımı, yaşlı ve hasta bakımı gibi maddi karşılığı olmayan ama yaşamın sürdürülebilirliği açısından zorunlu olan işler, toplumsal olarak kadınlara atfedilmiş ve kapitalist sistemin görünmez bileşenlerine dönüştürülmüştür (Hochschild 1983, akt. Numan, 2017: 31). Bu durum, kadınları yalnızca özel alanda değil, kamusal alanda da ikinci plana itmekte ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini pekiştirmektedir (Beauvoir, 1980). Emegin değeri cinsinden ortaya çıkan bu toplumsal cinsiyet eşitsizliği, salt kadınlar üzerinden tanımlanan emek yoğun pratikleri değersizleştirmekle kalmamakta aynı zamanda bu değersizleştirmenin bir sonucu olarak, sömürülebilir bir alanda konumlandırmaktadır.

Kadın emegini görünmez kılan temel unsurlardan biri doğallaştırılmasıdır. "Ev içi", "aile" ve "özel alan" gibi kavramlar patriyarkal kapitalizm bağlamında toplumsal üretimden ayrıştırılmış, yeniden üretim alanı olarak tanımlanmış ve bu alandaki cinsiyete dayalı işbölümü meşrulaştırılmıştır (Savran ve Demiryontan, 2022: 11). Kadınların ev içindeki işleri yalnızca günlük yaşamın devamlılığını sağlamaz. Aynı zamanda kapitalist sistemin sürekliliğini de sağlar. Costa ve James (Tong ve Botts, 2021: 135'de belirtildiği gibi), kadınların yalnızca maddi bakım sağlamadıklarına, duygusal destek sunarak gelecekteki işçilerin yeniden üretimine de katkı sunduklarına işaret etmektedirler. Buna karşın, tarihsel süreç boyunca bu emek biçimleri sistematik olarak değersizleştirilmiş ve kamu politikalarında hesaba katılmamıştır (Dedeoğlu, 2000; Özkaplan, 2009).

Feminist tarihçiler, kadının tarihteki görünmezliği ile ataerkil düşünce arasındaki ilişkiye dikkat çekmiş, bilimsel bilgiyi de bu görünmezliği yeniden üretmekle eleştirmişlerdir (Çakır, 2011: 507). Kadın emeginin görünmezliği yalnızca ekonomik boyutta olmamakla birlikte, toplumsal sonuçlar da doğurmaktadır. Kadınlar ücretli işgücüne katılsalar bile ev içi işler, üzerlerindeki "çifte mesai" yükünü artırmakta ve onları kamusal alanda ikincil konuma itmektedir (Hochschild, 1983; Berktaş, 2011; Aktaş, 2013). Bu eşitsiz sistemin devamını sağlayan ana nedenlerden biri, toplumsal cinsiyet rolleri ve patriyarkal ideolojidir (Sultana, 2019: 425). Kadın emeği doğal bir görev olarak kabul edilirken; erkekler üretken, dış dünyada varlık gösteren bireyler

olarak tanımlanmakta, bu algı medya, eğitim ve kültürel normlar aracılığıyla sürekli yeniden üretilmektedir (Ünlü, 2024; Şakrak, 2020).

Toplumsal konum açısından dezavantajlılık yaratan ve olumsuz sonuçlar doğuran bu toplumsal cinsiyet rejimi karşısında kadınlar, politik bir özne/aktör olarak, kendilerini sosyal, ekonomik ve kültürel olarak ikincil konuma yerleştiren iktidar odaklarına yönelik hak ve kimlik temelli mücadelelerini sürdürmektedirler. Bu bağlamda, kadınların, açıkça ve kolayca görünmeyen, günlük yaşamın çatlakları içinde yuvalanmış, gündelik direniş pratiklerine odaklanmak, en az söz konusu mücadelenin daha organize biçimlerini mercek altına almak kadar önemli görünmektedir. Zira kadın aktörler, patriarkal sistemin eşitsiz toplumsal cinsiyet düzenine, gündelik direniş pratikleri aracılığıyla başkaldırmakta, direnmekte ve bu düzenin somutlaştığı iktidar odaklarının altını oarak güçlenme deneyimi edinmektedirler (McKinley vd, 2021; Agarwal, 1994; El-Kholy, 2002).

Bu noktada sosyal medya, özellikle ev içi sorumlulukları nedeniyle kamusal alanda görünürlüğü sınırlanan kadınlar için alternatif bir direniş alanı işlevi görmektedir. Kadınlar, evden çıkmadan gündelik deneyimlerini paylaşarak toplumsal normları sorgulamakta, benzer deneyimler yaşayanlarla dijital dayanışma ağları kurmakta ve böylece kamusal alana farklı bir biçimde dâhil olabilmektedir. Bu durum, özel alan ile kamusal alan arasındaki keskin sınırları aşındırmakta ve gündelik direniş pratiklerinin dijital mecralarda görünürlük kazanmasını sağlamaktadır (Tufekci, 2017; Clark, 2016; Freelon, 2020). Dolayısıyla sosyal medya, yalnızca bireysel ifade alanı değil, ev içiyle sınırlı görünen kadınlık deneyimlerinin politik ve kolektif bir söyleme dönüşmesine olanak tanıyan üretken bir direniş sahasıdır. Bu bağlamda, çalışmanın tartışma zemini “hashtag feminizmi” kavramıyla da ilişkilendirilebilir. Hashtagler, kadınların şiddet, taciz ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dair deneyimlerini görünür kılmalarına, örgütlenmelerine ve farklı coğrafyalardan kadınlarla ortak bir dil kurmalarına imkân tanımıştır (Chen, Pain & Barner, 2018: 199-201).

Hashtag feminizmi, feminizmin dijital ağların yayılım gücünü kullanarak etkisini genişletmesine olanak sağlamış, kadınların kendi hikâyelerini kendi kelimeleriyle yazabilecekleri alternatif bir alan yaratmıştır (Uzun Yedekçi, 2025). Nitekim Türkiye’de yapılan çalışmalar da Instagram üzerinden inşa edilen dişil söylemin, hashtagler aracılığıyla görünürlük kazandığını ortaya koymaktadır (Uzun Yedekçi & Aydoğan Boschele, 2022). Bu perspektiften bakıldığında, sosyal medya yalnızca bireysel ifade ve görünürlük olmadığı, bunun yanında feminist dayanışmanın dijital formda kurulduğu bir direniş alanı olarak da değerlendirilebilir.

Enformasyon teknolojilerindeki gelişmelere koşturarak, bireylerin kendilerini ifade etme, ortaya koyma, sunma ve düşüncelerini dile getirmelerine olanak tanıyan dijital alanların sayısındaki artış, toplumsal gerçekliğin birbiriyle çatışma ve mücadele halinde olan, birbirine direnen formlarının hızlı ve yoğunluklu bir dolaşım içinde olmalarını olanaklı hâle getirmektedir. Bu çerçevede yapılan araştırmalar, sosyal medyanın gündelik direnişin pratik edildiği önemli bir araç olduğunu göstermektedir (Jost vd., 2018; Valenzuela, 2013; Olubunmi, 2015; Bulut ve Yeşilyurt, 2023; Ufuophu-Biri ve Ojoboh, 2017). İletişim ve enformasyon teknolojilerinin çoğalması, mücadelenin biçimlerini dönüştürürken bireylerin bu teknolojilerin sunduğu fırsatları kullanmalarını da kaçınılmaz kılmaktadır (Fiske, 1994: 240). Dijital medya çatısı altında toplanabilecek sosyal medya platformları ve bloglar, kadınların toplumsal cinsiyet eşitsizliğine karşı geliştirdiği direnişi güçlendiren araçlar olmuştur (Nartey, 2024). Özellikle ev içinde konumlanan kadınlar için sosyal medya, sokağa çıkmadan düşüncelerini paylaşabilecekleri, gündelik deneyimlerini görünür kılacakları ve böylece ev içinden kamusal alana taşan bir direniş alanı işlevi görmektedir. Instagram gibi görsel üretimine dayalı platformlar, kişisel anlatıların yanı sıra toplumsal eleştirilerin de yayılmasında etkili roller üstlenmiştir (Boyd, 2014; Nartey, 2024). Kadınlar, bu platformlarda ev içindeki iş yükünü ve toplumsal cinsiyet normlarının dayattığı baskıları ifşa etmekte; mizah, hikâyeleştirme ve görselleştirme gibi araçlarla kendi hikâyelerini oluşturmaktadır (Tüfekci, 2017). Literatürde bu süreç, #görünmezemek ve #mentalyük gibi etiketler üzerinden kolektif bir kadın öznesinin inşası ve dijital dayanışma pratikleriyle ilişkilendirilmektedir (Freelon, 2020; Haraway, 1991). Böylelikle bireysel deneyimlerin görünür kılınması, aynı zamanda toplumsal normlara karşı geliştirilen kültürel bir direniş biçimini temsil etmektedir (Fiske, 2021).

Bu çalışmanın amacı, kadınların sosyal medya platformlarını kullanarak toplumsal normlara ve patriyarkal baskılara karşı geliştirdikleri direnişi incelemektir. Bu bağlamda, çalışma, sosyal medyada popüler olan akımlar ve kadın temsillerinin, evdeki kadınların kendilerini ifade etme biçimlerini nasıl etkilediğini, bu temsiller üzerinden ataerkil değerlerle hesaplaşan bir kadınlığın inşasını, görünmeyen emek ve gündelik direnişin dijital formu arasındaki ilişki çerçevesinde, Instagram platformundan örneklerden hareketle tartışmayı hedeflemektedir. Arlie Hochschild'ın (1983) "duygusal emek" kavramıyla tanımlanan görünmez ev işleri ve bakım emeği, patriyarkal toplumsal cinsiyet normları nedeniyle genellikle kadınlara yüklenmiş ve ekonomik sistemlerde ölçülmediği için görünmez hale gelmiştir. Söz konusu çalışma, dijital medyanın, bu görünmez emeğin görünür kılınmasında güçlü bir araç olduğuna yönelik bir okuma yapma saikiyle, bir sosyal medya aracı olarak Instagram üzerine odaklanmaktadır.

Bu doğrultuda, 26 bin ile 472 bin arasında takipçiye sahip beş Instagram fenomeninin paylaşımları, söylem analizi yöntemleriyle incelenmiştir. Analiz kapsamında, kadınların ev içi emek ve bakım yüklerini görünür kılmak için başvurdukları stratejiler mizah, hikâyeleştirme ve görsel anlatım gibi araçlarla desteklenmiş direniş pratikleri olarak değerlendirilmiştir. Bulgular, bu paylaşımların yalnızca bireysel farkındalık değil, kolektif dijital dayanışma ağları oluşturduğunu ve gündelik direnişin dijital formunu yansıttığını da ortaya koymaktadır. Kadınlar, sosyal medyada bireysel hikâyelerini paylaşarak dayanışma ağları kurmakta, bu emeği yeniden tanımlamakta ve toplumsal farkındalık yaratmaktadır. Kadınlar, sosyal medyada bireysel hikâyelerini paylaşarak dayanışma ağları kurmakta, bu emeği yeniden tanımlamakta ve toplumsal farkındalık yaratmaktadır.

Mercek altına alınan Instagram hesaplarının analizinden elde edilen sonuçlar kapsamında bu çalışma, kadınların dijital medya aracılığıyla ev içindeki emeği ve duygusal yüklerini görünür kılarken, patriyarkal normların yeniden üretimine karşı direnç geliştirdiklerini ortaya koymaktadır. Kadınlar, sosyal medya platformlarında bireysel farkındalık yaratmanın ötesine geçerek toplumsal dönüşümün öncüsü haline gelmektedirler. Kadınların sosyal medya üzerinden görünmeyen emeklerini görünür hale getirmeleri, toplumsal normlara karşı geliştirdikleri dirençle birlikte, dijital ortamda toplumsal değişim için önemli bir zemin hazırlamaktadır. Bu çalışma, sosyal medyanın bireysel deneyimlerin paylaşılmasında olduğu kadar, gündelik direniş, toplumsal değişim ve kalıcı eşitlik mücadelesinde de güçlü bir araç olduğuna dair yeni perspektifler sunmayı amaçlamaktadır. Bu çerçeveden hareketle çalışmada sırasıyla, öncelikle gündelik direnişin kavramsal çerçevesi çizilecek, sonrasında gündelik direniş ve sosyal medya arasındaki köprünün kurulmasına, çalışmanın metodolojik çerçevesinin çizilmesine, bulguların tartışılmasına ve sonuç bölümüne yer verilecektir.

Direniş Kavramsallaştırmak: Tipolojiler ve Gündelik Direniş Pratikleri

Direniş pratiklerini kavramsallaştırmaya ve onu güçle ilişkili bir biçimde anlamaya yönelik olarak yapılan kuramsal çabalar, direnişin örgütlü ya da örgütsüz, açık ya da gizli, niyetli ya da niyetsiz ve doğrudan ya da sembolik olabileceğine işaret etmekle birlikte, tüm formlarının ortak özelliğinin, gücün altını oyma, ona karşı durma, onunla hesaplaşma, onu zayıflatma ya da atlatma olduğuna dikkat çekmektedir (Hollender ve Einwohner, 2004; Johansson ve Vinthagen, 2014; Johansson ve Vinthagen, 2020; Baaz vd., 2016; Scott, 2013; Turiel, 2003). Hollender ve Einwohner (2004), direniş sergileyen aktörlerin eylemliliklerinin niyeti, direnişin hedefleri ve diğer gözlemciler tarafından nasıl tanımlandığı temelinde bir direniş tipolojisi oluşturmuşlardır. Bu tipolojiye göre direniş, açık, örtük, kasıtsız, hedef tanımlı, dışarıdan tanımlı, gözden kaçırılan

ve teşebbüs edilen biçimde ortaya çıkabilmektedir. Açık direniş hem eylem sahibinin direniş niyetini taşıdığı hem hedefler hem de gözlemciler tarafından direniş olarak tanımlanan eylemlilikleri içerir. Örtük direniş ise, hedefler tarafından fark edilmeyen ancak kültürel farkındalığa sahip gözlemciler tarafından direniş olarak tanımlanan eylemlere işaret etmektedir (Hollander ve Einwohner, 2004). Kasıtsız direnişin, aktörün direniş niyetinde bulunmadığı ancak hedef ve gözlemciler tarafından direniş olarak görülen bir direniş tipine işaret ettiğini ileri süren Hollander ve Einwohner (2004), hedef tanımlı direnişinse sadece hedef tarafından direniş olarak tanımlandığı durumlara işaret ettiğini ifade etmektedir. Dışarıdan tanımlanan direniş, aktörler ve hedefleri tarafından direniş olarak kabul edilmeyen ancak üçüncü taraflarca direniş olarak tanımlanan eylemlilikleri tanımlarken, gözden kaçırılan direniş, aktörün ve hedefinin direniş olarak tanımladığı ancak gözlemcilerin farkında olmadığı, teşebbüs edilen direniş ise aktörün direniş niyetinde olduğu ancak ne hedef ne de gözlemciler tarafından direniş olan tanımlandığı direniş tiplerine işaret etmektedir (Hollander ve Einwohner, 2004).

Direnişe ilişkin sözü edilen bu kavramsal çerçeve, direniş pratiklerinin geniş evreni içerisinde bulunan ve bu araştırmanın aktörlerinin eylemliliklerinin niteliğine işaret eden gündelik direnişi de kapsamaktadır. Gündelik direniş, güç ilişkileri içerisinde ortaya çıkan ve bu ilişkilerin altını oyma potansiyeli taşıyan, mikro, dağınık ve geçici olabilmesi sebebiyle genellikle gözden kaçırılabilen, bireylerin gündelik yaşam akışları içinde ortaya çıkan pratiklere işaret etmektedir (Hollander ve Einwohner, 2004).

Gündelik direniş, yüksek seviyede bireysel ve yeteri kadar politik olmaması sebebiyle hedef olduğu eleştirilerin aksine, anti-hegemonik eylemliliklere ev sahipliği yapmasıyla politiktir ve mikro karakterinden dolayı devrimci olmasa da var olan güç ilişkilerini zayıflatıcı etkisiyle ilerlemecidir (Fiske, 2005: 9). Scott (2019) gündelik direnişin, bireylerin açık bir çatışmaya girmeden, alay, paylaşım ya da hikâyeleştirme yoluyla normları sorgulamasını içeren bir eylemlilik hâli olduğuna dikkat çekmektedir. Johansson ve Vinthagen’de (2020: 30) bütünlüklü bir tanım getirme çabası içinde gündelik direnişin, kamusal alanda görünür ya da biçimsel açıdan organize olmayan ancak hedefinde bulunan hegemonik ilişkiyle müzakere ve çatışma halinde olan, tâbi pozisyondakilerin gündelik pratiklerinden oluştuğuna işaret etmektedirler. Bu bağlamda, yapılan ampirik çalışmalar, gündelik direniş olarak çerçevelenebilecek pratiklerin evreninin genişliğine ve tüm bu pratikler üzerinden bireylerin, iktidar ilişkileri içinde var olurlarken, diğer taraftan onunla müzakereye girdiklerine ve hatta onu reddettiklerine işaret etmektedir. Bir kadının tükettiği medya içeriğinden, ataerkil değerlere karşı gelmek konusunda güçlenme yaşaması (Fiske, 2021), yabancı düşmanlığına maruz kalan bireylerin bununla başa çıkmak için gündelik yaşam

karşılaşmalarında diyalog geliştirme, cevap verme, hafife alma gibi taktikler kullanması (Ellefsen ve Sandberg, 2021), mekânların amacının ve belirlenmiş kurallarının dışında tüketilmesi (Fiske, 2005), kamusal alanın grafiti aracılığıyla muhalif düşüncelerin ifade edildiği bir sahaya dönüştürülmesi (Awad vd., 2017) bu geniş pratik evrenin örnekleri olarak gösterilebilir. Dolayısıyla gündelik direniş, gündelik yaşam evreninin zengin pratik dünyasına yayılmış olarak düşünülebilir. Bu bağlamda, iktidarla ilişkisi hesaba katılmaksızın düşünülemeyecek gündelik direniş, iktidarın yaygın ve her yerde olma özelliğini paylaşmaktadır. Foucault'nun (1978) iktidar ve direniş anlayışı da bu çerçevede bütünleyici bir katkı sunmaktadır. Foucault'ya (1978) göre, iktidar yalnızca baskı uygulayan bir yapı değildir. İktidar bunun yanında üretken bir ilişkiler ağıdır ve her yerde mevcuttur. Bu yaygınlık, direnişin de her yerde bulunabileceği anlamına gelir. Dolayısıyla, bireylerin gündelik yaşamlarının en sıradan anlarında dahi direniş biçimleri üretmeleri mümkündür. Foucault'nun bu yaklaşımı, gündelik direnişin bir tepki olmanın yanında, iktidarı ifşa eden ve dönüştürmeye çalışan üretken bir süreç olduğunu vurgular. Bu bakış açısı, çalışmanın odağındaki sosyal medya temelli mikro direniş pratiklerini kavramsal olarak derinleştirmektedir.

Gündelik direniş cinsinden düşünüldüğünde, genel anlamıyla medyayı da direnişin ve toplumsal dönüşümün önemli araçlarından biri olarak değerlendirmek mümkündür (Yanık ve Öztürk, 2014). Geleneksel medya, genellikle egemen güçlerin söylemlerini yaymak için kullanılsa da alternatif medya pratikleri ezilen ve marjinalleşmiş grupların seslerini duyurmalarında etkili olmuştur (Aydoğan ve Kırık, 2012: 64). Son yıllarda dijital medya, bu dinamikleri daha da derinleştirerek toplumsal mücadelelerin görünürlüğünü artırmış ve yeni direniş biçimlerinin ortaya çıkmasını mümkün kılmıştır. Dijitalleşme, geleneksel medyanın yerel ve ulusal sınırlarını aşarak, farklı coğrafyalardaki geniş kitlelere bilgi ve haber ileten bir ağ oluşturmuştur. Bu süreç, direnişin sadece fiziksel alandan sanal ortama taşınmasını sağlamakla kalmamış, toplumsal değişim taleplerinin daha geniş bir kitleye ulaşmasını mümkün kılmıştır (Sönmezer ve Ilgaz Büyükbaykal, 2024: 757). Günümüzde dijital medya, bireylerin ve toplulukların politik, sosyal ve kültürel değişim taleplerini daha görünür hale getirerek direniş alanını genişletmektedir (Uzunoğlu, 2022: 83). Özellikle sosyal medya platformları, bireylerin doğrudan iletişim kurabildiği, örgütlenebildiği ve kitlesel farkındalık yaratabildiği alanlar sunarak direnişin çok boyutlu bir şekilde örgütlenmesine katkı sağlamaktadır (Laughey, 2010: 66-67).

Dijital Medya Bağlamında Kadınların Gündelik Direnişi

Dijital medyanın, bireylerin günlük yaşamlarında karşılaştıkları toplumsal baskılara karşı mikro direnişler geliştirmelerine olanak tanıyan bir araç olduğu ileri sürülebilir. Bu araç

dolayısıyla bireyler, egemen söylemlere karşı çıkmanın sadece fiziksel meydan okumalarla sınırlı olmayan; kendi deneyimlerini paylaşabildikleri, kolektif hareketler oluşturabildikleri ve kitlesel farkındalık yarattıkları bir alana erişim sağlayarak, gündelik direnişlerini ortaya koyma olanağını elde etmektedirler (Çalışkan ve Mencik, 2015; Uzunoğlu, 2022; Laughey, 2010: 66-67). Bu bağlamda kadınların sosyal medyayı kullanma yordamları ve bunlar üzerinden geliştirdikleri direniş pratikleri, gündelik direnişin kavramsal çerçevesinden değerlendirilebilir. Kadınlar, ev içi emeğin küçümsenmesine karşı mizah, hikâyeleştirme ve görsel dil gibi taktiklerle, kadını ve emeğini ikincil pozisyona yerleştiren toplumsal normlara dijital alanın sunduğu olanaklar çerçevesinde direnebilmektedirler. Kadınların bireysel yaşamları içerisinde ortaya çıkan bu gündelik direniş deneyimlerinin sosyal medya araçları üzerinden yayılması, uygulanan taktiklere ilişkin bilginin diğer aktörlerle paylaşılmasına ve bireysel direnişin daha kolektif formuna evrilmesinin yolunun açılmasına olanak tanımaktadır (Mathison, 2019). Sosyal medyada kadınlar tarafından üretilen içerikler, kadınların bireysel deneyimleri üzerinden patriyarkal iktidar ilişkilerini görünür kıldığı, sorguladığı ve dönüştürdüğü araçsal bir işlevi yerine getirmektedir. Böylece, görünmeyen emek yalnızca paylaşılma ile kalmamakta, aynı zamanda yapısal eşitsizliklerin altı çizilerek kültürel bir direniş pratiğine dönüşmektedir.

Dolayısıyla sosyal medya platformları, kadınların günlük yaşamlarında karşılaştıkları zorlukları ve toplumsal baskıları daha geniş kitlelere aktarmalarına olanak verirken, toplumsal normları sorgulamalarına ve değiştirmelerine de zemin hazırlamaktadır (Loza, 2014, akt. Gedik, 2020: 133). Özellikle hashtag feminizmi gibi dijital hareketler, bireylerin küçük ama anlamlı direnişler geliştirmelerine olanak tanımış, bu sayede toplumsal cinsiyet eşitsizliğine karşı daha büyük ölçekli bir farkındalık yaratılmıştır. Kadınlar, dijital medyanın sunduğu imkânlarla yerelden küresele uzanan etkili bir direniş ve dönüşüm ağı oluşturmuş, #MeToo ve #WomensMarch gibi dijital hareketlerle cinsel şiddet, toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve beden hakları gibi konularda büyük ölçekli değişim taleplerini küresel bir boyuta taşımıştır (Kaya, 2018: 563). Kadınların dijital platformlarda birbirlerinin deneyimlerine tanıklık ederek ve seslerini duyurarak toplumsal cinsiyet temelli şiddetle mücadelede yarattığı farkındalık, bu direniş biçimlerinin kalıcı ve küresel etkiler yaratmasına olanak tanımıştır (Clark, 2016: 789; Banet-Weiser, 2018: 267).

Instagram ve benzeri sosyal medya platformları, kadınların görünmeyen ev içi emeklerini görünür hale getirerek toplumsal cinsiyet normlarına karşı direnç geliştirmelerini destekleyen güçlü araçlar haline gelmiştir (Haraway, 1991). Bu platformlar, bireysel deneyimlerin kolektif farkındalığa dönüşmesine olanak tanıırken (Schultz, 2018; Bivens & McDonald, 2021), toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine karşı dijital bir eleştiri alanı da sunmaktadır (Gray & Sweeney, 2020).

Özellikle Instagram, görsel dil ve estetik aracılığıyla ev içindeki emeğin toplumsal algısını yeniden şekillendirmekte önemli bir rol oynamaktadır. Jenkins (2016), sosyal medyanın kadınların seslerini duyurabilmesi ve dijital aktivizm aracılığıyla toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine karşı etkili bir biçimde mücadele edebilmesinin önemini vurgulamaktadır. Diğer yandan, Haraway (1991), kadınların deneyimlerini paylaştığı dijital ortamların, cinsiyetin yeniden üretilmesi ve toplumsal yapıların sorgulanması için kritik bir platform sağladığını belirtmektedir. Kadınlar, günlük yaşamlarının yorucu detaylarını paylaşımlar aracılığıyla görünür kılmakta ve bu emeğin sürekliliğini ve değerini vurgulamaktadırlar. Ev işleri, çocuk bakımı gibi geleneksel olarak kadın görevleri olarak görülen işler, sosyal medya paylaşımlarıyla eleştirel bir bakış açısıyla sunulmakta ve bu da toplumsal algıları sorgulama fırsatı yaratmaktadır (Butler, 2005). Kadınların dijital platformlar aracılığıyla kendi hikâyelerini anlatmaları, bireysel deneyimlerin ötesine geçerek toplumsal eşitsizliklere karşı bir direniş pratiği haline gelmektedir ve bu konu, feminist medya çalışmaları ve dijital aktivizm literatüründe sıkça tartışılmaktadır (Banet-Weiser, 2018; Clark-Parsons, 2019).

Hashtag'ler ise dijital aktivizmin kritik araçlarından biri haline gelmiştir. Kadınlar, #görünmezemek ve #mentalyük gibi etiketleri kullanarak ev içi emeğin bireysel bir sorundan ziyade toplumsal bir mesele olduğunu ifade eder. Bu tür hashtag'ler aracılığıyla oluşan dijital dayanışma ağları, bireylerin yalnız olmadıklarını hissetmelerine yardımcı olur ve kolektif bir direnişin inşasına katkı sağlar (Tufekci, 2017; Freelon, 2020). Kadınların, "kusursuz anne" ve "kusursuz kadın" gibi toplumsal beklentilere meydan okuması, Instagram'da geniş bir yer bulmaktadır. Paylaşımlar aracılığıyla bu baskılara dikkat çekmek, toplumsal normların yeniden tartışılmasına zemin hazırlar (Beauvoir, 1980). Örneğin, güzellik standartlarını eleştiren ya da anneliğin idealize edilmesine karşı çıkan gönderiler, kadınların bireysel hikayelerini toplumsal bir direniş alanına dönüştürmektedir. Bu platform, geniş kitlelere ulaşma gücü sayesinde kadınların görünmeyen emeklerini görünür kılmada önemli bir rol oynar. Instagram'daki bu içerikler, görünmeyen emeği bireysel problemin yanında, toplumsal bir eşitsizlik olarak çerçeveler. Dijital platformlar, bireysel hikayeleri toplumsal sorunlara dönüştürerek yeni bir aktivizm modeli sunmaktadır (Tufekci, 2017).

Sonuç olarak, dijital medya, kadınların toplumsal yapıları, normları ve güç ilişkilerini dönüştürme potansiyeline sahip güçlü bir araçtır. Kadınlar, dijital platformlar aracılığıyla seslerini duyurmak, toplumsal cinsiyet eşitsizliğine karşı kolektif hareketler oluşturmak ve geleneksel güç dinamiklerine meydan okumak suretiyle toplumsal değişimin şekillenmesinde aktif bir rol üstlenmektedir. Dijital platformlar, kadınların bireysel hikâyelerini paylaşarak kolektif dayanışma kurmalarına olanak sağlamış ve toplumsal eşitlik ve adalet taleplerini daha geniş kitlelere

ulaştırarak kalıcı değişim için bir zemin oluşturmuştur (Sönmezer ve Ilgaz Büyükbaykal, 2024: 757).

Yöntem

Bu araştırmada, kadınların Instagram fenomenleri aracılığıyla görünmeyen emek ve toplumsal cinsiyet rollerine dair geliştirdikleri direniş söylemleri, nitel araştırma desenlerinden söylem analizi çerçevesinde incelenmektedir. Söylem analizi, yazılı ve sözel metinlerde yer alan anlam katmanlarını, kullanılan dilsel yapıları ve bu yapıların inşa ettiği toplumsal ilişkileri derinlemesine çözümlemeyi hedefleyen bir yaklaşımdır (Çelik ve Ekşi, 2013). Bu çalışmada söylem analizi süreci üç aşamada yürütülmüştür: İlk olarak, seçilen fenomenlerin belirlenen tarih aralığındaki gönderileri derlenmiştir. İkinci aşamada, gönderilerdeki metinsel ve görsel unsurlar kodlanmış; ev içi emek, bakım yükü, toplumsal cinsiyet rolleri, mizah ve ironi gibi temalar ayırt edilmiştir. Son aşamada ise bu temalar bir araya getirilerek söylem örüntüleri oluşturulmuş ve gündelik direniş ile toplumsal cinsiyet literatürü çerçevesinde yorumlanmıştır. Böylece fenomenlerin paylaşımları yalnızca içeriğin yüzeysel anlamı üzerinden incelenmemiş, bunun yanında kullanılan dilin, mizahın, ironinin ve görsel stratejilerin ardındaki ideolojik anlamlar ve toplumsal cinsiyet normlarına yönelik tutumlar bağlamında analiz edilmiştir. Amaç, bu fenomenlerin söylemlerinin görünmeyen emeği ve duygusal yükü nasıl inşa ettiği, ataerkil yapıları ne şekilde sorguladığı veya yeniden ürettiği ve nihayetinde bir direniş potansiyeli taşıyıp taşımadığına dair derinlemesine bir anlayış geliştirmektir. Bu analiz, kadınların sosyal medya üzerinden kurdukları dilsel ve görsel dünyanın, toplumsal cinsiyet eşitsizliğine karşı bir duruş sergileme ve alternatif anlamlar üretme potansiyelini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

Araştırma kapsamında, amaçlı örneklem yöntemi tercih edilmiştir. Creswell (2014), amaçlı örnekleme yöntemini, belirli bir kritere dayanarak katılımcı seçimi yapılan bir yöntem olarak tanımlar. Araştırmada kullanılan örneklem, ev içi emek, toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve bakım emeği gibi konularda içerik üreten, toplumsal farkındalık yaratmayı hedefleyen, Instagram platformunda aktif olan kadın fenomenlerden oluşmaktadır. Örneklem, 26 bin ile 472 bin arasında değişen takipçi sayılarına sahip, içerikleriyle geniş kitlelere ulaşan ve kadınların görünmeyen emeklerini görünür kılmayı amaçlayan içerik üreticilerini kapsamaktadır. Bu fenomenlerin sosyal medya pratikleri, içerik üretim motivasyonları ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine karşı direniş stratejileri detaylı bir şekilde analiz edilmiştir.

Araştırmanın temel amacı, kadınların sosyal medya platformlarında, özellikle Instagram’da, ev işleri ve toplumsal cinsiyet normlarına karşı nasıl bir direniş sergilediklerini anlamaktır. Bu doğrultuda, araştırmanın temel sorusu şu şekilde formüle edilmiştir: Kadınlar, sosyal medya

aracılığıyla toplumsal normlara ve baskılara karşı nasıl bir direniş göstermektedir? Bu paylaşımlarda gündelik direniş pratikleri hangi söylemsel stratejilerle (mizah, ironi, hikâyeleştirme vb.) inşa edilmektedir? Araştırmanın temel problemi ise, görünmeyen emeğin dijital mecralarda nasıl görünür hale getirildiği ve bu sürecin gündelik direniş biçimleriyle nasıl ilişkili olduğudur.

Araştırma bağlamı, çevrimiçi ortamdır ve veriler yalnızca kamuya açık, Instagram hesaplarından elde edilmiştir. Çalışmanın odak noktası, kadın fenomenlerin Instagram paylaşımlarında ev içi emeğe ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine yönelik eleştirel söylemleri ve bu söylemlerin direniş pratiklerini nasıl şekillendirdiğidir. Bu doğrultuda örneklem amaçlı örnekleme yöntemiyle oluşturulmuş ve seçim süreci üç aşamada yürütülmüştür. İlk aşamada, 26 bin ile 472 bin arasında takipçiye sahip, halka açık ve Türkçe içerik üreten Instagram hesapları belirlenmiştir. İkinci aşamada, bu hesapların bireysel içerik üreticisi olması (kurumsal ya da yalnızca ticari amaçlı olmaması) ve çalışma dönemi olan Haziran-Aralık 2024 arasında ev içi emek, bakım ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği temalarını düzenli olarak ele almaları ölçüt olarak alınmıştır. Üçüncü aşamada, fenomenlerin içeriklerinde doğrudan hashtag kullanımı bulunmasa da paylaşımların kavramsal olarak görünmeyen emek, gündelik direniş ve toplumsal cinsiyet temalarıyla ilişkili olması dikkate alınmıştır. Nihai örneklem bu kriterler doğrultusunda beş fenomen hesabından oluşmuştur (bkz. Tablo 1). Her bir fenomenden yalnızca bir veya iki gönderi seçilmiş ve bu gönderiler söylem analizi kapsamında çözümlenmiştir. Ayrıca etik ilkeler gereği, yalnızca kamuya açık paylaşımlar incelenmiş, kullanıcı adları ise anonimleştirilerek aktarılmıştır.

Tablo 1:

Instagram Fenomenlerin Bilgileri

Fenomen Takma adı	Gönderi Tarihi	Takipçi Sayısı	Mesleği	Hesap Türü
Fenomen 1- Ayşe	6 Kasım 2024	472 Bin	Influencer	Bireysel/ açık
Fenomen 2- Hülya	12 Ağustos 2024	101 Bin	Influencer	Bireysel/ açık
Fenomen 3- Aslı	12 Ekim 2024 13 Aralık 2024	46 Bin 800	Influencer	Bireysel/ açık
Fenomen 4- Zehra	13 Aralık 2024	46 Bin 700	Influencer	Bireysel/ açık
Fenomen 5- Aysel	8 Aralık 2024	26 Bin 900	Influencer	Bireysel/ açık

Araştırma yalnızca kamuya açık Instagram hesaplarından elde edilen verilerle yürütülmüştür. Çalışmada kullanılan tüm hesaplar anonimleştirilmiş, kullanıcı adları paylaşılmamış ve kimliklerin doğrudan tespitine yol açabilecek bilgiler çıkarılmıştır. Çalışma, Düzce Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'nun 30/04/2025 tarihli, 2025/213 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Bu kapsamda, fenomenlerin bireysel hikâyeleri ve sosyal medya içeriklerinin analizi, hem kadınların görünmeyen emeklerini görünür kılmalarına hem de toplumsal cinsiyet normlarına yönelik eleştirilerinin derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Özellikle Instagram’da yapılan bireysel hikâye paylaşımları, kadınların seslerini duyurdukları bir alan yaratmakta ve bu alan toplumsal eşitsizliklerin eleştirilmesine de olanak tanımaktadır. Araştırma, sosyal medya platformlarının kadınların görünürlük ve direniş pratikleri üzerindeki etkisini kapsamlı bir şekilde anlamayı amaçlamaktadır.

Bulgular

Anneliğin Yıpratıcı Yükü: Mizah ve Direnişin Kesişim Noktası

Toplumsal cinsiyet rolleri ve özellikle ev içi emek durumları, kadınların yaşadıkları eşitsizliklerin ve bu durumlara karşı direnişlerinin önemli bir parçasını oluşturuyor. Günlük ev işleri, çocuk bakımı ve çoğu zaman kıymeti bilinmeyen bir “görünmez emek” olarak kadınların üzerine yıkılıyor. Sosyal medya ise bu görünmez emeği görünür kılmının, yetersizlik algısına karşı bir direnişin alanı haline geliyor. Kadınlar, sosyal medyada paylaştıkları içeriklerle hem kendi emeklerini dile getiriyor hem de bu emeğin toplum tarafından neden görmezden gelindiğine dair mizahi ya da eleştirel mesajlar iletiyor.

Ayşe adlı fenomenin aşağıda paylaşılan ifadeleri, toplumsal cinsiyet rollerine yönelik güçlü bir direnişi barındırmaktadır. Metin, kadınların ev içi emek ve annelik rolleri üzerinden yaşadığı yıpranmayı ironik bir üslupla ortaya koyarken, bu süreçte erkeğin emeği ve dinlenme hakkına dair ayrıcalıklı konumunu da eleştirel bir perspektiften inceler. Bu bağlamda, fenomenin söylemi, toplumsal normlara ve iktidar yapılarına gündelik olanın içinden çıkan bir söylemsel repertuarı kullanarak başkaldıran gündelik direniş pratiklerinin bir örneği olarak değerlendirilebilir.

Bugün serveti dünün edebiyatı gibi bir günle karşınızdayım. Yine tek taraflı çaba makinasıyım. Kocam işinde bende evdeki işimde mesaiye başlıyorum. Mesai de ne mesai ama sabah gözümü açtığımda başlıyor bir daha akşam gözümü kapattığım ana kadar. Ama nedense bir onların mesaisi bitince dinlenmeye hakları oluyor. Erkeklerin çoğunu çocukla ve sorumlulukla iki gün bıraksak öfkesinden Ebu Cehil’ e dönerler. Neyse ben mesaim çamaşır bulaşık, yemek, ütü, sil, süpür derken kocamın da mesaisi bitmiş ve hak ettiğini sandığı dinlenme keyfine nail olduğunu zannediyor. Kul kurar kader gülermiş diyerek çocuğu kendisine veriyorum ve oradan uzaklaşıyorum. Başlarda çok pozitif olarak çocuğu alan kocamı bir süre sonra neredeyse amel defteri kapanmış durumda buluyorum. Bana öfleniyor pöfleniyor yarım saat çocuk baktığı için yaşadığı zorlukları anlatıyor. Sanki harpten çıktı mübarek. Dürüst olmak gerekirse son 2 yılda 10 yıl yaşlandım. Annelik mükemmel bir şey yaşlanmamın sebebi, çocuğu büyütürken bitmek

tükenmek bilmeyen sorumluluklar ve ev işlerinde. Kocamda yaşlandı tabi, 2 yılda 2.5 yıl falan. Neyse bugün de yıkılmadık ama ayakta da değiliz (Ayşe, 6 Kasım 2024).

Bu paylaşım 40,4 bin beğeni almış, 575 yorum yapılmış ve 41,1 bin kez başkalarına gönderilmiştir. Yüksek etkileşim oranı, gönderinin toplumsal cinsiyet rollerine dair kadınların deneyimleriyle geniş bir karşılık bulduğunu ve benzer deneyimleri yaşayan takipçiler için bir dayanışma alanı yarattığını göstermektedir. Fenomenin bu paylaşımı, kadınların ev içi emek ve annelik rolleri üzerinden yaşadığı yıpranmayı ironik bir üslupla ele alırken, sosyal medya mecrasının, bu tür gündelik direnişlerin geniş bir kitleye ulaşmasını sağlayan merkezi bir araç olduğunu gösterir. Kadının ev işlerini gün boyu sürdürmesine rağmen, bu emeğin tanınmaması ve erkeğin “hak ettiği” dinlenme vurgusu, eleştirel bir ironi ile aktarılıyor. Ayşe’nin söylemi, yalnızca bir bireysel direniş örneği değil aynı zamanda sosyal medya mecralarının direnişin araçsallaşmasındaki gücüne de dikkat çekmektedir. Sosyal medya, daha önce de ifade edildiği gibi kadınların toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini görünür kılmaları ve bireysel hikâyelerini kolektif bir bilince dönüştürmeleri için önemli bir platform sunmaktadır. Kadının, “*Kocamın da mesaisi bitmiş ve hak ettiğini sandığı dinlenme keyfine nail olduğunu zannediyor*” ifadesiyle başlayan eleştirileri, ev içi emeğin cinsiyetçi temelde görünmezliğini geniş kitlelere duyurmakta ve bu meselelerin tartışılmasına zemin hazırlamaktadır.

Sosyal medya mecralarının araçsallığı, özellikle güç ilişkileri bağlamında güçsüz olanların konuşma ve söz üretme süreçlerini dönüştürmektedir. Kadınların ev içi emek ve annelik rolleri gibi görünmez kılınan emeklerini sarkastik bir dille ele alan bu söylemler, yalnızca gündelik hayatın sıradan bir parçası olarak görülmekten öte, geniş kitlelerce görünür ve tartışılır hale gelir. Metnin en dikkat çekici direniş noktası, kadının çocuğu eşine bırakması ve kendisine bir alan yaratmaya çalışmasıdır: “*Kul kurar, kader gülermiş diyerek çocuğu kendisine veriyorum ve oradan uzaklaşıyorum.*” İfadesi ile bu direnişi açıkça yansıtmaktadır. Bu davranış, kadının ev içi sorumlulukların adil olmayan dağılımını protesto etmek için eşini ebeveynlik sorumluluğu ile yüzleştirdiği bir eylemi temsil eder. Bu tür bir hareket, toplumsal cinsiyet eşitsizliğine yönelik doğrudan bir meydan okuma olarak değerlendirilebilir ve kadının mevcut düzenin adaletsizliğine yönelik açık bir tavır aldığını göstermektedir.

Metnin başka bir güçlü noktası, kadının kendi yaşlanma sürecini ev içi ve ebeveynlik yüküyle ilişkilendirmesi, buna karşılık erkeğin ise daha hafif bir yıpranma ile karşılaştırılmasıdır: “*Son 2 yılda 10 yıl yaşlandım. Kocam da yaşlandı tabii, 2 yılda 2.5 yıl falan.*” Bu ifade, kadınların toplumsal rollerden kaynaklanan yüklerinin, fiziksel ve duygusal olarak onları nasıl daha fazla yıpratıldığını esprili bir dille yansıtarak, eşitsizlik algısına dikkat çeker. Bu mizahi dil, hedefe

(örneğin kocaya) doğrudan bir meydan okuma gibi görünmeyebilir, ancak bu metni okuyan geniş bir kitle tarafından toplumsal bir eleştiri ve örtük bir direniş biçimi olarak anlamlandırılabilir (Hollander ve Einwohner, 2004). Bu eleştirel bakış, toplumsal cinsiyet normlarının evlilik ve ebeveynlik bağlamındaki etkilerine yönelik bir farkındalık yaratır.

Kadının bu tür söylemleri ve küçük davranışsal tepkileri, sosyal yapıyı dönüştüren üretken bir direnişin parçası olarak değerlendirilebilir. Bu söylem, ev içi emeğin değerini sorgulamaya açarak, toplumsal cinsiyet normlarının yeniden şekillenmesine katkıda bulunur. Foucault'nun (1978) iktidar ve direnişin birbirine bağımlılığına dair görüşüne paralel olarak, kadının bu hikâyesi, mevcut iktidar ilişkilerini ifşa etmekle kalmaz, bunun yanı sıra alternatif bir sosyal gerçeklik hayal etme olasılığını da ortaya koyar. Dolayısıyla Ayşe'nin sosyal medya anlatısı, kadınların ev içi emek ve annelik rollerine dayalı eşitsizlikleri, sarkastik, ironik ve eleştirel bir üslupla görünür kılarak sessiz bir direniş pratiği sunmaktadır. Bu anlatı, kadınların gündelik yaşamda karşılaştıkları toplumsal cinsiyet normlarını sorgulamalarına olanak tanırken, aynı zamanda mikro direnişin, kolektif ve dönüşüm odaklı bir sürece dönüşebileceğini göstermektedir. Ayşe'nin söylemi, sosyal medyanın salt bireysel bir paylaşım aracı olmasının ötesinde; güçsüz olanın sesini duyurmasına, söz üretmesine ve toplumsal normlara meydan okumasına imkân tanıyan bir işleve de sahip olduğuna işaret etmektedir. Bu yönüyle sosyal medya, kadınların yaşadığı eşitsizlikleri görünür kılan, toplumsal farkındalık yaratan ve dönüşüm potansiyeli barındıran bir mecra olarak öne çıkar.

Bir diğer sosyal medya kullanıcısı olan Aslı ise, toplumsal şartlandırmalara dikkat çekerek kadınların çocuk bakımı, ev işleri ve duygusal emek gibi görünmez emeklerine yönelik değersizleştirici tutumları ve toplumsal cinsiyet normlarının meşrulaştırılmasını eleştirmektedir:

Dün gece küçük hanımı uyutmak için odaya girdim. Ama kimin daha önce uyuduğunu tahmin edebilirsiniz. Sabah gözlerimi açtığımda mutfak sanki bir realite şov setine dönüşmüş her şey yerlerde. Tezgâh adeta bir patlama yaşamış. Tabi linç ekibi hızlıca göreve başladı bile. Bu mutfağın hali ne. Ben burada bir bardak su bile içemem. Biz de çocuk büyütüyoruz ama asla bu hale getirmeyiz diyenler mi dersin. Akşamdan toplansaydın böyle olmazdı diye ahkam kesenler mi? Hepsine buradan sesleniyorum. Söyleyin bir daha anmasın benim adımlı....(şarkı söylüyor).. Yani ne yapayım evrenin işleyişine karşı gelmek istemedim. Göz kapaklarım kapandı bir noktada pes ettim. Sonuç bu sabah kalktığımda mutfak adeta bir savaş alanı. Düşününce yabancıların temizlik videoları aklıma geliyor. Kadınlar evlerini bir güzel paylaşıyor, tezgahlarında bir sürü şey birikmiş, ama millet alkış yağmuruna tutuyor. Bravo. Harika iş çıkarmışsın diyorlar. Bizde böyle mi? Yok. Elbette değil. Bir tavandan asıp sallandırmadıkları kaldı. Bir önceki videolarıma girip bir bakın. Biri neredeyse bu evde yaşamak nasıl bir şey olabilir diye belgesel çekmeye niyetlenmiş. Kocan olsam seni kapı dışarı atardım diyen bile var. Sanırsınız ki uluslararası temizlik standartlarına

uymayanların aile üyelikleri iptal ediliyor. Ama ne diyeyim ben bu işin arkasındayım. Videoları çekmeye devam edeceğim. Çünkü hepimiz aynı gemideyiz. Çocuklu anneler kervanı. Dağınık mutfaklar, yarım kalan işler, uykusuz geceler. Ama unutmayın ki biz anneler her şeyi hak ediyoruz. Özellikle de biraz anlayışı (Aslı, 12 Ekim 2024).

Bu paylaşım, kadınların üzerindeki toplumsal baskıların sorgulanması gerektiğine vurgu yapılıyor. Dolayısıyla temizlik ya da ev içi düzenden kaynaklı eleştirilerin yanında, sosyal medyanın kadınlara dayattığı mükemmel hayat imajı da direnişin bir parçası haline geliyor. Bu fenomenin söylemi, toplumsal cinsiyet normları ve görünmez emek kavramları üzerinden önemli bir direniş teması sunmaktadır. İçerik, annelik ve ev içi emekle ilgili toplumsal yargılara karşı açık bir eleştiri ve aynı zamanda toplumsal cinsiyet rollerine karşı dijital bir direniş örneği olarak değerlendirilebilir. Aslı'nın paylaşımı, toplumun annelere dayattığı kusursuz ev düzeni beklentisine doğrudan bir meydan okumadır. Özellikle şu ifadeler bu açık direnişi yansıtır: *“Bir daha anmasın benim adımlı... Yani ne yapayım evrenin işleyişine karşı gelmek istemedim.”* Burada Aslı, toplumsal normları ihlal eden davranışını savunarak, bu beklentilere yönelik açık bir karşı duruş sergilemektedir. Paylaşımında ele aldığı, “linç ekibi” ve “uluslararası temizlik standartları” ironileri, onun mevcut normlara karşı açıkça bir tavır aldığını gösterir. Bu açık direniş, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerine yönelik bir reddediş niteliğindedir. Anlatısında mizah ve ironi kullanarak normları sorgular: *“Kadınlar evlerini bir güzel paylaşıyor, tezgahlarında bir sürü şey birikmiş ama millet alkış yağmuruna tutuyor. Bravo. Harika iş çıkarmışsın diyorlar. Bizde böyle mi? Yok. Elbette değil.”* Bu ifade, hem normları alaycı bir dille sorgulamakta hem de bireyler arasında dayanışma çağrısında bulunmaktadır. Aslı'nın *“hepimiz aynı gemideyiz”* diyerek çocuklu annelere yönelik anlayış çağrısı, gündelik direnişin normları sorgulama boyutuna bir örnektir. Başka bir ifadesinde fenomen, kadınların ev içi emeği ve annelikle ilgili performanslarının toplum tarafından sürekli yargılandığını şu şekilde ifade ediyor: *“Bu mutfağın hali ne. Ben burada bir bardak su bile içemem. Akşamdan toplansaydın böyle olmazdı diyenler mi?”* Bu ifade, annelik ve ev işleri konusundaki mükemmeliyetçi toplumsal beklentilere yönelik bir direnişi yansıtır. Ev işlerinde her zaman düzenli ve kontrollü olma zorunluluğu, özellikle kadınlara yüklenen bir görev olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak fenomen, bu beklentiye reddederek, annelerin uykusuzluk ve yoğunluk nedeniyle insanüstü performans sergileyemeyeceğini açıkça dile getirmektedir. Ayrıca metin, uluslararası sosyal medya platformlarında kadınların dağınık evlerinin pozitif karşılanmasını, ancak yerel ya da toplumsal çevrelerde aynı durumun eleştirilmesini bir çifte standart olarak ortaya koyuyor.

Bu çifte standart, toplumsal değer yargılarının kültürel farklarını ortaya koymakla kalmaz, kadınların sürekli olarak eleştirilmesine karşı bir direniş alanı da yaratır. Fenomenin bu

karşılaştırması, toplumsal onay mekanizmalarının bireyler üzerindeki baskıcı doğasına dair farkındalık yaratır. Fenomen, yalnızca bu eleştirilere karşı durmakla kalmıyor, aynı zamanda bir dayanışma mesajı da sunuyor: "*Çocuklu anneler kervanı. Dağınık mutfaklar, yarım kalan işler, uykusuz geceler.*" Bu söylem, toplumsal normlara karşı bireysel bir direniş olmasının yanı sıra, kadınların benzer mücadeleleri deneyimleyen diğer annelerle dayanışma kurmasını sağlıyor. Paylaşımın altına gelen "*aferin kız, boş ver nolcak sanki*" ve "*yahu iş bitmez kendinden, evladından değerli mi eşyalar, ev falan*" ya da "*beğenmeyen gelip toplansın*" gibi takipçi yorumları bu söylemin yalnızca bireysel bir direniş olmadığını, benzer deneyimleri paylaşan kadınlar arasında duygusal bir destek ve dayanışma ortamı yarattığını göstermektedir. Bu dayanışma, bireysel direnişi kolektif bir farkındalık ve destek hareketine dönüştürmektedir. Foucault'nun (1978) direnişin üretken doğasına işaret ettiği gibi, bu fenomenin içerik üretimi ve toplumsal farkındalık yaratma çabası sadece normlara bir karşı çıkış değil buna ek olarak sosyal yapının dönüşümüne yönelik üretken bir süreçtir. Fenomen, direnişini açıklayarak diğer annelere bir tür meşruiyet kazandırıyor ve onların da toplum tarafından yüklenen bu tür beklentilere karşı çıkmalarına olanak tanıyor. Bu anlatı, toplumsal cinsiyet etrafında örgütlenen normlara, beklentilere ve kültürel kodlara yönelik, etkili bir direniş biçimi olarak değerlendirilebilir. Nitekim sosyal medya aracılığıyla görünürlük kazanan bu tür paylaşımlar, önceden sessiz kalan gündelik tepkilerin ses bulmasına olanak tanır. Fenomen, bireysel paylaşımlarla annelerin görünmez emeğinin değerini sorgulamaya açarken, aynı zamanda toplumun bu emeği yargılamasını eleştirmektedir. Bu söylem, annelik ve ev içi emek üzerinden toplumsal cinsiyet eşitsizliğine karşı bir farkındalık yaratmanın yanı sıra, kadınların gündelik direniş pratiklerinin nasıl akışkan ve üretken bir dönüşüm sağladığını da ortaya koyar. Bu paylaşımlar ve üretilen söylemler, yalnızca kadınların bireysel deneyimlerini görünür kılmakla kalmayıp, özel alandaki toplumsal cinsiyet rejiminin dönüşümüne işaret etmektedir. Fenomen, "*Çocuklu anneler kervanı. Dağınık mutfaklar, yarım kalan işler, uykusuz geceler.*" gibi dayanışma mesajlarıyla, bireysel direnişi kolektif bir farkındalık ve destek hareketine dönüştürerek, kadınların benzer deneyimlerle yalnız olmadıklarını göstermekte ve onların da normlara karşı direnç geliştirmelerine zemin hazırlamaktadır. Böylece fenomenin söylemi, annelerin görünmez emeğini sorgularken, toplumsal normlara karşı etkili bir meydan okumayı da temsil eder.

Ayrıca, Hollander ve Einwohner'ın (2004) örtülü direniş kavramına göre, hedefler tarafından fark edilmeyen ancak kültürel farkındalığa sahip gözlemciler tarafından direniş olarak algılanan eylemler Aslı'nın şu söyleminde ki mizahi dili ve ironik anlatımını kapsamaktadır: "*Sanırsınız ki uluslararası temizlik standartlarına uymayanların aile üyelikleri iptal ediliyor.*" Bu ifadede, toplumsal baskıya karşı kasıtlı bir eleştiri vardır. Ancak bu eleştiri, mizah yoluyla

sunulduğu için bu eleştirinin yöneltildiği kişiler (yani kadının ev içi emeğini yetersiz bulan ya da onu bu emeği üzerinden eleştiren çevreler) tarafından doğrudan bir meydan okuma olarak algılanmayabilir. Bununla birlikte, bu tür paylaşımları okuyan ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine dair farkındalığı olan gözlemciler, bu anlatıyı bir direniş biçimi olarak görebilir.

Fenomenin bir başka paylaşımında, kadınların yüklerini paylaşma talepleri ve erkeklerin ev içi emeği görmezden gelen tavırlarına karşı bir meydan okuma görülüyor:

Hangimiz ev bu şekilde düttürüyken çocuklarla şınanayda yavrum şınanay oynamadık? Hangimiz dünya bir yana evlatlarım bir yana diye iç geçirmedik. Hangimiz temizliğimizi ertelemedik ki? Deli gibi sevmek ruhumuzda var demiş büyük usta. Evet biz analar deli gibi seviyoruz evlatlarımızı. Şu saatten sonra ne için yaşıyoruz ki zaten artık herşey onlar üzerine kurulu. Yok aman evim temiz olsun kimse ne der. Aman evden çıkarken evi temiz bırak nasıl döneceğin belli olmaz, maazallah ölürsün. Arkandan pis diye konuşurlar. Konuşsunlar ölmüş gitmişim zaten konuşsunlar. Dedikodumu yapsınlar biraz günahlarım azalır belki. Evi temiz sakladım heryeri silip süpürdüm diye kim bana madalya verdi ki bu güne kadar. Boşverin dip köşe temizlikleri çocuklarınızla vakit geçirin. Onlarla çocuk olun. Zira bu vakitler bir daha geri gelmeyecek (Aslı, 13 Aralık 2024).

Aslı'nın paylaşımı, açık direniş bağlamında değerlendirildiğinde, hem toplumsal cinsiyet rollerine yönelik meydan okumayı hem de bu meydan okumada yerleşik erkek egemen kodlarla örtük bir iş birliğini aynı anda barındıran bir söylem akışkanlığı sunmaktadır. “*Evi temiz sakladım, her yeri silip süpürdüm diye kim bana madalya verdi ki bugüne kadar?*” Bu söylem, açık bir şekilde annelere yüklenen kusursuz ev idealine karşı durmaktadır. Aslı, kadınların ev içindeki karşılıksız emeğine dayalı bu normları reddettiğini ve çocuklarıyla vakit geçirmenin daha değerli olduğunu vurgulamaktadır. Bu açıkça, kadınlık rollerinin normatif bir şekilde temizlik ve kusursuzluk üzerinden tanımlanmasına karşı bir meydan okumadır. Aynı şekilde, bu söylem annelik rolünü yücelterek, toplumsal cinsiyet rollerini başka bir ekseninde yeniden üretebilir görünmektedir. Burada direnişin akışkan bir karaktere sahip olduğu görülmektedir. Aslı'nın paylaşımı, bir yandan kadınların ev içi emeği üzerinden tanımlanan geleneksel pozisyonunu sorgulamakta ve reddetmektedir. Örneğin: “*Boşverin dip köşe temizlikleri, çocuklarınızla vakit geçirin. Onlarla çocuk olun. Zira bu vakitler bir daha geri gelmeyecek.*” Bu çağrı, özel alandaki karşılıksız emeğin bir kadınlık kimliği olarak tanımlanmasına eleştiridir. Kadınlara, temizlik gibi beklentilere boyun eğmek yerine, çocuklarıyla anlamlı bir bağ kurmaya odaklanmaları gerektiğini önermektedir. Ancak diğer yandan, “*Zira bu vakitler bir daha geri gelmeyecek*” ve “*Artık her şey onlar üzerine kurulu*” gibi ifadeler, anneliği kadınlığın merkezine yerleştirerek, kadınların yaşamını çocukları etrafında yeniden tanımlayan bir söyleme alan açmaktadır. Bu, yerleşik erkek egemen kodlarla tam bir kopuş değil, aksine bu kodlarla örtük bir iş birliği olarak

değerlendirilebilir. Kadınlık ve annelik arasındaki bu güçlü bağ, bir yandan normları sorgularken, diğer yandan anneliği yeniden idealize ederek toplumsal beklentileri dolaylı olarak yeniden üretebilir. Scott'un (2019) gündelik direniş kavramına göre, bireylerin açık bir çatışmaya girmeden, mizah, alay ya da hikâyeleştirme yoluyla toplumsal normlara meydan okuması bir direniş biçimidir. Aslı'nın anlatısındaki mizahi ve hikâyeleştirici üslup bu kategoriye tam olarak uymaktadır: "*Hangimiz ev bu şekilde düttürüyken çocuklarla şinanayda yavrum şinanay oynamadık? Hangimiz temizliğimizi ertelemedik ki?*" Burada Aslı, bireysel bir hikâye üzerinden toplumsal normları alaya almakta ve annelere yönelik beklentileri sorgulamaktadır. Hikâyeleştirme ve mizahi anlatım, bu direnişi açık bir çatışmaya dönüştürmeden, günlük bir deneyim olarak sunmaktadır. Ayrıca Aslı'nın, "*Bu vakitler bir daha geri gelmeyecek*" diyerek annelere yönelik farkındalık çağrısı, normların yeniden düşünülmesi gerektiğini ima etmektedir.

Hollander ve Einwohner'ın (2004) hedef tanımlı direniş tipolojisinde, direnişin hedefi (örneğin, bir eş, aile üyesi ya da toplum) davranışı direniş olarak algılayabilir ancak aktör (bu durumda Aslı) niyetini bu şekilde tanımlamamış olabilir. Aslı'nın, "*Hangimiz dünya bir yana evlatlarım bir yana diye iç geçirmedik? Hangimiz temizliğimizi ertelemedik ki?*" ifadeleri, toplumsal cinsiyet rollerine yönelik bir eleştiriyi içerir. Fakat bu eleştiriyi dile getirirken Aslı'nın öncelikli amacı kendisini direnişçi olarak tanımlamak değil, annelik deneyimlerini paylaşmak ve diğer annelerle dayanışma kurmaktır. Buna karşın, toplumsal normları koruyanlar bu ifadeleri bir direniş olarak algılayabilir.

Kadınlar, sosyal medyada paylaştıkları içeriklerle hem kendi emeklerini dile getiriyor hem de bu emeğin toplum tarafından neden görmezden gelindiğine dair mizahi ya da eleştirel mesajlar iletiyor. Aysel adlı bir sosyal medya kullanıcısının şu ifadeleri bu durumu ortaya koyuyor:

Akşama kadar evde ne iş yapıyorsun diyen eşime sesleniyorum. Ben mesela bugün mutfaktaki bütün derzlerin aralarını tertemiz sildim ama eşim bunun farkına bile varmadı o yüzden bende böyle günlük işlerimi paylaştığım bir Instagram hesabı açmaya karar verdim. Akşama kadar evde ne iş yapıyorsun diyen eşime buradan hatta eşlere buradan sesleniyorum. İnanın çalışmak daha kolay çocuk, ev yemek çamaşırlar, bulaşıklar derken bütün bu işleri 24 saate sığdıramıyorum. Şöyle 48 saatlik bir 24 saat lazım (Aysel, 8 Aralık 2024).

Bu metin, ev içi emeğin görünmezliği ve değersizleştirilmesine karşı bir direniş örneği sunarken, üstelik Hochschild'ın (1983) "duygusal emek" kavramıyla güçlü bir ilişki kurmaktadır. Ev içi emek yalnızca fiziksel işler (örneğin, derz temizliği, çamaşır, yemek) değil, aynı zamanda bu emeğin fark edilmemesi ve değer görmemesi karşısında kadınların duygusal çaba harcamasını da içerir. Kadınlar, evin düzenini korumaktan sorumlu tutulurken, üstelik bu emeğin normal

sayılmasıyla duygusal anlamda da takdir görme ihtiyacını bastırmak zorunda kalmaktadır. Fenomenin "*Mutfaktaki bütün derzlerin arasını tertemiz sildim ama eşim bunun farkına bile varmadı*" ifadesi, yalnızca fiziksel emeğin göz ardı edilmesiyle değil, ek olarak bu göz ardı edilmenin duygusal yüküyle de ilgilidir. Hochschild'a (1983) göre, bu tür duygusal emek, bireyin içsel bir düzenleme yaparak hem kendi duygularını hem de başkalarının duygularını idare etmesini gerektirir. Fenomenin "*Akşama kadar evde ne iş yapıyorsun?*" diyen eşine seslenişi, bir yandan fiziksel emeği görünür kılmayı hedeflerken, diğer yandan evdeki emeğin yalnızca fiziksel olmadığı aynı şekilde kadınların duygusal dayanıklılığını da kapsadığına işaret etmektedir. Bu, ev içi emek bağlamında kadının yaşadığı yıpranmayı çok boyutlu bir eleştiriyle gözler önüne sererken, aynı zamanda bu görünmez emeğin değerini sorgulamaya açmaktadır.

Kadının, "*Akşama kadar evde ne iş yapıyorsun diyen eşime buradan sesleniyorum*" ifadesi, ev içi emeğin küçümsenmesine karşı bireysel bir protesto olarak karşımıza çıkar. Evin içindeki işler üzerinden toplumun ev kadınlarına ve annelere yüklediği sorumluluklar, açık bir şekilde sorgulanmaktadır. Bu tür söylemler, çalışmanın kavramsal çerçevesinde anlatıldığı gibi, Hollander ve Einwohner'ın (2004) "dışarıdan tanımlı direniş" kavramıyla örtüşmektedir; kadın bu eylemi bilinçli bir direniş olarak görmeyebilir, ancak bu anlatı dışarıdan bir direniş biçimi olarak tanımlanabilir. Fenomenin, "*Böyle günlük işlerimi paylaştığım bir Instagram hesabı açmaya karar verdim*" demesi, ev içi emeği dijital ortamda görünür kılmaya yönelik bir çabadır. Bu, sosyal medyanın bireysel direnişi kolektif hale getirebilme potansiyelini göstermektedir. Dijital platformlar, kadınların yalnızca görünmez emeğini açığa çıkarmakla kalmaz, bunun yanında dayanışma ve farkındalık yaratmak için bir alan sunar. Fenomenin bu paylaşımı hem bireysel deneyimini duyurmayı hem de benzer durumları yaşayan diğer kadınlarla bağ kurmayı amaçlar. Bu bağlamda, toplumsal normlara karşı bir "*sessiz direniş*" örneği sunmaktadır. Bu metin, kadınların ev içi emeğin görünmezliğine ve küçümsenmesine karşı duruşunu temsil etmektedir. Fenomen, bireysel bir anlatı yoluyla hem kendi yaşadığı değersizlik hissini dile getirmekte hem de ev işleri konusunda toplumsal farkındalık yaratmaya çalışmaktadır. Ev içi emeğin yoğunluğu, görünmezliği ve takdir eksikliği üzerine yapılan vurgu, gündelik yaşamda kadınların yaşadığı yapısal eşitsizlikleri görünür kılan bir direniş örneği olarak değerlendirilebilir.

Görünmez Emeğin İronik Direnişi

Instagram gibi sosyal medya platformlarında kadınlar, ev içi emek ve toplumsal cinsiyet rollerine dair deneyimlerini paylaşarak, bu konulardaki bireysel direnişlerini görünür kılmaktadırlar. Bu tür paylaşımlar, ev temizliği, düzen, kişisel hijyen gibi gündelik yaşam pratiklerini ironik bir dil ve eleştirel bir perspektif ile ele alırken, toplumun dayattığı standartlara

karşı farklı bir duruş sergilemektedir. Bu doğrultuda, çalışmaya dâhil edilen bir fenomenin paylaşımı şu şekildedir:

Merhaba benim okb'li bacılarım şükür sebebiniz geldi. Bir pasakla daha mücadeleme hoşgeldiniz. Size bugün bunalımdan bunalım beğendiğim yatak odamı gösteriyorum. Biraz dağılmış olabilir. Varsa kusurum vardır yani. Sizde biliyorsunuz ki artık yaşanmışlık hep bunlar. Yerdekilere de hayat belirtilerim. Ne zaman banyo yapsam o zaman çarşafı değiştiririm mesela. hiç kasmam. Yani 2-3 haftada bir falan. Eskiden 3 aydan 3 ayaydı. Ne oldu da bu kadar sık banyo yapma gereksinimi duydum bilmiyorum. Mücadeleci ruhum heralde ön plana çıkmaya çalışıyor. Mesela çok temiz bir yerde yatmak bana asla huzur vermez. İlla bir dağınıklık bir pasak olacak. Boşuna dememişler dağınıklıkta huzur vardır falan diye işte neyse. Haklılar bir huzur var yani. Demem o ki sizde çamaşır sularını çöp atar gibi kullanmayın lütfen (Zehra, 13 Aralık 2024).

Zehra'nın paylaştığı metin, gündelik direnişin önemli bir örneği olarak değerlendirilebilir. Burada, toplumsal normların ve beklentilerin bireyler üzerindeki baskısını eleştiren, aynı zamanda bu baskılara karşı mizahi bir direniş gösteren bir yaklaşım söz konusudur. Zehra, ev temizliği ve kişisel hijyen konularında sergilediği tutumlarla, belirli bir düzene ve toplumsal beklentilere karşı çıkmakta fakat bunu açık bir çatışma ya da isyan yerine daha çok kendi ritmini bulma biçiminde gerçekleştiriyor. Bu da, gündelik direnişin bir formu olarak anlaşılabilir.

Zehra'nın “*Ne zaman banyo yapsam o zaman çarşafı değiştiririm... 2-3 haftada bir falan*” şeklindeki ifadesi, toplumda yaygın olan temizlik sürekli ve disiplinli olmalıdır anlayışına doğrudan bir meydan okumadır. Toplum, temizlik ve hijyen konusunda belirli normlar ve sıkı düzenlemeler dayatarak, bireyin bu alandaki rollerini toplumsal cinsiyet çerçevesinde şekillendirir (Günay ve Bener, 2011). Ancak, Zehra bu normları sorgulamakta ve onları kişisel ihtiyaçlarına göre düzenlemektedir. Bu ifadesi, temizlik eylemlerinin sıkı bir disiplin içinde yapılması gerektiği yönündeki toplumsal beklentilere doğrudan bir meydan okuma olarak yorumlanabilir. Bu tutum, ev içi emeğin her zaman görünmez kılınmasına karşı bir farkındalık yaratıyor. Benzer şekilde, “*Eskiden 3 aydan 3 ayaydı. Ne oldu da bu kadar sık banyo yapma gereksinimi duydum bilmiyorum*” söylemi, bireyin bu görünmez emeği artık sorgulamaya başladığını ve bu düzenlemelerin dayatılmış olabileceğine dair bir farkındalık taşıdığını gösteriyor. Ancak bu sorgulama, doğrudan bir isyana değil, mizahi bir kendi ritmini bulma olarak karşımıza çıkıyor. Fenomen, dağınıklık ve pasak gibi kelimeleri olumlu çağrışımlarla ilişkilendirerek yetersizlik hissine karşı bir direniş göstermektedir. Örneğin, “*Çok temiz bir yerde yatmak bana asla huzur vermez. İlla bir dağınıklık bir pasak olacak*” ifadesi, temizlik ve düzen idealine dair sorgulamayı içermektedir. Bu söylem, özellikle kadınlardan beklenen düzenli ve steril bir ev ortamı yaratma yükümlülüğüne karşı açık

bir karşı duruş içeriyor. Bu bağlamda fenomen, pasak ve huzur kavramlarını yan yana getirerek toplumsal temizlik ve düzen standartlarını ironik bir şekilde eleştirmektedir. Zehra'nın kullandığı dil, sarkazm ve mizah yoluyla gündelik direnişi daha güçlü bir şekilde ifade etmesine olanak tanıyor. Mizah, normları sorgularken karşımıza çıkan baskılarla yüzleşmenin, onlara karşı direnişin bir yoludur. Zehra, “*dağınıklıkta huzur vardır*” ve “*çamaşır sularını çöp atar gibi kullanmayın*” gibi ifadelerle, temizlik ve hijyen üzerine kurulu toplumsal baskıyı doğrudan eleştirmekte ve aynı zamanda kendisini bu baskılardan özgürleştirmektedir. Sarkazm, burada toplumsal normların ciddiyetini kırarak, bir nevi bu normlara karşı komik bir değişim yaratır.

Zehra bu bağlamda, evin düzeni ve temizliğiyle ilgili toplumsal beklentilere meydan okumaktadır: “*Çok temiz bir yerde yatmak bana asla huzur vermez. İlla bir dağınıklık bir pasak olacak.*” Bu ifade, temizliğin kültürel bir değer olarak idealleştirilmesine karşı bir tür bireysel direniş anlamına gelir. Ancak bu direnişin sosyal medya yorumlarında karşılaştığı tepkiler, Hollander ve Einwohner (2004) ’ın “dışarıdan tanımlanan direniş” kavramına örnek teşkil eder. Yorumlarda iki tür tepki dikkat çeker. İlk olarak destekleyici yorumlar olarak: “*Mücadelenizi takdir ediyorum. Bu zor mücadelede size başarılar diliyorum (Aralık, 2024)*” gibi ifadeler, bu direnişi anlayan ve takdir eden bir kesimi temsil eder. Bu yorumlar, bireysel direnişin kolektif dayanışma ve empatiyle güçlenebileceğini gösterir. İkinci olarak ise, eleştirel ve normatif yorumlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin gönderinin altına yapılan yorumlar şu şekildedir:

Şuan sabahtan beri mutfak döken, silmedik bir nokta bırakmayan ben bu video neden karşıma çıktı. aa yok bacım yok temizlik imandandır ben tezgahın üzerinde iki bulaşık varsa onları yıkamadan dışarıya çıkmam hatta yıkanmış bulaşığı bile tezgahın üzerinde sevmem yıkanıp kurulanıp hemen yerlerine (Aralık, 2024).

..abla her şeyi gectim de 3 hafta banyo yapmadan nasıl durabiliyosun (Aralık, 2024).

Ayrıca, “*Temizlik imandandır*”, “*3 hafta banyo yapmadan nasıl durabiliyorsun?*” gibi ifadeler, fenomenin toplumsal normları sorgulayan duruşuna karşı, kültürel normların yeniden üretildiği ve bu direnişin itibarsızlaştırıldığı bir bakış açısını temsil eder. Bu eleştiriler, toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin normların ne kadar içselleştirilmiş olduğunu göstermektedir. Yorumların bir kısmı ise, bu direnişi bireysel bir mücadele olarak anlamaktan ziyade, toplumsal normlara uyma çağrısında bulunur.

Direnişin üretken doğası, burada hem bireysel hem de toplumsal dönüşüm için bir fırsat sunar. Ancak bunun yanında çatışma ve normların yeniden üretilmesi riskini de taşır. Bu örnek, gündelik hayatın sıradan pratiklerinin bile iktidar ilişkileri ve direniş çerçevesinde nasıl karmaşık

hale gelebileceğini göstermektedir. Bu fenomenin söylemleri, görünmez emek ve yetersizlik algısı karşısında bireysel bir başkaldırıyı ifade eder. Kadınlardan beklenen titizlik ve düzen ideallerine karşı, fenomenin kullandığı mizahi ve samimi dil hem dayanışma yaratmakta hem de bu normların sorgulanmasına yol açmaktadır. Bu bağlamda fenomenin söylemi, bireysel bir direnişten çok, toplumsal eleştiriyi kapsayan bir farkındalık yaratma çabası olarak değerlendirilebilir.

Duygusal İş Yüküne Karşı ‘Sessiz’ Direniş

Direnişin toplumsal bağlamda üretken ve sosyal hayata entegre bir biçimde işleyebildiğini anlamak, bireylerin bu süreçteki rollerini daha iyi kavramamızı sağlar. İktidar ilişkilerinin yayılımı, bireylerin özgürlüklerini bütünüyle kısıtlamaz. Aksine bu ilişkiler bireylerin farklı stratejilerle karşılık vermesini mümkün kılar. Bu karşılık verme biçimleri, bazen sessiz bir direnç, bazen de gündelik yaşamda kendini yeniden üreten bir güç olarak ortaya çıkar. Hollander ve Einwohner’ın (2004) “dışarıdan tanımlanan direniş” tipolojisine göre bireyin kendisi, bu davranışları bir direniş olarak tanımlamasa da, toplumsal normları mizah yoluyla sorgulaması, bu eylemleri direniş olarak yeniden çerçevelememizi sağlar. Bu doğrultuda, Hülya isimli fenomenin paylaşımında kurulan söylem şu şekildedir:

Kocam ev işlerinde bana yardım etmiyor. Ama bu durumu telafi etmek için en son çıkan teknolojik ürünleri alıyor. Gerektiğinde eve yardımcı da çağırıyor. Aslında insanın zoruna giden ev işlerini tek başına yapmak değil değersiz hissetmektir. Yorulmamı istemediği için bu cam silme robotunu satın almadan önce denemem için kiralamış. Peki sizce eşim bu şekilde bana yardım etmiş sayılır mı? (Hülya, 12 Ağustos, 2024).

Bu metin, geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında görünmez emek ve duygusal iş yüküne dair önemli bir direniş teması barındırır. Fenomenin eşinin teknolojik ürünler ve yardımcı desteği sunarak ev işlerine katkıda bulunduğunu ifade etmesi, yüzeysel bir yardım ve değer görme arasında nasıl bir uçurum olabileceğini göstermektedir.

Fenomen Hülya’nın şu cümlesi dikkat çekicidir: *"Aslında insanın zoruna giden ev işlerini tek başına yapmak değil, değersiz hissetmektir."* Burada, kadının asıl ihtiyacının fiziksel bir yardım değil, duygusal olarak değer görme ve eşitlikçi bir yaklaşımla tanınma olduğu vurgulanmaktadır. Toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında, ev içi emeğin kadına ait bir görev olarak görülmesi, bu emeği hem görünmez kılmakta hem de kadınları duygusal olarak yük altına sokmaktadır.

Burada ev işleriyle ilgili teknoloji veya yardımcı gibi çözümlerin sunulması, sorunun kökenine dokunmayan geçici bir telafi mekanizmasıdır. Fenomen, *"Peki sizce eşim bu şekilde bana yardım etmiş sayılır mı?"* bir tür gündelik direniş olarak değerlendirilebilir. Bu soru, ev içi

emeğin yalnızca fiziksel bir yük olmadığı, duygusal bir değer ve toplumsal bir takdir eksikliği üzerinden algılandığını da gösterir. Bu bağlamda, birey yalnızca bir durumu ifade etmekle kalmaz aynı zamanda, toplumsal normların yeniden düşünülmesine katkıda bulunan üretken bir tartışmayı başlatır. Ayrıca bu ifade, direnişin sadece bir tepki olmadığını, iktidar ilişkilerini şekillendiren ve yeniden üreten temel bir unsur olduğunu gösterir. Direniş, iktidar ile dinamik bir ilişki içerisindedir ve bu ilişki, sosyal yaşamın gündelik pratiklerine ve bireylerin davranış biçimlerine kadar geniş bir alana yayılır. Foucault'nun (1978), iktidarın her yerde bulunabileceğine dair görüşüyle paralel olarak, bu ifade direnişin sadece bir tepki olmadığını, iktidar ilişkilerini şekillendiren, dönüştüren ve/veya yeniden üreten temel bir unsur olduğunu ortaya koyar. Teknolojik ürünlerin bu bağlamda çözüm gibi sunulması, aslında kadının emeğinin değerini azaltan bir sistemin uzantısıdır. Kadının bu durumu eleştirel bir dille gündeme taşınması ise, toplumsal normların sorgulanması ve yeniden çerçevelenmesi için üretken bir alan yaratır. Böylece, bu söylem hem bireysel bir farkındalık eylemi hem de sosyal yapının dönüşümüne katkıda bulunan bir direniş biçimi haline gelir. Ayrıca bu metin, toplumsal normlara karşı bir "sessiz direniş" örneği sunar. Kadın, direnişin gündelik formuyla örtüşen bir biçimde, doğrudan çatışmaya girmeden, bireysel hikâyesiyle ev içi iş bölümü ve eşler arasındaki dinamikleri sorgulamaktadır. Fenomen, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini bireysel hikâyesiyle ele alarak, daha geniş bir kesimde farkındalık yaratma yolunu seçer. Eşinin sunduğu fiziksel çözümler (robotlar ve yardımcıları), ev işlerinin kadına ait olduğu varsayımını sorgulamadan devam ve kabul ettirir. Ancak fenomenin bu durum üzerine düşünmesi ve bunu paylaşması, sosyal yapının dönüşümüne katkı sağlayabilecek bir üretken direniş örneği sunmaktadır. Bu bağlamda, hikâyesini paylaşarak benzer deneyimleri yaşayan diğer kadınlara da seslenmekte ve dayanışma zemini yaratmaktadır. Bu tür anlatılar, gündelik hayatta direnişin nasıl üretken ve akışkan olabileceğini göstermektedir.

Tartışma ve Sonuç

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kadınların ekonomik, sosyal ve kültürel haklarını tarihsel olarak sınırlayan bir güç dinamiği olarak varlığını sürdürmektedir. Bu eşitsizliğin temel unsurlarından biri olan görünmeyen emek, Hochschild'ın (1983) "duygusal emek" kavramıyla tanımlandığı gibi ev içi emek maddi bir karşılığı olmamasına rağmen yaşamın sürdürülebilirliği için kritik öneme sahip faaliyetleri kapsamaktadır. Ancak bu faaliyetler piyasa değeri olmayan işler olarak görülmektedir. Bu nedenle ekonomik sistemlerde ölçülmez ve görünmez hale gelmektedir. Ev işleri ve bakım emeğinin kadınlara yüklenmesi ise patriyarkal yapının bu görünmezliği yeniden üreten bir yansımasıdır.

Bu çalışmanın bulguları, kadınların sosyal medya aracılığıyla görünmeyen emeklerini görünür kılarken gündelik direniş pratikleri ürettiklerini ortaya koymaktadır. İncelenen beş fenomenin paylaşımlarında ortak olan en önemli unsur, direnişin doğrudan örgütlü bir politik söylem üzerinden değil; mizah, ironi, hikâyeleştirme ve gündelik deneyimlerin sade bir dille aktarılması yoluyla kurulmasıdır. Bu üslup, takipçiler tarafından geniş etkileşim görmüş, yüksek beğeni, yorum ve paylaşım oranları kadınların deneyimlerinin toplumsal karşılık bulduğunu göstermiştir. Örneğin, Fenomen Aslı'nın 12 Ekim 2024 tarihli paylaşımı 46.100 beğeni, 1.486 yorum ve 1.610 gönderim almış, bu yüksek etkileşim, gündelik deneyimlerin geniş kitlelerce karşılık bulduğunu göstermektedir. Direnişin odaklandığı başlıca konular ev içi emek, bakım yükü ve eşitsiz iş bölümü olmuştur. Fenomenlerin içeriklerinde öne çıkan talep, çoğu zaman bu emeğin paylaşılmasından ziyade, görülmesi ve tanınması yönündedir. Bu durum, patriyarkal toplumsal cinsiyet düzeninde kadınların en çok hissettikleri yükün yalnızca fiziksel iş değil, aynı zamanda bu emeğin değersizleştirilmesi olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, sosyal medya platformları, kadınların görünmeyen emeğini ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğine yönelik duygusal yüklerini görünür kılma sürecinde önemli bir rol oynamaktadır. Kadınlar, bireysel hikâyelerini paylaşarak yalnızca dayanışma ağları kurmakla kalmamakta, beraberinde görünmeyen emeği yeniden tanımlayarak toplumsal farkındalık yaratmaktadır.

Fenomenlerin yüksek takipçi sayılarına ulaşması sadece bireysel popülerlikleriyle açıklanamaz. Bu durum üstelik kadınların gündelik hayatlarındaki görünmeyen emeği ve duygusal yükü paylaşan içeriklerde kendilerini bulmaları, bu paylaşımların yarattığı farkındalık ve kolektif bir direniş alanına dönüşmesi ile doğrudan ilişkilidir. Çalışmanın bulguları, görünmeyen emek ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği bağlamında literatürle örtüşmekte (Fiske, 1994; Boyd, 2014; Tüfekci, 2017), ancak bireysel anlatıların direniş işlevine dair sunduğu farkındalıkla özgünleşmektedir. Bu bağlamda, Instagram içerikleri Foucault'nun (1978) iktidar–direniş anlayışı ve Scott (2019), Hollender ve Einwohner (2004), Johansson ve Vinthagen'ın (2020) gündelik direniş kavramlaştırmalarıyla birlikte, doğrudan çatışma olmaksızın geliştirilen eleştirel söylemler olarak değerlendirilebilir.

Bununla birlikte, literatürdeki bazı yaklaşımlar araştırmamız bağlamında yeniden tartışmaya açılmıştır. Örneğin, Hollender ve Einwohner'ın (2004) direniş tipolojisinde kadınların bireysel anlatılarının, yalnızca açık ya da dışarıdan tanımlanan bir direniş olarak değil, bunun yanında kültürel farkındalığa sahip diğer gözlemciler tarafından direniş olarak algılanabilecek örtülü eylemler şeklinde değerlendirilebilir. Ancak araştırmamız, bu bireysel anlatıların yalnızca bir "direniş" biçimi olarak tanımlanmakla kalmadığını, aynı zamanda duygusal yükün ve

toplumsal eşitsizliğin sistematik olarak yeniden üretildiğini görünür kılma ve bu farkındalık aracılığıyla direniş sergileme işlevi de üstlendiğini göstermektedir. Dolayısıyla bireysel hikâyeler, yalnızca "sessiz direniş" olarak sınırlı kalmamakta, sosyal medyada geniş bir tartışma alanı yaratarak toplumsal normların dönüşümüne katkıda bulunmaktadır.

Araştırmanın özgün katkısı, gündelik direniş kavramını dijital bağlamda somutlaştırarak, Türkiye’de Instagram fenomenlerinin paylaşımları üzerinden görünmeyen emek tartışmasına yeni bir boyut kazandırmasıdır. Bu yönüyle çalışma, literatürde gündelik direnişin daha çok yüz yüze pratikler üzerinden tartışıldığı çerçevelere dijital bir perspektif eklemekte, sosyal medyanın kadınlar için yalnızca ifade alanı olmadığı, aynı şekilde toplumsal farkındalık ve dayanışma üreten bir direniş sahası olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, bu çalışma, sosyal medyanın kadınların görünmeyen emeğini görünür hale getirme sürecinde önemli bir araç olduğunu ortaya koymuştur. Instagram’da fenomenler tarafından paylaşılan gündelik hikâyeler, bireysel farkındalığı güçlendirmekte, dayanışma ağları yaratmakta ve patriyarkal toplumsal cinsiyet normlarını sarsıcı biçimde sorgulayan dijital direniş pratikleri üretmektedir.

Kaynakça

- Acar-Savran, G. & Demiryontan, N.T. (2022). *Kadının Görünmeyen Emeği*. İstanbul: Pasifik Ofset.
- Agarwal, B. (1994) Gender, resistance and land: Interlinked struggles over resources and meanings in South Asia, *The Journal of Peasant Studies*, 22:1, 81-125, DOI: 10.1080/03066159408438567
- Aktaş, G. (2013). Feminist Söylemler Bağlamında Kadın Kimliği: Erkek Egemen Bir Toplumda Kadın Olmak. *Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 30(1). 53-72.
- Awad S. H., Wagoner B. & Glaveanu V. 2017, “The Street Art of Resistance”. Eds. N. Chaudhary, P. Hviid, G. Marsico & J. W. Villadsen, *Resistance in Everyday Life*. New York, 161 – 181.
- Aydoğan, F., & Kırık, A. M. (2012). Alternatif Medya Olarak Yeni Medya. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*(18), 58-69.
- Baaz, M., Lilja, M., Schulz, M., & Vinthagen, S. (2016). *Defining Resistance: Possible entrances to the study of subversive practices*. *Alternatives: Global, Local, Political*, 41(3), 137–153.
- Banet-Weiser, S. (2018). *Empowered: Popular feminism and popular misogyny*. Duke University Press.

- Beauvoir, S.D. (1980). *Kadın Nedir?* (Çev.Nejla Kalkavan). İstanbul: Metis Yayınları
- Berktaş, F. (2011). *Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi (AÖF).
- Bivens, R., & McDonald, K. (2021). *Instagram as a feminist platform: Visual narratives and collective empowerment*. *New Media & Society*, 23(5), 849-865.
- Boyd, D. (2014). *It's Complicated: The Social Lives of Networked Teens*. Yale University Press.
- Bulut, E., & Yeşilyurt, A. (2023). Delivery workers' visibility struggles: Weapons of the gig, (extra)ordinary social media, and strikes. *Convergence*, 30(1), 450-470. <https://doi.org/10.1177/13548565231188415>.
- Butler, J. (1990). *Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi*.(çev. Başak Ertür). İstanbul: Metis Yayınları.
- Chen, G. M., Pain, P., & Barner, B. (2018). "Hashtag feminism": Activism or slacktivism? In D. Harp, J. Loke, & I. Bachmann (Eds.), *Feminist approaches to media theory and research* (pp. 197–218). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-319-90838-0_14
- Clark-Parsons, R. (2019). *Building a Digital Girl Army: The Cultivation of Feminist Safe Spaces Online*. *New Media & Society*, 21(6), 1181-1196.
- Clark, R. (2016). *Hope in a hashtag: The discursive activism of #WhyIStayed*. *Feminist Media Studies*, 16(5), 789-805.
- Creswell, J. W. (2014). *Araştırma Tasarımı: Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları*. (Çev. Selçuk Beşir Demir). (4. baskı). İstanbul: Eğiten Kitap Yayınevi.
- Çakır, S. (2011). *Feminist Tarih Yazımı: Tarihin Kadınlar İçin, Kadınlar Tarafından Yeniden İnşası*. Koç Üniversitesi Yayınları. 505-533
- Çalışkan, M. & Mencik, Y. (2015). Değişen Dünyanın Yeni Yüzü: Sosyal Medya. *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*. 50. Sayı. 254-277
- Çelik, H., & Ekşi, H. (2013). Söylem Analizi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 27(27), 99-117.
- Dedeoğlu, S. (2000). *Toplumsal Cinsiyet Rollerini Açısından Türkiye'de Aile ve Kadın Emeli*. *Toplum ve Bilim Dergisi*. 86. Sayı. 139-170.
- El-Kholy, H. A. (2002). *Defiance and Compliance: Negotiating Gender in Low-Income Cairo*, Berghan Books, New York, Oxford.

- Ellefsen, R. & Sandberg, S. (2021). A repertoire of everyday resistance: young Muslims' responses to anti-Muslim hostility. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 48, 2601 - 2619. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2021.1894913>.
- Fiske J. (2005). *Reading the Popular*. Routledge, London and New York.
- Fiske, J. (2021). *Popüler Kültürü Anlamak*. (Çev.Süleyman İrvan). Ankara: Pharmakon
- Fiske, J. (1994). *Media Matters: Race And Gender in U.S. Politics*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Foucault, M. (1978). *Cinselliğin Tarihi: Cilt 1: Giriş*. New York: Pantheon Books.
- Freelon, D. (2020). "Social Media Activism: Beyond Hashtags." *Media and Communication Studies Review*.
- Gedik, E. (2020). Dünyada ve Türkiye'de Dijital Feminizm İncelenmesi: Gençlerin Dijital Aktivizm Deneyimleri. *Toplum Ve Kültür Araştırmaları Dergisi* (5), 123-136.
- Gray, H., & Sweeney, A. (2020). Voices in the digital age: Women's activism on social media platforms. *Feminist Review*, 125(2), 113-128.
- Günay, G., & Bener, Ö. (2011). Kadınların Toplumsal Cinsiyet Rollerini Çerçevesinde Aile İçi Yaşamı Algılama Biçimleri. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 153(153). <https://doi.org/10.20296/tsad.36267>
- Haraway, D. (1991). *Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature*. Routledge.
- Hochschild, A. R. (1983). *The Managed Heart*, University of California Press
- Hollender, J.A. & Einwohner R. L. (2004). *Conceptualizing Resistance*. *Sociological Forum*. 19 (4). 533-554
- Jenkins, H. (2016). *Convergence Culture: Where Old and New Media Collide*. New York University Press.
- Johansson A. & Vinthagen S. (2020). *Conceptualizing Everyday Resistance: A Transdisciplinary Approach*, New York and London.
- Johansson, A. & Vinthagen, S. (2014). "Dimensions Everyday Resistance: An Analytical Framework". *Critical Sociology*, 1 – 19. doi:10.1177/0896920514524604.
- Jost, J., Barberá, P., Bonneau, R., Langer, M., Metzger, M., Nagler, J., Sterling, J., & Tucker, J. (2018). How Social Media Facilitates Political Protest: Information, Motivation, and Social Networks. *Political Psychology*, 39, 85-118. <https://doi.org/10.1111/POPS.12478>.

- Kaya, Ş. (2018). *Kadın ve sosyal medya*. Gaziantep University Journal of Social Sciences 17(2), 563-576.
- Laughey, D. (2010), *Medya Çalışmaları: Teoriler ve Yaklaşımlar*, Ali Toprak (çev.), Kalkedon Yayınları: İstanbul.
- Mathison, S. (2019). Resistance in the Quotidian Life: With Special Attention to Daily Life in Schools. *Cultural Logics: Marxist Theory & Practice*, 23, 55 – 67.
- McKinley, C. E., Liddell, J. & Lilly, J. (2021). All Work and No Play: Indigenous Women "Pulling the Weight" in Home Life. *The Social service review*, 95(2), 278–311. <https://doi.org/10.1086/714551>
- Nartey, M. (2024). Women’s voice, agency and resistance in Nigerian blogs: A feminist critical discourse analysis. *Journal of Gender Studies*, 33(4), 418 – 430.
- Numan, N. (2017). Duygusal Emek: Bir Literatür Değerlendirilmesi. *International Journal Entrepreneurship and Management Inquiries Dergisi*. 1(1). 29-39
- Oakley, A. (1974). *Housewife*. London: Penguin Books.
- Olubunmi, A. P. (2015). The Ambiguous Power of Social Media: Hegemony or Resistance?. *New Media and Mass Communication*, 33, 1 – 9.
- Özkaplan, N. (2009). Duygusal Emek ve Kadın İşi/Erkek İşi. *Çalışma ve Toplum*. 2009/2. 15-24.
- Schultz, T. (2018). Digital solidarity: How social media empowers women’s activism against gender norms. *Journal of Feminist Media Studies*, 10(3), 245-260.
- Scott, J. C. (2019). *Tahakküm ve Direniş Sanatları: Gizli Senaryolar* (Çev. E. Sarıoğlu). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Sönmezer, Z. & Ilgaz Büyükbaykal, A. C. (2024). Dijital Medya ve Teknolojinin Kolektif Kullanımı. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 14(3), 753-762.
- Sultana, A. (2019). Ataerkillik ve kadının ikincilliği: Kuramsal bir analiz (S. Altay, Çev.). *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi (Journal of Oriental Scientific Research)*, 11(1), 417–427.
- Şakrak, B. E. (2020). *Dizi filmlerde toplumsal cinsiyet bağlamında kadının temsili: “Kadın” dizisi*. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8(22), 420–434.
- Tong R. & Botts, T.F. (2021). *Feminist Düşünce*. (Çev. Beyza Sumer Aydaş). İstanbul: Sel Yayıncılık/Kadın Kitaplığı

- Turiel, E. (2003). Resistance and Subversion in Everyday Life. *Journal of Moral Education*, 32, 115 - 130. <https://doi.org/10.1080/0305724032000072906>.
- Tufekci, Z. (2017). *Twitter ve Göz Yaşartıcı Gaz: Ağla Tanımlanan Protesto Eylemlerinin Gücü ve Zayıflığı*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Ufuophu-Biri, E. & Ojoboh, L. (2017). Social Media as a Tool for Political Resistance: Lessons from the Arab Spring and the Nigerian Protests. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 6, 61 - 66. <https://doi.org/10.5901/ajis.2017.v6n1p61>.
- Uzun Yedekci, E. (2025, Mart). Dijital emek ve hashtag feminizmi. In Düzce Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet Sempozyumu III: Bildiri özetleri kitabı (s. 163–164). Düzce Üniversitesi.
- Uzun Yedekci, E., & Aydoğan Boschele, F. (2022). Sosyal Medyada Dişil Söylemin İnşası: Instagram Örneği. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(2), 118–140. <https://doi.org/10.46442/intjcss.1175299>
- Uzunoğlu, A. (2022). Yeni toplumsal hareketler ve dijital medya. *Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, 9, 81-95.
- Ünlü, S. (2024). Ev içi Ücretsiz Emeği Cumhuriyet'in Kadın İdealiyle Okumak. *Kadem Kadın Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 1-24.
- Valenzuela, S. (2013). Unpacking the Use of Social Media for Protest Behavior. *American Behavioral Scientist*, 57, 920 - 942. <https://doi.org/10.1177/0002764213479375>.
- Yanık, C. & Öztürk, M. (2014). Toplumsal hareketlerin dönüşümü üzerine bir değerlendirme. *Mukaddime*, 5(1), 45-63.

Özel Gereksinimli Bireylere Hizmet Sunan Kadın Kooperatifinde Alan Deneyimlerinin Otoetnografi Yöntemi ile Yorumlanması

The Interpretation of Field Experiences in Women's Cooperative Specialized on Special Needs People with Autoethnographic Methodology

Bengü Kurtege Sefer* Merve Betül Aysal** Sinem Çalışkan*** Şevval Karaçam**** Gül Vatansever***** Ayşen Tezcan Elmacioğlu***** Sıla Çatal*****

Öne Çıkanlar:

- Makalemiz özel gereksinimli bireyler ve kadın kooperatifleri konusunda ilk otoetnografik çalışmadır.
- Sosyal kooperatifçiliğin patriyarkal kapitalizme alternatif oluşturma potansiyelini göstermektedir.
- Kooperatif ataerkil rol ve beklentilerin müzakere edildiği dayanışmacı bir alandır.
- Çocuk bakım emeğinin kadın kooperatifleşmesi önünde her zaman engel değildir.
- Kadın kooperatifleri sadece kâr mantığı ile piyasa ekonomisi beklentilerine göre işlemez.

Öz: Kadınların sosyal, ekonomik ve psikolojik güçlenmesini hedefleyen kadın kooperatifleri uluslararası ve ulusal düzeyde desteklenen bir örgütlenme modelidir. Ancak mevcut çalışmalar patriyarkal ilişkilerin, çocuk bakım emeğinin ve iş-aile rol sıkışmasının kadın kooperatifleşmesi önünde engel teşkil ettiğini göstermektedir. Ayrıca çalışmalarda kapitalist işletme mantığına göre faaliyet göstermenin kadın kooperatiflerinin sürdürülebilirliğini olumsuz etkilediği vurgulanmaktadır. Bu makalede İstanbul'da down sendromlu ve otizmlili bireylerin anneleri tarafından kurulup işletilen bir kadın kooperatifi olan Tomurcuk Kooperatifi'nde yürütülen proje kapsamındaki alan deneyimleri ve gözlemler otoetnografi yöntemi kullanılarak yorumlanmaktadır. Kooperatif alanında yürütülen sanat ve oyun etkinlikleri ve diğer faaliyetler sırasındaki etkileşimlere ilişkin özdüşünümsellik ve konumsallık ilkelerinden yola çıkarak üretilen diyalojik bilgi, özel gereksinimli bireyleri sosyal etkileşimi zayıf, bilişsel gelişimi geri ve eğitilmesi gereken bireyler olarak tektipleştiren ve nesneleştiren epistemolojik yaklaşıma karşı çıkmaktadır. Makale

* Doktor Öğretim Üyesi, İstanbul Nişantaşı Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, bengu.kurtege.sefer@nisantasi.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0539- 8375

** Lisans Öğrencisi, İstanbul Nişantaşı Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Psikoloji (İng.) Bölümü, 20234021237@std.nisantasi.edu.tr, ORCID: 0009-0009-0109-6319

*** Lisans Öğrencisi, İstanbul Nişantaşı Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Psikoloji (İng.) Bölümü, 20234021241@std.nisantasi.edu.tr, ORCID: 0009-0007-6734-3517

**** Lisans Öğrencisi, İstanbul Nişantaşı Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Psikoloji (İng.) Bölümü, 20224021210@std.nisantasi.edu.tr, ORCID: 0009-0005-6300-0256

***** Lisans Öğrencisi, İstanbul Nişantaşı Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, 20224027053@std.nisantasi.edu.tr, ORCID: 0009-0002-0525-2779

***** Lisans Öğrencisi, İstanbul Nişantaşı Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyoloji ve Psikoloji Bölümü, 20204011016@std.nisantasi.edu.tr, ORCID: 0009-0008-2657-0155

***** Lisans Öğrencisi, İstanbul Nişantaşı Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Psikoloji (İng.) ve Hemşirelik Bölümü, silacatall4@gmail.com, ORCID: 0009-0005-2432-5488

kooperatifte araştırmacılarla özel gereksinimli bireyler arasındaki özne-özne diyaloguna dayalı etkileşimlere dayalı bulgularıyla, kooperatiflerin patriyarkal kapitalizme alternatif bir model oluşturma potansiyelini göstermeyi amaçlamaktadır. Öncelikle, sosyal kooperatifçilik modeline uygun olarak kâr elde etmeyi değil, özel gereksinimli bireylerin eğitimini ve toplumsal bütünleşmesini hedefleyen kooperatifte yürüttüğümüz sanat ve oyun etkinlikleri sırasındaki etkileşimlerimiz kooperatifin özel gereksinimli bireylere yönelik ön yargıların dönüşmesi konusunda önemli bir işleve sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca kooperatifteki kadınların öznel annelik deneyimleri, kooperatifi çocuk bakım emeğinin paylaşıldığı ve böylelikle ataerkil rol ve beklentilerin müzakere edildiği dayanışmacı bir alana dönüştürmektedir.

Anahtar sözcükler: Kadın Kooperatifleri, Özel Gereksinimli Bireyler, Sosyal Kooperatifçilik, Otoetnografi.

Highlights:

- Our article is the first autoethnographic study on individuals with special needs and women's cooperatives.
 - It shows the potential of social cooperatives to create an alternative to patriarchal capitalism.
 - Cooperative is an arena for solidarity where patriarchal roles and expectations are contested.
 - Care work is not always an obstacle to establishing women's cooperatives.
-

Abstract: Women's cooperatives, which aim to empower women socially, economically and psychologically, are an organization model supported at international and national levels. However, existing studies show that patriarchal relations, care work and work-family role conflict create obstacles to women's cooperatives. In addition, studies emphasize that operating according to capitalist logic negatively affects the sustainability of women's cooperatives. In this article, field experiences and observations based on a project carried out in Tomurcuk Cooperative, a women's cooperative established and run by mothers of individuals with down syndrome and autism in Istanbul, are interpreted using the method of autoethnography. Dialogical knowledge based on the principles of self-reflexivity and positionality regarding social interactions during art and game activities and other activities carried out in the cooperative field, is against the epistemological approach that stereotypes and objectifies individuals with special needs as individuals with poor social interaction and delayed cognitive development in the need of education. The article aims to demonstrate the potential of cooperatives to create an alternative model to patriarchal capitalism, with its findings based on interactions based on subject-subject dialogue between researchers and individuals with special needs in the cooperatives. First, our interactions during the art and game activities we carry out in the cooperative, which aims not to make a profit, but to the education and social integration of individuals with special needs in accordance with the social cooperative model, show that the cooperative has an important function in transforming prejudices against individuals with special needs. In addition, the subjective experiences of motherhood for women in the cooperative transform it into a solidarity space where care work is shared, and thus patriarchal roles and expectations are contested.

Keywords: Women's Cooperatives, Special Needs People, Social Cooperatives, Autoethnography.

Summary

Since the Year of Cooperatives (2012), international organizations have advocated the spread of women's cooperatives as a business model where women entrepreneurs are organized. On a global scale, women's cooperatives are considered as organizations where women entrepreneurs come together to produce and sell more easily in line with their needs and demands. It is assumed that this form of organization will empower women economically and socially. However, child care and gender-related roles and expectations directly affect women's cooperativism. Reproductive labor is among the most important obstacles to women's cooperativism (Uğur Çınar et al., 2022: 16; Kurşuncu and Yılmaz, 2020).

This article was conducted in Tomurcuk Cooperative, a women's cooperative founded in 2006 in Istanbul by mothers of children with down syndrome and autism. It has been operated as a social cooperative. Unlike traditional market- oriented cooperatives, social cooperatives that produce public welfare and benefit and prioritize access to care, education and health services for disadvantaged groups such as the disabled and the elderly were first established in Italy in 1991. This cooperative model prioritizes the reuse of income for disadvantaged groups instead of profit making and aims to make social care services accessible and widespread (Gönüllü Atakan and Çoban, 2022: 64). Although social cooperatives in Turkey do not have a legal status, women's cooperatives operating according to the social cooperative model serve as a "catalyst for social benefit" (Akar, 2024: 607).

This article aims to explain discussion on how the Tomurcuk Cooperative is an alternative organization against patriarchal capitalism. It will be based on the subjective experiences, diaries and observations we made within the scope of the project conducted between September 2024 and April 2025 with my undergraduate students from the department of sociology and of psychology departments. This article, which is the first autoethnographic study on individuals with special needs and women's cooperatives, will show the potential of women's cooperatives operating according to the social cooperative model that prioritizes the education and integration of individuals into society to create an alternative organization.

In ethnographic research, the researcher undergoes transformative experiences in the process of “othering oneself” and “finding oneself in the “other” (Atay, 2022: 13). Thus, prejudices, ways of thinking and behaviors towards certain groups before the research change during the research process. As opposed to classical positivist understanding of ethnography, where the researcher is treated as the subject and the local people as the object, it is possible to interpret the experiences in the field by using “dialogical” and (in the case of the anthropologist) self-reflexive

ethnographic practice” based on “inter-subjective” relationships that place both the researcher and the people in the “subject position” (Atay, 2022: 13). Texts based on our experiences, relationships and observations in the field, field notes and diaries present a cross-section of these experiences in this article.

In the literature on individuals with special needs, they are stereotyped as individuals with poor social interaction and delayed cognitive development and are considered as individuals who need to be educated (Yüzügüldü, 2023; Kadak and Yavuz, 2019). Beyond these representations, this article will make an important contribution to the literature by examining the dialogical relations between researchers and individuals with special needs receiving education in cooperative. The focus will be on the participation of individuals with special needs as active subjects in the research processes, and the transformative effects of these social interactions on the researchers will be explained.

Our field experience and observations show that women's cooperatives, which operate according to the social cooperative model that prioritizes individuals' education and social integration, constitute an alternative organizational model. The art and play activities in the cooperative and social interactions based on subject-subject dialogue between the researcher and the participants transformed the researchers' prejudices about individuals with special needs and thus ensured the integration of individuals with special needs into society.

Before the project, we had prejudices that individuals with special needs were difficult to communicate, had insufficient motor skills, and would be socially incompatible and shy. Our experience has taught us that we should explain the behavior of individuals with special needs with the concepts of skill, creativity and competence rather than inadequacy and deficiency. As an example of micro interaction, how these individuals have affected the research process with their creativity, comments and performances while painting together and how they have transformed our prejudices are explained in the article. All these experiences show that a women's cooperative fulfills an important function in preventing the social exclusion of individuals with special needs and transforming prejudices against them.

In addition, the article has been opened to discussion whether cooperatives operating in the field of childcare can be an arena where women with special needs children share child care with others. This article proves that childcare labor is not always an obstacle to women's cooperatives and that cooperatives are not always entrepreneurial organizations that operate only according to the logic of profit making and market economy. In the cooperative, timeless mothers not only reproduce the patriarchal structure by taking care of their children but also struggle as

transformative actors against this structure. The programs carried out for individuals with special needs in the cooperative make plural and subjective motherhood practices visible.

Giriş

Kadın kooperatifleri yoksullukla mücadele ve kadın istihdamının artırılmasına yönelik alternatif bir örgütlenme modeli olarak sunulmaktadır. Uluslararası Kooperatifler Birliği (ICA) vizyon belgesinde kooperatifler, “ortak ekonomik, sosyal ve kültürel talep ve beklentileri müşterek sahip olunan ve demokratik biçimde, gönüllü bireylerin bir araya gelmesiyle kurulan bir işletme” olarak tanımlanmaktadır (ICA, 2024). 2012 Kooperatifçilik Yılı’ndan beri uluslararası kuruluşlar kadın kooperatifleşmesinin girişimci kadınların örgütlendiği bir işletme modeli olarak yaygınlaşmasını savunmaktadır (Değirmenci, 2023: 217). Bu modelin yaygınlaşmasının toplumsal cinsiyet eşitsizliğini ortadan kaldıracığı ve kadınların ekonomik ve sosyal güçlenmesine yol açacağı düşünülmektedir. Türkiye’de de bu yaklaşımın tezahürü olarak özellikle toplumsal cinsiyet rollerine uygun dikiş-nakış, gıda üretimi, çocuk bakımı gibi alanlarda kadınların kooperatifleşmesi teşvik edilmektedir (Yaman, 2019: 29). Kadın kooperatiflerinin hangi alanda faaliyet gösterdiğine dair düzenli yayımlanan bilgi bulunmamaktadır. Ancak 2013 yılından beri Ticaret Bakanlığı’na bağlı faaliyet gösteren kadın kooperatiflerinin sayısı 2021 yılı sonunda 715 iken, 2024 yılı sonunda 1203’e yükselmiştir (Gönüllü Atakan ve Çoban, 2022: 38; Ticaret Bakanlığı, 2024: 5).

Kadın kooperatifleşmesini teşvik eden uluslararası kurumların, kadınlara girişimcilik eğitimi vererek kooperatifleşmelerini sağlamaya yönelik güçlendirme reçetesinin patriyarkal kapitalizmle mücadele etmek için yeterli olmadığını gösteren çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalara göre bakım emeği kadın kooperatifleşmesi önündeki en önemli engeller arasında yer almaktadır. Toplumsal cinsiyete dayalı norm ve beklentiler ev içindeki bakım işlerini kadınlara yükledikleri için çocuğu olan genç kadınların kooperatifleşemedikleri bilinmektedir (Uğur Çınar vd., 2022: 16; Kurşuncu ve Yılmaz, 2020). Kadınların öncelikli görevinin çocuk bakımı olduğuna dayalı patriyarkal özcü görüş, kadınların kooperatiflere ortak veya yönetici olarak katılmalarını engellemektedir. Örneğin, Ankara’da bir kadın kooperatifinde ev işlerini aksattıkları için eşlerinden ve diğer aile bireylerinden baskı gören kadınlar kooperatif ortaklığından ayrılmak durumunda kalmışlardır (Uğur Çınar vd., 2022: 9). Kooperatiflerde çalışmaya devam edebilen kadınların ise evde ve işte çalışarak çifte vardiya yaptıkları bulunmuştur (Altan-Olcay, 2016: 393). Karma kooperatiflerde de erkekler kadınları kendi statülerine tehdit olarak gördükleri için kadınları kooperatiflerin karar alma süreçlerinden dışlamaktadırlar (Kurşuncu ve Yılmaz, 2020: 151). Meksika’da kurulan eko-turizm sektöründe faaliyet gösteren kadın kooperatifinde de ev içi

işlerden ve çocuk bakımından sorumlu olan, düşük ücretle çalışan ve kooperatifte emeğinin karşılığını alamayan kadınlar “üçlü vardiyaya” maruz kalmaktadırlar (Değirmenci, 2023: 224). Neoliberal dönemde egemen olan özcü yaklaşım, toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünü doğallaştırmakta, yeniden üretim emeğini değersizleştirmekte ve özel alan ile kamusal alandaki patriyarka arasındaki karşılıklı kurucu ilişkileri görmezden gelmektedir (Walby, 2014: 276-278). Dolayısıyla kadın kooperatiflerinde kadınların ev içi emeği kamusal alandan dışlanmaları için kullanılan patriyarkal tahakküm stratejisine dönüşebilmektedir. Piyasa odaklı işleyen geleneksel kooperatiflerden farklı olarak, kamusal refah ve fayda üreten ve engelliler, yaşlılar gibi dezavantajlı grupların bakım, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimini önceleyen sosyal kooperatifler ilk kez İtalya’da 1991 yılında kurulmuştur. Bu kooperatif modeli, kâr yerine gelirin dezavantajlı grup için yeniden kullanımı öncelemekte ve sosyal bakım hizmetlerini erişilebilir ve yaygın hale getirmeyi amaçlamaktadır (Gönüllü Atakan ve Çoban, 2022: 64). Kanada’da çocuk bakım hizmetleri sunan doğrudan ebeveynler tarafından işletilen sosyal kooperatif özelliklerine sahip çocuk bakım kooperatifleri bulunmaktadır. Bu kooperatiflerde aileler çocuklarının aldığı eğitimin içeriğinin tasarımında söz hakkına sahiptirler ve çocuk bakım hizmeti bu alanda eğitilmiş uzman kişilerle birlikte yürütülmektedir. Bu sosyal kooperatiflerin sundukları hizmetlerden yararlanan kadınların ev içi çocuk bakımıyla ilgili iş yükleri azalmakta ve çalışma hayatına katılımları artmaktadır (Mert Yılmaz, 2023). “Üçüncü sektör” olarak adlandırılan bu kooperatifler, özel sektörden çok daha ucuza çocuk bakım hizmeti sunmakta ve devletin yetersiz kaldığı bu alanda çocuk bakımı için alternatif bir örgütlenme modeli oluşturmaktadır.

Türkiye’de sosyal kooperatifler ayrı bir tüzel kişiliğe sahip olmasa da, sosyal kooperatif modeline göre işleyen kadın kooperatifleri “sosyal fayda için bir katalizör” görevi görmektedir (Akar, 2024: 607). 2015 yılında Dünya Bankası (DB) tarafından yayımlanan rapora göre Türkiye’de sadece sekiz kadın kooperatifi çocuk bakım hizmetleri sunmakta ve beş kooperatif ortaklarına bu hizmetleri sunmaktadır. Ayrıca bu kooperatifler en az engelli çocuk eğitimi alanında faaliyet gösterirken, en fazla erken çocuk bakım ve hizmetleri sunmaktadırlar (Duguid vd., 2015: 107). Sosyal ekonomi anlayışına uygun yaşlı, engelli ve çocukların toplumla bütünleşmesini, eğitim ve sosyal hizmetlere erişimini önceleyen İtalya’daki sosyal kooperatif modelinden esinlenerek 2018-2019 yıllarında Ticaret Bakanlığı uyguladığı “Sosyal Kooperatif Eğitim ve Tanıtım Treni” projesi kapsamında 19 ilde sosyal kooperatifçiliğe yönelik farkındalık etkinlikleri düzenlenmiştir. Ankara Kalkınma Ajansı, Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, Genç İşçi Kooperatifi, Habitat Derneği, Ashoka Türkiye gibi çeşitli sivil toplum kuruluşlarından katılımcılarla 1-14.Ekim.2018’de 10 farklı ilde gidilerek sosyal kooperatifçilik konusunda tanıtım etkinlikleri düzenlenmiştir (ILO, 2018). Ticaret Bakanı Ruhsar Pekcan 5.Nisan.2019 tarihinde yaptığı

konuşmada Ankara'dan yola çıkan tren projesi kapsamında Eskişehir, Kütahya, Balıkesir, Manisa, İzmir, Aydın, Denizli, Isparta, Afyonkarahisar ve Konya illerinde 3000 katılımcıya 10 bilgilendirme toplantısı, 9 üniversite söyleşisi, Eskişehir ve İzmir'de 115 katılımcı ile hackathon, ve atölye çalışmaları yapıldığını ifade etmiştir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019).

Kadın kooperatifleşmesi konusunda Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından hazırlanan Türkiye raporunda çocuk bakım hizmetleri ve engelli, yaşlı, hasta vb. gruplara yönelik bakım emeği sunan sosyal kooperatif modeline uygun kadın kooperatiflerine yönelik ayrı bir mevzuat ve düzenleme yapılmasının gerekliliği vurgulanmaktadır. “Bakım kooperatifleri yoluyla kadınlar ev ve bakım işleri alanında ihtiyaç duydukları hizmetlere daha yaygın düzeyde ulaşabilecek ve üzerlerindeki ücretsiz emek yükü azalacak ve ekonomik fırsatlara daha kolay erişebileceklerdir” (ILO, 2022: 1). Bu kooperatifler her ne kadar geleneksel toplumsal cinsiyet rolleriyle uyumlu alanlarda hizmet sunsalar da kadınların bakım emeği yüklerini azaltma potansiyeli taşımaktadırlar. Yasal olarak sosyal kooperatif statüsüne sahip olmaları kadın kooperatiflerine vergi muafiyeti, kamu ihale ve alımlarında öncelik gibi avantajlar sağlayacaktır. Bu yasal statü, kadınların bakım emeği alanında kooperatifleşmesini destekleyecektir.

Amaç

Bu makale 2006 yılında İstanbul'da down sendromlu ve otizmlı çocukların anneleri tarafından kurulup sosyal kooperatif olarak işletilen bir kadın kooperatifi olan Tomurcuk Kooperatifi'nin patriyarkal kapitalizme karşı nasıl bir direnç alanı oluşturduğunu göstermeyi amaçlamaktadır. Diğer bir deyişle makale sermaye birikimi yerine özel gereksinimli bireylerin eğitimini ve toplumla bütünleşmelerini önceleyen sosyal kooperatifçilik modeline göre faaliyet gösteren kooperatifte yürütülen proje bulgularının otoetnografik değerlendirmesi, kadın kooperatiflerinin otizm ve down sendromu ile ilgili toplumsal ön yargıların dönüşmesi ve dolayısıyla özel gereksinimli bireylerin toplumsal entegrasyonunu sağlama konusundaki işlevini gösterecektir. Ayrıca kooperatif kurucularının ve ortaklarının öznel annelik deneyimlerine ilişkin öz düşünümsel değerlendirmeler, kadın kooperatiflerinin ataerkil yapıyı dönüştürme potansiyelini gösterecektir.

Sosyoloji ve psikoloji bölümlerinden lisans öğrencilerimle birlikte Eylül.2024-Nisan.2025 arasında yürüttüğümüz proje kapsamında edindiğimiz öznel deneyimlerden yola çıkarak bir kooperatifin toplumsal ve ilişkisel bağlamı üzerine reflektif düşünmek kooperatiflerin patriyarkal kapitalizmle olan ilişkisinin farklı bir boyutunu gösterecektir. Proje kapsamında kooperatife beş saha ziyareti düzenlenmiş ve bu ziyaretler kapsamında kooperatife bağlı Atölye21 mutfağında tanışma yemeği yenilmiş, özel gereksinimli bireylerle sanat ve oyun etkinlikleri yürütülmüş,

kooperatifin satışa sunduğu yılbaşı hediye paketleri için süs boyamaları yapılmış ve geri dönüşüm farkındalığını arttırmaya yönelik etkinlikler düzenlenmiştir. Etkinliklerimizi kooperatifte eğitim görmekte olan 46 özel gereksinimli birey arasından 6 otizmlili ve 13 down sendromlu öğrenciyle yürütülmüştür.

Özel gereksinimli bireyler ve kadın kooperatifleri konusunda ilk otoetnografik çalışma olan makalemiz, bireylerin eğitim ve topluma entegrasyonunu önceleyen sosyal kooperatif modeline göre işleyen kadın kooperatiflerinin alternatif örgütlenme alanı yaratma potansiyelini gösterecektir. Böylelikle sosyal kooperatif olarak işleyen kadın kooperatifi modeline yönelik değerlendirmeler çocuk bakım emeğinin kadın kooperatifleşmesi önünde her zaman engel olmadığını ve kooperatiflerin her zaman sadece kâr mantığı ile piyasa ekonomisi beklentilerine göre işleyen ve ortaklarının ekonomik güçlenmesini hedefleyen bir işletme olmadıklarını gösterecektir.

Diyalojik Otoetnografi Yöntemi, Özel Gereksinimli Bireyler ve Kadın Kooperatifinde Alan Deneyimleri

Araştırma bulgularına geçmeden önce otoetnografi yöntemini açıklamak faydalı olacaktır. Etnografi araştırmasında, araştırmacı “kendine ötekileşme”, ““öteki” olanda kendini bulma” sürecinde toplum hakkında dönüştürücü kişisel öğrenme deneyimleri yaşar (Atay, 2022: 13). Böylelikle araştırmadan önce belirli gruplara ilişkin ön yargılar, düşünme ve davranış biçimleri araştırma sürecinde değişmektedir. Araştırmacının özne, topluluk üyelerinin nesne olarak ele alındığı klasik pozitivist etnografi anlayışının yerine hem araştırmacıyı hem de topluluk üyelerini “özne konumuna yerleştiren “özneler arası” ilişkiye dayalı “diyalojik” ve (antropolog nezdinde) özdüşünümsel etnografik pratiği” kullanılarak araştırma alanındaki deneyimlerin yorumlanması mümkün olabilmektedir (Atay, 2022:13). Araştırma alanındaki deneyimlerimize, ilişkilendirmelerimize ve gözlemlerimize, saha notlarına ve günlüklere dayalı olarak yazılan metinler, bu deneyimlerin bir kesitini sunmaktadır.

Diyalojik bilgi üretim süreci araştırmacı ile araştırılan grup arası güç ilişkilerinin “öteki üzerine ve onun yerine konuşma otoritesinin” tartışmaya açılmasını sağlar (Nahya ve Harmanşah, 2022: 23). Ötekileştirmeye dayalı klasik etnografik yaklaşım, araştırmacının özne, araştırılan grubun ise nesne olarak ele alınması ve tek sesli genel geçer olduğu düşünülen bir temsil yaratılması anlamına gelir. Diyalojik etnografi ise düşünümSELLİK ve konumsallık kavramlarına referansla yaratılan temsili, özne-nesne ilişkisini ve hiyerarşik güç ilişkilerini sorunlaştırır ve bu konuda bir bilinç yaratır. DüşünümSELLİK Callaway’in ifadesiyle “alan çalışmasının politik taraflarıyla yüzleşmede ve bilgiyi inşa etmede daha radikal bir özbilince yol açma olarak görülebilir. (...) DüşünümSELLİK, süregelen bir benlik analizi ve politik bilinç modu haline gelir”

(akt. Nahya ve Harmanşah, 2022: 24). Dolayısıyla araştırmacının ideolojik görüşleri, toplumsal cinsiyeti, sınıfı, yaşı, medeni durumu gibi toplumsal konumları, eğitimi vs. belirlediği araştırma sorusunu, alandaki öznelere ilişkisini ve alandaki bilgiyi nasıl yorumladığını doğrudan etkilemektedir. Otobiyografik özdüşünümsel metinlerde araştırmacı araştırmanın pasif bir gözlemcisi değildir. Araştırmacı tüm süreçlere müdahil olan aktif özne konumundadır. Özdüşünümsellik, “akademik alanın organizasyonunun bu alan içinde üretilen bilgiyi nasıl etkilediğini görme fırsatı sağlar” (Çelik, 2013: 8). Özdüşünümsellik doğrudan ilişkili olan otoetnografi, “bireyleri “öteki” sıfatıyla inceleme yerine, “öteki” olarak öznenin merkeze alınmasını ve bilgi sağlayıcı bir aktör olarak konumlanmasını önemser” (Turgut, 2022: 113). Hem araştırmacı hem katılımcılar bilgi üretiminde kurucu aktördürler. Bireyin sosyal ve politik deneyimlerini merkeze aldığı otoetnografi yönteminde, ampirik gerçeklikleri diyalojik epistemoloji ile yorumlarken araştırmacıların alandaki gündelik etkileşimleri ve davranış örüntülerinin yorumu toplumsal normları, beklentileri, ön yargıları ve klişeleri sorgulamak ve dönüştürmek için önemlidir. Bu yöntemle, araştırmacı ile katılımcılar arasındaki mikro etkileşimler üzerinden hiyerarşik olmayan yatay ilişkilene biçimlerini ve bu etkileşimlerin araştırmacılar üzerindeki dönüştürücü etkilerini göstermek mümkündür.

Özel gereksinimli bireylerle ilgili literatüre baktığımızda ise down sendromlu ve otizmlili bireylerin eğitime odaklı temsillerde bireylerin nesneleştirildiğini görmekteyiz. Bu çalışmalarda özel gereksinimli bireyler sosyal etkileşimi zayıf ve bilişsel gelişimi geri olan bireyler olarak tektipleştirilmekte ve eğitilmesi gereken bireyler olarak ele alınmaktadır. Down sendromu, 21. kromozomda bir adet fazla kromozom oluşmasıyla ortaya çıkmakta ve 46 yerine 47 kromozomu olan bebeklerde görülmektedir (Korkmaz, 2021:5). Down sendromu kromozomal bir durumdur ancak sendromun beraberinde getirdiği bilişsel gelişimdeki zayıflık belirgindir. Adıyaman Özel Eğitim ve Uygulama Okulu’nda 40 down sendromlu çocukla yapılan araştırmada beden eğitimi ve spor aktivitelerinin çocukların sosyal uyumlarının artırılması, kaba ve ince motor becerilerinin gelişmesi için önemi vurgulanmaktadır (Şenlik vd., 2017: 278.) Ayrıca spor aktivitelerinin korku, çekingenlik, kaygı düzeylerini azalttığı ve sorumluluk duygusunu arttırdığı bulunmuştur (Yılmaz ve Şahin, 2022). Diğer bir çalışmada down sendromlu bireylerin eğitim ve rehabilitasyonla dil ve konuşma bozukluklarının, yetersiz kas gelişiminin ve ortopedik bozukluklarının düzeltilebileceği ve dikkat sürelerinin artırılabilirliği vurgulanmaktadır (Yüzügöldü, 2023: 234). Dil ve motor becerileri kadar sosyal uyumlarının artırılmasına yönelik eğitim programları da bu bireylerin toplumsal entegrasyonu için önemlidir. Doğru davranış ve sosyal tepki öğretimi hedefleyen uygulamalarla down sendromlu bireylerle akranları arasındaki sosyal etkileşimin artırılabilirliği düşünülmektedir. Sanat, müzik, drama ve oyun yöntemleri kullanılarak özel gereksinimli

bireylerin akranlarıyla etkileşime girdiği eğitim programları tasarlanmakta ve uygulanmaktadır (Dewey vd., 2007). Bu çalışmalarda özel gereksinimli bireyler, gelişimsel geriliklerinden ve sosyal iletişim zorluklarından dolayı eğitilmesi gereken bireyler olarak nesneleştirilmektedirler.

Otizmlili bireylerde mevcut çalışmalarda nesneleştirilmektedir. Dünya Sağlık Örgütü'ne (DSÖ'ye) göre otizm bireyin beyin gelişimindeki bir bozukluktan kaynaklanan ve doğumdan itibaren ilk üç yıl içinde ortaya çıkarak yaşam boyu devam eden bir zihinsel engel türüdür (DSÖ, 1980). Otizmlili bireyler, matematiksel ve sanatsal alanlarda gelişime yatkınken, sosyal ilişkileri zayıftır. 2012-2021 yılları arasında ulusal ve uluslararası indekslerde özel gereksinimleri bireyleri eğitimi konusundaki 25 makaleyi içeren alan yazın taramasında özellikle otizmlili bireylerin robot destekli eğitimle konuşma, tepki, hareket koordinasyonu ve sosyal etkileşim konusunda ilerleme kaydedilebileceği vurgulanmıştır (Karal, Taşdemir ve Öngöz, 2023). Otizmlili bireylere yönelik cinsellik eğitimi konusundaki literatür taraması bulgularına göre de eğitim programlarının içeriğinin tasarlanması konusunda ebeveynler ve eğitimciler söz hakkına sahipken, bilişsel gerilikleri nedeniyle özel gereksinimli bireyler içerik belirleme sürecinden dışlanmaktadır (Güven, 2021:293).

Yukarıdaki çalışmalarda benimsenen özel gereksinimli bireylere yönelik egemen epistemolojik yaklaşım onlara yönelik eğitim faaliyetlerinin içeriklerini ve onlarla olan etkileşimleri doğrudan etkilemektedir. Bireylerin farklılıklarını betimlemek ve davranışlarını yorumlamak için kullanılan bilgi, onların eğitim süreçlerinde motor becerileri ve sosyal etkileşimleri zayıf bireyler olarak ötekileştirilmelerine yol açmaktadır. Bu yaklaşıma dayanan eğitim süreçlerinde eğitimcilerle özel gereksinimli bireyler arasında hiyerarşi kurulmakta, bireyler nesneleştirilmekte ve süreçlere özne olarak katılamamaktadırlar.

Bu makale egemen yaklaşımı sorunlaştırarak, eğitim süreçlerinde araştırmacılar ve kooperatifte eğitim gören özel gereksinimli bireyler arasında diyalojik ilişkilenebilirliği irdeleyerek literatüre önemli bir katkı sunacaktır. Özel gereksinimli bireylerin araştırma sürecine aktif öznelere olarak katılımına odaklanılacak, bu bireylerle kooperatif alanında deneyimlenen sosyal etkileşimlerin araştırmacılar üzerindeki dönüştürücü etkileri açıklanacaktır. Öncelikle, deneyimlerin bağlamsallaştırılması için araştırmacılar gözlemlerine ve günlüklerine referanslarla kooperatif alanına girmeden önce özel gereksinimli bireylerle ilgili ne tür ön yargılara sahip olduklarını ve bu ön yargıların nasıl değiştiğini açıklayacaklardır. Mikro etkileşim örneği olarak birlikte resim yaparken bu bireylerin yaratıcılıkları, yorumları ve performansları ile araştırma sürecini nasıl etkiledikleri ve araştırmacıların ön yargılarını nasıl dönüştürdükleri anlatılacaktır. Son alt başlıkta ise araştırmacılar kooperatif yöneticilerinin ve ortaklarının annelik deneyimlerine

ilişkin notlarını ve saha gözlemlerini sentezleyerek, çocuk bakımı alanında faaliyet gösteren kooperatiflerin özel gereksinimli çocuğu olan kadınlar için bakım emeğini diğerleriyle paylaştığı bir alan olup olamadığını tartışmaya açacaklardır. Böylelikle bireylere yönelik ön yargıları dönüştürerek toplumla bütünleşmelerini sağlamayı ve işletme mantığı ile kâr elde etmek yerine toplumsal refahı arttırmayı hedefleyen sosyal kooperatifçilik ilkelerine göre işleyen ve özel gereksinimli çocuk bakımına odaklanmış bir kadın kooperatifinin ne ölçüde alternatif örgütlenme alanı oluşturabildiği kendi bağlamında değerlendirilecektir.

Bulgular ve Tartışma

Ön Yargıya Dayanmayan İletişim Pratikleri

Günümüzde ırkçılık ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden, engelli bireylerin toplumsal dışlanmasına kadar uzanan pek çok toplumsal sorunu irdelerken bir grubun diğerine üstünlüğünü meşrulaştırmak için toplumsal olarak inşa edilmiş söylemler kullanılmaktadır. Bu söylemlerin hepsinin ortak noktası, ötekileştirilen gruplara yönelik ön yargılar ve bu ön yargılara bağlı ortaya çıkan empati ve iletişim eksikliğidir (Merve, Betül ve Şevval). Ön yargı toplumsal anlamı bulunan bir kavramdır. Toplumda diğer gruplarla olan etkileşimimizi, onlara yönelik tutum ve davranışlarımızı doğrudan etkilemektedir. “Tutum, en genel manada bireyi belli insanlar, nesneler ve durumlar karşısında belli davranışlar göstermeye iten öğrenilmiş eğilim olarak tanımlanmaktadır” (Erdoğan ve Vatandaş, 2020: 476). Tutumlarımızı belirleyen öğrenimlerimiz ve deneyimlerimiz ön yargılarımızı oluşturur ve ön yargılar iletişimi olumlu ya da olumsuz şekilde etkileyebilir. Tutumlarımızı ve davranışlarımızı değiştirmek için toplumsal ön yargılarla ilgili farkındalığımızın artması gerekir.

Özel gereksinimli bireylerin karşılaştıkları toplumsal ayrımcılıkları aşmak için ötekileştirmeden uzak diyalojik bir iletişim dili kullanılması, ön yargıların dönüşmesi için önemlidir. Parçalı sosyal öykü yöntemi bireyler veya gruplar adına konuşmak yerine, onların özne olarak sosyal anlatıyı tamamlamasını önermektedir. “Parçalı şekilde yazılan öykülerde, öyküdeki cümlelerden herhangi birinin bir bölümü boş bırakılır. Bu bölümü bireyin doldurması beklenir” (Gül ve İftar, 2012: 4). Böylelikle anlatıcı sosyal öyküleri yorumlarken sadece toplumsal ön yargılarını kullanmaz ve onların adına konuşmaz. Öyküyü anlatanlar da aktif olarak metni oluştururlar. Projemiz kapsamında bu parçalı öykü örneğinde olduğu gibi özel gereksinimli bireylerin kendi düşüncelerini dinleyerek, etkileşimler sırasında boşlukları ön yargı ve düşüncelerimizle doldurmadan, eğitim vermeyi amaçlamadan iletişim kurmaya çalıştık. Bu süreçte düşünce ve duygularımızda dönüşümler oluştu ve onlarla ilgili ön yargılarımız konusunda farkındalığımız arttı. Makalenin bu kısımda Tomurcuk Kooperatifi’nde gerçekleştirdiğimiz sanat

ve oyun etkinlikleri sırasında özel gereksinimli bireylerle olan etkileşimlerimiz sonucunda keşfettiğimiz ön yargıların özeleştirisini otoetnografi yöntemiyle anlatmayı amaçlıyoruz.

“Deneyime açıklık” özel gereksinimli bireylerle ilgili kooperatif alanında ön yargılarımızın kırılma sürecini açıklamak için seçtiğimiz söz öbeği. Bu sözcükleri seçme sürecimiz, projemizin ilk saha ziyaretinde, bahçede kooperatif yöneticilerinden Gülser Hanım’la oturduğumuz ve sorularımızı teker teker sabırla yanıtlarken çıkagelen İlke’nin “Hoş geldiniz Şekerim” sözüyle başladı. Ardından kooperatifte eğitim gören down sendromlu ve otizmlili bireylerle birlikte yaptığımız etkinliklerdeki diyaloglarımız ve gözlemlerimiz sonucu bu ifade deneyimimizin adı oldu.

Toplumdaki yaygın bakış açısına göre otizmlili ve down sendromlu bireyler bakıma muhtaç, engelli, saldırgan ve tehlikeli bireylerdir. Bu toplumsal etiketleme ve algılama biçimleri özel gereksinimli bireylerle nasıl ilişki kurulduğunu doğrudan etkilemektedir. Ötekileştirme onların toplumdan dışlanmasına yol açmaktadır. Özel gereksinimli bireylere karşı toplumun genel bakış açısı ve tutumu bizim de düşünsel süreçlerimizde yansımaları göstermişti. Bu bakış açısı, “otizmden etkilenmiş bireyi korunmaya muhtaç görüp ona acınarak yaklaşma, onun engelini ya da özrünü bir kabahat, kusur, eksiklik olarak görüp bireyi dışlayarak, davranışlarına bakıp tehlikeli, saldırgan, güvenilmez” olarak konumlandırma ve bu konumlandırmaya bağlı olarak “kendisinden uzaklaşma” şeklinde tanımlanabilir (Çopuroğlu ve Mengi, 2019: 612). Bizde kooperatife ilk saha ziyaretimiz öncesi bu bakış açısına uygun olarak davranışlarımıza çok dikkat etmemiz gerektiğini ve özel gereksinimli bireylerle iletişim kurmanın zor olacağını düşünüyorduk.

Tomurcuk Kooperatifi’ne sosyal sorumluluk projesi kapsamında ilk ziyaretimiz öncesinde yaptığımız literatür taraması özel gereksinimli bireylerle iletişim kurmanın zorlukları konusundaki ön yargılarımızı pekiştirmişti. Literatürdeki çalışmalarda özel gereksinimli bireylerin sosyal olarak uyumsuz davranışlarından söz edilmektedir. Örneğin, özel gereksinimli bireylerin sosyal etkileşim sırasında toplumsal beklentilere uygun hareket edemeyecekleri düşünülmektedir. “Sosyal gülümseme olmayabilir. Nezaket ve görgü kuralları gibi toplumsal yazılı olmayan kuralları fark etmekte ve buna uygun tepkiler vermekte zorlandıkları” ifade edilmektedir (Kadak ve Meral, 2019: 8). Özel gereksinimli bireylerin “kolay öfkelenme ve duygudurum düzenleme ile ilgili zorluklar” yaşadıkları ve “öfke ve sevinç nöbetleri, ya da kendini ısırma, başını duvara vurma gibi” kaçınılacak davranışlar sergileyebilecekleri de çalışmalarda belirtilmiştir (Çopuroğlu ve Mengi, 2019: 614). Mevcut çalışmalara göre özel gereksinimli bireyler, “karşılıklı konuşma ve diğerine söz verme, iğneleme, espri, jargon, deyim gibi soyut ve üst düzey sosyal bilişlerle ilişkili durumları kavramakta zorluklar” yaşamaktadırlar (Kadak ve Meral, 2019: 8). Özel gereksinimli bireyler ile

iletişim kurulamaması bu zorluklara dayandırılmaktadır. Çalışmalara göre söz konusu bireyler, “kucaklanma, öpülme, sevmeye karşı tepkisiz kalabildikleri gibi aşırı tepkide gösterebilirler” (Derer, 2018: 14). “Göz kontağı ve beden dilini kullanmada sınırlılıklar, jestleri kullanma ve anlamada güçlükler ile sözel olmayan iletişim davranışları ve yüz ifadelerinin tümünde sınırlılıklar gibi davranış” biçimleri de özel gereksinimli bireylerle bağdaştırılmaktadır (Ökcün-Akçamuş, 2016:164). Proje öncesinde okuduğumuz özel gereksinimli bireylerin sosyal etkileşim sorunlarıyla ilgili yürütülen bu çalışmalar, onlarla nasıl iletişim kuracağımız konusundaki korku ve kaygılarımızı arttırmıştı. Kooperatife gitmeden önce göz teması gibi basit görünen bir etkileşimin özel gereksinimli bireyleri sinirlendirebileceğini ve saldırgan davranışlar sergileyebileceklerini düşünüyorduk.

Ancak deneyimlerimiz bize bu ön yargılarımızın geçersiz olduğunu gösterdi. Proje kapsamında ilk ziyaretimizi özel gereksinimli bireylerin annelerinin hazırladıkları ve down sendromlu çocuklarının yemek servisi yaptıkları Atöyle21 isimli kooperatif mutfağına yapmıştık. Yemek sonrası toplu fotoğraf çekimi sırasında “bize sarılmak ister misiniz?” teklifimize Burcu ve Dila olumlu yanıt vermişlerdi. Yemek servisi sonrasında bize teker teker içtenlikle sarılmışlar ve fotoğraf çektirmişlerdi. Bu deneyim, özel gereksinimli bireylerin sosyal etkileşiminin zayıf olduğuna dair ön yargımızı değiştirmişti.

Proje kapsamında yaptığımız sanat ve oyun aktiviteleri öncesinde ortamın kontrolü zor ve sosyal etkileşimi zayıf bireylerle dolu olacağına ve kaos yaşayacağımıza dair ön yargılarımız vardı. Özel gereksinimli bireylerin oyun oynama ve oyun kurma becerilerinin zayıf ve sınırlı olduğu literatürde karşımıza çıkan başka bir tespitti. Çalışmalarda sınırlı iletişim becerilerine sahip özel gereksinimli bireylerin “genellikle başkalarıyla oynamadıkları” ve “oyuncakları amacına uygun kullanma, işlevsel oyun eylemlerinde bulunma davranışlarında da diğer gruplardan daha düşük performans gösterdikleri” ifade edilmiştir (Çopuroğlu ve Mengi, 2019: 612; Derer, 2018:14).

Proje kapsamında gerçekleştirdiğimiz üçüncü saha ziyaretimizde özel gereksinimli bireylere oyun hamuru, lego, puzzle, dikkat geliştirici kitap ve boya kalemleri içeren hediye paketlerimizdeki malzemelerle oyun etkinlikleri düzenlemiştik. Oyun etkinliklerine katılımda özel gereksinimli bireylerin güçlük çekeceklerini düşünüyorduk. Oysa oyun etkinliklerine katılırken coşkulu ve heyecanlılardı. İlgi gösteriyorlar, kendi seçimleri doğrultusunda etkinlikleri yönlendiriyorlardı. Sanem ve Erdi oyun hamuruyla oynarken kendi renklerini seçiyorlar, şekillerini oluşturuyorlardı. Puzzle yaparken kendileri oynamak istedikleri puzzleları seçiyor ve herhangi bir güçlük göstermeden puzzle parçalarını birleştirebiliyorlardı. Oyun hamuru etkinliği sırasında yönlendirmeleri kabul ediyorlardı. Örneğin, oyun hamurundan bir hayvan figürü

yaparken, parçaların nasıl yapılacağı konusunda bizi taklit ederek aynı parçaları tek başlarına yapabiliyorlar ve parçaları birleştirerek figürü tamamlayabiliyorlardı. Bu örnekler özel gereksinimli bireylerin sosyal iletişimlerinin, algılarının ve becerilerinin ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir. Oyun etkinliklerine aktif katılımları, özne olarak yaptıkları seçimler ve katkılar oyun davranışlarının gelişmişliğini göstermektedir.

Motor becerilerinin zayıf olacağına ve ince motor becerisi gerektiren boyama gibi aktivitelerde zorlanacaklarına dair ön yargılarımızda araştırma sürecinde dönüştü. Genel kanı özel gereksinimli bireylerin motor kas becerilerinin akranlarına kıyasla yeterince gelişmediği yönündedir. Literatürde otizmlili çocukların “yer değiştirme, denge, top kontrolü, nesne kavrama gibi motor becerilerde zorluklar yaşadıkları, motor performansı etkileyen motor planlama ve motor kontrolünde yetersiz” oldukları ifade edilmektedir (Su ve Taşkiran, 2022: 317). Sanem’le parçalı kübist şekillerin bulunduğu vazoda geometrik figürlerden oluşan birleştirilmiş çiçek resmini yaparken kendi inisiyatifiyle nazar boncuğu ve kelebek gibi çizimi karmaşık figürleri seçmesi, bu figürleri detaylıca tuvale aktarabilmesi motor becerilerinin gelişmediğine dair ön yargımızı kıran bir örnekti. Boyama yaparken fırça tutuşu dikkatli ve özenliydi. Kendi seçtiği renkleri karıştırıyor ve ortaya çıkan yeni rengi hangi alana uygulamak istediğine kendisi karar veriyordu. Sınırları taşırmeden dikkatlice boyama yapıyor ve ortaya çıkan figür ise başarıyla çizilmiş anlaşılır bir sembole dönüşüyordu.

Kooperatifte bulunan öğrencilerin akranlarıyla ve bizlerle sosyalleşmeleri, sürekli eğitim almaları ve öğrenme istekleri deneyime açıklığın önemini gösteriyor. Literatürdeki çalışmalar ise özel gereksinimli bireylerin soyut düşünme ve yaratıcılık becerilerinin yeterince gelişmediğini vurgulamaktadır. “OSB’li çocukların, en fazla sembolik oyunlarda zorlanacağı nesneleri hayal gücüne dayalı bir biçimde kullanamayabilecekleri fiziki bileşenleriyle daha fazla vakit geçirebilecekleri ya da hayali senaryolar yaratamayabileceklerinden ve soyut düşünme konusunda yaşadıkları güçlüklerden” bahsedilmektedir (Canlı, 2024: 1741). Oysa deneyimimiz bizlere soyut düşünce dünyalarının kısıtlı olmadığını, kendilerine özgü yaratıcı soyut düşünme yetenekleri olduğunu gösterdi. Örneğin, Sercan ile Picasso’nun kübist tablolarına benzer parça ve sınırları birleştirilmiş çiçek resmini sınırları taşırmeden boyarken öğrendim ki, kafasında bir takvim varmış ve gün ve yılı söylediğinizde tarihi eksiksiz söyleyebiliyormuş. O ise bizim zihnimizde böyle bir takvim olmamasına çok şaşırılmıştı. Farklı düşünce biçimimize dair bu çarpıcı örnek özel gereksinimli bireylerle olan akran etkileşiminin bizlerin zihnindeki ön yargıları kırma konusundaki önemini gösteriyor.

Projemiz sırasındaki etkileşimlerimizde sosyal becerileri kısıtlı olduğu düşünülen özel gereksinimli bireylerin düşüncelerini onaylatmak veya sorgulamak amacıyla sohbet ettiklerini de deneyimledik. Örneğin, Sercan'ın resim etkinliğimiz sırasında boyama yaparken sorduğu bir sivrisineğin ısırığının nasıl olduğu ve bunun bizde oluşturduğu hissi merak etmesi gibi sorular kendi hislerini onaylatma ve anlama ihtiyacı olabilir miydi? Kadın kooperatifindeki etkileşimlerimiz sırasında yaşadığımız bu deneyimlerimizde sosyal olarak yetersiz ve iletişime kapalı olduğu düşünülen özel gereksinimli bireylerin kendi duygu ve düşüncelerini doğrulamaya çalıştıklarını, bizleri yönlendirdiklerini ve düşünme biçimimizi sorguladıklarını fark ettik.

Bu bölümde, kooperatifteki mikro etkileşimlerimize referansla özel gereksinimli bireylere yönelik öngörülerimizi nasıl sorguladığımızı ve değiştirdiğimizi özdüşünümsel bir yöntemle aktarmaya çalıştık. Proje öncesinde özel gereksinimli bireylerin temas kurulması güç ve saldırgan olduklarına, motor becerisi kapasitelerinin yetersiz olduğuna, sosyal olarak uyumsuz ve çekingen olacaklarına ve iletişim kurmayacaklarına dair ön yargılarımız vardı. Deneyimimiz özel gereksinimli bireylerin davranışlarını yetersizlik ve eksiklik yerine, beceri ve yetkinlik kavramlarıyla açıklamamız gerektiğini bizlere öğretti. Tüm bu deneyimler, sosyal kooperatifçilik modeline göre faaliyet gösteren bir kadın kooperatifinin, özel gereksinimli bireylerin toplumsal dışlanmasını önleme ve onlara yönelik ön yargıları dönüştürme konusunda önemli bir işlevi yerine getirdiğini göstermektedir.

Renklerin Ötesinde: Sınırları Yıkan Fırça Darbeleri

Bir resme bakarken gerçekten neyi görürüz? Çizgileri ve renkleri mi, yoksa onların arkasında saklı olan duyguları ve hikâyeleri mi? Peki ya resmetmenin kurallarını unutsak—sınırları, kalıpları bir kenara bırakıp sadece hissettiklerimizle çizsek, o zaman neyi keşfederiz? Daha önce resim yapmanın bu kadar derin bir anlam taşıyabileceğini hiç düşünmemiştik. Bizim için sanat, belirli kurallar ve tekniklerle şekillenen bir ifade biçimiydi. Sanat, tarih boyunca estetik normlar ve tekniklerle şekillenen bir ifade biçimi olarak görülmüştür (Arnheim, 2004). Ancak bu yaklaşım, özel gereksinimli bireylerin yaratıcı süreçlerine ket vurabilecek sınırlamalar barındırmaktadır. Resim etkinliğimizi gerçekleştireceğimiz gün kooperatife elimizde aynısını çizeceğimizi düşündüğümüz resim örnekleriyle gitmiştik. Oysa tuvalle buluşan her renk, beklediğimizden çok farklı bir hikâye anlatmaya başladı. Biz belirli bir kalıba sadık kalmalarını beklerken, özel gereksinimli bireyler kendi dünyalarını, renklerini ve hikâyelerini çiziyorlardı. Onlar için resim yapmanın bir doğrusu ya da yanlışı yoktu. Fırçalar bir kenara bırakılıp parmaklar kullanılabilirdi. Gökyüzü mavi olmak zorunda değildi, saçlara yıldızlar takılabilir, bir kedinin kanatları olabilir, bir çiçek ağlayabilirdi. O an fark ettik ki, biz onları yönlendirmeye değil, onların

dünyasını anlamaya gelmiştik. Kuralların olmadığı bir yerde, özgürlüğün ne anlama geldiğini resimlerin içinde görmemizi sağladılar. Asıl önemli olan çizginin dışına taşmak değil, çizgiyi en baştan koymamaktır.

Gözlemlerimiz, bizi özel gereksinimli bireylerin sanatı nasıl yorumladıklarını düşünmeye ve araştırmaya yöneltti. Araştırmalarımız sonucu özellikle kubizm ve ekspresyonizm gibi akımlara olan ilgilerinin tesadüf olmadığını fark ettik. Çünkü bu sanat akımları, benzersiz ve özgürlükçü bakış açılarının temsiliydi. Kubizm ve ekspresyonizm, geleneksel sanat anlayışlarını yıkarak özgün ifade biçimlerine alan açmaktadır. Kubizm, nesneleri tek bir açıdan değil, farklı perspektiflerden ele alıp parçalayarak yeniden düzenler. Ekspresyonizm ise duygu ve düşünceleri güçlü fırça darbeleri ve çarpıcı renklerle dışa vurur. Her iki akım da sanatçılara kuralların ötesinde bir anlatım sunar. Bu akımlar, özellikle otizm spektrumundaki bireyler için güçlü bir çekim unsuru olabilir; çünkü bu bireylerin görsel hafızaları gelişmiştir ve duygularını doğrudan, semboller ya da güçlü görseller yoluyla ifade etmeye daha yatkındırlar (Winner, 1996).

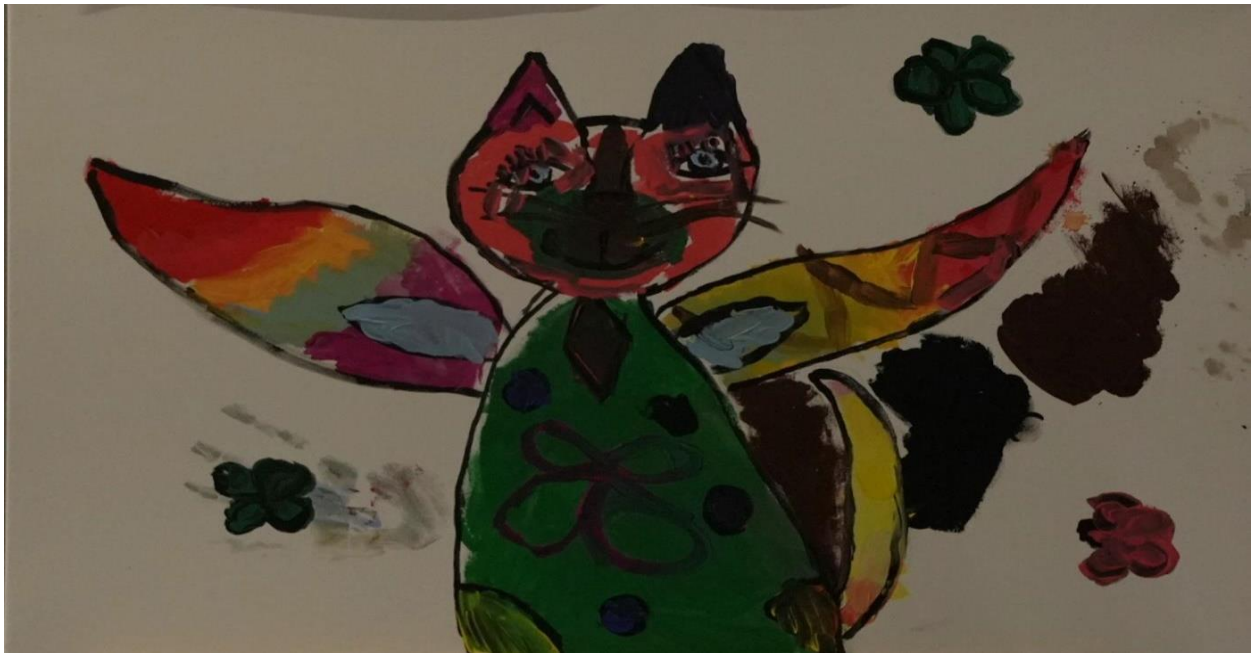
Kandinsky Sanatta Ruhsallık Üzerine adlı eserinde, renklerin ve formların belirli bir düzen içinde kısıtlanmadan kullanıldığında özgür bir anlatıma dönüşebileceğini vurgular. Ona göre, renkler ve formlar yalnızca estetik unsurlar değil, sanatçının iç dünyasını ifade eden araçlardır. Bu araçlar özgürce kullanıldığında daha kişisel ve derinlikli bir anlatım ortaya çıkar.

“Sanatçının görevi, renkleri ve formları kullanarak ruhun en derin ifadelerini ortaya çıkarmaktır; bunlar kısıtlanmadıkça, sanatta gerçek bir özgürlük doğar” (Kandinsky, 1912: 38). Taşkesen, Genç ve Danış’da (2023: 2040) çalışmalarında, özel gereksinimli bireylerin sanattaki yerini tartışırken, bu bireylerin görsel algılarının güçlü olduğunu ve sanat yoluyla dünyayı ifade etmede başarılı olduklarını belirtirler. Dolayısıyla özel gereksinimli bireylerin sanat yoluyla kendilerini ifade etme biçimleri, soyut ve duygusal anlatımlara daha yatkındır. Bu da sanatlarını içlerinden geldiği gibi, sınırsız bir şekilde ortaya koymalarına olanak tanır.

Makalemizin bu alt başlığının özgün katkısı ise otoetnografik bir yöntemle Tomurcuk Kooperatifi’nde gerçekleştirdiğimiz sanat etkinliğinde özel gereksinimli bireylerle kurduğumuz diyalojik ilişkilenemenin dönüştürücü etkilerini irdelemesidir. Etkinlik sırasında tuvalerde kullandığımız geometrik kalıplara sığmayan çizgiler ve özgürce eklenen renkler sanatçılarımızın dünyayı nasıl sınırsızca algıladığını gösterdi; Pofuduk, Özge ve Sıla’nın Kalbi, Şanslı Baykuş tabloları gibi. Ayrıca bu tabloları yaparken yaşadığımız mikro etkileşimler sonucu özel gereksinimli bireylerle ilgili ön yargılarımız değişime uğradı.

Öncelikle Burcu’yla birlikte çizdiğimiz alışılmışın dışında bir kedi Pofuduk’un yaratım sürecini anlatacağım (Sinem). Resme başlamadan önce elimde, çeşitli şekillerden oluşan örnek

resimler vardı. Bunları Burcu'ya gösterdiğimde, kedileri çok sevdiğini söyleyerek kedi figürünü seçti. Bu seçimle farkında olmadan sanatın ve bireysel tercihlerin özgürlüğüne dair bir yolculuğa çıkmıştık. Başlangıçta, elimizdeki resme bağlı kalarak, geometrik bir kedi çiziyorduk. Ancak bir süre sonra, bu kalıplar bizi sınırlandırmaya başladı. Özgürlüğün sanatta ne kadar önemli olduğunu sorgulamaya başladık. Burcu'ya dönüp, "Resmimize bir heyecan mı katsak?" diye sorduğumda, onun gözlerindeki ışığı gördüm. O an, kontrolü devralmak istedi; kalemi elimden aldı ve kedinin iki yanına devasa kanatlar çizdi. Bu, yalnızca resimde değil, düşünce biçimimizde de büyük bir değişimin öncüsüydü. Artık elimizdeki modelin dışına çıkmış, tamamen kendi özgün dünyamızı yaratmaya başlamıştık.

Şekil 1.
Pofuduk

Renkleri içimizden geldiği gibi seçtik, gökkuşakları ve çiçeklerle hayallerimizin çeşitliliğini yansıttık. Bazen yanlışlıkla boya damlattık, bazen de su döktük, ama hiçbirinde pişman olmadık. Tam tersine, bu hataların sürecin bir parçası olduğunu kabul ettik. Sanatın yalnızca mükemmel olmaktan ibaret olmadığını, hata yapmanın ve bundan keyif almanın da sanatın bir parçası olduğunu öğrendim. Resmin arka planını maviye boyamak yerine boş bırakmanın daha anlamlı olacağını düşündük. Gökyüzünü maviyle sınırlamak istemedik; çünkü önümüzde, hayallerimizi daha da genişletebileceğimiz bir alan vardı. Arka fona kutlama çiçekleri ekledik. Tablomuzun ismine birlikte karar verdik: "Pofuduk." Özgürce çizdiğimiz, kuralları yıktığımız bir tablonun içerisinde, yalnızca kedimize bir isim verdik. Bu deneyim bana sanatta, düşüncede ve hayatta sınırları aşmanın ne kadar önemli olduğunu öğretti. Hayal kurmak, hata yapmak ve yeniden inşa etmek konusunda özgür olmam gerektiğini fark ettim.

Özge'nin fırçasız, kuralsız, sınırsız kalbi de özel gereksinimli bireylerin sanatsal yetkinliklerine ilişkin ön yargılarının ve sanatla ilgili toplumsallaşma sürecinde öğrendiklerimin Tomurcuk Kooperatifi deneyimimizde nasıl dönüştüğüne dair başka bir örnek teşkil etmektedir (Sıla). Küçüklüğümde bana öğretilen kurallar çerçevesinde boyama yaparken taşımamam gerekiyordu ve çizgilerin içinde kalmak önemliydi. Her şeyin belli bir düzeni, sınırları vardı ve bu sınırların dışına çıkmamak en doğru olandı. Renkler belirli alanlara ait olmalı, gökyüzü her zaman mavi kalmalı, ağaçlar sadece yeşil olmalıydı. Resim etkinliğimizin olduğu gün herkes fırçalarını alıp özenle çalışmaya başladı. Kurallar belliydi: Düzgün hatlar çizmeli, renkleri birbirine karıştırmadan kullanmalıydık. Ama Özge'yle farklı bir yol seçtik. Fırçaları bir kenara bırakıp parmaklarımızı boyalara daldırdık. Başta garip hissettim. Ellerin kirletme, dikkatli boya denilerek büyütülen çocukların anlayamayacağı bir deneyimdi bu. Ama Özge'nin içtenliği ve tereddütsüz hareket edişiyile anladım ki, en anlamlı izler, kuralların değil, hislerin peşinden gidildiğinde bırakılıyordu.

Sanat, belirli kalıplara girmek zorunda mıydı? Bu sadece sanat için mi geçerliydi, yoksa hayat resmimiz için de böyle düşünebilir miydik? Bize çocukluktan itibaren nasıl davranmamız gerektiği öğretilirdi. Çizgilerin dışına taşmadan yaşamamız söylendiğinde, asıl kaybettiğimiz şey neydi? Belki de en büyük yanılgımız, bize öğretilenin ötesinde bir dünyayı hiç merak etmememizdi. Özge'nin parmaklarıyla bıraktığı her iz, bana yeni bir şey öğretti. Kuralların dışında bir dünya mümkündü. Yaşam gerçekten düzenin içinde değil, kendine özgü bir yol çizenlerin cesaretinde güzeldi. O gün, gerçek ahengin ancak insanları, renkleri ve düşünceleri serbest bıraktığımızda mümkün olabileceğini fark ettim.

Şekil 2.
Kalp

Tablomuzun adını “Kalp” koyduk çünkü Özge ile tanıştığımız gün, defterine isimlerimizi yazıp arasına bir kalp çizmiştim. Bu özel anıyı tuvalimize de taşımak istedik. Özge’nin gözlerinde kocaman bir mutluluk vardı. O an anladım ki bu resim sadece bir sanat eseri değil, bizim dostluğumuzun ve önyargısızlığın kalıcı bir sembolüydü. Tuvaldeki her iz, birlikte keşfettiğimiz sınırsız bir dünyanın yansımasıydı. Kimse bize nasıl olması gerektiğini söylememişti, çünkü bu sefer sadece hissettiklerimizle hareket etmiştik. Resmi tamamladığımızda, ellerimizi birlikte temizledik. Su parmaklarımızdaki boyayı götürmüştü ama hissettiklerimiz kalıcıydı. Önemli olan çizgilerin içinde kalmak değil, hayat tablosuna herkesin rengini özgürce bırakabilmesiydi.

Bazı anlar vardır, ne kadar zaman geçerse geçsin ilk günkü gibi canlı kalır. Bazı dostluklar vardır, yalnızca paylaşılan anılarda değil, geride bırakılan izlerde yaşamaya devam eder. Bazı tablolar vardır ki yalnızca renklerden değil, hislerden, kahkahalardan ve hatıralardan oluşur. Sıla’yla İlke’nin birlikte çizdikleri “Şanslı Baykuş” isimli tablo işte böyle bir tablodur. Bu tablonun bizlerin yaşamında yarattığı dönüştürücü etkiyi yorumlamak istiyoruz (Sinem ve Sıla).

O gün fırçalarımızı elimize aldığımızda, yalnızca bir resim yapacağımızı sanıyorduk. İlke’nin elindeki fırçayı heyecanla kavrayışını, gözlerindeki o ışığı izlerken anladık ki, bu tuvalde sadece renkler değil, anılar da birikecekti. Her fırça darbesinde kahkahalar havaya karışıyor, her renkte coşkumuz biraz daha büyüyordu. Boyalar yalnızca tuvale değil, elimize, masaya hatta üzerimize bulaşıyor, ama İlke buna aldırış etmiyor, her lekeyi bir gülüşle karşılıyordu. Onun dünyasında her şeyin kendine ait bir güzelliği vardı. Renkleri kurallar olmadan karıştırırken, İlke’nin hiçbir şey için “yanlış” demediğini fark ettik. Renkler bazen üst üste geldi, bazen hiç beklenmedik şekiller oluştu ama o her defasında bunu bir hata olarak değil, bir sürpriz olarak gördü. Belki de hayatta her şeye böyle bakabilseydik, kaygılarımızdan sıyrılıp anın içinde kalabilseydik, çok daha mutlu olabilirdik. İlke, bize bunu öğretiyordu; mükemmel olmak değil, hissetmek önemliydi.

Tuvalimize bir kalp ve yıldız ekledik. Kalp, içimizdeki sevgiyi ve paylaştığımız anların samimiyetini, aramızda kurulan bağı simgeliyordu; çünkü bu tablo sadece renklerden değil, dostluktan da beslenmişti. Yıldız ise İlke’nin neşesini, hepimize yaydığı ışığı ve hiç sönmeyen varlığını temsil ediyordu. Tablomuzu tamamladığımızda, ona bir isim vermek istedik ve İlke tereddütsüz “Baykuş!” dedi. Baykuşları çok sevdiğini biliyorduk. Ona göre baykuşlar sessiz ama bilgeydi, özgürdü ama her şeyi izleyendi. Tablonun içinde bir baykuş yoktu ama İlke’nin sevgisi o kadar içtendi ki, isim olarak baykuş koymak bizim için de anlamlı geldi. Sonra düşündük, bu resmi birlikte yapmıştık ve bu anı paylaştığımız için kendimizi gerçekten şanslı hissediyorduk. İşte bu yüzden, adını “Şanslı Baykuş” koyduk.

Şekil 3.
Şanslı Baykuş

Zaman geçti, tablo hep yerinde durdu. Renkleri ilk günkü kadar canlıydı, ama hissettirdikleri değişmişti. O zamanlar sadece içimizden geldiği için eklediğimiz bu yıldız, şimdi çok daha derin bir anlam taşıyor. İlke artık aramızda değil ama tabloya her baktığımızda onun kahkahalarını, renkleri özgürce kullanışını, birlikte paylaştığımız o güzel anları hatırlıyoruz. Şanslı Baykuş, her baktığımızda İlke'yi anmamız için orada duruyor ve tıpkı o yıldız gibi, bize onun ışığını hatırlatıyor.

Şimdi tekrar bu üç değerli tuvale ve o günkü duygularımızın, anılarımızın koruyucusu olan günlüklerimize baktığımızda, her bir tuvalin kendine özgü bir stile ve hikâyeye sahip olduğunu görüyoruz. O gün değerli ve eğlenceli anılar biriktirmeye ve özel gereksinimli bireylerimizin ellerinden tutmaya gittiğimiz yoldan, aslında ellerinden tutulmaya ihtiyacı olanların biz olduğumuz farkındalığıyla geri döndük. Peki başta sanki onların ellerinden tutulmaya, yardıma ihtiyaçları varmış gibi hareket etmiş, öyle düşünmüştük ki? Ön yargılarımız yüzünden. Gerçekleştirmiş olduğumuz sosyal sorumluluk projemize, sanat etkinliğini eklemek, belki bu konuda verilmiş en doğru karardı. Çünkü ne yazık ki, toplumca farklı olarak nitelendirdiğimiz, ötekileştirdiğimiz bireylerin toplumla bütünleşmesini sağlama konusunda hala fazlasıyla yetersiziz. Oysa sanat, bireylerin birbirlerini yargılamadan daha iyi anlamasına yardımcı olan en güçlü araçlardan biri. Bu sebeple kooperatif alanında otizmli ve down sendromlu bireylerle gerçekleştirdiğimiz resim etkinliği, öncesinde yetersiz olan ufukumuzu genişletti. Onların hayal gücü, yaratıcılığı ve samimiyeti bize, aslında farklı diye adlandırılan şeyin yalnızca bakış açımız olduğunu gösterdi.

Belki de artık sanatı, özel gereksinimli bireylerin penceresinden dünyaya bakmak ve daha fazla dahil etmek, daha fazla dahil olmak için daha çok kullanmalıyız. Çünkü sanat, yalnızca bir

ifade biçimi değil, aynı zamanda bireyin öz benliğiyle bağ kurduğu ve toplumsal dışlanmaya karşı bir direnç geliştirdiği güçlü bir araçtır (Vick, 2003). Tomurcuk Kooperatifi gençleri gibi özel gereksinimli bireylerin bu alanda yeteneklerini ilerletebilmeleri için daha çok imkân tanımalıyız. Çünkü sanat, yalnızca onların kendilerini ifade etmelerini sağlamakla kalmaz, aynı zamanda toplumun onları daha iyi anlamasını sağlar (Chilton ve Leavy, 2014) Sanatın, özel gereksinimli bireyler için yalnızca bir ifade aracı değil, aynı zamanda toplumun onları daha iyi anlamasını sağlayan bir köprü olduğunu unutmamalıyız. Sosyal kooperatifçilik modeline göre işleyen Tomurcuk Kooperatifi bu köprünün inşası için önemli bir alan açmaktadır.

Ataerkil Tahakküm Gölgesinde Zamana Meydan Okuyan Hayatlar: Özel Gereksinimli Bireyler ve Annelik

Tomurcuk Kooperatifi ziyaretlerimiz sırasında annelerle etkileşimlerim aile içi bağımlılık süreçleri, bakım emeği ve annelik üzerine düşünme biçimimi sorgulamama yol açtı (Gül). Ruben Hill’in bir “aile döngü süreci” kavramını açıklamak düşünce tarzımdaki dönüşümü açıklamak için faydalı olacaktır. Bu süreç iki kişinin evlenmesiyle başlayan ilk çocuğun doğumu, okul dönemi, ergenlik çağı, ikinci çocuğun doğumu, çocukların yetişkin olup evden ayrılması ve ebeveynlerin emekliliğinden sonraki yaşlılık dönemlerini kapsamaktadır (Akt. Kalkandeler-Özdin, 2022:132). Aile içi bağımlılık süreci, anne-baba ve çocuk arasında zamanla değişen dinamik bir süreçtir. Birey, çocukluk döneminde maddi ve manevi açıdan ailesine bağımlıyken, ilerleyen dönemlerde bu bağımlılık azalmakta ve hatta yön değiştirmektedir. Çocuğun ebeveyne olan bağımlılığı, ilerleyen yaşam döngüsünde ebeveynin çocuğa olan bağımlılığına dönüşmektedir.

Ancak kooperatif ziyaretimizde Yasemin Hanım’ın “Down sendromlu bireyler 0-6 yaş aralığında kalıyorlar. Bizler hayatları bu yaş aralığında süren bireylerin annesiyiz” sözleri, özel gereksinimli bireylerin aile içi dinamiklerinde bu sürecin böyle gelişmediğini fark etmemi sağladı. Sürekli annelik rolü olarak yorumlayabileceğim bu sözleri saha araştırması sürecinde tuttuğum günlüğüme not almıştım. Toplumdaki egemen aile içi yaşam döngüsü beklentisinin aksine, onların doğumla başlayan annelik rolü çocuğun ilerleyen yaşına rağmen bir değişiklik göstermemektedir. Bu durum aklımda onların annelik rolünün zamansız olduğu çağrışımını yaptı. Zamansız annelik, tüm zamanı annelik olan anneleri tanımlamaktadır. Kooperatifin ortağı annelerinden olan Zeynep Hanım geçmişte yaşadığı ve nabzını zor kontrol ettiği günlerde bir doktor tanıdığının sözlerini hatırlayarak kendilerini şu ifadelerle tanımlamıştı: “Bizler 100 metre koşucu değil, maraton koşucusuyuz.” Zamansız anneler ifadesinin bendeki karşılığı da bu uzun soluklu maratondur. Bu maratonda annelerin durma, yorulma lüksleri yoktu.

Bu tanımlama, aile döngü sürecinde kendi annemle olan ilişkilene biçimimi de sorgulamama yol açtı. Örneğin, Meltem yaptığımız resmi ya da herhangi bir etkinliği ilk olarak annesine göstermek isteyince anneme en son ne zaman tüm yaptıklarımı göstermek istediğimi hatırlamadığımı fark ettim. Ancak Yasemin Hanım'ın bahsettiği yaş aralığında kalan Meltem, Dila, Nazlı ve diğerleri hep bir anneye ihtiyaç duyuyor ve ilk olarak onlara koşuyorlardı. Diğer bir deyişle özel gereksinimli bir çocuk, farklı derecelerde olsa da her zaman ebeveynlerine, özellikle annelerine bağımlı durumdaydı.

Bu bireylerin bakımının neden anneler tarafından yüklenildiği sorusunun cevabı kapitalist üretim ve yeniden üretim ilişkilerinde gizlenmektedir. Kapitalist toplumları yalnızca ekonomi üzerinden değerlendirmek, bu yapının toplumsal yeniden üretim süreçleriyle ilişkisini görünmez kılmaktadır. Çocuk, yaşlı ve engellilere bakım verilmesini, hane işlerinin yürütülmesini ve toplumsal bağın sürdürülmesini temsil eden bakım emeği toplumsal yeniden üretimle ilişkilidir. Tarihsel olarak bu eylemler, kadınların sorumluluğuna verilmiştir. Bu sistem kadının ev içi emeğini ekonomik üretimin dışında konumlandırarak, ücretsiz ve doğal bir sorumluluk haline getirmiştir. Dolayısıyla kadınların toplumsal ve ekonomik hayattaki konumu yapısal olarak belirlenmiştir. Kapitalist toplum, üretimi erkeklerle, yeniden üretimi ise kadınlarla özdeşleştirir (Fraser, 2016:99-103). Bu ayırım hem eril tahakkümün meşrulaştırılmasına hem de kadın emeğinin maddi karşılık bulmadan dolaşımda kalmasına yol açmaktadır. Bakım emeği, sevgi, şefkat ve fedakârlık gibi kadına atanan duygularla özdeşleştirilmektedir. Kadınla özdeşleştirilen bu duygular ve yeniden üretim emeğinin kadınlarla bağdaştırılması, zamansız annelerin bakım yükünü üstlenmelerine neden olmaktadır.

Annelikle ilgili ataerkil yaklaşımın psikolojik izdüşümlerini öz düşünümsel bir yaklaşımla değerlendirmek, Tomurcuk Kooperatifi'ndeki annelerin deneyimlerinin karmaşıklığını anlamamızı sağlayacaktır. Söz konusu annelik üzerine yazmak olunca anneliğin zihnimdeki temsiline bakmak, başlı başına annelik konusundaki ön yargılarımla ilgili farkındalığının artmasını sağladı (Ayşen). Kooperatif ziyaretleri sonrasında annelik üzerine düşündükçe kendime şu soruları sordum: “Anneliği sevmemek mümkün mü? Anne olmadan ve kendi annemi severken, anneliği sevmeme lüksüm yok mu?” Bu soruya verilecek genel geçer bir cevap yoktu ve cevapların ardındaki patriyarkal varsayımları sorgulamak gerekiyordu. Aksu Bora, “ister anne olarak ister bir anneye sahip olarak, annelik kimliğinin bireyin en derin deneyimlerinin odağında yer aldığını ve toplumsal olanla bireysel olan arasındaki en önemli kesişme noktalarından biri olduğunu” belirtir (Akt. Gürçayır Teke, 2014:35). Bu kesişim annelik kimliğinin benimsenmesini etkiler. Teke (2014:45) çalışmasında çocuğunu seven ama “meslek olarak anneliği” sevmeyen bir annenin anlatısına yer verir. Anlatıda yoğun bakım emeğinin yorgunluk ve yalnızlık içeren zorlu

sürecinde anneliğinin “öyle kutsal, şahane bir şey” olarak görülmediği vurgulanır. Çocuğunu severken anneliği neden sevmediğini dile getirmek ataerkil ideolojiye karşı çıkan bir ses olarak toplumsal cinsiyet rollerini ve ideolojik baskıları sorgulamaya ve dönüştürmeye alan açabilir.

“Gönüllü çocuksuz mu olacağız yoksa çocuk sahibi olmak istiyor muyuz? İstedığımızda geç mi (!) olur?” soruları benim de gündemimde. Korku ve suçluluk, daha olmayan çocukla birlikte kendine yer buldu. Tıp, nam-ı diğer biyoiktidar aracı, almış eline megafon bağırıyor “35’e 5 var acele et!” diye ve gelecek tahayyülünün gölgesinden devam ediyor: “Geç karar verdin. Riskleri, özel gereksinimli olma ihtimalini bile bile.” Hayatta her şey ihtimal dahilindeyse, olasılıkların eşiğinde filizlenirken kaygım; baktım Tomurcuk annelerine ve korkumu ve kaygımı onların gölgesinde sağaltmak istedim.

Tomurcuk annelerinin deneyimlerine baktığımızda “Neden ben?” gibi anlam arayışını içeren kişisel sorgulamaların sonunda annelik, özel gereksinimli çocuk bağlamında yeniden inşa edilmektedir. Bu inşanın altında yatan ataerkil toplumsal dinamiklerin ve yapısal baskıların, anlam arayışını ve psikolojik süreçleri nasıl şekillendirdiği göz ardı edilmemelidir. Kadınların, çocuklarını ve anneliklerini manevi ve özcü açıklamalar üzerinden kabullenmeleri “kutsal annelik” ideolojisinin izdüşümüdür (Timurturkan, 2019:75). Kabullenilmiş kutsal annelik, idealize edilen yoğun anneliğin benimsenmesine, toplumsal cinsiyet rollerini ve buna bağlı eşitsizliklerin yeniden üretilmesine neden olur. Kadınlar bakım sürecini üstlenmeye başladıkları andan itibaren çocuklarını hayatta tutmaya, yetenek ve kapasitelerini geliştirmeye hem sosyalleştirmeye hem de çevreden korumaya çalışmaktadırlar. Bu anlamda özel gereksinimli bireylerin anneleri zamansız anneler olarak çocuklarının bakımını üstlenmektedirler.

Kooperatifi birincil bakım verenler olarak annelerin kurması, idealize edilen anneliği özel gereksinimli bireylere yönelik uzmanlaştırılmış programlarla kırmak istediklerini de gösterir. Görünmeyen ve değersizleştirilen bakım emeğine profesyonel bir biçimde ortak olmak; toplumsal cinsiyet rollerinde ve ataerkil aile düzeninde gedik açarak, annelerin ve çocuklarının yaşadıkları ayrımcılığı ve eşitsizlikleri dönüştürmektedir. Kooperatif, özel gereksinimli birey annelerinin kolektif güç kazanmalarına ve kadınların annelikle ilgili patriyarkal beklentilerden farklı kimlikler inşa etmelerine imkân tanır.

Literatürdeki çalışmalarda, özel gereksinimli bireylerin annelerinin babalarına kıyasla daha fazla psikolojik dayanıklılık geliştirdiklerini ve dönüşüm ve travma sonrası büyüme yaşadıkları ifade edilmektedir (Gökgöz, 2020; Şirin ve Ateş, 2024). Kooperatif, kadınların taşıdıkları “benden sonra sen” kaygısında özdeşlik ve duygudaşlık kurdukları ortak bir zemin oluşturmaktadır. Zemin, alarm halinde annelerin ve çocuklarının birbirini destekledikleri, güçlendikleri ve sosyalleştikleri

alandır (Gökgöz, 2020:44). Alarm halinde annelik, çocuklarını hayatta tutmak ve çevresel tehlikelerden korumak için gelişen kontrol mekanizmasıdır. Bu kontrol, annenin bakım emeğinin temel unsurlarındandır ve endişeyle karşılıklı beslenir. Gökgöz'ün çalışmasında bahsettiği bu annelik halini ilk ziyaretimizden itibaren gözlemledim. Kooperatif, derin kaygı ve korkuyu yaşayan annelerin yalnız olmadıklarını hissettikleri, bir diğerinin gözünde kendi gelecek endişelerinin izlerini gördükleri bir alandı. Öte yandan kooperatif annelerin çocuklarını emanet ettikleri bir yer olarak kendinden başkasına güvenin tesis edildiği bir yerdi. Bu anlamda özel gereksinimli bireylerin annelerinin psikolojik dayanıklılıklarının babalara kıyasla daha yüksek olduğunu gözlemledim.

Tomurcuk annelerinin yaşamlarını, mücadelelerini ve geliştirdikleri stratejileri değerlendirdiğimde, Rich'in "kurum olarak annelik" ve "deneyim olarak annelik" ayrımı aklıma geldi. İlki, diğer tüm duyguları bastıran mutlak ve evrensel annelik sevgisinden bahsederek, anneliği toplumsal beklentilere göre şekillendirir ve dayatır. Diğer annelikse kadının deneyimlerine dayalı annelik kimliği edinmesini ve bu sürecin tüm kadınlarda aynı şekilde yaşanmadığını vurgular (Timurturk, 2019:72). Bu vurgu, farklı koşullarda farklı deneyimlenen ve anlamlandırılan çeşitli anneliklerden bahsetmeyi, bakım emeği deneyimlerini sorgulamayı mümkün kılar. Kendimi tehdit altında hissettiren, şahit olduğum ve sevmediğim, ataerkil ideolojinin biçimlendirdiği ve deneyimi tahakküm altına aldığı kurum olarak annelik, çocuk olsun olmasın, deneyim olarak anneliği özgürce yaşamayı engelleyen ve dört bir koldan bizi güçsüzleştirmeye çalışan baskıcı söylem ve yapıyı ortadan kaldırma mücadelemiz ataerkil ideolojinin şekillendirdiği kurum olarak anneliğe karşı. Tomurcuk Kooperatifi deneyim olarak anneliği ön plana çıkararak ataerkil söylemi yıkma konusunda alternatif bir alan oluşturma olasılığını göstermektedir. Zamansız anneler bireysel deneyimleriyle sadece ataerkil yapıyı yeniden üretmemekte, aynı zamanda bu yapıyı dönüştürmektedirler. Kooperatifte özel gereksinimli bireyler için yürütülen programlar, kurum olarak anneliğin normatif çerçevesine karşı bir çıkış olarak çoğul ve öznel annelik pratiklerinin görünür kılınmasına ve bakım emeğinin yayılmasına alan açmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Küresel ölçekte kadın kooperatifleri toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinden muaf, girişimci kadınların ihtiyaç ve talepleri doğrultusunda daha kolay üretim ve satış yapma amacıyla bir araya geldikleri işletmeler olarak ele alınmaktadır. Bu örgütlenme biçiminin kadınları ekonomik ve sosyal olarak güçlendireceği düşünülmektedir. Oysa çocuk bakım emeği ve toplumsal cinsiyetle ilgili rol ve beklentiler kadınların kooperatifleşmesini doğrudan etkilemektedir. Mevcut

çalışmalara göre iş-aile rol sıkışması ve çocuk bakım emeği kadınların kooperatif kurmaları ve kooperatifte çalışmaları önünde engel teşkil etmektedir. Ayrıca çalışmalarda işletme mantığına göre faaliyet gösteren ve sadece kâr elde etmeyi amaçlayan kadın kooperatiflerinde kadın ortakların ekonomik olarak güçlenemedikleri vurgulanmaktadır. Bu makalede İstanbul'da özel gereksinimli bireylerin anneleri tarafından işletilen Tomurcuk Kooperatifi'ndeki öznel deneyim ve gözlemlerimizin otoetnografik değerlendirmesi sosyal kooperatifçilik modeline göre işleyen kadın kooperatiflerinin farklı bir örgütlenme modeli sunduğunu göstermektedir. Kadın ortakların çocuk bakım emeğini paylaştıkları dayanışmacı yapı ve kâr yerine özel gereksinimli bireylerin eğitimine ve toplumla bütünleşmesine öncelik verilmesi kadın kooperatifleri konusunda farklı bir modele ve bu modelin eşitlikçi ve dönüştürücü potansiyeline işaret etmektedir.

Kooperatifleşme ve bakım emeği arasındaki ilişkiyi diyalojik bir yöntemle ele alan makalemizin bulguları öncelikle kadınların toplumsal cinsiyet rol ve beklentileriyle ilişkili olarak ortaya çıkan bakım emeği yüklerini azaltmak için kooperatifleştiklerini göstermektedir. Dolayısıyla kooperatif kurucularının ve ortaklarının özel gereksinimli çocuklarına sundukları bakım emeği kooperatifleşmeleri için bir engel değil, iti güç olmuştur. Bu örnek kadın kooperatiflerinin sadece patriyarkal ilişkilerin ve eşitsizliklerin yeniden üretildiği alanlar olmadığını göstermektedir. Öte yandan kooperatif toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinden muaf bir örgütlenme biçimi değildir. Aksine bu roller kooperatifin kuruluş ve işleyişini doğrudan etkileyen özelliklerdir. Eril toplumdaki cinsiyetlendirilmiş rol ve beklentilere uygun olarak özel gereksinimli bireylerin bakımı toplumda doğallaştırılmış annelik rolünün parçası olarak görülmekte ve anneler kooperatif alanında çocuklarının bakımını üstlenmeye devam etmektedirler.

Kooperatifin toplumsal bağlamı üzerine ürettiğimiz özdüşünsel bilgiden yaptığımız bir diğer çıkarım kooperatiflerin patriyarkal kapitalizmle olan alternatif ilişkilene biçimini göstermektedir. Özel gereksinimli bireyleri fiziksel ve bilişsel gelişimi geri, eğitilmesi gereken bireyler olarak ele alan ve tektipleştiren, nesneleştiren epistemolojik yaklaşımın aksine, özdüşünsellik ve konumsallık kavramlarından yola çıkarak projemizin katılımcısı olan bireylerle ilgili sunduğumuz diyalojik bilgi bu ilişkilene biçimini göstermek için önemlidir. Alan deneyimlerimiz ve gözlemlerimiz kadın kooperatiflerini kârı ve satışı önceleyen, piyasa beklentilerine göre işleyen bir işletme olarak ele alan yaklaşımın aksine, bireylerin eğitim ve toplumla bütünleşmesini önceleyen sosyal kooperatifçilik modeline göre işleyen kadın kooperatiflerinin alternatif bir örgütlenme modeli oluşturduğunu göstermektedir.

Kooperatif alanındaki sanat ve oyun etkinlikleri ve diğer saha ziyaretlerimiz sırasında deneyimlenen araştırmacılar ile katılımcılar arasındaki özne-özne diyaloguna dayalı sosyal

etkileşimler araştırmacıların özel gereksinimli bireylerle ilgili ön yargılarını dönüştürmüş ve böylelikle özel gereksinimli bireylerin toplumla bütünleşmesini sağlamıştır. Proje ekibinde yer alan sosyoloji ve psikoloji bölümünden kadın lisans öğrencisi araştırmacıların down sendromlu ve otizmli bireylerin iletişim kurması güç ve motor becerileri zayıf bireyler olduklarına dair ön yargıları, kooperatifte eğitim gören bireylerin yaklaşımları ve etkinliklerdeki davranışları sonucunda dönüşmüştür. Proje kapsamında yürütülen sanat ve oyun etkinlikleri sırasındaki etkileşimlerdeki özgün ifade biçimleri, yorumları, renk seçimleri, resimlere yaptıkları eklemeler ve oyunlardaki algı ve becerileri söz konusu ön yargıları geçersiz kılmıştır. Özel gereksinimli bireyler, çocuk bakım emeği ve kadın kooperatifleşmesi arasındaki ilişkilenebilir farklı kooperatifçilik modellerini göz önünde tutarak değerlendirecek yeni çalışmalara ihtiyaç vardır.

Yazarın Notu

Bu makale 20.Eylül.2024-30.Nisan.2025 tarihleri arasında yürütülen “Dezavantajlı Bireylerin Karşılaştıkları Ayrımcılıklarla Mücadelede Yenilikçi Bir Model: Sosyal Kooperatifçilik” başlıklı İstanbul Nişantaşı Üniversitesi BAP- Sosyal Sorumluluk Projesi bulgularına dayanmaktadır. Bu çalışma Nişantaşı Üniversitesi Bilimsel Faaliyetler Koordinatörlüğü’nce desteklenmiştir. Proje Numarası: 2024/BFK/S4, 2024. Projemizin yürütülmesini mümkün kılan Tomurcuk Kooperatifi yöneticileri Gülser Özkan ve Yasemin Güler’e, kooperatifin değerli ortaklarına ve özel gereksinimli gençlerine teşekkür ederiz. Projemiz sürecinde vefat eden Tomurcuk Kooperatifi genci İlke Mermerci’yi tanıma ve birlikte çalışma imkânı bulduğumuz için kendimizi çok şanslı hissediyoruz. Bizlere kattıkları için İlke’ye ve diğer özel gereksinimli gençlere çok teşekkür ederiz.

Kaynakça

- Ağca-Varoğlu, F. G., Bingöl, M., Karakurt, Z., Çoban, B., Kılıç, G., Kaplaner, N. ve Zengin, S. (2022). Fragments of everyday life in a pandemic: Autoethnographic reflections of young women from Eastern and Southeastern Turkey. *Fe Dergi*, 14 (1), 50- 63.
- Akar, B. G. (2024). Türkiye’de kadın kooperatiflerinin statü sorunu: Doğru yerde konumlanabilmek (İşçi kooperatifleri örneği). *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(3), 603–625.
- Altan-Olcay, Ö. (2016). The entrepreneurial woman in development programs: Thinking through class differences. *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 23(3), 389–414.
- Arnheim, R. (2004). *Sanat ve görsel algı*. Metis Yayınları.

- Atay, T. (2022). Sunu. Der. R. Harmanşah ve Z.N. Nahya. *Etnografik Hikayeler: Türkiye’de Alan Araştırması Deneyimleri* içinde (ss.9-17), Metis Yayınları.
- Canlı, T. (2024). Sembolik oyunun otizmde yeri ve önemi. *Premium e-Journal of Social Sciences (PEJOSS)*, 8(49), 1738-1745.
- Çelik, H. (2013). Kültür ve kişisel deneyim: Bir araştırma yöntemi olarak otoetnografi. *İstanbul Sosyal Bilimler Dergisi*, 6, 1-14.
- Chilton, G., ve Leavy, P. (2014). *Arts-Based research practice: Merging social research and the creative arts*. Oxford University Press.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Tarım ve Orman Bakanlığı, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. *Kooperatif işletmeciliği*. Ankara.
- Çopuroğlu, Y. C., ve Mengi, A. (2014). Toplumsal dışlanma ve otizm. *Electronic Turkish Studies*, 9 (5), 612-614.
- Değirmenci, S. (2023). Örgütlenme modeli olarak kadın kooperatifleri: Patriyarkal kapitalizmde başarı kriterlerinin eleştirisi. *Fe Dergi*, 15 (1), 210-230.
- Derer, A. (2018). Otizmlı çocuklarda fiziksel aktivite, motor yeterlik ve sosyal beceri düzeyinin incelenmesi (Yüksek Lisans Tezi, *Pamukkale Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü*).
- Dewey, D., Cantell, M., ve Crawford, S. G. (2007). Motor and gestural performance in children with autism spectrum disorders, developmental coordination disorder, and/or attention deficit hyperactivity disorder. *Journal of the International Neuropsychological Society*, 13(2), 246-256.
- DSÖ. (1980). *International classification of impairments, disabilities, and handicaps: A manual of classification relating to the consequences of disease* (WHA29.35). World Health Organization.
- Duguid, F., Durutaş, G. ve Wodzicki, M. (2015). *Türkiye’de kadın kooperatiflerinin mevcut durumu*. Dünya Bankası.
- Erdoğan, M., ve Vatandaş, C. (2020). Bireysel ve toplumsal dışlanma pratiği: Önyargı ve ayrımcılık. *Journal of Human and Social Sciences*, 3(1), 474-485.
- Fraser, N. (2016). Contradictions of capital and care. *New Left Review*, 100, 99-117.

- Gökgöz, Ç. (2020). *Down sendromu tanısına sahip çocukların annelerinin, travma sonrası büyüme bağlamında deneyimlerinin incelenmesi* (Yüksek lisans tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Gönüllü Atakan, A. ve Çoban, A. (2022). *Türkiye’de kadınların kooperatifler yoluyla güçlenmesi: yasal ve yapısal stratejiler*. ILO.
- Gürçayır Teke, S. (2014). Dönüşen anneliğe yönelik netnografik bir analiz: Blogger anneler. *Milli Folklor*, 26(103), 23-47.
- Güven, D. (2021). Kapsamlı cinsellik eğitimi ve otizm spektrum bozukluğu olan bireyler. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 8(66), 284-300.
- ICA. (2024). *Cooperative identity, values and principles*. ICA. <https://ica.coop/en/whats-co-op/co-operative-identity-values-principles#toc-definition-of-a-cooperative->
- ILO. (2018). Türkiye’de sosyal kooperatif eğitim ve tanıtım treni. <https://www.ilo.org/tr/resource/article/turkiyedeki-sosyal-kooperatif-egitim-ve-tanitim-treni>
- ILO. (2022). Türkiye’de kadınların kooperatifler yoluyla güçlenmesi: Yasal ve yapısal stratejiler ILO Türkiye raporunda öne çıkanlar: Tespitler-öneriler. ILO.
- Kadak, M. T. ve Yavuz M. (2019). Otizm spektrum bozuklukları-güncel bilgilerimiz neler. *İstanbul Kanuni Sultan Süleyman Tıp Dergisi*, (11), 12- 15.
- Kalkandeler-Özdin, N. (2022). Yalnızlık ve toplumsal değişim. İçinde E. Süleymanlı, N. Kalkandeler & N. K. Özdin (Ed.), *Aile ve yalnızlık: IV. Uluslararası Yalnızlık Sempozyumu Kitabı*, Üsküdar Üniversitesi Yayınları.
- Kandinsky, W. (1912). *Über das geistige in der kunst: insbesondere in der malerei; mit acht tafeln und zehn originalholzschnitten*. R. Piper & Co.
- Karal, Y. Taşdemir, D. ve Öngöz, S. (2023). Özel gereksinimli bireylerin eğitiminde bir öğrenme materyali olarak robotlar. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(1), 170-183.
- Korkmaz, S. (2021). Down sendromlu ergen çocuk sahibi olan ailelerin cinsiyete bağlı olarak anksiyete, depresyon, baş etme yöntemleri ve yaşam kalitesi bakımından incelenmesi. (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Psikoloji Anabilim Dalı).
- Kurtege Sefer, B. (2024). Kadın kooperatiflerinde yönetici stratejileri ve yöneticilerle ortaklar arası hiyerarşik ilişkiler. *Fe Dergi*. (16)1, 215-246.
- Mert Yılmaz, G. R. (2023). Sosyal kooperatifçilik. <https://www.sosyalkooperatif.com/cocuk-bakim-kooperatifleri>

- Nahya, N. Z. ve Harmanşah, R. (2022). Kendini ve ötekini yazmak: alan araştırması ve deneyim. Der. R. Harmanşah ve Z.N. Nahya. *Etnografik Hikayeler: Türkiye’de Alan Araştırması Deneyimleri* içinde (ss.9-17), Metis Yayınları.
- Ökcün-Akçamuş, M. Ç. (2016). Otizm spektrum bozukluğu olan çocukların sosyal iletişim becerileri ve dil gelişim özellikleri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 17(02), 163-192.
- Olçay-Gül, S., ve Tekin-İftar, E. (2012). Otizm spektrum bozukluğu tanısı olan bireyler için sosyal öykülerin kullanımı. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 13(02), 1-24.
- Şenlik, Z. A., Kul, M., Karataş, İ. ve Mülhim, M. A. (2017). Beden eğitimi ve spor dersinin down sendromlu çocukların ruhsal uyum düzeylerine etkisi. *International Journal of Cultural and Social Studies* 3, 263- 282.
- Şirin, Ş., ve Ateş, E. (2024). Down sendromlu çocukların ailelerinde dayanıklılık: Kanıt temelli bir değerlendirme. *Mevzu – Sosyal Bilimler Dergisi*, Ö2(Özel Eğitimde Disiplinlerarası Çalışmalar Özel Sayısı), 209-232.
- Su, D., ve Taşkıran, A. (2022). Otizmlı çocuklarda motor beceri ve değerlendirilmesi. *Asya Studies*, 6(20), 315-324.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2019). Bakan Pekcan, İstanbul’da sosyal kooperatif eğitim ve tanıtım treni uğurlama törenine katıldı. <https://ticaret.gov.tr/haberler/bakan-pekan-istanbulda-sosyal-kooperatif-egitim-ve-tanitim-treni-ugurlama-tore>
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2024). Kooperatif bülteni. Ticaret Bakanlığı.
- Taşkesen, Ü. S., Genç, M. A., ve Danış, S. (2023). Otizm spektrum bozukluğu olan bireylerin resimlerinin incelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 52(239) 2033–2052.
- Taşkesen, Ü. S., Genç, M. A., ve Danış,S. (2023). Otizm spektrum bozukluğu olan bireylerin resimlerinin incelenmesi. *Milli Eğitim*, 239 (52), 2033-2052.
- Timurturkan, M. (2019). Annelik, söylem ve iktidar: eleştirel bir tartışma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(47), 64-78.
- Turgut, B.H. (2022). Kadın araştırmalarında meta-diyalojik yöntem arayışları: Bir alan deneyimi olarak otoetnografi. *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi - Istanbul University Journal of Women’s Studies*, 25, 111–140.

- Uğur Çınar, M., Çınar, K., Öncüler-Yaylalar, E. ve Akyüz, S. (2022). The political economy of women's cooperatives in Turkey: A social reproduction perspective. *Gender Work Organ*, 1-22.
- Vick, R. M. (2003). A brief history of art therapy. *Art Therapy: Journal of the American Art Therapy Association*, 20(1), 5–10.
- Walby, S. (2014). *Patriyarka kuramı*. (Çev. H. Osmanağaoğlu). Dipnot Yayınevi.
- Winner, E. (1996). *Gifted children: Myths and realities*. Basic Books.
- Yılmaz, A. ve Şahin, M. (2022). Down sendromlu bireylerin gelişiminde sporun etkisi, : Dolayoba bütünleşik fiziksel aktivite merkezi örneği. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 9 (1), 319-331.
- Yüzügüldü, M. A. (2023). Down sendromlu çocukların gelişimsel özellikleri, rehabilitasyon imkânları ve ekip çalışmasında çocuk gelişimcinin rolü üzerine bir derleme. *Journal of Sustainable Educational Studies (JSES)*, 4(3), 232- 242.

Türkiye’de Müzeciliğin Gelişiminde Kadınların Katkısı

The Contribution of Women in the Development of Museums in Turkey

Mehmet Emin Kahraman*

Öne Çıkanlar:

- Türkiye müzeciliğinde kadınların öncü katkıları belgelendi.
- Kadın arkeolog ve müzecilerin tarihsel etkisi ortaya kondu.
- Kültür kurumlarında kadın istihdamı için öneriler sunuldu.
- Avrupa ve Anadolu’daki kadın başarıları karşılaştırmalı incelendi.

Öz: Müze, uzmanlar tarafından tarihi, kültürel, teknolojik, bilimsel veya sanatsal nesnelerin arşivlendiği, korunduğu ve sergilendiği yapıdır. Müzeler ve müzecilik 19. yy.’da başlamıştır. Müzeciliğin temeli olan arkeoloji bilimi ise toprak altında kalmış eserleri gün yüzüne çıkararak toplumların dini kitaplarda ve masallarda öğrendiği geçmiş toplumlarla ilgili doğru bilgilere ulaşılabilmesini sağlamıştır. Arkeolojik kazılar açık arazide ve zor koşullarda yürütüldüğü için öncelikle erkeklerin görev almasına neden olmuştur. Kadınların Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi ile yasal haklar kazanmaya başlamasıyla bilim, sanat ve edebiyatla birlikte daha sonra arkeolojiyle de ilgilenen ve önemli başarılar elde edebilmişlerdir. Benzer gelişmeler Osmanlı Devleti’nin son döneminde de yaşanmış, kadınların arkeoloji ve müzeciliğe yönelmiştir. Bu öncü kadınlar sayesinde arkeoloji ve müzecilikte kadın istihdamı artmış ve kadınların başarıları ile müzelerimiz gelişmiştir. Aynı zamanda üniversitelerde de müzebilimini destekleyen Arkeoloji, Sanat tarihi, Antropoloji, Arşivcilik, Hititoloji, Eski Dil Bilimi, Sümeroloji, Tarih, Restorasyon, Filoloji ve müzecilik bilim dalları açılarak müzelere uzmanlar yetiştirilmeye başlanmıştır. Fakat Türkiye’de müzeciliğin gelişimiyle ilgili akademik yayınlar incelendiğinde öncü kadınlara yeterince yer verilmediğine ulaşılmıştır. Bu eksikliğin giderilmesi amacıyla hazırlanan bu çalışmada Türkiye’deki müzelerin gelişiminde kadınların etkisi incelenmiştir. İlk bölümde erkek egemenliğinde başlayan arkeoloji ve müzeciliğin gelişimi özetlenmiş, daha sonra Avrupa’da ve Anadolu’da arkeoloji ve müzecilikte başarılar elde eden kadın müze bilimci ve arkeologlara yer verilmiştir. Çalışmada ayrıca gelişmiş ülkelerin kadın istihdam oranlarına değinilmiş ve Türkiye’deki kültür sanat kurumlarında kadın yönetici ve istihdamının artırılmasına yönelik önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Müzecilik, Arkeoloji, Sanat Kültür Yönetimi.

*Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Sanat Bölümü,
kahramanmehmetemin@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2089-3067.

Highlights:

- Women's pioneer roles in Turkish museology are documented.
 - The study reveals women's impact in archaeology and museums.
 - Suggestions to boost women's roles in cultural sectors are given.
 - Women's achievements in Europe and Anatolia are compared.
-

Abstract: A museum is a structure where historical, cultural, technological, scientific or artistic objects are archived, preserved and exhibited by experts. Museums and museology began in the 19th century. The science of archaeology, which is the basis of museology, has unearthed artifacts buried underground and has enabled societies to access accurate information about past societies that they learned in religious books and fairy tales. Since archaeological excavations were carried out in open areas and under difficult conditions, men were primarily assigned to the task. With the beginning of women gaining legal rights with the French Revolution and the Industrial Revolution, they were able to deal with science, art and literature, and later archaeology, and achieved significant successes. Similar developments occurred in the last period of the Ottoman Empire, and women turned to archaeology and museology. Thanks to these pioneering women, women's employment in archaeology and museology increased and our museums developed with the successes of women. At the same time, the branches of Archaeology, Art History, Anthropology, Archiving, Hittitology, Ancient Linguistics, Sumerology, History, Restoration, Philology and Museum Studies that support museum science have been opened in universities and experts have been trained for museums. However, when academic publications on the development of museums in Turkey are examined, it has been found that pioneer women are not given enough space. In this research prepared to eliminate this deficiency, the effect of women on the development of museums in Turkey has been examined. In the first part, the development of archaeology and museum studies that started under male domination is summarized, and then women museum scientists and archaeologists who achieved success in archaeology and museum studies in Europe and Anatolia are included. The research also touches on the female employment rates of developed countries and offers suggestions for increasing the number of female managers and employment in culture and arts institutions in Turkey.

Keywords: Women, Museum Studies, Archaeology, Art Culture Management.

Summary

A museum is a structure where historical, cultural, technological, scientific or artistic objects are archived, preserved and exhibited by experts. Museums and museology began in the 19th century. Museums began to serve as permanent exhibition spaces that offered their collections to enthusiasts. From the first museums to the present day, there has been change and development in the scope of museums. With the changes, museums have been gathered under the branch of museology and transformed into a scientific field. Archaeology, which is the basis of museology, has unearthed artifacts buried underground and enabled societies to access accurate information about past societies that they learned in religious books and fairy tales. Since archaeological

excavations were carried out in open areas and under difficult conditions, men were primarily assigned to the task. As women began to gain legal rights with the French Revolution and the Industrial Revolution, they were able to engage in science, art and literature, and later archaeology, and they were able to achieve significant successes. As in every branch of science, women who tried to find a place in the field of art and culture management, which started under male dominance, were first interested in music, dance, handicrafts and literature, and then turned to painting and other art fields. The 20th century was a turning point and women were able to take on more duties in archaeological excavations. While gender equality has been discussed in 21st century modernity, according to research conducted in Europe, the fact that the rate of women in museum directors is 10% and the rate of women working in museums is 35% shows that women still do not have equality in the art and culture economy today. Similar developments occurred in the last period of the Ottoman Empire, and women turned to archaeology and museum studies. After the declaration of the Republic, Archaeology, Art History, Anthropology, Archiving, Hittitology, Ancient Linguistics, Sumerology, History, Restoration, Philology and museum studies were opened in universities to support museology and experts were started to be trained for museums. Following the first generation of women workers such as Seniha Sami Moralı, Halet Çambel, Jale İnan, Nimet Özgüç, it has enabled the training of women archaeologists/museum scientists such as Muazzez İlmiye Çığ, Ayşe Muhibbe Darga, K. Aslıhan Yener, Havva İşkan Işık, Tomris Bakır, Yasemin Cebenoyan, Serra Durugönül and Tomur Atagök. However, when academic publications on the development of museums in Turkey are examined, it is revealed that pioneering women have not been given enough space. In this research prepared to eliminate this deficiency, the impact of women on the development of museums in Turkey is examined. In the first section, the development of archaeology and museums that started under male dominance is summarized, and then women museum scientists and archaeologists who achieved success in archaeology and museums in Europe and Anatolia are included. The research has also touched on the female employment rates of developed countries and made suggestions for increasing the number of female managers and employment in culture and arts institutions in Turkey.

Giriş

Müzeler, bünyelerindeki koleksiyonu meraklılarına sunan kalıcı sergileme mekanları olarak hizmete başlamıştır. İlk müzelerden günümüze kadar müzelerin kapsamında değişim ve gelişim yaşanmıştır. Değişimlerle birlikte müzeler müzecilik dalı altında toparlanarak bilimsel bir alana dönüşmüştür. Müzelerin kapsamıyla birlikte yönetiminde de değişiklikler olmuş ve kadınların görev almalarına imkân tanınmıştır. Tabi ki bu süreç bir anda başlamamış, öncelikle

müzeciliğin temeli olan arkeolojinin desteğiyle olmuştur. Bu yüzden müzeciliği anlamak için arkeolojiyi de araştırmak gerekmektedir.

Arkeoloji bilimi; eski eserler bilimi olarak da tanımlanır ve geçmişte insan elinden çıkmış her türlü nesneyi araştıran, bulan, tarif ve tasnif eden ayrıca anlamlandıran bir bilim dalı olarak tarif edilir (Şahin, 2019:2402). Arkeoloji, insanlık tarihinin kültürel geçmişini, değişimini ve bunların birbirleriyle olan ilişkilerini konu alır. Arkeolojiden beklenen şey, geçmişe ait bir şeyler bulmak değil, geçmişini anlayabilmektir. Bu sayede, mevcut veriler günümüzde yaşayan insanların kültürel birikimlerine katkıda bulunur. İnsanlar, bu gelişim süreci içindeki yerlerini anlar ve bu birikimi gelecek kuşaklara iletirler (Özbilen, 2020:41-42).

Arkeoloji bilimi 18. yy.'da başlasa da geçmiş toplumlara olan merak dini kitaplardaki hikayelerden ötürü yüzyıllar önceden başlamış ve kayıp toplumlara ait kalıntılar ile dini hikayelerin gerçekliği ispatlanmaya çalışılmıştır. Fakat bu süreç bilimsel yollarla olmadığı için arkeolojinin ilk kazısı Özbaşaran'a göre "Amerikalı arkeolog T. Jefferson'ın 18. yüzyılın sonunda, Virginia'da başlattığı araştırmalar; amaç, yöntem ve kazı tekniklerinin tarihçesi yönüyle arkeoloji dünyasındaki ilk bilimsel kazı olarak kabul edilir (Özbaşaran, 2002:164, akt Özbilen, agm., 41).

Arkeoloji bilimi geçmişle merakla birlikte geçmişe ait objelerin toplanmasıyla da gelişmiştir. Antik döneme merak ve kültürle ait objelerle koleksiyon oluşturma kültürü sömürgecilikle birlikte başlamış ve arkeoloji bilimiyle profesyonel hale gelmiştir. Zengin ve aristokrat Avrupalıların sömürgecilikle elde ettikleri objeleri evlerinde sergilemeye başlamışlardır. Uzun Aydın'a göre toplama ve keşfetme arzusu insanları zamanla müzecilik ve müze kavramlarına götürmüş ve sanat koleksiyonculuğu ortaya çıkmıştır (2020:88). Koleksiyoner, nesneyi ait olduğu zamandan ve mekândan, mahkûm olduğu bu yok oluştan kurtararak üzerindeki iz, anlam ve tüm tarihsel halesiyle, dolayısıyla biricikliğiyle bugüne dâhil ederken hem yaşamaya hem de bugünü geçmişle birleştirerek geleceğe dair umuda da göz kırpmaktadır (Ayyıldız, 2015:41). Koleksiyoncuların kişisel koleksiyonlarını sergilemeleri ile koleksiyonculuğun soylu aileler arasında yayılması teşvik edilmiş ve bu gelenek daha sonra müzeciliği başlatmıştır.

Koleksiyon eşyalarını sergileme kültürü ile müzeciliğin temelleri atılmıştır. Arkeolojinin amacı diriltmek ise, müzelerinki de yeni hayat vermektir (KTB, 2024). Kazılarda elde edilen eserler müzelerde sergilenerek toplumun kültürel ve sanatsal gücü vurgulanmıştır. Bu yüzden 19. yy arkeolojik kazıların yoğunlaştığı dönem olmuştur. Özellikle Mısır, Anadolu, Mezopotamya ve güney doğu Avrupa topraklarında kazılar yoğunlaşmıştır. İzinsiz yapılan kazıların ve arkeologlarca kaçırılan sayısız eserden ötürü 19. yy. kazıları günümüz arkeoloji biliminin karanlık

dönemi olarak görülmektedir. Fakat bu olumsuzluklara rağmen 20. yy.’da müzeciliğin gelişmesini ve günümüz modern müzeciliğine ulaşmasında başlangıç süreci olmuştur.

Müze; toplumun hizmetinde olan ve onun gelişimi için çalışan, insanlığın somut ve somut olmayan kültürel mirası ile çevresini tanıması ve sahiplenmesi amacıyla ilmi yöntemlerle açığa çıkaran, inceleyen, değerlendiren, koleksiyonlar oluşturan, koruyan, tanıtan, sürekli ve geçici olarak sergileyen, eğiten, kültürel, sanatsal zevkini ve dünya görüşünü geliştirmesinde etkili olan, kamuya açık, kâr amacı gütmeyen daimî kuruluştur (ICOM, 2024). Sonuç olarak müze, içerisindeki kalıcı koleksiyonu koruyan, sergileyen ve ziyaretçilerini bilgilendirip eğiten kurumlardır (Kahraman, 2018).

Avrupa’da başlayan müzecilik anlayışı Osmanlı Devleti’ni de etkilemiştir. Batılılaşma hareketlerinin ardından yöneticilerin ve elçilerin özellikle yurt dışı seyahatlerinde gezilen müzeler ve incelenen koleksiyonlar Osmanlı Devleti’nde müze girişimini başlatmış ve müzecilik Müze-i Hümayun ile başlamıştır. Aydın’a göre, Müze-i Hümayun’un çekirdeğini oluşturan Aya İrini Kilisesi, İstanbul’un fethinden itibaren bir silâh deposu işlevi gördüğünden burada gerek Osmanlı tarihi boyunca kullanılmış gerekse savaş ganimeti olarak ele geçirilmiş askerî teçhizatın meydana gelen önemli bir koleksiyon bulunmaktaydı. 1846’da Tophâne-i Âmire müşiri Rodosizâde Damad Fethi Ahmed Paşa, Aya İrini Kilisesi’ndeki silâhları tanzim ettirmiş, Mecma-i Eslaha-i Atika ve Mecma-i Âsâr-ı Atika koleksiyonunu meydana getirmiştir. Bu koleksiyon İstanbul’un ve Türkiye’nin ilk müzesi sayılır (2012).

Müze-i Hümayun’a 1869’da Galatasaray Lisesi’nin öğretmenlerinden Bay Goold buraya müdür tayin edilmiş, daha sonra M. Dethier ve ardından 1881’de ünlü müzecimiz Osman Hamdi Bey getirilmiştir. Osman Hamdi Bey ilk iş olarak bir Asar-ı Atika Nizamnamesi (Eski Eserler Tüzüğü) hazırlamış ve müze binasını (Arkeoloji Müzesi) yaptırmıştır (Kahraman, 2018:28). Osman Hamdi Bey tüm valilere gönderdiği yazı ile bölgelerinde bulunan tarihi eserleri İstanbul’a göndermelerini istemiştir ve günümüzdeki Arkeoloji Müzesi’nin deposundaki binlerce eser bu talebin ardından gönderilen eserlerdir. Osman Hamdi Bey’in bu girişimi, ülkede arkeolojik kazılar yapan Fransız, İngiliz ve Alman arkeologların her bulduğu eseri ülkelerine götürmeleriyle başlayan tarihi eser kaçakçılığının önüne geçmeyi ve eserleri bir araya toplamayı amaçlamaktaydı fakat bu dönemde ülkede halen bilimsel anlamda arkeolog yetiştiren okulların olmaması eserlerin sökülüp gönderilirken zarar görmelerine neden olmuştur. Eserlerden zarar görenlerin olduğu bilirse de eserlerin çalınmadan İstanbul’a ulaştırılması önemli bir başarı olmuştur. Bu sayede yeni bir müze binasına ihtiyaç duyulmuş ve padişahın izniyle müze binasının inşaatına başlanılmıştır. Ayrıca Müze-i Hümayun ile toplumda tarihi eserlere merak ve saygı da artmıştır. Geçmişe olan

merak antik yapılara ziyareti başlatmış ve arkeolojik kazı yapılan bölgeler gezilerek antik dönem toplumların yaşamları hakkında bilgiler edinilmiştir. Sadece Avrupalı ressamın tablolarıyla ve mitolojik hikayelerle bilinen bilgiler antik kentleri gezdikçe pekiştirmiş, antik toplumlara ait yapılar insanların ilgisini çekmiştir. Antik kentlerin gün yüzüne çıkması geçmişle ilgili merakları giderse de elde edilen toprakaltı eserlerin muhafazasına ait bir alt yapı olmadığı için arkeologlar tarafından yurt dışına kaçırılmalarını da kolaylaştırmıştı. Uzun yıllar yurt dışına kaçırılan toprakaltı eserlerin önüne geçebilmek için müzenin oluşturulması elzem olmuştu. Bu sürecin kahramanı Osman Hamdi Bey olmuştur.

Osman Hamdi Bey'in çabaları, müzeciliğin gelişimine büyük katkı sağlamıştır. Öncesinde de Aya İrini Kilisesi'nde oluşturulan arşivleme süreci kolay olmamıştır. Osmanlı Devleti'nin ekonomik olarak çöktüğü ve savaşımlardan ötürü tüm bütçenin savaşa ve sağlığa harcanması toprakaltı eserlerin korunma çabalarını bir lüks olarak görülmesine neden olmuştur. Bu yüzden düşük bütçeyle yapılan çalışmaların temelini vatanseverlik oluşturur. Tüm çabalamaların yanı sıra Padişahın da desteği ile önce Aya İrini Kilisesi'ndeki toplama süreci ve sonrasında Müze-i Hümayun ile daha bilinçli saklama süreci Anadolu'nun yağmalanmasını yavaşlatabilmiştir. Osman Hamdi Bey'de bu bilinçle karşılıksız hizmetin sembolüne dönüşmüş ve Müze-i Hümayun ile ülkemizde profesyonel müzeciliğe geçişi başlatmıştır.

Müzenin açılması İstanbul'daki sanat meraklılarını bir araya toplamayı başarmıştır. Müze ve sergilenen eserler İstanbul'da oluşmaya başlamış sanat camiasını canlandırmış ve Osmanlı Devleti'nde sanat ve kültür ekonomisinin güçlenmesini sağlamıştır. Osmanlı'da Batılılaşma hareketiyle sanata ilgi artmış ve kadınlar da sanat eğitimi alabilmişti. Bu gelişmelerin ardından önce arkeoloji ardından da müzeyle birlikte kadınların da erkekler gibi sanat ve tarihe yönelimleri artmıştır. Ailelerinin desteğiyle resim yapabilen kadınların ardından Müze-i Hümayun'un açılmasıyla birlikte arkeolojiye, sanat tarihine ve müzeciliğe yönelen kadınlar öncelikle merakla başladıkları eğitimlerine daha sonra kurumlarda çalışma arzularını törpülemiştir fakat bu gelişmelere rağmen ismi geçen tüm yöneticilerin ve çalışanların erkek olması sanat ve kültür yönetiminin sadece erkeklerden oluşması kadınların yer edinmesini güçleştirmiştir.

Kadınların iş kolunda yer edinmeleri kolay olmamıştı. Bu yüzden iş hayatına atılan ilk kadınların yaşadıkları zorluklar ve açtıkları yollarda devam eden kadınların çabaları günümüzdeki kadın istihdamının temelini atmıştır. Üzerinden yüzyıl geçmesine rağmen günümüzde kadın istihdamında istenilen seviyeye ulaşamaması öncü kadınlar hakkında araştırmaların önemini artırmaktadır. Arkeoloji ve müzecilik ile ilgili yapılan literatür taramasında sanat ve kültür alanında çalışmış kadınları anlatan yayınların sınırlı sayıda olduğu anlaşılmıştır. Araştırmacı

Serpil Çakır “Kadın Tarihi Araştırmaları Türkiye Bibliyografyası” isimli araştırmasında 2019 yılına değin Türkiye’de kadın tarihine ilişkin olarak yapılan 680 çalışmayı, belli konu başlıkları altında gruplayarak incelemiştir (Çakır, 2021:96).

680 akademik yayın içinde sanat başlığı altında sadece altı yayında kadın arkeolog ve müzebilimcilere yer verildiği görülmüştür. Bunlardan ikisi de iki arkeoloğa (Halet Çambel ve Jale İnan) ait biyografi kitabıdır. Diğer arkeolog ve müzebilimci kadınlarla ilgili akademik araştırmalar ise maalesef yapılmamıştır. Mevcut bilgiler ise sadece Wikipedia.com gibi internet sitelerinde yer almaktadır. Özellikle ilk kadın girişimcilerin yeterli kadar anlatılmaması arkeoloji ve müzecilikte kadınların desteğini ve önemini unutturmaktadır. Örneğin ilk müze bilimci kadın Seniha Sami Moralı hakkında akademik yayın yapılmaması kadınlarla ilgili akademik araştırmalardaki eksiklikleri ispatlamaktadır. Bu amaçla öncü kadın arkeolog ve müze bilimcilerle ilgili araştırma yapılmıştır.

Arkeoloji ve Müzecilikte Kadınlar

Arkeoloji bilimi ve arkeolojiyi destekleyen tarih, sanat tarihi, restorasyon, antropoloji ve filoloji gibi bilim dalları öncelikle Avrupa’da başlamıştır. Özellikle din ile başlayan geçmişe merak ve mitolojik hikayelerin etkisiyle İngiltere, Fransa, İtalya ve Danimarka’da da arkeolojik kazılar yapılmış ve bunlardan 18. yy.’da Pompei şehrinin planlı olarak kazılması arkeoloji biliminin temelini oluşturmuştur. Daha sonra Filistin, Mezopotamya ve Mısır topraklarında kazılar başlatılmış ve Akdeniz çevresinde yoğunlaşmıştır.

Arkeolojik kazılar açık arazide ve zor koşullarda yürütüldüğü için öncelikle erkeklerin görev almasına neden olmuştur. Fakat arkeologların eşleri veya yakın çevrelerinde bulunan kadınların kazı alanlarında yardım etmeleriyle kadınlar arkeolojik kazı alanlarında görev almaya başlamıştır. Arkeoloji bilimi ile Oxford gibi önemli eğitim kurumlarında yer edinmesiyle birlikte kadın öğrenciler arkeolojiye merak salmış ve akademik eğitime yönelebilmiştir. Bu eğitim kurumları sayesinde arkeoloji biliminde erkek egemenliğine rağmen Avrupa’da önemli kadın arkeologlar yetişmiştir. Gertrude Caton-Thompson, Grace Crowfoot, Frederica de Laguna, Caroline Dormon, Edith Hall Dohan, Harriet Boyd Hawes, Dorothy Cross Jensen, Semni Karouzou, Mary Butler Lewis, Margaret Murray, Hilda Petrie, Dorothy Popenoe, Tatiana Proskouriakoff, Elizabeth Titzel Riefstahl, Doris Zemurray Stone, Marian E. White, Sara Yorke Stevenson, Jane Dieulafoy, Anna Apostolaki ve Tessa Verney Wheeler, Kathleen Kenyon, Gertrude Bell, Harriet Boyd Hawes, Dame Mary Leakey dönemin en önemli kadın arkeolog ve akademisyenlerdendir.

Kadın arkeologların arazi çalışmalarında bulunmaları daha sonra müzelerde de çalışabilmelerine imkân sağlamıştır. Ayrıca filoloji, antropoloji, tarih ve sanat tarihi eğitimi alan kadınlarda müzelere yönelmişlerdir. Müzelerde çalışan ilk kadınlar şunlardır; Anna Apostolaki (1926'da Ulusal Dekoratif Sanatlar Müzesi'nin ilk küratörü), Caton Thompson (Tarih Öncesi Toplum ve Kraliyet Antropoloji Enstitüsü gibi kuruluşlarda çalışmış), Sara Yorke Stevenson (Pennsylvania Üniversitesi Arkeoloji ve Antropoloji Müzesi'nin kurucularındandır ve Penn Müzesi'ndeki Mısır Koleksiyonu'nun ilk küratörü), Edith Hall Dohan, (1912'de Penn Müzesi'nin Akdeniz Bölümü'nün küratör yardımcısı, 1921'de danışman ve 1930'da yardımcı küratörü olmuştur. 1942'de Pennsylvania Üniversitesi Müzesi'nin küratörü olmuştur), Semni Karouzou (Atina'daki Ulusal Arkeoloji Müzesi'nde seramik koleksiyonlarının Küratörü), Elizabeth Titzel Riefstahl (Brooklyn Müzesi'nde Antik Sanat Küratörü), Doris Zemurray Stone (Kosta Rika Ulusal Müzesi'nin direktörü), Marian E. White (Buffalo Bilim Müzesi'ne antropoloji küratör yardımcısı), ve Gertrude Bell'dir (Irak'ın modern sınırlarının belirlenmesinde ve Bağdat Arkeoloji Müzesi'nin kurulmasını sağlamış) (Fernie, 2021).

Oxford üniversitesinin ardından diğer ülkelerin üniversitelerinde de Arkeoloji, Sanat tarihi, Antropoloji, Arşivcilik, Hititoloji, Eski Dil Bilimi, Sümeroloji, Tarih, Restorasyon ve Filoloji gibi eğitim kurumlarının açılmasıyla bu alanlarda uzmanlaşan kadınların sayısı artmış ve müzelerde kadınlara yeni iş kolları oluşmuştur. Kadınların müzelerde istihdamını destekleyen gelişmelerin ardından müzelerde özellikle danışma, sergi salonu görevlisi ve temizlik hizmetlerinde kadın istihdamı artmıştır. Günümüzde müzelerde kadın istihdamının yeterli seviyede olduğu düşünülse de kadınlar müze içi hizmetlerde ön plana çıkarken yönetim ve diğer önemli idari görevlerde halen yetersiz olduğu feminist kadın kuruluşlarının yürüttüğü araştırmalara göre anlaşılmaktadır. Europarl.europa.eu web sitesinde yayımlanan verilere göre çalışan kadın sayısı tahmin edilenden daha düşük orandadır.

- Avrupa'nın en çok ziyaret edilen müzelerinin yalnızca %10'unda kadınlar yöneticilik yaparken 19 ülkede kültür sektöründe profesyonel olarak (tam zamanlı) çalışan kişilerin yarısından azı kadındır (Malta %32, Lüksemburg %38. 2009: Lüksemburg %30, Yunanistan %39)" ([Europarl](http://Europarl.europa.eu), t.y.).
- Avrupa'da erkekler kültürel ve yaratıcı sektörlerdeki işgücünün %53'ünü oluştururken, kültürel ve yaratıcı sektörlerde profesyonel istikrara sahip olan ve tam zamanlı bir işe sahip olan erkekler kadınlardan daha fazladır ([Europarl](http://Europarl.europa.eu), t.y.).
- Fransa'da sanat ve kültür alanında çalışan en düşük gelirli yüzde 10'luk kesimin yüzde 57'si kadınlardan oluşurken, en yüksek gelire sahip yüzde 1'in yüzde 27'si kadınlardan oluştuğu için kadınlar '#metoo' hareketini başlatmıştı ([Europarl](http://Europarl.europa.eu), t.y.).

Benzer bir eşitsizlik ABD’de de görülmüştür fakat bunu çözebilmek için kurumların aldığı kararlar işe yaramış ve sanat kurumlardan çalışan kadın-erkek oranı büyük oranda eşitlenmiştir. Amerika Birleşik Devletleri’nde ise 2005 yılında müzelerin yüzde 32’si kadınlar tarafından yönetilirken günümüzde bu oran yüzde 47,6’ya çıkmıştır (NMWA, t.y.).

Müzelerde kadın istihdamının artırılmasına yönelik sivil toplum kuruluşlarınca hükümetlere baskı artmakta ve kadınların iş bulma süreci kolaylaştırılmaktadır. Yakın zamanda kadın çalışan istihdamında beklenen sayıya ulaşılacağı düşünülmektedir. Fakat yine bu sayı müzelerin yöneticilerinden ziyade hizmet birimlerinde daha fazla etkili olacaktır. Benzer oranlar Türkiye içinde geçerlidir. Müzelerde kadın istihdamı istenilen seviyeye ulaşamamıştır. Beklenen seviyeye ulaşabilmek için ülkedeki gelişmeler incelenmelidir. Bu yüzden Türkiye’deki kadın istihdamının başlangıcı ve günümüze kadar gelişim süreci incelenmiştir.

Türkiye’de Arkeoloji Biliminde ve Müzelerde Kadınlar

Türkiye’de arkeolojinin bir bilimsel disiplin olarak kuruluşunun 19. yüzyılın sonlarında Osman Hamdi Bey’e kadar götürülmesine karşın akademik yapı içinde sistemli bilgi üretimine olanak tanıyan bir bilim dalına dönüşmesi 1930’larda gerçekleşmiştir. Nitekim arkeoloji açısından bu sürecin özelliği, arkeoloji ve antropoloji başta olmak üzere tarih ve diğer sosyal bilimlerde paradigma işlevi gören Türk Tarih Tezi’nin (TTT) devletin resmî ideolojisi olarak kabul edilmesiydi. TTT 1930’lardan yaklaşık 1950’lerin ortalarına değin arkeoloji biliminin Türkiye’de sistemli bilgi üretimini motive eden temel teori olmuştur (Karadaş&Demir, 2013:136). Bu yüzden Anadolu’da birçok kazı Türk Tarih Kurumu’nun maddi desteği ile sürdürülmüş, yurtiçinde düzenlenen tarih kongreleri ile yerli ve yabancı bilim insanlarının bir araya gelerek bilgi paylaşımı yapmasına olanak sağlanmış ve Tarih ve arkeoloji başta olmak üzere diğer bilim dallarında eğitim almak üzere pek çok öğrenci burslu olarak yurtdışına gönderilmiştir (Yüksel, 2019:135).

Cumhuriyet sonrası Türk Tarih Kurumu’nun arkeolojiye desteğinden önce müzeciliğin temellerinin atıldığı 19. yy.’da bu alanda eğitilmiş kişilerin az olmasından ötürü süreç yabancı uyruklu uzmanlarca başlatılmıştır. Fakat Osman Hamdi Bey’in yönetime geçmesiyle müze girişimleri ciddiye alınmış ve kurumsallaşma süreci başlamıştır. Bu dönemde arkeolog ve sanat tarihi eğitimi alan kişi sayısının azlığı Osman Hamdi Bey’in uzman bulmakta zorlanmasına neden olmuş ve bu konuda eğitim veren İzzediniye isimli müze okulu açma girişimi olsa da sonuçlanamamıştır. Yurt dışı eğitimi olan ve ülkede yaşanan zorluklara rağmen vatansever olarak İstanbul’dan ayrılmayıp reformları destekleyen kişiler İzzediniye Mektebi’nin açılışını gerçekleştiremeseler de Osman Hamdi Bey’in hem müze yönetimine hem de Mekteb-i Sanayi-i Nefise-i Şahane’nin kuruluşuna destek olmuşlardır. Bunların arasında bir de kadın vardır.

Cumhuriyet döneminde Atatürk'ün çevirmenliğini yapmış ve Suphi Bey'in torunu olup sanat tarihine meraklı eski Mürebbiye Seniha Sami Moralı'dır.

1928'de müze müdürü Halil Ethem'in teklifiyle müzede yabancı diller memurluğu sonra da tasnif memurluğu yapmıştır. Müzenin adı Arkeoloji Müzesi'ne dönüşünce görev tanımı arkeolog olmuştur. Kazılarda elde edilen eserleri kaydedip tertipleyip müzeye yerleştirmiş. Ayrıca Topkapı ve Ayasofya Müzelerinin yayınlarıyla ilgilenmiş ve Türk Kadınlar Birliği'nin kurucu üyelerindendir (Yurdal, 2020, s.74).

Sanata ve arkeolojiye meraklı Seniha Sami Moralı bu alanda kendini geliştirip Asar-ı Attika Müzesi'nde görev alabilmiş ilk Türk kadındır. Türk müzeciliğinde kadın çalışanların ve yöneticilerin başlangıcı olan Seniha Sami Moralı arkeoloji eğitimi almadan alaylı olarak yetiştiği müzede ilk müzebilimci kadın olmuştur. Seniha Sami Moralı'nın müzede çalıştığı dönemde Türkiye'deki yüksek öğretim kurumlarında arkeoloji bölümleri olmaması bu alana meraklı yeni arkeologların yetişmesini zorlamış ve sadece Avrupa'da eğitim alabilecek maddi güce sahip kişilerin arkeolojiyle ilgilenebilmelerine neden olmuştur.

Arkeolojiye meraklı ve yurt dışı eğitimi desteği almış gençler arasında iki kadında vardır. Bunlar Halet Çambel ve Jale İnan'dır. İlk kadın milli sporcu da olan Prof. Dr. Halet Çambel, arkeoloji eğitimi almak üzere Fransız bursuyla yurt dışına gönderilmiş, döndüğünde de kazılarda görev almış ve Türkiye'nin ilk açık hava müzesi olan Karatepe-Arsलantaş Milli Parkı'nın kuruluşuna öncülük etmiştir (Karpınar, 2019:261). Prof. Dr. Jale İnan ise İzmir Müzesi'nin kurucusu ve İstanbul Arkeoloji Müzesi müdürlüğü yapmış Ressam Aziz Ogan'ın kızıdır. Devlet bursuyla yurt dışına (Almanya'ya) gönderilen ilk kuşak arkeologlardandır. Side, Perge ve Kremna kazılarında uzun yıllar çalışmış ve Antalya ile Side Müzeleri'nin kuruluşunu sağlamıştır. New York Metropolitan Müzesi'ndeki Yorgun Herakles Heykeli'nin Ülkeye teslimini sağlamıştır (Safran-Özdemir Çiçeklitaş, 2023:323).

Prof. Dr. Jale İnan'ın yurt dışına kaçırılan Herkül heykelinin geri getirilmesindeki önemli uğraşı müzecilik biliminde unutulmaz bir olay olmuş ve diğer kaçırılan tarihi eserlerin arayışına moral olmuştur. Kadın arkeologların sahada daha fazla görev almalarıyla yapılan arkeolojik kazılarda yeni bilgileri keşfetmelerine de neden olmuştur. Bu ilklerden biri de Prof. Dr. Nimet Özgüç'tür. 1948 yılı kazı sezonu için Tahsin ve Nimet Özgüç gibi birçok akademisyene görev verilmiştir. Bu iki isim Kayseri'de bulunan Kültepe ören yeri kazı başkanlığına atanmıştır (Yüksel, 2019, s.131).

1940 yılından beri Türk Tarih Kurumu adına yapılan Tek(k)eköy, Kavak (Kaledoruğu), Düdartepe, Elbistan yanındaki Karahöyük, Kültepe ve Altıntepe kazılarında faal üye olarak

çalışmış ve bu kazılarla ilgili yayınlara iştirak etmiştir. Bayan Oztüç 1963 yılından beri de Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi ve Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü adına Aksaray yakınındaki Acem Höyük ve Adıyaman Samsat höyük kazılarını yönetmiştir (Bahadır Alkım, 1972:117).

Prof. Dr. Halet Çambel’in ısrarı üzerine, Elâzığ Şemsiyetepe Höyüğü kazı başkanlığını üstlenmiştir (Yüksel, 2019, s.132). Cumhuriyet kuşağı arkeolog ve müze bilimci kadınlarımızın açtığı yolda yetişen sonraki kuşak arkeolog kadınlarımız; Muazzez İlmiye Çığ, Ayşe Muhibbe Darga, K. Aslıhan Yener, Havva İşkan Işık, Tomris Bakır, Yasemin Cebenoyan, Ufuk Esin, Emine Fisun Alioğlu ve Serra Durugönül’dür. Bunlardan Ayşe Muhibbe Darga öğrenciyken gittiği Bitlis Van gezisi sırasında hocası, Prof. Bassert yolda karşılaşılan anıtların hikâyelerini anlatırken bunlardan oldukça etkilenen Darga, Eski Çağ dilleri üzerinde daha fazla çalışma yapmaya karar vermiştir (Yüksel, 2019, s.131). Daha sonra hiyeroglif ve çivi yazısı konusunda dünyanın en önemli uzmanları arasında olmuş ve Hitit kaynaklarını kullanarak kaleme aldığı en popüler eseri “Eski Anadolu Kadını”dır (Wikipedia, t.y.).

Ayşe Muhibbe Darga hiyeroglif ve çivi yazısı alanında uzmanlaştığı için hem bu kitabeleri çevirebilmiş hem de “*Eski Anadolu Kadını*” isimli kitabıyla Anadolu’daki kadınların yaşamlarını anlatan önemli kaynak kitabı bilim dünyasına kazandırmıştır. Ayşe Muhibbe Darga gibi araştırmaları bilim dünyasına katkı sağlayan diğer arkeoloğumuz K. Aslıhan Yener’dir. Görev aldığı ve yürüttüğü kazılar sırasıyla; Bolkardağı Araştırması, Niğde Göltepe ve Kestel Maden Kazıları, Antakya Tell Kurdu Kazısı, Amik Vadisi Projesi, Antakya Tell Açana (Alalah) Kazısıdır. Prof. Dr. Aslıhan Yener’in uzmanlık alanı arkeometalurji, teknolojik sistemler, bölgeler arası ticaret olarak belirtilmektedir (Wikipedia, t.y.). K. Aslıhan Yener Tunç ve Bronz Çağı alanında uzman olup kazıda kalay madenini keşfedince arkeolojinin diğer bilim dallarına desteğini de kanıtlar niteliktedir. Yener ile benzer yenilik getiren bir diğer isim ise Tomris Bakır’dır.

Bandırma Arkeoloji Müzesi’nin kuruluşuna vesile olan Tomris Bakır, seramik konusunda uzmanlaşmış bir klasik arkeologdur. Daskyleion kazılarının başkanı olarak görev yapmıştır. Bakır’ın Korinth krater çömlekleri (column-craters) Der Kolonnenkrater in Korinth und Attika üzerine çalışması, çömlekçiliğin "yöntemli ve özenli bir incelemesi" olarak tanımlanmıştır. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, ölümünde onu "Daskyleion Antik Kentini dünyaya tanıtan ve Türk Arkeolojisinde yeni ufuklar açan değerli bir öğretmen" olarak tanımlamıştır (Wikipedia, t.y.).

Cumhuriyetin ilanıyla başlayan ve arkeolojiye önemli katkılar sağlayıp günümüzde başarılarıyla isimlerini andığımız kadın arkeologlarımızın ardından son dönem başarılı kadın arkeologlardan biri de Prof. Dr. Havva İşkan Işık’tır. Prof. Dr. Havva İşkan Işık, Patara Antik Kenti’nin gün yüzüne çıkmasında görev alıp kazıların devamlılığını desteklemektedir. Benzer

şekilde yakın zamanda popüler olan Stratonikeia Antik kenti kazılarındaki göreviyle tanınan Prof. Dr. Serra Durugönül 1997'den 2002'ye kadar Paşabeleni'de kazılara liderlik etmiş ve Kilikya Arkeolojisini Araştırma Merkezi'nin müdürlüğünü yapmıştır (Wikipedia, t.y.). Rölöve Restorasyonu uzmanı Prof. Dr. Emine Füsün Alioğlu ise, Geleneksel Mardin Şehir Dokusu ve Evleri üzerine doktora araştırması yapmış ve kültür varlıklarını koruma alanında uzmanlaşmıştır (Xxi, t.y.).

Prof. Dr. Ufuk Esin ülkemizde Arkeometri'nin başlamasına destek olmuş ve Keban Projesi kapsamındaki kazılarda görev almıştır (Mihriban Özbaşaran, t.v.). Arkeolog olmadığı halde müzeciliğe katkısı bulunan Ressam Prof. Dr. Tomur Atagök ise görev aldığı MSGSÜ Resim ve Heykel Müzesi'nde Müdür Yardımcılığıyla müzeciliğe başlamış ve bu alanda uzmanlaşınca YTÜ'de Müzecilik Yüksek Lisans Programını açmıştır. Daha sonra birkaç üniversitede müzecilik sadece yüksek lisans programı olarak eğitime devam edilmiştir.

Prof. Dr. Fethiye Erbay sanat yönetimiyle ilgili doktora tezi hazırlamış ve müzecilik alanında uzmanlaşmış akademisyenler arasında öncü olmuştur. İstanbul Üniversitesi bünyesinde önce yüksek lisans daha sonra da doktora programını açarak müzecilik biliminin akademik olarak bir uzmanlık alanı olmasını sağlamıştır. Fakat Kültür ve Turizm Bakanlığı Müzeler Genel Müdürlüğü'ne bağlı müze çalışanları Arkeoloji, Sanat tarihi, Antropoloji, Arşivcilik, Hititoloji, Eski Dil Bilimi, Sümeroloji, Tarih, Restorasyon ve Filoloji lisans mezunları arasından tercih edildiği için lisansüstü müzecilik eğitimi alan bireyler için istihdam sorunu halen devam etmektedir. Bu yüzden müzecilik lisansüstü eğitimi tercih edenler sadece mevcut müze çalışanları veya müzeciliğe ilgi duyanlarla sınırlı kalmaktadır.

Müzelere personel yetiştirmek için ihtiyaç duyulan müzecilik lisans eğitimi 2010 sonrasında düşünülebilmıştır. Müzecilik lisans programı ilk kez 2014 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bünyesinde açılmıştır. Daha sonra 2023 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bünyesinde Müzecilik lisans programı açılmış ve müzelere kalifiye personel yetiştirilmeye başlanılmıştır. Müzecilik ile ilgili lisans, yüksek lisans ve doktora programlarının açılmasının ardından 2025 yılında Üniversitelerarası Kurul Başkanlığı (UAK) tarafından doçentlik alanları arasına “müzecilik” bilim alanı eklenmiş, 2024 yılında ise eklenen “Sanat Yönetimi” bilim alanının anahtar kelimeleri arasına “Müze ve Kültür Varlıkları Yönetimi”ne yer verilmiştir.

UAK tarafından müzecilik bilim alanı uzmanlığı 2025 yılında kabul edilse de Seniha Sami Morali'dan günümüze kadar önemli kadın akademisyenler yetişmiştir. Prof. Dr. Serap Buyurgan, Prof. Dr. Burcu Pelvanoğlu, Ferda Öztürk Kömleksiz, Prof. Dr. Zeynep Erdoğan, Prof. Dr. Ayşe

Çakır İlhan, Prof. Dr. Fatma Bıkmaz, Prof. Dr. Candan Dizdar Telwiel, Prof. Dr. Filiz Yenişehirlioğlu, Prof. Dr. K. Özlem Alp, Prof. Dr. Nuran Kayabaşı, Prof. Dr. Zeynep Çakmakçı, Doç. Dr. Mutlu Erbay, Doç. Dr. Ayşe Okvuran, Doç. Dr. Ceren Güneröz, Doç. Dr. Güner Sağır ve Doç. Dr. Feryal Söylemezoğlu müzecilik eğitime katkı sağlayan diğer kadın akademisyenlerden bazılarıdır.

Türk kadınları müzelerde, kazılarda ve üniversitelerde Türkiye’deki arkeoloji çalışmalarına ve müzeciliğe katkı sağlamış ve Anadolu’nun zengin kültürel mirasını ortaya çıkarmada görev almışlardır. Tüm bu çabaların sonunda günümüzde Kültür ve Turizm Bakanlığı’na bağlı 213 müze, 145 ören yeri ve 417 tane de özel müze bulunmaktadır (KTB, t.v.). Tüm müzelerde kadın çalışan istihdamı sağlanmış ve bazı müzelere kadın yöneticiler atanmıştır. Bunlardan önde gelenler; Tenzile Uysal (Gaziantep Müzesi), Nilüfer Sezgin (Hatay Müzesi), Ayşegül Canan Ortakçı (Ankara Resim Heykel Müzesi), Mine Kiraz (Bolu Müzesi), Dr. Nazan Ölçer (Sabancı Müzesi), Nisya İşman Allovi (500. yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi), Nazan Gezer (Ankara Erimtan Müzesi), Ayşe Canan Altığ ile Zuhale Üreten (İş Bankası Resim Heykel Müzesi) ve Hülya Bilgi (Sadberk Hanım Müzesi) gibi kadın yöneticilerin görev aldığı müzelerdir.

Sonuç

Kadınların yasalar karşısında erkeklerle eşit seviyeye ulaşması toplumlara göre farklı dönemlerde olmuştur. Rönesans, Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi ile yasal haklar kazanan Avrupalı kadınlar bilim, sanat ve edebiyatla daha fazla ilgilenebilmiş ve önemli başarılar elde edebilmişlerdir. Her bilim dalında olduğu gibi sanat alanında da erkek egemenliğinde başlayan sanat ve kültür yönetiminde yer edinmeye çalışan kadınlar öncelikle müzik, dans, el sanatları ve edebiyatla ilgilenebilmiş, daha sonra resim ve diğer sanat alanlarına yönelebilmiştir. 20. yy. bir dönüm noktası olmuş ve kadınlar arkeolojik kazılarda daha fazla görev alabilmiştir. 21. yy. modernitesinde kadın-erkek eşitliğinden bahsedilirken Avrupa’da yapılan araştırmalara göre müze yöneticilerinde kadın oranının %10 ve müzelerde kadın çalışanın oranı %35’lerde kalması günümüzde de kadınların sanat ve kültür ekonomisinde eşitliğe halen sahip olamadıklarını göstermektedir. Bu eksiklik sadece müze çalışanı ile sınırlı olmayıp kadın sanatçı oranında da görülmektedir. Aynı verilere göre müze koleksiyonlarında kadın sanatçıların eserlerinin oranının %3-5 olması, sergi ve fuarlarda kadın sanatçı oranının %24’tür. Oranlara bakıldığında Modern ve eşitlikçi yaklaşımlarıyla örnek olan Avrupa’da kadınların temsiliyetinin yetersiz olduğu görülmüştür.

Avrupa’da müzelerde erkek-kadın eşitliğinin sağlanmasına yönelik sivil toplum kuruluşlarının çabaları devam etmektedir. Amaç sadece çalışanlar arasında eşitliği sağlamakla

kalmayıp kadınların başarılarını vurgulayabilmek için ayrıca kadın müzelerinin kurulmasıyla da kadınların seslerinin daha çok duyurulması sağlanmaktadır. Ülkemizde de müzelerde kadın-erkek eşitliğine yönelik hükümet politikaları veya sivil toplum kuruluşlarının çabalarının etkisiyle müzelerde kadın temsiliyetinin olduğu anlaşılmıştır. Bunda Mustafa Kemal Atatürk'ün kadınlara haklarını Avrupa'daki ülkelere daha önce vermesinin etkisi büyüktür. Ayrıca yurt dışı eğitim desteklerinde erkek öğrencilerle birlikte Halet Çambel ve Jale İnan gibi kadın arkeologlarında yer alabilmesi kadınların temsiliyetinin önünü açabilmiştir.

Seniha Sami Moralı, Halet Çambel, Jale İnan, Nimet Özgüç gibi ilk kuşak kadın çalışanların ardından Muazzez İlmiye Çığ, Ayşe Muhibbe Darga, K. Aslıhan Yener, Havva İşkan Işık, Tomris Bakır, Yasemin Cebenoyan, Serra Durugönül ve Tomur Atagök gibi kadın arkeolog/müze bilimcilerin yetişmesine imkân sağlamıştır. Siyasi dalgalanmaların sıklıkla yaşandığı Türkiye'de ekonomik krizlerin ve siyasi dönüşümlerin gölgesinde kalan kadın hakları daha kısıtlı ve yavaş şekilde iyileştirilebilmiştir. Bu yavaş süreç arkeoloji ve müzeciliği de etkilese de tüm olumsuzluklara rağmen ilk kuşak kadın arkeologların, müze bilimcilerin, sanat tarihçilerin çabaları günümüzdeki rahat çalışma ortamına zemin hazırlamıştır. Özellikle Arkeoloji bilimiyle güçlenen müzecilikte kadın arkeologlar ve müze bilimciler ülkedeki müzelerin sayıca artmasını sağlamış ve kazılarda elde edilen eserlerin kaçırılmasını engelleyerek müzelere kazandırmışlardır. Müzecilikte kadınlar için yaşanan olumlu gelişmeler ayrıca ülkemizin kültür ve sanat yönetiminde kadınların çoğalmasını da teşvik etmiştir.

Kadınların müzelerde elde ettikleri başarıların etkisiyle günümüz sanat ve kültür piyasasını da etkileyen bu önemli isimler sayesinde müzelerle birlikte diğer sanat kurumlarında da kadın istihdamı artmıştır. Sanat kurumlarına eleman yetiştiren eğitim kurumlarının açılması da kadın-erkek eşitliğini sağlamayı desteklemektedir. Eğitimdeki eşitliğin iş ortamında da sağlanabilmesi için devlet ve sivil toplum kuruluşlarının çabalarının devamlılığı ile yönetici, arkeolog, sanat tarihçi, müze bilimci, restoratör, sanatçı ve diğer mesleklerde kadınlar eşit imkanlara sahip olabilecektir. Kadınların müzelerde ve sanat-kültür kurumlarında daha fazla yer almalarına yönelik olumlu gelişmelere rağmen, tüm ülkelerde cinsiyet eşitsizliği halen belirgin bir sorundur. Avrupa ve Amerika'da yapılan araştırmalar, kadınların müzelerde yeterince temsil edilmediğini göstermiştir.

Sanat ve kültür kurumlarında gerçek bir eşitlik sağlanabilmesi için daha fazla yapısal değişiklikler gerekmektedir. Geleceğe yönelik olarak, müze ve arkeolojide kadınların daha fazla yer alabilmesi için çeşitli stratejiler geliştirilmelidir. Bu stratejiler arasında, cinsiyet eşitliğini sağlamak amacıyla sivil toplum kuruluşları ve devlet kurumlarının daha aktif rol oynaması, kadın

çalışanların ve yöneticilerin desteklenmesi ile cinsiyet eşitliği konusunda farkındalık yaratılması ve bu konuda eğitimlerin artırılması gerekmektedir. Ayrıca, müzelerde kadın yöneticilerin ve çalışanların oranının artırılması için Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından çalışanlar cinsiyete göre kota belirlemesi de etkili olabilecektir.

Sonuç olarak arkeoloji ile başlayan süreçle birlikte önemli bir yol kat ederek günümüz modern müzeciliğinde söz sahibi olan kadınların müzelerde eşit imkanlara sahip olabilmesi için hem kurumsal hem de toplumsal düzeyde daha fazla çaba sarf edilmeli ve bu sürecin kahramanlarıyla ilgili akademik yayınların ve lisansüstü tezlerin hazırlanması teşvik edilmelidir. Her yayın ile öncülerin çabaları vurgulanmalı ve genç kadınlara ilham kaynağı olmalıdırlar. Ayrıca yine öncü kadınlarımızın isimleri kültür ve sanat kurumlarına verilerek toplum tarafından da bilinirlikleri artırılmalı ve toplumca sahiplenmeleri sağlanmalıdır. Bu sayede hem akademik hem de toplum olarak ülkemizin sanat ve kültür yönetimine yön vermiş müze bilimcilerimizin ve arkeologlarımızın unutulmasının önüne geçilebilecektir. Bu doğrultuda atılacak tüm olumlu adımlar, ülkemizde arkeoloji ve müzecilik alanında daha kapsayıcı ve çeşitlilik içeren bir gelecek inşa edilmesine katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Aydın, H. (2012). “Topkapı Sarayı Müzesi”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/topkapi-sarayi-muzesi> adresinden 28.08.2024 tarihinde erişilmiştir.
- Ayyıldız, E. (2016). Geçmişin Yıkıntılarından Kurtarılan Nesneler ve Daha İyi Bir Hayatı Düşlemek: Koleksiyoneri Bir Tarihsel Materyalist Olarak Düşünmek. Marmara İletişim Dergisi (23-Ünsal Oskay), 37-48.
- Bahadır Alkım, U. (1972). Kurumumuzun Asil Üyeliğine Seçilen Prof. Dr. Nimet Özgüç Hakkında Prof. Dr. U. Bahadır Alkım’ın 14 Nisan 1971 Tarihli Genel Kurul’da Okunan Takdim Konuşması. Belleten, 36(141), 117-118. <https://doi.org/10.37879/Ttkbelleten.1172979>
- Çakır, S. (2021). Kadın Tarihi Araştırmaları Türkiye Bibliyografyası. İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi (22), 95-132.
- Europarl, t.y. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2021/689366/EPRS_ATA\(2021\)689366_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2021/689366/EPRS_ATA(2021)689366_EN.pdf) adresinden 20.07.2024 tarihinde erişilmiştir.
- Fernie, K. (2021). “Groundbreaking women in archaeology”. (2024, 20 Temmuz), Erişim adresi <https://www.europeana.eu/en/stories/groundbreaking-women-in-archaeology>.

- ICOM, t.y. <https://icom.museum/en/resources/standards-guidelines/museum-definition/> adresinden 20.07.2024 tarihinde erişilmiştir.
- Kahraman, M., E. (2018). Sanat ve Kültür Yönetimi ve İşletmeciliği. Efe Akademi Yayınevi. İstanbul.
- Karadaş, Y., & Demir, T. (2013). Günümüz Türkiye’inde Akademisyen Arkeologların Sosyal Profili ve Teorik Yönelimleri Üzerine Bir Anket Çalışması. Tüba-Ar Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi (16), 16133-16143.
- Karpınar, T. (2019). Bir Cumhuriyet Kadını; Prof. Dr. Halet Çambel. Asia Minor Studies, 7(2), 259-264. <https://doi.org/10.17067/Asm.578369>
- KTB, t.v. <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-135633/ozel-muzeler.html#> adresinden 26.07.2024 tarihinde erişilmiştir.
- KTB, t.v. <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-69904/turkiye39de-muzecilik.html> adresinden 25.07.2024 tarihinde erişilmiştir.
- Mihriban Özbaşaran, t.v. “Ufuk Esin: Arkeolojiye Adanmış bir Hayat”, 26.01.2018, <https://sarkac.org/2018/01/ufuk-esin/> adresinden 25.07.2024 tarihinde erişilmiştir.
- NMWA, t.y. <https://nmwa.org/support/advocacy/get-facts/> adresinden 20.07.2024 tarihinde erişilmiştir.
- Safran, Mustafa., & Özdemir Çiçeklitaş, Güllühan. (2023). Cumhuriyetin İlk Kadın Arkeoloğu Jale İnan. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 25(100. Yılında Cumhuriyet Özel Sayısı), 317-331. <https://doi.org/10.32709/Akusosbil.1343669>
- Şahin, D. (2019). Arkeoloji ve Sanat Tarihi Nerede Başlamalı, Nerede Bitmelidir?. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (Teke) Dergisi, 8(4), 2399-2410.
- Özbilen, S. (2020). “Arkeoloji; Geçmiş, Zaman ve Kuram”. OANNES-Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi, 2/1, 41-65.
- Özbaşaran, M. (2002). Değişen Geçmiş, Atlas Sayı:113. 2002, 164-173 aktaran Özbilen, S. (2020). “Arkeoloji; Geçmiş, Zaman ve Kuram”. OANNES-Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi, 2/1, 41-65.
- Uzun Aydın, D. (2020). Koleksiyon Toplanmasından Müze Yapılarına Geçiş Aşamaları ve İlk Müze Okulu (İzzediniye) Açma Girişimi, The Journal of International Lingual Social and Educational Sciences, 6(1), 82-91, 82-91.

Wikipedia, t.y. https://tr.wikipedia.org/wiki/Muhibbe_Darga adresinden 23.07.2024 tarihinde erişilmiştir.

Wikipedia, t.y. https://tr.wikipedia.org/wiki/Tomris_Bak%C4%B1r adresinden 25.07.2024 tarihinde erişilmiştir.

Wikipedia, t.y. https://tr.wikipedia.org/wiki/Serra_Durug%C3%B6n%C3%BCl adresinden 25.07.2024 tarihinde erişilmiştir.

Xxi, t.y. <https://xxi.com.tr/yazarlar/fusun-alioglu> adresinden 25.07.2024 tarihinde erişilmiştir.

Yurdal, M., O. (2020), İlk Kadın Uzman, Çevirmen, Entelektüel Saray Mürebbiyecisi Cumhuriyet Müzecisi Seniha Sami Moralı, Tarih Dergisi, Sayı 70, S. 72-74.

Yüksel, E. (2019). Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Arkeoloji ve Arkeolog Muhibbe Darga’nın Yaşam Öyküsü. Izmir Democracy University Social Sciences Journal, 2(2), 122-137.